Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope. Deel I

François Valentijn

editie P. Serton, R. Raven-Hart, W.J. de Kock en E.H. Raidt

bron

François Valentijn, *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope. Deel I* (eds. P. Serton, R. Raven-Hart, W.J. de Kock en E.H. Raidt). Van Riebeeck-Vereniging, Kaapstad 1971

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vale003besc01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

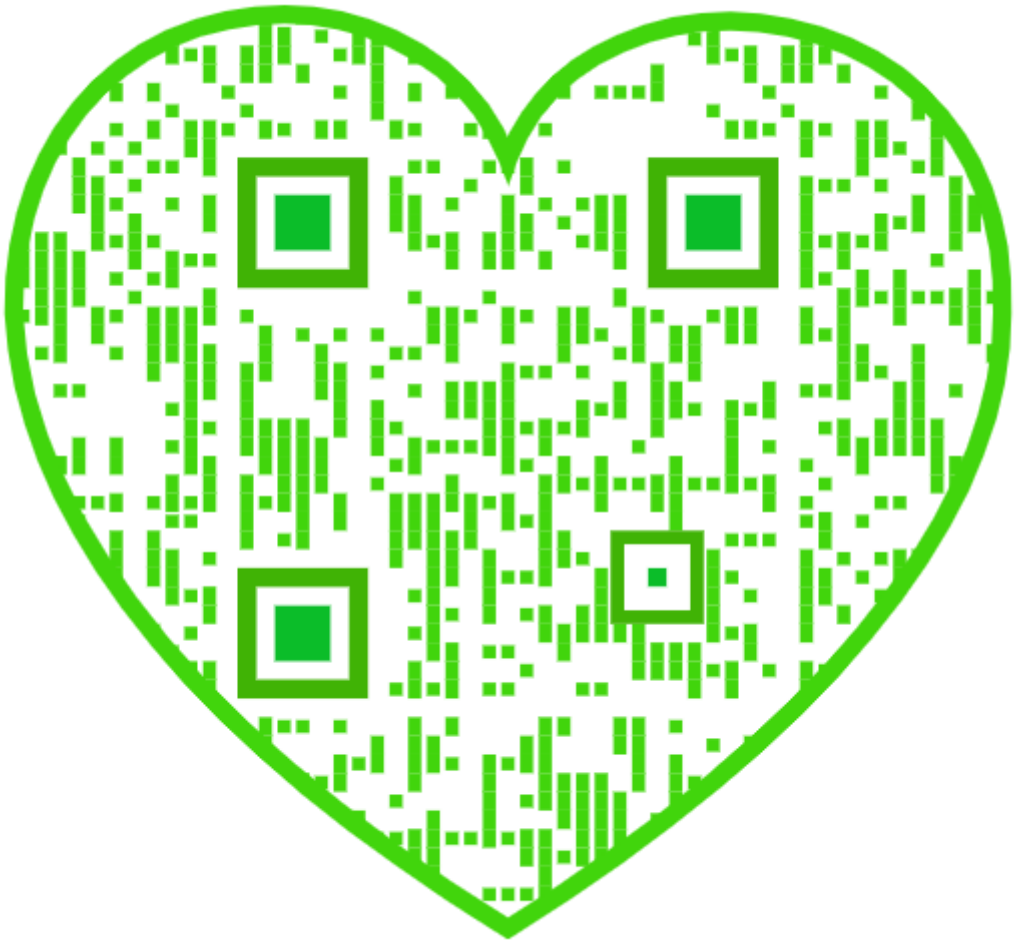

Portret van François Valentyn
Portrait of François Valentyn

Lys van Illustrasies

Portret van François Valentyn ii
Titelblad van die oorspronklike uitgawe iii
Kaart van de Kaap der Goede Hoope 34
Saldanhabaay te vinden in de Beschryving onder No. 38 A 50
De Kaap in Platte Grond 66
Gezicht van Kaap der Goede Hoope 67
Thuin der Compagnie aan de Kaap 130
Kaart van die tog van Simon van der Stel 378

List of Illustrations

Portrait of François Valentyn ii
Title page of the original edition iii
Map of the Cape of Good Hope 34
Saldanha Bay to be found in the Description under No. 38 A 50
Lay-Out of the Cape 66
View of the Cape of Good Hope 67
Garden of the Company at the Cape 130
Map of the Journey of Simon van der Stel 378

Voorwoord

Die Raad van die Van Riebeeck-Vereniging het heelwat moeilikhede ondervind in sy pogings om 'n herdruk te besorg van die beskrywing van die Kaap die Goeie Hoop wat in die vyfde en laaste deel van François Valentyn* se omvattende *Oud en Nieuw Oost-Indiën* verskyn. Dat hierdie moeilikhede uiteindelik te bowe gekom is, is geheel en al te danke aan die toegewyde pogings van die mense wat ek in hierdie voorwoord vermeld.

Alhoewel eksemplare van Valentyn se lywige oorspronklike werk uiters skaars is, is die inhoud van deel vyf al lank onder Suid-Afrikaanse historici en taalkundiges bekend, en is dit al uitvoerig as bronnemateriaal gebruik; dit ten spyte van die feit dat Valentyn ruimskoots van die werk van ander skrywers gebruik gemaak het, en dikwels hulle eie woorde gebruik het, soms mét erkenning, soms daarsonder. Hy het byvoorbeeld uitgebreid gebruik gemaak van Peter Kolb[e] se *Caput Bonae Spei Hodiernum*. Ander werke wat hy gebruik of eenvoudig in syne opgeneem het, was *Reizen van Nicolaus de Graaff*, Simon van der Stel se joernaal van sy 1705-ekspedisie, asook Dapper se *Naukeurige Beschryvinge der Afrikansche Gewesten*, Commelin se *Begin ende Voortgang van de ... Oost-Indische Compagnie* en ander. Deskundiges besef al lank dat Valentyn se eie waarnemings in verhouding slegs 'n klein deel van die teks uitmaak. Wyle prof. Serton wys in sy inleiding daarop dat die gebruik om bronne te erken nie in die tyd toe Valentyn geskryf het in dieselfde mate as verpligtend beskou is as wat vandag die geval is nie, en die feit dat hierdie en ander bronne gebruik is, doen nie afbreuk aan die waarde en belangrikheid van dié werk nie.

Inderdaad het wyle prof. P. Serton, van 1956 tot 1963 lid van die Raad van die Vereniging en medewerker by die Vereniging se uitgawe van die *Daghregister van Jan van Riebeeck* en van *The Narrative and Journal of Gerald McKiernan* (V.R.V. no. 35, 1934), soveel belang geheg aan die Valentyn-teks wat oor die Kaap gaan, dat hy dit by die Vereniging vir herdruk aanbeveel het en aangebied het om as redakteur op te tree. Dit was in 1957. Die Raad het sy aanbod met dank aanvaar en prof. Serton het sy taak met behulp van 'n fotokopie van Valentyn se teks aangepak.

Voor sy dood in 1963 het hy reeds 'n groot aantal van die voetnote klaar gehad, hoofsaaklik dié vir die eerste deel, wat strek tot aan die end van Simon van der Stel se joernaal, en het hy ook al 'n inleiding geskryf wat hier feitlik

* *Voetnoot*: Alhoewel dit moderne gebruik is om Valentyn se naam ook met ‘ij’ te skryf, is die skryfwyse van die naam soos dit op die oorspronklike uitgawe se titelblad voorkom om praktiese redes in hierdie uitgawe gevolg.

Foreword

The Council of the van Riebeeck Society encountered many difficulties in its efforts to issue a reprint of the description of the Cape of Good Hope which appears in the fifth and last part of François Valentyn's* comprehensive *Oud en Nieuw Oost-Indiën*. That these difficulties have finally been overcome is due entirely to the devoted efforts of the people I mention in this foreword.

Although copies of Valentyn's original and voluminous original work are extremely rare, the contents of part five have long been known to South African historians and linguists and have been used extensively as source material; this despite the fact that Valentyn made extensive use of the work of other writers, often using their very words, sometimes with and sometimes without, acknowledgement. He, for instance, made extensive use of Peter Kolb[e]'s *Caput Bonae Spei Hodiernum*. Other works he used, or simply incorporated, were, *Reizen van Nicolaus de Graaff*, Simon van der Stel's journal of his Namaqualand journey and Starrenberg's journal of his 1705 expedition, as well as Dapper's *Naukeurige Beschryvinge der Afrikaensche Gewesten*, Commelin's *Begin ende Voortgangh van de ... Oost-Indische Compagnie* and others. It has long been realised by scholars that Valentyn's own observations form only a small proportion of the text. As the late Prof. Serton points out in his introduction, at the time Valentyn wrote the practice of acknowledging sources was not considered as imperative as it is today, and the fact that these other sources have been used does not detract from the value and importance of this work.

In fact the late Prof. P. Serton, a member of the Council of the Society from 1956 until 1963, who had been a collaborator in the Society's edition of the *Journal of Jan van Riebeeck* and also in the *Narrative and Journal of Gerald McKiernan* (V.R.S. No. 35, 1934) attached so much importance to the Valentyn text dealing with the Cape that he recommended it to the Society for reprinting and offered to act as editor. This was in 1957. The Council accepted his offer with gratitude and Prof. Serton commenced his work with the help of a photo-copy of the Valentyn text.

Before his death in 1963 he had already completed a good many of the footnotes, mostly those for the first section up to the end of the journal of Simon van der Stel, and had already written an introduction which is pub-

* *Footnote*: Although in modern usage Valentyn's name is spelt also with an 'ij', the spelling 'Valentyn' (as on the title page of the original edition) has been retained in this edition for practical reasons.

onveranderd geplaas word. Daarbenewens het hy begin werk aan 'n opsomming in Engels.

Die Raad het besluit om nietemin voort te gaan met die publikasie, desnoods met onvolledige annotasie. Daar is ook besluit dat die publikasie in sy geheel, saam met die voltooide Engelse opsomming, tewens die vorm van 'n huldeblyk aan wyle prof. Serton sou aanneem. Mnr. A.J. Tromp, personeellid van die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* in Kaapstad en toevallig 'n oud-student van prof. Serton, het ingestem om die biografiese en algemeen-historiese voetnote te voltooi. Op 31 Mei 1969 is mnr. Tromp egter ook oorlede, sonder dat hy die geleentheid gehad het om hierdie taak te voltooi.

Intussen het dit, by wyse van 'n gelukkige toeval, in 1965 onder die Raad se aandag gekom dat majoor Ronald Raven-Hart van Durban sy eie volledige vertaling van deel vyf van *Valentyn* in Engels gemaak het, heeltemal onafhanklik van die Van Riebeeck-Vereniging, en dat hy bereid was om dit aan die Vereniging vir publikasie beskikbaar te stel. Bowendien het hy sy veelvuldige voetnote aangebied, wat 'n belangrike aanvulling by prof. Serton se aantekeninge was. Toe die Raad in 1966 die vertaling en aantekeninge ter insae ontvang het, is daar onmiddellik besef watter uitstekende en akkurate weergawe van die oorspronklike werk majoor Raven-Hart se vertaling was en hoe waardevol sy aantekeninge was. Die Raad het tereg gevoel dat majoor Raven-Hart se bydrae tot hier die publikasie van soveel belang was dat redakteurserkenning aan hom toegekom het.

Dit verdien spesiale vermelding dat hierdie vertaling van deel vyf van Valentyn die eerste volledige vertaling is wat in Engels gepubliseer word, hoewel gedeeltes soos *The Namaqualand Journey of Simon van der Stel* deur prof. Gilbert Waterhouse vertaal en in 1932 gepubliseer is en Hoofstuk 5, oor die Hottentotte, wat byna geheel uit Dapper se *Naukeurige Beschryvinge der Afrikaensche Gewesten* geneem is, uit Dapper vertaal is in *The Early Cape Hottentots* ... van Schapera en Farrington (V.R.V. no. 14, 1933).

Die Raad het dus besluit om die Valentyn-teks tesame met die volledige Engelse vertaling te publiseer, met die voetnote in Afrikaans. Om praktiese redes is daar besluit om die werk in twee dele uit te gee. Die verdelingspunt is arbitrêr gekies, en die eerste deel eindig net na die teks van Simon van der Stel se ontdekkingsreis na die Koperberge.

Die Raad het ook in 1969 'n aanbod van dr. W.J. de Kock, 'n lid van die Raad en Hoofredakteur van die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, om as eindredakteur op te tree en om die voetnote te voltooi veral dié van biografiese en algemeen-historiese aard, met dank aanvaar. Daar is besef dat dr. De Kock nie die geleentheid sou hê om die reisroetes van Simon van der Stel en Landdros Starrenburg ter plaatse te bestudeer nie, hoe wenslik dit ook

lished here almost completely unaltered. In addition he had begun work on an English summary.

The Council decided that they would nevertheless proceed with the publication, even if necessary with incomplete annotations. It was also agreed that the entire publication with the completed English summary would at the same time take the form of a tribute to the late Prof. Serton. Mr. A.J. Tromp of the staff of the *Dictionary of South African Biography* in Cape Town, and incidentally a past student of Prof. Serton's, agreed to complete the biographical and general historical annotations. On the 31st May 1969, however, Mr. Tromp also died without having had the opportunity to complete this task.

In the meantime in 1965, by remarkable good fortune, it was brought to the attention of the Council that Major Ronald Raven-Hart of Durban had made his own complete translation in English of part five of *Valentyn*, quite independently of the Van Riebeeck Society, and that he was prepared to make it available to the Society for publication. In addition he offered the Society his numerous footnotes which formed a significant complement to Prof. Serton's annotations. In 1966 when the Council received the translation and notes for inspection it was immediately realised what an excellent and accurate reflection of the original work Major Raven-Hart's translation was and how valuable his notes were. The Council justifiably felt that Major Raven-Hart's Contribution towards this publication was of such great importance that acknowledgment should be made to him as editor.

It should be emphasised that this is the first complete English translation of part five of Valentyn ever published, although portions such as *The Namaqualand Journey of Simon van der Stel* had been translated and published by Prof. Gilbert Waterhouse in 1932 and Chapter 5 on the Hottentots which is taken almost entirely from Dapper's *Naukeurige Beschryvinge der Afrikaensche Gewesten* had been translated from Dapper in Schapera and Farrington's *The Early Cape Hottentots* ... (V.R.S. No. 14, 1933).

The Council accordingly decided to publish the Valentyn text with the complete English translation and with the notes in Afrikaans. For practical reasons the decision was taken to publish the work in two volumes. The point of division was chosen arbitrarily, and the first volume ends just after the text of Simon van der Stel's journey of discovery to the Copper Mountains.

The Council also gratefully accepted the offer in 1969 of Dr. W.J. de Kock, a member of the Council, and editor-in-chief of the *Dictionary of South African Biography* to act as the final editor and to complete the annotations particularly those of a biographical and general historical nature. It was understood that Dr. De Kock would not have the opportunity to study the travel routes of Simon van der Stel and Landdrost Starrenburg, in more detail

al was. In verband met plekname bly daar dus nog enkele vrae oor wat opgelos sou kon gewees het as dr. De Kock plaaslik ondersoek kon ingestel het. Nadat dr. De Kock 'n aansienlike deel van die werk met sy gewone presiesheid en onberispelike wetenskaplikheid voltooi het, maar voordat hy die tyd gehad het om die hele taak af te maak, is ook hy in 1970 skielik oorlede. Voor sy dood het hy selfs vir die voorsitter 'n konsep-voorwoord by die publikasie voorberei, en ek het van heelwat van hierdie voorwoord gebruik gemaak. Hy meld daarin dat hy die ‘vrywillige hulp van persone in die Staatsargief en elders, wie se name hieronder genoem word of wie se bydraes in die voetnote erken word’, ontvang het. Aangesien ek nie oor 'n volledige lys van die name van hierdie persone beskik nie, wil ek graag namens die Vereniging my verontskuldiging aanbied aan diegene wie se name onwetend weggelaat word.

Daar sal begryp word dat dr. De Kock se ontydige dood die Raad in 'n benarde situasie gelaat het, aangesien die publikasie van die eerste deel vir 1971 beplan was. My voorganger, prof. J. du P. Scholtz, wat die Vereniging gedurende die afgelope sestien jaar so bekwaam en pligsgetrou gelei het, het egter daarin geslaag om die dienste van dr. Edith H. Raidt as eindredakteur te bekom en dié van mnr. R.H. Pheiffer om haar by te staan. Nie net het dr. Raidt die taak in 'n betreklik kort tydjie - en dit ten spyte van 'n swaar las ander verpligtinge - voltooi nie, ook het sy talle ‘losse drade’ wat deur haar verskeie voorgangers agtergelaat is, saamgevat; geen geringe taak nie en een waarvoor alle historici en lede van die Vereniging groot dank aan haar verskuldig is. Sonder oordrywing kan daar gesê word dat, sonder haar vakkundigheid en toegewyde werk die Valentyn-uitgawe ernstig benadeel sou gewees het. Sy is bygestaan deur mnr. Pheiffer wat majoor Raven-Hart se voetnote uit Engels vertaal het, en ook in ander opsigte behulpsaam was soos met die moeisame taak van proewe lees en veral met die kaart van Van der Stel se reis. Mnr. Pheiffer het die dienste van die Departement Aardrykskunde aan die Universiteit van Kaapstad verkry om 'n vereenvoudigde en duidelike weergawe van die kaart te teken, en ons is besondere dank aan prof. W.J. Talbot en mnr. K. Behr, kartograaf, van hierdie Departement verskuldig.

Dr. A. Böeseken, 'n lid van die Raad, het van tyd tot tyd wanneer ons 'n beroep op haar gedoen het, waardevolle raad en bystand verleen. Ons het ook hulp ontvang van mej. Joan Davies, Assistent-direkteur van die Kaapse Argief. Ons is ook dank verskuldig aan prof. A.M. Hugo en dr. Böeseken vir toestemming om na sommige van hulle voetnote in *Die Dagboek van Adam Tas (V.R.V.* Tweede Reeks no. 1, 1970) te verwys.

Prof. G.S. Nienaber was so vriendelik om die lys Hottentot-woorde wat

on the spot, desirable as this would have been. There thus remain some queries with regard to place names which might have been solved if Dr. De Kock could have made investigations at the actual places. After Dr. De Kock had completed a good deal of the work, with his usual meticulous and impeccable scholarship, but before he had time to complete the entire task, he too died very suddenly in 1970. Before his death he had even prepared a draft foreword to the publication for the chairman's use, and I have made use of much of this foreword. In it he mentions that he received the 'voluntary help of persons in the State Archives, and elsewhere, whose names are mentioned hereunder, or whose contribution is acknowledged in the footnotes'. As I do not have the complete list of these people I would like to apologise on behalf of the Society to those people whose names have been unwittingly omitted.

It will be appreciated that Dr. De Kock's untimely death placed the Council in an awkward predicament as the first volume was scheduled for publication in 1971. However, my predecessor, Prof. J. du P. Scholtz, who had over the last sixteen years so efficiently and conscientiously guided the destinies of the Society, was successful in obtaining the services of Dr. Edith H. Raidt as the final editor and Mr. R.H. Pheiffer to assist her. Dr. Raidt not only completed the task in a relatively short time, despite being under the stress of other heavy duties, but also 'tied up the many loose ends' left by her various predecessors - no small task, and one for which all South African historians and members of the Society are greatly indebted to her. It is no exaggeration to say that without her thorough scholarship and conscientious work the Valentyn publication would have suffered greatly. She was assisted by Mr. Pheiffer who not only translated Major Raven-Hart's English notes into Afrikaans but helped in other ways including the laborious task of proof reading and particularly with the map of Van der Stel's journey. Mr. Pheiffer enlisted the services of the Department of Geography of the University of Cape Town to draw a simplified clear vision of the map and we are especially indebted to Prof. W.J. Talbot and Mr. K. Behr, cartographer, of this department.

Dr. A. Böeseken, a member of the Council, has from time to time offered valuable advice and assistance when we have called upon her. We have also been assisted by Miss Joan Davies, Assistant Director of Archives, and her staff at the Cape Archives. We are indebted to Prof. A.M. Hugo and Dr. Böeseken for allowing us to refer to some of their footnotes in *The Diary of Adam Tas* (V.R.S. Second Series No. 1, 1970).

Prof. G.S. Nienaber was kind enough to check, correct and annotate the list of Hottentot words which appears in Vol. 2 of this publication.

Botanical assistance was provided by Prof. R.H. Compton, Emeritus

in Deel 2 van hierdie uitgawe verskyn, na te gaan, te verbeter en van voetnote te voorsien.

Botaniese hulp is verleen deur prof. R.H. Compton, Emeritus-professor, Departement Plantkunde, Universiteit van Kaapstad, voorheen Direkteur van Kirstenbosch en tans Direkteur van die Botaniese Opname van Swaziland, wat Valentyn se plantelys gekorrigeer het; en deur mej. C. Karsten, wat maj. Raven-Hart gehelp het met die identifikasie van verskillende plante en bome.

Uittreksels uit Valentyn se Deel 4, Boek 5, Hoofstukke 1 en 2, sal by die bylae by deel 2 ingesluit word. Hulle verwys na sy aankoms en vertrek en verskaf ander biografiese gegewens. 'n Register van alle persoons- en plekname en 'n bibliografie met volledige verwysings sal ook ingesluit word.

Verwysings in sowel die Nederlandse teks as die Engelse vertaling, bv. ‘38 B’, verwys na afdrukke in die *oorspronklike* uitgawe en nie in hierdie boek nie.

Die voetnote van prof. Serton word aangedui met 'n [S] tussen hakies, dié van majoor Raven-Hart met [RH], dié van dr. De Kock met [DeK]. Voetnote wat deur dr. Raidt bygedra is, word nie in die eerste deel spesifiek aangedui nie.

Ten spyte van die moeilikhede bied die Raad met genoeë hierdie dele aan sy lede aan, met die hoop dat hulle 'n uiters waardevolle toevoeging tot ons historiese reeks sal uitmaak.

FRANK R. BRADLOW
Voorsitter

Professor of U.C.T., department of Botany, formerly Director of Kirstenbosch and now Director of the Botanical Survey of Swaziland, who corrected Valentyn's catalogue of plants, and Miss Mia C. Karsten who helped Major Raven-Hart with the identification of various plants and trees.

In the appendix of volume 2 extracts from Valentyn's Part 4, Book 5, Chapters 1 and 2 will be included. These refer to his arrival and departure and provide other biographical information. A register of all names and place names as well as a bibliography with full references will also be included.

The references in both the original Dutch text and the English translation, e.g. '38 B' refer to the plates in the *original* edition and not in the present volume.

In the annotations the footnotes of Prof. Serton are indicated by an [S] in brackets, those of Major Raven-Hart with an [RH] in brackets, those of Dr. De Kock with a [DeK] in brackets. Footnotes contributed by Dr. Raidt are not specifically indicated in the first volume.

Despite the difficulties, the Council is pleased to offer these volumes to our members, and hopes that they will form an invaluable addition to our historical series.

FRANK R. BRADLOW
Chairman

Inleiding deur prof. P. Serton
English summary of the introduction by prof. P. Serton

Inleiding deur Prof. P. Serton

1. *Die Skrywer en sy Kerklike Amp*[*]

François Valentyn is in 1666 in Dordrecht gebore uit ouers wat tot die intellektuele middestand behoort het. Sy vader was conrector (d.i. onderprinsipaal) van die Latynse skool; sy moeder was 'n predikantsdogter. Dat ook die jong François sou gaan studeer, was dus in ooreenstemming met die familietradisie, maar ons staan tog wel verbaas om hom reeds voor sy sestiende verjaarsdag op die universiteit aan te tref. Daar het hy die teologiese studie binne drie, ja in weinig meer as twee jaar voltooi, en het werklik nog op agtienjarige leeftyd die proponentseksamen afgelê. Of ons hom as 'n soort wonderkind moet beskou, is nie heeltemal duidelik nie; moontlik het ons alleen te doen met 'n laer akademiese standaard as wat vandag normaal geag word. In elk geval egter het die jong student blykbaar 'n goeie verstand gehad, en sy tyd sekerlik nie verkwis nie. Ons mag wel aanneem dat hy alreeds aan die universiteit die volhardende intellektuele werkkrag vertoon het wat hom ook in sy later lewensjare, prakties tot aan sy dood toe, sou kenmerk. Op die leeftyd van nouliks 19 jaar is hy deur die Oos-Indiese Kompanjie as volledig bevoegde predikant in diens geneem en na die Ooste uitgestuur.

Van 1685 tot 1694 was hy werksaam in die Molukke, meestal op Ambon, maar ook 'n tyd lank op Banda. Van laasgenoemde standplaas het hy nie gehou nie, omdat hy daar verplig was tot talryke besoeke aan naburige eilande, vir dienste in die buitekerke. Dit het baie tydverlies en ongerief veroorsaak weens die lang togte met klein inlandse vaartuigies wat vir ons outeur onaangenaam was, deur sy gevoeligheid vir seesiekte. Bowendien is die koste van sulke besoeke in onvoldoende mate vergoed. Op Ambon was die toestand beter omdat 'n groot deel van die buiteposte hier oor land bereikbaar was, terwyl 'n kollega die seetogte waargeneem het. Valentyn se

* Veel van die gegewens vir paragraaf 1 is verspreid te vinde by Valentyn self, aangesien hy die gewoonte gehad het om allerlei persoonlike aangeleenthede in algemene beskouings en beskrywings in te voeg. As 'n goeie eerste oorsig oor sy lewe en werk kan die artikel van Muller en Rouffaer in die *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië* genoem word. Daarvan is hier dankbaar gebruik gemaak, asook van die ongetekende artikels *Eeredienst* en *Rumphius* in dieselfde publikasie. Verder mag C. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken*, deel XI vermeld word; ook Van Troostenburg de Bruyn, *Biografisch Woordenboek van Oost-Indische Predikanten;* en Dr. F. de Haan, *Priangan*, deel I, bl. 270-280 (en elders).

English summary of the introduction by Prof. P. Serton

1. *The Author and his Ecclesiastical Office*[*]

Born in Dordrecht in 1666 of parents belonging to the intellectual middle class, François Valentyn entered the university before his sixteenth year and had completed his examinations as candidate for the ministry by the time he was eighteen. Barely nineteen years old, he was sent to the East by the Dutch East India Company as a qualified minister of religion.

From 1685 to 1694 he worked in the Moluccas. He preferred Ambon to Banda, because in the latter parish many small outposts were situated on surrounding small islands, entailing sea trips, which he disliked. On Ambon he could reach more of them overland. Here he married, and also met the naturalist and historian Rumphius.

The Company considered the extension of the Reformed faith to be part of its administrative task, and ministers in its service had a distinct missionary charge. Work amongst the local inhabitants thus formed an important part of Valentyn's duties and to this end he had to study the native Malay language. He was later to be involved in a serious dispute as to which form of Malay was to be used in the Church.

Church Councils had purely local functions, the Government retaining all final authority. Although the Church Council of Batavia to which Valentyn was nominated as an 'assessor' member, had a slightly superior status, in so far as its advisory opinion was requested from time to time, all decisions of the Church in East India were subject to the colonial government's approval. The ministers were ordinary servants of the Company, and could be transferred and dismissed as such. They were nevertheless considered as belonging to the 'upper layer' of the colonial society. (At the Cape Valentyn received invitations from both Simon and Willem Adriaan van der Stel.)

Within this administrative framework, ministers were free to arrange their duties as they thought fit. Some were accused of being less hard-working than others, but this was not general. Several of them combined scientific study with their clerical duties, Valentyn being one of those who spent much time on scientific work.

After a temporary sojourn in Dordrecht (1695-1705), we find Valentyn

* The sources for paragraph 1 are: Valentyn's own writings; an article on his life and works by Muller and Rouffaer in the *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië;* the articles on *Eeredienst* and *Rumphius* in the same; C. Busken Huet's *Litterarische Fantasien en Kritieken* (Part XI); Van Troostenburg de Bruyn's *Biografisch Woordenboek van Oost-Indische Predikanten;* en Dr. F. de Haan's *Priangan* (I).

besware teen oorsese besoeke speel 'n groot rol in sy struwelinge met die owerheid.

Op Ambon het hy, behalwe aan sy ampspligte, veel aandag gewy aan taalkundige studies, veral in verband met Maleis. Bowendien was hy waarskynlik ook toe alreeds besig met die versameling van gegewens vir sy magnum opus *Oud en Nieuw Oost-Indiën* wat die laaste gedeelte van sy lewe heeltemal sou vul. In sy nuwe woonplek het hy veel vriendskap en voorligting geniet van die vermaarde blinde natuurondersoeker en geskiedskrywer Rumphius. Twee jaar voor sy terugkeer na die vaderland (weens verstryking van sy dienstermyn) het hy, 26 jaar oud, op Ambon in die huwelik getree met die weduwee van 'n ander vriend en beskermer. Behalwe vier stiefkinders, het sy vir haar tweede eggenoot blykbaar 'n mooi vermoë meegebring, terwyl sy hom tewens tot groot hulp was in sy studies, deur haar grondige kennis van die Maleise taal. Uit die huwelik is nog twee dogters gebore.

Die kerklike organisasie in die Asiatiese gebiede het taamlik sterk van dié in die moederland afgewyk, al het die Kompanjie van die begin af beskerming en verbreiding van die gereformeerde leer as 'n deel van die koloniale bestuurstaak beskou. ‘Sieketroosters’ ('n soort evangeliste) sowel as akademies opgeleide predikante is uitgestuur en in die vernaamste oorsese nedersettings aangestel. Hulle opdrag was in die eerste plek om die blanke Kompanjiesdienaars geestelik te versorg, maar daarnaas tog ook al dadelik om te strewe na ‘bekeering van de onkristenen’. Laasgenoemde instruksie is selfs die vroegste bekende uiting van praktiese sendingsywer onder die Protestantse nasies van Europa. Veral in die Molukke, Valentyn se vernaamste arbeidsveld, was die werk onder inlanders 'n belangrike deel van die taak wat hom opgedra is. En aangesien sowel op Banda as op Ambon Maleis die volkstaal was, moes 'n predikant hier in staat wees om dit so goed soos Nederlands op die kansel te gebruik. Oor die mees gewenste vorm van die taal vir hierdie doel het 'n heftige stryd ontstaan waarin, soos ons sal sien, ons outeur tot sy skade verwikkel geraak het.

Naas die predikant het 'n kerkraad met uitsluitend plaaslike bevoegdhede gestaan. Pogings om tot 'n onafhanklike kerkorganisasie met sentrale bestuursliggame te kom, het misluk; die regering wou alle gesag in eie hande hou. Alleen aan die kerkraad van Batavia is 'n enigsins hoër posisie toegeken, sodat hierdie vergadering dikwels ook om advies oor kerkbelange van meer as plaaslike betekenis gevra is. As ‘buitepredikant’ is Valentyn tot assessorlid van dié liggaam benoem, met stemreg alleen oor sulke algemene punte. Die Bataafse kerkraad het oor belangrike sake ook gekorrespondeer met kerklike outoriteite in die moederland, bv. met die kerkraad en Classis van Amsterdam, en die provinsiale sinodes van Noord- en Suid-Holland.

once more in the East (1706-1713) in the service of the Company, first as field chaplain to the troops in East Java, then at Ambon, where, however, his old friend Rumphius had died in 1702. Possibly Valentyn had access to the rich treasure of writings he left behind. The use he made of them has given rise to serious criticism.

Valentyn became involved in personal disputes with the Governor of Ambon (Adriaan van der Stel, a younger brother of Willem Adriaan) as well as with the Governor General (Abraham van Riebeeck), but accusations that Valentyn had meddled with the Ambonese civil administration were refuted in court. The Governor General had him transferred to Ternate, which was quite unacceptable to Valentyn, and he returned home after an unhappy 1½ years in Batavia.

From 1714 we find him in Dordrecht, devoting his time to his *Oud en Nieuw Oost-Indiën*. His wife died in 1717, and in 1726 he moved to The Hague where he saw the appearance of his huge work on the market before his death in 1727.

Valentyn's translation of the Bible into Low Malay (the generally used lingua franca) and his Malay dictionary were never published. The Batavian Church desired a more literary form of Malay for the Holy Script, and commissioned a translation from the Rev. M. Leidekker. This led to much friction between the two ministers. The accusations of Valentyn's adversaries that his translation was not original had nothing to do with the form of the language it was in, but succeeded in preventing its publication. He *did* have in his possession a manuscript translation left by a previous minister of Banda (S. de Larges), but he could hardly have ignored work done by predecessors in this field. Yet he was vulnerable on this point and it was effectively used to discredit him. He reacted sharply in a brochure *Deure der Waarheid*.

2. *Oud en Nieuw Oost-Indiën*

'Oost-Indiën' is used to indicate the sphere of influence of the Dutch Company in the East, but is not a clearly defined geographic concept. 'Oud' and 'Nieuw' are used to distinguish historic and geographic points of view.

The work consists of five Parts (eight folio volumes), 4800 double column pages, including a large number of prints and maps. His intention was to deal with all the settlements one by one, but some (e.g. the Moluccas, Ceylon) are described in much more detail than others (e.g. Java). Despite such imbalance, the work has for centuries been a treasure of information.

There is a difference of opinion as to Valentyn's personal and scientific qualities. He clashed with many because of his stubbornness and irritating self-esteem, yet he had many friends and enjoyed the confidence of leading

Dit was egter slegs adviserende konneksies, daar was geen sprake van enige gesagsuitoefening nie. Inteendeel, die oppertoesig oor die Indiese kerke het by die koloniale regering berus, aan wie se goedkeuring alle kerklike besluite onderhewig was.

Die predikante was gewone besoldigde Kompanjiesamptenare; hulle is nie deur die kerkraad beroep nie, maar, soos ons gesien het, deur die owerheid aangestel op die plek waar gereken is dat hulle die nuttigste gebruik kon word; en hulle kon na willekeur oorgeplaas word. Dit het intussen vir alle amptenare gegeld, en het dus geen spesiale ondergeskikte posisie beteken nie. Predikante is veeleer tot die boonste laag van die koloniale samelewing gereken. By sy besoeke aan die Kaap behoort Valentyn tot die hoofamptenare wat uitnodigings van die goewerneur ontvang (sowel van Simon, as van Willem Adriaan van der Stel); en by sy eerste aankoms op Batavia is hy baie welwillend onthaal deur 'n aantal van die vernaamste regeringspersone, o.a. deur die Goewerneur-Generaal Joannes Camphuys self. Ook kry ons die indruk dat teenoor predikante se persoonlike opvattings en besware wel 'n bietjie meer konsiderasie betoon is as in die geval van ander amptenare. Maar 'n regstreekse weiering om te gehoorsaam is tog met ontslag gestraf.

Binne hierdie weinig buigsame administratiewe raam werk het die predikante persoonlik heelwat vryheid geniet by die reëling van hulle werksaamhede en die verdeling van hulle tyd. Vir 'n luiaard was dit moontlik om die lewe van die maklike kant op te vat en alle inspanning tot 'n onvermydelike minimum te beperk. Traagheid in die vervulling van hulle ampspligte was dan ook 'n maklike beskuldiging om teen ongeliefde predikante in te bring. Valentyn moes sulke beskuldigings op Banda verneem waar hulle egter veral op die versuimde ‘seevisites’ betrekking gehad het. Op Ambon was sy verhouding met die kerkraad wisselend. Merkwaardig genoeg is hom daar sy ryk huwelik kwalik geneem; die bewering was dat hy van toe af te veel tyd aan sy vrou se besigheidsbelange sou bestee het. Gelukkig was daar geen sprake van dat die meeste predikante traag sou gewees het nie. Ons ken selfs verskeie manne onder hulle wat, naas die eintlike beroepspligte, 'n aansienlike mate van vrye wetenskaplike arbeid verrig het. Groot prestasies in hierdie opsig kan trouens saamgaan met swak amptelike pligsvervulling. Ons outeur was in elk geval een van dié predikante wat baie tyd aan studie bestee het, en hy laat homself geringskattend uit oor ampsbroeders by wie dit nie die geval was nie. Veral sieketroosters wat na 'n interne eksamen tot predikant bevorder was, kon hy moeilik as volwaardige kollegas aanvaar.

Van 1695 tot 1705 het Valentyn met sy groot gesin in sy vaderstad Dordrecht gewoon, vermoedelik as amptelose burger; maar in laasgenoemde jaar

people. Modern critics, losing sight of historic circumstances, have accused him of plagiarism. He was not a researcher in the modern sense, but rather a tireless compiler of facts, not distinguishing between data obtained by his own observation (or correspondence) and that found in existing publications or painstakingly delved from manuscripts.

This latter activity was appreciated by contemporaries, who were less insistent than we are on originality and source indications. Early 18th century official documents were seldom available in print.

One example: Simon van der Stel's journal was for two centuries known only in the form of Valentyn's copy, the original document having been lost in 1691 or 1692 and re-discovered (by Waterhouse) only in 1922. Valentyn's copy is moreover that of the original and not of the official version.

Severe criticism has been directed at Valentyn's use of Rumphius' history and description of Ambon. The documents were the Company's property, most of them were still unpublished, and Valentyn (who mentions his indebtedness to Rumphius only very cursorily) was wary of disclosing to what extent he was making use of the Company's sources. On the other hand, some of Rumphius's works (e.g. the *Dierboek*) are known to us only thanks to Valentyn's excerpts. There is evidence that some of his contemporaries who had supplied him with information *preferred* to remain anonymous and unmentioned, in order to protect themselves against the censoriousness of the time.

Parts III, IV and V show some improvement and contain more source references, consisting mostly of names of high-ranking ex-officials, etc. They were possibly included because of their publicity value, and to interest prospective subscribers to such a costly publication. Even their information is thoroughly absorbed into the general text, notable exceptions being Governor General Joannes Camphuys' contribution on Batavia, and the journals of Simon van der Stel and landdrost Starrenburg, which appear under the names of the respective authors.

As a child of his time Valentyn was not trying to maintain an objective standpoint, but wrote overtly to the glory and honour of the Company, the Dutch people and Dordrecht. Not yet realising that a period of gradual decline had set in after 1713 (as a result of international political and commercial developments), he still considered his own country one of the great European powers.

The Company as an impressive establishment retained Valentyn's loyalty and admiration. He ascribed his own troubles to local authorities disregarding the Seventeen's instructions. His dismissal did not bring his reputation into doubt, and on his return in 1714 he was accorded the same courtesy (by the acting Cape Governor Helot) as he had enjoyed before.

het hy opnuut 'n aanstelling in Kompanjiesdiens aanvaar, en van 1706 tot 1713 vind ons hom die tweede maal in die Indiese Argipel. Aanvanklik is hy, teen sy sin en in stryd met die bepalings van sy aanstelling, gedwing om vir 'n aantal maande as veldprediker by die troepe in Oos-Java diens te doen, maar vervolgens is hy weer na sy ou standplaas Ambon gestuur, soos in Holland aan hom beloof was. Die omstandighede was nou in verskillende opsigte minder gunstig. Sy vriend en raadgewer Rumphius, aan wie hy soveel te danke gehad het, is in 1702 oorlede. Met die nagelate familie het hy noue betrekkings onderhou wat deur die huwelike van twee van sy stiefkinders nader bevestig is. Waarskynlik het hy die plaaslik nog beskikbare papiere van die ou geleerde onder sy sorg gehad; in elk geval kon hy hulle raadpleeg. Wat die beroemde *Kruidboek* betref, moes dit dan een of ander kopie gewees het, want die offisiële manuskrip daarvan is reeds tussen 1692 en 1701 stuksgewys na Holland verstuur; moontlik kon hy Rumphius se voorbereidende aantekeninge gebruik het. Hierdie geskrifte kon natuurlik die gemis van die lewende omgang nie vergoed nie, maar hulle het 'n ryke skat van materiaal gelewer. Ongelukkig sou die gebruik wat hy daarvan gemaak het, aanleiding gee tot die bitterste verwyte van sy moderne kritici.

Baie nadelig was vir ons outeur die benoeming van sy invloedryke vyand, Abraham van Riebeeck, tot goewerneur-generaal (1708); as gevolg van die Maleise taalstryd was hierdie gebore Kapenaar hom sleg gesind. In 1711 word Valentyn na Batavia opgeroep om verantwoording te doen oor uitlatings in briewe aan die regering waarin hy gekla het oor inmenging in kerklike aangeleenthede deur die Ambonse Goewerneur Adriaan van der Stel, jonger broer van Willem Adriaan. Met hom het Valentyn as jong man aan die Kaap goed klaar gekom (1685), maar op Ambon was daar blykbaar baie wrywing. In Mei 1712 het ons outeur, na die aankoms van sy opvolger, die ontvange bevel gehoorsaam, en met sy hele gesin Ambon verlaat. Hy was waarskynlik ook toe alreeds vasbeslote om maar liewer na Holland terug te keer, as om nog langer aan die kwelling deur sy teenstanders bloot te staan. Self gee hy altans die indruk dat hy, om hierdie rede, vrywillig na Batavia sou vertrek het. Van Riebeeck se beskuldiging teen hom was dat hy Van der Stel, in bedekte terme, ook van onbekwaamheid en pligs versuim in sy amp sou beskuldig het. Dit sou, as inmenging in bestuursake, vir 'n predikant 'n ernstige oortreding van sy bevoegdhede beteken het. Nou was ook Van der Stel by die goewerneur-generaal in onguns, en volgens Valentyn was Van Riebeeck se bedoeling om in een en dieselfde hofuitspraak die Ambonse goewerneur se onbekwaamheid en die predikant se voorbarigheid te laat vasstel. Voor die Raad van Justisie het die saak intussen 'n baie uitgerekte, maar tog vir Valentyn gelukkige verloop gehad. Hy het ten sterkste ontken dat hy in sy briewe ook op burgerlike bestuursake sou gesinspeel

Valentyn appears to us as a smug but talented person, whose most serious fault is the careless way in which he read his sources, drawing incorrect conclusions from them. His style varies from pomposity to a most homely and genial way of recounting something (e.g. his outward and homeward journeys, Part IV). His work enjoyed popularity, and although he was not a researcher of the highest rank, he attempted and completed an enormous undertaking, for which a great need existed.

3. *Valentyn at the Cape*

Valentyn uses the term ‘Cape’ to denote the whole area of the gradually extending colony. When an exact point was needed for purposes of geographic location, the Castle (as administrative centre) was sometimes used, and at other times the Southern tip of the Peninsula, giving rise to occasional confusion.

Valentyn stayed over at the Cape in 1685, 1695, 1705 and 1714, for a total period of more than 6 months. He did not have time to travel in the interior, the furthest points he (rather fleetingly) visited were Stellenbosch and Hottentots-Holland in 1705. On the other hand he saw the Cape four times over a period of 29 years, and was able to observe changes and progress in the young colony. He spoke to persons who were able to give reliable information and had access to important documents (W.A. van der Stel, for example, gave him his father's journal).

For his descriptions of the interior he relied on Cape spokesmen and other writers (Kolbe!). It is possible that he even met Kolbe at the Cape in 1705, but the rather careless use he made of Kolbe's work took place later. He also used the descriptions by O. Dapper, A. Bogaert and Grevenbroek, he relied on H.B. Oldenland for plant names and perhaps even on J. van Spilbergen's reports for some details.

4. *Valentyn's Map*

By 1700 only very limited parts of the earth had been mapped with the aid of accurate readings. Outside Europe maps were often based on various types of information harmonised by the cartographer to the best of his abilities. Maps of the coastline were usually better than those of the interior, seamen being more adept at estimating distances and directions.

At the Cape expeditions to the interior in the 17th and 18th centuries were often accompanied by sailors and surveyors, and by the end of the 18th century the colony was perhaps the best mapped part of the earth outside Europe. In Valentyn's time, however, the situation was still unsatisfactory.

het, en geen bewyse daarvan kon gelewer word nie. Die uitspraak was dan ook in sy guns (Mei 1713); 'n interessante voorbeeld van onafhanklike koloniale regspraak. Van Riebeeck het egter reeds voor die hofbeslissing sy administratiewe mag gebruik om Valentyn nog op 'n ander manier te dwarsboom. Daar is naamlik besluit tot sy oorplasing na Ternate, eweneens 'n standplaas met talryke eiland-buiteposte, en as sodanig vir Valentyn onaanneemlik. Dit het die goewerneur-generaal natuurlik geweet, en hy moes die bedoeling gehad het om sy slagoffer tot aftrede te forseer, aangesien weiering om te gaan outomaties ontslag sou meebring. Die welkome hofuitspraak het dus vir ons outeur weinig praktiese nut gehad, maar het tog gedien om sy goeie naam te beskerm, en so 'n oneervolle ontslag te verhinder. Van Riebeeck se dood in November 1713 het te laat gekom om nog wysiging in die gang van sake te bring; maar sonder hierdie gebeurtenis kon die afskeid miskien nog onaangename insidente opgelewer het. Seker was die anderhalf jaar in Batavia vir Valentyn 'n verdrietige tyd. Sy gesondheid was sleg en sy vriende kon min doen om hom te help, al het hulle hom meermale uitgenooi na hulle ‘Thuynen en fraeye Buytenplaatzen’. Hy moes hom in hoofsaak maar met sy studies troos.

Van 1714 af het hy opnuut in Dordrecht gewoon waar hy nou al sy tyd aan sy *Oud en Nieuw Oost-Indiën* gewy het, maar ongelukkig het hy in 1717 sy vrou en helpster deur die dood verloor. In 1726 het hy na Den Haag verhuis waar hy in die volgende jaar oorlede is. Voor sy dood het hy nog die voorreg gesmaak om sy groot werk in voltooide vorm op die mark te sien. Planne vir verder publikasies waarvan hy in 1726 melding gemaak het, kon hy nie meer uitvoer nie.

Tydens sy eerste verblyf in die Argipel het Valentyn se Maleise taalstudie verskillende geskrifte opgelewer wat hy nooit gedruk kon kry nie. Die belangrikste was sy Laag-Maleise Bybelvertaling en sy Maleise woordeboek. Veral oor die Bybel het daar moeilikhede ontstaan wat tot die end van sy Indiese loopbaan voortgeduur het; ons mag wel sê dat dit die brandpunt van die hele taalstryd geword het. Die opvatting dat Laag-Maleis, die algemeen verbreide lingua franca, die regte medium vir 'n Bybelvertaling sou wees, kan seker uit sendingsoogpunt nie sonder meer verwerp word nie. Die kerkraad van Batavia het egter gemeen dat vir die Bybel 'n meer literêr getinte vorm van Maleis die voorkeur verdien, en het aan een van sy predikante, ds. Melchior Leidekker, die opdrag gegee om so 'n vertaling te onderneem. Die naywer wat hierdeur tussen die twee predikante ontstaan het, is verskerp deurdat Leidekker 'n swaer van Abraham van Riebeeck was, terwyl hy bowendien nog 'n tweede swaer in die hoogste regeringskring gehad het.

Valentyn het die teenwerking wat hy ondervind het, eenvoudig aan nepo-

Valentyn's map (not based on the one by Kolbe, for that appeared a year after Valentyn's) was the work of an experienced cartographer, and was probably based on older maps and new information supplied by Valentyn. Determination of longitude and latitude is reasonably good in the light of the uncertainty as to which point writers had in mind when giving the Cape's latitude: the Castle lies at 33° 55′ South and Cape Point at 34° 21′ South. Valentyn did not escape the inaccuracies of some 17th century maps, and his latitude for Cape Point (35° 50′) errs by half a degree.

Determining longitude was more problematical, and 17th century maps tended to give South Africa a more pointed shape than it has, through a slight shortening of the South coast from West to East. This also happens in Valentyn's case, where there is a difference of longitude between Cape Town and Algoa Bay of 5½° instead of 7½°.

In relation to the world graticule, the Cape was in the 17th century usually placed too far to the East (up to 5°). Even with the scientifically more accurate system of determining longitude developed in the last quarter of the century, a group of Jesuits under Father Tachard, who spent a week at the Cape in 1685 with up to date instruments, still put the Cape almost 2 degrees too far East (viz. 18° E of Paris). Kolbe, with the aid of eclipse observations, produced an 'improved' reading, which in turn was criticised by the Abbé de la Caille. Valentyn uses a round figure of 38° E of Tenerife, which seems to have been a figure in current use at the time, as it was only improved on maps (e.g. Wentzel's) after De la Caille calculated the accurate longitude to be 35° 2′ in 1751-1753. Valentyn does mention Kolbe's 'improvement', but he misread it as 37° 35′ instead of 37° 55′, and based his map's longitude on this erroneous figure (later to be taken over by Lakeman for the Dutch edition of Kolbe).

Certain factors are reflected on Valentyn's map: the colony had no fixed boundaries, and beyond the south-western area with its established settlements and administration the northern areas formed only a vague sphere of influence of the Company. Eastwards the map extends far into 'unorganised' territory (Algoa Bay is the last name) and northwards to the 30° 10′ parallel (Groote Doornbosch River). In the north-eastern corner the large blank area provides space for a detailed map of the south-western area.

This latter map is not original and is probably based on the manuscript map No. 42 in the Cape Archives, which can be approximately dated 1690. Valentyn need not have used this map directly, because there is also the undated printed map *Nova et Accurata Tabula Promontorii Bonae Spei* (No. 146-J in the Archives) of which the Southern half slavishly follows No. 42, though the errors made by the cartographer who copied it clearly

tisme toeskryf, maar sy opponente het van hulle kant met die beskuldiging gekom dat sy vertaling nie oorspronklik sou wees nie; 'n saak wat eintlik met die doeltreffendheid van 'n bepaalde taalvorm niks te make het nie. Die agitasie het egter sy doel bereik, want ook Here Sewentien het nou huiwerig geword om Valentyn se werk te laat druk. Die beskuldigers het geweet dat hy in besit was van 'n Maleise Bybelvertaling, in handskrif nagelaat deur die oorlede Bandase predikant S. de Larges, en hulle bewering was dat hy heelwat daaruit sou oorgeneem het. Op hierdie ‘kwaadaardige vuile verdigtselen’ het hy heftig gereageer, en van Dordrecht uit 'n brosjure daarteen gepubliseer, die *Deure der Waarheid*. Vermoedelik is sy vyande minder gelei deur besorgdheid oor die regte van wyle ds. De Larges, as deur die wens om hulle teenstander uit die taalstryd in diskrediet te bring. Terwyl hulle intrige 'n sukses was, het hulle wetenskaplik 'n swak posisie ingeneem. Geen enkele vertaler kan homself veroorloof om die werk van eventuele voorgangers te negeer nie; hy moet hulle weergawe oorweeg en sy houding daarteenoor bepaal, voordat hy sy eie opvatting finaal vasstel. Die feit dat ons outeur 'n ander Maleise vertaling in sy besit gehad het, was dus op sigself 'n onvoldoende basis van beskuldiging. By die vrymoedigheid egter waarmee nog baie outeurs van dié tyd ander mense se werk met onvoldoende bronnevermelding oorgeneem het, kon die beskuldiging maklik geloof vind; veral omdat die beweerde voorbeeld nie gepubliseer was nie. Die aanvallers het geweet dat Valentyn in genoemde fout ruimskoots sy deel gehad het, en op hierdie punt dus kwesbaar was. In die volgende paragraaf kom ons daarop terug; hy kry dikwels minder krediet as hom toekom.

2. *Oud en Nieuw Oost-Indiën*

Met ‘Oost-Indiën’ bedoel die skrywer nie 'n duidelik omgrensde geografiese begrip nie, maar die territoriaal versnipperde magsgebied en invloedsfeer van die Nederlandse Kompanjie in die Ooste. Slegs die belange en gesagsuitoefening van die groot maatskappy loop as saambindende draad deur die hele werk heen; die groter of kleiner mate van geografiese verwantskap tree daarteenoor op die agtergrond. Die adjektiewe *Oud* en *Nieuw* dui respektiewelik op die historiese en geografiese gesigspunte; volgens die klassieke voorbeeld van Herodotus word hulle in die beskrywing gelykelik beklemtoon.

Die werk beslaan in totaal 8 foliobande; nominaal 5 dele, maar daarvan het III, IV en V so lank geword dat hulle elk twee bande vorm. Tesame maak dit ruim 4800 twee-kolom bladsye uit, of ongeveer soveel leesstof as 30 middelmatige boekdele in oktavo-formaat. Daarby kom dan nog 'n groot rykdom aan prente en kaarte. Die bedoeling was om al die betrokke neder-

shows his lack of knowledge of the local situation. The *Nova Tabula* contains more information than No. 42 and uses Mercator's graticule. It must have been the work of a cartographer working in Holland who was allowed access to the Company's archives. The map apparently enjoyed wide distribution, but it is uncertain who printed it (De Wit and the Ottens brothers have been suggested). There is some indication of its age. A poor reprint by Van der Aa in Leiden for a French atlas is dated 1713, and the absence of Vergelegen from the *Nova Tabula* suggests that it can hardly be dated later than 1707, and should probably be dated approximately 1700.

Valentyn's cartographer followed the *Nova Tabula* in some respects (river courses in the south-west), improved it in others (mountains), and made some errors in yet others (Lion's Head). For those parts of the coastline falling outside the *Nova Tabula*, Valentyn must have followed sea charts and other sources, and his map reflects the tendency of such charts to elongate promontories and to show bays penetrating too deeply inland. There is some confusion in the order of names, and better known bays occupy the total coast-line. By contrast, Wentzel's map (1752) shows long stretches of ‘unknown coast’ left blank - a fairly advanced method for the time. Valentyn and his cartographer followed the older tradition which did not hesitate to fill in empty map spaces on the grounds of vague rumours.

The inset map differs from the *Nova Tabula* in its representation of the mountains and in the names of farms and landowners. The Van der Stels are shown as still possessing their farms, some additional names appear (e.g. Adam Tas) and new information gleaned from Kolbe's text (not always correctly interpreted) has been inserted.

New features on the main map include Hottentot kraals shown to the North, farm names, the islands of Saldanha Bay and names from the journals of Van der Stel and Starrenburg. Valentyn was apparently unaware of the original map of Van der Stel's expedition.

The faulty location of some Hottentot tribes suggests that apart from the *Nova Tabula* other sources were used.

Valentyn's map, like his description, may today be described as a compilation of data from divergent sources, but at the time it actually represented a small step forward. Only in the second half of the 18th century had sufficient Cape cartographical data been collected for better general maps. De la Caille carried out the first trigonometrical surveys, and those carried out subsequently by Company surveyors gradually rendered enough data for Van de Graaff's large general map, an achievement which would have been impossible in 1726.

settings een vir een afsonderlik te behandel en dus 'n reeks monografieë te lewer. Hierdie plan is tot die end toe volgehou, hoewel nie orals dieselfde deeglikheid en uitvoerigheid bereik is nie. Die Molukke het Valentyn uit persoonlike ervaring die beste geken, terwyl hy hier tewens die onskatbare voordeel geniet het van Rumphius se geskrifte as bron, sodat sy behandeling hier besonder grondig is. Die beskrywing van Java is veel minder uitvoerig, veral as ons dié eiland se groot betekenis in aanmerking neem; en baie kort is dié van Sumatra en Borneo. Ceylon, daarenteen, kry weer heelwat meer ruimte. Gebrek aan 'n saamvattende verband en aan handhawing van juiste proporsies is die vernaamste besware wat teen die komposisie ingebring word. Deur die algemene publiek is sulke foute egter nie sterk gevoel nie. Daar is nou eenmaal min mense wat geneig sal wees om die agt bande aaneen deur te lees. Veeleer het ons hier 'n werk om nou en dan oor verskillende onderwerpe te raadpleeg, en vir dié doel het dit 'n paar eeue lank uitstekende dienste bewys. Daar is geen deurlopende bladsynommering, selfs nie binne elke afsonderlike deel nie; sewentien verskillende stukke het elk hulle eie paginering. Die laaste stuk van die laaste deel is die beskrywing van die Kaap en Mauritius.

Oor Valentyn se persoon en wetenskaplike betekenis word uiteenlopend geoordeel, maar die meningsverskil gaan minder oor feite as oor die interpretasie daarvan. In die loop van sy lewe het hy met baie mense in botsing gekom en altyd hardnekkig vasgehou aan sy eie opvatting van sy persoonlike regte. Ongetwyfeld sal hy ook in die daaglikse omgang sy medemense soms geïrriteer het deur die naïewe selftevredenheid wat in sy werk deurstraal. Aan die ander kant staan dit vas dat hy die kuns verstaan het om baie vriende te maak, en dat hy daardeur van alle kante hulp en medewerking ondervind het by sy self-opgelegde taak. Tal van vooraanstaande manne het blykbaar vertroue gehad in sy karakter en bekwaamheid, en het waardevolle dokumente tot sy beskikking gestel.

Valentyn se huidige reputasie word benadeel deur die feit dat so 'n reusagtige kompilasie veel minder pas by die tans heersende opvattings as by dié van 2½ eeue gelede. Moderne kritici het, meermale sonder om rekening te hou met die historiese omstandighede, ons hedendaagse norme op sy werk toegepas en dan tot die skerpste uitsprake gekom: die skrywer sou 'n gewetenlose en hartelose letterdief gewees het. Maar die tydgenote, hoewel bekend met sy werkwyse, het anders geoordeel. Sekerlik was hy minder 'n ondersoekersnatuur in moderne sin as wel 'n onvermoeibare versamelaar van wetenswaardighede, waarby hy die herkoms van sy gegewens as bysaak beskou het, so lank hulle maar betroubaar was. Wanneer ons dit toegee, doen ons aan die oorspronklike bestanddele van sy werk geen onreg nie. Hyself het min onderskeid gemaak of die boustowwe wat hy byeen gebring het,

nou verkry is deur eie aanskouing en navorsing (met insluiting van die verwerking van mondelinge of skriftelike mededelings deur tallose segsliede en korrespondente), of deur homself gesoek moes word in bestaande publikasies en in ongepubliseerde, dikwels moeilik toeganklike manuskripte. Hy verklaar hoe hy menigmaal sulke dokumente moes ‘opdelf’, en hy gebruik selfs die tekenende Hollandse uitdrukking ‘opbagger’ om aan te dui hoeveel moeite die verkryging van sommige gegewens gekos het. Die tydgenote het hierdie inspanning besef en gewaardeer, en was oortuig van die groot betekenis van die verrigte arbeid. Hulle het geweet hoeveel waardevolle kennis vir die wêreld verlore sou gegaan het sonder Valentyn se versamelhartstog. Die vraag na volledige oorspronklikheid en bronnevermelding het daarby veel minder ter sprake gekom as in ons tyd. Vandag se beoordelaars vergeet maar al te gou hoe moeilik dit dikwels in die vroeë 18de eeu nog kon wees om belangrike koloniale geskrifte gedruk te kry, omdat daar heel ander weerstande in die spel was as teenswoordig. Dikwels ook besef hulle nie hoeveel groter nog die gevaar vir verlies of vernietiging van bestaande geskrifte was nie.

As voorbeeld kan ons die reisverhaal van Simon van der Stel neem. Die offisiële kopie daarvan is na Amsterdam opgestuur en behoorlik in die Kompanjie se argief geplaas, maar in 1691 of 1692 oorhandig aan iemand wie se naam nie opgeteken is en wat dit nooit teruggebring het nie. Twee eeue lank was hierdie belangrike verslag alleen bekend deurdat Valentyn 'n afskrif daarvan ontvang het van Willem Adriaan van der Stel, en dit in extenso afgedruk het. Godée Molsbergen se uitgawe in die werke van die Linschoten-Vereniging (1916) is eenvoudig 'n herdruk van Valentyn, omdat daar geen ander vorm van die geskrif bekend was nie. Pas in 1922 het prof. G. Waterhouse in die biblioteek van Trinity College te Dublin 'n Nederlandse manuskrip gevind waarvan hy kon aantoon dat dit hoogs waarskynlik die verlore dokument was. Hy het 'n uitstekende uitgawe daarvan besorg met 'n Engelse vertaling, maar tewens uiteengesit dat die offisiële stuk heelwat weglatings vertoon. Die opgawes van rigting en afstand is blykbaar vir mense in Holland as minder belangrik beskou, en is verkort en vereenvoudig. In een geval is 'n gebeurtenis verswyg wat vermoedelik by die outoriteite in Holland afkeuring sou gevind het. Selfs na Waterhouse se publikasie bly dus dié van Valentyn en Molsbergen van belang vir wie die meer oorspronklike vorm, met alle daarin vervatte gegewens, wil leer ken.

Die punt waaroor daar in moderne tye die skerpste aantygings voorgekom het, is Valentyn se verhouding tot Rumphius. As vasstaande word beskou dat hy aan laasgenoemde sy historie en landbeskrywing van Ambon, sowel as die beskrywing van plante en diere, vir die grootste deel ontleen het. Nou moet ons onthou dat Here Sewentien by alle waardering vir Rumphius se

studies glad nie haastig was om die ou geleerde se werk te laat druk nie; juis die groot betekenis wat daaraan toegeken is, het hulle versigtig gemaak. Die geskrifte het onder beheer van die Kompanjie gestaan, omdat Rumphius alleen deur die besondere tegemoetkoming van die gesag die werk gedurende sy ampstyd kon gedoen het. Sulke dokumente is as Kompanjieseiendom beskou, en voordat tot publikasie besluit is, moes eers goed vasstaan dat geen mededingers daaruit voordeel sou trek nie. Pas in 1736, dus 34 jaar na die skrywer se dood, is die eerste stappe tot uitgawe van die *Kruidboek* gedoen, en pas in 1750 was die druk voltooi. Die *Ambonse Historie* is nooit deur die Kompanjie vrygegee nie, en is pas in die 20ste eeu vir die eerste maal gepubliseer. Rumphius se Ambonse landbeskrywing is nooit gedruk nie, en van sy *Dierboek* het selfs die handskrif verlore geraak, sodat die inhoud daarvan alleen uit Valentyn se uittreksels bekend is. Toe laasgenoemde geskryf het, naastenby 20 jaar na Rumphius se dood, was van hierdie voorganger se werk nog maar alleen die *Amboinsche Rariteitkamer* gedruk, sodat dit vir ons outeur volkome redelik was om die ander geskrifte te rangskik onder dié wat bedolwe geraak het. By die ‘opbagger’ daarvan moes hy selfs versigtig te werk gaan om die Kompanjie se regte nie te skend nie; veral nadat hy met onenigheid uit sy bediening getree het. Ons hoef nie aan louter harteloosheid te dink, wanneer so 'n belangrike bron soos Rumphius slegs terloops vermeld word nie. Dit geskied in die volgende woorde, byna weggesteek tussen ander opmerkings (II, bl. 32):

> ‘... de vermaarde Heer Rumphius (Een Man van wiens nette aanteekeningen over dit land van Amboina wy ons veel bedienen) ...’*

Valentyn het geweet dat die Kompanjie die gebruikte geskrifte nog nie wou laat uitgee nie, en dat dit onverstandig was om te veel nadruk te lê op die omvang waarin hulle deur hom geëkserpeer was. Ook menigeen van sy nog lewende segsliede, trouens, het in die anonimiteit binne die groot versamelwerk 'n sekere beveiliging gevind, en daaraan die voorkeur gegee bo publikasie onder eie naam. Ons lees bv. in die Voorrede van Deel I dat sommige medewerkers, uit vrees vir die strengheid van die kritiek en die heersende vitsug, dit beter oordeel:

> ‘hunne schriften aan enige der geleerdste mannen over te geven, om daarvan sulken opstel te maken, als zy meinden te kunnen volstaan zoo om aan hunne begeerten, van hunne reizen en aanmerkingen er over

* Muller en Rouffaer het op hierdie belangrike erkenning die aandag gevestig. Treffend is Valentyn se term *aanteekeningen* vir uitvoerige geskrifte. Moontlik wys dit inderdaad op die gebruik van Rumphius se voorlopige notisies.

> aan de wereld mede te deelen, te voldoen, als ook *om voor andere niet bloot te staan*, verzekert zynde dat die mannen, die de pen voor hen opgevat hadden, *in staat waren om hen te dekken*.'

D.w.s.: die gewone Kompanjiesdienaar het gevoel dat hy hom op gevaarlike wyse blootstel deur met sy mening oor Oos-Indiese sake voor die publiek te kom, en het dekking gesoek agter die verantwoordelikheid van 'n vreemde skrywer wat nie langer regstreeks by die dinge betrokke was nie.

Iets verder lees ons hoeveel die outeur verplig was aan die medewerking van verskeie aansienlike here

> 'welker namen hier te melden my zeer veel eere zyn zoude; doch *hebbe dit om ander zeer goede redenen nagelaten*.'

Wanneer ons sien dat daar vir Dele III, IV en V iets meer vermelding van bronne plaasvind as vir I en II, dan kan ons dit gedeeltelik miskien as 'n soort bekering van die skrywer tot meer moderne opvattings verklaar. Hoofsaak is egter, volgens sy eie mededeling, sy behoefte om hom teenoor die intekenaars te verontskuldig oor die toegenome lengte en verhoogde prys van hierdie dele, 'n onvermydelike gevolg van die belangrike bydraes wat hy na publikasie van sy prospektus ontvang het en nie kon weglaat nie. Die name wat vir hierdie doel vermeld word, is dié van aansienlike oudhoofamptenare, Kompanjiesbewindhebbers en stedelike regente; name dus met advertensiewaarde by die koopkragtige publiek wat as intekenaars op so 'n kosbare werk in aanmerking gekom het. Tewens egter kan ons sê dat die draers daarvan manne in 'n maatskaplik onaantasbare posisie was. En tog is selfs hulle gegewens gewoonlik so grondig in die algemene teks verwerk dat hulle persoonlike bydraes onherkenbaar is. As vernaamste uitsondering noem ons hier die oorlede Goewerneur-Generaal Joannes Camphuys, die aansienlikste van al Valentyn se begunstigers, wie se opstel oor die stigting van Batavia onder sy eie naam verskyn. Uit die beskrywing van die Kaap noem ons, naas Simon van der Stel se reisverhaal, ook dié van landdros Starrenburg.

Nog in 'n ander opsig as dié van oorspronklikheid mag ons by Valentyn geen hedendaagse maatstaf aanlê nie. Die strewe van die moderne historikus om sy standpunt so objektief moontlik te kies (of ten minste die skyn daarvan te bewaar) was hom heeltemal vreemd. Hy het ronduit geskrywe tot eer en glorie van die Kompanjie, van die Nederlandse volk, en van sy vaderstad Dordrecht. Ook hierin was hy 'n kind van sy tyd.

Na die Vrede van Utrecht was die Nederlandse Republiek oor die hoogtepunt van sy politieke mag heen, maar daar moes nog byna 'n kwarteeu verby gaan voor bondgenote, sowel as teenstanders, hierdie verandering volkome

sou besef. Die handelsoorwig waarop die staat se mag berus het, was nou 'n ding van die verlede. Terwyl in Engeland handel en skeepvaart snel uitgebrei het, was in Holland die eintlike groei daarvan verby, al was die omvang nog aansienlik. Bowendien het die politieke verhoudings in die Spaanse Suksessie-oorlog aan die klein republiek 'n militêre rol toebedeel wat te swaar vir sy kragte was. Die gevolg van dit alles was 'n skielike insinking na 1713. Ook vir die Kompanjie was die 18de eeu, ná die geweldige groei in die 17de, 'n periode van stilstand, en weldra van geleidelike agteruitgang. Valentyn het sy boek dus geskrywe op 'n keerpunt in die nasionale geskiedenis, maar hyself het dit so min verstaan as die publiek in die binne- en buiteland. Vir hom was sy vaderland nog onbetwis een van die groot moondhede van Europa, en minstens die tweede seemag op aarde. Sy betreklik vroegtydige dood het hom op hierdie punt desillusie bespaar.

Die indrukwekkende politieke bouwerk van die Kompanjie het, as abstrakte grootheid beoordeel, ons outeur se opregte bewondering en verering geniet. Daaraan kon sy botsings met individuele gesagdraers niks verander nie. In sy finale stryd oor die verplasing na Ternate het hy styf vasgehou aan die belofte wat hy by sy aanstelling ontvang het, dat hy uitsluitend op Ambon diens sou doen. Die uiteinde was dat hy liewer sy ontslag aanvaar het as om stil te bly onder onreg. Hy het egter sy moeilikhede nie gewyt aan die Kompanjie as sulks nie, maar aan plaaslike maghebbers wat die bevele van Here Sewentien veronagsaam het. Ook was dit vir iedereen duidelik dat in die suiwer dissiplinêre strydvraag wat tot sy ontslag moes lei, aan sy karakter geen enkele smet gekleef het nie. By sy terugkeer in 1714 is hy aan die Kaap dan ook deur die outoriteite met dieselfde hoogagting behandel as toe hy nog in funksie was; hy het die gewone beleefdhede ontvang waarop die aansienlikste persone uit die retoervloot mog reken. So het die waarnemende Goewerneur Helot hom in die offisiële koets met ses perde na Constantia geneem, op dieselfde wyse as hy in 1705 deur Willem Adriaan van der Stel na Vergelegen gebring is.*

Uit sy boek leer ons Valentyn ken as 'n selfingenome persoonlikheid, maar tewens as 'n man van bekwaamheid wat met reg sekere eise kon stel. Ook is daar geen rede om hom van groot karakterfoute te betig nie. In die Rumphiussaak sou ons graag gesien het dat hy minder maklik skuiling gesoek het agter die besware teen uitvoeriger bronnevermelding. Maar hy het 'n reg daarop dat ons sy gedrag in historiese perspektief beskou, en die

* Constantia was nog familiebesit van die Van der Stels; pas in 1716 het dit in vreemde hande oorgegaan. Maar dit was alreeds meer 'n besienswaardigheid as 'n normaal bewoonde plaas. Helot moes vir Juffrouw Van der Stel (die vrou van Frans) uit Kaapstad saambring om as gasvrou op te tree.

tydsomstandighede ten volle in aanmerking neem. Erger as die gebrek aan oorspronklikheid in verskillende dele van sy werk is, uit die oogpunt van die gebruiker, die slordigheid waarmee hy soms sy bronne gelees het, waardeur hy dan tot verkeerde konklusies kom.

Valentyn se styl wissel, na gelang van die onderwerpe, tussen die hoogdrawende deftigheid van 'n ingewikkelde sinsbou, en die mees gemoedelike en huislike manier van uitdrukking. Waar hy persoonlike ervarings meedeel, gebruik hy dikwels egte volkstaal. As voorbeeld kan ons die Uyt- en Thuysreize (n) noem wat vir die gewone leser seker een van die aantreklikste dele van die werk vorm (Deel IV, laaste stuk). Sulke gedeeltes verklaar sy populariteit by die groot publiek; maar ook in kringe wat hoër intellektuele eise gestel het, is hy gewaardeer. Al mag dit waar wees dat hy geen ondersoeker van die hoogste rang was nie, bly dit tog 'n feit dat hy 'n onderneming van enorme omvang aangedurf en voltooi het waaraan dringend behoefte gevoel is. Deur dié prestasie, meer as deur alle polemiek, het hy homself ten slotte teenoor sy teenstanders geregverdig.

Die nageslag is hom beter dank skuldig as die bitsige aanvalle van sommige eensydige moderne kritici.

3. *Valentyn aan die Kaap*

Cabo de Boa Esperança (Kaap van Goeie Hoop) is 'n naam wat in Portugal gegee is op grond van Dias se reisberigte, en wat die daardeur gewekte verwagtings weerspieël. Van die begin af het die naam die hele skiereiland in sy volle lengte aangedui, van Tafelberg af tot Kaappunt toe, sodat dit weinig sin het om te vra watter uitsteeksel in die suide nou die eintlike Kaap die Goeie Hoop sou wees. Volgens algemene opvatting was die later gevormde nedersetting aan Tafelbaai onmiddellik aan die Kaap self geleë, soos deur die titels van talryke ou prente en geskrifte, en deur die datering van sommige dokumente betuig word. In politieke sin is die benaming dan uitgebrei tot die hele gebied van die geleidelik groeiende kolonie, en in hierdie betekenis word dit ook deur Valentyn gebruik in die titels van sy beskrywing en kaart. Sodra daar pogings gedoen is om die ligging in lengte- en breedtegrade uit te druk, moes die naam weer op 'n noukeurig bepaalbare punt betrekking hê. Soms was dit die kasteel as bestuursentrum, maar soms is ook aan die uiterste suidpunt van die skiereiland gedink. Die verskillende betekenisse wissel mekaar af, dikwels by dieselfde skrywer, sonder dat dit tot verwarring aanleiding gee, omdat die bedoeling uit die sinsverband duidelik word.

Ons outeur het die Kaap viermaal besoek op sy uit- en tuisreise tussen Holland en die Ooste. As die verversingspos aan sy doel sou beantwoord,

moes die skepe minstens enkele weke hier bly; partykeer was dit meer as twee maande. Valentyn se verblyf duur 30 dae in 1685, 51 in 1695, 39 in 1705, en 70 in 1714; tesame dus meer as ses maande. Ons kan hom nie op een lyn stel met sommige vlugtige buitelandse besoekers nie; hy het die geleentheid gehad om in Kaapstad met allerlei mense te praat en op sy gewone manier gegewens in te samel. Maar in grondigheid van waarneming moes hy agterstaan by skrywers wat verskeie jare aan die Kaap gewoon het. Hy het geen kans gehad om veel van die binneland te sien nie. By die stadigheid van alle vervoer het hy vir lang togte nooit tyd gehad nie. Die verste wat hy gekom het, was Stellenbosch en Hottentots-Holland, in 1705; by die ander drie geleenthede het hy hom tot die onmiddellike omgewing van Kaapstad bepaal. Sy regstreekse waarnemings het dus glad nie die hele gebied met gevestigde blanke bevolking omvat nie; Drakenstein, Paarl, Wagenmakers Vallei en die Land van Waveren het daarbuite geval, om nog maar te swyg oor die verder weg geleë weiveld- en jaggebiede. Ook Saldanhabaai het hy nie besoek nie. Hierdie beperkings moet ons in die oog hou by die lees van sy geskrif en die beskouing van sy kaart. Op Stellenbosch was hy ‘enkele dae’, maar dit maak die indruk dat hy van die omgewing maar min self gesien het, behalwe dan 'n kort besoek aan Koelenhof en 'n verblyf van 8 dae op Sandvliet, waar hy by ds. Kalden gekuier het. Op Vergelegen was hy net een dag, as gas van W.A. van der Stel wat hom, soos gesê, in sy eie koets op die uitstappie geneem het. Ongelukkig was hulle haastig; hulle het in die aand van Kaapstad vertrek en die volgende aand om middernag terug gekom, sodat albei ritte hoofsaaklik in die donker plaasgevind het. Teenoor al hierdie besware staan die voordeel dat ons outeur die Kaap in 'n tydperk van 29 jaar viermaal, met ongeveer gelyke tussenpose, besoek het sodat hy in besonder gunstige omstandighede verkeer het om die veranderings en vooruitgang in die jong kolonie waar te neem. Ook het hy die beskikbare tyd goed gebruik om met dié persone in aanraking te kom wat hom die mees gesaghebbende informasie kon verskaf. Dit is opmerklik dat ook hier weer allerlei belangrike dokumente aan hom ter insae gegee, of selfs vir goed afgestaan is. Willem Adriaan wat hom die reisverhaal van sy vader oorhandig het, moes 'n gunstige opinie oor ons outeur gehad het. Ons mag intussen aanneem dat hierdie oordrag pas na 1714 in Holland plaasgevind het, want by die besoek van 1705 was ‘de oude Heer van der Stel’, soos Valentyn hom noem, self nog in lewe.

Vir die binnelandse streke was Valentyn in elk geval sterk afhanklik van mededelings deur sy Kaapse segsliede. Bowendien het hy ook vir hierdie deel van sy werk weer 'n vrymoedige gebruik van bestaande publikasies gemaak, sonder om die skrywers meer as terloops te noem. Dit geld veral van P. Kolbe se bekende boek, deur Valentyn as die beste oor die Kaap geroem.

Hy moet dit in die oorspronklike Duitse uitgawe van 1719 gebruik het, want die Hollandse vertaling het pas in 1727 verskyn, dus na die laaste deel van *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, en trouens in ons skrywer se sterfjaar. Verskillende passasies is eenvoudig van Kolbe nageskryf, of met klein wysigings oorgeneem, waarby soms deur slordigheid misverstande voorgekom het; in ons aantekeninge word op sulke gevalle gewys. Dit blyk nie of Valentyn Kolbe persoonlik ontmoet het nie. In 1714 was laasgenoemde al weg; in 1705 was hulle gelyktydig aan die Kaap, en by die geringe aantal inwoners van die toenmalige nedersetting moet ons 'n toevallige ontmoeting as heeltemal moontlik beskou. Aangesien Kolbe toe egter pas 3½ maande aan die Kaap was, en nog nie veel van 'n gevestigde reputasie kon geniet het nie, is dit onwaarskynlik dat ons outeur hom in 1705 alreeds as bron van informasie sou aanvaar het. Hyself het destyds minstens eweveel Kaapse ervaring besit, en oor meer buitelandse vergelykingsmateriaal beskik.

Ander outeurs wat genoem mag word is O. Dapper (*Afrikaensche Gewesten* 1668) en A. Bogaert (*Historische Reizen* 1711); deur albei is Valentyn tot 'n mate beïnvloed. Self vermeld hy Grevenbroek se manuskrip as bron vir sy gegewens oor die Hottentotte. Waarskynlik was dit dan 'n meer uitgewerkte vorm van die deur Schapera en Farrington uitgegewe geskrif wat Grevenbroek self alreeds in 1695 na Holland weggestuur het (I. Schapera, Van Riebeeck-Vereniging, nr. 14, bl. 165, 166). Ongelukkig is hierdie later vorm van die geskrif nie meer beskikbaar nie. Die omvang van Valentyn se verpligtings daaraan kan ons dus nie noukeurig vasstel nie. As bron vir sy lys van Latynse plantname noem hyself verder die *Herbarius Vivus* van H.B. Oldenland, hooftuinier van die Kompanjiestuin. Net soos die vorige bron is ook hierdie een deur Kolbe gebruik, maar met groter uitvoerigheid. Die vermelde plante en hulle volgorde is by hom presies dieselfde, maar hy gee, behalwe die name, ook van elk 'n kort beskrywing. Uit verskillende klein besonderhede is te sien dat Valentyn, naas die oorspronklike dokument, ook Kolbe se weergawe daarvan geraadpleeg het; by laasgenoemde word die outeur se naam egter aangegee as N. Olderland (in die Nederlandse vertaling: N. Orland). Enkele van Valentyn se mededelings skyn nog te berus op so 'n ou bron as Joris van Spilbergen se berigte (1601).

4. *Valentyn se Kaart*

Omstreeks 1700 was nog maar baie beperkte dele van die aarde op grond van noukeurige opmetings in kaart gebring. Buitekant Europa was dit normaal dat 'n kaart berus het op 'n kompilasie van allerlei plaaslike gegewens, sterk uiteenlopend in betroubaarheid, wat dan met meer of minder sukses deur 'n kartograaf geharmoniseer is om teenstrydighede weg te werk. Rede-

lik goed het gewoonlik die voorstelling van die kuste geslaag, omdat die seelui geoefen was in die peiling van rigtings en die skatting van afstande. Vir die binneland van die kontinente het die geografiese kennis stadig toegeneem deur die berigte van reisigers en hulle (nie altyd baie betroubare) sketskaartjies; maar vir die hele Midde-Afrika het die kaartemakers hoofsaaklik uit hulle verbeelding geput. Aan die Kaap was die toestand minder ongunstig. Hier is opmetings op landtogte in die begin soms aan seelui toevertrou, soos deur Van der Stel op sy reis na die noorde. Maar reeds in die sewentiende eeu hoor ons hier van egte landmeters, en in die agtiende het dergelike deskundiges alle belangrike ekspedisies vergesel. Teen die end van die Kompanjie se bestuur kon die kolonie selfs beskou word as die bes in kaart gebragte deel van die wêreld buitekant Europa; maar in Valentyn se dae was die toestand nog glad nie bevredigend nie.

Ons kan moeilik glo dat ons outeur die kaart wat onder sy naam verskyn persoonlik sou geteken het. Hy was geen opgeleide landmeter of kartograaf nie, en het slegs 'n klein deel van die afgebeelde streke self aanskou.* Wat ons voor ons het, is die werk van 'n ervare tekenaar, maar nie die resultaat van regstreekse opmeting nie; veeleer die gewone kompilasie uit ouer kaarte. Die outeur se aandeel aan die werk sal wel bestaan het in die uitsoek van die beste voorbeelde, die gee van advies oor die verwydering van teenstrydighede, en die toevoeging van besonderhede wat nog nie op bestaande kaarte voorgekom het nie. Waarskynlik herken ons sy persoonlike invloed in die name uit Van der Stel se reisverhaal, in die Noordweste. Moontlik ook in die name van plase en grondbesitters in Stellenbosch en langs die Bergrivier; met inbegrip van die sonderlinge vergissings insake Stellenbosch.

Die grondslag van alle goeie kartering is lengte- en breedtebepaling, en in hierdie opsig vertoon Valentyn se kaart nie sleg nie; in vergelyking altans met sommige van die voorbeelde wat hy moes gebruik het. Veel skrywers het vaag gebly oor die punt wat hulle presies bedoel het, as hulle die breedte van die Kaap opgee. Die Kasteel lê op 33° 55′ suid, Kaappunt op 34° 21′. Teen die end van die sewentiende eeu kon die breedte op see sonder al te groot foute bepaal word; by gunstige gesteldheid van see en bewolking is 'n fout van 'n halwe graad alreeds as groot beskou, en noukeurigheid tot die naaste 10 minute was bereikbaar. Maar aan die eenhede in hulle minuutsyfers het die skippers self nie veel waarde toegeken nie, en 'n mate van afronding het dikwels voorgekom. Aan die kus, waar die gemiddelde van

* V.S. Forbes het in die *Suid-Afrikaanse Aardrykskundige Tydskrif* 1947, bl. 19, Valentyn se kaart beskou as 'n kopie van kaarte deur Kolbe. Hierdie opvatting berus op 'n vergissing. Die sogenaamde Kolbe-kaarte kom nie uit die oorspronklike Duitse uitgawe van 1719 nie, maar uit die Hollandse vertaling van 1727; d.w.s. hulle het 'n jaar na Valentyn se kaart verskyn, waarvan hulle duidelik nagedruk is.

talryke onafkanklike waarnemings beskikbaar was, kon die resultaat al vrywel korrek wees. Daar bestaan sewentiende-eeuse kaarte wat die hoofpunte van ons kus op die juiste breedte gee, hoewel tegelyk nog kaarte in gebruik gebly het wat Kaappunt 'n graad te ver suid gewys het, of die suidoos-kus soveel as 'n halwe graad te ver noord. Valentyn se kaart het aan sulke invloede nie heeltemal ontkom nie. Dit maak 'n fout van 'n halwe graad suid vir Kaappunt (34° 50′), en teken dit op dieselfde breedte as Kaap Agulhas, wat nogal swak is. Waar die teks 'n breedte van 34° 30′ noem, sonder om 'n bepaalde punt daarby aan te wys, mag ons dit neem as 'n afgeronde syfer vir Kaappunt. Gebrekkige ooreenstemming tussen kaart en teks was in die 17de eeu nog niks besonders nie.

Heelwat moeiliker was die probleem van die lengte. As belangrikste onderdeel daarvan beskou ons die vasstelling van relatiewe lengtes binnekant Suid-Afrika; d.w.s. ons begin dan die telling van Kaapstad uit as nulpunt. Hierop berus die juistheid van die kaart se vorm. Pas op die tweede plek kom die absolute lengte, d.w.s. die lengte getel van 'n algemene nulmeridiaan vir die hele aarde. Hierop berus die juistheid van ons posisie met betrekking tot ander kontinente. Oor die geheel was die sewentiende-eeuse kaarte geneig om aan Suid-Afrika 'n iets te puntige vorm te gee, deurdat die suidkus van wes na oos 'n bietjie te kort gemaak is. Valentyn doen hieraan mee, maar versprei die fout ongelykmatig oor verskillende dele van die land. Sy relatiewe lengte vir die oorsprong van die Bergrivier is 50% te groot. Maar ooswaarts, waar sy gegewens minder is, word sy skattings geleidelik laer. Sy lengteverskil tussen Kaapstad en Mosselbaai is daardeur naasteby korrek (3½° i.p.v. 4°); maar dié tussen Mosselbaai en Algoabaai is veels te laag (2° i.p.v. 3½°). Dit beteken dat die tekort heeltemal op rekening van die streke kom wat buitekant die outeur se werklike gesigskring geval het.

Wat die verhouding tot die wêreldgraadnet betref, was dit op kaarte van die 17de eeu nog gewoon om die Kaap te ver na die ooste te plaas; soms wel 5 grade. Daar was 'n tweevoudige moeilikheid, want, behalwe die betrokke punt self, was ook die uitgangspunt van die telling onvoldoende vasgestel. Die Hollanders het hulle nulmeridiaan oor die Piek van Tenerife getrek; in Frankryk was vir hierdie doel sedert 1634 die wespunt van die Eiland Ferro in gebruik. Geen van hierdie twee punte se ligging was met astronomies bevredigende noukeurigheid bekend nie. Uit hierdie gesigspunt was dit 'n stap vorentoe dat die Britte, teen die end van die 17de eeu, begin het om van Londen of Greenwich uit te tel i.p.v., soos voorheen, van die Asore. Aangesien die onderlinge ligging van die groot Europese hoofstede alreeds voldoende vasgestel was, moes dit redelik genoem word om een daarvan as nulpunt te kies.

Wetenskaplike bepaling van lengteverskille het moontlik geword deur Galilei se ontdekking van die mane van Jupiter en hulle veelvuldige verduisterings. Hierdie verskynsels het belangrik geword as sterrekundige tydseine, nadat in die derde kwart van die 17de eeu die onreëlmatighede daarvan verklaar is, en tabelle vir die nodige berekenings opgestel is. Met behulp daarvan is die posisie van 'n aantal Europese sterrewagte noukeurig bepaal, en die tyd het aangebreek om die nuwe metodes na ander wêrelddele uit te brei. Aan die Kaap is die eerste werk in hierdie opsig verrig deur 'n groep Jesuïete onder leiding van Pater Tachard wat in 1685 'n week hier vertoef het as lede van 'n Franse gesantskap na Siam, op pad na daardie land. Die resultaat van hulle waarnemings en berekenings was nie eintlik in ooreenstemming met die kwaliteit van hulle instrumente en die noukeurigheid wat die metode toelaat nie. Hulle het gevind dat die Kaap 18° oos van Parys sou lê. So 'n afronding in volle grade, sonder enige aanduiding van minute, gee alreeds die indruk dat hulle self maar 'n beperkte vertroue in die besonderhede van die uitkoms gehad het. Deur tydgebrek moes hulle waarskynlik te haastig werk. Die regte lengte van Kaapstad is slegs 16° 10′ oos van Parys, sodat Tachard die Kaap nog altyd byna 2 grade te ver oos geplaas het. Bowendien is sy mededelings verwarrend en teenstrydig, deurdat hy aanneem dat Ferro 22½° wes van Parys sou lê (i.p.v. ± 20°), en 2° wes van Tenerife (i.p.v. ± 1½°). So kom hy tot die uitspraak dat Kaapstad 40½° oos van Ferro sou wees, of 38½° oos van Tenerife. Sy slordige formulering het veroorsaak dat verskillende skrywers 'n groter lengtefout aan hom toegeskryf het as wat hy werklik gemaak het.

Kolbe wat aanvanklik Halley se skatting vir Kaapstad se lengte aanvaar het, naamlik 34° oos van Tenerife ('n baie goeie benadering vir 'n indirekte konklusie uit waarnemings op St. Helena), het later tot die oortuiging gekom dat Tachard se syfer nader aan die waarheid was. Hy het dit egter ‘verbeter’ tot 37° 55′ op grond van eie eklipswaarnemings. Maar volgens die Abbé de la Caille, die vermaarde Franse sterrekundige wat van 1751 tot 1753 waarnemings aan die Kaap verrig het, was Kolbe heeltemal onbevoeg vir sulke astronomiese werk. Hy het blykbaar Tachard se basiese syfer (18° oos van Parys) eenvoudig oorgeneem en daarby vermoedelik 'n verbeterde skatting vir die verskil tussen Parys en Tenerife opgestel. Tachard se onduidelike formulering het Kolbe gehelp om die resultaat as dié van nuwe waarnemings uit te gee. Soveel is seker dat Kolbe oor sy eklipse baie vaag bly.

In die teks gee Valentyn 'n ronde syfer van 38°, en dit skyn toenmaals alreeds 'n min of meer gangbare opvatting te gevorm het, hoewel sommige kaarte in gebruik was wat nog 40° en meer gewys het. Die waarde van 38° word selfs nog op landmeter Wentzel se kaart van 1752 aangetref, maar is kort daarna verdring deur De la Caille se noukeurige bepaling op 35° 2′.

Hierdie laaste waarde kry ons op landmeter Cloette se kaart van 1776 en ook op die verbeterde vorm van Wentzel se kaart uit 1786.

Valentyn vermeld naas sy 38° ook Kolbe se ‘verbetering’, maar hy het dit ongelukkig verkeerd gelees, en gee die minuutsyfer as 35′ i.p.v. 55′. Dit is geen drukfout nie, want die verkeerde waarde is as grondslag vir die lengtesyfers in Valentyn se kaart gebruik. Laasgenoemde is op enigsins vergrote skaal nagedruk deur Lakeman vir sy Hollandse uitgawe van Kolbe (1727). Die betrokke kaarte bring amper geen veranderings of toevoegings nie, maar kopieer nougeset alle foute van Valentyn, selfs dié wat maklik kon verbeter geword het deur Kolbe se eie teks te raadpleeg. Dit vorm 'n ekstra bewys dat Kolbe met hierdie kaarte niks te doen gehad het nie.

By 'n studie van die voorstelling wat Valentyn se kaart van die kolonie gee, moet ons onthou dat laasgenoemde nog geen vaste grense besit het nie. Daar was (a) 'n suidwestelike gebied in die kusvlakte en die aangrensende bergvalleie met gevestigde bevolking en gereelde bestuur en (b) 'n uitgestrekte maar vae invloedsfeer meer na die noorde en ooste, waar die Kompanjie geen bemoeiing van buitelandse mededingers geduld het, maar self nog geen vaste bestuursorganisasie ingevoer het nie. Die naaste streke van hierdie buitegebiede was alreeds op 'n manier in gebruik as tydelike weiveld, en vir jag- en veeruil-ekspedisies. Die Hottentotte wat hier gewoon het, het geleidelik die Kompanjie as natuurlike oppermag begin beskou, maar daar was geen sprake van duidelik omskrewe regte of verpligtings nie. Waar die blanke homself sterk genoeg gevoel het, het hy met gesag opgetree, en deur die inboorlinge is dit as onvermydelik aanvaar. Simon van der Stel het in die Noordweste uitspraak gedoen in die stryerye van Hottentot-kapteins, en sy beslissings is gerespekteer, omdat hy 'n sterk militêre eskorte gehad het.

Sulke omstandighede sien ons weerspieël in Valentyn se kaart. Ooswaarts en noordwaarts strek dit tot ver in die ongeorganiseerde gebied, om op die end taamlik willekeurig deur die kaartrand afgesny te word. In die noorde word hierdie rand gevorm deur die parallel van 30° 10′, hoewel Van der Stel se reisverhaal die Koperberge op 29° 0′ plaas (werklike breedte ± 29° 40′). Die noordelikste benaming is dié van die Groote Doornbosch-rivier, geteken op ± 30° 20′ breedte. Na die ooste, langs die suidkus, is Algoabaai die laaste naam. In die noordoostelike hoek, waar glad geen gegewens beskikbaar was nie, is ruimte gevind vir 'n grootskaalse bykaart van die belangrike suidwestelike gebied. Aangesien daarvoor betreklik goeie kaarte verkrygbaar was, kan ons in die bykaart nie veel oorspronklikheid verwag nie.

Die oudste bron wat ons kan vind, is die bekende manuskrip-kaart No. 809 uit die Haagse Ryksargief, in die Kaapse Argief verteenwoordig deur 'n kopie onder No. 42; ons siteer dit onder hierdie laaste nommer. Die

maker was blykbaar 'n man met uitgebreide lokale kennis, maar nòg sy naam nòg die jaartal word vermeld. Ons kan die kaart egter met vertroue dateer op kort na 1688. (a) Dit moet jonger wees as 1685, die jaar waarin Simon van der Stel Constantia verwerf het, want die plaas word as sy besitting vermeld. (b) Ons mag ook aanneem dat die kaart ouer is as 1699, want Simon word nog goewerneur genoem. Ook word Vergelegen, deur Willem Adriaan in 1700 verwerf, glad nie vermeld nie, hoewel van dié jaar af elkeen in die kolonie met die bestaan van hierdie veel besproke landgoed bekend was. (c) Dit is ook opmerklik dat Stellenbosch vertoon word as 'n goed ontwikkelde boeregemeenskap, maar Drakenstein (France Quartier) meer as 'n ontwerp dan 'n gevestigde nedersetting, aangesien geen Franse besittersname voorkom nie. Hierdie feit wys op ± 1688, die jaar waarin die eerste Hugenote aangekom het. Dit lyk onwaarskynlik dat die kaart veel jonger as 1690 sou wees.

Ons hoef intussen nie aan te neem dat Valentyn se tekenaar No. 42 as regstreekse voorbeeld gebruik het nie, al vertoon die twee kaarte so 'n opmerklike ooreenkoms. Daar het 'n makliker verkrygbare tussenvorm bestaan. In die Kaapse Argief vind ons onder No. 146-J 'n interessante gedrukte kaart met die titel *Nova et Accurata Tabula Promontorii Bonae Spei* (ons siteer dit as *Nova Tabula*). Ook hierdie kaart het sonder outeursnaam of jaartal verskyn. Dit vertoon die westelike kusvlakte van Saldanhabaai tot Valsbaai, en vorm in sy suidelike helfte 'n slaafse navolging van No. 42.* Kuslyn, rivierlope, vleie, berge, plase en Hottentotkrale is prakties dieselfde. Die tekenaar was egter iemand sonder plaaslike kennis, want hy het verskillende vergissings in name en terme begaan. Die Stellenbossers Jan Mostert en Gerrit van der Byl word Mossel en Van der Bil; waarskynlik mag ons ook die verandering van Jacob de Timmerman in J. de Tuynman as so 'n vergissing beskou. Die klein nedersetting kon moeilik vir meer as een timmerman werk verskaf het, sodat hierdie term 'n bruikbare persoonsaanduiding was; daarenteen was prakties elke kolonis sy eie tuinman. Deurdrift, destyds in reisverhale die gewone vorm van ons woord drif, word Deurdruyst ens. So 'n bekende plaas soos Constantia word noordweswaarts

* *Boekspieël van Suid-Afrika*, die katalogus van 'n tentoonstelling van boeke en kaarte vir die Van Riebeeckfeeste van 1952, reproduseer 'n deel van die *Tabula* en skryf dit toe aan F. de Wit (1675). De Wit het in dié jaar (volgens C. Koeman ± 1680) 'n versameling seekaarte uitgegee. Die *Nova Tabula* kan egter nie daartoe behoort het nie, want dit wys die jonger ontwikkeling by Stellenbosch. Die eerste landbouer het hom daar maar in 1680 gevestig en die eerste Hugenote het in 1688 in Tafelbaai geland. Heel moontlik is die *Tabula* tog van De Wit, maar dan uit 'n later jaar. Sy karakter verskil in elk geval sterk van De Wit se seekaarte van Wesen Oos-Afrika.

verskuif, sodat 'n vreemdsoortige ligging in die berge ontstaan. Hierdie foute maak dit onmoontlik om te veronderstel dat die *Nova Tabula* miskien die oorspronklike sou kan wees en No. 42 die navolging. Die *Tabula* het trouens ook ander bronne gebruik soos blyk uit 'n vermeerdering van persoonsname in Stellenbosch, die aanduiding van meer seedieptes in Tafelbaai, 'n verbeterde kuslyn vir Robbeneiland, en die informasie dat aldaar ‘de Slaven in de Ketting Loopen’.

Teoreties was die maker van die *Tabula* beter op die hoogte as sy Kaapse voorganger. Hy het sy werk op lengte- en breedteligging gebaseer en 'n reghoekige graadnet gebruik, bedoel om dié van Mercator te wees, al toon nameting klein konstruksiefoute aan. Treffend is die noordwaartse uitbreiding tot verby Saldanhabaai. Laasgenoemde is onjuis in vorm en ligging. Dit loop kronkelende ooswaarts i.p.v. na die suidooste. Ook vir dié fout kan ons 'n voorbeeld aanwys onder die manuskripkaarte van die Kompanjie, en wel een wat uit die eerste jare van die nedersetting dateer, aangesien dit in 1654 in Holland ontvang is (Haagse Ryksargief No. 168; kopie in Kaapse Argief No. 5). Die fout het 'n lang lewe gehad, want Valentyn het dit vir sy hoofkaart uit die *Tabula* oorgeneem. Tog was daar al lank tevore op seekaarte beter voorstellings van die baai gegee (bv. Hondius: *Paskaarte van de Zuydwestkust van Afrika* 1652). Die *Nova Tabula* moet die werk gewees het van 'n tekenaar in Holland wat toegelaat was om kaarte in die Kompanjie se argief te raadpleeg. Sy kaart het blykbaar 'n groot verspreiding geniet; skrywer het verskeie eksemplare daarvan in Nederlandse biblioteke aangetref, soms in los velle, maar ook in atlasse van die Firma Ottens. Hierdie laaste feit vorm geen oplossing vir die probleem van die drukker nie, want genoemde atlasse is heterogene versamelings van kaarte wat by verskillende drukkers verkry is. Ons het dus geen reg om die *Tabula* eenvoudig aan die Gebroeders Ottens toe te skryf nie.*

Gelukkig staan ons op vaste grond wat die ouderdom van die kaart betref. Dr. C. Koeman, lektor in kartografie aan die Utrechtse universiteit, het skrywer se aandag gevestig op 'n kaart wat voorkom in twee Franse atlasse, uitgegee deur Pierre van der Aa te Leiden. Die oudste van die twee dra 'n jaartal, 'n besonderheid wat in die Nederlandse kartografie van dié tyd helaas nie vanself spreek nie. Dit is *Le Nouveau Théatre du Monde* van 1713, en die bedoelde kaart is duidelik 'n nadruk van die *Nova Tabula*, hoewel vervorm deur die gebruik van 'n baie swak projeksie. Dit bevat byna al die Hollandse name en aanduidings, maar vermeerder met Franse

* In verband met die vermelde toeskrywing aan De Wit is dit van belang dat die stigter van die Firma Ottens begin het met jarelank vir De Wit te werk. Sy seuns het die uitgawe van verskillende kaarte van De Wit oorgeneem.

vertalings; verskillende foute daarin bewys dat hulle afkomstig was van iemand vir wie Frans 'n vreemde taal was. Die Hollandse vorm was dus sonder twyfel die oorspronklike. Uit hierdie kaart weet ons dat die *Nova Tabula* op sy laatste in 1713 klaar gedruk en op die mark was. Ons mag egter die verskyning van die kaart met vertroue nog 'n paar jaar vroeër stel, want dit is onwaarskynlik dat Van der Aa dit onmiddellik sou gekopieer het; hy sal tog nie met die uitgee van sy atlas juis op hierdie een kaart gewag het nie. Dat die *Tabula* nie die naam Vergelegen vermeld nie, is op sigself geen rede om dit voor 1700 te dateer nie, aangesien die stigting van die landgoed in Holland (anders as aan die Kaap) nie onmiddellik bekend geword het nie. Maar dit is moeilik om te glo dat die kaart jonger kan wees as Willem Adriaan se terugroeping in 1707, waardeur sy kosbare plaasaanleg tot 'n algemene onderwerp van gesprek geword het. Van der Aa se kaart van 1713 het Vergelegen prominent opgeneem en selfs 'n afbeelding van die opstal as deel van die titelversiering gekies.

Vir die afhanklikheid van Valentyn se tekenaar met betrekking tot die *Tabula* verwys ons na talryke rivierlope in die suidweste, en spesiaal na die vorm van Saldanhabaai. Meer krities is sy behandeling van die Bergrivier wat by hom nie (soos deur die *Tabula* gesuggereer) in Saldanhabaai uitloop nie, maar verder noord; ongelukkig al te ver, nl. noord van St. Helenabaai. As 'n bepaalde verbetering teenoor die *Tabula* mag ons die voorstelling van die bergland noem wat 'n bietjie meer begrip van die werklike toestand toon, al lyk dit nog nie op 'n egte opmeting nie. Valentyn het die hoë berge agter Stellenbosch en Vergelegen van naby gesien, hy kon dus die streke verder oos nie so leeg laat as die *Tabula* nie. Sonderling is die fout in die tekening van Leeukop wat omgedraai is, sodat die leeu na die baai kyk i.p.v. na Tafelberg; 'n onmoontlike vergissing vir iemand wat Kaapstad ken, of selfs maar 'n goeie prent daarvan gesien het. Blykbaar het Valentyn die tekenaar se werk nie baie sorgvuldig gekontroleer nie; 'n ander voorbeeld daarvan (gedeeltelik 'n gevolg van die vorige fout) is dat opnuut 'n opskuiwing in die naam Constantia toegelaat is. Ons outeur is op hierdie plaas tweemaal offisieel onthaal en hy het die afstand goed geken, maar dit lê op die kaart onmiddellik onder die Leeu se romp.

Die groot ooswaartse draai van die Bergrivier is hier behou, en selfs uitgebrei tot op die lengte van die teenswoordige dorp Swellendam. Die gevolg is dat die Klein Bergrivier en die Vierentwintig Riviere aan die verkeerde kant van die hoofstroom tereg gekom het, 'n dwaling wat kon vermy geword het deur Van der Stel beter te lees. Die kuslyn noord van Saldanhabaai, sowel as die suidkus het buitekant die *Tabula* geval, maar daar was seekaarte en gegeneraliseerde atlaskaarte wat kon gevolg word. Oor die geheel het sulke bronne gely aan 'n neiging om die onreëlmatighede van die kus te

oordrywe, deur die kape langer te maak en die baaie dieper te laat indring as in werklikheid die geval is. Valentyn se kaart toon hierdie swakheid veral aan die suidkus waar die kape nog langer lyk as die bedoeling was, weens hulle swaar getekende ondersese voortsetting. Daar kom ook 'n sekere verwarring in die volgorde van die name voor, en die beter bekende baaie neem die hele kus in beslag, met verwaarlosing van lang afstande waar glad geen opmetingsresultate beskikbaar was nie. Wentzel se kaart van 1752 teken die suidkus as 'n opeenvolging van lang stukke ‘onbekende strand’, slegs hier en daar onderbreek deur punte waar werklike opmeting plaasgevind het. Vir sy tyd en omstandighede was dit 'n besonder moderne opvatting. Pas teen die middel van die 18de eeu het naamlik die groot wêreldatlasse begin om die kaartinhoud te beperk tot dinge wat inderdaad bekend was, en om elders die papier eenvoudig wit te laat. Ons voel aangenaam verras om so 'n beginsel reeds in 1752 aan die Kaap toegepas te sien. Die 17de en selfs die vroeë 18de eeu het hierdie wetenskaplike beskeidenheid nie geken nie, maar kon nog met groot vrymoedigheid leë kaartplekke op grond van vae gerugte opvul. Valentyn en sy tekenaar het in dié opsig nog tot die verbygaande tydperk behoort.

Die bykaart verskil van die *Tabula* veral in sy weergawe van die berge, en in die name van plase en grondeienaars. In Hottentots-Holland is Vergelegen en Frans van der Stel se besit ingeteken, sonder om rekening te hou met die lot wat Valentyn se twee vriende getref het. Vergelegen is selfs geteken as 'n klein plattegrond van die Werf wat die outeur self besoek en bewonder het. In die omgewing van Stellenbosch is die aantal plase wat gewys word, verminder, en die name vorm 'n nuwe keuse; vir die eerste maal verskyn Adam Tas op 'n kaart. Nuut is die name langs die Bergrivier, van Franschhoek tot Riebeeckkasteel. Oor die geheel is hulle oorgeneem van Kolbe; d.w.s. uit dié se teks, want Kolbe se baie swak kaartjie bevat slegs twee van hulle. By die oorbring na Valentyn se kaart het 'n sonderlinge misverstand voorgekom deurdat sommige name van die benedeloop van Eersterivier na Jonkershoek verskuif is: Sandvliet, Ferdinand Appel,* Welgemoed en Meerlust. Die fout was onnodig as Kolbe net beter gelees was. Ferdinand Appel se naam kom op twee plekke voor. Langs die Bergrivier het sulke vergissings nie ontstaan nie.

Nuut is 'n aantal Hottentotkrale langs die roete na die noorde, en in die hoofkaart ook die Soutpan en Groenekloof op pad na Saldanhabaai, sowel as die eilande in die baai self en voor sy monding; verder ook die reeds ver-

* Ferdinand Appel se naam kom op albei plekke voor. Dit is natuurlik op sigself geen onmoontlikheid nie; maar ons het hier 'n duidelike geval waar die informasie misverstaan is.

melde name uit Van der Stel se Dagregister, asook gegewens uit Starrenburg se reisverhaal. Dat Valentyn sulke belangrike dokumente kon gebruik, het hom in staat gestel om nuwe elemente in te voer. Ongelukkig was hy blykbaar nie bekend met die oorspronklike kaart van Van der Stel se ekspedisie nie; dit het nog in die Kompanjie se argief begrawe gelê.

Dat ook ander bronne as die *Tabula*, nl. Van der Stel en Starrenburg, geraadpleeg is, blyk - behalwe uit die kuslyn - ook uit die lokalisering van die Hottentotstamme. Waarskynlik kom dit uit 'n ouer kaart; in die omgewing van Kaapstad maak dit alreeds 'n anachronistiese indruk.

Om saam te vat, kan ons Valentyn se kaart met dieselfde woorde kenskets as sy beskrywing: dit was 'n kompilasie van gegewens uit baie uiteenlopende bronne, wat min of meer tot 'n geheel gemaak is, maar sonder twyfel heelwat foute vertoon. Ook hier egter sou dit verkeerd wees om met moderne maatstaf te meet; en in die kartografie van sy eie tyd het die Valentyn-kaart selfs 'n beskeie stap vorentoe beteken. So 'n eminente astronoom en geodeet as De la Caille toon weinig historiese insig in sy streng veroordeling van die kaarte wat deur hom aan Kolbe toegeskryf is, maar wat, soos ons gesien het, eintlik op Valentyn se rekening kom. Pas na die middel van die 18de eeu het die beskikbare kartografiese materiaal aan die Kaap omvangryk genoeg geword om hoër eise insake generaliserende kaarte te regverdig. De la Caille self was die eerste om 'n klein gebied op trigonometriese basis in kaart te bring, in verband met sy graadmeting; en die Kompanjie se landmeters het geleidelik 'n versameling van roetekaarte bymekaargebring waarop uiteindelik die groot algemene kaart van Goewerneur Van de Graaff gebaseer kon word. Prestasies van so 'n kwaliteit sou in 1726 nog onmoontlik gewees het omdat die meeste van die voorbereidende werk destyds nog nie gedoen was nie.

Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope
Description of the Cape of Good Hope

Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoope, met de zaaken daar toe behoorende
Eerste hoofdstuk

Van de Kaap *der* Goede Hoope. *Waar die legt*. Voorteekenen *van nadering tot de zelve. Zeltzaame miswyzing van 't* Compas *hier. Groote* Koude *in 't aandoen van 't* Land *hier. Dubbel gevaar des* Schryvers, *door de kregelheid van twee* Opperstuurlieden. *Onze nieuwe* Kaart *van de* Kaap. *Hoe zich dit* Land *opdoet. Het* Robben- *en* Dassen-eiland. *De* Saldanhabaai. *'t Gevaar in de* Tafelbaai *by* NW winden. Schepen *hier door gebleven. Dappere daad van* Jochem Willemszoon, *by 't blyven van* Hoogergeest *en de* Goede Hoope *hier in 't jaar* 1692. *Het droevig stranden van* Waddinxveen *en* Oosterland *in 't jaar* 1698. *De* Tafelberg. *De* Windberg. *De* Leeuwenberg. *De vier* Hoofdcolonien *hier met haar onderdeelen. De* Kaapze Bergen, *en 't* Vlek *afgebeeld. De* Tygerbergen, Koeberg *en* Blaauwenberg. *Het* Kasteel *der* Goede Hoope. *De* Kerk.

Van de Kaap der Goede Hoope. Na dat wy omstandig vertoont hebben, wat die magtigste en alleraanzienelykste Maatschappy in Oostindiën bezit, en tot hoe hoogen toppunt van eere en oppervermogen zy daar gestegen is, zal het nu tyd worden, dat wy ook van de laatste post, of het land, dat zy onder weeg bezitten, en langs het welke zy in Oostindiën gekomen zyn, te weten van Kaap der Goede Hoope, spreken.

Dit is die vermaarde Zuidhoek van Afrika,[1.] de grootste daar om streeks, en waar by geen andere daar ontrent eenigzins te vergelyken is.

Waar die legt. Zy legt op 34 graaden 30 min. Z breedte,[2.] en op de lengte van 38 graaden,[3.] doch, volgens een nette waarneming, en afmeting, voor 10 of 12 jaaren by een Eclipsis door de Heer *Colben* gedaan, zoude de zelve maar op 37 graaden en 35 min. leggen.[4.]

Zy is van Batavia geen 1800 mylen,[5.] gelyk men tot nog toe de wereld

1. 'n Telkens voorkomende vergissing, ook in Kolbe (55), alhoewel Perestrello (11, 15) in 1576 en Hagen (Commelin 16) in 1600 alreeds die eer aan Kaap Agulhas toeken; en vreemd genoeg doen die kaarte van sowel Kolbe as Valentyn dieselfde. [RH]
2. In werklikheid 33° 55′ (die stad). [RH]
3. Van die piek van Tenerife, soos deurgaans. In werklikheid 35° 6′. [RH]
4. Verkeerde lesing van Kolbe se syfer: 37° 55′ oos van Tenerife. [S]
5. Die gewone myl waarin Valentyn reken, is die Duitse (Nederlandse) van 15 op een meridiaangraad, gelyk aan 4 van ons seemyle of 4⅝ Engelse landmyl. Soms egter gebruik hy die term myl ook vir die ‘uur gaans’ (20 op 'n graad) van byna 3½ Engelse landmyl. Op bl. 31 in die oorspronklike uitgawe kom die twee betekenisse tesame in een sin voor. Die 1200-1300 myl *van* Batavia klop mooi met die direkte seilroete op die tuisreis (5200 seemyl); die *uitgaande* suidelike roete (6500-7000 seemyl) pas goed op die 1800 wat die skrywer verwerp. In Valentyn se mylopgawes is hier en daar verwarring; vermoedelik deurdat gegewens uit verskillende bronne (eie ervaring, mondelinge mededelings, literatuur, onbetroubare kaarte) gekombineer is. Soms is die afwykings in die syfers so groot dat ons geneig is om te glo dat die skrywer miskien nog 'n derde, kleiner mylemaat gebruik. [S]

Description of The Cape of Good Hope, with the matters concerning it
Chapter one

Of the Cape of Good Hope. *Where this lies*. Signs *of nearing the same. Unusual error of the* Compass *here. Great* Cold *when nearing the* Land *here. Double danger of the* Writer *through the obstinacy of two* Chief Mates. *Our new* Map *of the* Cape. *How this* Land *appears. The* Robben *and* Dassen-*Islands. The* Saldanha Bay. *The danger in the* Table Bay *with* NW *winds*. Ships *wrecked by this. Plucky deed of* Jochem Willemzoon *in the wrecks of* Hoogergeest *and* Goede Hoop *in the year* 1692. *The pitiful stranding of* Waddinxveen *and* Oosteland *in the year* 1698. *The* Table Mountain. *The* Wind Hill. *The* Lion Hill. *The four* Main Colonies *here with their subdivisions. The* Cape Hills *and the* Town *described. The* Tygerbergen, Koeberg *and* Blaauwenberg. *The* Castle *of* Good Hope. *The* Church.

Now that we have told in detail what the most powerful and most noble Company holds in the East Indies, and to what a high summit of honour and power it has attained there, it will be time for us to speak of the last position, the land that it holds on the way thither, and past which it came into the East Indies, to wit the Cape of Good Hope.

This is the famous southernmost point of Africa, the largest thereabout, wherewith no other near it is at all comparable.

It lies on 34 degrees and 30 minutes of South latitude, and 38 degrees

heeft zoeken wys te maaken, maar tusschen de 12 en 1300 mylen afgelegen; gelyk my nader gebleken is uit de mylen, die wy dagelyks gezeilt hebben, en dat wy des noods uit zekere aanteekening, konnen toonen. Uit het vaderland tot de Kaap word de reize doorgaans op 21 of 2200 mylen gerekent; maar wy hebben ook deze vry korter bevonden; doch de eene reize valt langer als de andere, waar ontrent de saaisoenen, in welke men uitzeilt, een zeer groot onderscheid geven.

Voorteeken van nadering tot de zelve. De eerste voorteekenen, wanneer men de Kaap begint te naderen, zyn verscheide.

Allermeest verneemt men een zeer kenbaare soort van bonte vogels, kaapze duifkens[6.] genaamt. Deze zyn van groote als een groote duive, wit en ros of swart van vederen, en fraai van gedaante, van welke ik te beter oordeelen kan, om dat wy 'er verscheide van gevangen hebben. Men ontwaart de zelve wel 300 mylen te vooren, eer men uit het vaderland aan de Kaap komt, vliegende gestadig heen en weder, even als of zy de schepen voor gidzen tot aan de Kaap dienden, en als men van daar vertrekt, blyven zy de schepen Beoosten de Kaap nog wel 6 of 700 mylen, als men na St. Paul en Amsterdam[7.] zeilt, die 'er 800 mylen van daan leggen, nog al by, niet tegenstaande de ongemeene swaare winden, die men doorgaans daar heeft.

Het tweede teeken van aannadering bestaat in zekere rieten of stronken met haare wortels en bladen, van de Portugeezen Trombas, en van ons Trompetten[8.] genaamt; maar dan is men al na by.

Ook begint men dan hoe langer hoe meer een ander soort van vogels, mede Kaapze vogelen genaamt, te vernemen.

De Portugeezen hebben de zelve *Alcatracas, Mangas de veludos*, dat is fluweele mouwen genoemt,[9.] en men heeft 'er meer anderen, die wy doorgaans den naam van Mallegaazen,[10.] Jan van Genten[11.] (een soort van witte meeuwen, en zoo van *Jacob van Nek*[12.] genaamt) en malle meeuwen[13.] geven, zynde die eerste een soort van groote vogels, die wit en graauw gespikkelt van vederen; doch aan de einden swart[14.] en zoo zagt van veder zyn als fluweel, behalven dat zy aan hun geduurig klapwieken zeer wel te kennen, en van anderen te onderscheiden zyn. Als men deze ziet, mag men wel vaste staat maaken, dat men niet boven 2 of 3 dagen van de Kaap is.

6. Kaapse duif, *Daption capensis*. [RH]
7. Eilande, soos tans. [RH]
8. Seebamboese. Botanies nie 'n riet nie, maar 'n wier. [S] By baie skrywers, van Houtman in 1595 (Lin Ver 1915, bl. 4) af: *Ecklonia buccinalis*. [RH]
9. Cape Gannet, *Sula bassana capensis*. [RH]
10. Malgas-Cape Gannet-*Morus capensis* (Roberts, 44, bl. 16). [S] Maar op bl. 115 beskrywe hy hulle as dieselfde voëls as dié in die voorgaande en hieropvolgende voetnote. [RH]
11. Sien die voorgaande voetnoot: die term word verwarrend gebruik deur vroeë skrywers. [RH]
12. J.G. van Neck, Lin Ver 1938, of Commelin. [RH]
13. 'Boobies', *Sula sp.* [RH]
14. Aan die punte van die vlerke. [RH]

*1

Kaart van de Kaap der Goeder Hoop
Map of the Cap of Good Hope

of longitude; although by an exact observation and measurement made 10 or 12 years ago during an eclipse by Heer *Colben,* it is thought to lie on 37 degrees and 35 minutes.

It is not 1800 miles from Batavia as has been falsely asserted until now. but between 12 and 1300 miles distant, as was evident to me by the miles that we daily sailed, which if needs be can be shown from exact records. From the Fatherland to the Cape the journey is reckoned at 21 or 2200 miles; but this distance also we found to be considerably shorter; yet one journey may take longer than another, since the season when one sets out makes a great difference.

There are various indications that one is nearing the Cape. As a rule a very easily recognised sort of multicoloured birds are seen, called 'Cape Dovelets'. These are as large as a large dove, white and red or black of plumage and finely shaped, of which I can judge the better in that we caught several of them. They are seen fully 300 miles before one reaches the Cape from the Fatherland, flying continually to and fro, as if they served the ships as guides to the Cape; and when one leaves there, they still stay with the ships fully 6 or 700 miles eastward of the Cape when one sails for St. Paul or Amsterdam, which lie 800 miles from there, notwithstanding the unusually strong winds which are usually found there.

The second sign of nearness consists of certain reeds or stalks with their roots and leaves, called by the Portuguese 'Trombas' and by us 'Trumpets'; but then the Cape is already close by.

Then also one begins to notice more and more of another sort of birds, called 'Cape Birds'. The Portuguese called these 'Alcatraças' or 'Mangas de veludos', that is 'Velvet Sleeves'; and there are others which as a rule we call 'Mallegaazen', 'Jan van Gent' (a sort of white seagulls, thus named from *Jacob van Nek*), and 'Stupid Gulls'. Of these the first is a species of large birds of speckled white and grey feathers, but black at the tips, and the plumage as soft as velvet: also they are easily recognised and distinguished from others by the continual flapping of their wings. When these are seen, one may be sure that the Cape is not more than 2 or 3 days away.

But the surest indication is the strange error of the compass found here,

Zeldzaame miswyzing van 't Compas hier. Het zekerste voorteeken egter is de wonderlyke miswyzing[15.] van 't Compas, die men hier heeft, en die men 's morgens met 't opkomen, en 's avonts by 't ondergaan van de zon zoo klaar en zoo vast ontdekt, dat men niet de allerminste reden heeft, om aan de waarheid te twyffelen, gelyk dit de ondervinding best leert.

Men bevont in 't jaar 1714 wanneer ik daar laatst was, dat de miswyzing van het Compas daar op 11 graaden, Noordwestering was; maar dat het verwonderenswaardigste hier voorkomt, is, dat men voor 50 of 60 jaaren, en zelf nog in laater tyd, hier een miswyzing van eenige graaden Noordoostering plagt te hebben, dat zoo wonderlyk veel (gelyk de scheeps- en zeeverstandigen weten) van malkanderen verschild, dat men daar op zeer gemakkelyk of een schip verzeilen, of noit het land van de Kaap vinden zou. By St. Paul en Amsterdam plagt de Noordwestering miswyzing op 25 graaden te zyn, en nu is zy al op 26.

Deze ontdekking met de Peyl-compassen is men aan de Engelschen verpligt. In 't jaar 1685 bevonden de Fransche Paters[16.] de miswyzing hier van 11 graaden en 30 min. te zyn, 't geen met de bevinding van 't jaar 1714 een halven graad verschilt.

Men doet dit swaar en als aan een geschakelt hoog en bar gebergte al van zeer verre in zee op, en wanneer wy in 't jaar 1705[17.] dit 's morgens zeer vroeg eerst ontdekten, waaren wy 'er nog wel 16 mylen[18.] af.

Groote koude in 't aandoen van 't land hier. Wy hadden het zelve zoo ras niet gezien, of wy bevonden het dien dag van de sterke Z winden in 't aandoen van de Kaap zoo koud, dat my de toppen der vingeren als ongevoelig 'er af geworden waren, en als het langer dan tot 's namiddags geduurt had, zouden wy andere middelen hier tegen hebben moeten gebruiken, dan met die wakker (gelyk wy deden) in een te wryven, of in de mouwen van myn Japonsche rok te steken; maar als men wat digter ontrent de wal komt, stuiten die winden, en houden volkomen op, gelyk het dan ook ten eersten warmer word; doch door dit doodwaajen van die winden op dit land, alzoo men dan wat digter onder het gebergte komt, kan men door die stilte zeer ligt in groot gevaar raaken van tegen zekere klippen, ontrent de staart van den Leeuwenberg[19.] gelegen, te dryven, en in korten tyd in stukken te stooten, gelyk zommige schepen dit tot haare schaade ondervonden hebben.

15. Miswysing (magnetiese deklinasie) was reeds in die 15de eeu by seelui bekend, maar verskille van plek tot plek en van jaar tot jaar is maar eers geleidelik vasgestel. In die 17de eeu was daar nog veel onsekerheid daaroor. [S]
16. Tachard, De Choisy, ens. [RH]
17. Volgens Deel Vyf, bl. 144, was dit op 29 Sept., soos bevestig deur die DR. [RH]
18. Die matematiese sigbaarheidsgrens van Tafelberg van 'n skip se dek af is ongeveer 16 Duitse myl: vir die uitkyk in die mas ongeveer 18. Slegs by gunstige atmosferiese toestande word hierdie grense bereik. [S]
19. Leeuwenberg kom by Van Riebeeck meer dikwels voor as Leeuwenkop en word soms verkort tot ‘de Leeuw’. Daar is onderskei tussen die Kop, die Rug ens. van die Leeu (wenberg). [De K]

which can be observed so clearly and so exactly at sunrise and sunset that there is not the least reason to doubt its existence, which also has been well shown by experience.

In 1714, when I was there for the last time, the error of the compass was found to be 11 degrees north-westerly; but the most surprising thing that appears here is that 50 or 60 years ago, and even later, it was usual to find an error of a few degrees north-easterly, which (as shipmen and seamen know) is so striking a difference one from the other, that by it one could very readily either run a ship aground, or not find the Cape at all. Near St. Paul and Amsterdam the north-westerly error is usually of 25 degrees, or now already 26.

The discovery of this error of the compasses is thanks to the English. In 1685 the French Fathers found it to be of 11 degrees and 30 minutes here, which differs by half a degree from what was found in 1714.

The linked chain of large, high and bare hills is visible from far out to sea, and when in 1705 we first sighted it in the very early morning we were still fully 16 miles away. We should not have seen it so soon had it not been so cold that day because of the strong S wind as we made for the Cape, that the tips of my fingers became numb from it, and had it continued longer than until midday I should have been obliged to take other measures against it than to rub them smartly together (as I did) or stick them into the sleeves of my Japanese coat; but as one comes somewhat nearer to the land the winds slacken and cease entirely, and only then it becomes warmer; but by this dying-down of the wind near the land as one comes somewhat closer below the hills, one can, because of the calm, very readily come into danger of drifting on to certain rocks lying near the tail of the Lion Hill and being broken to pieces in a short time, as some ships have found to their cost. We also, as we neared the mouth of the bay, were for a pretty long time in that same danger, and came very close to one of those rocks, so that we were compelled to launch our skiff and row the ship away. This however was chiefly due to the cantankerousness of one of the Mates against the other, in that one wished to launch the skiff at once for this purpose, but the Chief Mate judged that this was not yet necessary, which imprudent judgement could very easily have thus caused the loss of our ship. As also another Mate,

Dubbel gevaar des Schryvers, door de kregelheid van twee stuurlieden. Ook zyn wy, wanneer wy de mond der baai naderen, vry lang in dat zelve gevaar[20.] en al zeer digt by een van deze klippen geweest, gelyk wy ook genoodzaakt waren onze schuit[21.] uit te zetten, en het 'er maar pas af te roejen, dat egter meest door kregelheid der stuurlieden tegen malkanderen byquam, alzoo de een de schuit ten eersten ten dien einde wilde buiten gezet hebben, en de opperstuurman oordeelde, dat het 'er nog niet op aanquam, welk onvoorzigtig oordeel ons dus zeer ligt aan 't verlies van ons schip zou hebben geholpen, gelyk een ander stuurman op myn laatste reize derwaarts, had ik niet beter, dan hy uitgekeken, en 't land van de Kaap niet beter dan hy gekent, ook oorzaak zou geweest zyn, dat wy de Kaap zouden hebben voorby gezeylt, dat ons, alzoo wy toen geen 20 gezonde menschen meer aan boord[22.] hadden, zeer quaalyk zou gekomen hebben, en wel oorzaak van 't verlies van dit schip zou geweest zyn.

Zoo als ik 's morgens het gebergte van de Kaap zeer klaar nevens den opperstuurman zag, ontdekte ik zeer onderscheidentlyk den Tafelberg, den Windberg[23.] en den Leeuwenberg, dat ik wel tegen hem zeide; maar hy, een groote dwarsdryver (schoon hy noit, dan in zyn jeugd eens als jongen, aan de Kaap geweest was) zag dit voor 't land van de Saldanhabaai aan, die 'er wel 24 mylen, of twee dagreizen[24.] om de Noord van daan legt; weshalven wy, na zyn zeggen, nog eerst zoo lang na de Kaap toe moesten zeilen, daar ik in tegendeel zeer wel gegrond oordeelde, dat hy, zoo voortzeilende, de Kaap voorby zeilen, en ons in 't uiterste gevaar brengen zou van het schip te verliezen, of van de reize versteken te zyn, alzoo ons volk niet in staat was om het nog maar eene week uit te harden, dewyl 'er behalven de roergang ook wegens een swaar lek in den boeg zeer sterk moest gepompt worden; doch wat ik hem hier tegen zeide, hy wilde met zyn kop door, en gelyk hebben, gelyk hy ook maar voortging met 'er voorby te zeilen; zonder dat yemant van de anderen, op 't half dek[25.] zynde, in staat was om my te ondersteunen.

Dewyl ik dan zag, dat die man onverzettelyk en met geen reden te leiden was, ging ik na de schippers hut,[26.] daar de zelve styf van 't scheurbuik lag, zoo dat hy zich naaulyks roeren kon.

Ik zeide hem dierhalven, dat ik 't land van de Kaap zeer klaar en onderscheiden gezien, en ook den tafelberg wel ontdekt had, dat men 'er vast op mogt gaan; maar dat de stuurman, dit land voor de Saldanha-baai aanziende,

20. In 1714 soos in Deel Vyf, bl. 160, nie in 1705 soos hierbo nie. [RH]
21. In Engels vertaal as *skiff,* hoewel *schuit* deurgaans in die oorspronklike teks voorkom. [RH]
22. Volgens Deel Vyf, bl. 144, in 1705 en nie gedurende sy laaste reis nie; daar was 14 sterfgevalle gedurende die reis van Holland, en daar was toe 60 siekes aan boord van sy skip, die *Ylpendam*. Volgens die DR (29/9/1705), wat dit die *Hof van Ylpendam* noem, was 70 mense siek. [RH]
23. Duiwelspiek (genoem Windberg in die DR van 15 Junie 1659). Kolbe praat van De Wind- of Duivelsberg. Stavorinus noem dit Duiwelsklip en in latere geskrifte kom Duiwelskop voor. [De K]
24. Twee dagreise vir 'n seilskip kan ons op 60 Duitse myl stel. Die werklike afstand per skip van Tafelbaai na Saldanhabaai is 14 Duitse myl, nie 24 nie. Lg. syfer word op bl. 44 en 204 herhaal en kan dus geen drukfout vir 14 wees nie. Die huidige padroete Kaapstad-Saldanha (noordpunt van die baai) is 111 Engelse myl: dit werk uit op 24 Duitse myl en kan in twee dagreise te perd of per perdekar afgelê word. [S]
25. Enigsins verhoogde deel van die agterdek, tussen die nog hoër kampanje (heeltemal agteraan) en die laer geleë middeldek. [S]
26. Die skipper se hut was normaalweg onder die kampanje, met uitgang op die halfdek. [S]

in my last journey thither, had I not kept a better watch than he and known the shore of the Cape better, would have caused us to sail past the Cape; and this would have turned out ill for us and might well have caused the loss of the ship, since we had not 20 fit men aboard. That morning, standing beside the Chief Mate, I very clearly saw the hills of the Cape and distinguished exactly the Table Mountain, the Wind Hill and the Lion Hill, as indeed I told him; but he very pigheadedly (since he had never been at the Cape but as an apprentice in his youth) took this for the shore of the Saldanha Bay, which lies fully 24 miles, or two days' journey northwards from there: for which reason we must, in his opinion, sail that far to reach the Cape, whereas on the contrary I very rightly judged that if he thus sailed on, he would sail past the Cape and bring us into the gravest danger of losing the ship or of the voyage being a failure, since our crew was not in a state to hold out even for another week, in that besides manning the helm it was necessary to pump continually because of a bad leak at the bow. But whatever I said, he wished to hold to his idea and be in the right, so that he continued to sail past, without any of the others on the half-deck being able to support me.

Since I then saw that the man was stubborn and not to be led by any reasoning, I went to the Skipper's cabin, where he lay so stiff from scurvy that he could barely move. I therefore told him, that I had seen the shore of the Cape very clearly and definitely, and also had well distinguished the Table Mountain, for which one ought to steer directly, but that the Mate, taking this shore for the Saldanha Bay, was now sailing past the Table Bay, and thus right off-course; also that I would in no way wish to concern myself with the matter were it not that so very much depended on it for me, my

nu voorby de tafelbaai, en dus van de man af zeilde, waar mede ik my geenzins zou willen bemoejen, zoo my, myn swaar huisgezin, en voor al hem, en zoo veel andere lydende persoonen in dit schip, niet zeer veel daar aan gelegen was; weshalven ik hem bad, doch alle zyne kragten (wilde hy spoedig aan land genezen zyn) in te spannen, en, al was 't op handen en voeten, na 't half dek te kruipen, om ons doch door zyn gezag te redden, en andere ordre, na eigen ontdekking van 't land, hier in te stellen.

Hy deê dit ook aanstonts, kroop op handen en voeten, die 'er zoo swart als inkt uitzagen, na 't half dek, en was zoo ras aldaar niet verscheenen, of hy zag, na dat zich kort 'er aan de wolken van boven den tafelberg afgescheiden hadden, dien berg, en ook den leeuwenberg zeer klaar, toonde aan den stuurman zyn grove misslag, en 't gevaar, waar in hy ons allen, met de Kaap voorby te zeilen, bragt, en belaste hem om aanstonts daar vlak op aan te zeilen, en toen quamen wy nog dien zelven avont[27.] ontrent 8 uuren daar op de Rheede ten anker, dankende God voor de zonderlinge genade, die hy ons bewezen had, van ons na zoo veel zigtbaare gevaaren, behouden en zoo gelukkig in de haven van onze begeerte te brengen.

Is 'er nu een land in de wereld, dat zich van verre, en zelf ook al is men al in de baai, bar, woest, zeer klippig en rotzig opdoet, zoo is het dat van de Kaap der Goede Hoope, daar zich niet dan een swaare rei en schakel van meest aan een hangende byzondere hooge bergen vertoont, die van 't Noorden haaren aanvang nemen, en in 't Zuiden by den staart van de Leeuw tot in zee eindigen.[28.]

Deze uiterste Zuidhoek van Africa vertoont zich nog eenige mylen Zuidelyker na de kant van Hottentots-Holland: en de Tafelbaai, in welke onze Maatschappy den eersten aanleg van haare volkplanting hier begrepen heeft, legt eenige mylen Noordelyker, terwyl men in 't Z een diergelyke baai, daar zeer wel na gelykende, heeft, die *Thomas Candisch,*[29.] daar door misleid zynde, voor de Tafelbaai aangezien, doch daar na, het tegendeel bevonden hebbende, daarom Kaap Falso genaamd heeft.[30.]

Onze nieuwe Kaart van de Kaap. De beste Kaart, om deze twee baayen in 't Z en N tegen over malkanderen, mitsgaders de verdeeling van de buitenplaatzen dezer Colonie, en de gesteltenis van dit land te ontwaaren, is onze nieuwe hier bygevoegde Kaart, No. 43 die ongemeen net is, en zeer fraai aanwyst, hoe die twee baajen van een gescheiden zyn door eenen *Isthmus*

27. Volgens Deel Vyf, bl. 144, op 29 Sept. 1705. [RH]
28. Noord en suid verwissel. [S]
29. Thomas Cavendish in 1588, in Purchas III, 181 vlg.; maar nòg hier nòg in Hakluyt (339) is daar enige melding van Valsbaai, of sprake van 'n vergissing. [RH]
30. Die verklaring is onjuis. Afgesien daarvan dat Cavendish geen Portugese naam sou gee nie, toon die verhaal van sy tog deur Francis Petty (*Hakluyt's Voyages XI,* bl. 342) dat daar geen sprake van 'n vergissing was nie. Hulle het Hangklip op 14 Mei 1588 gesien en dit maklik herken aan die drie uitstaande berge. Hulle gebruik die naam Cabo Falso as een wat algemeen bekend is. Dieselfde doen Linschoten, wat in 1588 vir die eerste maal hier was. Die naam G(olfo) de Falso vir Valsbaai kom al op Waldseemüller se wêreldkaart van 1507 voor. Ons moet aanneem dat altwee name van die oudste Portugese reisigers afkomstig is. Sien 'n tweede onjuiste verklaring op bl. 144. [S]
Valentyn verwar skynbaar *Kaap Falso* (ongetwyfeld die huidige Gevaarpunt - sien sy beskrywing daarvan in Deel Vyf, bl. 160) met Hangklip en noem Valsbaai deurgaans ‘die Baai van die Vals Kaap’. Klaarblyklik moet ‘Kaap’ vervang word deur ‘Baai’. [RH]

pregnant wife, and above all himself and so many other sufferers in the ship: wherefore I begged him to summon up all his strength (if he wished quickly to be cured ashore) and, even on hands and feet, crawl to the half-deck, there to use his authority to give new orders after himself seeing the shore.

This he also did at once, crawling to the half-deck on his hands and feet (which looked as black as ink); and no sooner was he there than almost at once the clouds parted above the Table Mountain, and he saw very clearly this hill, as also the Lion Hill, and pointed out to the Mate his gross error and the danger into which he had brought us all by sailing past the Cape; and ordered him to make straight for it at once. So we came to anchor about 8 o'clock that same evening in the roads, thanking God for the exceptional mercy shown to us in saving us from so many manifest dangers and bringing us thus happily into our wished-for port.

If there is any land in the world which looks barren, desolate, stony and rocky from afar off, or even when one is in the Bay, it is that of the Cape of Good Hope, since nothing is seen but a heavy line or chain of mountains, for the most part linked together and unusually high, which begins to the north and ends with the Lion's Tail in the sea to the south.

The southernmost point of Africa lies a few miles still further southwards, in the direction of Hottentots-Holland; and the Table Bay, where our Company conceived the idea of first setting up its colonisation here, lies a few miles more to the north, while to the S lies a similar bay very much resembling it. *Thomas Candlish,* being misled by this, took it for the Table Bay; but later, when he found his error, named it ‘False Cape’ [sic].

The best map on which to recognise these two bays, lying N and S one of the other, as also the disposition of the outer parts of this Colony and the nature of the land, is our new map here annexed, No. 43, which is unusually clear and shows very finely how the two bays are separated by an *Isthmus* or neck which attaches this stretch of land to the mainland. This stretch

of hals, die deze strook aan 't vaste land hegt; welke strook lands zich maar weinig na 't N ook eenigzins na 't W, maar veel verder na 't Z, uitbreid, daar zy met een scherpen hoek tot aan Kaap Falso (maakende den W hoek des zelfs[31.]) uitloopt; ook heeft men daar in 't WZW nog een kleine baay, de Houtbaay[32.] genaamt, waar ontrent het naaste voornaam bosch der E. Maatschappy is.

Hoe zich dit land opdoet. Zoo als men van buiten na dit land komt, ziet men allereerst den Tafelberg, die de allerhoogste, en waar aan de Leeuwenberg, die men in 't eerst dan nog niet zien kan, met een kleine klove vast is, maar onder den welke hy dan nog als gedoken en in een gedrongen legt; maar als men nu wat nader gekomen is, begint men ook den Duivels- of den Windberg in 't ZO ter linker, en ook den Leeuwenberg in 't ZW ter regterhand, zeer klaar en onderscheiden te zien.

Na dat men de Tafelbaai (die aldus na den berg van dien naam door den zeevoogt *Joris van Spilbergen*[33.] in 't jaar 1601[34.] genoemt wiert) pas ingeloopen is, heeft men aan stuurboord, of ter regterhand, eenige swaare klippen, die zich digt aan land by den staart van den Leeuwenberg vertoonen, en ter linkerhand, of aan bakboord, een gevaarlyke droogte vol katskoppen,[35.] de Walvisch[36.] genaamt, digt by 't Robben-eiland, zoo dat 'er in de mond, tusschen deze droogte en den staart van den Leeuwenberg, nog ruimte genoeg, en altoos wel van 1½ myl,[37.] overblyft, om de baay in te zeilen, dat men gewoon is zoo langs de duinen heenen wel een halve myl aan een, schoon het daar ook al zeer klippig en rotzig langs de wal is, te doen.

Dit is een groote en schoone baai, die in des zelfs mond ontrent 1½ of 2 mylen wyd, ¾ of 1 myl diep, en 4 of 5 mylen in den omtrek, hoewel zy O en W wel 2½ of 3 mylen lang, en ontrent 3 mylen van de vesting der Goede Hoope afgelegen is.[38.]

Het Robben- en Dassen-eiland. Het eiland, dat men aan bakboord, of ontrent 3 mylen Benoorden den Leeuwenstaart, leggen laat, allereerste mede door *Joris van Spilbergen* ontdekt,[39.] en toen *ilha Cornelia* genaamt, is nu met den naam van 't Robbeneiland,[40.] na de menigte der zeerobben, of zeehonden, die 'er vallen, best bekent. Het is 1½ myl lang, en ¾ myl breedt. Het vertoont

31. Lees weereens ‘Valsbaai’. [RH]
32. Op bl. 46 ‘Zoutbaai’. [S]
33. Joris van Spilbergen het op 3 Desember 1601 in Tafelbaai geanker en dié naam daaraan gegee. Robbeneiland is deur hom ‘I'sla de Cornelia’ genoem na sy moeder, en Dasseneiland ‘I'sla d' Elisabeth’. [De K]
34. Commelin (10). [RH]
35. Ronde klippe in die vorm van 'n kat se kop. [RH]
36. Walvisrots, soos tans. [RH]
37. Hollandse myl, omtrent 4½ Engelse myl. [RH]
38. Onduidelik gestel: die mylafstande lewer baie probleme. As ‘mond’ neem ons 'n lyn van Groenpunt na Blouberg (1½ myl). Loodreg hierop ¾ tot 1 myl ‘diepte’ van die baai. Omtrek van 4 myl reik van Groenpunt tot Melkbosstrand en dit is 3 myl in reguit lyn. Om dit te noem ‘3 mylen van de vesting afgelegen’ is al vreemd, maar onverklaarbaar is ‘2½ of 3 mylen’ O en W (tensy dit verskrywing is vir N en S); 3 myl tussen Robbeneiland en Leeuwenstaart is twee maal die werklike afstand, en dieselfde geld van 20 myl na Dasseneiland. [S]
39. Hy weerspreek hier sy bewering 'n bietjie laer af aangaande die Portugese aldaar. Vir Spilbergen hier sien Commelin (10). Valentyn se ‘er vallen’ behoort natuurlik in die verlede tyd te wees, soos in Kolbe (40). [RH]
40. In Van Riebeeck se tyd was dit bekend onder die huidige naam. [De K]

widens out only a little to the N and somewhat to the W, but much further to the S, where it runs at a sharp angle to the False Cape, forming the W point of the same. Also in the WSW there is another small bay, called Hout Bay, around which lies the most important forest of the Hon. Company.

When one nears this land from without, one first sees the Table Mountain, which is the highest; and to this the Lion Hill, at first not visible, is attached by a small defile, but lies under it as if hunched up and crushed together. But when one comes somewhat nearer, the Devil's Hill or Wind Hill begins to be clearly visible in the SE to the left, as also the Lion's Hill in the SW to the right.

When one has entered the Table Bay (which was thus named for the mountain of that name by Admiral *Joris van Spilbergen* in the year 1601) one has to starboard, or to the right, some large rocks, which are seen offshore near the tail of the Lion Hill; and to the left, or port, a dangerous shoal full of small boulders called 'De Walvis', close to Robben Island. Thus in the entrance, between the shoal and the tail of the Lion's Hill, there is fully 1½ miles, and room enough to sail into the Bay, which is usually done along the dunes for fully half a mile, although there also it is very stony and rocky near the shore.

It is a large and lovely bay, which at its mouth is about 1½ or 2 miles wide, extends inwards for ¾ or I mile, and is 4 or 5 miles around, although to the E and W it is fully 2½ or 3 miles long, and stretches about 3 miles from the Castle of Good Hope.

The island which lies to port, about 3 miles to the north of the Lion's Tail, was first discovered by *Joris van Spilbergen,* and was then named *Ilha Cornelia,* but is now best known as the Robben Island because of the multitude of Sea-Robben or seals that are found there. It looks low and very sandy, but is somewhat hilly here and there, and its dreary shores (since it is an island of exiles) are full of shells and corals, where the exiles and convicts

zich laag en zeer zandig, is hier en daar egter wat heuvelagtig, en aan des zelfs droevigen oever (alzoo 't een Banditen eiland is) vol schelpen en kraalsteen, alwaar de Banditen en Ketenboeven hun gestaadig werk vinden om schelpen te raapen, van welke men daar gewoon is kalk te branden. Te droeviger is het zelve, om dat 'er geen versch water op gevonden wort, 't geen egter niet belet, dat de dassen[41.] en konynen[42.] in grooten getale, en ook eenige schaapen, 'er zeer wel tieren en aarden konnen. Op 't zelve is ook een groot onderaardsch hol,[43.] dat waarschynlyk door de Portugeezen hier gemaakt is.

De eerste, die dit in een nette Kaart dede brengen, was de oude Heer *Johan van Riebeek,*[44.] de eerste Commandeur alhier, die den 22sten Augusti 1657[45.] dit door schipper *Claas Franszoon Bording*[46.] onderzoeken, en daar af een nette teekening maaken dede. Wy hebben hier een sergeant of korporaal als hoofd van eenige posthouders, en als opzinder der Banditen, leggen, die by 't zien der schepen, uit zee aankomende, ook gewoon is te vlaggen, en aan die van de Kaap een zeker zein daar van te geven.

Twintig mylen Benoorden de Kaap legt het Dassen eiland, wel eer door *Joris van Spilbergen, ilha Elisabeth,*[47.] doch nu door de onzen na de menigte der steendassen (een klein roshairig diertje) het Dassen eiland genaamt. Het legt ontrent 2 mylen van de vaste wal, en is maar 1 myl in 't rond, aan de W kant vry rotzig; maar aan de Oostzyde schoon en zandig, daar men op een goede zandgrond op 16 vadem[48.] kan ten anker komen; doch de oever zelf is rondom zeer klippig. Men ziet daar wel eenige kruiden, en fraaje bloemen, maar men vind 'er geen bosch, geboomte, nog versch water, en niet anders dan dassen, en zeerobben in menigte, van welke daar jaarlyks veel traan[49.] gebrand word.

De Dassen, die hier doorgaans op de kruiden aazen, zyn zeer goed van smaak, en komen zeer na aan het lamsvleesch. Ook vallen 'er veel Pinguins (of withoofden, zoo *Candisch*[50.] die wel eer noemde) een soort van vogels, die men in de eerste reizen onzer Natie na Indiën afgebeeld[51.] ziet. En behalven deze vallen 'er ook nog andere zeevogels, scholfers,[52.] meeuwen, mallegaazen, en diergelyke soort.

Het verschilt niet veel van 't Robbeneiland, dan dat het laatste wat grooter, rouwer bewasschen, en vry hooger is.

41. Dassies - *Procavia capensis*. [RH]
42. Konyne is ingevoer (DR 2/4/1654) en het later 'n pes geword (DR 12/9/1674). [RH]
43. Kolbe (135, 136) ook as 'n blote waarskynlikheid. [RH]
44. In 1657 was Van Riebeeck 39 jaar oud.
45. Vgl. Uitgaande briewe, 22 Aug. 1657, Kaapse Argief C 493 (deel 11); en DR voetnote. Die kaart is egter nooit opgespoor nie. [De K]
46. Claes Fransz. Bordingh-13 Julie 1657 aangekom as skipper van die jag *Maria* (DR van J. van Riebeeck, II). [S]
47. Commelin (8). [RH]
48. Waarskynlik omtrent 18 hedendaagse vame. [RH]
49. Kolbe (40, 41). [RH]
50. Soos in *supra* voetnoot 29; maar hoewel hy hulle beskryf het, kom die aangehaalde naam nie voor nie. Waarskynlik het Valentyn gedink aan Herbert (uitgawe van 1677, bl. 12) wat beweer dat ‘Pengwyn’ van die Walliese ‘Head-white’ afkomstig is. [RH]
51. *Spheniscus demersus,* maar lank voor die Hollanders beskryf deur bv. Velho (8), Perestrello (27). [RH]
52. *Phalacrocorax sp*. [RH]

De Saldanha-baay. Wat verder om den Noord, ontrent 24 mylen van de Kaap, heeft men de Saldanha-baay, zoo genaamt na een Portugeesch zee-

find continual labour in collecting the shells, from which lime is usually burnt there. It is the more dreary in that no fresh water is found there, but nevertheless the dassies and rabbits flourish and multiply there very well. On it there is a large subterranean cavern, which probably was made there by the Portuguese.

The first who set this out clearly on a chart was the old Heer *Johan van Riebeek,* the first Commandeur here, who on the 22nd of August 1657 had it examined by the Skipper *Claas Franszoon Bording,* and a clear drawing made. We have a Serjeant or Corporal stationed here with a few men as overseer of the exiles; and he on sighting ships coming from seawards is accustomed to hoist a flag to give those at the Cape a sure sign thereof.

Twenty miles north of the Cape lies the Dassen Island, formerly named *Ilha Elizabeth* by *Joris van Spilbergen,* but now called by our folk Dassen Island because of the quantity of 'Stone-dassen' there (a little red-haired animal). It lies about 2 miles off-shore, and is only 1 mile around. Towards the W [the bottom] is pretty rocky, but to the E beautifully clean and sandy, where there is good anchorage on a sandbank in 16 fathoms, although the shore itself is very rocky all around. There are various plants there, and fine flowers, but no scrub or trees or fresh water, and nothing but dassies, also seals in abundance from which much oil is obtained each year. The dassies, which here usually feed on the plants, taste very well, much resembling lamb. There are also many penguins (or 'White-heads' as *Candish* formerly called them), a kind of birds which are described in the earliest Dutch travels to the Indies. Also besides these are other sea-birds, cormorants, gulls, mallegazen and suchlike. It differs little from the Robben Island, except that the latter is somewhat larger, more shrubby, and considerably higher.

voogt, *Antonio Saldanha,* die in 't jaar 1503 hier aan geweest is.[53.] Deze is smal en eenige mylen diep, zoo dat men 'er beter als in de Tafelbaay tegen alle winden gedekt legt; doch men kan het daar niet lang houden, om dat 'er geen versch water is. Wy vertoonen de zelve by No. 38 A,[54.] waar in men ook net zien kan de strekking der voornoemde Baay, die der Tafel- en Zoutbaay,[55.] en Baay Falso, mitsgaders het Robben- en Dassen-eiland, en de ankergrond die men daar om streeks heeft.

't Gevaar in de Tafelbaay by NW winden. Wat nu de Tafelbaay in zich zelven betreft, het is een schoone groote baay, daar veel schepen, al vry zeker, tegen alle winden gedekt, konnen ten anker leggen; maar zoo de N Westen wind begint door te waajen (die de baay vlak in komt, alzoo die meest ZO en NW gestrekt legt) dan is een geheele vloot in het uiterste gevaar, om van haare ankers af te spillen, en in korten tyd te vergaan, waar van ik in 't jaar 1714[56.] eenige beginzelen gezien, en toen tegelyk ontwaart hebbe, hoe 11 boots,[57.] die aan't hoofd[58.] lagen, in een half uur tyds in flarden geslagen, en de meeste schepen van hare ankers geraakt waren, draajende zommige als tollen rondom, terwyl anderen met schieten noodzeinen deden.

Die wind heeft de E. Maatschappy den 16den Juni 1722[59.] zes schepen, de Engelsche drie bodems, en de Franschen een schip in weinig tyd gekost.

Dit waren van ons de Stantvastigheid, Rotterdam, de Schotze Lorrendraajer[60.] (die nog op strand zat) Lakeman, de Zoetigheid, en de Hoeker Gouda, al te zamen schepen, eerst uitgezeilt, en genegen haare reize na Indiën verder voort te zetten.

De drie Engelsche waren genaamt de Nigtingale, de Caredois, en de Addison, en 't Fransch schip Namen.[61.] Een swaare slag voor onze Maatschappy, behalven dat zy in dat zelve jaar het ongeluk had, om in volle zee nog 6 schepen van haare retourvloot, te weten, Amsterveen (zynde de zeevoogt),[62.] de Samson, 't Raadhuis van Middelburg, Reynestein, Blyenburg, en 't Huis te Foreest, te verliezen.

53. Antonio de Saldanha het in 1503 in die teenswoordige Tafelbaai geland, die berg beklim en die naam Tafelberg daaraan gegee. Die baai is aanvanklik deur die Portugese na hom genoem. Joris van Spilbergen het die naam Tafelbaai in gebruik gebring (1601). Die ouer naam het op die noordelike baai oorgegaan. [S]
54. Kaart *38A* beteken volgens die beskrywing die seekaart wat foutief genommer is *43* (dit is ook die nommer van Valentyn se algemene oorsigskaart van die Kaap). Moontlik was hierdie kaart een van die voorbeelde waarna die *Nova Tabula* bewerk is (sien Inleiding par. 4). Kaart 38A noem Houtbaai 'Soutbay', en dis kenmerkend van Valentyn se haastige manier van werk dat hy hierdie vergissing in sy teks oorgeneem het, hoewel elders by hom die juiste vorm voorkom. (Is 38A miskien dieselfde as Kaapse Argief 5?) [S]
55. Die teks het hier 'Zout' en die kaart 'Sout'. Dit is Houtbaai. [RH]
56. DR 6/4/1714: elf bote van die retoervloot het aan land gespoel. [RH]
57. In die Engelse vertaling deurgaans *longboats*. [RH]
58. Die pier naby die kasteel waar skeepsbote water ingeneem het, in 1656 begin (DR 4/3). Sien die kaarte in Du Bois, Barrow, ens. [RH]
59. DR 16-18 Junie 1722. [RH]
60. Smokkelaar. Gewoonlik gebruik van skepe wat probeer om die monopolie van die groot kompanjieë te breek. Kaapse hulp aan Britse lorrendraaiers was 'n strydpunt tussen die kompanjieë. Sien Theal II-449. Die teks laat dink dat in hierdie geval die Skotse skip vir die Hollandse Kompanjie gevaar het. [S]
61. Die Engelse skepe was Chandos, Addison en Nightingale (Theal, *History,* 1922. V. 3, bl. 495-6). Valentyn noem ook die Franse skip Namen (Kennedy, *Shipwrecks,* Johannesburg 1955). [De K]
62. Die skip wat die senior beampte van die vloot aan boord het. [RH]

Schepen hier door gebleven. In 't jaar 1692[63.] tusschen den 4 en 5den Juni verloor de E. Maatschappy hier door de NW wind de twee schoone retour-

63. DR 5 Junie 1692. [RH]

Somewhat further north, about 24 miles from the Cape, is Saldanha Bay, thus named for a Portuguese Admiral *Antonio Saldanha,* who was here in 1503. This is narrow and several miles deep, so that one lies there better sheltered from all winds than in the Table Bay, but one cannot remain there for long since there is no fresh water. We show it in plate 38A, in which can also be seen clearly the extent of this Bay, of the Table and Hout Bays and the Baay Falso, together with the Robben and Dassen Islands, and the anchorages thereabout.

As regards the Table Bay itself, it is a fine large bay in which many ships can lie at anchor pretty safe from all winds; but when the N West wind begins to blow (which falls directly into the bay, since this for the most part stretches from SE to NW), then a whole fleet is in the greatest danger of being washed away from its anchors and being lost in a short time. Of this I saw somewhat in 1714, and at that time saw how 11 longboats which lay at the pier were broken to pieces in half an hour, and how most of the ships broke away from their anchors, some drifting around as if mad, while others fired guns as distress-signals.

This wind on the 16th of June 1722 in a short time cost the Company six ships, the English three, and the French one. These were our Stantvastigheid, Rotterdam, the Scottish interloper Lakeman (which still lay on the shore), Zoetigheid, and the hooker Gouda, all being outward-bound ships intending to continue their voyage to the Indies. The three English ships were the Nigtingale, Caredois, and Addison, and the French ship was the Namen. A heavy blow for our Company, in addition to which it had the misfortune in that same year to lose at sea 6 ships of its return-fleet, namely

schepen Hoogergeest en de Goede Hoope. Na dat de vloot hier een maand gelegen had, ontstond 'er 's nachts een swaar onweder, zoo dat de baaren, door de woedende winden aangezet, en als tot aan den hemel opstuivende, met de duistere lugt maar een en de zelve stoffe scheenen uit te maaken.

Na dat de meeste schepen, en ook deze twee, van haare ankers gespoelt waren, ontdoken wel eenige nog het zigtbaar gevaar; maar de twee voornoemde raakten ten eersten tegen de klippen aan, en 't volk daar door in den hoogsten nood van in korten tyd, zoo de Heere niet veelen daar van op een wonderbaarlyke wyze gered had, te zullen vergaan, waar ontrent zich een geval opdeed, dat waardig is om zyne zeltzaamheid hier aangeteekent worden, aangezien men weinig voorbeelden daar van ergens vinden zal, te weten, van eenen *Jochem Willemszoon* van Amsterdam, een matroos in dienst; doch voor die tyd op 't schip Spierdyk het ampt van Quartiermeester[64.] waarnemende.

Dappere daad van Jochem Willemszoon, by 't blyven van Hoogergeest en de Goede Hoope hier. Deze borst[65.] met de schuit aan de wal zynde, wiert hem, wegens 't onstuimig weder door zyn schipper, *Siewert de Jong,* belast, aan land te blyven, en de schuit maar wel te bezorgen; maar aangezien de branding hoe langer hoe hooger begon te gaan, oordeelden die genen, die op de schuiten pasten, best, alzoo de meeste schuiten aan de wal waren, die op 't strand te haalen, vermits zy anders in flarden stonden geslagen te worden.

Zes of zeven boots, door de swaare zeên van de schepen afgeslagen, en van welke het volk aanstonts verdronk, wierden niet verre van 't Fort aan de Oostekant van 't hoofd geslingert, en daar nog meest, hoewel vry deerlyk gehavent, geborgen.

Terwyl nu de wind hoe langer hoe meer toenam, en de zee zich hemelhoog verhefte, verdronken 'er 's morgens 'er aan tusschen 10 en 11 uuren verscheide menschen, zoo van deze 2 schepen, als van 't Engelsch schip Orangie,[66.] die, om zich te redden, in zee gesprongen waren, en hoope hadden van al swemmende het land te zullen krygen, hoewel hen dit elendig ontschoot.

Jochem Willemszoon zoo veele van zyn spitsbroeders[67.] in dien grooten nood, en hen egter zoo na by de wal ziende, nam, hier door ten uitersten getroffen, een besluit, waar over men ten hoogsten moet verbaast staan.

Hy bond een loodlyn,[68.] van 't Engelsch gestrand schip bekomen, met een weergadelooze moedigheid om zyn lyf, gaf 't eind 'er af aan eenige matroozen, om 't wel vast te houden, sprong toen met groote onverzaagtheid in 't

64. Matroos met die rang van korporaal. [S]
65. Jongman, jongeling. [De K]
66. Verhollandste vorm van wat waarskynlik *Orange* moet wees. [De K]
67. Krygsmakkers.
68. Ligte sterk toulyn, waaraan die dieplood afgelaat word. [S]

Amsterdam (being the Admiral), Samson, Raadhuis van Middelburg, Reynestein, Blyenburg and Huis te Foreest.

In the year 1692, between the 4th and 5th of June, the Hon. Company lost here the two return-ships Hoogergeest and Goede Hoope, owing to the NW wind. After the fleet had lain here for a month, a heavy storm came up by night, so that the waves, driven by the violent wind and flying up as if to reach the sky, seemed to be one and the same with the murky air.

After most of the ships, including these two, had been washed away from their anchors, some indeed escaped the evident danger; but these two were at once driven onto the rocks, and by this the crew were put in the greatest danger of sudden death, had the Lord not saved so many of them in a wonderful manner, wherein an occurrence took place which is worthy of mention here because of its rarity, seeing that few examples of such are to be found anywhere. To wit, a certain *Jochem Willemszoon* of Amsterdam, serving as a sailor but at that time doing duty as Quartermaster in the ship Spierdyk - this lad, being ashore with the skiff, was ordered by his Skipper, *Siewert de Jong,* to remain ashore because of the boisterous weather, and to take good care of the skiff; but seeing that the breakers began to rise ever higher, those who were tending the skiffs thought it best to haul them up on land, since most of them lay along the shore, lest otherwise they be broken in pieces.

Six or seven longboats were torn from the ships by the heavy seas, and the men in them at once drowned, and were then thrown ashore on the east side of the jetty, not far from the Fort, where most of them were salvaged, although pretty badly damaged.

While now the wind continually increased and the sea mounted to heaven, between 10 and 11 of the next morning various men, both from these 2 ships and from the English ship Orangie, were drowned, who had leapt into the sea to save themselves, hoping to swim to land although they miserably failed in this.

Jochem Willemszoon, seeing so many of his comrades in this sore need although so near the shore, and greatly afflicted by this, took a decision at which one must be utterly astounded.

With unparalleled courage he tied around his body a lead-line, got from the stranded English ship, gave the end of it to some sailors to hold fast, leapt with great resoluteness into the midst of the breakers, swam out to the unfortunate drowning men from the ship Hoogergeest, and took first one

midden van de branding, swom na de erbarmelyke drenkelingen van 't schip Hoogergeest, en nam den eenen voor en den anderen na, by de armen, by 't hair, en daar hy ze maar vatten kon, en sleepte hen met een groote hartvogtigheid,[69.] door de baaren, na land, en zoo heeft hy 'er toen veelen gered; maar om ze op die wyze allen te behouden, was volslagen onmogelyk.

Ontrent 300 man zagen dit droevig schouwspel met schreijende oogen aan; doch geen van hen had moed, om na 't schip Hoogergeest te swemmen, ten einde daar verder een middel tot berging van zoo veel beklemde zielen uit te vinden; waar op dan deze *Jochem Willemszoon,* door *N. Verhulst,*[70.] schipper op Waterland, zonderling hier toe aangezet, een besluit nam, om zyn leven, tot redding van zyn medebroeders, nog op een andere wyze te wagen.

Hy trok al zyn kleederen, op een blaauw hemd en een blaauwe laakenze hemdrok na, uit, swom met die loodlyn om zyn lyf door die hemelhooge branding, onder welke hy menigmaal nederdook, heenen, en quam, na veel gevaar, eindelyk aan 't schip Hoogergeest, dat nu geheel op de zyde, en vol zand en water geslagen was, alzoo die gruwelyke zee 'er geduurig met afgrysselyk geweld en geklots op aanrolde, terwyl het volk, dat die bergen van zeên aankomen, en in de hut op een gepropt, alle oogenblik onder een naar gejammer en geklag, waar van de bergen weergalmden, de dood te gemoet zag; maar zoo haast de derdewaak,[71.] *N. Swaar,* dien dapperen *Jochem* met zoo veel moed door die verschrikkelyke baaren als een zeeleeuw heenen worstelen, en by hun schip, dus tot hunne redding opborlen, zag, vloog hy, die gereed stont om anders in zee te springen, met de traanen in de oogen zynen beschermengel om den hals, en riep, van blydschap als opgenomen, tot zyn andere ter dood daar beklemt zittende medebroeders: *Mannen, gryp moed, God dank, nu zyn wy behouden*.

Jochem, ondertusschen geen oogenblik tyds willende verliezen, zei tegen dezen stuurman, die maar een chitze[72.] rok aanhad, en verder naakt was: *Gaat heenen, neemt de trap van 't half dek, bind die aan de loodlyn, en met eenen een touw van boord af, om daar door zoo veel menschen, als 't mogelyk is, over en na land te slepen*. Men kon maar twee menschen gelyk dus overhaalen, en zoo wierden 'er ook maar twee togten met de zelve gedaan, terwyl de vermoeide en te veel afgematte *Jochem Willemszoon* aan boord wat uitruste.

Ondertusschen maakte men aan strand een vlot van de afgeslagene planken en balken der schepen, die men met een loodlyn vast aan een sorde,

69. Letterlik hard van gemoed. Vog: bepaalde geestelike gesteldheid is outyds met bepaalde toestande van die liggaamsvogte in vetband gebring (vgl. nog: humeur). Hartvogtigheid hier in die gunstige sin: onwrikbaar. [S]
70. 'N.' beteken hier (soos elders) dat die skrywer onbekend is met sy voornaam. [RH]
71. Derde stuurman. [S]
72. Sis; bedrukte katoenstof. [S]

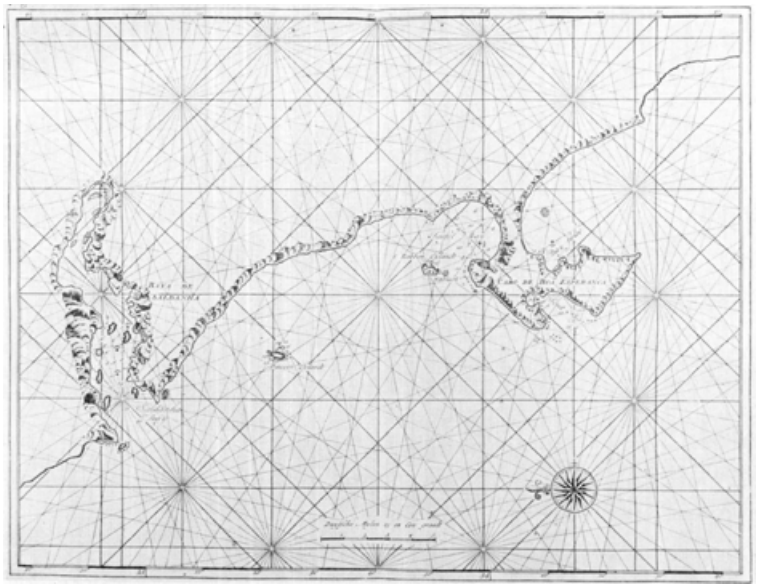

Saldanhabaay te vinden in de Beschrijving onder No. 38 A
Saldanha Bay to be found in the Description under No. 38A

and then another by the arms, by the hair, and by whatever he could lay hold of, and dragged them courageously through the waves to shore, and thus saved many of them; but to save all in that manner was entirely impossible.

About 300 men watched this dismal tragedy with tears in their eyes, but none had the courage to swim out to the Hoogergeest in order to seek there some other means to save so many souls in need: at which this *Jochem Willemszoon,* especially encouraged thereto by *N. Verhulst,* Skipper of the Waterland, made the resolve to risk his life in yet another way, to save his companions.

He took off all his clothes except for a blue shirt and blue cotton trousers, swam out with the lead-line around his body through the heaven-high breakers under which he repeatedly disappeared, and at last came through this great danger to the Hoogergeest, which now was thrown fully over on her side, and full of sand and water as the terrible sea continually rolled up with hideous force and thunder, while the crew watched the mountainous seas approach them and looked for death at any moment, squeezed together in the cabin with a dismal wailing and mourning. But as soon as the Third Mate, *N. Swaar,* saw this plucky *Jochem* wrestle like a sea-lion through the terrifying breakers with such courage towards him, and come up near his ship to their rescue, he (standing ready otherwise to leap into the sea) with tears in his eyes flung his arms around the neck of this guardian angel, and as if transported with joy called out to his other companions sitting there in deadly fear, *Boys, be of good cheer, God be thanked we are now saved*. Meanwhile *Jochem,* wishing to lose not a moment, said to this Mate (who was naked but for a cotton coat), *Go there, take the steps of the half-deck, make it fast to the lead-line and at the same time make fast to it a rope from on board, to haul across to land as many men as possible with it*. Only two men could thus be hauled across at a time, and only two hauls were made while the weary and over-exhausted *Jochem Willemszoon* somewhat rested on board.

Meanwhile a raft was made on shore from the planks and timbers torn from the ships lashed together with a lead-line, on which 4 or 5 men at a time were hauled with a brace through the breakers; but while this was being made ready ashore *Jochem,* impatient to see for himself what was being done to rescue his companions, again took to the raging sea (but now without rope or lead-line) with a daring that could readily have cost him his life,

waarop men 'er 4 of 5 te gelyk met een bras[73.] door de branding heenen rukte; maar terwyl men aan land bezig was met dit vlot klaar te maaken, begeeft *Jochem,* onverduldig om zelf te zien, hoe de zaaken tot redding van zyne medebroeders verder aangelegt wierden, zich wederom (doch nu zonder touw of lyn) in die woedende zee, een stoutheid, die hem byna het leven zou gekost hebben; want na dat hy ontrent halver weg tusschen 't schip en 't land gekomen was, bevont hy zich door 't geweld der branding zoodanig afgemat, dat hy, niet tegenstaande zyn groote kloekmoedigheid, zich egter genoodzaakt vont, ettelyke maalen om hulp en ontzet te schreeuwen, zonder dat yemant van alle die daar stonden, de hartvogtigheid had van hem, hoe zeer zy daar toe genegen waren, de behulpzaame hand te bieden, alzoo zy vreesden hun leven daar by in een zeker doodsgevaar te stellen.

Hy dan vernemende, dat al zyn schreeuwen om hulp te vergeefs was, en dat hy zich zelven redden moest, spande daar op met een weergadelooze onvertzaagtheid alle zyne kragten in, verdubbelde zynen yver, en vergde in dien hoogen nood zyn armen en beenen meer, dan zy anders verrigt zouden hebben, waar door hy eindelyk de grond onder zyn voeten kreeg, en in staat was, om daar, staande tot aan de borst in zee, zynen adem wat te konnen haalen, om daar na dan verder na land te swemmen.

Dit waren wel zyne gedagten, maar ondertusschen wiert hy door een swaare baar, die hy niet ontduiken kon, van zynen grond afgeslagen. Hy, hier door niet verzet, spande weder al zyn vermogen in, en kreeg andermaal weder grond onder zyn voeten; maar wiert nog eens daar van geslagen, waar op hy, ziende nu door die branding niet te zullen komen, een besluit nam om weer na 't schip te swemmen, dat hem eindelyk na veel moeite en gevaar gelukte, alwaar hy zich eenige tyd onder de fokkerust[74.] hielt, en daar na weer op het schip geraakte, van waar hy, nevens drie anderen, byna de laatste van allen, met het vlot aan land gehaalt is.

De Heer Gouverneur, *Simon van der Stel,*[75.] die het dapper bedryf van dezen zeeheld, met de uiterste verwondering en beweging, en met groote bekommering voor hem, aangezien had, smeet hem, zoo als hy aan land quam, zyn eigen rok toe, en gaf ordre, dat men alles tot behoudenis van dien dapperen man aanwenden zou. Ook gaf hy by zyn vertrek, na dat hy herstelt was, hem nog deze volgende loffelyke getuigenis mede, op dat ook de Heeren Bewindhebberen hem na verdienste beloonen, en een hooger bediening geven mogten.

EXTRACT UIT DE ORIGINELE MISSIVE,[76.] *door den Goeverneur* Simon van der Stel, *en den* Raad *aan* Cabo de Bonne Esperançe, *aan de* Heeren Zeventhienen, *in dato den* 22sten *Juni* 1692 *gezonden*.

73. Die brasse was die toue waarmee die ra's in die gewenste stand getrek is. [S]
74. Die ‘rust’ was 'n platform buite boord waaraan die spantoue van die maste vasgemaak was. Fokkerust - rus van die fokkemas (die voorste mas). Die ruste was die aangewese plek om teen 'n skip op te klim. [S]
75. DR 5 Junie 1692. [RH]
76. Die brief aan die Here XVII is nooit opgespoor nie. Aangesien dit van nieamptelike aard was, is dit waarskynlik nie geliasseer nie. [RH]

since when he was come about half-way from the ship to the shore he found himself so wearied by the force of the breakers that in spite of his great courage he found himself obliged to shout a few times for help and rescue; but none of those who stood there had sufficient courage to offer him a helping hand however much they were inclined thereto, since they feared to expose themselves to the risk of certain death by so doing.

He then perceived, that all his shouting for help was in vain and that he must save himself, and thereat strained all his forces with incomparable valour, redoubled his zeal, and in this great need demanded from his arms and legs more than they could otherwise have achieved, whereby at last he got the ground under his feet, and there, standing breast-deep in the sea, was able somewhat to get his breath, and then swim further to land. This was indeed his intention, but meanwhile he was knocked off his feet by a heavy wave which he could not avoid. Not deterred by this, he again taxed all his strength, and again got ground under his feet, but was yet again knocked away from it. At this, seeing that he could not get through the breakers, he resolved to swim back to the ship, which after great toil and danger he at last succeeded in doing. There he stayed for some time below the foremast-chains, and then again managed to get aboard, from whence he was hauled ashore on the raft with three others, almost the last of all.

The Governor, *Simon van der Stel,* who had watched the plucky deed of this sea-hero with the utmost wonder and emotion, threw him his own coat as he came to land, and ordered that everything should be done for the preservation of this courageous man. He also gave him, when after his recovery he embarked, the following certificate of honour, so that the Lords and Masters should reward him as he deserved, and give him a higher post.

Extract from the original letter sent by Governor Simon van der Stel *and the* Council *of the* Cabo de Bonne Esperançe *to the* Lords XVII, *dated* June 22nd 1692.

The most distressing thing of all was to see so many souls in the greatest danger, and hear their pitiful cries, without being able to find any means to

Het droevigst van alles was, zoo veel zielen in 't uiterste gevaar haares levens te zien, en hun jammerlyk kermen te hooren, zonder dat men eenig middel tot hunne behoudenis uitvinden kon, tot dat eindelyk Jochem Willemszoon *van Amsterdam, Matroos, Quartiermeesters dienst doende op 't schip* Spierdyk, *zich aanbood, om met een touw om het lyf door de branding en aan boord te swemmen, 't welk hem ook gelukte, en door middel van een vlot, en zyn medegebragt touw, over en weder getrokken, de meeste part der menschen uit een gewisse dood te redden*.

Wy konnen niet ledig staan deze trouwhertige daad, zoo kloekmoedig als gelukkig in ons aanzien t'onzer aller verwondering uitgevoert, UEd. Hoog Agtb. *mits dezen eerbiedig voor te dragen, met ootmoedig verzoek, haare goede geliefte zy, den zelven in tyd en wyle, als gestrekt hebbende tot behoudenis van veel Compagnies dienaaren, te willen gedenken*.

Het droevig stranden van Waddinxveen en Oosterland in 't jaar 1698. Even zoo ongelukkig bleven in deze baay, en door die NW wind, in 't jaar 1698[77.] de twee retourschepen Oosterland en Waddinxveen, waar van (zoo men my berigt heeft) maar een jongen 't leven af bragt; ook is onder die schipbreukelingen de huisvrouw van D. *Henrik Willem Gordon,* die aan boord gebleven, terwyl haar man aan land gegaan was, met haar kind in de armen aan strand dood komen aandryven, en ook zoo aldaar begraven. Een jammerlyk einde voor zoo veel beklagenswaardige zielen; 't geen maar alleen door ons aangehaalt wort, om te toonen, hoe gevaarlyk deze baay is by het doorwaaijen van een NW wind, die men meest in de wintermaanden Juni en Juli heeft, hoewel men aan de andere zyde ook bekennen moet, dat dit zelden gebeurt, en dat hier doorgaans ettelyke dagen aan een de ZO wind, van welke wy in 't vervolg nader zullen spreken, en die een overlandige wind voor de schepen is, doorwaait.

Wanneer men nu, de baay dus ingeloopen zynde, het kasteel der Goede Hoope nadert, komt onder dat hemelhoog en bar gebergte alles zoo ruw, klippig en rotzig voor, dat het onmogelyk schynt, dat men daar die schoone plantagien, thuinen, en ververschingen, die men naderhand bekomt, vinden zal.

Ook komen de huizen van 't vlek[78.], alzoo zy meeste maar van eene verdieping zyn, byzonder laag, en gansch niet fraai voor, hoewel men die, na dat men 'er ingekomen is, byzonder goed tot wooning der ingezetenen, en tot herberging der vlootsgasten bevint.

De Tafelberg. Het eerste, dat yemant, van buiten hier aankomende, verwonderenswaardig voorkomt, is de uitnemend hooge Tafelberg, die veel hooger gelykt, om dat men 'er zoo kort onder, en van strand maar ¾ uurs,[79.] of ten

77. DR 24 Mei 1697, nie 1698 nie; miskien verwar met die *Crayenstein,* wat in 1698 gestrand het (DR 27 Mei 1698). [RH]
78. Nedersetting van stedelike karakter, maar sonder stadsmure of stadsregte. [S]
79. As afstandsmaat ongeveer 2 Engelse myle. [RH]

their rescue, until at last Jochem Willemszoon *of Amsterdam, sailor acting as Quartermaster in the ship* Spierdyk, *offered to swim out through the breakers to the ship with a leadline around his waist, in which also he succeeded; and, by means of a raft drawn to and fro by the rope he brought, rescued the greater part of the crew from certain death*.

We cannot omit respectfully to set before Y.Y.E.E. by these presents this true-hearted deed performed so courageously and successfully in our sight to the wonder of us all, with the humble request that you will be so gracious as to see fit to consider the same in due course, as having contributed to the salvation of so many Servants of the Company.

The two return-ships Oosterland and Waddinxveen were equally unfortunate in the year 1698, because of the NW wind, from which ships (as I have been told) only one apprentice was saved; also among those shipwrecked was the wife of D(ominus) *Henrik Willem Gordon* who had stayed aboard while her husband was gone on shore, and was washed ashore dead with her child in her arms, and thus buried here. A pitiful end for so many unfortunate souls, which is related by us only to show how dangerous this bay is when a NW wind blows, which is principally in the winter months of June and July: although on the other hand it must be admitted that it rarely happens, and that here as a rule the SE wind blows for several days on end, of which we will speak more fully below, and which is an offshore wind for the ships.

When one has now entered the bay and nears the Castle of Good Hope, everything under the towering and barren mountains seems so rough, stony and rocky, that it seems impossible that there are to be found here the lovely plantations, gardens and refreshments which one afterwards obtains. Also the houses of the town seem unusually low and not at all handsome, since most are of one story only, although when one enters them they are found to be unusually good, both as the dwellings of the inhabitants and for the accommodation of the visitors from the fleets.

The first thing that appears worthy of admiration by those who come from abroad is the exceptionally high Table Mountain, which looks much the higher because one is so close below it, it being only ¾ of an hour, or at most 1 mile from the shore, so that it seems to hang over one when one looks up at it. It stretches to the SE and S, and in part SW by S. It has its name because the top is as flat as a table, and sometimes it is as if covered

uitersten 1 myl, af is, waar door die, als men 'er tegen op ziet, als over ons heenen schynt te hangen. Hy legt in 't ZO en Z, en ten deelen ook na 't ZW ten Z.[80.]

Hy draagt dezen naam, om dat hy boven op zoo plat als een tafel is, die zomtyds met een berg van witte wolken als gedekt word, dat by de kundigen aldaar een vast teeken is, dat de ZO wind haast doorwaajen zal; waar op veelen, dit ziende, wel de gewoonte hadden van te zeggen: *ziet daar, de tafel word gedekt, en wy zullen haast wat te schaften hebben;*[81.] hoewel die spreekwyze eigentlyk hier past, als men daar by wegens den ZO wind (die anders doorgaans voor de schepen op de Rheede goed is, en die zelden in een stormwind verandert) ook een storm en swaare regen (waar van eenige voorteekenen zyn) te gemoet ziet.

Deze Berg vertoont zich van buiten, als de muuren van een swaar en hemelhoog kasteel, alzoo des zelfs klippen, voornamentlyk by de krans, meest regt op en neder staan, zoo dat het ten uitersten te verwonderen is, dat zich nog deze en gene waaghalzen, niet tegenstaande zyne steilte, hebben durven verstouten, om den zelven te beklimmen.

Ik heb 'er verscheiden gesproken, die dit ondernomen en ook volbragt hebben, zynde 's morgens ten 6 uuren langs de kloof (hoewel eenigen ook wel een anderen weg verkoren) opgegaan, en ontrent 1 uur na de middag daar boven op, maar niet zonder het uiterste gevaar, gekomen, alzoo zy zich menigmaal aan 't hard gras, en deze en gene helmstruiken,[82.] hadden moeten vast houden, en zich dus ook wel tegen de steilte, die van 't begin der kloove[83.] tot boven toe aan weerzyden met ongelooflyke swaare klippen bezet was, moesten optrekken.

Men plagt in oude tyden voor te geven, dat boven op dien berg een groot binnenwater[84.] was; doch dit, naaukeurig onderzogt zynde, is bevonden een verdigtzel te zyn, alzoo daar niet dan eenige[85.] grippen en vlakke kuilen, in swaare rotzen, met welke dien berg alomme daar als bevloert is, waren, waar in eenig water stont, 't zy van den dauw, of wel van den regen, dat zeer helder en smaakelyk was, vooral voor zulke vermoeide en verhitte menschen.

Hier en daar heeft men egter veel lang gras, en ook wel eenige andere kuilen of moerassen, die pas een voet of anderhalf diep waren, en waar in eenige graauwe kikvorschen zich onthouden, die men by dag niet verneemt; maar by nacht zeer klaar hoort roepen. Egter zyn 'er hier en daar boven op en langs eenige schoone en helder water gevende bronnen, waar door de landen 'er ontrent op verscheide plaatzen bewatert worden, die men zoo Beoosten, als Bewesten Compagnies thuin en ook door de zelve loopen,

80. Foutiewe lesing van Kolbe ‘dit lê direk suidwaarts, en deels weswaarts, of, om presies te wees, suidwes-ten-suide, maar deels in suid-oostelike rigting’. [RH]
81. Iets op tafel hê; iets te eet hê. [De K]
82. Blykbaar hier gebruik in die betekenis: besemgoed of heide. [De K]
83. Platteklipkloof, die gewone roete, soos tans. [RH]
84. Meer. Vgl. Leguat (I 28), Wintergerst (II 17). [RH]
85. Feitlik hierdie hele beskrywing kom uit De Graaf (137, 138), met inbegrip van die vars water in die holtes, die vlak kuile met paddas, die vallei aan die oostekant met die gestapelde rotse, die ‘groote kloof’. Die ‘helder water gevende bronnen’ kom uit Kolbe (69). [RH]

by a mountain of white clouds: this for those with local knowledge is a sure sign that the SE wind will soon blow, and many are accustomed to say, when they see it, *Look there, the Table has its cloth, and soon we shall have something to eat;* and the saying truly fits here, since with the SE wind (which usually is favourable for the ships in the roads, and seldom changes to a gale) a storm of heavy rain may also be expected, whereof this is a sure sign.

This hill looks from the sea like the walls of a strong and towering castle, since its sides, especially near the crest, are perpendicular for the most part, so that it is greatly to be wondered at, that some or other daredevils have boldly ventured to climb it in spite of its steepness. I have spoken with several who have undertaken this and succeeded in it, having started up at 6 in the morning by the gorge (although some have indeed chosen another route) and have reached the top about 1 in the afternoon, though not without extreme danger, since often they must hold fast to the coarse grass or to some tuft of bent-grass and thus climb up the steep slope, which from the beginning of the gorge is set with unbelievably large rocks.

In the old days it was usually said, that on the top of this hill was a large lake; but on closer examination this was found to be a fable, since there was nothing there but some crevices and shallow pits in the large rocks with which this mountain is as if everywhere paved, in which some water stood, whether from dew or rain, very clear and delectable, especially to such tired and heated men. Here and there however much long grass is to be found, as also other hollows or marshes, barely a foot or a foot and a half deep, in which some grey frogs live, not perceived by day but clearly heard by night. Further, on the top and along the sides, there are here and there some springs yielding lovely and clear water, which waters various of the lands around: this flows both to the East and West of the Company's Garden, as also through the same; and in addition streamlets are seen to the E flowing beside the Rondebosch and the new Vegetable-Garden, of which one flows into a tributary of the Salt River and others into the sea or the Bay. All this can be seen very clearly in the handsome drawing of the Cape No. 38B, put at my disposal by the Governor *Willem Adriaan van der Stel,* in which, made just

behalven dat men na 't O verscheide spruitjens na de kant van 't ronde bosje, en na 't nieuw warmoesland[86.] zich verspreiden ziet, van welke zich 'er een in een spruit van de zoute rivier,[87.] en anderen in zee of in de baay ontlasten. Al 't welke men zeer net in een fraaje teekening van de Kaap No. 38 B gemerkt, en my door de Heer Gouverneur *Willem Adriaan van der Stel*[88.] ter hand gestelt, zien kan; in welke teekening, even voor zyn Ed. komst aldaar gemaakt, men dit vlek in platten grond met zyn verderen omtrek toen pas buiten de Tafelbaay zeer klaar beschouwen kan.

Dus ziet men hier boven meest een eenpaarige[89.] vlakte, en ook hier en daar wel een klein heuveltje, en dan weer een ondiepe vallei, waar in men meest kreupelbosch, gras, en ook wel eenige boomen vind.

Zoo kan men wel een half uur al meest over een schoone vlakte gaan, waar na men by een vlakke vallei in 't O komt, daar men veel wonderlyke steenrotzen, als of zy met handen op een gestapelt waren, verneemt, terwyl men in die vallei niet anders dan ruigte, lang dik gras, en eenige helm ziet.

Daar na komt men by een groote kloof, die dezen berg van de Duivelsof Windberg in 't NO afscheid; maar die zich afgryzelyk diep vertoont, en waar in men ongeloofelyke groote scheuren en spelonken ontdekt.

Wanneer men nu op de kant van dien Berg na de Rheede toe ziet, is de afgryzelykheid van dat gezigt na beneden niet uit te drukken, alzoo de Leeuwenberg, die al vry hoog is, en alle andere daar ontrent gelegene gebergten, geen bergen gelyken, en by na, als of 't maar bultige vlakten waren, voorkomen.

De huizen, ja zelf het Kasteel, doen zich maar als swarte stippen op, die men pas met het oog onderscheiden kan, en de grootste schepen gelyken dan maar zeer kleine bootjens, gelyk de boots en schuiten[90.] ook maar kleine swarte vlakjes schynen te zyn.

Dit was 't gezigt op de Rheede, of daar ontrent; maar als men eens na beneden langs die afgryzelyke steile rotzen van dezen berg zag, ontdekte men eenen afgrond zoo diep, dat 'er den beschouwer het hoofd van draaide, zoo dat men genoodzaakt wiert te rug te wyken, zoo men niet suizelen,[91.] en van boven neder storten wilde.

Men ziet ook, na de Westkant by de kuilen en moerassen, waar in die kikvorschen zyn, tusschen eenige scheuren der steenrotzen hier en daar eenig water na beneden stroomen, en ook hier en daar wel helder in die kuilen staan.

Om alles op dezen berg door en door te zien, heeft men wel een etmaal van nooden, om 't welke dan, na zoo veel aangewende moeite, te beter te konnen doen, zommige daar een nacht overgebleven zyn, en dan overvloedig tyd hadden, om al het aanmerkenswaardige wel te doorsnuffelen.

Ik heb 'er gesproken, die dat gedaan hadden, maar die verklaarden nog-

86. Hier klaarblyklik Nuweland langs die stroompies; maar sy kaarte wys dit langs die laer Soutrivier en omtrent net 1200 tree van die see af. [RH]
87. Die Liesbeek. [RH]
88. Willem Adriaan van der Stel (1664-1723) het sy vader in 1699 opgevolg en was goewerneur aan die Kaap tot in 1707, toe hy op bevel van die Here XVII na Nederland teruggekeer het. [De K]
89. Gelyk. [De K]
90. Nog uit De Graaf, hier woordeliks. [RH]
91. Vgl. ook Ndl. om te *suizebollen,* 'duiselig in die hoof word'. [De K]

before the arrival of H.E., one can see very plainly the plan of the town, together with its recent extensions outside the Table Bay.

Up here one finds a uniform flat for the most part, though with here and there a little hillock or shallow valley, in which as a rule are found scrub, grass, and a few trees. One can walk for fully a mile over this fine flat, beyond which one comes to a shallow valley to the East, where many wonderful rocks are to be seen, as if piled up by hand, while in the valley there is only rough, long, coarse grass and a little bent-grass. After that one reaches a great cleft, which separates this mountain from the Devil's or Wind Hill to the NE: this looks terrifyingly deep, and in it large fissures and caves are found.

When now one looks at the roads from the edge of this mountain the horror of the view downwards is inexpressible, since the Lion Hill, which is pretty high, and all the other hills lying around there, seem not to be hills but as if uneven plains. The houses, and even the Castle, show up as black dots, hardly to be distinguished by the eye, and the largest ships look like little boats, the longboats and skiffs as little black specks. Such is the view of the roads and of the region around; but when one looks downwards along the horribly steep rocks of this mountain so deep an abyss is seen, that it turns the head of the beholder so that he must retreat in order not to become dizzy and fall down from the top.

Also here and there on the west side near the hollows and marshes where the frogs are, a little water is seen to flow down in some clefts of the rocks, or to stand here and there as clear pools in the hollows.

To see everything on this mountain fully 24 hours is needed; and the better to do this after exerting so much energy, some have remained there overnight, and so had abundant time to search out everything worthy of mention. I have talked with some who did this, but they assured me that in the telling of it they trembled yet again at the mere thought of the danger to which they had exposed themselves, since more than once they thought to have heard in the dismal solitude of the night the hideous roaring of tigers and lions, with inexpressible trepidation, the more so since they had the

maals onder dat verhaal te yzen, als zy aan 't gevaar, waar voor zy zich bloot gestelt hadden, maar dagten, alzoo zy nu en dan, daar in die naare nacht alleen zynde, wel eens 't afgrysselyk gebrul van tygers of leeuwen met een ziddering, die niet uit te drukken is, hoorden, te meer, alzoo 'er voorbeelden waren, dat 'er van 't schip Pylswaard[92.] van 7 Tafelbergklimmers maar 4 weer beneden gekomen, en de anderen waarschynelyk door eenig wildgedierte verslonden waren.

Was nu 't opklauteren op dezen hoogen en steilen berg moejelyk voor deze nieuwsgierige opklimmers geweest, het nederdalen was hen wel honderdmaal moejelyker en gevaarlyker voorgekomen, alzoo zy hier niet alleen, door na dien ysselyken afgrond neer te zien, als verblind en verbystert, maar ook genoodzaakt wierden zich op veel plaatzen met het uiterste gevaar (hoewel 'er geen ander middel was om af te komen) na beneden te laaten zakken, dat zeer ligt quaalyk had konnen uitvallen.

En zoo hier door nog niet schriks genoeg in deze waaghalzen was, wierd zy nu en dan wel eens, door 't zien van mist en vuiligheid van grof wild gedierte, zoodanig verdubbeld, dat zy zich dan, zonder eenige vreeze voor dat gevaar meer te gevoelen, maar zoo los lieten afglyden, om doch van geen leeuwen of tygers verslonden te worden; waar door zulke dan doorgaans wel zoo spoedig beneden als boven gekomen waren.

Het heugt my, dat ik den ouden Heer *Simon van der Stel,* en ook Juffrouw *de Man,*[93.] huisvrouw van den Tweeden persoon daar, in 't jaar 1685 heb hooren zeggen, dat zyn Ed. met de meeste lieden van aanzien, en met verscheide juffers, van welke zy 'er een was, eenigen tyd te vooren[94.] op dien berg geklautert, en dat zy 'er allen boven opgekomen, en daar eenigen tyd zeer vrolyk geweest zyn, zonder dat hen eenig quaad ontmoette, dat wel te gelooven is, alzoo 'er toen veel volk by een was, en nu en dan geschoten, dan eens een groot vuur gemaakt, ook zomtyds eens wakker op trompetten geblazen, en opgetrommelt, en daar door al het wild gedierte, dat daar ontrent wezen mogt, verjaagt wiert.

Egter heb ik noit yemant, van allen die 'er op geweest zyn, gesproken, die lust had, om 'er weer op te gaan.

Daar zyn 'er hier, die voorgeven ontrent de krans van den berg van verre 's nachts een vervaarlyk licht, dat zich bewoog, gezien te hebben, en die daar uit oordeelden, dat dit een karbonkelsteen was, die voor in de kop van een groote slang[95.] stont, maar zy zouden my meer voldoen, die dezen steen eens gevonden hadden. Ik houde het voor een fabel, en oordeelde, dat dit eenig ander licht zal geweest zyn, dewyl noit yemant hier, of elders, iet verder daar van ontdekt heeft.

Daar zyn 'er, die de hoogte van dezen berg net afgemeeten, en bevonden hebben, dat de zelve 1857 Rhvnlandze roeden[96.] hoog is; waar uit men dan

92. Uit De Graaf (136), in 1679 geskryf: die voorval is nooit êrens anders opgespoor nie. [RH]
93. Eggenote van Andries de Man? Hy is in 1689 getroud met die weduwee van Albert van Breughel (De Villiers-Pama, *Geslagsregister,* 1966). [De K]
94. Geen ander verslag van hierdie voorval is opgespoor nie. [RH]
95. Kolbe (70), maar net van hoorsê. [RH]
96. Moontlik 'n drukfout vir Kolbe se '1857 Rheinländische Werkschuhe'. Die 'Werkschuh' was 'n voet en Kolbe se syfer dus die helfte te laag. Maar die roede was 12 voet; en as ons 1857 roedes as Valentyn se oorwoë mening aanvaar, dan skryf ons aan hom die bewering toe dat Tafelberg 22 284 voet hoog sou wees, wat tog onsinnig is (Kilimanjaro is 19 340

voet). De Graaf se 298 roedes, ses reëls verder, kan die drukfout psigologies verklaar. Dié syfer is uiters noukeurig. Hoogte volgens topografiese kaart is 3 567 voet. [S]

example of 7 men from the ship Pylswaard who climbed the Table Mountain, of whom 4 only came down again, the others probably having been devoured by wild beasts.

If now the clambering up this high and steep hill had been toilsome for these inquisitive climbers, the descent seemed to them fully a hundred times more toilsome and dangerous, since now they were not only as if blinded and dazed by looking down into that ghastly abyss, but also were at many points compelled (since there was no other means) to let themselves slide down most dangerously, which could very easily have turned out ill for them. And if this were not sufficient to alarm these daredevils, now and again their fright was multiplied by the sight of the dung and dirt of large wild beasts, so that they then without more hesitation let themselves slide down in order not to be devoured by any lions or tigers, so that as a rule they came down as fast as they had gone up.

I recall how I heard from the old Heer *Simon van der Stel* and also from Madam *de Man,* wife of the Secunde there, that some time ago H.E. clambered up this mountain with most of the folk of standing, including various ladies of whom she was one; and that they all reached the top and remained there happily for some time, without meeting with anything unwelcome. This I can well credit, since then there were many together, and now and then shots were fired, and a large fire lit, and sometimes trumpets were gaily sounded and drums beaten, so that the wild beasts that might have been around there were chased away.

But I have never spoken with anyone who had once gone up there and had a desire to go up again.

There are some who profess to have seen from afar off a fearsome light by night moving around near the crest of the hill, and who judge therefrom, that it is a carbuncle-stone set in the head of a large snake; but I should be better convinced of this if anyone had ever seen such stones, and judge, that

ziet, wat staat 'er op de meeting van Mr. *Nicolaas de Graaf*[97] te maaken is, die zegt de zelve ook gemeeten, en bevonden te hebben, dat hy 298 Rhynlandze roeden hoog was.

Het is verwonderenswaardig, dat men, wanneer de ZO wind doorwaajen zal, boven op dezen berg gelyk als een heirleger van witte wolken, al van verre derwaarts heenen dryven, op een koppel by een vergaderen, en daar na ook die wolken den berg allengskens als by trappen, en als of het afgeschaafde krullen waren, afdalen ziet, zonder dat men nog den allerminsten wind in de tafelvallei gewaar word; maar zoo ras die tot op de aarde en beneden gekomen zyn, dan begint die wind zoo sterk door te poetzen,[98] dat men, halver weg zynde, werk heeft om op zyn beenen te blyven staan, of niet in weerwil in een gat of hol voort te waajen, waar van ik by ondervinding spreken kan, alzoo ik met nog een wakker jong Heer, dus halverweg van dezen wind overvallen zynde, genoodzaakt wiert my nevens hem in een diepen kuil, die wy daar vonden, voor een tyd vast te zetten, alzoo wy anders zekerlyk zouden weggewaaid, en het onmogelyk gaande gehouden hebben.

Wanneer nu deze wind zoo doorblaast (dat zomtyds wel 's morgens, maar meest 's namiddags, hoewel ook wel den ganschen dag, en ettelyke dagen aan een gebeurt) zoo wort niet alleen het stof van de grond als tot aan den hemel opgedreven; maar men ziet 'er zelf steenen als knikkers onder, die de menschen met een groot geweld tegen 't hoofd geslagen worden, behalven dat men van wegen het stof, dat in de lugt is, by na niet van zich zien kan, alzoo 't de menschen in de oogen en mond, en, schoon de deuren dan over al gesloten zyn, zoodanig in alle de huizen waaid, dat zelfs geslotene kasten en kabinetten, hoe digt ook, doorgaans vol stof leggen.

Ik heb, by het doorsnorren van dezen vreezelyk sterken wind, verscheide boekhouders, die dan over de straat gingen, zich van huis tot huis aan de vensters zien vast houden, zonder dat zommigen zich van 't eene huis na 't andere dorsten begeven, moetende daar zoo eenigen tyd staan, om een tusschenpoozing van dezen wind (die ik dus eens 8 of 9 dagen aan een even sterk heb zien doorwaajen) af te wagten, en dan zoo langs de huizen tot aan hunne wooning heenen te sluipen.

Op zulken tyd is 't uitgaan als verboden, voor al aan de juffers van rang, die dan met een zonnescherm zouden willen gaan, alzoo die in een oogenblik geheel na boven toe omwaajen, en in flarden raaken zou. En wat de mans betreft, die wegens hun ampt dan in 't Fort, of elders, moeten zyn, die hebben het dan (gelyk wy reets getoont hebben) quaad genoeg.

Die dan van boord na land moeten roejen, hebben 't met dien boozen wind zeer quaad: want die agter in de schuit zitten, konnen zich van de digt overwaajende en als overregenende golven (die zich als witte lammerkens

97. Nicolaus (Claes) de Graaff (Graef), ca. 1620-1701 of 1704. Skeepsdokter, besoeker aan die Kaap. In 1701 publiseer hy sy *Reizen van Nicolaus de Graaff* ... (*SABW* - deel I).
98. Gewoonlik ‘poesten’, d.w.s. ‘blaas’. [S]

it must have been some other light, since no one here or elsewhere has discovered anything more regarding it.

Those who have carefully measured the height of this mountain find it to be 1857 Rhineland roods, from which it is to be seen what can be thought of the measurement made by Mr. *Nicolaas de Graaf,* who says he measured it and found it to be 298 Rhineland roods.

It is a marvellous thing, that when the SE wind is about to blow, one sees above on this mountain as if an army of white clouds come driving thither from afar, which join in one mass together; and then also these clouds descend the hill as if step by step, without the least wind being perceived in the Table Valley; but so soon as they come down to the ground the wind begins to blow so strongly, that if one is abroad it is hard to stand on one's legs, and not be blown away willy-nilly into some hollow or other. Of this I can speak from experience, since I was once thus caught in the open with a spry young man, and was forced to sit for a time with him in a deep hollow which we found there, since otherwise we had surely been blown away, and could not possibly have kept on walking. When now this wind blows thus (which is sometimes in the morning, but for the most part in the afternoon, or also even during the whole day and sometimes for several days on end) not only is the dust driven up into the sky, but among it are seen even stones like marbles, which are thrown with great force against one's head; also one can barely see because of this dust in the air, and it blows into eyes and mouth, and so much into all the houses, even though the doors are closed against it, that even closed boxes and cupboards, however well sealed, are as a rule filled with it. I have seen, when this terribly strong wind roared through the town, how clerks who were crossing the street must cling fast to the windows from house to house, and how some did not dare to move from one to another but must stand there for a time to await a slackening of the wind (which once I saw blow thus strongly for 8 or 9 days on end) and then thus sneak along the houses to their homes.

In such weather going abroad is practically out of the question, above all for the women of quality who would wish to walk under a parasol, since such are blown upwards in an instant and torn to rags; and as regards such men as must go to the Fort or elsewhere because of their duties, they then have it bad enough (as we have already shown). Those who must now row from ship to shore also find this wind very irksome, since they who sit aft

op die dan zeer groen zynde zee vertoonen) onmogelyk droog houden; en schoon zy al redelyk digt by 't Fort of Vlek ten anker leggen, konnen de schuitsroejers 'er zomtyds wel 1 of 2 uuren over bezig zyn, eer zy hun volk in de Rochebaay[99.] aan land konnen leveren. Doorgaans[100.] waaid deze wind sterk in de zomermaanden, van September tot Maart door, en in dien tyd ziet men ook doorgaans die witte wolk 'er boven op, die zich, als de ZO wind doorwaajen zal, vooraf op dien berg vertoont.

Die lang hier aan de Kaap gelegen hebben, konnen dien ZO wind al van zeer verre, en zelfs al van de Tygerbergen (schoon vry verre daar af gelegen) zien aankomen, wetende daar uit by ervaarentheid ook lang te vooren te voorzeggen, dat die wind binnen korten tyd waajen zal. Dus heugt het my, dat ik in 't jaar 1685 met den ouden Capitein *Hieronymus Cruse,*[101.] en met eenige schippers, van 't ronde bosje (een fraaje thuin der E. Maatschappy ontrent 1 myl van 't Fort na 't O gelegen, en anders Rustenburg genaamt) rydende, hy tegen een van deze schippers, die zyn afscheid al volkomen had, en maar na de wind, die toen nog NW waaide, wagtte, zeide: *Schipper, ryd vry wat aan, want eer wy aan 't Fort zyn, zal de wind ZO waajen, en dan zoud gy wel een kanonschoot, om aanstonts te vertrekken, na uwe kleeren konnen krygen, dat ik u niet raaden zou af te wagten*. De schipper, dit hoorende, en de wind nog NW, en de baay vlak in ziende waajen, stont, nevens ons allen, hier verbaast over, en vraagde, waar aan zyn E. dit wist te voorzeggen, 't geen hy ons, aanstonts zeer klaar aan die witte wolken, die van verre al vry sterk na dien berg quamen aandryven, toonde, waar op dan die schipper ook aanstonts op een sterke galop van ons afreed, terwyl wy hem maar zagtkens volgden; maar eer wy aan 't Fort quamen, zagen wy zyn schip de baay met een schoone ZO wind al uitzeilen, zoo dat hy, of sterk aangereden, of met de landschuit[102.] moet nagevolgt, en zoo aan boord gekomen zyn.

Hoe sterk nu deze wind in de Tafelbaay ook doorblaast, moet men egter hier nevens zeggen, dat zich zyn geweld maar meest in die baay vertoont, en hoewel ik den zelven wel eens wat sterk pas voorby 't Fort en den Windberg, zelf tot een stukweegs O op, vernomen hebbe, is het egter zeker, dat men wat dieper landwaard in daar niets ter wereld van weet.

Deeze Tafelberg[103.] schynt van buiten bar en onvrugtbaar, alzoo men 'er loover nog gras bespeurt; doch hy is boven op met zeer goede groente bewassen. Ook zyn in de kloove veel wortels, hooge boomen, en ruigte, die ik verscheide maalen heb zien in brand steeken, en men vind 'er boven op veelerlei schoone bloemen en gewasschen.

99. Naby die pier. Sien die kaarte in Mentzel (*Description* I) en Barrow; en ‘aan die end van die Heerengragt’ (Percival III). [RH].
100. Kolbe (70). [RH]
101. Hieronimus Cruse van Bielefeld was eers soldaat in die diens van die V.O.C.; later is hy bevorder tot ekspedisieleier, luitenant en kaptein. Hy is op 20/6/1687 aan die Kaap oorlede. Sien ook *infra* voetnoot IV/13.
102. Kolbe (45) ‘Land-Chalouppe’ wat onder bevel van die ‘Equipage-Meester’ kom. [RH]
103. Kolbe (70). [RH]

in the skiff cannot keep dry because of the heavy waves which are blown over them like rain (looking like white lambs on the sea, then always very green); and although the ships lie at anchor pretty near the Fort and the Town, the oarsmen may at times be busied for fully 1 or 2 hours before they can bring their folk to land in the Roche Bay.

As a rule this wind blows strongly in the summer months, from September to March, and at this time one usually sees the white cloud above which usually appears on that mountain before the SE wind blows. Those who have long been at the Cape can see from very far off that this SE wind is coming, even from the Tygerbergen (though these lie pretty far away), and know from experience how to predict long in advance that this wind will blow before long. Thus I remember that in the year 1685 I was riding with the old Captain *Hieronymus Cruse* and some Skippers from Rondebosch (a pretty garden of the Hon. Company distant about 1 mile E of the Fort, also called Rustenburg), and he said to one of the Skippers, who had already received his sailing-orders and waited only on the wind, which was then NW, *Skipper, ride pretty fast, since before we reach the Fort the wind will be blowing SE, and you would then hear the gun for your immediate departure, which I would not advise you to wait for*. The Skipper was astonished to hear this, seeing that the wind was still NW and blowing directly into the bay, as were we all, and we asked, from what His Honour knew how to predict this; and he at once very clearly explained that it was from the white clouds which came driving pretty hard towards this mountain from afar off. At this the Skipper at once rode off at full gallop while we followed more slowly; but before we reached the Fort we saw his ship sail out of the bay with a fair SE wind, so that he was come aboard, whether by riding fast or following with the shore-boat.

It must however be added, that however strongly this wind blows in the Table Bay, it shows its strength mainly in that Bay, and although I once found it somewhat strong just past the Fort and the Wind Hill, and even somewhat further east, it is nevertheless certain, that somewhat further inland there is no sign of it whatever.

This Table Mountain seems from the sea to be barren and without vegetation, since no foilage or grass is to be seen; but on the top it is very green.

Voor ettelyke jaaren ontdekte men hier eene zilver-myne,[104.] maar men ging niet voort hier in te werken, om dat de onkosten te groot, en 't hout te schaars, en tot andere dingen veel noodiger was.

Aan des zelfs voet is ook een watermoolen.[105.]

De Windberg. Ten Oosten van dezen berg, of ter linkerhand, als men voor deze bergen staat, heeft men den Wind- of, zoo 't gemeen volk zegt,[106.] den Duivelsberg, waarschynelyk de Windberg genaamt van wegen de valwinden, die men daar uit een groote kloove en opening tusschen die twee bergen menigmaal, en wel zoo onverwagt verneemt, dat de in de baay zeilende schepen daar door zeer ligt haare marszeilen en stengen verliezen, om 't welke, zoo veel mogelyk is te voorkomen, men doorgaans gewoon is de marszeilen tydig te stryken, en de stengen, zoo ras men maar ten anker legt, door te schieten.[107.] Waarom hy de Duivelsberg genaamt is, weet ik niet.

Hy is veel lager[108.] en smaller, als de Tafel- en Leeuwenberg, en maakt met de Leeuwenberg als een half rond uit.

Hy ziet na de zoute rivier, en na de Tygerbergen, en ontrent dezen berg ziet men de fraaje plaats van *Henrik Meyboom,*[109.] die nog niet zeer lang[110.] aangelegt is, en meer anderen daar aan volgende.

De Leeuwenberg. De Leeuwenberg, die vry wat lager als een van deze twee bergen,[111.] en diens kop het hoogste is, legt ter regterhand, of Bewesten den Tafelberg, en maar met een kleine kloove 'er tusschen beide van afgescheiden. Hy legt na 't W en bedekt die zyde meest, hoewel hy dan verder na 't N draaid. Over den rug en by de staart is een groote vlakte, daar men veel huizen zou konnen zetten; doch waarom dit niet geschied, zal men hier na te kennen geven. Ook zou dan 't vee in deze vallei geen weyde hebben.

Hy voert dezen naam, of na de Leeuwen, die men nu en dan daar op wel ontdekt heeft (gelyk *Wouter Schouten*[112.] 'er een, wanneer hy dien beklom, niet zonder de

104. Vgl. Kolbe (70). Sien verder brief van die Here XVII, 18/10/1677. [RH]
105. Vanwaar die huidige *Meulstraat*. [RH]
106. Kolbe gee albei name en hulle gebruik. [RH]
107. Mars - platform halwerweë die mas. Steng - die los boonste deel van die mas wat die bemanning kan laat afskuiwe (deurskiet). Die ou skepe het twee of drie seile bo mekaar gevoer. Die marsseil was die tweede van onder; dit het gereik van net onderkant die mars tot hoog teen die steng. Deur die marsseile te stryk en die steng deur te skiet word die winddruk op die boonste deel van die maste verminder; dit voorkom die gevaar dat hulle breek. [S]
108. In werklikheid 3 282 voet, hoër as Leeukop se 2 194 voet. Skynbaar 'n foutiewe vertolking van Kolbe (73) se laer ‘als einer der andern’. Kolbe gee albei name sowel as hulle gebruik. [RH]
109. Hendrik Willemsz Meyboom het in 1701 versoek dat sy vrou en kinders na die Kaap gestuur moes word. (Leibbrandt, *Précis, Letters despatched, 1696-1708,* p. 176. Brief aan die Here XVII, gedateer 8/4/1701). In 1705 is daar 'n lastersaak teen vryburger Hendrik Meyboom ingestel deur sy vrou, Elsie van Schelling. (Kaapse Argief: C.J. 782 no. 5 - 3/9/1705.) [De K] Sien ook *infra* voetnoot III/30.
110. Uit Kolbe (74) met inbegrip van die naam. [RH]
111. Skynbaar oorgeneem uit Kolbe (73) soos voetnoot 108. Die hele beskrywing is uit Kolbe, met inbegrip van ‘bedekt’, wat hier sou beteken om die uitsig te versper. [RH]
112. Schouten (8). [RH]

grootste schrik zag, en Capitein *Olof Berg*[113.] voor ontrent 30 jaaren 'er hier op nog een, die 't spoor wel mogelyk byster was, en de ingezetenen veel schade deed, in eene reis doodschoot) of na zyne uiterlyke gedaante, alzoo hy van verre al zeer levendig een leggenden Leeuw[114.] vertoont, terwyl hy met zyn staart tot in zee afdaalt, en daar den W hoek van de

113. Uit Kolbe (71). [RH]
114. Uit Kolbe (71), wat uit Tachard aanhaal. [RH]

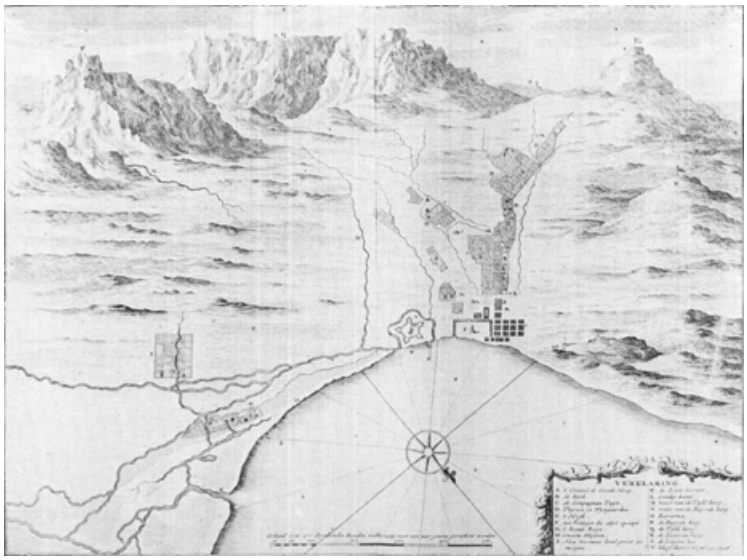

De Kaap in Platte Grond
Lay-Out of the Cape

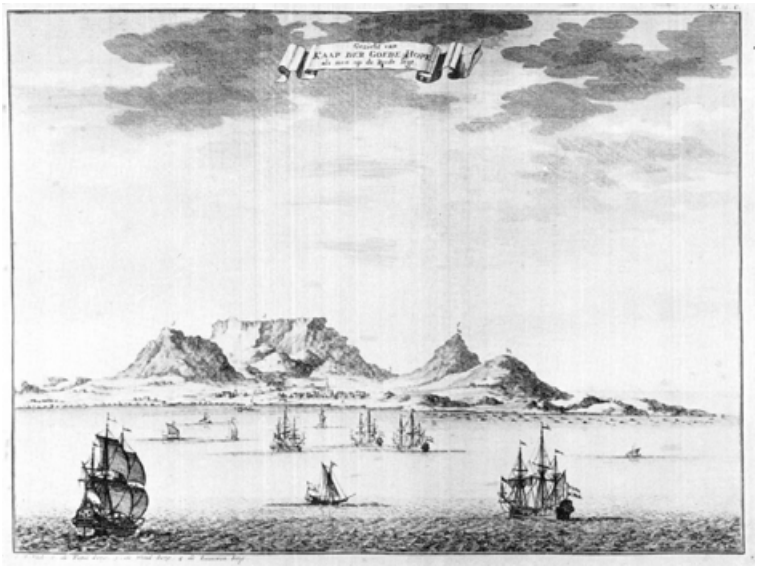

Also in the gorge there are many roots, high trees, and brushwood, which I have repeatedly seen on fire, and various lovely flowers and plants are found on its summit.

A few years ago a silver-mine was discovered here, but its working was not continued, since the costs were too high, and the firewood was too scarce and far more necessary for other purposes.

At the foot of the same there is also a water-mill.

To the east of this mountain, that is to the left as one stands before it, is the Wind Hill, or as the common folk say, the Devil's Hill. It is apparently called the Wind Hill because of the squalls which are often observed to come from out of the large cleft or opening between the two hills, and so unexpectedly, that ships sailing into the bay may very readily lose their topsails and topmasts because of it, to prevent which as far as possible it is customary to lower the topsails in good time and bring down the topmasts as soon as anchored. Why it is called the Devil's Hill I do not know.

It is much lower and narrower than the Table Mountain and the Lion Hill, and forms as if a semicircle with these. It looks towards the Salt River and the Tygerbergen, and near it lies the pleasant estate of *Henrik Meyboom,* laid out not long ago, and others more beyond it.

The Lion Hill, which indeed is somewhat lower than one of these two hills, and the head of which is its highest part, lies to the right of, or westwards from the Table Mountain, and is separated from it only by a narrow pass. It lies towards the West, and covers most of that side, although further on it turns towards the N. On the back and near the tail is a large flat, where many houses could be set, but why this is not done shall be told later. Also then the cattle would have no pasturage in this valley. It has this name, either

Tafelbaay maakt. Met zyn voorlyf legt hy na 't ZW, en hy steekt zyn kop zoo steil in de lugt, dat veelen, die dezen berg uit nieuwsgierigheid beklommen hebben, op des zelfs tog niet wisten te komen, behalven dat hen dit veeltyds door de wolken, die hem bedekten, belet is.

Boven op den zelven staat een vlaggestok, waar ontrent zich in een klein huisje[115.] een posthouder of twee onthouden, die, zoo ras zy eenige schepen van verre in zee zien, die zy wel 10 of 12 mylen verre ontdekken konnen, ten eersten de vlag opheissen, en zoo menigmaal met een stuk kanon, dat daar by geplaatst is, schieten, als 'er schepen zich opdoen, om aan die van 't Kasteel kennis daar van te geven, gelyk dat mede uit de kloove, tusschen dezen en den Tafelberg geschied, die daar van aan de Heer Gouverneur ook gemeenelyk nog door een bywagt berigt geeft.[116.]

Ook worden de couleuren der vlaggen jaarliks voor de vaderlandze en retourschepen verandert,[117.] en daar van door den Heer Bevelhebber der Kaap aan haar Edelheden op Batavia kennis gegeven, op dat de retourvlooten altyd zeker en buiten bekommering die baay zouden konnen inloopen; welker overheden doorgaans hunne besloten berigten krygen, die zy gemeenelyk niet verre van de Kaap gewoon zyn eerst te openen.

Boven op dezen berg is in 't jaar 1682[118.] de Heer *van der Stel,* met de gemaalin van zyn Edelheid, de Heer *Ryklof van Goens,*[119.] Gouverneur Generaal van Indiën, nevens eenige Kaapze Juffers, vrolyk geweest, en zyn Ed. heeft daar ook een Pyramide, ter ere van haar Edelheid, Mevrouw *Joanna van Ommeren,*[120.] doen opmetzelen, en op een fraajen swarten steen dit geval doen uithouwen.

De Kaapze Bergen, en 't Vlek afgebeeld. Wy vertoonen deze Bergen, nevens het Vlek 'er by, No. 38 C.

Als men over die kloove ryd, welke tusschen den Leeuwen- en Tafelberg is, ziet men 'er wegen na de overzyde des zelfs, daar de Vrylieden kraalsteen, om 'er kalk van te branden, gelyk zy aan deze zyde ook wel klippen uit zekere put haalen.

Ontrent de staart van dezen berg heeft de Heer *Simon van der Stel* in den tyd van zyne bestiering een kleine vierkante schans,[121.] met 4 stukken geschut

115. Die hele beskrywing is oorgeneem uit Kolbe, behalwe die foutiewe bewering dat die huisie naby die vlagstok was: dit was in die nek, waarvandaan af hulle teen 'n touleer moes opklim na die kanon en die vlag. [RH]
116. Vergelyk Roux, *Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie,* 1652-1795. [De K]
117. Kolbe (72) is meer presies wanneer hy skryf: vir die uitgaande vloot was dit altyd die Hollandse of, wat op dieselfde neerkom, die Prins se vlag. Maar vir die retoervlote is die geheime vlag elke jaar verander; dit is deur die Here XVII aan Batavia voorgeskryf, nie deur die Kaap nie - en die vlae is dan ook deur hulle na die Kaap gestuur. [RH]
118. DR 4/4/1682. Valentyn vertel in Deel Vyf, bl. 131, hoe sy kinders in 1695 daarheen opgeklim het, sodat dit klaarblyklik op die ‘leeu se rug’ was, soos dan ook in Kolbe (136). Albei het die piekniek verkeerd gedateer, Valentyn in dié geval as 1681 en Kolbe 1680. [RH]
119. Rijckloff van Goens (die oue) (1619-1682), krygsman en goewerneur-generaal van Oos-Indië, het gedurende Februarie, Maart en April 1682 aan die Kaap vertoef. (*SABW* 1). [De K]
120. Die vrou van Rijckloff van Goens (die oue). Op 13-jarige ouderdom met hom getroud (*SABW* 1). [De K]
121. Uit Kolbe (73), feitlik woordeliks. Sien verder Resolusies 30/8/1672, DR 1, 14 en 22 September 1672 (maar 5 kanonne). [RH]

from the lions which have been seen there now and then (thus *Wouter Schouten* saw one, not without the greatest terror, when he climbed it, and Captain *Olof Berg* about 30 years ago killed one with one shot - probably a stray lion which had done the inhabitants much damage), or from its outward shape, since from afar it very exactly looks like a crouching lion, the tail going down into the sea and there forming the west point of the Table Bay. With its fore-body it lies to the SW, and rears its head so steeply into the air, that many who from inquisitiveness have climbed it did not manage to reach the top, being moreover hindered often by the clouds which covered it.

On the top of it a flagstaff stands, near which one or two sentries stay in a little house, who at once hoist the flag when they see any ships far out at sea, which they can do when fully 10 or 12 miles away, and fire a gun set there, as many times as there are ships, to give news of them to those in the Fort; and also from the defile between this and the Table Mountain news is as a rule sent to the Governor by an orderly. Also the colours of the flag are changed each year for the outward- and return-fleets, and advice of this is given by the Administrator of the Cape to Their Excellencies at Batavia, so that at all times the return-fleets can run into the bay safely and without anxiety, those in charge of which as a rule receiving this information in a sealed document, to be opened only when not far from the Cape.

In 1682 Governor *van der Stel* made a pleasure-trip up this hill, with the wife of Heer *Ryklof van Goens* the Governor-General of the Indies, and some ladies of the Cape, and H.E. had a brick pyramid set up in honour of Her Excellency Mevrouw *Joanna van Ommeren,* and had a record of this event carved on a fine black stone. We show this hill, together with the nearby town, in No. 38C.

When one rides over the pass between the Lion Hill and the Table Mountain, one thereby comes to see the far side of the same, whence the burghers

voorzien, doen bouwen, en een goede wagt 'er in gelegt, zoo om den sluikhandel te beletten, als om onze vyanden by tyd en wylen allen afbreuk te doen; doch de zelve is met 'er tyd vervallen, zoodanig dat de Zoon de stukken er heeft moeten van daan haalen, en men 'er nu nog maar eenige overblyfzelen af ziet.

Op de zyde na de Vesting, en na de Tafelberg toe, plagt *Abraham Hertog*[122.] een steenbakkery[123.] te hebben.

Om nu van de Kaapze Colonie, voor zoo verre dit land onder ons staat, een nette beschryving[124.] te geven, moet men voor af weten, dat de zelve in vier Hoofdcolonien bestaat, die weder haare byzondere verdeelingen van zekere landstreeken hebben, en die in deze navolgende bestaan, en met haare onderdeelen net aangewezen worden.

De vier Hoofdcolonien hier met haar onderdeelen.

I. De Stadt, of 't Vlek, met den Regtsban des zelfs, waar onder behooren:

1. De Tygerbergen. } Met de Hofsteden daar op gelegen.
2. De Koeberg. } Met de Hofsteden daar op gelegen.
3. De Blaauwe Berg. } Met de Hofsteden daar op gelegen.
4. De Mosselbank. } Met de Hofsteden daar op gelegen.

II. Stellenbosch, waar onder deze vier mindere Colonien behooren:

1. Stellenbosch.
2. 't Moddergat.
3. Hottentots-Holland.
4. De Bottelary.

III. Draakestein, waar toe deze vier behooren:

1. 't Land van den Berg *Keert weder,* tot de Kerk.
2. Dat van de Kerk tot de Wagenmaakers-Valey.
3. De Wagenmaakers-Valey zelf.

122. Abraham Hertog (Hartog). Sien A. Tas, *Dagboek* (VRV II-1), voetnoot 25, bl. 43.
123. Uit Kolbe (73) met inbegrip van die naam. [RH]
124. Feitlik alles wat volg, is van Kolbe oorgeneem, dikwels woord vir woord. [RH]

	4.	En nog eenige landstreken, als Riebeeks-Kasteel, de 24 Rivieren, de Honig- en de Piquetberg.
IV.		Het land van Waveren, dat geen onderdeelen heeft.

Beschryvinge der I. colonie

Wanneer de E. Maatschappy zich hier neergezet had, heeft zy zich eerst in de Tafelbaay, en daar buiten, doch voor af na de zyde van de zoute rivier[125.]

125. Hier is 'n algehele verwarring. (a) Valentyn het die ‘oder’ in Kolbe (76) ‘kleine Flüszlein die ... sich in den Salz-Flusz oder die Kaisersrivier ergiessen’ verkeerdelik geïnterpreteer as sou dit ‘oftewel’ beteken in plaas van ‘of anders in’. Die ‘Keisersrivier’ (Kolbe 77 verwys na die verdrinking) word op sommige moderne kaarte aangedui, en mond uit in Valsbaai. (b) Kolbe beskou die Liesbeek (alias Amstel, alias Soet) as die hoofstroom van die Soutrivier. By Kolbe, dus, of waar Valentyn hom plagiariseer, beteken ‘Soutrivier’ die ‘Liesbeek’, soos in hierdie gedeelte, aangesien die eerste plase langs dié rivier was; maar wanneer Valentyn uit sy eie skryf, bedoel hy die laer gedeelte van die Dieprivier wat deur Rietvlei stroom, soos ook op sy kaart aangegee word. (c) 'n Slot-komplikasie: in sy uitgawe van 1727 neem Kolbe hierdie kaart oor. [RH]

fetch coral-stone to burn it to lime, as also on this side they get stones from a certain quarry.

Near the tail of this hill Heer *Simon van der Stel* in the days of his administration had a small square redoubt built, with 4 guns, and set a good watch therein, both to hinder smuggling and to harm our enemies at any time; but afterwards this became dilapidated, so that his son must take away the guns from thence, and now only some ruins are to be seen.

Abraham Hertog usually has a small brickyard here, on the side towards the Fort and the Table Mountain.

Now to give an exact description of the Colony of the Cape, as far as this region is held by us, it must first be known that it consists of four main Colonies, which again are divided into separate districts; and these are as follows, clearly detailed with their divisions:

I.	The Town or Village, with its Jurisdiction, to which belong:	
	1.	The Tygerbergen } with the farms lying thereon.
	2.	The Koeberg } with the farms lying thereon.
	3.	The Blauwe Berg } with the farms lying thereon.
	4.	The Mosselbank } with the farms lying thereon.
II.	Stellenbosch, to which belong these four lesser colonies:	
	1.	Stellenbosch.
	2.	The Moddergat.
	3.	Hottentots-Holland.
	4.	The Bottelary.
III.	Draakestein, to which these four belong:	
	1.	The land from the hill *Keert Weder* to the Church.
	2.	That from the Church to the Wagenmaakers Valey.
	3.	That Valey itself.
	4.	And some other lands more, such as Riebeeks Kasteel, the Twenty-four Rivers, the Honig- and the Piquet-bergen.

IV. The land of Waveren, which has no divisions.

(anders ook wel Keizers-rivier, na zekeren *Johannes Keizer,* die 'er in verdronk, genaamt) uitgebreid, gelyk daar langs en ontrent van tyd tot tyd schoone buitenplaatzen en hofsteden zyn aangelegt, onder welke Constantia, en 't Rondebosje (die wy hier na breeder beschryven[126.]) merkelyk boven de andere uitsteken.

Om nu nader kennis van de zoute rivier te krygen, vertoonen wy de zelve by No. 38 B in prent.[127.]

Een van de eerste en fraaiste plaatzen hier ontrent, is de Boschheuvel,[128.] wel eer door de Heer *van Riebeek* aangelegt, die ik in 't jaar 1685, wanneer ze *Guilliam Heems,*[129.] een Borgerraad, toequam, met veel genoegen gezien, en daar op een fraaje plantagie van oranje-, citroen- en meer andere boomen, en een schoonen wynberg,[130.] gevonden heb. Naderhand is zy in handen van Mr.[131.] *Willem ten Damme*[132.] geraakt, en door hem weer aan *Gabriël Touman* voor ettelyke duizend gulden verkogt.

Eer men van hier na Constantia gaat, 't geen na den Boschheuvel volgt, loopt 'er buiten den Boschheuvel een steenagtige smalle en ongemakkelyke weg tusschen en over een ruwen berg na de Houtbaay,[133.] daar ook al eenige plaatzen aangelegt zyn; en daar men 'er meer zou konnen aanleggen, zoo men het niet nagelaaten had, om 't hout van dit bosch, dat men hier zoo hoognoodig heeft, te behouden.

Ook zyn 'er buiten de steenbergen nog verscheide andere veeplaatzen[134.] der E. Maatschappy in een plaats, *os picos fragosos,*[135.] of de gebrokene bergen, door de Portugeezen genaamt, doch die van de Hollanders naderhand, voor al daar die bergen in 't Z leggen, Noorwegen[136.] genaamt zyn, om dat zy zeer wel na zekere bergen in Noorwegen gelyken. Hier plagt de E. Maatschappy bevoorens haar slagtvee te bewaaren, ter tyd toe zy dit naliet, en haar vleesch van vier Pachters begon te nemen; en na dien tyd is dit land door de Heer *Simon van der Stel* (dat wel 3 dagreizen groot is[137.]) by zyn plaats Constantia gevoegt.

126. Constantia bl. 192, Rondebosch baie kortliks bl. 130. [RH]
127. Hierop word Rietvlei as 'Soutrivier' aangetoon, wat natuurlik glad nie naby Constantia en Rondebosch is nie. [RH]
128. Sien ook by hom bl. 135 en Deel V, bl. 103. Tans Bishopscourt. [RH]
129. Guillaume Heems, van Brugge in Vlaandere, kom in 1673 aan as soldaat, word later boukneg, en vryburger in 1678 (De Villiers/Pama. *Geslagsregister*).
130. 'Weinberg' is die gewone Duitse woord vir 'wingerd', omdat in Duitsland die aanplanting feitlik altyd op berghellings geskied. Die Nederlandse taalgebruik word hierdeur beïnvloed, omdat die Duitse Rynland die naaste wynbougebied is. Valentyn gebruik die term sonder om aan hellingtoestande te dink. [S]
131. D.i. Meester: hy was die hoofchirurgyn. Die name en prys kom uit Kolbe (63). [RH]
132. Opperchirurgyn en boer. (Sien Tas, *Dagboek,* bl. 37 n. 15, bl. 112 n. 157.)Ten Damme was 'n vriend en 'n besondere vertroueling van W.A. van der Stel.
133. Dit is alles woord vir woord uit Kolbe (65), wat egter 'Berge' het i.p.v. 'berg', waardeur 'tusschen en over' sinvol word. [RH]
134. Geen enkele is vermeld nie; die fout is te wyte aan woord-vir-woord-plagiaat uit Kolbe (65) wat *wel* daarvan melding gemaak het. [RH]
135. Maar Barros (1/7/4) beskryf hulle as twee hoë reekse met 'n rivier wat tussen-in loop, wat beter pas by die Hottentots-Hollandberge as by die Steenberge. Valentyn is hier maar net besig om Kolbe (65) aan te haal, wat weer (met erkenning) vir Dapper aanhaal. [RH]
136. Die suidelikste deel van die skiereiland loop tot 6 myl in see. Valentyn het die hele beskrywing byna woordeliks uit Kolbe (65) oorgeneem. [S, RH]
137. Die berig is uit Kolbe (65) wat verklaar dat hierdie stuk land wel drie dagreise in *omtrek* was. Ook by die stadigste vorm van reis sou dit 'n aansienlike deel van die Kaapse Vlakte uitmaak. Dit gaan hier oor weiregte aan die voet van die berge in die middel en suide van

die skiereiland, waarby die begrensing in die vlakte vermoedelik vaag was. Die teenstanders van die Van der Stels het die omvang met volledige besit gelyk gestel. Valentyn neem die berig sonder kritiek oor. [S]

I. Description of the first colony

When the Hon. Company settled here, it first spread out in Table Bay, and outwards from there in the direction of the Salt River (also called Keizers River from a certain *Johannes Keizer* who was drowned in it). Also from time to time along and around there fine country-estates and farms were set up, among which stand out Constantia and the Rondebosch, which we will describe fully later.

Now to give a closer knowledge of the Salt River, we show the same in plate 38B.

One of the most notable and pleasant estates hereabout is the Boschheuvel, first established by Heer *van Riebeek,* which I visited in 1685 with great pleasure, when it came into the hands of *Guilliam Heems,* a Town Councillor, finding there a fine orchard of orange-, lemon-, and other trees, and a lovely vineyard. Later it came into the hands of Mr. *Willem ten Damme,* and was sold by him to *Gabriel Touman* for several thousand guilders.

As one goes from here to Constantia, which lies next to the *Boschheuvel,* a stony, narrow and incommodious road runs outside the Boschheuvel between and over a rugged hill [sic] to Hout Bay, where also some farms have been set up, and where more could be established if this had not been left undone in order to preserve the timber of this forest which is so greatly needed here.

There are also various other cattle-pastures of the Hon. Company beyond the Steenbergen, in a region called by the Portuguese *Os picos fragosos,* or

Deze gansche landstreek van Constantia, den Boschheuvel, enz., legt langs de zoute rivier[138.] na 't ZO ten Z en zoo al verder na 't Z.

Naderhand heeft de E. Maatschappy weer een veepost over de zoute rivier[139.] na de Tygerbergen, die ontrent 3 mylen van de vesting leggen, en die men gemakkelyk van daar zien kan, aangelegt, in welk dal der Tygerbergen, anders de Tygervaley genaamt, 't vee byzonder wel kan geweid worden, alzoo die landstreek een van de schoonste en allervrugbaarste daar om streeks is, niet alleen om dat de grond zeer schoon, goed, en de aarde zeer vet en swart, maar om dat hier boven dit land doorgaans in den zomertyd, en zoo lang 'er vrugten op 't veld zyn, een dauwwolk[140.] legt, die 't zelve ongemeen bevogtigt, waar op dan by dag de zon zoo wonder heerlyk werkt, dat men daar door hier ongemeene schoone vrugten heeft.

De Tygerbergen. Zy worden de Tygerbergen genaamt, niet, om dat diergelyk wildgedierte zich daar onthoud,[141.] maar na zekere donkere of bruine vlekken, die de zelve van alle andere bergen daar klaar onderscheiden, en die 'er door den mist der herten op gemaakt worden, die dat land ook vet maaken.

Men heeft daar ook twee valeyen van dien naam, de N Oostelykste de Tygervaley, en de Z Westelykste de witte Tygervaley genaamt, die zeer digt by een leggen.

Om den goeden grond is deze landstreek reets zoo bebouwt, dat 'er nu 22 schoone plaatzen en hofsteden[142.] in aangelegt, hoewel die van veel meer belang in opzicht van haare inkomsten, dan wel ten aanzien van haare gebouwen, zyn. Ook zouden 'er hier niet veel meer konnen aangelegt worden, om dat zy malkanderen dan te na zouden komen, of niet wel van water konnen voorzien worden.

De boeren zyn hier ryk, en bezitten veel klein en groot vee, en 't was een arme boer, die hier maar 600 schaapen en 100 ossen in 't eerst bezat. Deze Tygerbergen beslaan in 't rond ontrent een streek van 3 groote mylen,[143.] en de uiterste plaats der zelve is 4 mylen van 't kasteel der Goede Hoope gelegen.

De Koeberg. Hier tegen aan stoot de Koeberg,[144.] die ontrent 6 mylen van 't kasteel is, en zich na 't O ten N uitstrekt. Hier hebben zich de Coloniers naderhand mede uitgebreid, doch bevonden dit land zoo goed niet, als de

138. Uit Kolbe (76), maar daar kom dit voor as langs die ‘Keisersrivier’. Valentyn (sien noot 125a) dink dat dit 'n ander naam is vir die Soutrivier en vervang dit dus met lg. naam. [RH]
139. Uit Kolbe (65), byna woord vir woord, maar (sien noot 125b) bedoelende die Liesbeek. [RH]
140. Kolbe (134) is duideliker hieroor. [RH]
141. Kolbe (65) het dit akkurater as ‘wegen der grossen grünen Flecken welche diese Berge von allen andern unterschieden, und ihren Ursprung denen Hirschen schuldig seyn; welche ehemals sich daselbst häuffig aufgehalten ...’, en verder beskryf hy dit as van 'n ‘dunckel-grüner Farbe’. [RH]
142. Uit Kolbe (66), woord vir woord, met inbegrip van die ‘22’, en tot aan die einde van die paragraaf. [RH]
143. Die 3 ‘groot’ myle sal Duitse myle wees, die 4 myl afstand vermoedelik ure gaans. [S]
144. Uit Kolbe (66, 67) woord vir woord, tot aan die einde van die volgende paragraaf, met inbegrip van Blaauwenberg. [RH]

the Broken Hills, but which later was called Noorwegen by the Dutch, especially where the hills lie to the South, because they well resemble certain hills in Norway. Here the Hon. Company previously used to keep its cattle for slaughtering, until it abandoned this and began to get the meat from contractors; and from that time this region (which is fully 3 days' journey across) was added by Heer *Simon van der Stel* to his estate of Constantia.

All this region of Constantia, the Boschheuvel etc. lies along the Salt River to the SE by S, and so further to the S.

Later the Hon. Company again set up a cattle post across the Salt River towards the Tygerbergen, which lie about 3 miles from the Fort and can easily be seen from there, in which valley of the Tygerbergen, otherwise called the Tygervaley, the cattle can be pastured exceptionally well, since this region is one of the loveliest and most fertile thereabouts, not only because the earth is very fine and good and the soil very rich and black, but because a dew-cloud usually lies over this land in the Summer and as long as there are crops in the fields: this keeps it unusually moist, and then by day the sun works so wonderfully well on it that unusually fine crops are found here. They are called the Tygerbergen, not because these wild beasts dwell there, but from certain darker or browner patches which clearly distinguish them from all the other hills, and these are caused by the dung of the deer thereon, which also enriches this soil. There are two valleys of that name, that furthest to the NE being called the Tygervaley, and the one furthest to the SW the Witte Tygervaley, both lying very close together.

Because of the good soil this region is already so much cultivated that now there are 22 lovely estates and farms set in it, although they are more important in value than would appear from the looks of their buildings. It would not be possible to set many more here, since they would then be too close together or could not readily be provided with water. The farmers here are rich, and own much large and small cattle, and he were a poor one who had only 600 sheep and 100 oxen. These Tygerbergen form a circle of about 8 or more miles around, the furthest point of the same lying 4 miles from the Castle of Good Hope.

Tygerbergen, behalven dat men hier, wegens gebrek van water, zoo veel borgers of boeren niet heeft konnen plaatzen.

De Blaauwe berg. Om deze reden begaven zich veelen der zelven, alzoo hen 't bevoorens beschreven land in de Tafelvaley en daar buiten na de zoute rivier, en aan de Tygerbergen, te klein geworden was, na den Blaauwen berg, die 8 mylen[145.] van de vesting na 't NO ten O legt, en zoo genaamt word, om dat hy zich, voor al wanneer men eerst uit zee komt, en na 't land toe ziet, zeer blaauw opdoet.

Dit is mede zeer vrugtbaar land, en by na zoo goed, als dat in de Tygerbergen, doch wegens 't gebrek van water, dat hier mede niet te ruim is, heeft men hier zoo veel borgers niet konnen plaatzen.

Deze gansche landstreek is, volgens den aanleg der eerste uitbreiding van deze Colonie, niet tegenstaande men hier in 't eerst veel wild gedierte van Olifanten, Leeuwen, Herten, enz. had, in weinig jaaren bevolkt, en tot dus verre heeft zich de eerste Colonie ook in 't eerst maar uitgestrekt; maar naderhand is zy, wegens een geschil[146.] dat de Landdrost en de provisioneel Fiscaal *van Putten,*[147.] ontrent 't jaar 1712 over een yders geregtigheid kreegen (dat ten laatsten door den Politycquen Raad den Fiscaal tegen gewezen wiert) tot aan de Mosselbanksrivier, die na de Tygerbergen daar al mede aangrenst, uitgezet; doch met die bepaling, dat wel de regtsban van den Fiscaal zoo verre strekken, maar dat egter de Landdrost, zoo hy eer dan de Fiscaal eenige wegloopers vangen mogt, zyn regt daar op, als eer in tyd en dus ook in regt zynde, behouden zou.

Een magt aan hem door den Heer *van Rheede*[148.] in 't jaar 1685 gegeven by Instructie, een geval, daar *van Putten* weinig eere van had.

Deze Mosselbanksrivier, dus na eenige mosselen genaamt, die men hier nu en dan wel aan de klippen hangen ziet, en krygt, is maar een zamenloop van wateren, door den regen in den regentyd veroorzaakt, en dat in de zomer, in putten blyvende staan, brak word, hoe wel de menschen en 't vee daar ontrent zich hier mede moeten behelpen, alzoo 'er geen ander naby is, waar na de Mosselbank zelf nu en dan wel de regenbak genaamt word.

Deze Mosselbanks-rivier[149.] loopt een zeer langen en krommen weg, en stort, na veel dalen doorgeloopen te hebben, by de Tafelbaay in de zoute rivier, waar mede zy daar in die baay in zee loopt.

145. Ongeveer 13 Eng. myl. [S]
146. Kolbe (67, 68) het die hele verhaal, maar dit was in 1711 (DR 15/12, Resolusies 15/12/1711). Van Rheede se instruksies word ietwat verkeerd aangehaal: daarkragtens kon die Landdros weglopers vang, maar hulle nie vervolg nie, want dit was aan die Fiskaal voorbehou. [RH]
147. Willem van Putten was pakhuismeester van die Kompanjie, lid van die Politieke Raad en van die Raad van Justisie. Sien A. Tas, *Dagboek,* bl. 34, n. 7.
148. Hendrik Adriaan van Rheede tot Drakenstein, 'n Nederlandse land-edelman, offisier en amptenaar van die V.O.C., was van 19/4/1685-17/7/1685 as Kommissaris van die V.O.C. aan die Kaap. Hy stel die eerste landdros aan op Stellenbosch (Johannes Mulder) onder die regstreekse gesag van die Kompanjie.
149. Die foutiewe ‘by de Tafelbaay’ is 'n leesfout uit Kolbe (69) wat hier woord vir woord geplagiariseer word, met uitsondering van hierdie fout: hy het ‘unweit dem Tafel-Thal’. In werklikheid vloei dit in die Dieprivier (wat die teenswoordige Soutrivier word), sowat 20 myl van die Baai af, dus het beide skrywers dit mis. [RH]

Behalven deze zoute rivier is in deze streek nog een bron,[150] die zyn oorspronk in 't gebergte van Stellenbosch heeft, en van daar door de Tyger-

150. Die teenswoordige Kuilsrivier. Hierdie hele paragraaf volg Kolbe (77) op die voet na. [RH]

The Koeberg adjoins them, lying about 6 miles from the Castle and stretching towards E by N. Here also the colonists spread out little by little, but found the soil less good than in the Tygerbergen: also not so many freemen or farmers could be established here for lack of water. For these reasons many of them, finding too small the lands already described in the Table Bay and out to the Salt River and on the Tygerbergen, went to the Blaauwenberg, which lies 8 miles from the Fort towards NE by E, and is so called because it looks very blue, especially when one looks towards the land when first arriving. This also is very fertile land, almost as good as that in the Tygerbergen, but it has not been possible to set so many freemen here on account of the lack of water, this being not too plentiful here.

All this region was colonised in a few years after the first expansion of the Colony, in spite of the many wild beasts found there at first such as elephants, lions, deer etc., and the first colony at first extended thus far; but later, because of a dispute between the Landdrost and the acting Fiscaal *van Putten* about 1712 concerning their respective rights (which finally was decided against the Fiscaal by the Council of Policy) it was extended up to the Mosselbank River, which borders on the Tygerbergen; but with the condition, that although the jurisdiction of the Fiscaal should extend that far, the Landdrost should retain his right if he could apprehend any deserters sooner than the Fiscaal, as in earlier times and therefore also by precedent, a right given by him by Heer *van Rheede* in 1685 in his Instructions. This was a case from which *van Putten* had little honour.

The Mosselbank River (thus called from the mussels which now and then are found attached to the rocks and are collected there) is only a confluence of the streamlets caused by the rain in the wet season, and in the Summer becomes salty and dries up so that only pools remain, although men and beasts hereabouts must make do with it since there is no other water near by,

valey, gelyk zy ook voorby *de Kuil* (een schoone plaats, die Capitein *Berg*[151.] nu toekomt, en wel eer de E. Maatschappy plagt eigen te zyn) loopt, doch de zelve is in den zomer brak; doch by de Steenbergen en by Constantia zyn verscheide rykelyk watergevende bronnen, hoewel daar geen ander, dan de Heer *Simon van der Stel,* nut af had, alzoo al dat land onder zyn Ed. stont.

Over die rivier,[152.] welke voorby *de Kuil* loopt, is ook een brug gelegt, om dat men 'er in den regentyd anders niet overkomen kon, om na Stellenbosch te gaan.

Hier ontrent zyn maar drie vrugtbaare plaatzen, te weten, *de Kuil,* de plaats van *Henrik Hattung,*[153.] en die van *Jacob Vogel*.[154.]

Verder is van de Kaap af tot aan Saxenberg[155.] (een plaats dus na *Michiel Sax* genaamt) een afstant van 6 mylen, waar aan 't land van Stellenbosch stoot.

Na dat men hier aan de wal gekomen is, ziet men een open vlek, met een fraai getal huizen, die van buiten meest alle gewit zyn, dat van de Rheede een aardige en cierlyke vertooning doet. Zy zyn, om de felle winden, doorgaans maar van eene verdieping, hoewel dit naderhand veranderde.

Het Vlek. Het Vlek strekt zich ten grootsten deele na den Tafelberg, en ook eenigzins na den voet van den Leeuwenberg uit, en legt ontrent 750 treden Bewesten 't Ravelyn, of anders 881 treden net van de poort des Kasteels.

Wanneer ik in 't jaar 1685 hier quam, stonden 'er de huizen vry ydel[156.], en, in vergelyking van nu, zeer weinig.

Ik heb 'er in de Tafelbaay in 't jaar 1714 ontrent 254, zoo groote als kleine, zelf geteld, zonder deze en gene openbaare gebouwen (gelyk het touwpakhuis, en meer andere huizen der E. Maatschappy) hier by te rekenen.

Zy zyn meest van Kaapse klippen gebouwt, en doorgaans daarom maar van eene verdieping, om dat zy anders te veel van de swaare valwinden lyden moeten; gelyk zulk een huis ook doorgaans daarom met riet gedekt word, dat men daar in de duinen, of in de buffels- en rietvaley,[157.] pas ten NO van de zoute rivier en wat Bezuiden ten W van Visschershok gelegen, overvloedig heeft, hoedanig een rietdak van een dubbelhuis hier nog wel 300 of 350 R^{ders} kosten moet.

151. Olof (Olaf, Oloff) Bergh (1643-1724) was 'n amptenaar van die V.O.C. en leier van binnelandse ekspedisies. In 1685 word hy aangestel as lid van die Politieke Raad en in 1686 tot die rang van luitenant bevorder. Nadat hy in 1687 voor die Raad van Justisie van strandroof aangekla en na Ceylon verban is, word hy daar tot kaptein bevorder. In 1695 keer hy na die Kaap terug, word kaptein van die garnisoen en weereens lid van die Politieke Raad sowel as van die Raad van Justisie.
152. Hierdie en die volgende twee paragrawe kom uit Kolbe (77), woord vir woord, met inbegrip van die name. [RH]
153. Sien A. Tas, *Dagboek,* bl. 126 n. 183, en bl. 181 n. 268.
154. Jacob Vogel is van Saxenhausen afkomstig waar hy omstreeks 1664 gebore is. Hy tree in die huwelik met Catharina Harts van Hamburg (geb. 1684). In 1715 word hy vryburger (sien Kaapse Argief CJ 2650 no. 127, 24 Mei 1715).
155. Die plaas 'Saxenburg' is in 1701 aan Olof Bergh verkoop. In dieselfde jaar word die plaas 'De Kuijlen' (die teenswoordige Kuilsrivier) die eiendom van O. Bergh. (*SABW* I, p. 72)
156. Ver uit mekaar.
157. Dit behoort te lees 'de buffelsvaley en de rietvaley': dit is twee verskillende vleie, eersgenoemde naby Constantia (vgl. bl. 194, *infra* noot III/20), laasgenoemde in die Dieprivier/Soutrivier en nie NO daarvan soos hier gegee nie. [RH]

for which reason also the Mosselbank River is itself sometimes called the 'Rain-cistern'. It has a very long and tortuous course, and after flowing through many valleys falls near the Table Bay into the Salt River, with which it then flows into the sea.

Besides this Salt River there is in this region also a stream which rises in the hills of Stellenbosch and flows thence through the Tyger Valley and past *de Kuil* (a lovely estate now owned by Captain *Berg,* previously the property of the Hon. Company), although this is brackish in Summer; but near the Steenbergen and near Constantia there are also various streams yielding much water, although no one other than Heer *Simon van der Stel* profited by them, since all this land was held by H.E.

A bridge has been set over the river which flows before *de Kuil,* since in the rainy season one cannot pass it otherwise on the way to Stellenbosch. Near here lie three fruitful estates, to wit *de Kuil,* that of *Henrik Hattung,* and that of *Jacob Vogel*. From the Cape to Saxenberg (an estate thus named for *Michiel Sax*) is a distance of 6 miles; here the lands of Stellenbosch are reached.

When one lands at the Cape one sees an open plain with a good number of houses, nearly all whitewashed and looking attractive and ornamental from the roads. Because of the strong winds most are of one story, though this changed later. The Town extends mainly towards the Table Mountain, and also towards the foot of the Lion Hill, lying about 750 yards west of the ravelin, or 881 yards exactly from the gate of the Castle. When I came here in 1685 the houses stood pretty far apart, and were very few in comparison with today. In 1714 I myself counted about 254, large and small, at the Table Bay, not counting some public buildings such as the Rope Store and other buildings of the Hon. Company. Most of them are built of Cape brick, and for that reason are as a rule one-storeyed, since otherwise they would suffer too much from the heavy squalls: as also they are usually roofed with reeds, found abundantly in the dunes or in the Buffels- and Rietvaley lying

Deze huizen zyn vry gemakkelyk gebouwt, en van verscheide zeer goede vertrekken voorzien, hebbende een dubbel huis, twee Zaletten aan de straat, en verscheide middel- en agterkamers, en ook veeltyds een groote plaats agter; en zulk een dubbel huis doet hier 's maands 13, 14 of 15 R^{ders}, na dat het groot of klein is, van huur. De meeste hebben maar bol-kozynen.[158.]

Hoewel wy nu gezegt hebben, dat zy doorgaans maar van eene verdieping zyn, zyn 'er na 't jaar 1695 (zedert welken tyd ik hier ontrent verandering bespeurt hebbe) verscheide dubbele huizen gebouwt, van de welke de twee huizen van *Albert Koopman,*[159.] naast malkanderen staande, de eerste geweest zyn.

Deze waren na dien tyd wel zeer fraai; maar in 't jaar 1705 vont ik hier vry grooter, hooger en heerlyker huizen, zoo die twee, die de Heer *Henning Husing,*[160.] Borgerraad alhier, en een van de vermogenste borgers, op de weg na 't Fort toe naast malkanderen gebouwt, en waar van hem 't zyne, daar hy toen in woonde, wel 10 000 R^{ders}, zoo hy my zeide, gekost heeft, als ook dat van den Fiscaal *Blesius,*[161.] dat mede een zeer schoon huis is, waar in men (gelyk in dat van de Heer *Husing*) een dubbelde wooning onder en boven, en die, na de wyze der huizen tot Amsterdam, met opgaande trappen heeft.

De straaten zyn in verscheide blokken verdeelt. Men heeft vier breede regte straten, na den Tafelberg toe wat oploopende, en die van myne treden 112 lang, en 15 breedt waren, hoewel 'er buiten deze straaten nog wel verder op na den Tafelberg, en ter zyden uit na den Leeuwenberg, verscheide huizen hier en daar verstroid staan; gelyk 'er mede in de voorste ry na 't Fort toe nog 3 huizen langer aan die rey komen, te weten, die van *Henrik Bouman,*[162.] *Richter,* en nog een.

Buiten deze regte zyn 'er nog 4 dwarsstraaten, die van 't Fort na den Leeuwenberg loopen, waar af de naaste aan strand 350 treden (tot 't naaste huis aan den Leeuwenberg) lang, en 25 treden breedt; doch de anderen, wel van de zelve lengte, maar de helft smaller zyn.

Het naaste aan strand is best bekent met den naam van de rey huizen by *Brommer,*[163.] die daar Equipagiemeester[164.] was, en 'er een zeer schoon en groot huis met een opgaande trap had, en is die straat in 4 blokken verdeelt, en de 4 straaten, die na den Tafelberg loopen, bestaan yder uit 3, en dus te zamen uit 12 blokken, behalven de welke 'er nog verscheide kleine dwarsblokken, van 1, 2 of 3 huizen by een, waren.

Dus maaken ook de huizen by den Heer *Blesius* een dwarsblok op zich zelven, behalven dat zich boven by den Tafelberg nog verscheide huizen

158. Waarskynlik: rondhoutkosyne. [S]
159. Albert Koopman van Hilversum het in 1685 na die Kaap gekom en was hier sieketrooster.
160. Vgl. Tas, *Dagboek,* bl. 182 noot 271.
161. Joan Blesius was tot aan sy dood in 1711 independent fiskaal. Hy is opgevolg deur sy skoonseun Cornelis van Beaumont. (*Resolusies* IV, bl. 2; sien ook Tas, *Dagboek,* bl. 182 noot 271.)
162. Burgerraad en gunsteling van W.A. van der Stel. Vgl. Tas, *Dagboek,* bl. 270.
163. Jan Brommert was o.a. lid van die Raad van Justisie. Vgl. Tas, *Dagboek,* bl. 24, 268, 290.
164. Amptenaar belas met toesig op die uitrusting en reparasie van skepe, en op sake aangaande hulle bemannings. Hy het die rang van skipper. [S]

just NE of the Salt River and southerly by W of the Visschershok: nevertheless a reed-roof for a double house may cost fully 300 or 350 Rxd.

These houses are pretty conveniently constructed, and provided with several very good rooms, a double house having two parlours on the street and various middle and back rooms, also often a large space behind; and such a double house costs here 13, 14 or 15 Rxd. a month according to its size. Most have only single-paned windows.

Although we have just said, that they are as a rule of one story only, several two-story houses have been built since 1685 (at which time I noticed the change in this respect), of which the first were the two houses of *Albert Koopman,* standing side by side. These were very fine for that date, but in 1705 I found larger, higher and more noble houses, for example the two built by Heer *Henning Husing,* Town Councillor here and one of the richest burghers, standing next to each other on the way to the Fort, of which his own house, where he lived, had cost fully 10 000 Rxd. as he told me; and that of the Fiscaal *Blesius,* also a very fine house, in which (as in that of Heer *Husing*) there is a double apartment below and above, with a stairway as in the houses of Amsterdam.

The streets are divided into various blocks. There are four broad, straight streets running somewhat uphill towards the Table Mountain, which were 112 of my paces long and 15 wide, although there are indeed also various houses scattered here and there further up this hill, beyond these streets. Also in the first row towards the Fort there are 3 more houses to the row, to wit those of *Henrik Hommen, Richter,* and another. Besides these four streets there are also 4 cross-streets, running from the Fort to the Lion Hill, of which that nearest to the shore is 350 yards long (to the house nearest to that hill) and 25 wide, but the others, although of the same length, are only half as wide. The one nearest the shore is best known by the name of ‘the row of Brommert's houses’: he was the Equipagiemeester, and had a very fine and large house with a staircase; and this street is divided into 4 blocks. The 4 streets which run towards the Table Mountain consist each of 3 blocks, thus 12 in all, besides which there are various small cross-blocks of 1, 2 or 3 houses together: thus the houses of Heer *Blesius* make up a

met zeer groote en schoone thuinen vertoonen, die al een zonderling cieraad aan dit vlek, en een groote uitspanning voor de zoo lang in die naauwe bodems[165.] beperkte vlotelingen geven.

Ter zyden het huis van *Brommert* heeft men na 't ZW een schoone vlakte tusschen den Leeuwenberg en de Duinen, die zich wel een half uur verre van *Brommers* huis tot aan den Leeuwenstraat langs strand zeer verheven vertoonen, alwaar men al mede nog veel huizen zeer vermaakelyk van stant zou konnen bouwen; doch de reden, waarom dat gelaaten word, zal elders in een opstel van eenige vragen[166.] door den Heer Generaal *van Hoorn* aan den Kaapzen Raad by zyn aanwezen alhier gedaan, gegeven worden.

Het Kasteel der Goede Hoope. Het voornaamste gebouw hier is het Kasteel der Goede Hoope, dat als een vyfhoek met 5 schoone punten, die wy hier na opnoemen zullen, en waar op verscheide schilderhuizen staan, zeer cierlyk van verre daarom te meer pronkt, om dat het boven op plat met schoone groote steenen zeer fraai bevloert, en van leuningen, waar langs men rondom 't zelve wandelen kan, en dat een heerlyk uitzigt alomme geeft, voorzien is. Boven de poort is een rond kloktoorentje met een koepel, en een vierkant huisken met een dubbele verdieping.

Het is in 't jaar 1672 door den Heer Gouverneur *Ysbrand Godsken*[167.] begonnen, die 't in 3 of 4 jaaren meest volbouwt heeft, hoewel 'er nog al iets voor zyn vervanger, de Heer *Bacx,*[168.] en meer anderen, zelf tot 't jaar 1699 aan te doen viel. Daar en boven is 'er, by de komst van den Heer Veldoverste *Herman de Wilde,* in 't jaar 1703, begin gemaakt, om een ravelyn,[169.] en een bedekten weg voor dit Kasteel te maaken, doch ik kon by myn aanwezen 1714 niet zien, dat dit met zyn gragt, die niet heel groot was, nog zoo haast zou gedaan zyn.

Dit is wel een schoone, sterke en zeer wel gelegen vesting, om dit Vlek te dekken, en deze baay tegen vyandelyke schepen, die 'er zouden willen inkomen, te beschermen; maar ik heb van zeer goede vernuftelingen[170.] en bouwkundigen van Sterkten wel hooren zeggen, dat men deze plaats nog veel sterker zou konnen maaken, met een goed waterpas[171.] van 24 twaalfponders op zekeren uithoek pas buiten de staart van den Leeuwenberg,

165. Skepe.
166. Hy verwys na sy bladsye 143-146, maar hierdie punt is nie daarby ingesluit nie: Van Hoorn was in 1710 aan die Kaap. Kolbe (72) het die verklaring. [RH]
167. Isbrand Goske (Godsken), amptenaar van die V.O.C., was van 1672-1676 goewerneur aan die Kaap. Hy is in 1676 deur goewerneur Bax opgevolg. Sien verder *infra* voetnoot IV/62.
168. Johan g.v. Herentals Bax (oorl. 1678), 'n amptenaar van die V.O.C., was kaptein op Malabar en Ceylon, van 1672-1675 kommandeur van Gale en van 1676-1678 goewerneur van die Kaap.
169. Dit is later voltooi: vir 'n goeie sketsplan sien die 1767-kaart No. 3/18 in die Kaapse Argief, in Pearse afgedruk. Aangaande De Wilde sien DR 29/8/1703. [RH]
170. Purisme vir ingenieur. [S]
171. Battery vir vlak, lae vuur. [S]
Naby Groenpunt, soos in Kolbe (44, 73). Dit is later gedoen (DR 20/2/1715), die 'Chavonnes-battery'. [RH]

cross-block by themselves. In addition there are also various houses up towards the Table Mountain, with very large and lovely gardens, which are a special ornament to the town, and a great recreation for the mariners, so long confined to the cramped ships.

From the houses of *Brommert* towards the SW is a fine flat between the Lion Hill and the dunes, which extends for fully half an hour's distance from there to the Lion's Tail, lying very nobly along the shore: here many more houses could readily be built, but the reasons why this was not done will be found in a draft of various questions put by Governor-General *van Hoorn* to the Council of the Cape when he was here.

The principal building here is the Castle of Good Hope, which is a pentagon with 5 fine bastions on which various sentry-boxes stand. It looks very noble from afar off, the more so in that the roof is very beautifully paved with fine large stones and provided with parapets beside which one can stroll around, and which give a noble vista in all directions. Above the gate is a small round belfry with a dome, and a small four-sided house of two stories.

It was begun in 1672 by Governor *Ysbrand Godsken,* who completed it in 3 or 4 years, although something remained to be done by his successor, Heer *Bacx* and by others, even up to 1699. Moreover when General *Herman de Wilde* came here in 1703, a ravelin and a covered way in front of the Fort were begun, but when I was there in 1714 I could see no signs that these would soon be finished, nor the moat, which was not very large.

It is indeed a fine and strong fortress, very well sited to command the town and protect the bay from enemy ships that should seek to enter; but I have indeed heard it said by very well-informed persons and military architects, that this fort could be greatly strengthened by a good water-pass of 24 twelve-pounders placed on a certain cape just beyond the tail of the Lion Hill, between which and the shallow De Walvis ships must pass, and where the redoubt of Heer *Simon van der Stel* formerly stood, since it was found, that even with an 8-pounder the distance can be covered from one shore to the other, or from the Lion's Tail to that shoal. Seeing now that in the good season all ships pass here to enter, and must hug the shore of the

alwaar de schepen de droogte de Walvis voorby zeilen moeten, en daar de schans van de Heer *Simon van der Stel* wel eer plagt te leggen, te plaatzen, vermits men bevonden heeft, dat men zelf met een 8 ponder die plaats van de eene tot de andere wal, of van de Leeuwenstaart tot aan de Walvisch, overschieten kan.

Aangezien nu alle schepen in de goede tyd hier inkomen, en 't na de wal van de Kaap houden moeten, om de ZO te myden, en in den regen- of wintertyd (die van Mey tot September duurt, zynde April en October de wyffel- of stille maanden) zy onmogelyk na de overwal konnen loopen, om dat men werks genoeg heeft, om dan maar met een schuit in de Rochebaay[172.] te landen, alzoo 'er aan die overkant dan een branding hemel-hoog staat, zoo zou men van dit waterpas dan ook, buiten tegenspraak, alle vyandelyke schepen zeer gemakkelyk, en geheel zeker, zoodanig konnen waarnemen, dat men geen vreeze ter wereld zou hebben, dat een der zelve in de baai zou konnen binnen loopen, 't welk, zoo 't by een gelukje al eens gebeuren mogt, dan verder door die van het Kasteel belet zou konnen worden, alzoo het zelve zeer sterk gebouwt, en byzonder wel van geschut en volk voorzien is.

In deze vesting heeft men verscheide schoone gebouwen, die 'er van tyd tot tyd schynen aangemaakt te zyn. Het oudste komt my voor, dat men ter regterhand heeft, zoo als men in 't Fort komt, en daar gemeenlyk de Zeevoogden[173.] der vloot by hun komst gehuisvest worden, dat al een vry groot gebouw van twee verdiepingen hoog, en van verscheide schoone en groote vertrekken voorzien is.

Naderhand is de Kat,[174.] daar nu de wooning van de Gouverneur is, door den ouden Heer *van der Stel* bebouwt, alwaar men, na dat men de trap opgegaan is, in 't midden een zeer groote zaal ontmoet, die tot 't jaar 1704 toe te gelyk voor een Kerk diende, en daar men ter regterhand een zeer groote wooning voor den Heer Gouverneur, en ter linkerhand van die Kat een fraai groot woonhuis voor den Tweeden Persoon, heeft.

Dat van den Heer Gouverneur, 't geen mede van 2 verdiepingen is, vervat veel schoone vertrekken onder en boven, mitsgaders een kleine middelplaats, alwaar ook een Tank[175.] is voor Japansche goud- en zilvervischjens, die ik 'er in gezien hebbe.

Voor den trap van de Kat onthoud zich gemeenlyk een gewaapent soldaat, met een bywagt, om alle lieden, die den Heer Gouverneur gaarne spreken zouden, aan te dienen.

De wooning van den Tweeden Persoon is mede wel van eenige zeer goede vertrekken voorzien; maar alzoo zy de grootste niet was, heeft de Heer

172. Naby die kaai. Sien die kaarte in Mentzel (Deel I) en Barrow; en ‘aan die einde van die Heerengragt’ (Percival III). [RH]
173. Nie 'n bepaalde rang nie, dog slegs die senior amptenare in die vlote aanwesig. [RH]
174. Tegnies ‘Chevalier’ of ‘Gordyn’, 'n binnewerk wat gebou is (soos in hierdie geval), om te voorkom dat 'n bastion-battery vuur in die rug sou kry. Die bouwerk is beveel deur Van Rheede in sy 1685-instruksies: sien ook brief aan Here XVII van 9/5/1695 toe dit voltooi is, met inbegrip van die balkon die ‘Nuwe Kat’, maar nie van die ornamentele skulptuur wat tans daarop is nie. [RH]
175. 'n Onverwagte gebruik van hierdie Engelse woord in 'n Hollandse geskrif van die 18de eeu. Dit skyn egter dat die Engelse woord oorgeneem is uit Portugees (*tangue*) vir 'n visdam, en by die algemene gebruik van Portugese uitdrukkings in die Kompanjiesdiens kan dit baie goed buite alle Engelse invloed om in Valentyn se taal tereggekom het. [S]

Cape to avoid the SE winds, and that in the rainy season or winter (which lasts from May to September, April and October being the transitional months) they cannot go to the far shore, since then there are very high breakers there (and to land from a small boat even in the Rochebaay is then difficult enough), it is thus incontestable that all enemy ships could be very conveniently and safely perceived from this water-pass, so that there would be no fear in the world that one of them could enter the bay; and if by chance this should happen, she would be further hindered by the Castle, since this is built very strongly and exceptionally well provided with guns and men.

There are various fine buildings in this fortress, which appear to have been built from time to time. The oldest seems to be the one on the right as one enters the Fort, where usually the Admirals of the fleets are lodged when they land, this being a pretty large building of two stories, provided with various fine and large rooms.

Near by is the Kat, wherein is the dwelling of the Governor, built by the old Heer *van der Stel*. In this, when one has gone up the stair, one finds in the centre a very large hall, which served also until 1704 as a church, with on the right a very large residence for the Governor, and on the left of the Kat a pleasant large lodging for the Secunde. That of the Governor, which also is two-storied, contains many fine rooms below and above, together with a small central courtyard where there is also a pool for Japanese gold- and silverfish, which I myself saw therein. In front of the stair of the Kat an armed soldier is usually posted, with an orderly, to attend to all who wish to speak with the Governor.

The dwelling of the Secunde is also provided with very good rooms, but since it was not large enough, Heer *Helot* (as I learned in 1714) added during his rule another room below and another above, with which the Secunde can now manage very well. There was also a small lodging for the Captain just at the side of the first-named building, that in which the Admirals of the return-fleets reside; but this was of no great importance,

Helot[176.] (zoo ik in 't jaar 1714 bevont) 'er geduurende zyn gezaghebberschap nog een beneden, en een bovenkamer, bygemaakt, waar mede het de Tweede Persoon hier nu zeer wel stellen kan.

Voor den Capitein was 'er ook een kleine wooning even ter zyde dat eerste gebouw, waar in de Zeevoogden der retourvlooten zich onthouden; doch deze was niet van veel belang, waarom ook de meeste Capiteins, die ik zedert 40 jaaren herwaarts gekent hebbe, gemeenelyk hunne huizen buiten 't Fort in het Vlek hadden.

Zoo als men door de Kasteelspoort (waar in men nu en dan wel een Leeuwenhuid of twee hangen zag) binnen die vesting komt, heeft men 'er een groot plein, dat al vry lang en moi breedt is, en daar men gemeenlyk een grooten struisvogel loopen ziet, tegen over welke binnenpoort zich de Kat, de wooning van den Heer Gouverneur en die van den Opperkoopman, of den Tweeden Persoon, vlak in 't front, als of 't maar een gebouw was, zeer cierlyk, alzoo 't van buiten zeer fraai gewit is, vertoont.

Als men even de Fortspoort ingekomen is, heeft de Winkelier[177.] aan de linkerhand een zeer kleine wooning, hoedanige 'er onder de wal, of punten meer, of anders wel pakhuizen zyn, om deze en gene goederen in te bergen.

Tusschen de Kat en de wooning van den Tweeden Persoon is beneden een opening, of een groote poort, door welke men op een tweede fraai groot agterplein komt, alwaar de Lieutenant aan de overzyde een fraaje wooning heeft, zonder dat ik wete dat er meer zyn; maar de verdere plaatzen aldaar zyn geschikt tot pakhuizen, om de wynen, 't koorn, en allen anderen voorraad ofte goederen der E. Maatschappy, staande onder de verantwoording van den Pakhuismeester, Dispensier, en Keldermeester, daar in te bergen.

Buiten 't Fort heeft men digt by 't huis van *Jacobus van der Heyden,*[178.] oud Heemraad van Stellenbosch, of anders naast het huis van eenen *Pythius,*[179.] een Herbergier, nog een zeer lang en groot pakhuis, om het touwwerk, en deze en gene andere goederen der E. Maatschappy, tot die kraam behoorende, te bergen; op welke plaats het oud Kasteel, door den Heer *van Riebeek* in 't jaar 1652 begonnen, gestaan heeft, waar van ik 1685 nog de laatste aarde, om het geheel en al te slegten, hebbe zien wegkruyen.

176. Willem Helot van Amsterdam kom in 1694 as soldaat aan die Kaap. In 1706 word hy Sekretaris van die Politieke Raad. Twee jaar later word hy as sekunde aangestel. In 1710 trou hy met Maria Engelbrecht, weduwee van ds. Loon. Na die dood van Goewerneur Louis van Assenburgh in 1711 tree hy as tydelike gesaghebber aan die Kaap op. In 1714 word hy deur Here XVII na Nederland teruggeroep. (*Resolusies* V, bl. 11; A. Tas, *Dagboek,* bl. 168 n. 246).

177. Die Kompanjie het in verskillende vestinge onder sy beheer eie winkels onderhou. Die winkelier was 'n amptenaar van voldoende rang om aan die Kaap op die Politieke Raad te kan dien. (Vgl. bl. 172.) [S]

178. Jacobus van der Heiden (Heijden), Kaapse burger en teenstander van W.A. van der Stel, was afkomstig uit Haarlem en met Elsje Geldenhuyzen getroud. Na haar dood het hy in 1703 hertrou met Abigael Vroom, die weduwee van Heinrich Sneewind. Van der Heiden was heemraad van Stellenbosch. Ná die val van W.A. van der Stel het hy eienaar van 'n deel van die plaas Vergelegen geword.

179. Johannes Pythius (Phijthius, Pijthius) was viermaal getroud: in 1697 met Cornelia Botma, dogter van Steven Jansz. Botma van Wageningen; in 1698 met Anna Louw wat in 1699 oorlede is (die egpaar het in 'n huis ‘gelegen in de tweede berg dwersstraat’ gewoon); in 1699 met Johanna de Hoog van Delft. Sy vierde vrou was Catharina Greeff met wie hy in 1713 in die eg verbind is. Pythius was vryburger en ‘pagter voor een vierde part der Caebze koele wijnen’. (*Resolusies* III, bl. 423-424; IV, bl. 358-359.)

De Kerk. Onder de openbaare gebouwen is de Kerk, een zeer fraai gebouw. Zy wiert onder de regering van den Heer *Willem Adriaan van der Stel,* meest

for which reason most of the Captains whom I knew here in the last 40 years usually had their houses outside the Fort, in the Town.

When one enters the Fort through the Fort Gate (wherein now and then one or two lion-skins are to be seen hanging up) one finds a large square, pretty long and beautifully wide, where as a rule a large ostrich is to be seen walking about; and directly opposite the inner gates are the Kat, the Governor's residence, and that of the Upper-Merchant or Secunde, as though all three forming one building, very ornamental because very neatly whitewashed outside. Just as one enters the Fort gate the Winkelier has a very small lodging on the left, although under the walls and bastions and elsewhere there are warehouses for storing the various goods. Below, between the Kat and the dwelling of the Secunde, there is a large opening or gateway, through which one reaches a second fine and large square at the back, where the Lieutenant has a fine lodging on the far side, there being no others that I know of; but the further parts of it are arranged as warehouses in which to store the wine and corn and all other provisions of the Hon. Company which are the responsibility of the Pakhuismeester, Dispensier, and Keldermeester.

Outside the Fort, near the house of *Jacobus van der Heyden,* ex-Heemraad of Stellenbosch, and next door to the house of a certain *Pythius,* an inn-keeper, there is yet another very long and large warehouse, to store the ropes and various other goods of that nature belonging to the Hon. Company, where the old castle used to stand, begun in 1652 by Heer *van Riebeek,* of which in 1685 I saw the last earth cleared away, to demolish it entirely.

Among the public buildings is the Church, a very fine edifice. It was built during the rule of Heer *Willem Adriaan van der Stel,* chiefly by the great

persistance of Heer *Petrus Kalden,* at that time Servant of the Word of God op het sterk aanhouden van de Heer *Petrus Kalden,*[180] toen Bedienaar des Goddelyken Woords alhier, uit de middelen der Diacony voor ontrent 11 000 R^{ders} gebouwt, en geraakte den 6den Januari 1704, wanneer 'er de eerste maal in gepredikt[181] wiert, klaar.

Zy is ten naasten by agtkantig van gedaante, hebbende 4 groote vakken, en tegen yder vak, van in de 20 of 30 voeten muurs hoogte, 2 groote glasraamen, die na myne gissing, tusschen de 20 en 30 voeten hoog zyn.

De zelve heeft in 't Z en in 't N een veel hooger ryzende en fraai opgaande gevel, in yder van welke mede een groote glaze raam is, doch maar half zoo groot als de andere boven, maar beneden met een spinnekop, en verder een zeer nette poort aan wederzyden, die met dubbele deuren gesloten word. Zy heeft 4 gevels, byna op de wyze der gevels van de gemeene huizen in Holland, opgehaalt. Ook ziet men 'er by de deuren in 't N en Z twee schoone portaalen, 10 of 12 voeten hoog, die rood en wit zeer fraai gemarmert zyn.

In de Kerk heeft men 4 ronde gewitte pilaaren, die ontrent 3 voeten over 't kruis en ontrent 25 voeten met haare cierlyke gemarmerde capiteelen hoog zyn, tegen yder van welke een fraai gestoelte staat, waar onder dat van den Heer Gouverneur, met zyn 4 fraai geslingerde pilasters, om den hemel of de kap te dragen, het allerfraaiste, en in 't ZW geplaatst is, en over welke van vooren een schoon tapyt legt.

De andere staan in 't NW, ZO, en in 't NO onder de welke de Borgerraaden 'er een voor zich zelven met verlof van den Heer Gouverneur en de Diakenen hebben laaten maaken.

Alle de zelve zyn zeer fraai, en ongemeen net van eikenhout; maar daar behoorde ook een gestoelte voor de Gemaalin en kinderen van den Heer Gouverneur gemaakt te zyn, die nu voor 't gestoelte van dien Heer, nevens alle andere vrouwen in den buik van de Kerk zit.

In 't W staat een zeer nette agtkantige predikstoel, op een swarte ebbenhoute dikke fraei geslingerde enkelde styl, 4 of 5 voeten hoog, en 5 duimen over 't kruis dik, welke stoel op yder hoek met 8 swarte fraai geslingerde pilasters, op welke een mooye kap rust, verciert; behalven dat de stoel, en de kap, over al met ebbenhoute lysten omzet is. Ook is de trap zeer net gemaakt, en de Bybel legt op een koperen lessenaar, zoo fraai, als ik 'er al zeer weinig gezien heb. Deze stoel is zeer lugt, alzoo hy over al open is.

Ter regterhand van den Predikstoel is 't gestoelte der Predikanten, en Ouderlingen, dat maar gemeen, gelyk aan de andere zyde na de N deur ook dat der Diakenen is, buiten de welke 'er aan weerzyden van den Predikstoel nog verscheide andere nette gestoeltens zyn.

180. Sien Tas, *Dagboek,* bl. 80 n. 107.
181. Vir hierdie eerste preek sien DR 6/1/1704. [RH]

here, at a cost of about 11 000 Rxd. from the funds of the Parochial Board; and was completed on January the 6th, 1704, when a sermon was preached in it for the first time.

It is almost octagonal in form, having 4 large bays; and in each of these, from about 20 or 30 feet up the wall, are 2 large glass windows, which by my guess are between 20 and 30 feet high. To the N and to the S it has gables, rising much higher and finely curving upwards, in each of which is another large glass window, though only half as large as the others below, but with a many-paned window below, and further a very neat entrance on each side, which are closed by double doors. It has 4 elevated gables, run up almost like the gables of the ordinary houses in Holland. Also at the N and S entrances are two lovely portals, 10 or 12 feet high, which are very finely marbled in red and white.

Within the Church are 4 round whitewashed pillars, which are about 3 feet in diameter and about 25 feet high including their ornamentally marbled capitals, against each of which stands a fine pew. Of these that of the Governor, placed to the SW, is the finest, with its 4 fine spiral columns supporting the canopy, and with a lovely carpet in front of it. The others are to the NW, SE, and NE, among which the Town Council have had one made for themselves, with the permission of the Governor and the Deacons. All are very fine, and unusually neatly made of oak; but there should also be made a pew for the wife and children of the Governor, who now sit in front of his pew, while all the other women sit in the body of the church.

To the W is a very neat eight-sided pulpit resting on a single fine thick spiral ebony column 4 or 5 feet high and 5 inches in diameter, ornamented at each corner with 8 black fine spiral columns on which rests a beautiful canopy; and further the pulpit and the canopy are everywhere bordered with ebony mouldings. The stair is also very neatly made, and the Bible lies on a brass lectern, as fine as any that I have seen. This pulpit is very airy, since it is open all around.

To the right of the pulpit are the seats of the Preachers and Elders, quite plain ones, and similarly on the other side by the N door are those of the Deacons, and in addition there are other very neat seats on both sides of the pulpit.

I found this Church to be 50 of my paces long, and the same number wide; but on the outside it extends to 173 paces around.

Behind the pulpit to the right of a stained glass window is the tomb, or better said the arms of Governor *Louis van Assenburg* (who died on Decem-

Ik bevont deze Kerk van myn treden 50 lang, en ook zoo veel treden breedt; doch van buiten beslaat zy 173 treden in 't rond.

Men ziet daar agter den Predikstoel aan de regterzyde van een kerkglas, ofte raam, de tombe, of anders 't wapen van den Heer Gouverneur *Louis van Assenburg*[182.] (die den 27sten December 1711 stierf, en den 2den Januari 1712 begraven wiert, hoewel daar van niets ter wereld bleek) met een standaart 'er boven.[183.] Hy voerde een burgt met 5 toorens in zyn wapen, en anders zag men 'er niet af, dat, voor een Gouverneur al te eenvoudig was; maar aan de andere zyde van die glaze raam was de tombe van den ouden Heer *Simon van der Stel,* die den 24sten Juni 1712 overleden, en hier begraven is. Aan weerzyden van zyn wapen ziet men verscheide stukken geschut, die verguld zyn, mitsgaders eenige trompetten, en verscheide krygstuigen en geweeren, mede zeer sterk verguld; boven 't waapen steekt een standaard uit, en beneden het zelve ziet men een man in 't volle harnas op zyn linker arm rusten, met de staf van bevel in zyn regterhand, en met een helmet vol pluimen op zyn hoofd; waar by zich dan verder een wapenrok, een swart helmet, en meer andere cieraaden, tegen die muur vertoonen.

Agter 't gestoelte der Diakenen ziet men 't wapen van den Heer *Joan Blesius,* independent Fiscaal, die den 7den April 1711, 55 jaaren oud zynde, stierf.[184.]

Boven 't gestoelte der schippers, in 't N by den kloktooren, hangt het waapen van de Heer *Nicolaas Welter,*[185.] gewezen Commandeur van Gale, op 't eiland Ceylon, hier den 10den Februari 1708 overleden, doch ter linkerhand van dat gestoelte ziet men 't wapen van den Lieutenant *Adriaan van Reede,*[186.] die den 24sten Augusti 1708 gestorven is.

Ter regterhand van 't Predikanten gestoelte is een fraai ovaal of eyrond verguld waapen met veel cierkrullen van een Deensch Capitein, *Frorop,* die niet verre van de Zuider Kerkdeur onder den besten blaauwen zark,[187.] die ik in deze Kerk zag, begraven legt.

Naast dezen zark ziet men 't graf van een Deensch Commandeur van Trangebaar,[188.] *Court Adeler,* die in 't jaar 1671 uitvoer, dat ampt 8 jaaren bekleedde, en toen na zyn vaderland vertrok; doch quam tusschen de Kaap en Indiën te sterven, en is hier onder een fraajen Sweedzen zark begraven.

Dus ziet men 'er ook den Heer *Joan Bacx,* Gouverneur van de Kaap der Goede Hoope, 't eiland Mauritius, en den resorte van dien, onder een schoonen blaauwen zark (zynde hy den 29den Juni 1678 overleden) den 4den Juli begraven;[189.] behalven

182. Louis van Assenburg (ca. 1660-1711) was van 1708-11 goewerneur aan die Kaap.
183. Valentyn maak beswaar dat die datums van oorlyde en begrafnis nie op die monument vermeld word nie. [S]
184. A. Böeseken gee 24/6/1712 as sterfdatum volgens inligting uit die Rijksarchief in Den Haag. Vgl. DR 8/4/1711. [RH]
185. DR 29/2/1708 vermeld sy begrafnis. [RH]
186. Sy begrafnis word in DR 27/8/1708 vermeld met die opmerking dat hy 3 dae tevore gesterwe het. [RH]
187. Die grootste gedeelte van die klip wat aldus gebruik is, is uit België ingevoer, die sg. 'blouklip': sien Pearse (7). [RH]
188. Tranquebar: DR 7/2/1683. [RH]
189. Die dood van J. Bacx word vermeld in DR 29/6/1678. [RH]

dezen is 'er nog een blaauwe zark, waar onder *Juffrouw Cornelia Six,*[190.] 1681 overleden, begraven legt; welke

190. Cornelia Six, die skoonsuster van Simon van der Stel, was van Haarlem afkomstig. In 1679 vergesel sy Simon en sy kinders na die Kaap.

ber the 27th, 1711, and was buried on the 2nd of January, 1712, although nothing is shown of this) with a banner above it. He bore a castle of 5 towers in his arms, and apart from this there is nothing else, which for a Governor is all too simple; but on the other side of the window was the tomb of the old Heer *Simon van der Stel,* who died on the 24th of June, 1712, and is buried here. On both sides of his coat of arms are various pieces of ordnance, gilded, also some trumpets and various weapons and muskets, also heavily gilded. Above the arms a banner projects, and below them is a fully-armed man leaning on his left arm and with a commander's baton in his right hand and a much-plumed helmet on his head; and near by on the wall are also a coat of mail, a black helmet, and other ornaments as well.

Behind the pew of the Deacons are the arms of Heer *Joan Blesius,* Independent Fiscaal, who died on April the 7th, 1711, at the age of 55. Above the pew of the Skippers, to the N near the bell-tower, hang the arms of Heer *Nicholaas Welter,* ex-Commandeur of Gale in the island of Ceylon; and to the left of that pew are the arms of Lt. *Adriaan van Rheede,* who died on August 24th, 1708. To the right of the pulpit is a fine oval or egg-shaped gilded shield with many ornamental scrolls, of a Danish Captain *Frorop,* who is buried not far from the south door of the Church under the best blue stone tomb that I saw here. Beside this tomb is the grave of the Danish Commandeur of Trangebaar, *Court Adeler,* who went out in 1671, held that post for 8 years and then left for his fatherland, but died between the Cape and India, and is buried here under a fine Swedish tomb.

Here also Heer *Joan Bacx,* Governor of the Cape of Good Hope, the island of Mauritius and their dependencies, was buried under a lovely blue tomb on July the 4th (having died on June the 29th, 1678); also another blue tomb, under which is buried Juffrouw *Cornelia Six,* who died in 1681. We mention these facts, partly as being ornaments of this Church, partly so that it may be seen where the people lie who were buried here.

zaaken wy ten deele als een cieraad dezer Kerk, en ten deele ook daarom aanhaalen, op dat men zien zou, waar de lieden, aldaar begraven, gebleven zyn.

De buiten Kerkdeuren, die bruin geverft zyn, doen met haare obeliscen mede een zeer fraaje vertooning, en aan de N Oostzyde ziet men een zeer fraajen vierkanten tooren, boven met een mooje korte spits, met een groote kopere vaan, en van binnen met een schoone klok[191.] verciert, behalven dat de Kerk van buiten en van binnen zeer net gewit is. Deze Tooren is ontrent 20 voet in 't vierkant, en 70 of 80 voeten na gissing hoog.

Van buiten is 'er een muur van 7 voeten hoog, na de zyde van 't slaavenhuis, rondom het kerkhof, dat men rondom deze Kerk heeft, opgetrokken, hoewel die van vooren maar ruim 4 voeten hoog, en 106 voeten lang is.

Het slegste, dat my van deze Kerk voorkomt, is dat 'er van binnen geen gewelf, en dat ze, zoo 't my toeschynt, niet al te sterk gemaakt is, alzoo zy, wanneer de ZO wind wat fel doorwaait, al vry sterk lild en schud.

Voor de onkosten, tot 't maaken van deze Kerk by de Diakenen hier gedaan, hebben zy weder 't regt om de graven in de Kerk te verkoopen, van de welke zy doorgaans 75 Kaapze (doende 16 stuivers) of 60 Hollandze gulden voor yder trekken; ook zyn zy gewoon de plaatzen in eenige gestoelten aan de ingezetenen te verhuuren, dat voor hen al een fraai inkomen geeft, van 't welke wy hier niet zullen spreken, om dat 'er hier na nog iets van zal gezegt worden.

Eindelyk moeten wy, alvoorens van de Kerk te scheiden, hier byvoegen, dat voor de deur in 't NW, na de kant van 't Ziekenhuis, dit Latyns vers staat:[192.]

AEgrotis solamen ego fessisque solamen
Fonsque salutiferos suppeditans fluvios.
Si modo Coelestes rivos afflictus adibit,
Non tantum incolumis, sed satiatus erit.

P. KALDEN

Dat is:

Ik ben tot troost van al de zieken, en vermoeide;
De Bron des Heils, zoo g' u maar tot dit Hemelsch Bad,
Verlegen over uw bedryven heenen spoeide;
Gy waart behouden door 't bezitten van dien schat.

F.V.

191. Twee volgens Kolbe (641), Mentzel (*Description* I 122 vlg.) e.a. [RH]
192. Kolbe (644), maar met die eerste reël aangegee as 'Aegrotis solamen ego, fessisque levamen', en die derde as 'Si modo laete hos...', waarvan albei aanvaarbare variante is. [RH]

The outer church-doors, which are painted brown, make a very fine show with their obelisks, and on the NE side is a very fine four-sided tower, ornamented above with a lovely short spire and a large copper vane, and having in it a beautiful bell. Moreover the Church is very neatly whitewashed within and without. This tower is about 20 feet square, and at a guess 70 or 80 feet high.

Outside a wall encloses the churchyard which surrounds the Church, 7 feet high on the side towards the Slave House although in front it is only 4 feet high, and 106 feet long.

The worst things that I find regarding this Church, is that it is not vaulted within, and that in my opinion it is none too strongly built, since when the SE wind blows somewhat fiercely it quivers and shakes pretty badly.

In return for the costs born by the Deacons in the making of this Church, they have the right to sell the burial-rights in it, for which they generally charge 75 Cape guilders (of 16 stivers) or 60 Dutch guilders; also they are accustomed to rent out the seats in some of the pews to the residents, which gives them a fine income, of which we will not speak here since something regarding it will be said later.

Finally, we must add here before leaving the Church, that in front of the door to the NW, on the side towards the Hospital, this Latin verse stands:

Aegrotis solamen ego fessique solamen
Fonsque salutiferos suppeditans fluvios
Si modo Caelestes rivos afflictus adibet
Non tantum incolumis, sed satiatus erit.

P. KALDEN

That is to say:

I am the comfort of all the sick and suffering
The Fountain of Salvation if ye but go to this Heavenly Bath;
If ashamed of your deeds ye hasten hither
Ye shall be saved by the possession of this treasure.

F.V.

In front of the SE door one sees this Latin verse:

Mystica Sponsa Poli, quae sancta palatia lustras
Menteque divina sollicitas Dominum
Accipe quae placidae hic panduntur foedera vitae
Oblatumque bonum suscipe corde pio.
Spectator, quicumque venis, transfisque viator,
Atria, crede, notant quae fit ad astra via.

PETRUS KALDEN

Voor de ZO deur ziet men dit Latyns vers:

Mystica Sponsa Poli, quoe sancta palatia lustras,
Menteque divina sollicitas Dominum.
Accipe quoe placidoe hic panduntur foedera vitoe,
Oblatumque bonum suscipe corde pio.
Spectator, quicunque venis, transisque viator,
Atria, crede, notant, quoe sit ad astra via.

PETRUS KALDEN

Dat is:

ô Geestelyke Bruid! die de Heilige paleizen
Bezoekt, en met veel ernst den Heer bid om genâ;
Ontfang de Panden des Verbonds, u hier te wyzen.
En neemt ze met een hert vol yver vroeg en spa.
Beschouwer, wie gy zyt, gewoon voorby te gaan,
Hier ziet gy klaar de weg ten hemel voor u staan.

F.V.

Vlak tegen over de Kerk ter regterhand, of na 't W, heeft men het Ziekenhuis, een fraai gebouw, dat byna zulken gevel, als de Kerk boven zyne deuren, heeft; doch deze is op zyn Kaaps geheel gewit.

Het is van vooren 160 of 170 treden breedt; doch buiten 't zelve ziet men een borstweering van klippen gemaakt, die 4 of 4½ voeten hoog, 200 treden lang, en 115 breedt is. In 't midden tegen over de deur heeft men een braave poort, en een hek tot een eersten ingang, en dan komt men aan 't huis zelf.

Het is een schoon gebouw, waar in men, zoo als men 'er in komt, aan wederzyden 11 lage steene[193.] bogen heeft, onder welke men na een binnengaldery doorgaat, aan wederzyden vol fraaje beddingen voor de zieken. Zy is 80 voeten lang; maar vry laag en bedompt, en by de minste regen vogtig, waar door hier ten eersten een zeer benaauwde reuk is. Zulken galdery met haare gewitte bogen (even als de voorige) heeft men ook overdwars, maar die is wel 100 treden lang, en dan is 'er wat verder na de bergzyde nog een kamer, voor die aan de perzing[194.] leggen, door uitdrukkelyke last van den Heer Generaal *van Hoorn* afgeschoten.

Ter zyden dit huis heeft men een lang gebouw van eene verdieping, en onder een dak, waar van wy, als wy van des Compagnies Thuin handelen, nader zullen spreken.

Dit Ziekenhuis nu is in 't jaar 1699 wanneer de Heer *Daniël Heinsius,*[195.] buitengemeen Raad van Indiën, hier als Commissaris quam, en dus al mede onder de regeering van de Heer *Willem Adriaan van der Stel* begonnen, en

193. Aangesien ‘klippen’ gebruik word by die beskrywing van die borswering, moet ‘steene’ hier waarskynlik as ‘bakstene’ geïnterpreteer word. [RH]
194. Volgens DR 10/2/1710 sou 'n kamer binnekort afgesonder word vir disenteriepasiënte; volgens 17/2 sou dit in die vleuel na die tuin se kant toe wees. [RH]
195. Daniël Heins (Heijns, Heinsius), lid van die R a a d van Justisie te Batavia, het die Kaap reeds in 1682 besoek. Toe W.A. van der Stel in Februarie 1699 die bewind van sy vader oorgeneem het, was Heins as Kommissaris aan die Kaap teenwoordig. (Vgl. A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* bl. 45 en 160.)

That is to say:

O mystic Bride that frequents the heavenly palaces
And with great fervor begs mercy from the Lord;
Receive the pledge of unity here shown to thee
And take them with an ever-zealous heart.
Onlooker, whoever you be that is accustomed to pass here
Here you see clearly stand before you the way to Heaven.

F.V.

Directly opposite the Church to the right or W side, is the Hospital, a fine building with almost such a gable as those above the doors of the Church, but this entirely white in Cape style. It is 160 or 170 paces long in front, but has outside it a breastwork of stone, 4 or 4½ feet high, 200 paces long, and 115 wide. In the centre opposite the door is a fine gateway, and a hedge to the main entrance, and there one enters the building itself. It is a noble edifice, in which, as one enters, there are 11 low brick pillars on each side, under which one goes into an inner gallery, filled on both sides with beds for the sick. It is 80 feet long, but pretty low and stuffy, and damp in the lightest rain, the immediate result of which is an oppressive smell here. A similar gallery, with whitened arches like the first, lies also on the other side, but this one is fully 100 paces long; and then somewhat further towards the side of the hill is another room, for those suffering from colic, shut off by the express orders of Governor-General *van Hoorn*. By the side of the hospital is a building, long, one-storied and under a roof, which we will describe more fully when we deal with the Company's Garden.

This hospital was begun in 1699, when Heer *Daniel Heinsius,* Extraordinary Member of the Council of the Indies, came here as Commissioner, thus during the rule of Heer *Willem Adriaan van der Stel;* and Heer Heinsius also made a Latin verse, which stands before the street-door with the letters

beside it:

de Heer *Heinsius* heeft ook dit Latyns vers[196.] hier op gemaakt, 't geen voor de voordeur met deze letters 'er by, staat:

Excipit Hospitio fractos morbisque, viisque,
Hoec domus, & medicam larga ministrat opem.
Belga tuum nomen, populis fatale domandis,
Horreat, & Leges Africa terra tuas.

DANIEL HEINSIUS, *Nic. Fil.*

Dat is:

Dit huis, voor zieken opgericht, verquikt de swakken,
O Africa! schrik voor den Nederlandschen naam,
Geschikt om volkeren hartvogtig neer te hakken,
En om gehoorzaamheid te hegten aan haar Faam.

F.V.

Men kan ook zeggen, dat hier uitnement wel op de zieken gepast word, gelyk aan zoo veelen, die 'er weder gezond uit komen, en hunne reizen, 't zy na Indiën, 't zy na 't Vaderland, vervolgen, onwedersprekelyk blykt.

196. Ook in Kolbe (639), met inbegrip van die gebruik van '&' vir 'et'. [RH]

Excipit Hospitio fractos morbisque, viisque
Haec domus, & medicam larga ministrat opem.
Belga tuum nomen, populis fatale domandis
Horreat, & Leges Africa Terra tuas.

DANIEL HEINSIUS, *Nic. Fil.*

That is to say:

This house, built for the sick, restores the weak.
Oh Africa, tremble at the name of Holland
Able courageously to beat the nations down
And to attach obedience to her fame.

F.V.

It may also be added, that the sick are exceptionally well looked-after here, as is incontrovertibly shown by the many who have come out cured from it, and continued their voyages, whether to the Indies or to the Fatherland.

Tweede hoofdstuk

Van den Thuin *der* E. Maatschappy *in de* Tafelbaai. *Zeldzaame opgezette* Dieren *in den zelven. De* Vrugten *hier vallende. Fraaje* Herbarius Vivus *van* Oldeland.[1] *En kort uittrekzel deszelfs, mitsgaders de* Thuin *in prent verbeeld. De twee andere* Compagnies Thuinen. Saisoenen. 't Hoofd. Stellenbosch. Hottentots-Holland. Vergelegen. Draakestein. Ingezetenen. *De* Dienaars *der* E. Maatschappy. *De* Regeering *alhier. Kaapze* Commandeurs *en* Gouverneurs. *De* Commissarissen *van* Kaap *der* Goede Hoope. Tweede Persoons. Fiscaals. Krygshoofden. Predikanten. *De verdere* Bedienden.

Van den Thuin der E. Maatschappy in de Tafelbaay. Een van de fraaiste werken hier in de Tafelbaai, over welke te spreken valt, is die weergadelooze Thuin der E. Maatschappy.

Alles, wat de Ouden van de Thuinen der *Hesperides* met haare goude appelen, of van die van *Alcinous,* van *Adonis, Epicurus,* of van de in de lugt hangende Thuinen van Babel, van die van *Lucullus, Sallustius, Cicero,* en meer anderen, geschreven, en zoo wonderlyk hoog opgegeven hebben, kan op geen stukken na by dezen weergadeloozen Kaapzen Thuin haalen.

Ik wil wel geloven, dat men wonderlyke fraaiheden, verbaazende heerlykheden, keurlyke nettigheden, en ongemeene bekoorlyke cieraaden in een groote menigte van Thuinen der Koningen, Princen, Vorsten, en vermogende Heeren, in Italien, Duitsland, Vrankryk, en in ons Nederland, en vooral aan de Vecht, heeft; en dat men in de Thuinen van Enghien, Fontaine Bleau, en Versailles duizenderlei wonderlyk toelagchende en verrukkende gezigten, heerlyke grotten, fonteinen, priëelen, kommen, cierlyke heggen, watervallen, en verder van alles, wat een nieuwsgierig reiziger verlustigt, kan vinden, die men aan de Kaap in dien Thuin niet ziet; hoedanig ik veel ongemeene fraaiheden in de thuinen van 't Loo, Hontsholredyk, Zorgvliet, Roozendaal (by Aarnhem) en op Heemstede, by Jutfaas, met verwondering beschouwt heb; maar ik zegge, en houde staande, dat egter geen van alle de vermaarde thuinen der Ouden, of der hedensdaagze liefhebbers van thuinen, zoo men op aanleg der plantagie, en der zeldzaame boomen uit alle vier de

1. Op bl. 116 gee Valentyn dieselfde spelling van die van, nl. ‘Oldeland’. [RH]

Chapter two

Of the Company's Garden *at the* Table. *Rare stuffed* Animals *therein. The fruits found there. Fine* Herbarius Vivus *of* Oldeland. *A short extract therefrom, together with the* Garden *shown in a plate. The two other* Company's Gardens. Seasons. *The* Jetty. Stellenbosch, Hottentots-Holland. Vergelegen. Draakestein. Inhabitants. *The* Servants *of the* Hon. Company. *The* Administration *there*. Commandeurs *and* Governors *of the Cape. The* Commissioners *of the* Cape *of* Good Hope. Secundes. Fiscaals. Military Commanders. Preachers. *The other* Servants.

One of the finest creations to be mentioned here at the Table Bay is the unequalled Garden of the Hon. Company. All that the Ancients wrote of the Gardens of the *Hesperides* with their golden apples, of those of *Alcinous,* of *Adonis,* of *Epicurus,* or of the Gardens of Babel hanging in the air, those of *Lucullus, Sallust, Cicero* and others more, and so astonishingly belauded, can in no wise compare with the unequalled Garden of the Cape.

I will gladly believe, that one finds wonderful beauties, astounding grandeurs, choice symmetries, and unusually charming adornments in a great number of the gardens of Kings, Princes, Dukes, and rich Lords, in Italy, Germany, France, and in our own Netherlands, above all on the Vecht; and that in the gardens of Enghien, Fontainebleau and Versailles one can find thousands of wonderfully attractive and charming sights, lovely grottos, fountains, arbours, pools, ornamental hedges, waterfalls, and all else to rejoice the enquiring traveller, which are not to be seen at the Cape in this Garden. Although I have seen with wonder many rare beauties in the gardens of 't Loo, Hontsholredyk, Zorgvliet, Roozendaal (near Aarnhem) and on Heemstede at Jutfaas; yet I say, and hold to it, that none of all the renowned gardens of the Ancients and of the garden-lovers of today, can or may be compared with this astonishing and lovely Garden, whether as regards the laying-out of the plantations, or the rare trees from all four parts of the world, since in it one has in abundance all the rarest trees and plants of the Ancients and of the garden-lovers of today that one may ever find in any famous garden as also in this Garden, but also many such whereof one finds

wereldsdeelen ziet, by dezen verbaazenden en fraajen Thuin konnen of mogen vergeleken worden, om dat men in de zelve al de zeldzaamste boomen en plantgewasschen der Ouden en der hedensdaagze liefhebbers, die men oit in eenige thuinen van naam vont, overvloedig, en in dezen Thuin heeft, maar ook een menigte der zelve, waar van men of niets in alle die andere thuinen, of immers geenzins iets zoo volmaakt, dan hier, vint.

Ik laat dan aan de thuinen der Ouden en der hedensdaagze liefhebbers, waar zy ook zouden mogen zyn, hunnen luister, en aan de andere beroemde thuinen in de 4 deelen der wereld hunne eere, maar zegge vlak uit, dat deze thuin aan de Kaap iets uitmuntends en bekoorlyks heeft, 't geen men in geen andere thuinen op den ganschen aardbodem ontmoeten zal, gelyk ik noit iet diergelyks van eenigen thuin in eenig land gelezen, of gehoort heb, dat in zyn gewigt daar by zal konnen ophaalen.

Ik zal dan een begin maaken onzer beschryving van dezen uitmuntenden Africaanschen thuin; te wonderlyker, om dat men die heeft op den barsten uithoek die men zou konnen vinden.

Vlak voor den zelven langs zyne breedte[2.] staat een zeer groot slaavenhuis, zynde een gebouw met een enkele verdieping, ontrent 30 voeten hoog, boven plat, 77 treden lang, en 46 diep, waar in een groot getal slaaven van de E. Maatschappy, by ons aanwezen op ontrent 600 stuks begroot, zich onthoud, en waar over een Mandoor[3.] en een Ondermandoor 't gezag hebben, om de zelve 't zy in de Thuin, 't zy elders, tot den arbeid te verdeelen.

Dit slaavenhuis is vast aan de muur, die aan de O zyde langs den thuin een groot stuk weegs na den Tafelberg loopt, en ontrent 11 voeten hoog, van klipsteenen opgetrokken, en neemt allenskens, na 't opgaan van de weg na den Tafelberg, ook af, zynde voorby zeker huisje pas 7 of 8 voeten hoog.

Men gaat aan de O zyde door een groote poort[4.] in dezen Thuin, ter regterhand van welk de onderthuinier in een klein huisje woont. Deze poort heeft 2 pilasters. In 't frontispies staat:[5.]

Zy beslaat in 't geheel 19 Mergen[6.] lands, is 1115 van myne treden lang, en 293 treden breedt; welke meeting met die van een myner vrienden, dien 't ook lustte dit toen na te passen, zeer net overeenkomt.

2. Sy sketsplan toon die Slawehuis en Kerk alles as een gebou dwarsoor die end van die Heerengracht: dit is uit Kolbe gesteel, maar vreemd genoeg bevat Kolbe se *teks* nie die fout nie. Dit is 'n raaisel hoe hy daartoe gekom het om 'n totaal foutiewe plan te gebruik; maar skynbaar het Valentyn, aangesien hy dit oorgeneem het, gemeen dat dit korrek was en op dié manier sy teks belaglik gemaak (die straf vir sy oortreding). [RH]
3. *Mandoor* - in Nederlands-Indië *Mandoer* - beteken inboorling-voorman, opsigter. Waarskynlik uit Portugees *mandador,* bevelvoerder. [S en RH]
4. Die ingang was, en is, aan die noordekant. [RH]
5. Die jaar waarin daar op die muurwerk (en vermoedelik ook die poort) besluit is: DR 27/4, 7/5. [RH]
6. Morg: 2 1/9 Engelse akker. Kolbe (132) het ook '19'. [RH]

Men heeft in de zelve drie groote wandelpaden, die van 't voornoemd slaavenhuis na den Tafelberg loopen.

Het middelpad is binnen de boomen 15 treden en buiten de boomen nog 1½ trede (behalven de kleine paadjens aan wederzyden, die yder nog wel 1½ en dus te zamen nog 3 treden beslaan) in 't geheel 18 treden breedt, zynde

nothing in all the other gardens, or at least in nothing like such completeness as here. So I leave their lustre to the gardens of the Ancients and of today's amateurs wherever they may be, and their glory to the other renowned gardens of the 4 parts of the world, but say flat out, that this Garden at the Cape has something exceptional and charming not to be found in any other garden in all the world, since I have never read or heard of anything similar in any garden in any land which in importance can compete with it.

So let me begin our description of this excellent African Garden, the more wonderful in that it lies on the most barren promontory to be found anywhere.

Just in front of it across its breadth stands a very large Slave House, this being a building of one story, about 30 feet high, flat-roofed, 77 paces long and 46 deep, where dwell a great number of the slaves of the Hon. Company, about 600 when we were there, under the rule of a Mandoor and an Under-Mandoor, to allot them to work, whether in the Garden or elsewhere. These slave-quarters are close to the wall which runs along the E side of the Garden a good way towards the Table Mountain, about 11 feet high and built of stone, which gradually becomes lower as the road rises towards the hill, being only 7 or 8 feet high beyond a certain small house.

On the E side the entrance into the Garden is by a large gateway, to the right of which the under-gardener lives in a small house. This gateway has 2 pillars and on the lintel stands ‘G’ above the V.O.C. monogram, with the date 1679. It contains in all 19 mergen of land, and is 1115 of my paces long and 293 wide, which measurement fits very exactly with that of one of my friends who amused himself by pacing it out.

In it are three wide paths, running from the aforesaid Slave-House towards the Table Mountain. The central one is 15 paces between the trees (besides the two little paths on each side, which each have 1½, thus 3 in all, thus together 3 paces) or in all 18 paces, being planted very closely everywhere with rose-bushes (as also are the other paths). The one on the E side

over al (gelyk ook de andere wegen) zeer digt met roozeboomtjens tusschen beiden beplant.

Het wandelpad aan de O kant van den thuin, by de steene muur, is 18 treden, en dat van het Westerpad, anders het eikenpad genaamt (om dat men daar een dreef van enkel schoone eikenboomen heeft) is 16 treden breedt, en des zelfs binnenpad tusschen de eiken en de heggen in, beslaat nog 8 treden, behalve dat het aan wederzyden nog een weg van 4 treden heeft buiten welke 3 hoofdwandelpaden zich in de lengte, daar nog 4 korte andere paden in de breedte vertoonen, die yder pas 9 of 10 treden lang, en 4 of 5 treden in 't midden breedt zyn, die men langs de breedte mede alomme met een menigte van roozeboomkens tusschen de andere in bezet ziet.

Buiten de wal van dezen Thuin heeft men, na de kant des Tafelbergs, een watermoolen,[7.] en door dezen ganschen thuin van boven tot beneden zeer schoone gemetzelde diepe waterleidingen en gaten, door welke men 't water, dat van den Tafelberg komt afstroomen, door de gansche thuin leiden ziet, dat ongemeen veel tot de vrugtbaarheid des zelfs doet.

Aan weerzyden van elk pad heeft men zeer hooge heggen van uitnemende hooge speklaurier,[8.] populier, ook van een wilde boom, die een zattynblad, van gedaante als een wilgenblad,[9.] vertoont, van elzen, en van meer andere boomen, die alleen maar dienen, om de vrugten, en andere gewasschen, 't zy in de laanen, 't zy in de byzondere perken van yder soort van boomen, tegen de swaare valwinden, die van den Tafelberg in dezen thuin nederstorten, en anders alles dikwils om verre zouden slaan, te dekken. Binnen deze heggen, die ik wel 23 of 24 voeten gisse hoog te zyn, heeft men in 't middelpad veel eiken, limoen- citroen- orangien- en veelerlei andere boomen in ryen geplant; doch de eiken in dit pad, en die in 't pad by de muur staan, zyn niet boven een gemeen been dik; maar die in 't buitenste pad na 't Westen zyn vry dikker, en ook veel meer in getal, alzoo hier aan yder zyde 117 eiken staan. Ook ziet men hier en daar, tusschen de heggen in, groote cardamomboomen, of wel eenige andere soorten, daar na gelykende.

Deze gansche thuin nu is verder in een groote menigte van middelmaatige byzondere moesvakken, die weer haar heggen van 7 of 8 voeten hoog hebben, verdeelt; in zommige van welke perken men niet als salade, in andere niet als pieterzeli, toekruid, en fyne moeskruiden, in andere niet als zuuring, in andere niet dan kool, in andere niet dan rosmaryn een half mans lengte hoog heeft, in andere niet dan wortelen, in eenige niet dan boontjens, en peultjens, in andere niet dan allerlei bloemen, in andere weer niet dan byzonder schoone bloemkool, of artisjokken, in andere knollen, of wel konkommers, karooten, en wat dies meer is, aanqueekt, alle de welke weer met haare byzondere, doch vry lager, heggen afgeperkt, en omheint zyn, om de zelve voor de valwinden te bewaaren.

7. Daarom vandag nog die naam ‘Meulstraat’. [RH]
8. Spekboom? Karsten (70, 118) stel voor *Kiggelaria africana,* Spekhout, wat deur Kolbe (250) bevestig word, ‘hier Speucke-Baum genennet’. [RH]
9. Blykbaar die silwerboom. [S]

of the Garden along the stone wall is also 18 paces wide, and that on the W side (also called the Oak Walk because there one finds an avenue of nothing but lovely oak-trees) is 16 paces wide, the inner path of the same being 8 paces wide, with a path 4 paces wide on each side. Besides these there are 3 main footpaths lengthwise and 4 short ones crosswise, each of which [latter] is only 9 or 10 paces long and 4 or 5 wide in the centre, and these also are everywhere set with a quantity of rose-bushes planted between the others.

Outside the wall of the Garden, on the side towards the Table Mountain, is a water-mill, and through the whole Garden there run from above to below very fine deep masonry water-channels and hollows, by which the water that comes down from the Table Mountain is led through all the Garden, greatly adding to its fertility.

On both sides of each path are very high hedges of exceptionally tall laurels and poplars, also indigenous trees which have satiny leaves shaped like willow-leaves, and alders, and other trees also, serving only to shield the fruits and plants (whether in the avenues or in the separate sections for each kind of tree) against the heavy squalls that fall down into this Garden from the Table Mountain, and would otherwise often beat down everything. Within these hedges, which I guess to be fully 23 or 24 feet high, there are in the central path many oaks, lemon-, citron-, and orange-trees, and many other kinds of trees planted in rows; but the oaks on this path and those on the path by the wall are no thicker than one's leg, whereas those on the outermost path to the W are considerably thicker, and also more in number, there being 117 on each side there. Also here and there between the hedges are large cardamon-trees, or perhaps some other kind like them.

The whole Garden is further divided into many medium-sized vegetable beds, which again have their 7 or 8 feet high hedges, in some of which there is nothing but lettuce, in others nothing but parsley, or spices and fine pot-herbs, in others only sorrel, or cabbages, or rosemary half as tall as a man, or carrots, or beans and sugar-peas, or all sorts of flowers, or again only exceptionally lovely cauliflowers or artichokes, in others turnips or perhaps cucumbers, parsnips and such-like, all of which are set apart and surrounded by their separate hedges (though considerably lower ones) to protect them from the squalls.

So also there are special sections for all sorts of trees of the Fatherland,

Dus heeft men ook byzondere perken van allerlei vaderlandsche, en weer byzondere van Indische boomen, in yder van welke geen andere, dan zulk een soort van boomen, gezien worden.

Men ziet daar een abrikoozen-perk, een perziken-perk, een queen-perk,[10] een kastanien-perk, een vygen-perk, een appelen-perk, een peeren-perk, van gemeene dito, (en elke soort byzonder) een kerzen-perk, een granaat-perk, een pisang-perk, een pompelmoes-perk, een mispel-perk, een pruimen-perk, een okker- en een haazenooten-perk, waar van alle de boomen zeer net in ryen, na de konst geplant, en met een byzondere hegge omzet, en afgezondert zyn.

Dus is 'er ook een perk alleen met allerlei Medicinale boomen, en ook vakken met allerlei Medicinale planten, onder welke eerste men den Draakenbloedsboom[11] (zoo dik als een halve ton) den kamferboom (de moer van alle Kaapze kamferboomen, die op zekeren nacht zeer schielyk verdort, en uit zyn wortelen zoo, als men hem nu ziet, weer uitgesproten is) en een groote menigte van andere zeldzaame boomen, die in de vier deelen des aardryks vallen, en my nu niet te binnen schieten; alle welke soorten weer yder na 't deel der wereld, daar zy in vallen, byzonder afgeperkt, en onderscheiden zyn. Daar zyn ook de kaneelboom van Ceylon (hoewel in 't verborgen[12]) de *acmelia,* de *coffi*- en *pistache* boom, de *arbutus* uit Italien (die schoone doch wat wateragtige vrugten geeft) en verscheide fraaje Madagascaarze boomen. Ook geeft de *Hortus Amstelodamensis* van de Heer *Commelyn*[13] veel klaare bewyzen hier af by de overgezonde Kaapze gewassen.

Men heeft daar perken met olyvenboomen, moerbesyen-perken, amandelperken, *poire de bon Chretien*-perken, saffraanpeeren-perken, burgemotten-perken, rietpeeren-perken, limoen-perken, en zeer veel anderen, die ik voorby gaa.

Ik heb hier verbaazende groote quekeryen van meloenen, geheele kamers vol, en ongemeen schoon, en weergadeloos schoone en groote watermeloenen in menigte gezien, zoo dat alle de thuinen en fraaje plantagien, die ik in ons land, of elders gezien heb, niet waardig zyn, om by dezen koninklyken Thuin eenigzins vergeleken te worden, alzoo men alles, wat alle de vermaarde thuinen der aarde nuts en zeldzaams uitleveren, hier als in den schoot van dezen Africaanschen Moederthuin kort by een gezamelt ziet.

Een Thuin te gelyk van een ongemeene groote nuttigheid en verquikking voor onze en andere vlooten, en door zyn zeldzaame boomen en plantgewasschen, en verdere natuurlyke cieraaden onvergelykelyk. Een getuigenis, dat buiten my, alle onpartydigen, die dezen Thuin gezien hebben, en dus ook de Engelschen en Franschen aan den zelven geven; en dit is te wonderbaarlyker, om dat men dit alles in een gewest ontmoet, dat van buiten in den eerste opslag den vreemdeling zoo uittermaaten dor, bar, en klippig voor-

10. 'n Perk vir *kwee-en* of *kweepeeren* (kwepers). [S]
11. *Dracaena sp.,* waarskynlik *D. draco* vanaf die Kanariese Eilande. [RH]
12. Die uitvoer van kaneelplante uit Ceylon was baie streng verbode. [RH]
13. J. Commelin. Die titel sou op verskeie werke van toepassing kon wees, die waarskynlikste op *Rariorum Plantarum Horti Medici Amstelodamensis Historia,* Dl. I 1697, II 1701. [RH]

and again special ones for Indian trees, in each of which grows only one kind of tree. Thus there are sections for apricots, for quinces, for chestnuts, figs, apples, pears, cherries, pomegranates, bananas, grape-fruit, medlars, plums, walnuts and hazelnuts, and in all of these the trees are planted in very neat rows as the Art ordains, and set around and divided by separate hedges.

There is also a section with nothing but medicinal trees of all kinds, and sections with all sorts of medicinal plants, among the chief of which are the Dragons-blood tree, the camphor tree (the mother of all the camphor-trees of the Cape, which in a certain night very suddenly withered away, and sprang up again from its roots as it is now to be seen), and a great number of other rare trees found in the four parts of the earth which I do not now remember, all of which are kept apart and divided according to the part of the earth where they are found.

There are also the cinnamon-tree of Ceylon (although in secret), the acmelia, the *coffee*- and *pistachio*-trees, the *arbutus* from Italy (which yields lovely though somewhat watery fruits), and various fine trees from Madagascar. Moreover the *Hortus Amstelodamensis* of Heer *Commelyn* gives many clear descriptions of these from the Cape plants sent home.

There are sections for olive-trees, mulberries, almonds, *poire de bon Chretien,* saffron-pears, bergamot-pears, riet-peeren, lemons, and many others which I pass over. I saw here also astonishingly large nurseries of melons, whole rooms full, and incomparably lovely large water-melons in abundance, so that all the gardens and fine plantations which I have seen in our own country and elsewhere are unworthy of comparison with this noble Garden, since all that is useful and rare which all the famous gardens of the world produce is here closely assembled, as if in the womb of this African Mother-Garden.

It is also a Garden of exceptionally great usefulness for the refreshing of our own and other fleets, and incomparable for its rare trees and plants and other natural ornaments. And this is the testimony given to this Garden, not only by myself but by all impartial persons who have seen it, including English and French; and this is the more wonderful in that all is found in a region which from without seems to the stranger at first sight so utterly dry, barren and stony.

At the end of it, turning towards the shore, one sees the loveliest garden

komt, en daar men, zoo men zich aan 't einde der zelve na de zeekant wend, den heerlyksten Thuin ziet, die men zich verbeelden kan, terwyl men zich maar omkeerende, den barren en klippigen Tafelberg, met alles wat naar en ysselyk is, zoo naby, en voor zich heeft.

Men heeft in den zelven de schoonste lommer van allerlei soorten van boomen, behalven zeer fraaje en lustige prieelen, daar groente overloopt, en daar men zeer lang, zonder gevonden te konnen worden, verborgen in zitten kan. Ook zyn 'er hier en daar in de paden verscheide rustbankjens onder overdekte en lommerryke plaatzen by deze en gene ruischende beekjens, dat aan de afgesloofde en scheurbuikzieke vlootelingen een ongemeene verquikking geeft, gelyk ook het vermaak van de wandeling in dezen Thuin op de drie groote paden, voor al als men van boven af na de rheede ziet, en zoo na beneden komt, met geen pen uit te drukken, en nergens by te vergelyken is, om dat de natuur en de konst hier toe alles, wat verlustigen kan, zoo volmaakt schynen by een gevoegt te hebben, dat men zich zelven, terwyl men dit beschouwt, en aandagtig overweegt, daar in als verliest, behalven dat men zich ook, hoe meenigmaal men daar in zou mogen gewandelt hebben, noit daar in ten vollen vergenoegen kan, maar gestadig zich weder als met een nieuwe lust aangedaan vind, om weer op nieuw daar in te wandelen, dat ook daarom altyd even aangenaam voorkomt, om dat men 'er altyd weer iets in ontdekt, dat men bevoorens niet eens opgemerkt, en over 't hoofd gezien had.

Boven aan het middelpad plagt een steene speelhuisje[14.] te zyn, dat 'er wel had mogen blyven staan, alzoo daar een ongemeen vermaakelyk uitzigt op de rheede is; zoo dat ik niet bedenken kan, om wat reden dit hier van daan genomen is. Over al, waar heenen men wil, mag men in den zelven gaan wandelen; maar men mag niet het allerminste afplukken, waar op swaare straffen staan, gelyk 'er ook doorgaans over al zeer veel spions van slaaven zyn, die daar net op weten te passen. Ook hoort men zeer zelden daar af, en als dat by ongeluk al eens geschied, koopt zulk een onvoorzigtige dit liever, met een steekpenning aan die slaaven te geven, af, dan dat hy zich voor de verbolgentheid en gramschap van den Thuinier, of van den Heer Gouverneur, bloot zou stellen.

Ontrent het midden van dezen Thuin is na de kant, daar men de steene muur aan de O zyde heeft, een fraai steene huisje,[15.] waar in een smalle trant[16.] met twee deuren is, van welke de een na den thuin toe, en om daar door in den zelven te gaan, en de andere na de straat zyde geopent word, gelyk men van daar ook, regt tegen over de stal, of 't koetshuis van den Heer Gouverneur, 'er inkomen kan.

Dit huisje heeft aan weerzyden van dien trant twee fraaje kamers, waar in de Heer Gouverneur my, en andere vrienden, nu en dan wel 's middags

14. Volgens Deel V, bl. 103, opgerig op las van Van Rheede. [RH]
15. Waar Kolbe 3 jaar lank tuisgegaan het. [RH] Kolbe (653) sê die voorhuis was amper vierkant. Vgl. ook die kaart (Kolbe 650). [S]
16. Die oudste betekenis van die woord is: 'n stap, 'n tree. Blykbaar beteken dit hier 'n gang, tussen die kamers aan weerskante. Die *Woordenboek der Nederlandsche Taal* 2047 ken dit slegs by Valentyn. [S]

that can be imagined, while merely by turning around one has the barren and rocky Table Mountain before one, with everything that is horrid and frightening. In it is the most lovely shade from all sorts of trees, besides very fine and delightful arbours roofed with foliage, where one can long sit hidden from everyone. And here and there along the paths are seats for rest in sheltered and shady places beside some rustling streamlet, which give the worn-out and scurvy-smitten seaman exceptional relief. The pleasure of strolling in this Garden on the three wide paths, above all when one gazes from above towards the roads and so walks downwards, is not to be expressed by any pen, and not comparable with that found anywhere else, since here Nature and Art seem to have brought together in unity all that can give pleasure, so that when one looks at and attentively considers it, it is as if one loses oneself therein. Moreover one can never be sated with it, however often one may have strolled there, but continually experiences a new desire to be in it again; and to do so is always pleasing, since one continually discovers something there which had not even been noticed previously, or had been disregarded.

At the higher end of the central path there used to be a brick summerhouse, which might well have been left standing, since from it there was an unusually enjoyable view of the harbour, so that I cannot imagine for what reason it was removed.

One may walk everywhere one wishes, but may not pluck the least thing on pain of severe punishment, and as a rule there are many slave-spies everywhere who well know how to keep watch. However, one very seldom hears of any such [infringement], and if by bad luck anyone ever happens [to be detected], such an imprudent person will prefer to give a bribe to the slaves rather than expose himself to the wrath of the Gardener, or of the Governor.

Near the centre of the Garden, towards the stone wall on the E, there is a small but fine stone house, in which is a narrow passage with two doors, one of which opens towards the Garden giving entrance to the same, and the other towards the street, so that from this one can enter directly opposite the stables or coach-house of the Governor. This little house has two fine rooms on both sides of this passage, where the Governor now and then entertained me and other friends in the afternoon; also he is accustomed to speak here, or else in the house of the Equipagiemeester *Brommert,* with

onthaalt heeft; ook is hy gewoon de Engelschen, Franschen, Deenen, en alle vreemdelingen, hier, of anders in 't huis van den Equipagiemeester *Brommert,* te spreken, alzoo zy niet in 't Kasteel, nog landwaart in, en niet verder dan in de Tafelbaay, mogen komen. Dus heeft men boven ook twee zulke kamers, en een plat 'er boven, daar men op wandelen kan.

Men gebruikt de zelve nu, om 'er zeldzaame Dieren, hier vallende, in op te zetten.

Zeldzaame opgezette Dieren in de zelve. Ik zag 'er in 't jaar 1714 deze navolgende:

2 Zeldzaame Rheen,[17.] of Rheebokken, van hoogte als een groot hert, zynde een manneken en een wyfken. Deze hadden witte dwarsstreepen over het agterlyf, en swaare lange geslingerde hoorns, die rood van verwe waren.

1 Eland,[18.] die van hoogte als een swaaren os, vaal-rood van verw was, en dikke regt agter uitloopende hoorns had, die wel een half el lang waren.

1 Kleinen Rhinoceros,[19.] met een groote en een kleine hoorn op zyn neus, van welke de groote ontrent een span lang, en de kleine pas een groote vuist dik was.

1 Rossen Bok, wat grooter als een hert, die korte hoorns van anderhalve voet had, met zeer veel slingerkringen, en die aan 't einde zeer spits waren.

1 Jong Zeekalf,[20.] van grootte als een swaare Engelsche Dog.

1 Gevlamden schoonen wilden Ezel,[21.] met witte en swarte dwarsstreepen over 't lyf; van grootte als een gemeen Paard zynde.

1 Maatig grooten Leeuw,[22.] en een Leeuwin.

1 Zeekoe,[23.] die wel 13 of 1400 pond (na gissing) swaar, kort van pooten, en zeer dik van lyf was.

Benevens veel andere zeldzaame geraamten van Dieren, die ik niet kende.

Deze Thuin is al van de eerste tyden dezer Colonie aangelegt, maar toen veel kleiner, en schraaler van alles voorzien, doch naderhand, en voor al zedert de komst van den ouden Heer *Simon van der Stel* (gelyk men in 't Frontispies eenigzins aan 't jaar, 1679 uitgedrukt, zien kan) merkelyk vergroot, zoodanig van alles verbetert, en zoo wonderlyk wel onderhouden, dat de voorige thuin daar niets na geleek, alzoo zyn Ed. den zelven niet alleen van veel nutte, maar ook van allerlei uitheemze en zeldzaame boomen, planten, heesters, en kruiden, voorzag, welke voetstappen naderhand zyn zoon, de Heer *Willem Adriaan van der Stel,* niet alleen zeer wel nagevolgt; maar ook nog ongemeen veel tot het verbeteren, en vercieren van dezen Thuin met allerlei zeldzaame gewasschen, toegebragt heeft.

17. Die strepe laat vermoed dat dit koedoes was, *Strepsicheros strepsicheros*. [RH]
18. Nog die kleur nog die horings pas by die eland. [RH]
19. *Rhinoceros bicornis capensis*. [RH]
20. Die seekoei se kleintjie word hier seekalf genoem. [S]
21. Die term wat gewoonlik vir sebras, *Equus burchellii,* gebruik is. [RH]
22. *Leo leo melanochaitus,* uitgestorwe. [RH]
23. *Hippopotamus amphibius capensis*. [RH]

Het opzigt over dezen Thuin had een baas Thuinier, *Jan Hertog*[24.] ge-

24. Jan Hertog (Hartog) van Aken het in 1691 na die Kaap gekom. In 1689 het hy Oldenland as baastuinier opgevolg. Hy was ook 'n kneg van W.A. van der Stel op ‘Vergelegen’. In 1699 en 1705 het hy Oloff Berg en Starrenburg op hul landtogte na die binneland vergesel. Vgl. *Resolusies* IV, bl. 29 n. 90.

the English, French, Danes and all other foreigners, so that they may not come into the Fort, nor may they go inland from the Table Bay. Similarly there are also two rooms above, and a flat roof on which one can stroll.

The same is now used for stuffed rare beasts found here. In 1714 I saw the following:

2 rare roes or roebucks, as big as a large stag, being a male and a female; these had white cross-stripes over their haunches, and long and thick spiral horns, brownish red in colour;
1 eland, as large as a big ox, pale red in colour and with thick horns slanting straight backwards, fully half an ell long;
1 small rhinoceros, with a large and a small horn on its nose, the larger about a span long and the smaller barely as thick as one's fist;
1 Rossen bok, somewhat larger than a stag, with short horns a foot and a half long, very sharp at the ends and closely spiralled;
1 young sea-calf, as big as an English mastiff;
1 lovely dappled wild ass, with white and black stripes on its body, as big as an ordinary horse;
1 fairly large lion, and a lioness;
1 seacow, at a guess fully 13 or 1400 pounds in weight, short-legged and very thick of body;

also many other rare skeletons of beasts which I did not know.

This Garden was laid out even in the earliest days of this Colony, though much smaller and much less well provided with everything; but it was afterwards very notably enlarged, especially after the arrival of the old Heer *Simon van der Stel* (as is somewhat indicated by the mention of the year 1679 on the lintel), and so improved in all respects and so wonderfully well maintained, that there is no comparison with the earlier garden, since H.E. provided it not only with many useful trees, plants, shrubs and herbs, but also with all kinds of exotic and rare ones; and later his son Heer *Willem*

naamt, die alle maand 60 gulden van de E. Maatschappy trok, en die, behalven den onderthuinier, een groot getal slaaven onder zich had, die hy gestadig tot het altydduurend werk in dezen Thuin verdeelde.

Behalven dezen voortreffelyken Thuin heeft men 'er hier (voor al als men wat hooger na den Tafelberg en na de kloove van dien opgaat) nog verscheide anderen van de Vrylieden, die wel veel kleiner; maar om de fraaje plantagien, wynbergen, en andere cieraaden, waardig zyn om gezien en bewandelt te worden.

De vrugten, hier vallende. Uit het gene wy nu reets van deze thuinen gezegt hebben, blykt klaar genoeg, dat men hier ongemeen veel schoone boom- en aardgewasschen, en dierhalven een ongemeene goede en vrugtbaare aarde heeft, hoewel men, als men de zelve met opmerking beschouwt, geenzins (voor al in de Tafelbaay) zeggen zou, dat zy in staat was, om zulke schoone vrugten voort te brengen.

Aan de perken, met byzondere boomen beplant, ziet men reets, wat voor boomvrugten hier vallen; van welke wy alleen nog deze en gene zaaken te zeggen hebben.

De *poire de bon Chretien* groeit hier ongemeen schoon, en beter, zoo de Franschen zeggen, als in hun eigen land; doch andere zeldzaame Fransche vrugten, als de renet,[25.] goude pipping, en diergelyke fyne appelen, willen hier niet wel voort.

De granaatappel heb ik in groote, schoonheid van blos, en van ongemeene rypheid, noit zoo, dan hier, gezien.

De queepeeren worden hier niet alleen ruim eens zoo groot, als in Holland; maar ook zoo ongemeen ryp, dat men die zonder eenige wrangheid met de grootste smaak ter wereld eeten kan, behalven dat het een lust is 'er zoo 3 of 4 by een van een ongemeene grootte, en zoo geel as goud, aan een dun takje te zien hangen.

De olyven, vygen, moerbezien, amandelen, mispelen, riet- saffraan- en winterpeeren zyn hier ongemeen schoon, en de burgemotten veel grooter, als ik die oit in 't Vaderland gezien hebbe; maar zy vallen vry wateragtiger. Ook dragen de olyven wat lui.

De aagtenappelen zyn hier doorgaans wel klein; doch zeer goed van smaak. De pruimen, okkernooten, en kastanien zyn hier zeer goed, maar de haazenooten, kruis- en aalbezien willen hier zoo niet voort; men heeft mede veel kerszenboomen; doch zy dragen zeer traag. Ook word de piessang en ananas hier zoo ryp niet, als in Indiën; maar de gojavas groeijen zeer wel. Men had 'er ook mangostanboomkens, maar nog zeer klein, en ook bamboesstoelen zedert 't jaar 1712 gehad.

De abrikoozen en perziken zyn 'er overvloedig, en ongemeen schoon, voor

25. Die *renet* of *renetappel* is 'n soort *pipping* (*pippeling*) wat op sy beurt die Nederlandse naam vir die soet appelsoort is. [De K]

Adriaan van der Stel not only followed his example very closely, but also added exceptionally greatly to the improvement of this Garden and beautified it with all sorts of rare plants.

A Master-Gardener, by name *Jan Hertog,* had charge of this Garden, who drew monthly 60 guilders from the Hon. Company, and had under him, in addition to the Under-Gardener, a large number of slaves which he continually allotted to the never-ceasing work in this Garden.

Besides this excellent Garden there are also here (especially when one goes somewhat higher towards the Table Mountain and its gorge) various others owned by freemen, which indeed are far smaller, but are worth seeing and visiting because of their fine plantations, vineyards and other ornaments.

From what we have already said of this Garden it is clear enough, that since there are here unusually many lovely trees and plants, the soil must be unusually good and fertile, although when this is closely examined (especially at the Table Bay) one would no wise suppose, that it was capable of producing such lovely fruits.

What tree-fruits are found here can be seen from the [above list of] sections planted with the various trees, to which we have only a little more to add:

The *poire de bon Chretien* grows here unusually well, even better, the French say, than in their own land; but other rare French fruits, such as the rennet, golden pippin and similar fine apples, do not prosper here.

Nowhere but here have I seen pomegranates of such beauty of flower and of such unusual sweetness.

The quinces here are not only fully as large as in Holland, but also are so exceptionally sweet, that they can be eaten with the greatest enjoyment without any tartness being perceived; and it is also pleasing to see some 3 or 4 all hanging together on one thin stem, as yellow as gold.

The olives, figs, mulberries, almonds, medlars, riet-, saffron- and winterpears are unusually lovely here, and the bergamots much larger than any I ever saw in Holland, but they are somewhat watery. Also the olives give a somewhat poor yield.

The crab-apples here are indeed as a rule small, but very tasty.

The plums, walnuts and chestnuts are very good here, but the hazelnuts, gooseberries and currants do not thrive here so well. There are also many cherry-trees but they give a very poor yield. Also the bananas and pine-apples are not so sweet here as in the Indies; but the guavas grow very well.

al landwaart in, daar de grond vry beter is. Het is waar, dat zy juist die roode Vaderlandze couleur altyd niet hebben (gelyk ik die ook zoo wel in 't vaderland gezien heb) maar dat belet niet, dat ik ze hier zeer goed heb gegeten. Ook moet men bekennen, dat alle abrikoozen en perziken in 't vaderland niet even goed zyn, en ik heb 'er daar veele gegeten, die op geen stukken na by de Kaapse haalen konden; doch 't verschilt veel van wat boomen en land zy zyn.

Zekere Monsr. *Purry,*[26] en eenige anderen, spreken zeer veragtelyk by na van alle de vrugten hier; doch daar loopt veel nyd, verwaantheid, onkunde, liefdeloosheid, en jaloezy, onder hun zeggen, weshalven wy dit maar ongevoelig voorby gaan, voor al van vreemdelingen, die niet fraai's, dan in hun land, zagen.

De orangie- en limoenboomen groejen 'er mede; doch niet zeer overvloedig; maar ik heb 'er een soort van kleine citroenen uit de hand gegeten, zoo ongemeen lekker en verquikkende, dat ik noit een vrugt, die my meer bekoorde en vervoerde, weet gegeten te hebben, alzoo ik my aan de zelve niet verzadigen kon. Of 'er die veel vallen, kan ik niet zeggen; maar de Heer *Adriaan van der Stel*[27] vereerde 'er my in 't jaar 1685 twee honderd op de reize na Batavia; welke my zoo ongemeen wel smaakten, dat zy in de eerste week zeer gretig en met berouw van my niet beter daar af voorzien te hebben, al weg waren.

Veel boomen, uit 't Vaderland gebragt, wilden hier niet tieren; doch geënt, of geocculeert zynde, groeiden de zelve hier aanstonts vry weelderiger en voorspoediger, dan in Holland, daar zy doorgaans tot in 't voorjaar moeten wagten.

Een van de heerlykste vrugten, die hier vallen, is de druif, die hier ongemeen schoon, ryp, en menigerlei is, waar van de oude Heer *van der Stel* eerst, en daar na zyn zoon, de Heer *Willem Adriaan van der Stel,* de voornaamste lof en eere, als de grootste voortzetters zoo van den landbouw, als van den wynoegst, buiten alle tegenspraak toekomt; want schoon men hier voor hun tyd reets druiven gehad, en ook eenige wynen geperst heeft, is het egter zeker, dat de oude Heer *van der Stel* hier op zyne uitmuntende buitenplaats, Constantia, zeer veel soorten van wynstokken, uit Duitsland, en andere gewesten, ontboden, en die men hier bevoorens noit kende, gebragt heeft, behalven dat 'er tot nog toe geen wyn is, die by de roode Constantiawyn kan vergeleken worden; maar toen zyn zoon hem quam vervangen, heeft hy nog ongelyk meer andere soorten van wynstokken, by zyn vaders tyd hier nog onbekent, in zulken menigte aangebragt, dat men 'er over heeft verbaast gestaan, voor al na dat hy zyn plaats, *Vergelegen,* volbouwt had.

Men heeft hier de steendruif, de blaauwe muscadel, of de Catalonier, de witte muscadel, de kleine blaauwe druif, en de kristaldruif. Ook zag men

26. Skynbaar word bedoel J.P. Purry, *Memoire* ..., Amsterdam 1718, maar geen vermelding van die Tuin kan in sy boek gevind word nie, nog minder kritiek daarop. En Valentyn kon geredelik ander skrywers uit dié tydperk gevind het wat dit gekritiseer het, by. Loubère (131-3) ‘nuttig eerder as mooi ... soos 'n mark-tuin tuis’, Lockger (296) ‘tans in 'n toestand van agteruitgang ... 'n baie goeie kombuistuin’, Maxwell (54) ‘erg verwaarloos’. [RH]
27. Adriaan van der Stel was die tweede seun van Simon van der Stel. Hy is op 29/9/1665 in Haarlem gedoop. In 1685 het hy teen 'n klein salaris as assistent onder sy vader gewerk. In dié tyd het hy telkens diens gedoen as dispensier of magasynmeester. Vgl. A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* bl. 228-231.

There were also mangosteen-trees, but very small, and since 1712 also bamboo-stools.

The apricots and peaches are abundant, and exceptionally lovely, especially further inland where the soil is somewhat better. It is true, that they never have just the red colour as in the Fatherland (though I have also seen such [pale ones] there), but nevertheless I have eaten very good ones here. And one must also admit, that all apricots and peaches in Holland are not equally good, and I have eaten many there which in no wise could compare with those of the Cape; but this greatly differs according to the trees and the regions from which they come.

A certain Monsieur *Purry,* and certain others, speak very contemptuously of nearly all the fruits here, but under their statements lie hidden much envy, conceit, ignorance, malevolence and jealousy, for which reason we pass it over unmoved, especially as coming from foreigners who saw nothing fine but in their own country.

Orange- and lemon-trees grow also, but not very abundantly; but I have eaten raw a sort of small citron, so unusually tasty and refreshing that I do not remember ever to have eaten any fruit which more fascinated and charmed me, so that I could never be sated of them. Whether there are many of them I cannot say, but Heer *Adriaan van der Stel* presented me with two hundred of them for my journey to Batavia in 1685; and they tasted so well to me, that they were very greedily finished off in the first week, with regrets that I had not better provided myself with them.

Many trees brought from the Fatherland will not take root here, but if grafted or budded they at once grow here considerably more luxuriantly and rapidly than in Holland, where as a rule they must await the Spring.

One of the noblest fruits here is the grape, which here is unusually lovely, sweet and varied, for which the principal praise and honour is without doubt due to the old Heer *van der Stel* and then to his son, Heer *Willem Adriaan van der Stel,* as being the chief promoters, both of agriculture and of vinegrowing, since although before their times there were already vines here, and wine had already been pressed, it is certain that the old Heer *van der*

(doch alleen by den jongen Heer *van der Stel*[28.]) de Frontinjacdruif, de Russelaar, de Pottebakker, de Avignon, de Champagne, de Burgoigne, de Wyntint, en een Perziaanze lange witte druif, de *bon Jesus* genaamt, die ongemeene schoone witte wyn gaf, en die hem door den Heer *Desmarets* gezonden was.

Alle deze soorten van druiven tieren hier ongemeen wel, en 't is een lust om door de wynbergen, zoo aan de Tafelbaay (die men 'er verscheide, by de Dienaars der E. Maatschappy, en voor al by de Vrylieden, ziet) als voornamelyk landwaard in, te wandelen, daar men aan zeer laage stammetjes zoo veel duizenden ongemeen schoone groote en doorrype troszen hangen ziet, dat men niet weet, welke men kiezen wil; en hoe veel men 'er ook af eet, bekomen zy de menschen doorgaans zeer wel, gelyk ik aan my zelven bevonden heb, die 'er dagelyks 's morgens, 's middags en 's avonts eenige ponden, en meer, als ik zeggen durf, van at, zonder dat zy my oit quaalyk bekomen zyn, behalven dat zy ook ongemeen dienden, om onze licchaamen, door de oude spyzen als gesloten en verhard, zeer gemakkelyk te openen, en, voor al als men de schillen mede opeet, te zuiveren.

Men mag van de zelve, als men in een wyngaard is, zoo veel, als men 'er begeert, om niet eeten; doch de bossen, die men mede neemt, moet men betaalen.

Ik zou van de druiven, en voor al van 't perszen der zelven, en van veel plaatzen hier en daar in de Tafelbaay, nog veel konnen zeggen; doch zal dat uitstellen ter tyd toe, dat ik van de erneering der Vrylieden hier spreken zal.[29.]

Wat de aardvrugten betreft, die groejen hier van allerlei slag en soorten zeer weelderig. Noit heb ik zulke schoone groote ajuin, dan hier, gezien. Het zelve moet ik ook van de bloemkool zeggen, die met geheele aamen en halfaamen[30.] (gelyk de andere ingelegde kool en queen) van daar naar Indiën vervoert worden.

Het koorn, zoo de rogge, als de tarw, groeit hier ongemeen wel, en de halmen der zelven ziet men met ongelooflyk veel schoone koornairen beladen.

Het zy men van grove, het zy men van fyne moeskruiden spreekt, men heeft ze 'er beide ongemeen schoon, en overvloedig.

De aspergies en aardbeyen zyn 'er nogtans niet zeer gemeen; egter heb ik die beide op de plaats van den Heer *Willem Adriaan van der Stel, Vergelegen,* in Hottentots Holland, zoo schoon en smaakelyk gegeten, als men die zou konnen wenschen; en schoon de aspergies maar maatig groot, en pas een gemeenen vinger dik waren, waren zy egter weer zoo mals, dat men die

28. Frans van der Stel, vierde kind van Simon van der Stel, is waarskynlik in 1669 in Amsterdam gebore. Reeds op veertienjarige leeftyd het Simon hom ‘adelborst van de penne’ gemaak. In 1685 word hy as assistent in die boeke van die Kompanjie genoem. In 1699 gee die kommissaris Daniël Heins aan Frans 'n stuk grond om te boer. Vgl. A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* bl. 232-237.
29. Vgl. bl. 188 hieronder.
30. As maat vir vloeistof ¼ lêer; in afgeleide betekenis 'n vaatjie van dié inhoud. Vermoedelik is die kool in sulke vaatjies ingesout. Sien bl. 206 hieronder. [S] 'n Aam staan gelyk aan omtrent 40 Engelse gellings of 182 liter. [RH]

Stel brought to his outstanding country estate, Constantia, many sorts of vine-stocks from Germany and elsewhere, previously unknown here; also that until now there is no wine to be compared to the red Constantia-wine. But when his son replaced him, he brought yet more different types of vinestocks still unknown here in his father's days, in such numbers that one is amazed thereat; and especially after he had completed his estate, *Vergelegen*.

Here are found the ‘steen-druif’, the blue Muscatel or Catalonian, the white Muscatel, the small blue grape, and the ‘kristal-druif’. Also (but only on this estate of the younger Heer *van der Stel,* are grapes called Frontinjac [sic], Russelaar, Avignon, Champagne, Burgundy, Vino-tinto, and a large white Persian grape called *bon Jesus,* which was sent to him by Heer *Desmarets,* and produces unusually lovely white wine.

All these sorts of grapes thrive here unusually well, and it is a pleasure to stroll through the vineyards, both at the Table Bay (where there are various owned by the Servants of the Hon. Company and especially by the freemen), but especially further inland, where so many thousand unusually lovely, large and fully ripe bunches hang on very low plants, that one does not know which to choose; and however many are eaten of them they usually agree with people very well, as I found in my own case, daily eating several pounds or more (if I may admit it) in the mornings, afternoons and evenings without their ever disagreeing with me, although they also served me uncommonly well very gently to open my bowels, as if obstructed and hardened by the stale provisions, and to cleanse them, especially if the skins are also eaten.

In a vineyard one may eat as many of them as one wishes, free, but any bunches taken away must be paid for.

I could say much more regarding the grapes, and especially the pressing of them, and as to the many estates here and there at the Table Bay, but I will leave this until I speak of the sustenance of the freemen.

As regards root-crops, these grow here very abundantly of all kinds and sorts. I have never seen such fine large onions as here; and I must say the same also of the cauliflowers, which are carried from here to the Indies by whole aamen and half-aamen (as are cabbages and quinces, also pickled).

Corn, both rye and wheat, grows here uncommonly well, and the stalks are loaded with unbelievably many fine ears.

geheel en al opeeten kon; en de aardbezien, die 'er roode en witte, doch meest langwerpig, groejen, zyn uitnement, beide van smaak en geur.

Bruinheilig, of mentha,[31.] klaver en andere fraaje gewassen, ziet men daar in 't wild groejen, en gansche velden met rosmaryn van een uitnemende hoogte, zeer weelderig op 't veld staande.

Roozen, teylen,[32.] tuberoozen, *foela moegri, foela quater horas,* en een groote menigte van andere Europische en Indiaansche bloemen heeft men 'er zeer schoon, en weelderig, doch de anemia, of ranunculus willen er in 't geheel niet aarden; maar ik heb 'er eenige auricula's op het nieuw moesland van de E. Maatschappy gezien; hoewel ik 'er by zeggen moet, dat zy flaauw van couleur, en zeer klein waren.

Fraaje Herbarius Vivus van Oldeland. Niets is 'er, waar over men zich meer verwonderen moet, als over de gansche velden met bloemen, die hier in 't wild groejen, en die zoo ongemeen sterk en fraai van kleur zyn, dat het jammer is, dat zy niet alle na 't leven, en met haare verwen, door een konstig schilder afgeteekent worden. Ik heb 'er eenen *Herbarius Vivus* van gezien, die de Heer *Henrik Bernard Oldeland,*[33.] een fraai *Botanicus,* dien ik als opziender van de Compagnies thuin hier in 't jaar 1695 gekent heb, had by een gezamelt, en die wel in 13 of 14 deelen in Folio, met een zeer fraaje beschryving van yder plant in 't Latyn, bestont. Ik vont dit werk in 't jaar 1714 by hem nagelaaten, en heb 'er met veel vermaak nu en dan in gelezen. Daar zyn Engelschen geweest, die 'er groote zin in hadden; doch de bezitter van 't zelve, Monsr. *Donker,* zyn nazaat,[34.] eischte 'er hen veel te veel geld na hun zin voor. Zy waren ongemeen fraai, byzonder wel gedroogt, en zoo levendig nog van verwe, dat het een lust was de zelve te zien.

Wy geven hier een kort uittrekzel van dit Kruidboek:[35.]

31. *Mentha aquatica, M. longifolia capensis*. [RH]
32. Sonkieltjie, narsing. [De K]
33. Heinrich (Hendrik) Bernhard Oldenland, Kompanjiestuinier en plantkundige, is ca. 1663 in Lübeck, Duitsland gebore en in 1697 in Kaapstad oorlede. (Vgl. *SABW*- II.)
Oldenland se dood val ruim 'n halwe eeu voor die begin van Linnaeus se invloed, en sy nomenclatuur gebruik name wat eintlik kort beskrywings is. Hy staan nog buite die binominale stelsel van geslags- en soortname. [S]
34. 'Nazaat' - hier blykbaar in die sin van iemand wat in 'n ander se regte opgevolg het, sy erfgenaam. Donker was geen familie van Oldenland nie, maar het sy weduwee getrou en so die beheer oor die herbarium verkry. Hoge, gesiteer deur Mia Karsten (*The Old Company's Garden,* bl. 76-79) het hom verdedig en daarop gewys dat die man die herbarium goed versorg en ten slotte na Holland geneem het, waar dit by die Amsterdamse botanikus prof. Joh. Burman tereggekom het. Donker het geweet wat sulke versamelings onder Europese liefhebbers werd was, en hy was reg om nie somaar enige bod vir sy vrou se besit te aanvaar nie. Burman het die versameling in Amsterdam aan Thunberg vertoon en sy seun en latere opvolger het dit selfs saamgeneem na Swede op 'n besoek aan Linnaeus. Dis duidelik dat die deskundiges groot waarde daaraan geheg het. Ander gedroogde plante van Oldenland het op ander weë Europa bereik; so is daar bv. van hulle in die Sloane versameling van die Britse Museum. (Informasie van dr. Miriam P. de Vos, Stellenbosch, en Karsten, 77.) [S]
35. In die katalogus is klaarblyklike spelfoute met die goedgunstige hulp van prof. R.H. Compton van Mbabane, Swaziland, emeritus-professor in die plantkunde aan die Universiteit van Kaapstad, opgemerk. Die hele naamlys is vol ongerymdhede, bv. inkonsekwente gebruik van hoof- en klein letters en byvoeglike naamwoorde wat soms voor en dan weer na die selfstandige naamwoorde staan. Dit is alles onverbeter gelaat. Om praktiese oorwegings is daar ook geen poging aangewend om die hedendaagse plantkundige ekwivalente vir die Latynse naam-aanduidinge te probeer gee nie. [De K]

Spelfoute wat wyle prof. Serton aangeteken het, is die volgende: Onder *Africaansche Abutilon: rugolis* i.p.v. *rugosis*. Onder *Aloë* 3: *notatus* i.p.v. *notatis;* onder 13 aldaar: *triangularis* i.p.v. *triangulari;* en onder 22 aldaar: *spiris* i.p.v. *spinis*. Onder *Alaternoides* 2: *nuperati* i.p.v. *imperati*. Onder *Amygdalus*: *augustiore* i.p.v. *angustiore*. Onder *Asplenium*: *ramosium* i.p.v. *ramosum*. Onder *Aster* 6: *angusti* i.p.v. *angustis*. Onder *Bellis* 4: *junceis* i.p.v. *juncaeis*. Onder *Bryonia* 1: *laciuias* i.p.v. *lacinias*.
Die spelfoute waarop prof. Compton gewys het, is die volgende: *Centurium* i.p.v. *Centaurium, Chrysanthenum* i.p.v. *Chrysanthemum*. Onder *Coma aurea Africana* 1: *friticans* i.p.v. *fruticans;* en onder 3 aldaar: *Africans* i.p.v. *Africana*. Onder *Echium Africanum* 2: *facir* i.p.v. *facie*. Onder *Frutex Aethiopicus*: *portulace* i.p.v. *portulacae*. Onder *Genista Africana* 11: *hirsurtis* i.p.v. *hirsutis;* en onder 19 aldaar: *Dorycinii* i.p.v. *Dorycnii*. Onder *Geranium Africanum* 3 en 4: *Alchimillae* i.p.v. *Alchemillae;* en onder 11 aldaar: *pallido* i.p.v. *pallide*. Onder *Globularia Africana*: *Thimalaeae* i.p.v. *Thymelaeae*. Onder *Jacobaea Africana* 12: *frutesens* i.p.v. *frutescens*. Onder *Phaseolus Africanus* 1: *flaveo* i.p.v. *flavo. Sisynrichium* i.p.v. *Sisyrinchium*. Onder *Tithymalus Aizoides Africanus* 2: *clamaenerii* i.p.v. *chamaenerii;* en onder 3 aldaar: *arborens* i.p.v. *arboreus*. Onder *Ficoides Africana* 2: *acaulos* i.p.v. *acaulis;* onder 10 aldaar: *Azoides* i.p.v. *Aizoides;* onder 24 aldaar: *intns* i.p.v. *intus;* en onder 35 aldaar: *Ficus* i.p.v. *Ficoides* en *oculeis* i.p.v. *oculis. Arundo Sacharifera* i.p.v. *Arundo Saccharifera*. Onder *Melissa hortensis*: *critri* i.p.v. *citri. Ocyum latifolium maculatum vel crispum* i.p.v. *Ocimum latifolium maculatum vel crispum. Sambuccus vulgaris* i.p.v. *Sambucus vulgaris*.

Both coarse and fine vegetables are unusually lovely and abundant. Asparagus and potatoes are however not very common, though I ate of both on the estate *Vergelegen* of Heer *Willem Adriaan van der Stel* in Hottentots-Holland, as lovely and tasty as one could wish, and although the asparagus was only moderately large and barely as thick as an ordinary finger, it was so tender that all of it could be eaten; and the potatoes are exceptional both in flavour and scent, both red and white though for the most part oval.

Bruinheilig or mint, clover, and other fine herbs are seen growing wild here, and whole fields of rosemary of an exceptional height and very thick on the ground.

Roses, jonquils, tuberoses, *foela moegri, foela quater horas,* and a great number of other European and Indian flowers are very lovely and luxuriant here, but the anemia or ranunculus will as a rule not take root; but I saw some auriculas in the new vegetable-garden of the Hon. Company, although I must add that they were very pale in colour and very small.

There is nothing more amazing than to see whole fields of flowers growing wild here, of which the colours are so unusually bright and fine, that it is a pity that they cannot be drawn from life by a skilful artist. I saw a *Herbarins* [sic] *Vivus* of them, which Heer *Henrik Bernard Oldenland* had collected, a good botanist whom I knew here as Overseer of the Company's Garden, composing fully 13 or 14 volumes in folio, with a very fine description in Latin of each plant. I saw this work in 1714 after his death, and often read in it with great pleasure. There were some Englishmen who took a great interest in it, but the owner, Monsr. *Donker,* his heir, asked too much for it in their opinion. The specimens were unusually lovely, exceptionally well dried, and still so living in colour, that it was a pleasure to see them.

We give here a short extract from this Herbary: (See Dutch text.)

Kort uittrekzel uit Oldelands kruidboek.

Africaansche Abutilon, foliis rugolis, & siliculis lanuginosis.
Absinthium Africanum frutescens, foliis latioribus.
Allium Africanum, flore purpurascente.
Aloë, *veelerlei*, *als*
1 Aloë Africana arborescens, montana, non spinosa, folio longissimo, plicatili, flore rubro.
2 - - - - - aborescens, floribus albicantibus fragrantissimis.
3 - - - - - caulescens, foliis spinosis, maculis ab utraque parte albicantibus notatus.
4 - - - - - brevissimo, crassissimoque folio, flore subviridi.
5 - - - - - flore glabro, rigidissimo, flore subviridi.
6 - - - - - flore rubro, folio maculis ab utraque parte albicantibus notato.
7 - - - - - - - - - folio triangulari, & verrucis ab utraque parte albicantibus netato.
8 - - - - - folio in summitate triangulari, margaritifera, flore subviridi.
9 - - - - - margaritifera, minor.
10 - - - - - foliis glaucis, margine & dorsi parte superiore spinosis, flore rubro.
11 - - - - - foliis glaucis, margine & dorso integro spinosis.
12 - - - - - caulescens, foliis glaucis caulem amplectentibus.

13 Aloë Africana, folio triangularis longissimo, floribus luteis & faetidis.
floribus luteis & faetidis.
14 - - - - - caulescens, foliis magis glaucis canlem amplectentibus, & in mucronem obtusiorem desinentibus.
15 - - - - - - - - - - - minus glaucis, caulem amplectentibus, dorsi parte superiore spinosa.
16 - - - - - - - - - - - glaucis, caulem amplectentibus latioribus, & undequaque spinosis.
17 - - - - - - - - - - - glaucis, caulem amplectentibus dorso integro spinoso.
18 - - - - - - - - - - - glaucis brevioribus, caulem amplectentibus, foliorum parte interna & externa non nihil spinosa.
19 - - - - - - - - - - - glaucis brevissimis, foliorum summitate interna & externa non nihil spinosa.
20 - - - - - caulescens perfoliata, glauca & non spinosa.
21 - - - - - glabro folio, minutissimis cavitatibus donato.
22 - - - - - humilis, spiris inermibus & verrucis obsita.
23 - - - - - - - - Arachnoidaea.
24 - - - - - - - - foliis ex albo & viridi variegatis.
25 - - - - - - - - folio non nihil reflexo, floribus ex albo & rubro variegatis.
26 - - - - - - - - folio in summitate triangulari & rigidissimo, marginibus albicantibus.
27 - - - - - erecta, triangularis, & triangulari folio viscoso.
28 - - - - - - - rotunda, folio parvo & in acumen rigidissimum exeunte.
1 Alaternoides Africana, ericae foliis, floribus albicantibus & muscosis.
2 - - - - - - - Telephini legitimi nuperati folio, flore viridi.
3 - - - - - - - lauri serratae folio.
4 - - - - - - - chamaemespili folio rigidiore & minore, floribus albicantibus.
5 - - - - - - - roris marini latiori & pilosiori folio, flore caeruleo.
Althaea Africana vesicaria.
Amygdalus Africana nana, flore incurvato roseo simplici, folio mali persici augustiore.
1 Anaemospermos Africana, foliis cardui benedicti, florum radiis intus sulphureis.
2 - - - - - - - - - - - plantaginis flore sulphureo.
3 - - - - - - - - - Jacobaeae maritimae foliis, flore sulphureo.
1 Apocynum Africanum erectum, villoso fructu, salicis folio lato, glabro.
2 dito, subhirsuto.
3 - - glabro, angusto.
4 Apocynum Africanum humile, aizoides, siliquis erectis.
5 - - - - - - - - erectum, subhirsutum, foliis undulatis.
6 Apocynum scandens Africanum Vincae pervincae foliis, subincanum.
7 Apocynum Africanum scandens, Asphodeli radice, angustissimo folio.
8 - - - - - - - - Lapati folio.
Arum Aethiopicum florigerum & fructum ferens, radice magna orbiculari.
Arum Africanum Flore albo odorato.
Arum maximum Aegyptiacum, quod vulgo colocassia audit.
1 Asclepias Africana Azoides.

2 dito, longioribus foliis minus dentatis.
3 - - Flore pulchre fimbriato.

Argyrodentros Africana, foliis sericis & argenteis.
Asparagus Sylvestris Africanus aculeatus.
Asphodelus Africanus angusti folius luteus, minor.
Asplenium Africanum ramosium, maximum, caulibus splendentibus.
1 Aster Africanus Jacobaeae foliis, Flore aureo.
2 - - - - - - Staechatis foliis, Flore aureo.
3 - - - - - - Ramosus, Hysopi foliis, Floribus caeruleis.
4 dito, albis.
5 Aster Africanus, Heligrisi folio, Flore rubro.
6 - - - - - - Frutescens, foliis angusti, & plerumque conjunctis.
7 - - - - - - - - - - splendentibus parvis & reflexis foliis.
8 - - - - - - - - - - lavendulae folio, Flore purpureo.
9 - - - - - - annuus, senecionis foliis.
10 - - - - - - Frutescens, foliis senecionis crassioribus.
Alteroplatii Carpos Africana Frutescens crithmi marini foliis.
Astragalus Africanus odoratus, Flore luteo.
1 Bellis Africana, Florum pediculis pene aphylis foliis incisis.
2 - - - - - - - - - - foliosis, foliis angustis & integris.
3 - - - - - Capitulo aphyllo luteo, coronopi folio, cauliculis procumbentibus.
4 dito, foliis & cauliculis junceis erectis.
1 Bryonia Africana Glabra, foliis in profundas laciuias divisis, fructu minori.
2 - - - - - - Laciniata, tuberosa radice, Floribus herbaceis.
Calendula, sive Caltha Africana humilis, Flore intus albo, foris violaceo simplici.
1 Campanula Africana annua, hirsuta, latis serratisque foliis, Flore magne violaceo.
2 - - - - - - - - - glabra, serrato folio, Flore pailido.
3 - - - - - - - hirsuta, parvo angustoque folio, Flore pallido violaceo.
4 - - - - - - - - - angustifolia, Flore purpurascente major.
5 dito, minor.
6 Campanula Africana Frutescens, aculeosa, Flore violaceo.
7 - - - - - - - minor, Erini facie, Flore violaceo, cauliculis erectis.
8 dito, procumbentibus.
Camphorata Africana umbellata, Frutescens.
Cardamine Africana trifolia (dicitur etiam Nasturtium) foliis ternis, facie christophorianae.
Centurium majus Africanum, laciniatum, Flore aureo, odorato.
1 Centurium minus Africanum, lini foliis & facie, Flore amplo suave rubente.
2 - - - - - - - - - - arborescens, latifolium, Flore ruberrimo.
3 dito, angustissimum, Flore ruberrimo.
4 - - tulpiferum.
Cheirantos Africana, Flore luteo.
Chrysanthenum Africanum Stoebes, foliis angustioribus.
1 Chrysanthenum Africanum repens, Flore aphylo, coronopi folio.
2 Chrysanthemoides Osteospergon Africanum, odoratum, spinosum & viscosum.
Cistus humilis aizoides maritimus Africanus, Flore rubello.
1 Colutea Africana annua, foliis parvis mucronatis, vesiculis compressis.
2 - - - - - - annua, foliis cordatis, & vesiculis minus compressis.

3 - - - - - - Sennae foliis, flore sanguineo.
4 - - - - - - humilis, flore sanguineo crotolariae siliquis.

1 Coma aurea Africana friticans, foliis Linariae angustis major.
2 dito, minor.
3 Coma aurea Africans, Linariae foliis glaucis & lanuginosis.
4 - - - - - - - - fruticans, omnium maxima, foliis tomentosis & incanis.
5 - - - - - - - - fruticans, Ericae folio.
6 - - - - - - - - fruticans, foliis glaucis & in extremitate trifidis.
7 - - - - - - - - fruticans, foliis crithmi marini.
8 - - - - - - - - fruticans, foliis inferioribus incisis, superioribus dentatis.
1 Conyza Africana arborescens incana, floribus purpuroviolaceis, foliis Salviae, odore Salviae & Roris marini.
2 - - - - - - humilis, foliis angustioribus nervosis, floribus umbellatis.
3 - - - - - - Frutescens, foliis Salviae, odore camphorae.
4 dito, foliis Erucae hamatis & incanis.
5 - - Roris marini.
6 Conyza Africana Senecionis Flore.
Cotula Africana, calyce eleganti caesio.
1 Cotyledon Africana Frutescens, foliis orbiculatis, limbo purpureo cinetis.
2 - - - - - - - teretifolia, flore pulcherrimo.
3 - - - - - - - foliis oblongioribus, Floribus umbellatis, fibrosa radice.
4 - - - - - - - Frutescens, folio longo & angusto, Flore flavescente.
5 - - - - - - - - - - - Flore umbellato coccineo.
1 Cytisus Africanus argenteus, Flore atro purpureo.
2 - - - - - - hirsutus, angusti folius.
3 - - - - - - herbaceus floribus rubris.
1 Echium Africanum Frutescens, foliis pilosis.
2 - - - - - - - perenne, Lycopsis facir.
1 Elichrysium Africanum lanuginosum, latifolium, calyce Floris argenteo & amplissimo.
2 - - - - - - - - tomentosum Frutescens, calyce argenteo.
3 - - - - - - - - lanuginosum, angustissimo folio, calyce Floris argenteo & amplissimo.
4 - - - - - - - - tomentosum Frutescens, floris calyce aureo.
5 - - - - - - - - Frutescens, Coridis folio.
6 - - - - - - - - incanum, tomentosum, foliis subrotundis.
7 - - - - - - - - umbellatum, odoratum, luteum.
8 - - - - - - - - Frutescens, angustis & longioribus foliis, incanis.
9 - - - - - - - - latifolium, faetidum, capitulo aureo.
10 - - - - - - - - luteum, polii folio.
11 - - - - - - - - tomentosum incanum, angustifolium, floribus rubris.
12 - - - - - - - - latifolium, faetidum, capitulo aureo.
13 - - - - - - - - Frutescens, foliis Crithmi marini.
14 - - - - arboreum Africanum, Roris marini folio.
15 - - - - Africanum, plantaginis folio.
16 - - - - - - - - faetidissimum, amplissimo folio.
17 - - - - - - - - inodorum, glabrum, coronopi folio.
Ephemerum Africanum annuum, flore bipetalo.
1 Erica Africana viridis, angustissimis foliis, flosculis in capitulum congestis.

2 - - - - - flosculis subhirsutis, secundum ramulos dispositis.
3 - - - - - incana, foliis angustissimis.

4 Erica Africana capillaceo brevique folio, flore rotundiori purpureo.
5 - - - - - folio minimo, flore rotundiori albido.
6 - - - - - coris folio, flore oblongo spicato.
7 Erica Africana, coris folio, Flore oblongo, purpureo, e foliorum alis prodeunte.
8 dito, breviori.
9 Erica Africana, coris folio, floribus vesicariis.
10 - - - - - Juniperifolia, Flore oblongo, spicato.
11 dito, umbellato.
Evonymus Africanus, folio lucido serrato.
Fabago Africana arborescens, flore sulphureo, fructu rotundo.
Ferula Africana, galbanimifera, frutescens, Myrrhidis foliis.
1 Filicula Africana maxima ramosa, pinnulis tenuibus dissectis.
2 dito, in acutas divisa lacinias.
1 Filix Africana maxima, ramosa, pinnulis crenatis.
2 - - - - - dentata, Lonchitidis facie.
3 - - - - - ramosa, pinnulis Lonchitidis.
Faeniculum Africanum, foliis in summitate atro rubentibus, seminibus angustis, & longioribus.
Frutex Africanus aromaticus, Flore spicato, exiguo.
- - - Aethiopicus, portulace folio, Flore ex albido virescente.
- - - Africanus Ericae folio, glutinosus, Flore spicato albo.
Galega Africana, floribus majoribus, & siliquis crassioribus.
1 Genista Africana frutescens, Rusci nervosi foliis.
2 dito, angustis foliis.
3 Genista Africana Lavendulae folio.
4 - - - - - - Juncea, floribus caeruleis, foliis minimis.
5 - - - - - - minima, foliis Myrthi in exquisitum mucronem desinentibus.
6 - - - - - - Rosis marini foliis, Flore aureo.
7 - - - - - - arborescens, argentea lanugine pubescens.
8 - - - - - - frutescens, spicata purpurea, foliis angustissimis.
9 dito, foliis Torton-Raire, Flore purpureo.
10 Genista Africana, Laricis foliis longioribus & lanuginosis.
11 dito, crassioribus & hirsurtis.
12 Genista Africana frutescens spicata, Laricis foliis.
13 dito, capitata.
14 Genista Africana lutea, spicata, Laricis foliis.
15 - - - - - - frutescens, capitulis lanuginosis, Laricis brevissimo folio.
16 dito, Laricis incanis foliis.
17 Genista Africana camphoratae folio, Floribus luteis minimis.
18 - - - - - - foliis Gallii.
19 - - - - - - Dorycinii facie.
20 - - - - - - arborescens, Styracis folio, Flore caeruleo.
1 Geranium Africanum arborescens, Ibisci folio rotundo, Carlinae odore.
2 - - - - - - - frutescens, Malvae folio, laciniato, odorato, Flore purpurascente.
3 - - - - - - - Alchimillae hirsuto folio, floribus albidis.
4 - - - - - - - arborescens, Alchimillae hirsuto folio, floribus rubicundis.
5 - - - - - - - Betonicae folio laciniato & maculato, floribus incarnatis.

6 dito, procumbente floribus Parvis eleganter variegatis.

7 Geranium Africanum noctu olens, tuberosum & nodosum, & Aquilegiae foliis.
8 - - - - - - - - - - - Aquilegiae folio, flore incarnato rubente.
9 - - - - - - - - - - - Flore ruberrimo, Anemones folio latiore.
10 - - - - - - - - - - - Flore rubro, Anemones folio angustiori.
11 - - - - - - - - - - - radice tuberosa, foliis pastinacae incanis, lanuginosis, flore pallido flavescente.
12 dito, angustioribus.
13 Geranium Africanum noctu olens, tuberosum, vitis foliis hirsutis.
14 Geranium Africanum minus, Coriandri folio, floribus incarnatis.
15 - - - - - - - uvae crispae folio, floribus exiguis rubellis.
16 - - - - - - - majus, Coriandri folio, floribus incarnatis.
17 - - - - - - - Altheae folio, parvo Flore.
18 - - - - - - - foliis plerumque auratis, floribus ex rubro purpurascentibus.
19 - - - - - - - Myrrhidis folio, flore albicante, radice rapacea.
20 - - - - - - - foliis inferioribus Asari, superioribus Staphydis agriae maculatis, splendentibus & acetoso sapore.
21 - - - - - - - Astragali folio.
22 - - - - - - - frutescens, folio crasso & glauco, acetoso sapore.
Globularia Africana frutescens Thimelaeae folio, lanuginoso.
Haemanthus Africanus, sive Tulipa Africana, flore albo.
Hyacinthus Africanus, flore caeruleo, umbellato tuberosus.
1 Jacobaea Africana frutescens, Abrotani folio.
2 dito, Hormini folio.
3 Jacobaea Africana, Sonchi folio.
4 - - - - - - - dentis leonini folio.
5 - - - - - - - absinthii folio.
6 - - - - - - - foliis integris, undulatis & crispis.
7 - - - - - - - laciniata latifolia, Flore purpureo.
8 - - - - - - - laciniata, angustifolia, Flore purpureo.
9 - - - - - - - radice tuberosa.
10 - - - - - - - frutescens, foliis incisis & subtus cineraceis.
11 - - - - - - - frutescens, foliis Absinthii umbelliferi, incanis.
12 - - - - - - - frutesens, coronopi folio.
13 dito, Lavendulae folio latiori.
14 - - folio longo & glauco.
15 Jacobaea Africana, hederae terrestris folio repens.
16 - - - - - - - frutescens, crassis succulentis foliis.
17 dito, foliis rigidis & hirsutis.
1 Jasminum Africanum foliis solitariis, floribus vulgatiori similibus.
2 - - - - - - - ilicis folio, Flore solitario, ex foliorum alis proveniente, albo.
1 Ketmia Africana, Populi folio.
2 dito, subtus incano, & caule virescente.
3 Ketmia Africana Vesicaria, folio tripartito, Flore purpureo.
4 - - - - - - - - - fruticans, & erecta, Alni foliis latioribus & majoribus, Flore spirali sulphureo.
5 Ketmia Africana frutescens, foliis mollibus & incanis, Flore spirali sulphureo.
6 - - - - - - Vesicaria, uvae crispae foliis, Flore spirali sulphureo.

1 Laurus Africana minor Querci folio.
2 - - - inodora Africana, fructu globoso Lauri serratae, odoratae Stapelianae similis.
3 - - - Africana.
Leonurus perennis Africanus sideritidis folio, Flore Phaeniceo majore villoso.
1 Leucoium Africanum, caeruleo Flore, Latifolium hirsutum.
2 dito, angusto Coronopi folio, majus.
3 - - minus.
1 Lilio Narcissus Africanus humilis, longissimis foliis, polyanthos saturato colore purpurascens.
2 - - - - - - - - - platicaulis humilis, flore purpurascente odorato.
1 Lothus Africana annua, hirsuta, floribus luteis.
2 - - - - - - frutescens, Flore spicato rubicundo.
Lychnis Pseudo-melanthio similis Africana, glabra, angustifolia, Flore eleganter rubello.
Lycium Aethiopicum, Pyracanthae folio.
Malva Africana frutescens, Flore rubro.
1 Melianthus Africanus.
2 dito, minor, humifusus, foliis pimpinellae crispae.
3 - - minor faetidus.
Myrthus Africana humilis, foliis Myrtilli crenatis, cauliculis nigricantibus.
Narcissus Africana, Polyanthos.
Olea Africana humilis, sylvestris, folio duro, subtus incano.
Oreoselinum Anizoides arborescens, Ligustici foliis & facie, Flore luteo.
1 Ornithogalum Africanum, luteum, odoratum, foliis cepaceis, radice tuberosa.
2 Ornithogalum Africanum, Flore viridi, alteri innato.
3 - - - - - - - - - Plantaginis roseae folio, radice tuberosa.
1 Oxus bulbosa Africana rotundi-folia, caulibus & floribus purpureis amplis.
2 dito, virentibus floribus amplis purpureis.
3 Oxus bulbosa Aethiopica s. Africana minor, folio cordato, Flore ex albido purpurascente.
Petasites Africanus, Calthae palustris folio, radice flavescente crassa.
Phalangium Africanum ramosum, Floribus albis, petalis reflexis.
1 Phaseolus Africanus hirsutus bituminosus, siliquis bullatis, Flore flaveo.
2 - - - - - - - parvo fructu, non nihil albicante.
3 - - - - - - - perennis minor, Flore suave rubente.
Planta lactaria Africana.
Pimpinella Africana saxifraga maxima.
Polypodium Africanum maximum, acutissime divisum.
1 Polygala Africana frutescens, angustissima, major.
2 dito, folio, minor.
3 Polygala Africana, Lini folio magno Flore.
4 - - - - - - frutescens, Buxi folio, maximo Flore.
5 - - - - - - arborea myrthifolia, Floribus albis, intus purpureis.
Portulaca Africana semper virens, Flore rubicundo.
1 Pseudo-dictamnus Africanus, hederae terrestris folio.
2 dito, foliis subrotundis subtus incanis.

Ranunculus Africanus seu Aethiopicus, foliis rigidis, Floribus ex luteo virescentibus.
Rapuntium Africanum minus, angusti folium, Flore violaceo.

Ricinus Africanus maximus, caule geniculato rutilante.
Salix Africana, angustis & longissimis foliis, subtus incanis.
1 Salvia Africana frutescens, Scorodoniae foliis, Flore violaceo.
2 - - - - - - - - - folio subrotundo, glauco, Flore magno aureo.
1 Scabiosa Africana arborescens, maxima, foliis rugosis, & crenatis integris.
2 - - - - - - frutescens foliis rigidis splendentibus & serratis, Flore albicante.
3 - - - - - - capitulo oblongo, Flore albo.
Scilla Africana, Flore viridi parvo, bulbo amplissimo.
1 Sclarea Africana praecox annua.
2 - - - - - - frutescens, Helianthemi folio.
1 Sedum Africanum fruticosum, Ericae folio.
2 - - - - - - arborescens, incanum, foliis orbiculatis.
3 - - - - - - majus arborescens, foliis rotundioribus glaucis, limbo purpureo cinctis.
4 - - - - - - umbellatum album, folio viridi angusto mucronatum, Flore albo.
5 - - - - - - annuum, Centaurii minoris facie, Flore aureo.
Senecio Africanus arborescens, ficoidis folio & facie.
Sideroxilum Africanum, Cerasi folio.
1 Sisynrichium Aethiopicum seu Africanum majus, angustifolium floribus albis.
2 - - - - - seu Africanum majus, latifolium, floribus albis; hexapetalis lineis purpureis striatis.
3 - - - - - Aethiopicum seu Africanum, minus latifolium, Flore hexapetalo albo.
4 - - - - - Africanum Flore ex phaeniceo suave rubente.
5 - - - - - Africanum, foliis gladioli parvis & longis, paliescente Flore.
6 - - - - - Ramosum Aethiopicum seu Africanum, foliis plicatis nervosis & incanis, radice tuberosa phaenicea.
7 - - - - - majus, Flore lutco macula notato.
8 - - - - - minus angustifolium, Flore minore, variegato.
1 Solanum pomiferum frutescens Africanum spinosum, nigricans, Borraginis Flore, foliis profunde laciniatis.
2 - - - lignosum Africanum semper virens, Laurinis foliis.
1 Spartium Africanum frutescens, Ericae folio.
2 - - - - - - - - - - - Rusci folio, caule amplectente.
1 Spiraea Africana, Foliis cruciatim positis.
2 - - - - - - odorata, Floribus plane rubentibus.
3 dito, Foliis pilosis.
Staphilodendron Africanum, semper virens Foliis splendentibus.
1 Tanacetum Africanum fruticans, multiflorum, Foliis Tanaceti vulgaris decuplo minoribus.
2 - - - - - - - - arborescens, Foliis Lavendulae, multifido Folio.
Tetragonocarpos Africana, radice magna onerosa & carnosa.
- - - - - - - - - Fruticans, Foliis longis & angustis.
1 Thymelaea Linifoliae similis Africana, floribus pallidis, odoratissimis.
2 Thymelaea Linifoliae similis Africana, Foliis lucidis latioribus & obtusis.
3 Thymelaea Africana, foliis lini, floribus in capitulum congestis.
4 Thymelaea Africana, Roris marini folio, angustissimo breviori.
5 dito, longiori.
6 Thymelaea Africana, Roris marini folio, floribus longioribus.

7 - - - - - - - Sanamundae facie, Ericae foliis angustissimis.

8 - - - - - - - Torton-Raire similis, floribus in capitulum congestis.
9 - - - - - - - foliis Rusci.
10 - - - - - - - frutescens Jasmini Flore, foliis Polygalae.
11 - - - - - - - angustifolia, Jasmini flore.
1 Tithymalus Aizoides Africanus, simplici squammato caule.
2 dito, caule squammato, clamaenerii folio.
3 Tithymalus arborens Africanus.
4 - - - - - - - Aethiopicus seu Africanus, Mezerei Germanici folio, Flore pallido.
5 Tithymalus Aizoides Africanus, validissimis ex tuberculorum internodiis provenientibus.
1 Trifolium Africanum fruticans, flore purpurascente.
2 - - - - - - - - - - - folio angustiore, flore rubicante.
3 - - - - - - - - - - - foliis incanis, flore luteo.
Tulipifera arbor Africana.
1 Valeriana Africana fruticans, foliis longis & angustissimis.
2 - - - - - - - foliis angustis, flore macula rubicante notato.
3 - - - - - - - fruticans, foliis Ericae.
1 Vitis Idaea Aethiopica seu Africana, Myrthi Tarentini folio flore atro purpureo.
2 dito, buxi minoris folio floribus albidis.

*Buiten deze zyn hier nog de navolgende soorten van Vygenboomen, ook by *Tournefort*[36.] te vinden.

1 Ficoides Africana, folio plantaginis undulato, micis argenteis asperso.
2 - - - - - - acaulos, latissimis crassis & lucidis foliis conjugatis, flore aureo amplissimo.
3 - - - - - - erecta, ocimastri folio, micis argenteis asperso, flore roseo magno.
4 - - - - - - erecta ramosa, Tripolii folio, flore aureo magno.
5 Ficoides seu Ficus Aizoides Africana, folio angustiori.
6 Ficoides seu Ficus Aizoides Africana minor, multicaulis, flore intus rubente, extus incarnato.
7 Ficoides Africana folio ensiformi dilute virenti, flore aureo, brevi pediculo insidente.
8 - - - - - - ensiformi folio obscure virenti, flore longo pediculo insidente.
9 - - - - - - folio ensiformi varie inciso, aureo flore pediculo insidente.
10 Ficoides, seu Ficus Azoides Africana procumbens, folio triangulari ensiformi.
11 - - - - - - - - - - - - triangulari folio longissimo, fructu multicapsulari, flore luteo, major.
12 dito, minor.
13 Ficoides Africana, folio triangulari longissimo, flore aureo.
14 dito, purpureo.
15 - - carneo.

* Apart from-these the following types of fig trees also occur here (also to be found in *Tournefort*).

36. Joseph Pitton de Tournefort: die titels van sy werke beslaan 2½ bladsye in die katalogus van die British Museum. [RH]

16 Ficoides, seu Ficus Aizoides Africana major, procumbens, triangulari folio, fructu maximo eduli.

17 Ficoides Africana, folio longo triangulari incurvo, purpureo caule.
18 - - - - - - - - - triangulari recurvo, floribus umbellatis obsoleti coloris, externe purpureis.
19 dito, Flore flavescente.
20 Ficoides Africana, folio triangulari lanceato.
21 dito, incurvo & dentato.
22 - - obtuso, in geminos aculeos abeunte, flore aureo.
23 - - apice rubro, caule purpurascente.
24 Ficoides seu Ficus Aizoides Africana minor erecta, triangulari folio viridi, Flore intns aureo, foris purpureo.
25 dito, folio triangulari glauco, Flore luteo.
26 Ficoides Africana frutescens, perfoliata, folio triangulari glauco, punctato cortice lignoso, tenui, candido.
27 - - - - - - erecta, folio triangulari glauco, punctis obscurioribus notato.
28 - - - - - - humilis, folio triangulari glauco, bullato, Flore luteo.
29 dito, dorso aculeato, Flore luteo.
30 Ficoides Africana erecta, folio triangulari glauco & brevi, Flore carneo.
31 - - - - - - humifusa, folio triangulari longiori, glauco Flore flavescente.
32 Ficoides, seu Ficus Aizoides Africana, folio tereti procumbens, Flore purpureo.
33 dito, coccineo.
34 Ficoides Africana, folio tereti, in villos radiatos abeunte.
35 Ficus Africana, oculeis, longissimis & foliatis, nascentibus ex foliorum alis.
36 Ficoides Africana repens, & laete virens, Flore purpureo.

*En alle deze soorten zyn Hottentotsvygen[37.] genaamt.

Waar by men nog voegen kan de *Amaquas* of keurboom,[38.] die in 2 jaaren zeer hoog word, en een vrugt in een hauw of schede geeft, waar in 6 of 7 korls zyn. Ook kan men hier by nog wel het kreupelhout voegen 't geen tegen de loop gebruikt, mitsgaders de *Canna*[39.] der Hottentots, die zeer wel na de Chineesche wortel *Nisi*, of *Ginseng*,[40.] gelykt.

* And these types are all called Hottentotsvygen.
To which may be added the *Amaquas* or keurboom, which grows very tall in 2 years and bears its fruit in a sheath or pod containing 6 or 7 grains. To this one may also add the kreupelhout used against diarrhoea, as well as the *Canna* of the Hottentots, closely resembling the Chinese root *Nisi* or *Ginseng*.
Apart from the above-mentioned trees and plants many foreign ones are found here, such as -

37. Vgl. Kolbe, bl. 258. [S]
38. *Virgilia capensis*. [RH] Vgl. Kolbe, bl. 258 [S]
39. *Cannabis sativa*, Dagga, soos op bl. 89, 105 in Valentyn se uitgawe: dit het niks met *ginseng*, die Sjinese *aphrodisiac* te make nie. (Dis verwarrend dat ‘canna’ ook gebruik word vir 'n salsola, waarskynlik *S. aphylla*, wat by die maak van seep gebruik word.) [RH]
40. *Panax spp.*, waarskynlik *P. Schinseng*. [RH]

Behalven de voornoemde[41.] inlandze boomen en gewasschen zyn hier nog zeer veel uitlandze, als

Abies.
Acacia Americana, foliis coluteae Scorpioides leguminosae, siliquis echinatis.
Acetofa hortensis.
Allium sativum, & hortense.
Alnus rotundifolia, & glutinosa, viridis.
Aloë Americana sobolifera.
Althea Indica, seu Rosa Sinensis.
Amygdalus.
Ananas, sive carduus Brasilianus, foliis Aloës.
Apium hortense, seu Petroselinum vulgo.
Arundo Sacharifera.
Asparagus sativa & hortensis.
Beta rubra, & alba radice rapae.
Batatas.
Brassica rubra & alba, Capitata & non Capitata, & Florigera.
Camphoraria seu arbor Camphorifera, ex qua Camphora officinarum prodit.
Cannabis sativa & erratica.
Carduus Benedictus, sive Cnicus sylvestris hirsutior.
Caryophyllus.
Cassia Cinnamomea, seu Cinnamomum, sive canella Ceylanica.
Castanea Sylvestris.
Cepa vulgaris.
Cerasus varii generis.
Chaerephyllon sativum.
Cicer sativum.
Cinaria hortensis, foliis non aculeatis.
Clematis Hederacea Indica, foliis subrotundis, Flore rubente.
Corylus sativa.
Crista pavonis.
Cucumis vulgaris.
- - - - dictus flos passionis.
Cucurbita lagenaria & rotunda.
Cupressus ramis expansis.
Cyanus segetum hortensis, Flore albo, caeruleo, &c.
Cytisus arvensis.
Datura, seu stramonia Indica major faetida, porro spinoso, oblongo.
Faba leguminosa.
Ficus communis Indica, &c.
Ficoides seu Ficus Americana, cerei effigie, spinosa & angulosa.
Faeniculum vulgare.
Fragaria ferens fraga rubra.
Frumentum Indicum Sarasenicum.

41. Oorgeneem uit Kolbe I bl. 260 vlg. [S] Ook by hierdie lys het prof. Compton verbeterings aangedui, sien *supra* noot 35, maar geen poging is aangewend om die plante te identifiseer nie. Dit sou 'n onbegonne taak wees. [De K]

Foela Moegri.
Foela quater horas.
- - Aros branco.
Gramen vulgare, item bulbosum & sparteum Hollandicum.

Grossularia multiplici acino, sive non spinosa hortensis rubra, & alba.
Guajana alba dulcis, sive Gujavo Pomifera Indica.
Hordeum vernum & hybernum.
Hyacinthus albus, ex Hollandia ablatus.
Intybus sativa, latifolia, & crispa, Endivie-salade.
Juniperus vulgaris baccis parvis.
Katsjapiring.
Kajoe Amaas.
Lactuca vulgaris capitata, & non capitata.
Allerlei Salade.
Leucoium album, purpureum, flavum.
Lilium, seu corona Imperialis.
Majorana vulgaris.
Malus domestica, variae denominationes ejus.
- - - cydonia fructu oblongo & leviori.
- - - citria.
- - - Limonia acida & dulcis.
- - - Arantia Indica, fructu omnium maximo, pompelmoes dicto, medulla partim pallescente, partim rubescente.
- - - Arantia Lusitanica seu pomum Sinense.
- - - Punica, sive Granata.
Malum Syriacum seu Creticum, *of Cretische Majorana*.
Melissa hortensis, odore critri.
Melo Hispanicus.
Mentha hortensis crispa.
Mespilus Germanica folio laurino non serrato.
Morus fructu nigro.
Myrthus communis Italica, & latifolia Romana.
Napus Sativa.
Narcissus albus, magno odorato flore.
Nasturtium Indicum, flore luteo dilutiore.
Nux Juglans seu regia vulgaris.
Ocyum latifolium maculatum vel crispum.
Olea Sativa.
Paeonia Flore pleno rubro, minore, *of Paeonie-roozen*.
Palma Dactylifera, Dactylus vulgo, *of de Dadelboom*.
Papaver hortense.
Pastinaca Sativa, radice alba.
Pepo Indicus reticulatus, seminibus albis & nigris, major, *of de Watermeloen*.
Persica malus vulgaris fructu molli & albo, item fructu quasi sanguineo.
Pinus Sylvestris.
Piper Indicum sive balecutium, propendentibus siliquis, oblongis, recurvis rubris, *of lange Peper*.
Pistacia Indica, seu Persica, fructu racemosa.
Prunus.
Pyrus Sativa.
Quercus vulgaris brevibus pediculis.

Raphanus niger major rotundus, & Raphanus minor oblongus.
Raphanus Rusticanus.

Rosa Centifolia, frutice spinoso, rubra, alba, &c.
Rosmarinus hortensis.
Ruta hortensis.
Sabina.
Salvia.
Sambuccus vulgaris.
Secale Hybernum sive majus.
Spinachia semine non spinoso, & spinoso.
Tamariscus fruticosa.
Targon hortensis.
Triticum Hybernum.
Tulipa.
Vitis Vinifera
Viola Martia.

* Alle deze boomen,[42.] planten, gewasschen en bloemen vint men in den Thuin der E. Maatschappy, of op Vergelegen, op Constantia, en op meer andere fraaje Buitenplaatzen en Landgoederen alhier.

En vermits wy hier wegens den Thuin der E. Maatschappy nu niets meer by te voegen hebben, oordeelen wy noodig hier den zelven by No. 45 in prent te vertoonen.

De twee andere Compagnies Thuinen. Behalven dezen Thuin heeft de E. Maatschappy, een myl van de Kaap na 't O, nog een anderen, doorgaans het Rondebosje, maar eigentlyk Rustenburg genaamt.

Dit is een stuk lands van 26 Mergen, dat in 't jaar 1667 of 1668[43.] al bekent, en meest met een schoonen wyngaard beplant was, waar van de E. Maatschappy in 't jaar 1705 tweeëntwintig Leggers[44.] getrokken heeft. Buiten dien wyngaard waren 'er ook andere schoone plantagien van eikenlaanen, en heerlyke vrugtboomgaarden, en 't fraaiste hier af was, dat 'er een zeer proper huis by was, met verscheide gemakkelyke vertrekken boven en onder; over al welken omslag ook een baas Thuinier het opzigt heeft.

Buiten deze twee Compagnies Thuinen heeft de Heer *Willem Adriaan van der Stel* nog een schoonen nieuwen Moesthuin schuins tegen over 't Rondebosje na 't O, en niet verre van daar, in 't jaar 1700[45.] aangelegt, die 40 Mergen groot is, zoo my uit de Kaart van de Kaap,[46.] voor zyn Ed. gemaakt, en my door zyn Ed. toegezonden, klaar

* All these trees, plants, crops and flowers are found in the garden of the Hon. Company, or at Vergelegen, at Constantia and at other fine country-houses and estates here.

42. Die lys van ingevoerde plante is miskien van Kolbe. In daardie geval sou dit deur Hartog verskaf gewees het. [S]
43. Dis nie duidelik waarom hy hierdie jaartalle aanhaal nie: dit dateer uit 1656 (DR 17/5, 18/5, 3/6, ens.). [RH]
44. Omtrent 160 Engelse gelling, d.w.s. sowat 730 liter. [RH]
45. Reeds in 1699 vermeld (DR 6/11). [RH]
46. Een van die dokumente wat skrywer van Willem Adriaan ontvang het. Blykens die nameting van afsonderlike tuine wat daarop moontlik was, is dit 'n grootskaalse kaart van die naaste omgewing van die Kasteel. Vir Valentyn se kaart van die hele kolonie kon dit geen groot betekenis gehad het nie. [S]

blykt,[47.] hoewel hy nu in zyn ganschen omtrek wel 58 of 60 Mergen beslaat, over welke mede een byzondere baas Thuinier het opzigt heeft.

Van dezen Thuin, die ik op zekeren tyd met zyn Ed. gezien, en zeer fraai bevonden hebbe, maakte die Heer wel zoo veel werk, als van den Thuin aan 't Kasteel, om dat daar alles wonderlyk wel groejen en tieren wilde.

In alle deze Thuinen ziet men allerlei vreemde boomen, en planten, waar van 'er nu en dan al veele aan deze en gene Heeren tot Amsterdam, en in andere steden, overgezonden zyn, gelyk uit verscheide afteekeningen in de *Hortus Amstelodamensis* van de Heer Commelyn,[48.] en elders, te zien is.

47. Klaarblyklik Nuweland; maar uit sy kaarte ‘blyk dit duidelik’ dat dit baie myle van Rondebosch af was. [RH]
48. Die titel sou na verskeie werke kon verwys, maar heel waarskynlik na *Rariorum Plantarum Horti Medici Amstelodamensis Historia*, deel I 1697, deel II 1701. [RH]

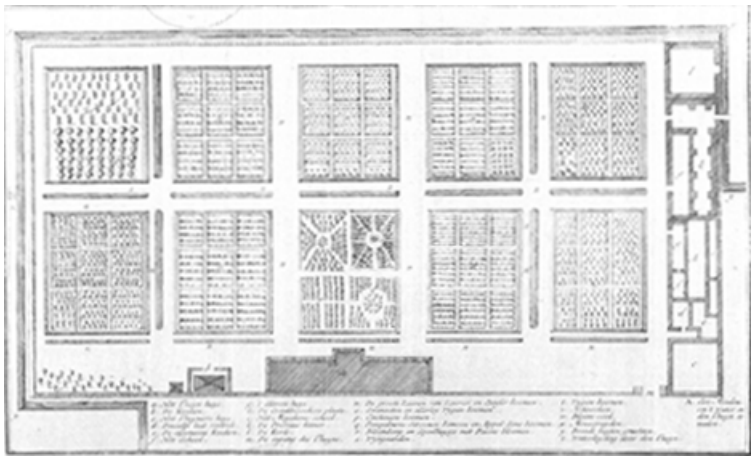

Thuin der Compagnie aan de Kaap
Garden of the Company at the Cape

And since now we have nothing more to add regarding the Garden of the Hon. Company, we think it necessary to show the same in plate No. 45.

Besides this Garden the Hon. Company has another, a mile to the E of the Cape, usually called the Rondebosje but actually Rustenburg. This is a piece of ground of 26 mergen, already known of in 1667 or 1668, most of it planted with a fine vineyard, from which in 1705 the Hon. Company got twentytwo leggers. In addition to this vineyard there were also other lovely plantations, oak-avenues and magnificent orchards; and the finest thing here was that there was a very decent house nearby, with various convenient rooms above and below, of all which a Master-Gardener has charge.

Besides these two Company's Gardens Heer *Willem Adriaan van der Stel* also set up in 1700 a lovely new vegetable-garden diagonally opposite the Rondebosje towards the E, which is [sic] 40 mergen in extent, as is clearly seen in the map of the Cape made for H.E. and sent to me by him, although now its full extent is at least 58 or 60 mergen, over which again a separate Master-Gardener has the oversight.

H.E. did fully as much for this garden, which I once visited with him and found very fine, as for the Garden by the Fort in order that everything should grow and thrive wonderfully well there.

In all these gardens are all sorts of rare trees and plants, of which now and then many are sent to various persons in Amsterdam and other cities, as may be seen from various drawings in the *Hortus Amstelodamensis* of Heer *Commelyn* and elsewhere.

That everything grows so fast here, and flourishes so well, must in part be attributed to the good soil, but more especially to the temperate climate of the Cape, since heat and cold in their seasons are never excessive here, although in the winter months of May and June (and so on) and even still

Saisoenen. Dat nu alles[49.] hier zoo voorspoedig groeid, en zoo wel tierd, moet men ten deelen aan de goede grond, maar vooral ook aan de gemaatigde lugtstreek, waar onder de Kaap legt, toe schryven; alzoo de hitte en koude, na de verscheide saaisoenen hier niet te groot is; hoewel men 'er in de wintermaanden van Mey of Juni (en zoo verder) en zelf in September en October nog, 's morgens en 's avonts wel een stoof, ja wel een vuurtje, verdragen kan; en heb ik in Februari zelf ondervonden, dat het hier wel kilkout kan zyn; ook heb ik het 'er nu en dan al vry heet gehad; maar dat duurd niet lang, en de lugte winden, die hier veeltyds waajen, zuiveren de lugt van alle schaadelyke dampen, en helderen de zelve zoo byzonder op, dat men de menschen hier doorgaans zeer gezond en lang leven ziet.

De zomer begint hier met Januari, de lente met October; in den herfst en in de winter waajen de NW, en zomtyds ook de Z winden hier zeer fel door, en dan kan het 'er zomtyds zoo sterk regenen, dat alle de gewasschen niet alleen tegen de grond geslagen, maar door den swaaren regen, die dan van 't gebergte zoo steil en met zulken geweld komt afstroomen, ook met zeer breede streken door de duinen heenen langs groote gemaakte guilen en sluiven[50.] in zee weggesleept worden; doch hoe sterk dan de regen en de wind daar zyn mag, is 't best 'er af, dat het niet lang aan een duurt; want anders was het 'er niet te harden.

't Hoofd. In de Tafelbaay heeft men tusschen 't Fort en tusschen 't Equipagiepakhuis naast *Pythius*, een zeer groot hegt Hoofd[51.] van swaare balken, waar over planken gespykert zyn. Het is 165 voeten lang, en 5 of 6 voeten breedt.

Na de kant van den Leeuwenberg zyn 'er verscheide pompen gelegt, alwaar de schuiten of boots hun water haalen. Dus heeft men drie waterleidingen[52.] met die pompen van den Tafelberg, de eene hier, de andere na 't Fort, en de derde op 't plein, by de eerste regte straat na de Tafelberg; doch men heeft met die pompen geduurig moeite, en dan is 't zeer moejelyk, en verre water te haalen.

By 't plein, ontrent de huizen van 't vlek, heeft de Heer *Willem Adriaan van der Stel* een altyd springende fontein[53.] ten dienste der borgers gemaakt.

Zoodanig nu is 't hier in de Tafelbaay gestelt; maar buiten de zelve is onze Colonie hier landwaard in vry verder uitgezet, dat wel van de eerste tyden af begonnen is,

49. Sien A. Bogaert, *Historische Reizen Door d'Oostersche Deelen van Asia* (1711), bl. 102 vlg. [S]
50. 'Guil en sluif' of 'geul en sleuf' - albei met die betekenis van spoelsloot. [S]
51. Die voorstel hiertoe gaan terug op die Remonstrantie: daar is in 1656 (DR 4/3) begin met die werk daaraan en water is in 1660 (DR 20/8 ens.) daarheen gelei, 'n landmerk wat deur baie besoekers aangeprys is. [RH]
    Die hawehoof kon natuurlik geen diens doen vir skepe nie; selfs by toereikende diepte sou dit, weens plotselinge veranderings in wind en seegang, baie gevaarlik gewees het om hulle aan 'n hoof vas te maak, sonder om dit deur 'n breekwater te beskerm. Die hoof het gedien vir die roeiskuite wat voortdurend op en neer gevaar het, tussen die kus en die in die baai geankerde skepe, vir die vervoer van mense, goedere en watervate (sien volgende noot). [S]
52. Dis nie heeltemal duidelik nie of ons by die drie waterleidings moet dink aan oop slote, of miskien alreeds aan waterpype. Die pompe wat nodig is, laat aan oop slote dink; maar die 'altyd springende fontein' aan water wat onder druk aangevoer word. [S]
53. Volgens die kaart by *supra* noot 1/169 skyn dit in Pleinstraat te gewees het, tussen Kasteel- en Darlingstraat, naby die Poskantoor. [RH]

gelyk men onder anderen aan een post, *Riebeeks kasteel*[54] genaamt, zien kan, maar dat egter op een geheel andere wyze naderhand by den Ouden en den Jongen Heer *van der Stel* gedaan is.

54. Dáár was natuurlik geen plase in ‘de eerste tyden’ nie, en dit is slegs bereik deur ekspedisies soos dié van Cruythoff in 1661 wat die naam daaraan gegee het. [RH]

in September and October one can well do with a brazier or even a little fire, and even in February I have found that the beer can indeed be chilly; and now and then I have been pretty hot; but that did not last for long, and the light winds which often blow here cleanse the air from all pernicious vapours, and so greatly purify it, that people here are as a rule very healthy and live for long.

The Summer begins here in January, the Spring in October: in the Autumn and Winter the NW and sometimes the S winds blow very strongly here, and then at times it can rain so heavily that all the plants are not only beaten down to the ground but are swept away to the sea by the heavy rain which then streams down from the hills so steeply and with such force, cutting wide strips through the dunes into wide gullies and ditches; yet however strong the rain and the wind may be, fortunately they do not last for long or it would be unendurable.

On the Table Bay, between the Fort and the store for ships' gear near *Pythius* there is a very large and solid pier of heavy timbers, onto which planks are spiked: it is 165 feet long and 5 or 6 wide. Several pumps are set on the side towards the Lion Hill, where the skiffs or longboats can get water. Thus there are three water-channels from the Table Mountain with pumps, one here, one near the Fort, and the third near the first street towards the Table Mountain; but there is continual trouble with the pumps, and then water must be brought from far off with great toil. On the flat, near the houses of the Town, Heer *Willem Adriaan van der Stel* has had an everflowing fountain made for the use of the freemen.

Thus far then the arrangements at the Table Bay; but our Colony now extends outside this, and indeed far further inland; and this indeed began in

Van de colonie van Stellenbosch[55.]

Stellenbosch. Dus verre nu omstandig van deze eerste Colonie gesproken hebbende, gaan wy tot die van Stellenbosch over, die weer in 4 andere deelen onderscheiden is, over yder van welke wy vervolgens in 't byzonder zullen spreken. Het zyn deze:

1. Stellenbosch.
2. 't Moddergat.
3. Hottentots-Holland.
4. De Bottelary.

I. Van 't Dorp Stellenbosch. Hoe wyt zich de Nederlanders hier nu reets in en buiten de Tafelvaley, en in de Tygerbergen, en daar verder omstreeks, in de eerste 28 jaaren onder verscheide Gouverneurs en Commandeurs uitgezet hadden, wiert hen dit land egter, alzoo de borgers en coloniers sterk toenamen, nog te klein, weshalven men goedvont zich weer een stuk verder in 't naaste land, dat hier aangrenst, en nu Stellenbosch genaamt word, uit te breiden; een landstreek, die 4 andere groote colonien in zich begrypt, van welke dat, waar in 't dorp Stellenbosch legt, de Hoofdcolonie van die landstreek is.

In de zelve waren toen de Hottentots in groote menigte,[56.] gelyk ook zeer veel wild gedierte, doch de dapperheid en naarstigheid der Nederlanders deê die beyde in korten tyd, alzoo zy tegen ons schietgeweer niet konden, van daar wyken; waar na zy dat land van zyn struiken, struellen, en onnoodig geboomte zuiverden, en tot hun oogwit verder bereid hebben.

De grenzen dezer colonie[57.] zyn in 't W daar zy tegen de Kaapze bevoorens van ons beschreven colonie, of tegen de Tygervaley, en Tygerbergen, aanstoot; na 't Z de baay van Kaap Falso,[58.] na 't O de bergen van Stellenbosch, en de bergen van Hottentots Holland (welker beider toppen, even eens als de Tafelberg, met een witte wolk ook, als de ZO wind doorwaajen zal, bedekt worden) en in 't N, by de Mosselbanks-rivier, de Paardenberg, die daar naast aan legt, en na de menigte wilde paarden, zich op den zelven onthoudende,[59.] zoo genaamt word.

Men gaat na deze Colonie over een heuvel, de Stellenboschkop[60.] genaamt,

55. Die ‘Colonie’ van Stellenbosch, soos hier bedoel, is veel kleiner as die distrik wat onder Landdros en Heemrade gestaan het, en wat nog geen vaste oosgrens besit het nie. Pas in 1743/45 is 'n meer oostelike distrik afgestig wat in 1747 die naam Swellendam ontvang het. Die ‘colonie’ beteken hier dié dele van die distrik wat ± 1700 alreeds reëlmatig bewoon was, maar sonder Drakenstein en Waveren. (Theal III 69-71.) [S]
Valentyn het hierdie gedeelte byna woordeliks uit Kolbe oorgeneem. [RH]
56. Vgl. Kolbe (78). [RH]
57. Kolbe (79), woord vir woord, en bowendien verkeerd begryp: hy gee hier die grense van die Stellenbosch-distrik as geheel en nie dié van die dorp as onderdistrik nie: die grense hiervan gee hy later (89). [RH]
58. Valentyn gebruik deurentyd hierdie lomp frase vir Valsbaai (wat in sy tyd as Baay Falso bekend gestaan het), waarskynlik onder die wanindruk (sien noot 1/30) dat Hangklip die ‘Kaap Falso’ is. [RH]
59. Kolbe (79) gee dit, meer presies, in die verlede tyd. Waarskynlik word kwaggas bedoel, *Equus quagga*. [RH]
60. Hierdie hele paragraaf is uit Kolbe (79, 80), ietwat verkort; en ‘Kop’ behoort te lees ‘Kloof’, soos in Kolbe se lys errata aangegee word, wat Valentyn oor die hoof gesien het. [RH]

the earliest days, as can be seen at a post called Riebeeks Castle, and elsewhere, but was later carried out in a completely different manner by the older and younger *van der Stel*.

Of the colony of Stellenbosch

Having now spoken in details of this first Colony, we pass to that of Stellenbosch, which again is divided into 4 parts, with which we shall deal separately in what follows. These are 1 Stellenbosch, 2 The Moddergat, 3 Hottentots-Holland, 4 The Bottelary.

1. *Of the village of Stellenbosch*. However widely the Dutch had already spread out at the Table Bay, and in the Tygerbergen and thereabouts, in the first 28 years under various Governors and Commandeurs, this land was nevertheless now too small for them since the freemen and colonists greatly increased in numbers, for which reason it was thought good to spread out somewhat further into the nearest region adjoining, now called Stellenbosch: a region which itself contains 4 large colonies, of which the chief is that in which the village of Stellenbosch lies.

At that time the Hottentots were in great numbers in that part, as also very many wild beasts, but in a short time the courage and industry of the Dutch forced both to leave there, since they could do nothing against our firearms: after which we cleared that country of its bush, scrub and useless trees, and further prepared it for our purpose.

The limits of this colony are: to the W the already-described Cape colony or the Tyger Valley and the Tygerbergen; to the S the bay of the False Cape; to the E the hills of Stellenbosch and of Hottentots-Holland (the crests of both of which are covered with a white cloud, like the Table Mountain, when the SE wind is about to blow); and to the N the Mosselbanks river and

waar by men in de eerste tyden een vlaggestok met een vlag plagt te hebben, die men in tyden van onraad opheiste, en met een stuk een schoot dede, om de borgers daar om streeks te waarschouwen, dat 'er onraad was, 't zy van vreemde schepen, Hottentots, of wat het verder wezen mogt.

Als 'er dan op den Leeuwenkop om zulke reden een kenbaare vlag opgeheist, en geschoten wiert, deed men dat hier ook, om alle de borgers te doen opkomen na 't Kasteel, om malkanderen te helpen, en dus kon men in 24 uuren alle de gewapende borgers by een hebben. Even zoo deden ook de Coloniers, na 't heissen van hun vlag, een schoot, als zy door de omswervende Hottentots overvallen wierden, om hulp van 't Kasteel daar door te eisschen; doch zedert men sterk genoeg van ingezetenen geworden is, en men geen vrees meer voor de zelve had, is dit stuk geschut weggenomen, en de vlaggestok om verre gevallen.

Dit dorp wort in 't O door zeer hooge bergen, de Stellenboschbergen genaamt, omringt, die alzoo hoog[61.] als de Tafelberg, zyn. De witte wolk, die zich by dag hier op vertoont, gaat doorgaans tegen den avont leggen, en dan is 't tot middernacht stil; in de klooven der zelve wast veel hout, doch op de toppen dezer bergen, hoe bar en ruw ook in 't gezigt, groejen veel bloemen, en schoone planten, kruiden, enz., en in de daalen hier ontrent ziet men schoone koornvelden, boekweit-akkers, wynbergen, en veel heerlyke plantagien leggen.

Door dit dorp loopt een schoone heldere rivier, doorgaans de rivier van Stellenbosch, of anders de eerste rivier genaamt, om dat zy de eerste is, die men na de zoute rivier[62.] ontmoet. Ook is zy redelyk vischryk.

Langs de zelve, of niet verre van daar, en van dit dorp af, heeft men verscheide schoone hofsteden als die van de Heer *Henning Husing*,[63.] Meerlust genaamt, van *Ferdinandus Appel*[64.] (naast daar aan) die van *Jacobus van der Heyden*, Welgemoed,[65.] en die van D. *Petrus Kalden*,[66.] van *Pieter van der*

61. Amptelik (op regeringskaarte) 3 830 vt. Kolbe (89) het ‘beynahe so hoch’: andersins is die paragraaf woord vir woord van hom oorgeneem. [RH]
62. D.w.s. die Liesbeek (sien noot 1/125): die teenswoordige Soutrivier word nie op hierdie roete oorgesteek nie. Al hierdie gegewens is uit Kolbe (90), met inbegrip van die name. [RH]
63. Henning Husing, vooraanstaande burger van Stellenbosch en die rykste boer, was van 1693-1716 eienaar van die plaas ‘Meerlust’. Sien Hoge, *Personalia*, bl. 177, en A. Tas, *Dagboek*, bl. 45 n. 31.
64. Ferdinandus Appel, die seun van die stamvader Juriaan Appel van Amsterdam, was aan die Kaap gebore en getroud met Sophia Cloete. Hy was meermale heemraad van Stellenbosch. Hy het op die plase ‘Geduld’ en ‘Vergenoegd’ geboer. Vgl. A. Tas, *Dagboek*, bl. 41 n. 21. Sien ook *infra* voetnoot II/178.
65. Jacobus van der Heiden was eienaar van verskeie plase. Die plaas ‘Welmoed’ (*sic*) was van 1696 af in sy besit. Vgl. A. Tas, *Dagboek*, bl. 50 n. 46. Sien ook *supra* voetnoot 1/178.
66. Die plaas se naam was ‘Zandvliet’. Dit is in 1699 aan ds. Kalden toegeken en was oorspronklik 62 morg groot. Sien A. Tas, *Dagboek*, bl. 80 n. 107.

Paardenberg, this lying near by and being thus named from the quantity of wild horses that live on it.

The colony is reached over a hill called the Stellenboschkop, where in early days there used to be a flagstaff with a flag, which was hoisted in times of danger and a gun fired, to warn the freemen dwelling around there of this danger, whether from foreign ships, the Hottentots, or whatever else it might be. When then for such a reason a known flag was hoisted on the Lion's Head, and a gun fired, the same was done here also, to call all the freemen to the Castle for mutual aid, and thus all the armed freemen could be assembled within 24 hours. So also the freemen fired a gun after hoisting their flag if they were attacked by roving Hottentots, to ask help from the Fort; but since the inhabitants are now numerous enough and there is nothing more to fear, this cannon has been removed and the flagstaff has fallen down.

This town is surrounded to the E by very high hills called the Stellenboschbergen, which are as high as the Table Mountain. The white cloud seen on it by day usually disappears towards evening, and then it is calm until midnight. In the clefts of the same much timber grows, and on their tops, however barren and rough they look, are many flowers and fine plants, herbs, etc., and in the valleys around are lovely fields of corn and buckwheat, and vineyards and many magnificent plantations.

A fine clear river runs through the town, usually called the Stellenbosch River, or else the Eerste Rivier, because it is the first met with after the Salt River. Also it is pretty rich in fish. Along it, or not far from it and from the village, are various fine estates, such as those of Heer *Henning Husing* called Meerlust, of *Ferdinandus Appel* next to it, of *Jacobus van der Hyden*, Welgemoed, of D. *Petrus Kalden*, of *Pieter van der Byl* (the Mayor there), of *Piëter Robbertzoon*, *Isaac Scbryvers*, *Adam Tas*, *Catharina Kloeten*, and others.

It is almost the only river here, since that near De Kuil counts, so to speak, for nothing, because in Summer it is nearly dry, and brackish. This Stellenbosch River runs for some way along with two small ones which are in the Moddergat, until they fall into the False Bay. In it are many gudgeon, eels and flatfish, and close to the sea near the lands of *Ferdinant Appel*, also harder and shad, etc.

In this village of Stellenbosch there is a Council of the Borger- and Heemraaden, which sits in the house of the Landdrost at Stellenbosch, he being

Byl[67.] (Borgermeester hier) van *Pieter Robbertzoon*,[68.] *Isaac Schryvers*,[69.] *Adam Tas*,[70.] *Catharina Kloeten*,[71.] en meer anderen.

Zy is de eenige rivier by na hier, want die by de Kuil,[72.] is, zoo te zeggen, niets waard, vermits zy in de zomer by na droog, en brak is. Deze rivier van Stellenbosch loopt, nevens nog 2 andere kleine, die men in 't Moddergat heeft, een stuk weegs met de zelve te zamen, tot dat zy zich in de baay van Kaap Falso ontlasten. Men heeft veel grundels,[73.], aal, paling,[74.] en ook pampus-visch[75.] in de zelve, en digt aan zee, by *Ferdinant Appels* land, ook zeevisch, als harder,[76.] springer,[77.] enz.

In dit dorp Stellenbosch heeft men een vergadering van de Borger- en Heemraaden,[78.] die op 't Landdrostelyk huis aan Stellenbosch zitten, en waar van de Landdrost voorzitter is; maar dit huis is in 't jaar 1710,[79.] door onvoorzigtigheid van

67. Pieter van de Bijl was die seun van die stamvader Gerhard en is op 1 Jan. 1661 te Overschie naby Rotterdam gedoop. In 1680 is die plaas 'Vredenburg' by Stellenbosch aan sy vader toegeken. Toe Valentyn aan die Kaap vertoef het, was Pieter eienaar van die plaas. Daarnaas het hy ook nog twee veeposte gehad, nl. 'Babylon's Toren' en 'Vyffontein'. Hy was 'n vooraanstaande burger op Stellenbosch. Saam met sy buurman Tas en Jacobus van der Heiden het hy die verset teen W.A. van der Stel gelei. Hy is in 1723 oorlede. Vgl. A. Tas, *Dagboek*, bl. 52 n. 50.
68. Peter Roberts (Robertsze) van Neustadt, Holstein, het volgens Hoge in 1693 in diens van die V.O.C. aan die Kaap gekom. Deur sy huwelik met Sophia van der Merwe in 1696 het hy boer geword van die plaas 'Rustenburg' naby Stellenbosch. In 1699 het hy die eienaar van die plaas geword. Vgl. A. Tas, *Dagboek*, bl. 78 n. 103, bl. 82 n. 110; en *Resolusies van die Politieke Raad*, III, bl. 385 n. 32.
69. Isaak Schrijver (Kolbe se spelling *Schrijvers* met die genitief-s word deur Valentyn oorgeneem) was vaandrig in diens van die V.O.C. Hy het aan verskeie togte na die binneland deelgeneem. Sy dagregister van 1689 het bewaar gebly; dit is uitgegee deur die VRV, dl. 12. In 1692 het Schrijver, wat toe met Anna Hoek getroud was, die plaas 'Schoongezicht' gekry. Vgl. *Resolusies* III, bl. 217 n. 5.
70. Adam Tas (1668-1722) is in Amsterdam gebore. In 1697 kom hy Kaap toe waar hy twee jaar later as vaandrig by die burger-infanterie aangestel word. In 1703 trou hy met die weduwee Elizabeth van Brakel en word op dié manier eienaar van 'n groot plaas by Stellenbosch. In die stryd teen W.A. van der Stel het hy 'n leidende rol gespeel. Die goewerneur het hom maandelank in die donkergat van die kasteel aangehou. Nadat Tas vrygelaat en deur die Here XVII in die gelyk gestel was, het hy sy plaas 'Libertas' genoem. In 1714 het hy heemraad van Stellenbosch geword. Fragmente van sy dagboek het bewaar gebly. Dit is opnuut uitgegee deur die VRV, II-1.
71. Catharina Harmans van Middelburg was getroud met Gerrit (Gerhard) Cloete, die seun van Jacob Cloete en Fytje Raderootjes. Hy het in 1704 die plaas 'Alles Verloren' gekry. Vgl. *Resolusies* III, bl. 290 n. 32.
72. 'De Kuijl' was oorspronklik 'n veepos van die Kompanjie. In 1680 het die Politieke Raad besluit om 'n huis daar te laat bou. *Resolusies* II, bl. 308, 325.
73. Klein karperagtige varswatervis. [S]
74. Vermoedelik Palang, *Muraena mossambica*. [RH]
75. Die ou kanaal met die naam van 'Pampus' tussen Amsterdam en die Suidersee was destyds die enigste toegang tot die hawestad Amsterdam. [RH]
76. *Liza ramada*. [RH]
77. *Pomatomus saltator*. [RH]
78. 'Borger- en Heemraden' het in Nederland voorheen die verteenwoordigers van die grondbesittende boere in 'n plattelandse gemeenskap aangedui (teenswoordig net nog gebruik in verband met polderbelange). Dit verklaar waarom die term aan die Kaap alleen vir Stellenbosch gebruik is. Sien ook 'Borgermeester' op bl. 142 en bl. 212 (Kolbe, 613). [S]
79. Alles uit Kolbe (79). Oor die vuur sien DR 18/12/1710. [RH]

een slaave, die wat vuur in een Tabakskonfoort aanbragt, by den Landdrost *de Meurs*[80] tyd, nevens de Kerk, en ettelyke huizen daar ontrent, afgebrand, en in 2 uuren tyds in koolen gelegt, zoo dat 'er maar weinig huizen bleven staan; doch na verloop van 4 jaaren waren 'er al weer fraaje huizen aangebouwt; doch men had 'er in 't jaar 1714 nog geen Kerk, of een huis tot vergadering der Heemraaden herbouwt.

De oude Heer *van der Stel* heeft in 't jaar 1680 de Colonie aan Stellenbosch,[81] 9 mylen gaans O aan van 't Kasteel, of 7 mylen rydens met een ossenwagen,[82] aangelegt, en de zelve met 80 huisgezinnen begonnen, welke van tyd tot tyd merkelyk toegenomen heeft.

80. Samuel Martini de Meurs, landdros van Stellenbosch word in die monsterrol (1701-1715) Samuel Martiens van Dorth genoem. Hy was van Dordrecht afkomstig en getroud met Aletta Beck van Arnhem. Vgl. *Resolusies* IV, bl. 7 n. 31.
81. DR 8/11/1679 vermeld die amptelike stigting en naamgewing; maar in 1681 (brief aan Here XVII 20/3) was daar net 8 gesinne en selfs in 1683 (Resolusies 28/9) slegs 30. [RH]
82. Die formulering is 'n bietjie vreemd, maar nie onverstaanbaar nie. 9 mylen gaans - 9 uur gaans = 31 Engelse myl. 7 mylen rydens (Duitse myle) = 32,2 Engelse myl. [S]

its President; but in the year 1710, in the time of the Landdrost *de Meurs*, this house was burnt down by the carelessness of a slave bringing fire in a brazier, together with the church and various houses around, all being laid in ashes in 2 hours so that only a few houses remained standing. But in 4 years new fine houses were built there, although in 1714 there was still no church, nor a house for the meetings of the Council.

The old Heer *van der Stel* founded the colony of Stellenbosch in 1680, on foot 9 miles E from the Castle, or 7 miles by ox-cart, and started it with 80 families, which since then have notably increased. At the outset, before everything was cleared here, it was a wild forest, so that it has preserved the right name in accordance with its previous nature, and that Heer here added only his own name, thus by calling it Stellenbosch to keep remembered the name of his family, so that it might live for long after his death.

One reaches there by a stony, steep, hilly and for the most part very inconvenient way, although there are good stretches here and there; but to drive

Het was in 't eerst, eer hier alles opgeruimt was, een wild bosch, zoo dat het na zyn voorige gedaante den regten naam behielt, doch deze Heer voegde hier maar zyn naam by, om dus by 't noemen van Stellenbosch den naam van zyn geslagt in geheugenis te doen houden, en aldus nog lang na zyn dood te leven.

Men komt 'er langs een klippigen, steilen, heuvelagtigen, en ten grooten deele zeer ongemakkelyken weg, hoewel men hier en daar ook goede streeken heeft; egter moet men, om 'er na toe te ryden, wel 5 of 6 paar ossen voor een wagen hebben, wil men 'er komen, en die konnen 'er, by heet weder, nog wel by nedervallen.

Dit is een zeer eenzaame weg, en 't staat my voor, dat ik, in 't jaar 1705 te paard met D. *Bek*[83.] hier na toe rydende, een groote vlakte, waar op wy ettelyke struisvogels van verre zagen, overreedden, daar wy maar een huis op ontmoeteden, alwaar nog maar weinig dagen te vooren 5 olifanten wakker de pypen gestelt hadden.[84.] Daar na quamen wy aan de Kuil, de plaats van de Heer *Berg*, die zoo veel als half wegen is, en verder is 't een eenzaame weg.

Het dorp is in zich zelve niet groot, alzoo 'er by de Kerk toen maar 13 of 14 huizen by my gezien zyn; doch landwaard in zyn hier en daar nog veel enkele huizen, en hofsteden, die 1 of 2 mylen van malkanderen staan.

Stellenbosch noemt men nu nog ook in 't byzonder 't huis der E. Maatschappy hier, waar in den Landdrost woont, en waar in de Heemraaden vergaderen; en dit was wel een van de grootste huizen, en toen met een fraay boschje omzet.

II. Van 't Moddergat. De tweede Colonie, onder die van Stellenbosch behoorende, wort het Moddergat genaamt, 't geen tusschen[85.] de Tygerbergen en tusschen de bergen van Stellenbosch, legt, en in 't Z tegen 't land van Stellenbosch,[86.] gelyk dit laatste in 't N tegen de Bottelary komt te stooten; ook is die landstreek, tot het dorp van Stellenbosch behoorende, veel grooter, en nader aan Hottentots-Holland,[87.] en ook veel schooner en vermaakelyker, als 't Moddergat.

Dit tweede deel dezer Colonie van Stellenbosch word het Moddergat genaamt na 't regenwater, dat in de swaarste regenmaanden Juni en Juli van de bergen na de dalen, en wel byzonder hier na toe, zeer sterk afstroomt, daar staan blyft, en dien weg geheel onbruikbaar maakt, alzoo, 't daar den meesten tyd dras staat, en zich als een modderige moeras vertoont.

83. Ds. Henricus Beck, geb. 1669 te Arnhem, Nederland, het in April 1702 na die Kaap gekom as opvolger van Pierre Simond, die Hugenote-predikant van die gemeente Drakenstein. In 1704 word hy na Stellenbosch verplaas om naas die gemeente Drakenstein ook Stellenbosch te bedien. In 1707 trou hy met Johanna Constantia Elsevier, die dogter van die sekunde, Samuel Elsevier. As skoonseun van Elsevier, een van die vertrouelinge en handlangers van W.A. van der Stel, was ds. Beck gedurig onder verdenking. Dit blyk o.a. uit opmerkings wat A. Tas in sy dagboek oor hom gemaak het. Hy is in 1755 oorlede. Vgl. *SABW* I, bl. 62-3.
84. Gebaljaar het.
85. Hieronder duideliker afgebaken; dit is oorgeneem uit Kolbe (88) waarop ook die volgende paragraaf gebaseer is. [RH]
86. Lees ‘tegen 't Z van 't land van Stellenbosch’. [S]
87. Die ‘colonie’ of wyk van Stellenbosch in enger sin omvat vir Valentyn blykbaar die hele loop van die Eersterivier tot by die see. Hier grens dit dan onmiddellik aan Hottentots-Holland, en dis hier waar die outeur tweekeer gewees het, as gas van ds. Kalden en daarna van Willem Adriaan van der Stel. Gewoonlik is die onderste plase langs Eersterivier tot Moddergat gereken. [S]

thither one needs fully 5 or 6 yoke of oxen to the waggon if one wishes to arrive, and these may readily drop dead on the way in hot weather. It is a very lonely road, and I remember that in 1705 I went there with D. *Bek*, passing over a large flat where we found only one house but saw some ostriches from afar, and where only a few days previously 5 elephants had played the devil. After passing this we came to the Kuil, Heer *Berg's* estate, which is as good as half-way; and from there on it is a lonely road.

The village itself is not large, since I saw then only 13 or 14 houses near the church, but inland are many other single houses here and there, and farms, lying 1 or 2 miles apart.

The house of the Hon. Company here, in which the landdrost lives and where the Heemraaden assemble, is also called Stellenbosch, and this was indeed one of the largest houses there, at that time surrounded by a fine grove.

2. *Of the Moddergat*. The second of the colonies belonging to Stellenbosch is called the Moddergat, lying between the Tygerbergen and the Stellenbosch Hills, and adjoining the district of Stellenbosch on the S, in the same way as this adjoins the Bottelary on the N. Also this [latter], belonging to the village of Stellenbosch is far larger than the Moddergat, and nearer to Hottentots-Holland, and much more lovely and pleasant.

This second part of the colony of Stellenbosch is called the ‘Mudhole’ because of the rain-water which in the rainiest months of June and July flows down very plentifully from the hills into the valleys, and indeed especially into this one, and there remains stagnant, making this route entirely impassable, since for most of the time a swamp lies there, looking like a muddy marsh.

In comparison with the last-described this lies somewhat more to the N, and has around it for boundaries Hottentots-Holland, the Stellenbosch

Ten aanzien van 't voorige legt dit wat meer na 't N,[88.] en 't heeft rondom door Hottentots-Holland, mitsgaders de rivier van Stellenbosch, des zelfs bergen, en ook de landstreek van 't dorp Stellenbosch, tot zyne grenzen; doch het is in verre na zoo groot niet, hoewel hier in mede veel schoone landeryen leggen, alle welke te noemen my onmogelyk, en juist zoo nodig niet is; zynde het genoeg te zeggen, dat daar onder uitsteekt 't land van den Borgermeester van Stellenbosch,[89.] *Wessel Pretorius*,[90.] benevens de hofsteden van *Herman van Brakel*,[91.] *Jan Jacob Conterman*,[92.] en meer anderen; ook zyn 't hier al meest heuvels, gelyk men hier ook zoo veel dalen niet, als wel in de voorige beschrevene Landstreek, ziet. Egter is het land in zich zelven hier mede zeer goed, en 't geeft goed gras voor 't vee, hebbende ook geen gebrek van water, alzoo het ten deele door de rivier van Stellenbosch besproeit word, behalven dat 'er nog een kleine beek is, die geen naam heeft.

III. Hottentots-Holland. Van veel meer belang egter is Hottentots-Holland, een uytermaaten schoone en vette landstreek, gelyk het de derde in rang van deze byzondere Stellenbosche Colonie, en sy aldus van een onkundig Europeer genaamt is,[93.] dienze al zoo fraai als Holland voorquam, wanneer hy, genegen een plaats voor zich uit te kiezen, en zyn oog hier op laatende vallen, met verwondering zeide: *Dit is een land by na zoo schoon als Holland*, *en ik begeer geen ander*, *dan dit land*, *te hebben*. In opzigt van de deugd van 't land had hy gelyk, doch alzoo hier bergen en Hottentots waren, die men in Holland niet vint, zoo is het Hottentots-Holland genaamt.

88. Hierdie skynbaar onbegryplike sinsnede is gedagteloos oorgeneem van Kolbe (88) by wie egter die volgorde van bespreking anders is. By hom beteken die *vorige* wyk Hottentots-Holland, terwyl dit hier die wyk Stellenbosch sou moet beteken. [S] Trouens, die hele paragraaf is woord vir woord uit Kolbe met inbegrip van die name, behalwe dat ‘beek’ (aan die einde) by Kolbe ‘einige Bächlein’ (meervoud) is. [RH]
89. Valentyn gebruik die term ‘borgermeester’ in die sin van die bestuursvorm in die Hollandse stede, met name Amsterdam, waar geen eenhoofdige leiding bestaan het nie, maar 'n kollege van verskeie burgemeesters, naas en bo die ‘vroedschap’ (stadsraad). Sien bl. 172 - Borgermeester as sinoniem van Borgerraad. Ook bl. 138 en 212 Borger- en Heemraden. [S]
90. Wessel Pretorius was aan die Kaap gebore (gedoop 3/6/1674) as seun van Johannes Pretorius van Goeree en Geertruijda Meijntjes van Hasselt. Hy is in 1681 getroud met Geertruij Elbertsz en het 'n welvarende skaap- en beesboer geword. Hy was eienaar van die plaas ‘Rustenburg’ en ‘Berg Sinaï’ naby die huidige Firgrove. In 1707 en 1711 was hy ouderling en in 1713 het hy heemraad geword. Hy het 'n aktiewe aandeel in die stryd teen W.A. van der Stel geneem en die Klagskrif teen die Goewerneur onderteken. Vgl. A. Tas, *Dagboek*, bl. 52 n. 51; *Resolusies* III, bl. 333 n. 51.
91. Hermanus van Brakel was die swaer van Adam Tas. Hy was in 1705 'n jongman van 19 jaar. In 1708 is hy getroud met Gertruida (‘nonje Truitie’) van der Bijl en het die eienaar van die plaas ‘Brakelsdal’ (tans ‘Annandale’) in Moddergat geword. In 1712 het hy heemraad geword, en in 1721 is hy bevorder tot kaptein. Hy is in 1746 oorlede. Vgl. A. Tas, *Dagboek*, bl. 78 n. 104.
92. Hans Jacob Conterman van Hadamar in Hesse-Nassau, Duitsland, kom in 1696 as soldaat na die Kaap. In 1698 word hy vryburger en vestig hom as smid en landbouer in Stellenbosch. Sy woonhuis was in Kerkstraat, naby die kerk en kerkhof. Hy is in 1700 met Anna Catharina Cleef getroud wat in 1719 oorlede is. In 1720 hertrou hy met Maria Beijers, die weduwee van Jan Harmensz. Hartingh. Vgl. *Resolusies* V, bl. 201 n. 202.
93. Die verhaal is uit Kolbe (83, 84). Die DR vir 16/6/1657 vermeld 'n kleurvoller (en waarskynliker) verhaal dat die Hottentotte daar aan 'n ontdekkingsekspedisie gesê het dat dit hulle Holland of Vaderland was. [RH]

Het is by na grooter,[94.] en vrugtbaarder, als Holland, en 't is de allerschoonste, vrugtbaarste, en grootste landstreek van deze bysondere Colonie. Den weg hier na toe is tweederlei.[95.] Men kan er, van de Kaap, door de Zandduinen, of door Stellenbosch, en nog door een anderen dubblen weg, als men

94. Alleen verdedigbaar as Valentyn in hierdie geval aan die vae oosgrens dink, en Hottentots-Holland tot ver anderkant die berge reken. (Vgl. voetnoot II/55 hierbo.) (Die provinsie Holland is ca. 35 keer so groot as die eintlike Hottentots-Holland.) [S] Die beskrywing is uit Kolbe (84, 85). [RH]
95. Kolbe (80) is duideliker: ‘Man kan ... entweder durch die Sand-Höhen ... das ist: durch das vorbin gedachte grosse Thal ... und durch den District Stellenbosch in Hottentotts-Holland kommen; oder aber man hat, nachdem man bey besag ten Klof sich Süd-wärts gewendet ... wiederum einen doppelten Weg dahin; massen man, wenn die Stellenboschische Rivier zurück geleget worden, entweder über einen Berg, dahin kommen kan ...; oder aber man gehet durch das unter demselben liegende, und bisz an die See, oder Bay-Falsz gehende Thal, und kommet also hinein’. [RH]

River, the Hills of the same, and the area of the village of Stellenbosch; but it is nothing like so large [as this last], although many lovely estates lie in it, all of which I cannot name, it being enough to say that among them are outstanding that of the Mayor of Stellenbosch *Wesel Pretorius*, and the farms of *Herman van Brakel*, *Jan Jacob Conterman* and others. Also it is hilly here for the most part, and there are not so many valleys as in the district previously described. But the soil here is in itself very good, and yields good grass for the cattle, there being no lack of water since it is watered in part by the Stellenbosch River, as also by a small brook that has no name.

3. *Of Hottentots-Holland*. Of more importance however is Hottentots-Holland, an immeasurably lovely and rich district, the third in order of these separate Stellenbosch colonies. It was thus named by an ignorant European, who thought it as fine as Holland when he was looking for a place to choose for himself, and casting his eye upon it said, *This is a land almost as*

zich na 't Z wend, en zoo van 't ZO ten O regt ZO aangaat, en ook anders langs het dal van Kaap Falso, of langs de zee gaande, komen; doch de weg over 't gebergte is vry beter,[96.] als die langs dat dal.

Tot dit Hottentots-Holland behoort het land, 't geen hier aan alle de zyden des zelfs in 't N,Z, en W legt, gelyk ook de Zeekoejen-valey daar toe al mede betrokken word.

Doch eer wy verder hier van melden, moeten wy van Kaap Falso[97.] nog wat breeder spreken.

De baay van Kaap Falso,[98.] die hier in 't Z legt, heeft in 't O en W een aaneengeschakeld gebergte, van welke die, welke in 't O leggen, de bergen van Hottentots-Holland, die veel hooger,[99.] als de Tafelberg, zyn, genaamt worden; doch die in 't W paalen aan de Steenbergen (daar Constantia legt) van welke de uiterste, die zeer verre en wel 6 mylen in zee loopt, Noorwegen genaamt word.

Ook[100.] kan men van daar door een steenagtigen en zeer gevaarlyken weg na de Africaansche warme baden, waar van wy hier na[101.] breeder spreken, en na de landen der Heusaquas[102.] en de verdere Hottentots, in 't O leggende, gaan.

Op die bergen nu van Hottentots-Holland ziet men ook doorgaans, als de ZO wind doorwaajen zal, even zulk een witte wolk, gelyk wy van den Tafelberg, en de bergen van Stellenbosch gezegt hebben, en zoo lang men 'er die op ziet, is 't een teeken, dat die wind nog niet ophouden zal.

Het uiterste einde dezer bergen, dat in 't Z in zee loopt, word de hanglip genaamt, om dat het als met een lip aan 't gemeld gebergte vast is.

De baay nu, ontrent dit gebergte leggende, noemt men de baay van Kaap Falso, welke wel 10 mylen[103.] in haaren omtrek heeft, en zoo genaamt is, om dat des zelfs eerste onderzoeker voorgegeven heeft, als of die baay niet goed, en als of 'er, om de steenagtige grond, niet wel te ankeren was,[104.] dat nader-

96. Kolbe (80) noem dit moeiliker maar verkiesliker, vanweë die uitsig. [RH]
97. Hierdie paragraaf volg Kolbe (80) op die voet. [RH]
98. By Kolbe is hier duidelik die suiddeel van die Skiereiland bedoel. [S]
99. Amptelik (volgens Regeringskaarte) 4 161 vt. [RH]
100. Die volgende paar paragrawe is alles uit Kolbe (81), prakties woord vir woord. Kolbe se beskrywing van Hangklip is duideliker: ‘Als eine abhangende und auf den Kien liegende Lippe.’ [RH]
101. Bl. 166, maar slegs as vermelding: die ‘breeder’ is niks meer as 'n oorskrywing uit Kolbe nie. [RH]
102. Hessekwas.
103. 10 Duitse myle. [S]
104. Dit is die tweede onjuiste verklaring (vgl. *supra* voetnoot 1/30) en dit is in stryd met wat Valentyn op bl. 40 geskryf het. Hy het hierdie inligting kritiekloos van Kolbe (81) oorgeneem wat egter byvoeg (313) dat hierdie vals berig van die Portugese afkomstig is. Kolbe skryf die opmeting nie aan Jacob Joppe de Jong toe nie, maar aan 'n ongenoemde skipper wat ook voorheen, as stuurman onder Commandeur De Jong, alreeds die baai besoek het. [S en RH]

lovely as Holland, and I desire no other than this. As regards the richness of this region he was right, but since here were hills and Hottentots which are not found in Holland it was called Hottentots-Holland.

It is almost larger than Holland, and more fruitful, and it is the loveliest, most fertile and largest district of this colony. There are two routes to it. One can go from the Cape through the sand-dunes or through Stellenbosch, but also by another double route, either turning to the S and then from SE by S directly SE, or else along the valley of the False Cape or along the sea; but the route over the hills is considerably better than that by this valley.

To this Hottentots-Holland belong the lands lying on all sides of it to the N, S, and W, and the Zeekoejen-valey is also part of it.

But before we tell more of this we must speak somewhat further of the False Cape.

The Bay of the False Cape, which lies here to the S, has chains of hills to E and W, that on the E being called the Hottentots-Holland Hills, being much higher than the Table Mountain, but those to the W stretching to the Steenbergen (where Constantia lies), of which the outermost, running very far and fully 6 miles into the sea, is called Noorwegen.

One can also go from there by a stony and very dangerous route to the African warm baths, of which we speak more fully later, and to the lands of the Heusaquas and other Hottentots dwelling in the E.

When the SE wind is about to blow just such a white cloud is usually seen on the hills of Hottentots-Holland as we mentioned for the Table Mountain and the Stellenbosch Hills, and as long as it is seen on them it is a sign that the wind will not yet fall.

The extreme end of these hills, running into the sea to the S is called the Hanglip, because it is fast to them as if with a lip.

The bay lying near these hills is called the Bay of the False Cape, and is fully 10 miles around. It is so named because when first examined it was stated that the bay was not good, and that the anchorage was inconvenient because of the stony bottom, which was definitely found to be false later, and especially in 1708 or 1709 when by orders of Heer *van Assenburg* it was closely examined and everywhere sounded by the Mate *Jacob Joppe de Jong* because one of our ships had run in there, and that it was also false that it would not be possible to sail out from it because of the strong SE winds here that blow directly into the bay during almost all the Summer. It is true, that it has a rock like a little island in the centre, and another to the W side,

hand, en vooral in 't jaar 1708 of 1709[105.] toen de zelve door last van de Heer *van Assenburg*[106.] van Stuurman *Jacob Joppe de Jong,*[107.] om dat 'er een van onze schepen ingeloopen was, naauwkeurig onderzogt, en over al gepeilt wiert, klaar ondervonden is, dat dit valsch was, gelyk mede, dat men 'er, om de harde ZO wind, die hier de gansche zomer meest door, en de baay in waaid, niet zou konnen uitkomen.

Wel is waar, dat 'er in 't midden een klip als een klein eilandje,[108.] en nog een ter zyden na 't W legt, waar op zich veel vogels onthouden; maar dit alles belet niet, dan men, des noods, hier zou konnen ten anker komen, alzoo 'er goede ankergrond is.

Deze baay is ook zeer vischryk, en ik kenne een vriend, die 'er eens met het net 1000 groote steenbrassems[109.] en veel harders, in twee of drie trekken, gevangen heeft; doch wel de meeste visch heeft men in de vischhoek,[110.] een plaats, niet verre van de Hanglip gelegen.

Naby deze bergen[111.] by Kaap Falso heeft men ook de Zeekoejen-valey,[112.] die daar een uur van strand af, en byna in 't midden tusschen de bergen der Hanglip, en van

105. Vir die ongunstige verslae, sien o.m. die Resolusies van 4/3/1670 en 1/12/1671. Kolbe (313) is duideliker: 'Schon zur Zeit des Herrn Goeverneurs Simonis von der Stell (ist) der Capitain Jacop Joppe de Jonges von gemeldteten Herrn befehligt worden, diesen Haven mit einem kleinen Fahrzeug allenthalben durchzusuchen.' En vermoedelik as gevolg hiervan het hy aan die Here XVII (brief van 26/4/1688) gerapporteer dat dit ''n goeie en goed-geleë plek is', so veilig as 'die veiligste hawe in die wêreld ... goeie landingsplekke, volop vars water, die see vol vis'. Die Here XVII het belangstelling getoon (brief van 31/9/1689), maar die saak het doodgeloop. Toe het Batavia in 1699 'n ondersoek deur die tuiswaartse vloot gelas. 'n Kommissie van 5, onder leiding van W.A.v.d. Stel en met Joppe as lid, het van die land af die weskus daarvan 'ondersoek', en verslag gedoen (DR 1/3/99) dat daar geen water, geen brandhout, geen goeie grond en swak ankerplek was. Kennelik wou W.A. nie hê dat Valsbaai ontwikkel moes word nie, aangesien hy dit as sy private gebied beskou het, en kennelik het Joppe, as 'n junior lid, die kamtige 'ondersoek' vir die skyn onderteken; by sy aankoms in Batavia het hy 'n gans ander verslag gelewer, met die gevolg (Kolbe weer) dat hy later, onderweg daarvandaan, 'op spesiale bevel (van Batavia) in dié hawe voor anker gegaan het met 'n skip van 145 vt. lank'. Maar die baai is nog steeds as gevaarlik beskou en in 1709, toe 'n skip daarheen geseil het en anker gegooi het, is die kaptein beveel om dadelik daar weg te kom en in Tafelbaai anker te gooi (vgl. Kolbe). Na die skip se aankoms het Assenburg egter die kaptein se geskrewe verslag (dit is nie teruggevind nie, sy bevele om pad te gee ewemin) aanvaar nl. dat Valsbaai 'n goeie hawe was, daar hy (Kolbe 81) 'n vroeëre skeepsmaat van Joppe was. Vermoedelik het Assenburg dit gerapporteer, maar niks is gevind voor 17/8/1729 nie toe die Baai in kaart gebring moes word (DR). Ten slotte: bevele vir die gebruik van Valsbaai as 'n winterhawe van half-Mei tot half-Augustus is eers in 1743 deur Kommissaris Imhoff gegee. [RH]
106. Louis van Assenburg (ca. 1660-1711) was van 1708-1711 goewerneur aan die Kaap. Hy is in die grafkelder van die Groote Kerk begrawe. Vgl. *supra* voetnoot 1/182.
107. Jacob Joppe de jonge word in die Resolusies van 3/6/1693 as die opperstuurman van die *Tamboer* genoem. Hy is in 1691 getroud met Maria Botma, die kleindogter van Steven Jansz. Botma van Wageningen, een van die nege vryburgers aan wie in 1657 die eerste plase toegeken is.
108. Seal Island en Roman-rots, onderskeidelik. [RH]
109. *Lithognatus lithognatus*. Kolbe (81) meld 1200 in een trek. [RH]
110. Nie die teenswoordige plek met dié naam aan die oorkantste (westelike) strand van die baai nie; vgl. Kolbe (82). [RH]
111. Hierdie paragraaf is 'n duidelike navolging van Kolbe (83). [RH]
112. Die *Nova Tabula* wat deur Valentyn se kaart gevolg word, gee drie Seekoeivleie langs die kus van Valsbaai aan. Die westelikste daarvan (naby Muizenberg) dra nog hierdie naam. Die middelste, die 'Zeekoe Valey beneden de Kuylen' is blykens die ligging die hier bedoelde (een uur van die kus en halfpad tussen die berge van die Skiereiland en van

Noorwegen, in 't Z gelegen is, dragende dien naam na de Zeekoejen,[113] die hier ontrent wel eer meer, dan nu, plagten te zyn. Zy is wel 1 groote myl in 't rond.

Dat nu Hottentots-Holland, waar mede wy nu weer voortgaan, een schoon en van 't beste land hier is, bleek klaar genoeg daar aan, dat de Heer *Willem Adriaan van der Stel* hier mede zyn schoone lustplaats *Vergelegen* (waar van wy elders breeder spreken) begrepen heeft.

Hottentots-Holland). Ons topografiese kaarte toon dit nie as oop water nie, maar as vleiagtige terrein net suid van die nasionale pad Faure-Athlone. [S]

113. *Hippopotamus amphibius capensis*. [RH]

whereon are many birds, but all this does not hinder one from anchoring there if needs be, since it has good holding-ground.

This bay is also very rich in fish, and I know of a friend who once, in two or three casts of a net, took 1000 large steenbrassem and many harders, though indeed the most fish are to be had at the Vischhoek, a place lying not far from the Hanglip.

Near these hills by the False Cape is also the Zeekoejen-valey, which lies an hour from the shore to the S, almost half-way between the Hanglip hills and those of Noorwegen. It bears this name from the sea-cows which were formerly more common around here than today. It is fully a good mile around.

Hottentots-Holland, to which we now return, is a lovely land and one of the best here, as is clearly enough to be seen from the fact that Heer *Willem Adriaan van der Stel* placed here his lovely pleasure-property *Vergelegen,* of which we will speak more fully elsewhere. In the centre of this region lies a high hill, the Schaapenberg, so named because there is grass for the sheep there all the year, and from whence all that happens in the Table Bay can clearly be seen, for which reason H.E., had he not been recalled to the

In 't midden van deze landstreek legt een hoogen berg, de schaapenberg,[114.] om dat 'er 't geheel jaar door gras voor de schaapen is, genaamt, van welke men alles in de Tafelbaay voorvallende, klaar zien kan, waarom deze Heer, zoo hy niet na 't Vaderland ontboden was, voorgenomen had hier een lusthuis te bouwen, om van daar, alles net op zyn gemak te konnen beschouwen.

Op deze schaapenberg had zyn Ed. veele van zyne schaapen te weiden, ook had zyn broeder, de Heer *François van der Stel,* hier mede, niet verre van den Heer Gouverneur, een zeer fraaje plaats, waar ontrent de Laurensrivier was,[115.] die vlak door Vergelegen liep.

De naaste Hofstede aan de laatstgemelde plaats lag wel 3 goede uuren van de Zeekoejen-valey; buiten welk *Vergelegen* zyn Ed. nog een schoone plaats in 't land van *Terra di Nataal,*[116.] wel 30 mylen van daar had, die al vry groot in uitstrekking was.

Bevoorens waren hier zeer veel wilde dieren,[117.] die zyn Ed. metter tyd meest van daar verjaagt, gelyk hy dat woest land hier in 5 of 6 jaaren tyds tot een aards Paradys gemaakt heeft.

Dat hier in de klooven, en op de bergen, veel schoon hout valt, is die gene, die 'er geweest zyn, zeer wel bekent.

Ook heeft men hier, buiten de Laurensrivier, nog 2 andere, die zoo waterryk niet zyn, als deze, en die te zamen met een wyden mond[118.] in de baay van Kaap Falso storten, na dat die 2 voorby 't land van *Pieter de Meyer*[119.] haaren loop gerigt hebben. Men vint in de zelve, schoon zy geen grooten weg heenen stroomen, nu en dan grundels,[120.] en aalen, en ook wel eenige zeevisch digt aan zee.

Hottentots-Holland. Na 't Z of wel 't ZO heeft men dit Hottentots-Holland, het schoonste land daar omstreeks, al zedert 't jaar 1670 door de onze besloten in bezetting te nemen;[121.] doch deze Colonie is merkelyk in wyn- en koornlanden toegenomen,

114. Dit is woord vir woord uit Kolbe (84). [RH]
115. Kolbe (82) gee dit meer presies as tussen die Laurens- en Stellenbosch-riviere. [RH]
116. Die berig is oorgeneem uit Kolbe, maar verkeerd gelees. Kolbe skryf: *in die rigting* na Terra de Natal toe; hy gee vir hierdie weiveld die onmoontlike grootte van meer as die 7, ja moontlik meer as die 17 Nederlandse provinsies. Valentyn noem hierdie weiveld 'n plaas (!) maar druk die grootte versigtiger uit, aangesien hy ten gunste van Van der Stel was; Kolbe probeer om Van der Stel se hebsug so sterk moontlik voor te stel. [S]
117. Kolbe (85), woord vir woord. [RH]
118. Kolbe (87) meld, meer korrek, die ‘ziemlich breiten Mund’ as dié van die Laurensrivier, hoewel hy ook die ander twee meld, ‘minder waterryk’ en oor die eiendom van De Meyer vloeiende. [RH]
119. Pieter de Meyer was van Amsterdam afkomstig. In 1698 gaan hy as adelbors na Indië. In 1705 word hy as boekhouer aan die Kaap aangestel. 'n Jaar later tree hy in die huwelik met Geertruijd Sneewint. Na haar dood trou hy met die weduwee van die onderkoopman en landdros Dominicus Blesius. In 1708 word hy vryburger omdat hy as amptenaar nie grond kon besit nie. Maar in 1710 tree hy weer in diens van die V.O.C. as boekhouer; in 1711 word hy tot onderkoopman en tot sekretaris van die Politieke Raad bevorder. In 1716 word hy gelas om sy grond binne 3 maande te verkoop, en hy word ontslaan as sekretaris van die Politieke Raad. Vgl. *Resolusies* IV, bl. 41 n. 138.
120. Klein karperagtige varswatervis. [S]
121. Sien die brief aan Here XVII 22/3/1699, ‘ons het 'n tyd lank al ons oog daarop’, en die antwoord van 15/5/1671 waarin die inbesitneming goedgekeur word. [RH]

zedert de Heer *Willem Adriaan van der Stel* hier in 't jaar 1700 of 1701 zyn pragtige buitenplaats *Vergelegen,* (12 mylen van 't Kasteel) aangelegt heeft.

Fatherland, had intended to build here a pleasure-house so as to be able to see everything clearly and conveniently from it. H.E. pastured many of his sheep on this Schaapenberg: also his brother Heer *François van der Stel* had a very fine estate not far from the Governor, near the Laurens River which runs right through Vergelegen. The homestead nearest to this last-named estate lay fully 3 good hours from the Zeekoejen-valey; and in addition to this *Vergelegen* H.E. had another lovely property in the land of *Terra di Natal,* fully 30 miles from there, which was pretty extensive. There were many wild beasts here formerly, which in time H.E. drove away for the most part, as also he made the waste land here into an earthly Paradise in 5 or 6 years.

It is well known to all who have been there, that here in the gorges and on the hills is much lovely timber. Besides the Laurens River there are 2 others here, less rich in water than this, which flow together by a wide mouth into the bay of the False Cape after taking their course past the lands of *Pieter de Meyer*. In them, although they do not flow far, one now and then finds gudgeons and eels, and perhaps also some sea-fish near the sea.

To the S or perhaps SE [of them] lies this Hottentots-Holland, the loveliest land around there, which in 1670 we decided to occupy; but this colony has notably increased in vine- and corn-lands since Heer *Willem Adriaan van der Stel* set here his magnificent country-estate *Vergelegen* in 1700 or 1701, 12 miles from the Castle, as is very ornamentally depicted in H.E. 's Deductie and in the Contra-Deductie and the book of *A. Boogaard* published in refutation of it.

I saw this lovely building in 1705, two days before leaving for the Indies. I had agreed to preach on Sunday afternoon at the Castle, and since the Governor could find no time that morning to show me this estate, H.E. asked me the day before if I would wish to make the trip with him after the

Men kan de zelve zeer cierlyk afgebeeld zien in de Deductie van zyn Ed., en in de Contradeductie, als ook in 't werk van *A. Boogaard,*[122.] daar tegen uitgegeven.

Ik heb dit schoon gebouw in 't jaar 1705 twee dagen voor myn vertrek[123.] na Indiën gezien. Ik had aangenomen Zondags na de middag aan 't Kasteel te prediken, en alzoo de Heer Gouverneur tot dien dag toe geen tyd had konnen uitvinden, om my die plaats te laaten zien, vraagde zyn Ed. my daags te vooren, of ik, na de Predikatie wel lust zou hebben, om dat togtje met zyn Ed. te doen. Ik zeide van ja, en nam dit met veel dankbaarheid aan.

Wy gingen daar op ten 6 uuren 's avonts in een koets, met 6 paarden, spanden, na 3 uuren zeer sterk aangereden, en daar wat gegeten te hebben, weer 6 andere paarden in, en quamen 's nachts ten 12 uuren op Vergelegen.

Vergelegen. Daags 'er aan zag ik dit schoon huis,[124.] dat, tegen 't wild gedierte, rondom in een agtkantige, cierlyke, hooge, dikke muur lag. Ik bevont de galdery in 't midden 80 voeten lang, en 16 breedt. Deze had aan de zyde na Kaap Falso toe een uitnemend heerlyk gezigt, zoo over de wynbergen en andere landeryen, als ook na de baay van Kaap Falso, behalven dat men aan de andere zyde een cierlyk in 4 quartieren gelegt bloemperk had, en een fraaje rivier zag, die zich in twee takken scheide.

Aan wederzyden van die schoone en byzondere vermaakelyke galdery, die zeer lugt en hoog was, waren 4 schoone vertrekken, en naast de zelve aan wederzyden weer 4 andere zeer net gemeubileerd, en waardig om haare fraaiheid en de groote kosten, daar aan gedaan, altyd in wezen gebleven te zyn, hoewel de Vergadering der XVII naderhand goedvond, dat schoon gebouw te doen afbreken, om zoodanige redenen, als zy daar over in haare Missive,[125.] den 30sten October 1706 na de Kaap, geven; die men nevens alle de stukken, daar toe behoorende in de Deductie van zyn Ed., en in de Contradeductie van de Messrs. *van der Heyden* en *Tas,* als ook in 't werk van *A. Bogaard* over de Kaapze zaaken, zoo uitvoerig voorgestelt vint, dat het onnoodig is daar iets meer af te schryven.

Ik zag deze plaats met een ongemeen genoegen, alzoo daar alles wonderlyk fraai aangelegt was. Het stuk lands besloeg 613 mergen en 140 roeden, waar van 61 mergen en 379 roeden alleen met wynstokken beplant waren, en welke aan zyn Ed. (zoo men zegt) jaarlyks 55 Leggers[126.] schoone wyn, behalven de moer, uitleverden.

Ik vont hier, tot myne verwondering, den koning van Tambora,[127.] met zyn vrouw, van den welken wy onder de zaaken van Macassar en Batavia

122. Bedoel word die anonieme *Neutrale Gedagten* ..., in Amsterdam uitgegee (sonder jaartal): dit word gewoonlik aan A. Bogaert toegeskryf. [RH]
123. Volgens Deel Vyf, bl. 145, het hy op 7/11/1705 na Batavia vertrek, soos bevestig deur die DR. [RH]
124. Daar is 'n beskrywing in die Deductie, met 'n afdruk; en 'n vollediger beskrywing in die Contradeductie met 'n afgemete plan en (natuurlik) veel indrukwekkender afdrukke. [RH]
125. Dit is die brief waardeur W.A. van der Stel e.a. na Holland teruggeroep is: sien Valentyn, hfst. VI. [RH]
126. 'n Legger is sowat 160 Engelse gelling, d.i. ongeveer 730 liter. [RH]
127. Tambora en Bima is staatjies aan die noordkus van die eiland Soembawa (Kleiner Soenda-Eilande). [S]

sermon. I agreed, accepting this offer with much gratitude. We left at 6 in the evening in a coach with 6 horses, and after driving very fast for 3 hours and taking a small meal, we changed them for 6 fresh horses, and arrived at Vergelegen at 12 o'clock at night.

Next day I viewed this lovely homestead, around which was an eight-sided, ornamental, high and thick wall against the wild beasts. I found the gallery in the centre 80 feet long and 6 wide. This gave an exceptionally lovely view in the direction of the False Cape, over the vineyards and other cultivation, as also towards the bay of the False Cape; and in addition there was a flower-garden on the other side, ornamentally laid out in 4 sections, and a fine river which divided into two branches. This lovely and unusually pleasant gallery was very airy and high, and on each side of it were 4 lovely rooms, and close to them on each side another 4, very neatly furnished, worthy to have been preserved for ever because of their beauty and the great amount spent on them, although the Lords XVII later thought fit to have the lovely building demolished, for such reasons as they give in their letter of October 30th, 1706 to the Cape; and these are to be found set forth in such full detail, with all the documents relating thereto, in the Deductie of H.E. and in the Contra-Deductie of Messrs. *van der Heyden* and *Tas,* as also in the work of *A. Bogaard* on matters concerning the Cape, that it is unnecessary to write more thereof here.

I saw this estate with exceptional pleasure, since everything there was laid out wonderfully finely. It covered 613 mergen and 140 roods, of which 61 mergen and 379 roods was nothing but vineyard, giving H.E. (it is said) 55 Leggers of lovely wine yearly, besides the lees.

To my surprise I found here the King of Tambora and his wife, of whom we tell more fully in writing of the affairs of Macassar and Batavia. He was busy writing out the Coraan or Alcoraan very neatly for H.E., and his wife had some sort of oversight over the household. He was banished here because of his bad behaviour on Bima, and she followed for love of him. They were glad to see me, so that they could speak with me there for some

breeder spreken.[128.] De eerste was bezig, om den Coraan, of Alcoraan voor zyn Ed. zeer net uit te schryven; en de vrouw had zoo wat opzigt op dit huishouden. Hy was hier, om zyn quaade bedryven op Bima, gebannen, en zy hem uit liefde gevolgt. Zy waren verblyd my te zien, om dat zy met my daar eenigen tyd in 't Maleits spraken, en was de Heer Gouverneur zeer verwondert my dat, na zoo lang uit Indiën geweest te zyn, nog zoo vloejent te hooren spreken.

Dit huis is by zyn Ed., volgens de last der Heeren en Meesters, wat na 't jaar 1710[129.] afgebroken (waar af pas 7 of 8 000 R^{ders}, zynde niet de helft van zyn waarde, gekomen is) en 't land is in verscheide parceelen aan dezen en genen al mede volgens last verdeelt, of verkogt, gelyk men dat elders[130.] zien kan.

Na dat ik dien dag myn hart daar met zeer veel fraajigheden te zien, aan keurlyke schoone steenbrassem, en andere ongemeene visch, mitsgaders aan de heerlykste vrugten, die men zich verbeelden kan, opgehaalt, en met een schoon glas wyn van zyn Ed. eigen perssery daar op te drinken, doorgebragt had, namen wy ten 6 uuren de reis weder aan, en reden met de zelve koets en paarden weer na 't Kasteel, daar wy ten 12 uuren aanquamen, en waar na ik zyn Ed. voor zyne beleeftheid, aan my bewezen, van harten bedankte.

Ik had dien weg nog wel eens by dag willen ryden; doch dat kon niet wezen, en na dien tyd, by myn retour, heb ik daar toe ook geen gelegenheid gehad.

IV. De Bottelary.[131.] Het vierde deel, tot deze byzondere tweede Colonie, of die van Stellenbosch, behoorende, word de Bottelary genaamt, waarschynelykst daarom, om dat deze streek lands, die zich in 't Noordelykst deel dezer Colonie vertoont, de eenige spyskamer,[132.] behouder, en als de Bottelary is, van waar men by na al, of altoos 't meeste hooi voor de paarden verzamelt, alzoo 'er in gansch Africa geen schooner grasvelden,[133.] dan hier, zyn.

Dit land stoot in 't Z tegen Stellenbosch, in 't W tegen de Mosselbank, en in 't O en N tegen Draakestein, en deze laatstgemelde Colonie word door den Paardenberg (dus na de menigte wilde paarden, die zich daar op onthouden,[134.] genaamt) van de Bottelary afgescheiden, alzoo de zelve tusschen Draakestein en de Bottelary, als beider grenspaal, in legt.

Hier ontrent was 't land, dat na zynen eersten bezitter Joostenberg[135.] genaamt word, waar ontrent men ook 't land van *D. van Loon*[136.] had, niet

128. Geen ander beskrywing is in Valentyn gevind nie. Volgens die Resolusies van 26/2/1710 was hy in 1698 na die Kaap verban, en is dit aan hom toegestaan om huis toe te gaan. [RH]
129. Die verkoop van die grond en kleiner geboue is in 1709 voltooi, nie in 1710 nie (DR 12/2/1709 tot 14/11, en die Resolusies). [RH]
130. Elders nie teëgekom nie: waarskynlik slegs uit Kolbe (85) oorgeskryf wat *wel* verdere besonderhede gee (786). [RH]
131. Hierdie gedeelte volg Kolbe (92) op die voet, soms woord vir woord en met inbegrip van die name. [RH]
132. Kolbe (92) is duideliker: 'Behälter und Speise-Kammer der Pferde'. [RH]
133. Valentyn het die eintlike grasveld van Suid-Afrika nie geken nie. [S]
134. Kolbe (92) voeg by 'vormals'; vgl. *supra* voetnoot II/59. [RH]
135. Valentyn se inligting is verkeerd. Die eerste eienaar van 'Joostenberg' was die Sweed Matthys Michiels van Stockholm. Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 161 n. 231.
136. Ds. Hercules van Loon, getroud met Maria Engelbrecht, was van 1694 tot 1695 predikant in Kaapstad. Hy het daarna na Indië en toe weer terug na Nederland gegaan. In 1700 word

hy as predikant na Stellenbosch gestuur. Reeds in 1701 begin hy boer op 'n plaas wat hy ‘Hercules' Pilaar’ noem. Hy was ook eienaar van die aangrensende plaas ‘De Waarburg’. In 1704 het hy selfmoord gepleeg. Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 72 n. 91.
Volgens Kolbe (92) het hy sy eie hals afgesny. DR 27/6/04 meld slegs sy dood. [RH]

time in the Malay tongue, and the Governor was much astonished to hear how, after being so long out of the Indies, I still spoke so fluently.

This house was demolished by H.E., by orders of the Lords and Masters, somewhat after 1710 (from which only 7 or 8 000 Rxd. came in, not being the half of its value), and the land was divided up and allotted to one or another, also by their orders, or was sold, as is to be seen elsewhere.

After I had spent that day rejoicing my heart with the sight of so very many beauties, and being refreshed by choice and tasty steenbrassem and other rare fish, as also the noblest fruits imaginable, and by a lovely glass of wine from H.E.'s own wine-press, at 6 o'clock we took up the journey again, and drove with the same coach and horses back to the Castle, where we arrived about 12, and where I heartily thanked H.E. for the courtesy shown me. I should have wished to drive once by day over this road, but this was not possible, and also after my return I found no opportunity thereto.

4. *The Bottelary*. The fourth part of this separate second colony of Stellenbosch is called the Bottelary, apparently because this tract of land, lying in the northernmost part of this colony, is like the one and only pantry, store and, as it were, buttery, from whence is reaped all, or nearly all, of the hay for the horses, since in all Africa there are no lovelier grass-fields than here.

This region touches Stellenbosch to the South, the Mosselbank to the West, and Draakestein to the N and E, being divided from this last by the Paardenberg (thus named from the many wild horses that dwell there), so that this hill lies between Draakestein and the Bottelary as their common frontier.

Hereabout was the estate named Joostenberg after its first owner, near

verre van 't welke deze Heer, terwyl hy eens van de wagen ging, op een wonderlyke wyze zeer elendig aan zyn einde geraakte.

Een uur verder legt Elzenburg, een heerlyke plaats van de Heer *Elzevier,*[137.] die men zegt dat zyn E., in Holland[138.] zynde, jaarlyks wel 3 000 guld. opbragt, die hem zyn gemagtigde, de Heer *Lamotius*[139.] toezont of overmaakte.

Hoewel nu deze plaats arm van water en hout is, heeft men 'er daar tegen weer overvloed van koorn, boekweit, enz.

Van de colonie van Draakestein

Draakestein. De derde Colonie in rang, der gene die onder de Kaap staan, is die van Draakestein, 't welk zich na 't O ten NO meest uitstrekt.

Het bestaat mede in vier onderdeelen, die tot het zelve behooren, en aldus genaamt worden:

1 De Berg, *Keert weder* genaamt, met het land tot de Draakesteinze Kerk.
2 Het land van de Kerk af tot de Wagemaakersvaley.
3 De Wagemaakersvaley.
4 Nog eenige landeryen, die by *Riebeeks* Kasteel, en by de 24 rivieren, als ook ontrent den Honig- en Piquetberg leggen.

Deze landstreek begint nog 4 of 5 mylen N Oostelyker, dan Stellenbosch, alzoo Draakestein wel 14 mylen[140.] van 't Kasteel der Goede Hoope legt.

De Heer *Simon van der Stel* heeft dit, pas voor de komst van de Heer *van Rheede,* in 't jaar 1684[141.] met 80 huisgezinnen in 't eerst al bevolkt, de Fransche vlugtelingen hier geplaatst (waar door men hier veel meer ingezetenen, dan onder Stellenbosch, heeft) en het, om zich by dien Heer, dien hy wist dat stont te komen, te aangenaamer te maaken, na zyne Heerlykheid, in 't Stigt van Utrecht gelegen, Draakestein genaamt.[142.]

137. Die opperkoopman Samuel Elsevier (1651-1724) van Den Haag het met sy gesin aan die Kaap gekom waar hy as sekunde of administrateur aangestel is. Naas 'n huiserf in Tafelvallei het hy 'n plaas van 180 morg, 'Elsenburg', in die distrik Stellenbosch besit. Hy was een van die welvarendste amptenaar-boere teen wie die burgers se klagskrif gemik was. Vgl. *Resolusies* III, bl. 314 n. 15.
138. 'n Verbreking van die Here XVII se opdragte i.v.m. verkoop, soos Kolbe (92) aantoon. [RH]
139. Isaack Johannes Lamotius was van 1677 tot 1692 opperhoof van Mauritius. In 1692 is hy egter weens wanbestuur ontslaan en het ses jaar gevangenisstraf uitgedien op een van die Nederlandse eilande in Oos-Indië. Na 'n jarelange verblyf aan die Kaap doen hy in 1718 aansoek by die Politieke Raad om terug na Nederland te mag gaan. Vgl. *Resolusies* V, bl. 253.
140. Volgens Kolbe (96) was dit 14 myl van die kerk af. [RH]
141. In feite in 1687 (DR 16/10) met slegs 23 gesinne, waarvan die Here XVII per brief gedateer 26/4/1688 in kennis gestel is. Kolbe (96) haal die '80 Famillen' uit Tachard aan, maar weerlê sy bewering dat hulle van die begin af daar was. [RH]
142. Die stigting van die nedersetting in Drakenstein val in 1687 (nie 1684 nie), ruim 2 jaar later as die besoek van Kommissaris van Rheede. Die naam is dus deur Van der Stel gegee in herinnering daaraan, en nie om witvoetjie te soek nie. [S]

Een land, dat ongemeen schoon en vrugtbaar, en daar 't fruit veel beter, dan op veel andere plaatzen, is, gelyk 'er ook zeer veel geld af gemaakt zou worden, zoo men die vrugten van daar maar met den ossenwagen, zonder die te pletteren, brengen kon, waar door 'er veel verrotten, alzoo zy niet konnen verbruikt worden.

De grenzen[143.] dezer derde Kaapze volkplanting zyn in 't Z de berg, *Keert*

143. Woord vir woord uit Kolbe (96, 97). [RH]

which also was the property of *D. van Loon,* not far from which this gentleman one day, while getting off his wagon, came to a very sad end in a strange manner.

Elzenburg lies an hour further, Heer *Elzevier's* lordly estate, which is said to yield him fully 3 000 gld. a year, which are sent to him in Holland by his agent, Heer *Lamotius*. Although this property is poor in water and timber, there is on the other hand abundance of corn, buckwheat, etc.

Of the colony of Draakestein

The third in order of the colonies coming under the Cape is that of Draakestein, which for the most part extends to the E by NE. It also comprises four districts belonging to it, named: 1. The Hill *Keertweder,* with the country as far as the church of Draakestein; 2. The lands from the church to the Wagemaakers-valey; 3. The Wagemaakers-valey; 4. Some other lands lying near *Riebeeks* Castle and by the 24 Rivers, as also around the Honig- and Piquet-bergen.

This stretch of land begins 4 or 5 miles further to the NE than Stellenbosch, so that Draakestein lies fully 14 miles from the Castle of Good Hope. Heer *Simon van der Stel* first settled it with 80 households in 1684, just before the coming of Heer *van Rheede,* and set the French refugees here (whereby there are many more inhabitants here than in Stellenbosch); and to make himself more agreeable to this nobleman, knowing that he was soon to arrive, he named it after his Manor of Draakestein, lying in the Bishopric of Utrecht.

[It is] a land that is exceptionally lovely and fertile, where the fruits are much better than in many other places, so that much money could be made

weder genaamt, in 't O een schakel van Draakesteinze bergen, in 't N de Saldanhabaay, en wat meer na 't W de bergen en heuvels van de groene kloof; doch regt in 't W de Bottelary, of de Paardenberg.

Deze Colonie is als een groot Hertogdom op zich zelve, en beslaat (zoo men zegt) wel zoo veel lands alleen, als de 17 Nederlandze Provintien.[144.]

Men heeft daar geen Raadhuis, maar (gelyk wy hier na breeder toonen[145.]) wel byzondere Overheden, als ook een Kerk, eenige verstrooide huizen, maar schoone wyn- koorn- en weylanden; ook is hier een gemeene watermoolen.

I. Van den Berg Keert weder. Het eerste, of 't Zuidelykste deel dezer Colonie ontrent den berg, *Keert weder,* en van daar tot aan de Kerk van Draakestein gelegen, heeft veel schoone landeryen; doch welker ingezetenen nog met eenige schulden beswaart zyn, alzoo zy het van de grond af hebben moeten ophaalen, en de E. Maatschappy hen alles, dewyl die vlugtelingen niets hadden. van wagens, ossen, paarden, ploegen, zaad, enz., heeft moeten verschieten, dat al ettelyke tonnen gouds[146.] in 't eerst beloopen heeft, en 't geen zy in 't jaar 1713 al op 40 000 guld. na afgelegt hadden.

Gelyk nu de Bergrivier[147.] door dit land alomme stroomt, alzoo leggen over al langs de zelve aan wederzyden veel schoone plaatzen, ontrent een half uur van malkanderen.

De zelve heeft haaren oorsprong in 't land van *Etienne Nïel,*[148.] waar by hier en daar meer kleine beekjens komen, die de zelve, eer men by de Kerk komt, tot een fraaje rivier doen opswellen.

Dit deel is zeer bergagtig, en meest zeer ruw van velden, zoo dat men in 't eerst wel half denken zou, dat men in 't steenagtig Arabien quam; doch als men 'er wat dieper in komt, bevint men, dat het zeer goed, vrugtbaar, heerlyk van landstreek, en van zeer goed water voorzien is; hoewel deze berg, *Keert weder,* een van de gevaarlykste is, die men zich verbeelden kan, alzoo men, by 't minste ongeluk, om den smallen en yzelyken weg, gevaar lyd, om van boven neder in de rivier te storten, en te verdrinken.

In de winter,[149.] of regenmaanden Juni en Juli, kan 't hier zoo koud zyn, dat men, na 't ondergaan der zon, hier wel ys, by na een daalder dik, gezien heeft; doch zoo ras de zon 'er op schynt, smelt het weg; en in dien tyd ziet men ook te toppen der bergen met sneeuw en hagel, dat zoo tot Augustus en September duurt, en gestadig met witte wolken bedekt; ook is het te

144. Die oppervlakte van die 17 Nederlandse Provinsies (d.w.s. weinig minder as die teenswoordige Benelux-gebied kan ons afrond op 23 000 vk. myl, of ongeveer 'n vierhoek Paarl-George-Beaufort-Wes-Clanwilliam. Die vergelyking is dus alleen moontlik deur in gedagte aan die wyk Drakenstein al weer 'n uitbreiding tot aan die vae begrensing van die Kompanjie se invloedsfeer te gee. [S]
Kolbe (97) verwys na die '17 Provincien der Spanischen Niederlande'. [RH]
145. Hy doen dit nie. Dit is alles uit Kolbe (97). [RH]
146. Van 100 000 gulden elk. [RH]
147. Die hele beskrywing is uit Kolbe (98), met inbegrip van ''t steenagtig Arabien'. [RH]
148. Estienne Nïel is in 1669 in Dauphine, Frankryk, gebore en het in 1693 as soldaat by die V.O.C. in diens getree. Hy word later vryburger en eienaar van die plaas 'La Dauphine' in 'Olifantshoek' (Franschhoek) wat in 1694 opgemeet en in 1710 aan Nïel toegeken is. Hy was getroud met Maria Magdalena Marais. In 1738 is hy oorlede.
149. Kolbe (98, 99) op die voet gevolg of selfs woord vir woord, tot aan die end van die volgende paragraaf. [RH]

from them if only they could be brought from thence by the ox-carts without bruising them, by which many rot and are useless.

The limits of this third colony are: to the S the hill called *Keertweder,* to the E a part of the Draakestein Hills, to the N the Saldanha Bay, somewhat more towards the W the mountains and hills of the Groene Kloof, and fully to the W the Bottelary or the Paardenberg.

This colony is like a large Duchy in itself, and alone contains (it is said) as much land as the 17 Provinces of the Netherlands. It has no Raadhuis, but (as we will show more fully) there are various authorities, as also a church and some scattered houses, but lovely vineyards, cornfields and pastures, also a public watermill.

1. *Of the hill Keert Weder*. The first, or most southerly part of this third colony, lying around the hill *Keert Weder* and from it to the church of Draakestein, contains many lovely farms; but their inhabitants are still burdened with some debts, because they had to start from the ground up, in that since these refugees had nothing the Hon. Company was obliged to loan them everything, carts, oxen, horses, ploughs, seed, etc., which at the start came to several tons of gold, which by 1713 they had already repaid but for 40 000 gld.

Now, since the Berg River flows right through this land, there are many lovely farms everywhere along it on both sides, about half an hour from each other. This river begins in the lands of *Etienne Niel,* and to it come here and there many small streamlets, which cause it to grow into a fine river before the church is reached.

This part is very hilly, and the fields are for the most part very rough, so that at first one may indeed half think to have come into the stony Arabia; but as one comes somewhat further in, one finds it to be a very good region, fertile, magnificent, provided with very good water; although this hill *Keert Weder* is one of the most dangerous that can be imagined, since at the least

gelooven, dat de bronnen en rivieren hier meest van 't smelten dezer sneeuw ontstaan.

Als men van den berg, *Keert weder,* na de Kerk te rug gaat, doet zich aan de linkerhand een weg op, door welken men na Stellenbosch komen kan; doch, wegens de grootheid van 't gevaar, word de zelve van de borgers en inwoonders de *bange hoek* genaamt,[150.] alzoo 't den genen, die hier 's nachts over en voor by moet, bang genoeg valt, wegens zekere gevaarlyke steilte, en zoo 'er dan (gelyk hier ligt gebeurt, alzoo 'er nog veel grof wild gedierte van leeuwen, tygers, olifanten, luipaarden, enz. zwerft) een leeuw, of eenig ander wild dier, digt ontrent is, en een paard 'er de reuk af krygt, is het onmogelyk om 't zelve in toom te houden, waar door dan, by 't doorbreken der zelve, veelen aan een droevig einde geraakt, en van boven neder in de rivier gestort zyn, waar na dan ook deze berg, om dit gevaar te ontwyken, met regt, *Keert weder,* schynt genaamt te zyn.

Hier ontrent egter heeft men een van de cierlykste en heerlykste Hofsteden, die men zich verbeelden kan, en welke, schoon niet al te groot, voor geen eene in gansch Africa, ja niet voor veel plaatzen van vermaak in Holland, behoeft te wyken.

De Heer Landdrost *Joannes Meyer*[151.] is 'er bezitter af, en heeft daar aan, gelyk by meer andere gevallen, getoont, een man van veel verstand, en van een ongemeene goede ordonnantie te zyn, alzoo hy dit stuk lands zoo fraai gemaakt heeft, dat men niet weet, of de konst, dan of de natuur hier de overhand heeft, aangezien 'er by na niets bedagt kan worden, om een plaats cierlyk te maaken, 't geen by den aanleg der zelve door hem niet wonderlyk wel waargenomen is.

Het huis, dat, om de swaare valwinden, niet al te hoog is, legt in een fraai en cierlyk verdeelt bosch van schoone eikenboomen, zoo dat men het by na niet ziet, voor dat men 'er by is.

Men komt dan in de schoonste wynbergen,[152.] en van daar in 2 of 3 byzondere thuinen, yder om het fraaiste, die men ergens daar om streeks, en waar in men de keurlykste vrugten, bronnen, met een vyver in 't midden van een bloemthuin, een groote menigte van allerley cierlyke piramides van Aloë,[153.] keurlyke bloemen, en allerley zeldzaame planten en gewasschen, die men bedenken kan, in zulken grooten menigte, en zoo cierlyk by een, in zulken klein stuk land zeer geestig en bekoorlyk heeft weten te schikken, waar toe

150. Dit is die pad oor Helshoogte, tans Banhoek. [De K]
151. Joannes Muller (nie Meyer nie). Valentyn gee dit op bl. 184 en 200 as ‘Muller’ aan, Kolbe (99) het ‘Mülder’, en (132) Mulder sonder umlaut, die mees gewone vorm van die naam. Valentyn se ‘Meyer’ is waarskynlik 'n fout n.a.v. Kolbe (100) se ‘Meyerhöfe’. Die hele beskrywing is uit Kolbe (99, 100) oorgeneem, prakties woord vir woord, behalwe waar leesfoute voorkom: bv. ‘sierlike piramides van alwyne’ i.p.v. ‘von allerley Bäumen verfertigte grün-blätterichte Pyramiden, zwischen denen unterschiedliche Arten von curieusen Blumen und Aloen hervor wachsen’. [RH] Sien verder A. Tas, *Dagboek,* bl. 62.
152. Soos by sy verwysing na die skiereiland praat Valentyn hier van ‘wynbergen’ wanneer bloot wingerde bedoel word. Moontlik skryf hy onder invloed van Kolbe se woord ‘Weinberge’ en die Europese terras-wingerde. [De K]
153. Waarskynlik *Aloe ferox*. [RH]

mishap one is in danger of falling down into the river and being drowned, because of the narrow and terrifying path.

In the Winter, or the rainy months of June and July, it can be so cold here that after sunset ice has been seen almost as thick as a dollar, although as soon as the sun rises it melts away; and in this season also the tops of the hills are permanently covered with white clouds, and with snow and hail which remains there until August and September. Also it is probable that the springs and rivers originate here from the melting of this snow.

On the way back from the hill *Keert Weder* to the church there is to the left a path by which one can reach Stellenbosch, but because of the great danger there it is called the *Bange Hoek* by the freemen and inhabitants, since all those who must take it find it fearful enough because of certain dangerous precipices; and if (as may readily happen here, since many large wild beasts, lions, tigers, elephants, leopards etc. still roam about there) a lion or any other wild beast is near by, and a horse scents it, it becomes impossible to control it from bolting, so that many have come to a sad end by falling down into the river; and for this reason this hill, as avoiding this danger, is rightly called *Keert Weder*.

Near here is however one of the most ornamental and noble estates that can be imagined, which, although not very large, need yield place to no estate in Africa, and to few even in Holland. It is owned by the Landdrost *Johannes Meyer,* who has shown himself here, as in many other matters, to be a man of much judgment and unusually methodical, since he has made this piece of land so fine, that one does not know whether art or nature has the upper hand there, since hardly anything can be imagined for the adornment of an estate which he has not wonderfully taken into account in laying it out.

The house, which because of the heavy squalls is not too high, lies in a pretty and ornamentally laid out wood of lovely oaks, so that one barely sees it until one is close by. Then one comes into the most beautiful vineyards, and from these into 2 or 3 separate gardens, each among the finest to be seen anywhere thereabout, in which are the choicest fruits, fountains, a fishpond in the centre of a flower-garden, many aloes cut into all sorts of ornamental pyramids, choice flowers, and all kinds of rare plants and shrubs imaginable.

een onvergelykelyk speelhuis van laurierboomen, met een konstige berg aan wederzyden, zeer vernuftig gemaakt, en een grot van allerley mineraalsteen, waarin men honderdderley verwen ontdekt, te zamengezet, nevens een groot getal van allerley bloemen, die 'er tusschen beiden uitschieten, een ongemeen groot cieraad toebrengen, behalven dat de holen en klooven van dezen valschen berg nog met allerley fraaje porcelyne beelden, dieren, torens, enz. vervult, en zoo fraai opgeschikt zyn, dat allen, die deze plaats zagen, bekennen moesten in zulken klein begrip noit zoo veel fraais by een gezien te hebben.

Dezelve is Zorgvliet[154.] genaamt, en overtreft zeer verre de plaats, daar 't na genaamt is, en in konst, en in de fraaje gelegenheid der natuure, die het te baat heeft. Hier is wel eer ook een zilvermyne geopent, doch om de groote onkosten niet verder ontdekt.

Niet verre[155.] van daar legt ook de plaats van den Borgermeester van Draakestein, *Jacobus van der As,*[156.] zoo als men den *bangen hoek* afgaat; maar deze is daar by niet te vergelyken, hoewel zy mede zeer schoon en vrugtbaar is.

Wat hooger op legt die van den Borgermeester, *Abraham Villiers,*[157.] daar men alleen zeer goede steenkoolen[158.] uitgraaft.

In 't N van deze landstreek legt de plaats van den independent Fiscaal, de Heer *Blesius,* Simons-valey, na den ouden Heer *van der Stel* genaamt, alwaar men mede overvloed van allerley schoone vrugten, als mede van koorn, boekweit, en wyn, heeft; doch die schoone plaats moest hy in 't jaar 1707,[159.] als de Heeren XVII belastten, dat geen Dienaars van hen eenige landeryen bezitten mogten, amptshalven, en om aan anderen een goed voorbeeld te geven, verkoopen, gelyk hy aan zyn gewezen knegt voor 24 000 guld., om alle jaaren 2 000 guld. af te leggen, dede.

Na Simons-valey komt men by een berg, de Babilonsche tooren[160.] genaamt, die zeer breed is, en op welkers rug veel schoone uitgegevene landeryen leggen; onder

154. Zorgvliet by Den Haag was die landgoed van Jacob Cats; in Valentyn se dae was dit halfpad na Scheveningen, maar dit is nou sterk verklein en opgeneem in die stedelike bebouing. [S]
155. Alles tot aan die einde van die gedeelte is uit Kolbe (100, 101) oorgeneem, op die voet, met inbegrip van die name. [RH]
156. Dit was waarskynlik Jacobus van As, seun van die stamvader Johannes van As van Harlingen. Hy is in 1689 met Maria Clements getroud. In dieselfde jaar is die plaas 'Nieuwendorp' teen die hang van Simonsberg, Groot-Drakenstein aan hom toegeken. Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 161, n. 231.
157. Abraham de Villiers (Viellers) van La Rochelle het in Mei 1689 na die Kaap gekom. Later in die jaar is hy met Suzanne Gardiol van La Costé getroud. In November 1689 was hy lid van die deputasie wat aansoek gedoen het om 'n aparte kerkraad vir die Hugenote. Hy het een van die eerste diakens van die kerkraad van Drakenstein geword, verder heemraad en kaptein van die burgerkompanjie van Drakenstein. In 1711 is die plaas 'Champagne' in Olifantshoek aan hom toegeken. Hy het ook op 'La Rochelle', 'Bosch-en-Dal' en 'Meerrust' naby 'Lekkerwyn' geboer. In 1720 is hy op 'Lekkerwyn' oorlede. Vgl. *Resolusies* III, bl. 215, 247, 400, 446; C. Graham Botha, *The French Refugees at the Cape,* bl. 89, 121.
158. Geen steenkool of enige substansie wat daarna lyk word in Drakenstein aangetref nie. Die naaste daaraan kom nog 'n bietjie veen wat egter in Suid-Afrika nooit as brandstof gebruik is nie. (Informasie dr. M.S. Taljaard.) Valentyn volg ook hier weer Kolbe wat moontlik die slagoffer van 'n grap geword het. [S]
159. Hierdie lasgewing is die brief wat W.A. van der Stel e.a. na Holland teruggeroep het: sien hfst. VI. [RH]
160. Pieter van der Bijl se plaas 'Babylons Toren' was tussen Drakenstein en die Paarl geleë. Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 144 n. 205, bl. 165 n. 240; en *Resolusies* IV, bl. 30 n. 95. Sien ook *supra* voetnoot II/67.

welke de plaats van *Pieter van der Byl* in koorn, boekweit, en wyn, boven alle anderen uitsteekt.

These he has known to bring together very skilfully and properly in such a small space; and to them an incomparable pavilion of laurels lends unusual adornment, with an artificial hill beside it, very ingeniously made, with a grotto of all sorts of minerals set together in which hundreds of colours can be observed, with a quantity of flowers growing out between them; and further the hollows and clefts of this artificial hill are set with all sorts of fine porcelain figures, animals, castles, etc., so finely disposed that all who have seen this estate must admit never to have seen so much beauty brought together in so small a space. It is called Zorgvliet, and far surpasses the place after which it is named, both in art and in the fine opportunities offered by nature and from which it benefits. A silver-mine was also opened here, but has not been further exploited owing to the great cost.

Not far from this lies also the estate of the Mayor of Draakestein, *Jacobus van der Aa,* on the way down the *Bange Hoek,* but this is not to be compared [with Zorgvliet] although it also is very lovely and fertile. Somewhat higher up lies also that of the Mayor *Abraham Villiers,* the only place where good coal is mined.

In the N part of this district lies the estate of the Independent Fiscaal Heer *Blesius,* named Simonsvaley for the older Heer *van der Stel,* where also there is an abundance of all sorts of lovely fruits, as also of corn, but in 1707 he was obliged to sell the lovely estate when the Lords XVII ordered that none of their Servants should own landed property, by reason of his office and to show a good example to others, which he did to his previous Overseer for 24 000 gld., to be paid 2 000 gld. yearly.

After Simonsvaley a hill is passed called the Babilonsche Tooren, which is very broad and has lying on its back many lovely ceded properties, among which that of *Pieter van der Byl* stands out, for its corn, buckwheat, and

Daar na volgt die van den Draakesteinzen Borgermeester, *Louis le Grand,*[161.] en van meer andere vlugtelingen.

II. Van de Kerk tot de Wagemaakersvaley.[162.] Daar na komt men by de Kerk van Draakestein, die in allen deelen, van buiten en van binnen, zeer slegt gestelt is, en beter een schuur, dan een Kerk, gelykt, hoewel 't hen hier aan geen middelen ontbreekt, om 'er een beter te konnen zetten; maar dat men niet alleen deswegen, maar ook ontrent andere noodige zaaken, zeer slordig hier is, zullen wy zeer klaar in 't vervolg bespeuren.

Niet verre van 't zelve legt 't land van *Willem van Zeyl,*[163.] wonderlyk wel ten handel, gelyk hy zich ook van alles doorgaans voorziet, dat de borgers hier van nooden hebben.

Daar ontrent, en wat verder, legt de Paarlberg, zoo, niet na paarlen, die hier zouden vallen, maar na zekeren steen, op des zelfs top, de gedaante van een paarl hebbende, genaamt. Ook ziet men op de zelve groote steenvelden, waar in swaare meulensteenen vallen, van welke de Heer Gouverneur *Willem Adriaan van der Stel* 'er reets eenige gebruikt heeft.

Het is een bewys van zeer quaad overleg, dat men tot nog toe hier geen brug over de bergrivier gemaakt, schoon men geld genoeg daar toe in kas gehad, en zoo veel ongelukken van deze en gene gezien heeft, die in die rivier, in de winter vol en diep zynde, in 't overkomen verdronken zyn, behalven dat dit zeer noodig in de wintermaanden was, om dat dan de meeste lieden daarom niet in de Kerk konden komen.

Men kan 'er met een paard, al kan 't schoon zeer wel swemmen, dikwels nog niet, dan met levensgevaar, overkomen, na dat de afwatering sterk of slap is; en veele nogtans, hun koorn ter moolen willende brengen, of in lange tyd niet in de Kerk geweest zynde, moeten dit dan op hals en kraag aan wagen.

Dierhalven zou 't goed zyn, zoo men ontrent het huis van den Borgermeester *François du Toit*[164.] deze brug ley, alzoo daar de derde landstreek, of de Wagenmaakers valey, begint.

161. Dit moet Abraham le Grand gewees het, die broer van Gideon le Grand. Abraham was heemraad van Drakenstein. Vgl. C. Graham Botha, *The French Refugees at the Cape,* bl. 75.
162. Hierdie hele gedeelte is uit Kolbe (101, 102) oorgeneem, byna woord vir woord, met inbegrip van die name, behalwe die paragraaf oor die Bergrivier-brug, wat uit Kolbe (102) opgesom is. [RH]
163. Willem van Zyl, getroud met Christina van Loveren van Amsterdam, was die stamvader van die Afrikaanse familie en het op 'Rust-en-Vrede' in Drakenstein, naby Babylons Toren geboer. Hy was 'n buurman en goeie vriend van Pieter van der Bijl, en een van die teenstanders van W.A. van der Stel. Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 200 n. 297, en bl. 202 n. 302.
164. Francois du Toit van Ryssel, die stamvader, het in 1689 na die Kaap gekom en is in 1690 met Susanna Seugnet van Saintonge in die huwelik bevestig. Hy was vryburger, kerkraadslid en heemraad van Drakenstein. Hy het o.a. op die plaas 'Zoetendal' naby die Wagenmakersvallei geboer. Dit is in 1712 aan hom toegeken. Hy was ook eienaar van die plaas 'De kleine Bos' in Dal Josaphat wat in 1695 alreeds aan hom toegeken is. Valentyn verwys heel waarskynlik na hierdie plaas. In 1734 is hy oorlede. Vgl. Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* III, bl. 980; *Resolusies* V, bl. 121 n. 497; C. Graham Botha, *The French Refugees at the Cape,* bl. 118.

III. De Wagenmaakers Valey.[165.] Deze landstreek wort zoo na den eersten bewooner des zelfs, die een wagenmaaker was, genaamt. Door de zelve loopt

165. Hierdie gedeelte is byna woord vir woord uit Kolbe (102) oorgeneem, behalwe dat Kolbe i.p.v. ‘die een wagenmaaker was’ skryf: ‘der ein Wagenmacher soll gewesen seyn’. [RH]

wine. After it follows that of the Mayor of Draakestein, *Louis le Grand,* and those of many other refugees.

2. *From the Church to the Wagemaakers Valey*. One then reaches the church of Draakestein, which is in very bad condition in all respects, inside and out, and looks more like a shed than a church, although there is no lack of money to erect a better one; but in what follows it will be very clearly seen, that the folk are very sloyenly here, not only as regards this but also with respect to other necessary matters.

Not far from it lies the property of *Willem van Zeyl,* wonderfully good for trade, since he continually provides himself with everything that the freemen here have need of.

Near there, and somewhat further, lies the Paarlberg, named not for any pearls to be found there but for a certain rock on its crest which is shaped like a pearl. On it are also large stone-quarries where heavy millstones are found, of which Governor *Willem Adriaan van Stel* already used some.

It is a proof of very bad judgement, that until now no bridge has been made over the Berg River, although there was money enough in hand for this, and although so many mishaps have occurred to various persons who were drowned in crossing the river, deep and rapid in the Winter, and although in these winter months it was very necessary since [otherwise] most of the folk could not come to church. Often it cannot be crossed on horseback without danger to life, even with a horse that can swim very well, depending on whether the flow is strong or weak, but nevertheless many who wish to take their corn to the mill, or have for long not been to church, must risk life and limb. It would be good therefore if a bridge were set near the house of the Mayor *François du Toit,* since there the third district begins, the Wagenmaakers Valey.

de bergrivier mede; doch zoo krom, dat men die eindelyk by na niet meer ziet; doch van haaren oorsprong af (te weten, van den Berg, *Keert weder,* of daar ontrent) loopt zy nog door veel onbewoonde landen der Hottentots, en stort dan, na een loop van wel 100 mylen verre, in St. Heleensbaay, die verre voorby de Saldanha-baay legt.

Het is niet lang geleden, dat de Hottentots hier woonden; doch zoo ras de Hollanders hier quamen, moesten zy ook van hier, en al verder na boven vertrekken; doch tot nog toe zyn hier weinig gebouwen of landgoederen aangelegt, of ten minsten nog niet in staat gebragt, om 'er veel af te konnen trekken.

IV. Riebeeks-Kasteel,[166.] *enz*. Daar na komt men by de laatste landstreek, tot Draakestein behoorende, van de welke *Riebeeks*-Kasteel (zoo na den eersten Commandeur hier genaamt) het eerste district is.

Dit is aan de uiterste grenzen dezer derde Colonie gelegen, waar ontrent men, alzoo 't daar zeer goed land is, veel schoone plaatzen heeft, onder welke die van de Landdrost *Pieter Robbertszoon,*[167.] die van *Jacob van der Heyden, Pieter van der Byl, Dirk Coetzee,*[168.] *Joannes Botma,*[169.] en meer anderen, uitmunten; ook zouden 'er daar meer aangelegt worden, zoo 'er over al maar water genoeg gevonden wiert; dat hier, zoo weinig als 't 'er nog is, zeer slegt, en meest in putten valt.

In de eerste tyden waren hier verscheide posten tegen de Hottentots gelegt, die, zedert zy onze vrienden wierden, ingetrokken zyn.

Hier toe behoort ook 't land aan de 24 rivieren, waar na toe eerst voor weinig jaaren eenige lieden zich begeven hebben, alzoo de grond goed, en hier overvloed van water, en 't daar door zeer vrugtbaar is, gelyk men hier ook schoone weiden, en koornlanden, heeft; doch, alzoo 'er geen koornmoolen is, zyn zy genoodzaakt hier handmoolens te gebruiken.[170.]

Dit gewest der 24 rivieren legt een dagreizens van *Riebeeks*-Kasteel, en de ingezetenen behelpen zich hier nog in zeer slegte hutten.[171.]

Als men nu een dagreize verder gaat, komt men by den Honigberg, zoo na den overvloed van honig, hier vallende, genaamt, die de ingezetenen door de Hottentots, met het wasch, dat zy niet zonder levensgevaar van de rotzen afhaalen, om een slegt zoopje Brandewyn, of wat Tabak, aangebragt word, welke honig zy dan tot 't maaken van Mede gebruiken.

166. In hierdie gedeelte is Kolbe (103, 106) op die voet gevolg, met inbegrip van die name. [RH]
167. Sien *supra* voetnote II/68, 67 en 65.
168. Dirk Coetsee van Kampen is in 1655 as seun van Gerhard Coetsee en Margaretha Claasdochter gebore. Hy kom in 1679 aan die Kaap, woon eers vier jaar in Kaapstad, en daarna op Stellenbosch. In 1682 kry hy van Simon van der Stel die bekende plaas 'Coetsenberg'. Hy was ook eienaar van 'Assagai Bosch' in Jonkershoek. In 1687 was hy heemraad, in 1706 kaptein van die Stellenbosche infanterie. Hy was getroud met Sara van der Schulp van Amsterdam en het die stamvader van die Coetsee-familie geword. Vgl. Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* I, bl. 144-145.
169. Johannes of Jan Botma was die jongste kind van die stamvader Steven Jansz. Botma, van Wageningen. Hy is op 23/7/1670 aan die Kaap gedoop en was getroud met Christina de Bruyn, van Amsterdam. (Vgl. Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* I, bl. 89.) Hy het van 1704 af die veeplaas, 'Kloovenberg,' by Riebeeck-Kasteel gehad. (Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 92 n. 122 en bl. 104 n. 141.)
170. Alles uit Kolbe (105, 106).
171. Kolbe (105) verduidelik dat dit die geval is omdat hulle dit net vir 6 maande huur. [RH]

3. *The Wagenmaakers Valey*. This is named for its first inhabitant, who was a cart-builder. The Berg River run through it, but so crookedly, that at last one almost loses track of it; but from its source (the hill *Keert Weder* or thereabouts) it flows through many lands uninhabited but by the Hottentots, and after a course of fully 100 miles falls into St. Heleensbaay, which lies far beyond the Saldanha Bay. Not long ago the Hottentots dwelt here, but as soon as the Dutch came they must leave and move further up; but until now few buildings or properties have been established, or at least developed so far that much can be gained from them.

4. *Riebeeks Castle*. After this the last district belonging to Draakestein, the first part of which is *Riebeeks*-Castle, named for the first Commandeur here. This lies on the outermost limits of this third colony, and around it are many fine estates, the land there being very good, among which stand out those of the Landdrost *Pieter Robbertszoon,* of *Jacob van der Heyden, Pieter van der Byl, Dirk Coetzee, Johannes Botma* and others, and more would be set there if only water enough could be found everywhere; but here it is very bad, what little there is, and from wells for the most part.

In the earliest days various posts were set here against the Hottentots, which have been withdrawn since they became friendly.

To this region belongs also the country of the 24 Rivers, to which a few folk have made their way only a few years ago, since the soil is good, and there is abundance of water so that it is very fertile: there are also lovely meadows and cornfields here, but since there is no cornmill they are forced to use hand-mills. This region of the 24 Rivers lies a day's journey from *Riebeeks*-Castle, and the people here still make do with very poor huts.

Another day's journey further the Honigberg is reached, thus named from the abundance of honey there, which is brought in the comb by the Hottentots for a poor sup of brandy or some tobacco, getting it from the rocks, not without danger to life. It is then used to make mead.

De Piquetberg[172.] legt nog een dagreis[173.] verder, en buiten de zelve heeft men nog verscheide andere landstreeken, die my onbekent zyn.

In deze, en in de bevoorens beschreven Colonie, woonen tot nog toe veel Hottentots.

'T Land van Waveren[174.]

De vierde Kaapse Colonie is 't land van Waveren. Dit land is na 't aanzienlyk huis der Heeren *van Waveren* (waar aen de Heeren *van der Stel* vermaagschapt zyn) zedert 't jaar 1701 zoo genaamt,[175.] en van dien tyd af, of van 't jaar 1705 eerst een begin gemaakt om het te bevolken; hoewel men tot nu toe daar van zeer weinig weet te zeggen, of des zelfs grenzen net aan te wyzen, alzoo de aanleg hier nog nieuw, en van zeer weinig belang, schoon 't zeer vrugtbaar is.

Men noemt dit land het Roode Zand,[176.], dat zeer hoog, en verre van 't Kasteel gelegen is, waar door men hier niet, dan zeer moejelyk, met wagens komen kan.

Men heeft hier geen vee, dan 't geen de borgers nergens anders konnen bergen, waar toe zy dan alle 6 maanden weer op nieuw verlof moeten verzoeken.

In deze landstreek heeft men ook twee warme baden,[177.] wel 30 mylen van 't Kasteel, en 2 uuren van malkanderen gelegen, die wonderlyk goed voor deze en gene zieken bevonden zyn; ook is de plaats dezer baden aan *Ferdinandus Appel*[178.] door den Heer *van Assenburg* in eigendom gegeven; doch om daar te komen, is 't hier, wegens 't wild gedierte van leeuwen en olifanten, zeer gevaarlyk, hoewel de Hottentots, die zich hier onthouden, de Koopmans genaamt, voor een leeuw niet heel bang zyn; waar van wy hier na nog wel voorbeelden ontmoeten zullen.[179.] Over dit gewest is nog geen Overigheid gestelt; doch door een borger is hier reets een moolen op zyn kosten gezet.

Na dat wy nu dit dus voor af gezegt hebben, moeten wy tot een nader berigt hier byvoegen, dat, schoon de landen in de Groene Kloof, in 't land van Waveren, en 't

172. Kolbe (106) verduidelik dat die naam afkomstig is van die picquet-spel (met kaarte) wat die eerste ontdekkers gespeel het. Sien ook Valentyn (oorspronklike uitgawe), bl. 58, 134. [RH]
173. Die drie dagreise is oorgeneem van Kolbe wat hier blykbaar swak ingelig was; hulle lengte is baie ongelyk. [S]
174. Hierdie gedeelte is ook weer voor die voet uit Kolbe (106, 107) oorgeneem, met inbegrip van die datum '1701'. Die eerste Koloniste het in 1700 uit Drakenstein aangekom (DR 31/7, 9/8, 16/10 ens.). [RH]
175. Die grootmoeder van Johanna Jacoba Six, eggenote van Simon van der Stel, was uit die Van Waveren-familie. (Vgl. A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* bl. 269.)
176. Kolbe (107) het dit juister: 'massen das Land vorhero der Rothe Sand hiesse, und dieses wegen eines Berges, welcher diese Colonie von der Drackensteinischen unterscheidet ... Der oben gedachte rothe Sand-Berg ist ziemlich hoch ...' [RH]
177. Valentyn het Kolbe (108) hier verkeerd gelees. Kolbe noem eers die twee baddens '2 uur van mekaar' (Goudini en Brandvlei) en dan spring hy (taamlik verwarrend) oor na 'n beskrywing van dié sowat '30 myl van die Kasteel' (Caledon, soos blyk uit sy vermelding van die Hottentots-Hollandberge en die Zwartebergen). Gevolglik het alles oor 'Ferdinand Appel', ''t wild gedierte' en die 'Koopmans' (woord vir woord uit Kolbe, 108) niks met Waveren te doen nie. [RH]
178. 17/2/1710 bevat sy versoek om 'n standplaas by die baddens 'omtrent 14 uur anderkant die Hottentot-Hollandberge', en 10/3/1710 bevat die toekenning daarvan. [RH]
179. Valentyn het verder niks oor die Koopman-stam nie: hy skryf oor uit Kolbe (108). [RH]

Rood Zand, geen koorn nog wyn teelen, zy daar en tegen weer treffelyke weiden voor 't vee hebben, en aldaar de beste zomerweiden geven, alzoo 'er water en gras genoeg is.

Deze Groene Kloof[180.] houd de E. Maatschappy aan zich, staande maar aan

180. Uit Kolbe (110, 111), met inbegrip van die ‘vier persoonen’ (die huurders van die vleis-monopolie: Valentyn, bl. 200) en die ‘100 000 pond’. [RH]

The Piquetberg lies yet another day's journey further, and beyond this are various other regions which are unknown to me. In these, as in the colony just described, there still live many Hottentots.

The land of Waveren

The fourth colony of the Cape is the land of Waveren, named in 1701 for the noble house of *van Waveren* (to which the family of *van der Stel* is related); and from then, or from 1705, a beginning was made to populate it, although little can be said of this as yet, nor can the boundaries be shown, since the disposition here is still new, and the region of very little importance, although it is very fertile. This land is called the Roode Zand, and lies very high up and far from the Castle, so that carts can reach it only with great difficulty. There are no cattle here other than that which the freemen cannot accommodate elsewhere, for which they must get leave anew every six months.

In this region are also two warm baths, fully 30 miles from the Castle and 2 hours one from the other, which have been found wonderfully good for various sicknesses: the ownership of the part where they lie was ceded by Heer *van Assenburg* to *Ferdinandus Appel*. But to reach them is very dangerous, because of the wild beasts, lions and elephants, though the Hottentots living there, named the Koopmans, are not altogether afraid of a lion,

vier persoonen toe, daar hun vee te weiden, om vleesch genoeg voor haare schepen, volgens een accoort van 5 jaaren, te hebben, waar toe men oordeelt, dat zy voor haare vlooten en slaaven wel 100 000 pond van nooden heeft.

Het is ook zyne opmerking waardig, dat de schaapen hier in een gansch jaar geen hand vol zout likken,[181.] dat zy nogtans in Europa, immers in verscheide landen van dien, zoo noodwendig doen, doch hier is dat aan de zelve, en ook aan andere dieren, schadelyk.

Men heeft daar ook Zoutpannen (gelyk op meer andere plaatzen,[182.] als mede ontrent de Zoute rivier) van welkers vorming door 't regenwater, enz. wy elders breeder spreken, doch het is, schoon zeer fyn en wit, niet goed, om iets in te zouten. Ook legt hier een wagt[183.] van de E. Maatschappy, zoo om daar op te passen, als om den handel der Vrylieden met de Hottentots te weeren, alzoo dit niemant, dan de E. Maatschappy, of die zy dat toelaat, doen mag.

Men ploegt hier 't land met ossen,[184.] en zelden met paarden, en men spant 'er wel 10 gelyk voor de ploeg, die, alzoo 't land uit vette en swaare aarde bestaat, dan nog werks genoeg hebben, en daar zyn gevallen, na de grond hard is, dat zy 'er wel 20 trek-ossen voor spannen, behalven dat 'er ook veel menschen toe behooren.

Gelyk[185.] de boeren 't gaben, en daar zyn gevallen, na de grond hard is, dat zy 'er wel 20 trek-ossen voor spannen, behalven dat 'er ook veel menschen toe behooren.

Gelyk[185.] de boeren 't gansche jaar door in 't vaderland hun werk weten te vinden, alzoo zyn zy hier ook geen eene maand vry, dewyl yder der zelve hen byzonder werk ontrent de landbouw geeft.

Op een Mergen land van 600 Rhynlandze roeden zaaid men hier een mudde[186.] koorn van 180 pond, en als nu alles van de zelve al zeer wel slaagt, hebben zy nog veel schaade in hunne koornlanden, gelyk ook ontrent hunne wyngaarden, of van den ZO wind, of van den honigdaauw, of van de worm, of van de olifanten, of van de sprinkhaanen, te verwagten.

Van een mudde boekweit, gezaaid zynde, heeft men 30 of 40, van de tarwe, en rogge 40 of 45, van de boonen 20 of 25, van erten 30, en ook wel 60 mudden wederom;[187.] doch de boonen en erten zyn de rupzen veel onderworpen, en men moet de vrugten ten eersten afsnyden, en inoegsten, om voor de ZO wind niet bloot te staan.

Geen koe[188.] laat zich hier melken, of zy moet het kalf, of ten minsten de

181. Uit Kolbe (295). [RH]
182. Vgl. bl. 112 (oorspronklike uitgawe). [RH]
183. Kolbe (111), veral om te sorg dat dit nie beskadig word nie, en om handel met die Hottentotte te voorkom. [RH]
184. Hierdie paragraaf is woord vir woord uit Kolbe (112 en prent). [RH]
185. Woord vir woord uit Kolbe (113, 114), wat dan voorts elke maand se werksaamhede aangee. [RH]
185. Woord vir woord uit Kolbe (113, 114), wat dan voorts elke maand se werksaamhede aangee. [RH]
186. Mud, ongeveer 3 Engelse boesel, sowat 109 liter. [RH]
187. Al die syfers is uit Kolbe (116) geneem, asook die heuningdou, sprinkane, wurms, wind, ens. [RH]
188. Hierdie paragraaf volg Kolbe (120) op die voet. [RH]

as we shall see from examples given later. There is as yet no Administration established over this region, but a freeman has already put a mill there at his own cost.

Having first said this we must add as a more detailed description, that although the lands of the Groene Kloof, Waveren, and the Roode Zand produce no corn or wine, they have on the other hand very valuable pastures for cattle, and provide the best summer-pastures, since there is enough water and grass. Of these the Hon. Company keeps the Groene Kloof for itself, allowing only four persons to pasture their cattle there in accordance with a 5-year agreement, so as to have meat enough for its ships, for which and the slaves it is reckoned that they need fully 100 000 lb.

It is also worth noting that here in a whole year the sheep do not lick up even a handfull of salt, as they however usually do in various parts of Europe; but here it is harmful to them, as also to other animals. There are also saltpans there (as elsewhere, for example near the Salt River), regarding which, and their formation by the rain-water, we speak more fully elsewhere; but although the salt is indeed very fine and white it is no use for preserving anything. There is also a watch-post of the Hon. Company here [at the Groene Kloof], both to watch it and to prevent trading by the freemen with the Hottentots, since no one may do this except the Hon. Company and those authorised by it.

The land here is ploughed with oxen, seldom with horses, and fully 10 are yoked together to the plough, and even then find it hard enough because the soil is fat and heavy; and when the ground is hard fully 20 draught-oxen may sometimes be yoked, and in addition many men are needed.

Just as the farmers in Holland can find work all the year round, so here also they are idle in no month, each giving them different tasks in the cultivation.

On one mergen of 600 Rhineland roods of land one mudde or 180 pounds of corn is sown here, but although all of it does very well they may nevertheless expect much damage to their cornlands and vineyards, whether from the SE wind or the mildew or the grubs or the elephants or the locusts. The yield from a mudde of buckwheat is 30 or 40-fold, of wheat and rye 40 or 45, of beans 20 or 25, of peas 30 or even fully 60; but the beans and peas suffer much from the caterpillars, and the crops must be cut and carried at once so as not to be exposed to the SE wind.

No cow lets itself be milked here unless it can see its calf, or at least the

huid 'er af, over een ander heenen hangende, zien, of 'er den reuk af hebben.

De ossen hebben hier (gelyk zommige voorgegeven hebben) geen bulten;[189.] maar zyn even eens als de onze; doch zoo swaar doorgaans niet. En schoon 'er een groote overvloed van schaapen is, kan men egter niet zeggen, dat het vleesch na maate van dien heel goed koop is.

Van Maart tot September waaid de NW wind[190.] zeer sterk door, en dewyl 't in Juni en Juli sterk regent, word dit voor de wintertyd hier geschat, waar voor men 5 maanden van Mey af rekent, zynde October de wyffelmaand, wanneer de ZW wind nu en dan waaid; en van November tot Maart rekent men hier de zomer, in welken tyd de lugt hier meest zeer helder is, en in April is 't weder de wyffelmaand, wanneer de ZO wind, die in de zomer doorwaaid, weder ophoud. De O wind waaid hier weinig, en, als dit al gebeurt, pas een half uur.

Ingezetenen. De ingezetenen van dit land zyn, of Dienaaren der E. Maatschappy, of Borgers, anders Vrylieden genaamt, of Hottentots. Van elk der zelven zullen wy in 't byzonder spreken; na dat wy hier met een letter bygevoegt hebben, dat men hier allerlei Natien,[191.], en dus Nederlanders, Engelschen, Franschen, Hoogduitzers van allerley gewesten, Savoyaards, Italiaanen, Hungaaren, Maleyers, Malabaaren, Cingaleezen, Javaanen, Macassaaren, Benjaanen,[192.] Amboineezen, Bandaneezen, Boegineezen, Chineezen, Madagascaaren, Angoleezen, inwoonders van Guinea, en van de Zoute eilanden[193.] vint, by welke men met de Nederduitze, Maleitze en Portugeesche taal kan te regt raaken.

De eerste, en de aanzienlykste in rang, zyn de Dienaaren der E. Maatschappy.

In oude tyden plagt hier maar een Commandeur te leggen; doch naderhand zyn eenigen tot Gouverneurs, of Landvoogden, gevordert, en hier zoo geplaatst.

De Bedienden der E. Maatschappy. Dus is nu 't Hoofd hier nog een Gouverneur, die by zich een Tweeden heeft, die bevoorens maar een Koopman plagt te wezen; maar jegenwoordig een Opperkoopman is. Men heeft 'er een Fiscaal independent, een Capitein, Lieutenant, en Vaandrig, en zomtyds wel twee. Daar beneven een Pakhuismeester, Dispensier, en Soldyboekhouder, die Onderkooplieden zyn, of het daar op worden. Zoo is 'er ook een Geheimschryver van den Landvoogt en zynen Raad, dat mede een Onderkoopman is; als mede die van den Raad van Justitie, van Huwelykze, en van de

189. Baie vroeë skrywers, bv. Houtman (Lin Ver II 6, 7, 123, 259); inderdaad soveel, dat 'n mens gedwing word om te gaan glo dat daar waarheid in die bewering moet steek. [RH]
190. Hier die paragraaf volg Kolbe (288, 289) op die voet. [RH]
191. Die lys is noukeurig uit Kolbe (60) oorgeskryf, ook die tale. [RH]
192. Volgens Deel V, 1ste stuk, bl. 89 'n handelaarskaste, veral verteenwoordig in Guzeratte. [S]
193. Kaap-Verdiese Eilande. [S]

skin of it hung over another, or perceives the scent of it. The oxen here have no humps (as some have pretended) but are just like ours, though as a rule not so large. And although there is a great abundance of sheep it cannot be said that the mutton is cheap when this is taken into account.

The NW wind blows very strongly from March to September, and since it rains heavily in June and July these are considered as the Winter here, to which one also reckons the 5 months from May onwards, October being the month of transition, when the SW wind blows now and then; and from November to March is reckoned here as Summer, when the air here is for the most part very clear; and April is again the month of transition, when the SE wind which has blown all the Summer again ceases. The E wind blows here very seldom, and if this ever occurs, then only for half an hour.

The inhabitants of this land are either Servants of the Hon. Company; or Burghers, also called Freemen; or Hottentots. We shall speak of each of these separately, after adding in a word that all Nations are found here, Dutch, English, French, Germans from all parts, Savoyards, Italians, Hungarians, Malays, Malabaris, Sinhalese, Macassar-folk, Banians, Amboinese, Bandanese, Buginese, Chinese, men of Madagascar, Angolese, inhabitants of Guinea and the Salt Islands, with whom one can get along in Dutch, Malay, and Portuguese.

The first, and highest in rank, are the Servants of the Hon. Company.

In early times there was as a rule only a Commandeur here, but later some were promoted to Governors or Landvoogden, or appointed here with this rank. Thus now the head is a Governor, who has with him a Secunde, previously as a rule only a Merchant but at the moment an Upper-Merchant. There is also an Independent Fiscaal, a Captain, a Lieutenant, and one or sometimes even two Ensigns. Of lower rank are the Pakhuismeester, the Dispensier, the Soldyboekhouder, who are Under-Merchants, or rise to this rank. There is also a Secretary of the Governor and his Council, who also is an Under-Merchant, whereas those of the Council of Justice, of that of Matrimonial Affairs, and of Minor Cases are merely Bookkeepers, as also the Winkelier, the Kassier, and the Negotieboekhouder, although in time the Secretary of the Council of Justice indeed rises to Under-Merchant.

There is also an Upper-Surgeon with some Surgeons and Assistant-Surgeons; and various Overseers and Gardeners who have charge of the three gardens of the Hon. Company, together with a great number of foremen

Kleine zaaken, de Winkelier, de Kassier, en de Negotieboekhouder, dat alle maar Boekhouders[194.] zyn, hoewel de Geheimschryver[195.] der Justitie metter tyd nog wel Onderkoopman 'er op word.

Daar is ook een Opperwondheeler, nevens ettelyke wondheelers, en onderwondheelers, en dus heeft men 'er mede verscheide Baazen, en Thuiniers, die 't opperopzigt over de drie thuinen der E. Maatschappy hebben, benevens een groot getal van Baazen der Ambagtslieden van allerley soort, van de welke 'er veele onder den Equipagiemeester staan, dat een Schipper in dienst is, en die 't gezag heeft over verscheide stuurlieden en matroozen op de kleine vaartuigen, die men hier leggen ziet.

Hier plagt ook maar een Predikant[196.] aan 't Kasteel te leggen, doch nu heeft men 'er twee; een aan Stellenbosch, en een voor de Fransche Gemeinte op Draakestein. Dus zyn 'er mede 4 of 5 Krankbezoekers, buiten welke men nog een fraaje bezetting van soldaaten heeft, alle de welke te zamen in 't jaar 1714 ontrent 675 Dienaaren uitmaakten, en die by na een en dezelve staat met een Indisch Gouvernement vertoonen, waarom wy die hier juist in 't breede niet weer beschryven.

De Regeering albier. Gelyk nu de Nederlanders, of de Dienaaren der E. Maatschappy, dit land bestieren, alzoo bestaat de Regeering alhier (by na even eens als in de Indische Landvoogdyen) in verscheide Raadsvergaderingen.

Daar is een Polityke Raad, een Raad van Justitie, een Vergadering der Weesheeren, een Vergadering van Kleine, een Vergadering van Huwelykszaaken, en een Borgerlyke Krygsraad.

De Polityke Raad, die de aanzienlykste en eerste in rang is, bestaat uit een Heer Landvoogt, Opperkoopman, Fiscaal independent, Capitein, Pakhuismeester, Dispensier, Soldyboekhouder, en den Geheimschryver; doch in 't jaar 1705 was de Winkelier mede een Lid. Deze Raad vergadert Dynsdags.

De Raad van Justisie bestaat uit die zelve Leden der Compagnies Dienaaren in 't Civiele, doch in Crimineele zaaken is de Fiscaal hier Eisscher, en dan geen Lid; maar buiten de Dienaars der E. Maatschappy, by de welke de Capitein-Lieutenant, Lieutenant, ofte Vaandrig ook wel gevoegt worden, zyn hier ook drie Borgerraaden (anders wel Kaapze Borgermeesters genaamt) Leden van dien, welk Collegie door den Geheimschryver (die eerste Klerk is) gesloten, gelyk die Vergadering doorgaans Donderdags 's morgens gehouden word.

De Weeskamer bestaat hier uit den Tweeden Persoon, drie Dienaars der E. Maatschappy, en drie Leden uit de Borgery (die dit voor 2 jaaren blyven) benevens hunnen Geheimschryver.

Deze bestieren de zaaken der Weezen zoodanig, dat zy niet meer gelden

194. Boekhouder was 'n laer administratiewe rang as Koopman. [S]
195. Sekretaris.
196. Onduidelik gestelde sin. By vergelyking met bl. 42, 144 en 157 van die oorspronklike uitgawe blyk dat Valentyn hier eintlik wil sê dat daar drie standplase vir predikante was (Kaapstad, Stellenbosch en Drakenstein), maar een daarvan vakant. As ons aanneem dat *nu* in die teks die jaar van Valentyn se besoek aan Stellenbosch aandui, was dit Drakenstein wat vakant was. Die gemeente daar is op hierdie tydstip nog deur ds. Henricus Beck van Stellenbosch uit bedien, en het pas in 1714 weer 'n eie predikant gekry, nl. ds. Petrus Arkeleus van Aken. [S]

of the craftsmen of all sorts, of which many come under the Equipagie-Meester, who is a serving Skipper and has authority over the various Mates and sailors in the small vessels lying here.

As a rule there is only one Preacher at the Castle, but at the moment there are two, with one at Stellenbosch and one for the French Congregation at Draakestein. There are also 4 or 5 Lay-readers, and in addition a fine garrison of soldiers. All these in 1714 totalled about 675 Servants, with almost the same organisation as a Government in the Indies, for which reason we do not again describe it fully here.

Since now the Dutch, or the Servants of the Hon. Company, administer this land, the administration here (almost as in the Indies) comprises various Councils. Thus there is a Council of Policy, a Council of Justice, one of the Overseers of the Orphans, one of Minor Cases, one of Matrimonial Affairs, and a War-Council of the Burghers.

The Council of Policy, which is the most important and the first in rank, consists of the Governor, the Upper-Merchant, the Independent Fiscaal, the Pakhuismeester, the Dispensier, the Soldyboekhouder, and the Secretary; but in 1705 the Winkelier was also a member. This Council meets on Tuesdays.

The Council of Justice consists of the same Servants for civil cases, but in criminal cases the Fiscaal is now the Public Prosecutor, and therefore not a member; but in addition to the Servants of the Hon. Company, which also include the Captain-Lieutenant, the Lieutenant, or the Ensign, there are also three Burgher-Councillors (also called Cape Burgomeesters) as members, the Council being completed by the Secretary (who is a Senior Clerk). Its meetings are as a rule held on Thursday mornings.

The Chamber of Orphans here consists of the Secunde, three other Servants of the Hon. Company, and three members drawn from the Burghers (who sit for 2 years) together with its Secretary. This so administers the affairs of the orphans that no more is spent on any one orphan than is necessary for his upkeep, no matter how much he may own, and the surplus is spent on other orphans who do not have enough to live on. I was told this by members of this Chamber, but I leave it to the reader to decide whether this is correct and as it should be.

van een Weeze, al bezat hy nog zoo veel, dan hy tot zyn onderhoud van nooden heeft, voor hem, en de rest voor andere Weezen, die niet genoeg hebben om te bestaan, hier uitzetten. Dit is my zoodanig van Kaapze Leden van die Weeskamer berigt; doch of dit al wel, en in den haak is, laat ik den bescheiden lezer oordeelen.

De Vergadering van Kleine zaaken bestaat uit een Voorzitter (die alle 2 jaaren verandert, en die doorgaans de Capitein, Soldyboekhouder, of Capitein-Lieutenant is) drie Dienaars, en drie Borgers, met hunnen Geheimschryver.

En de Vergadering van Huwelykszaaken bestaat uit den Lieutenant, twee Dienaars, en twee Borgers met hunnen Geheimschryver.

Die van den Polityken Raad vergeven alle de mindere Ampten in den dienst der E. Maatschappy, en ook alle de Borgerlyke bedieningen.

Die van den Raad van Justitie oordeelen in 't Civiele en in 't Criminele oppermagtig, doch van 't eerste kan men zich op de Raad van Justitie op Batavia beroepen.

Hoe de Borgers in 't byzonder door hunne Overheden uit de Borgers bestiert worden, zullen wy, als wy van de Vrylieden spreken, aanhaalen.[197.]

Van de Heemraaden en den Landdrost, is onder Stellenbosch gehandelt,[198.] en van den Kerkenraad zullen wy onder de stoffe van den Godsdienst hier na melden.[199.]

Eer wy nu verder gaan, zal 't niet ongevoegelyk zyn, hier tusschen by de Lysten der voornaamste Bedienden der E. Maatschappy te voegen, en die voor af malkanderen te laaten volgen.

Lyst der heeren *Commandeurs* en *Gouverneurs* van *Cabo de boa Esperança* anders *Kaap der Goede Hoope* genaamt.

Joan Antoni van Riebeek, Commandeur	van 1652	tot 6 April 1662	4 Mey
Zacharias W agenaar	1662	1666	15 Sept.
Cornelis van Quaalberg	1666	1668	31 Juli
Jacob Borghorst	1668	1670	
Pieter Hackius	1670	1671	1 Decemb.
Ysbrand Godsken, Gouverneur	1672	2 October 1676	
Joan Bacx, Gouverneur	1676	1678	29 Juni
Simon van der Stel, Commandeur	1679	October 1691	
Gouverneur	1691	1692	
Extraordinaar Raad	1692	5 April 1699	

197. Bl. 212, maar heel weinig, behalwe oor die Militia. [RH]
198. Bl. 138, 140, dog baie kortliks. [RH]
199. Oorspronklike uitgawe, bl. 156 e.a. [RH]

Willem Adriaan van der Stel, Gouverneur en Extraordinaar Raad	1699	1708
Louis van Assenburg, Gouverneur	1708	1711

The Council of Minor Cases consists of a President (who is changed every 2 years, and who is as a rule the Captain), the Soldyboekhouder, or the Captain-Lieutenant), three other Servants, and three Burghers, together with its Secretary.

And the Council of Matrimonial Affairs consists of the Lieutenant, two Servants, and two Burghers, with its Secretary.

The Council of Policy makes all the minor appointments in the service of the Hon. Company, and also those in the administration of the burghers.

The Council of Justice is the highest instance in civil and criminal cases, but in the former appeal lies to the Council of Justice at Batavia.

We shall say how the burghers are administered separately by their Authorities drawn from the burghers themselves, when we come to speak of the freemen.

We have dealt with the Heemraaden and the Landdrost under Stellenbosch, and we shall tell later of the Church Council under the subject of the religious services.

Before we go further, it will not be improper to insert here a list of the principal Servants of the Hon. Company, as they followed one after the other.

List of the *Commandeurs* and *Governors* of *Cabo de Boa Esperança,* otherwise named *Cape of Good Hope.*

Joan Antoni van Riebeek, Commander	from 1652	to 6 April 1662	4 May
Zacharias Wagenaar	1662	1666	15 Sept.
Cornelis van Quaalberg	1666	1668	31 July
Jacob Borghorst	1668	1670	
Pieter Hackius	1670	1671	1 Decemb.
Ysbrand Godsken, Governor	1672	2 October 1676	
Joan Bacx, Governor	1676	1678	29 June
Simon van der Stel, Commander	1679	October 1691	
Governor	1691	1692	
Councillor Extraordinary	1692	5 April 1699	
Willem Adriaan van der Stel, Governor and Councillor Extraordinary	1699	1708	
Louis van Assenburg, Governor	1708	1711	

Maurits Pasques de Chavonnes, Gouverneur en Extraordinaar Raad, ondertusschen door de Tweede Persoon als Gezaghebber vervangen.	1714	24 Maart 1724	8 September overl.
Pieter Gysbert Noot	1726		

Lyst der heeren *Commissarissen* van *Kaap der Goede Hoope.*

Ryklof van Goens	in 't jaar 1654
Gaspar van den Boogaarde	1655
Johan Cunaeus	1657
Pieter Sterthemius	1659
Dirk Janszoon Steur	1663
Pieter Overtwater	1663
Johan van Dam	1667
Jan Thyszoon Pajart	1668
Mattheus van den Brouke	1669
Nicolaas Verburg	1675
Constantyn Ranst	1677
Sybrand Abbema	1679
Ryklof van Goens, de Jonge	1680
Zyn Edelh. *Ryklof van Goens,* de Oude	1681
Henrik Adriaan van Rheede tot Draakesteyn	1685
Robbert Padbrugge	1688
Daniël Heynsius	1698
Wouter Valkenier	1699
Cornelis Jan Simons	1707
Zyn Edelh. *Johan van Hoorn*	1709
Pieter de Vos	1710
Joannes van Steeland	1712

Abraham Douglas	1715
Henrik Becker	1716
Hans Frederik Bergman	1724
Ewout van Dishoeke	1725

Met een woord moet ik hier over verder zeggen, dat alle Heeren, die maar Buitengemeene Raaden van Indiën waren, en na Holland vertrokken, doorgaans ook (en zoo veel meer de hooger Heeren in rang) Commissarissen van de Kaap geweest zyn.

***Tweede Persoons* van de *Kaap der Goede Hoope*.**

Jacob Reynierszoon, Onderkoopman	van 1652	tot 1654	
Frederik Verburg, als vooren	1654	1657	
Roelof de Man, als vooren	1658	1663	6 Maart
Abraham Gabbema, Onderkoopman	van 1663	tot 1666	15 April

Maurits Pasques de Chavonnes, Governor and Councillor Extraordinary, meanwhile replaced as Administrator by the Secunde	1714	24 March 1724	died 8 September
Pieter Gysbert Noot	1726		

List of the
***Commissioners* of the *Cape of Good Hope*.**

Ryklof van Goens	in the year 1654
Gaspar van den Boogaarde	1655
Johan Cunaeus	1657
Pieter Sterthemius	1659
Dirk Janszoon Steur	1663
Pieter Overtwater	1663
Johan van Dam	1667
Jan Thyszoon Pajart	1668
Mattheus van den Brouke	1669
Nicolaas Verburg	1675
Constantyn Ranst	1677
Sybrand Abbema	1679
Ryklof van Goens, the Younger	1680
His Exc. *Ryklof van Goens,* the Elder	1681
Henrik Adriaan van Rheede tot Draakesteyn	1685
Robbert Padbrugge	1688
Daniël Heynsius	1698
Wouter Valkenier	1699
Cornelis Jan Simons	1707
His Exc. *Johan van Hoorn*	1709
Pieter de Vos	1710
Joannes van Steeland	1712

Abraham Douglas	1715
Henrik Becker	1716
Hans Frederik Bergman	1724
Ewout van Dishoeke	1725

I must add briefly that all those who were Extraordinary Members of the Council of the Indies (and even more so those higher in rank) were usually appointed as Commissioners of the Cape when on their way home.

***Secunden* of the *Cape of Good Hope*.**

Jacob Reynierszoon, Under-Merchant	from 1652	to 1654	
Frederick Verburg, ditto	1654	1657	
Roelof de Man, ditto	1658	1663	6 March
Abraham Gabbema, Under-Merchant	1663	1666	15 April

Henrik Lacus, als vooren	1666		1667	5 Septemb.
Cornelis de Cretser, als vooren	1667		1669	
Abraham de Zeeuw, Koopman voor een tyd	1669		1670	
Cornelis de Cretser	1670		1671	10 April
D. Froymanteau	1671		1672	
Albert van Breugel, Opperkoopman	1672		1676	
Henrik Crudop, Onderkoopman	1676		1678	
Dirk Janszoon, Capitein	1678		1679	
Hendrik Crudop, Koopman	1679		1680	
Joan Wittebol, Onderkoopman	1680		1684	28 Novemb.
Andries de Man, Opperkoopman	1684		1695	31 Maart
Samuel Elsevier, als vooren	1697	9 April	1707	
Joan Cornelis d' Ableing, als vooren	1707		1710	
Willem Helot, als vooren	1710		1715	Maart
Abraham Kraanendonk, als vooren	1715	Maart	1721	overleden
Jan de la Fontaine, als vooren	1721	8 Sept.	1724	
Gezaghebber	1724		1726	

***Fiscaalen* aan de *Kaap der Goede Hoope*.**

Abraham Gabbema	1660		tot 1666
Cornelis de Cretser	1666		1670
Jan Granaat	1670		1672
Pieter de Nyn	1672		1674
Gerbrand Mulder	1677		1677
Tobias Vlasvat	1677		1684
Albert van Breugel	1684		1685

Joannes van Keulen	1685	1687	
Dirk van Kuyk	1688	1688	
Willem van Putten	1711	1712	

Fiscaalen Independent.

Cornelis Jan Simons	van 1690	2 Octo. tot 1694	7 Decemb.
Joan Blesius	1696	1712	7 April
Cornelis van Beaumont	1712	1724	overleden

Militaire Hoofden van de *Kaap der Goede Hoope.*

Joost van der Laak, Sergeant	van 1652	tot 1653	
Jan van Haerwarden, Vaandrig	1653	1659	
Johannes Koon, Lieutenant	1664	1673	
Abraham Schut, Lieutenant	1665	1668	
Coenraad van Breitenbach, Capitein	1673	1674	
Dirk Janszoon Smient, als vooren	1676	1680	
Hieronymus Cruse, als vooren	1682	1686	20 Juli
Dominicus de Chavonnes, als vooren	1687	1689	
Willem Pat, als vooren	1689	1693	
Olof Berg, als vooren	1695		
	Deze Heer leefde nog 1714 en laater.		
Jan Baptista Dubertino, Lieutenant		1685	

Henrik Lacus, ditto	1666		1667	5 Septemb.
Cornelis de Cretser, ditto	1667		1669	
Abraham de Zeeuw, Merchant for some time	1669		1670	
Cornelis de Cretser	1670		1671	10 April
D. Froymanteau	1671		1672	
Albert van Breugel, Upper-Merchant	1672		1676	
Henrik Crudop, Under-Merchant	1676		1678	
Dirk Janszoon, Captain	1678		1679	
Hendrik Crudop, Merchant	1679		1680	
Joan Wittebol, Under-Merchant	1680		1684	28 Novemb.
Andries de Man, Upper-Merchant	1684		1695	31 March
Samuel Elsevier, ditto	1697	9 April	1707	
Joan Cornelis d' Ableing, ditto	1707		1710	
Willem Helot, ditto	1710		1715	March
Abraham Kraanendonk, ditto	1715	March	1721	died
Jan de la Fontaine, ditto	1721	8 Sept.	1724	
Administrator	1724		1726	

***Fiscals* at the *Cape of Good Hope*.**

Abraham Gabbema	1660		to 1666
Cornelis de Cretser	1666		1670
Jan Granaat	1670		1672
Pieter de Nyn	1672		1674
Gerbrand Mulder	1677		1677
Tobias Vlasvat	1677		1684
Albert van Breugel	1684		1685
Joannes van Keulen	1685		1687
Dirk van Kuyk	1688		1688

Willem van Putten	1711	1712	

Independant Fiscals.

Cornelis Jan Simons	from 1690	2 Octo. to 1694	7 Decemb.
Joan Blesius	1696	1712	7 April
Cornelis van Beaumont	1712	1724	died

Military Heads of the *Cape of Good Hope.*

Joost van der Laak, Sergeant		from 1652	to 1653
Jan van Haerwarden, Ensign		1653	1659
Joannes Koon, Lieutenant		1664	1673
Abraham Schut, Lieutenant		1665	1668
Coenraad van Breitenbach, Captain		1673	1674
Dirk Janszoon Smient, ditto		1676	1680
Hieronymus Cruse, ditto		1682	1686 20 July
Dominicus de Chavonnes, ditto		1687	1689
Willem Pat, ditto		1689	1693
Olof Berg, ditto		1695	
	This gentleman lived until after 1714		
Jan Baptista Dubertino, Lieutenant			1685

Adriaan van Rheede		1706	hier al	1708
N..... de Chavonnes,	Capitein	1713	Maart	1717
	En 1718 zyn plaats nog ópen.			
Caje Jesse Slotsbo,	Lieutenant	1707		1716
	En Capitein-Lieutenant	1716		

Predikanten **van de** ***Kaap der Goede Hoope*****.**

Joannes van Arkel	van 1665		tot 1666	
Petrus Wagtendorp	1666		1667	
Adriaan de Voogt	1667		1674	
Rudolphus Meerland	1674		1676	
Petrus Hulsenaar	1676		1677	
Joannes Overney	1678		1687	
Joannes van den Andel	1687		1689	
Leonard Terwold	1689		1693	
Hercules van Loon	1694		1695	
Petrus Kalden	1695		1707	
Engelbertus Franciscus de le Boucq	1707		1707	28 Augusti
Henricus Beck	1707	2 Septemb.	1708	
Joannes Godefridus d' Ailly	1708		1724	nog
Lambertus Slicher	1723			

Tot *Draakestein*.

Petrus Simonszoon		van 1688	tot 1702	
Henricus Beck		1702	1705	
Engelbertus Franciscus de le Boucq		1707	1707	
Pieter van Aken		1714		
	Was nog hier in 't jaar	1724		

Tot *Stellenbosch*.

Hercules van Loon		van 1700	tot 1704	
Henricus Beck		1705	1707	September
	Weer hier, na dat een jaar aan 't Kasteel geweest was	1708		
	En was nog hier in 't jaar	1723		

***Secretarissen* van *Politie*.**

Christiaan Hasselberg	van 1670	tot
N. Kemels	1685	
Jan Guilliam de Grevenbroek	1690	1692
Hugo de Goyer	1700	
Willem Helot	1705 al.	1710
Pieter de Meyer	1710	1716
Hugo van der Meer	1716	

Adriaan van Rheede	1706	already here	1708
N.... de Chavonnes, Captain	1713	March	1717
And his post still vacant in 1718			
Caje Jesse Slotsbo, Lieutenant	1707		1716
And Captain-Lieutenant	1716		

***Ministers* of the *Cape of Good Hope*.**

Joannes van Arkel	from 1665		to 1666	
Petrus Wagtendorp	1666		1667	
Adriaan de Voogt	1667		1674	
Rudolphus Meerland	1674		1676	
Petrus Hulsenaar	1676		1677	
Joannes Overney	1678		1687	
Joannes van den Andel	1687		1689	
Leonard Terwold	1689		1693	
Hercules van Loon	1694		1695	
Petrus Kalden	1695		1707	
Engelbertus Franciscus de le Boucq	1707		1707	28 August
Henricus Beck	1707	2 Septemb.	1708	
Joannes Godefridus d' Ailly	1708		1724	still
Lambertus Slicher	1723			

At Draakestein.

Petrus Simonszoon		from 1688	to 1702	
Henricus Beck		1702	1705	
Engelbertus Franciscus de le Boucq		1707	1707	
Pieter van Aken		1714		
	Was still here in	1724		

At Stellenbosch.

Hercules van Loon		from 1700	to 1704	
Henricus Beck		1705	1707	September
	Again here after being at the Castle for a year and was still here in	1723		

Secretaries of [*The Council of*] *Policy.*

Christiaan Hasselberg	from 1670	to
N. Kemels	1685	
Jan Guilliam de Grevenbroek	1690	1692
Hugo de Goyer	1700	
Willem Helot	1705 already here	1710
Pieter de Meyer	1710	1716
Hugo van der Meer	1716	

Secretarissen van *Justitie*. Boekhouders.

Hugo de Goyer		van 1685	tot
Willem Helot		1702	
Abraham Poulle		1705 al.	
Pieter van den Berg		1711 al.	1711
Daniël Thibault		1711	
	Onderkoopman	1716	

Secretarissen der *Weeskamer*. Boekhouder.

Albert Koopman	van 1705	tot 1706	overleden in 't laatst
Otto van Pollinkhoven	1707	1708	
Adriaan van Kervel	1709	was 't nog 1716	

Van *Kleine Zaaken*.

Jan Snip		1706	

Winkeliers. Boekhouders.

Cornelis de Cretser	van 1666	tot 1670	
Jan Wittebol	1670		
N. Vyerrood	1694		
Willem Corsenaar	1705	1709	
Jan Aldertszoon	1710	en vont hem nog 1714	

Cassiers. Boekhouders, en *Secretarissen* van *Huwelykszaaken*.

Jan Granaat	van 1670	tot	
Willem Adriaan van der Stel		1682	
N. van der Stel	1683	1686	
Adriaan van der Stel	1686	1686	of 1687
Henrik Munkerus		1705	overleden
Hendrik ten Damme	1705	1710	dat vertrok met *d'Ableing*

Jacobus Voet	1710	was 't nog 1716

Vaandrigs.

Cornelis Barentszoon	1713
Jan David Vierabend	1713
Gerard van Baarsenburg	1716

Soldy-Boekhouders.

Antoni Raaf		1670	
N. Bloem			
Jacobus Cruse		1694	en 1716 nog, en laater
	Onderkoopman 1700 geworden		

Dispensiers.

Willem van Dieden	van	tot 1668
Cornelis de Cretser	1668	1670
Antoni Raaf	1670	

Secretaries of [*the Council of*] *Justice*. Bookkeepers.

Hugo de Goyer		from 1685	to	
Willem Helot		1702		
Abraham Poulle		1705	already	
Pieter van der Berg		1711	already	1711
Daniël Thibault		1711		
	Under-Merchant	1716		

Secretaries of the *Orphan-Chamber*. Bookkeepers.

Albert Koopman	from 1705	to 1706	when he died
Otto van Pollinkhoven	1707	1708	
Adriaan van Kervel	1709	and still in 1716	

Of *Petty Cases*.

Jan Snip	1706

Winkeliers: Bookkeepers.

Cornelis de Cretser	from 1666	to 1670
Jan Wittebol	1670	
N. Vyerrood	1694	
Willem Corsenaar	1705	1709
Jan Aldertszoon	1710	and found him still in 1714

Cassiers, Bookkeepers and *Secretaries* of *Matrimonial Affairs*.

Jan Granaat	from 1670	to	
Willem Adriaan van der Stel		1682	
N. van der Stel	1683	1686	
Adriaan van der Stel	1686	1686	or 1687
Henrik Munkerus		1705	died

Hendrik ten Damme	1705		1710	*who left with d'Ableing*
Jacobus Voet	1710	and still in	1716	

Ensigns.

Cornelis Barentszoon	1713
Jan David Vierabend	1713
Gerard van Baarsenburg	1716

Soldy-Bookkeepers.

Antoni Raaf		1670	
N. Bloem			
Jacobus Cruse		1694	and 1716 still, and after
	Became Under-Merchant	1700	

Dispensiers.

Willem van Dieden	from	to 1668
Cornelis de Cretser	1668	1670
Antoni Raaf	1670	

N. Freeser	1695		
Michiel Ditmar		1698	dat Landdrost wiert
Joannes Swellengrebel	1698	1716	word Vryman
Pieter Rochus de Chavonnes	1716	1621	word 1722 op Batavia Winkelier

***Keldermeesters* en *Boekhouders*.**

Jacobus de Wit	van	tot 1710	overleden
Gerard van Baarsenburg	1710	1716	dat Vaandrig wiert
Swellengrebel	1716	Broeder van *Joannes*	

***Pakhuismeesters*.**

Cornelis Daaldorp	van	tot
Willem van Putten		1713 dat na Batavia vertrok
Jan de la Fontaine	1713	1721 dat Tweede wiert

***Landdrosten*.**

Cornelis Linus	vont hem 1685		tot	
N. Bloem				
Joannes Muller	vont hem 1695			
Henrik Munkerus	van			
N. de Wilde, Provisioneel				
Michiel Ditmar	1702			
Joannes Muller vont hem weer	1705		1705	Vryman
Pieter Robbertzoon	1705		1705	
Joannes Starrenburg	1705	11 Julii	1707	opontboden
N. Montanus	1707		1707	

Samuël Martini de Meurs	1707		1711	overleden
Joannes Muller	1711		1712	
Dominicus Blesius, de Jonge	1712		1712	overleden
Nicolaas van den Heuvel	1713	deze was 't	1716	nog, zynde ook Lieutenant in dienst

Opperwondheelers.

Willem ten Damme	van	tot 1707	
Joan Henrik Carnak	1708		
Justus Jening Benraat	1712	1712	bleef 't niet lang
Bernard Bronswinkel	1712	1714	vertrok na Batavia
Adriaan van den Oever	1714	1716	

N. Freeser	1695		
Michiel Ditmar		1698	who became Landdrost
Johannes Swellengrebel	1698	1716	became Freeman
Pieter Rochus de Chavonnes	1716	1721	became Winkelier at Batavia 1722

Keldermeesters and *Bookkeepers*.

Jacobus de Wit	from	to 1710	died
Gerard van Baarsenburg	1710	1716	when he became an Ensign
Swellengrebel	1716	Brother of *Johannes*	

Pakhuismeesters.

Cornelis Daaldorp	from	to
Willem van Putten		1713	when he left for Batavia
Jan de la Fontaine	1713	1721	when he became Secunde

Landdrosten

Cornelis Linus	found him 1685	to	
N. Bloem			
Joannes Muller	found him 1695		
Henrik Munkerus	from	to	
N. de Wilde, Acting			
Michiel Ditmar	1702		
Johannes Muller, found him again	1705	1705	Freeman

Pieter Robbertzoon	1705		1705	
Joannes Starrenburg	1705	11 July	1707	recalled
N. Montanus	1707		1707	
Samuël Martini de Meurs	1707		1711	died
Joannes Muller	1711		1712	
Dominicus Blesius, the Younger	1712		1712	died
Nicolaas van den Heuvel	1713	still in	1716	serving also as Lieutenant

Upper-Surgeons.

Willem ten Damme	from	to 1707	
Joan Henrik Carnak	1708		
Justus Jening Benraat	1712	1712	did not stay long
Bernard Bronswinkel	1712	1714	left for Batavia
Adriaan van den Oever	1714	1716	

Derde hoofdstuk

Van de Vrylieden. Constantia. Middelen *van bestaan voor de* Borgers *hier*. Lasten *der zelve. Hunne* Borger-Regenten, *en hoe veel* Vaandels *zy hier uitmaaken*. Ongemakken *hier*. Kinderpokjens *voor 't jaar* 1713 *hier noit bekent*.

Van de Vrylieden. Na dat wy 't voornaamste, dat 'er van de Compagnies Dienaars hier te zeggen valt, aangemerkt hebben, zal het nu tyd worden, om van de Vrylieden, of van de Borgers, en Landbouwers, die zich van tyd tot tyd hier nedergezet hebben, te spreken.

Deze waren in 't jaar 1711 ontrent 550, die ten deelen hier, ten deelen aan Stellenbosch, ten deelen aan Draakestein, of in Hottentots-Holland, en nog verder, woonen.

Toen deze lieden hier eerst quamen, waren zy meest alle arm en naakt, en in die eerste, en zelf nog al in de laater tyden (dat my nog zeer wel heugt, die van die soort 'er gekent heb) kreeg zulk een boer, of ook wel een Fransche vlugteling (die 'er zedert 't jaar 1684[1.] veel quamen, en nog meest aan Draakestein geplaatst zyn) 60 Mergen land, benevens 2 stel ossen (yder van 6 stuks) een wagen, ploeg, zaad, en alles, dat tot den landbouw verder vereischt wiert; en dit alles by lening, dat hy, na verloop van 3 of 4 jaaren, tegen inkoops prys, by paaijen aflei, en dan was alles 't zyne, zonder dat hy te dier tyd nog eenige lasten behoefde te dragen, of iets aan den Landheer te geven.

Deze zyn metter tyd vry vermogende geworden, en de meesten hebben naderhand zeer schoone steene huizen by hunne landeryen gebouwt, die zy, of hunne nazaaten, nu als heerlyke hofsteden bezitten, dat plaatzen van groote waarde, gelyk veelen onder hen metter tyd lieden van groot vermogen geworden zyn.

Den Borgerraad *Henning Husing,* dien men zegt, dat in 't eerst maar een verken- of schaapenhoeder geweest is, heb ik als een man gekent, die verscheide zulke hofsteden, doch een byzonder fraaje *Meirlust* genaamt, en niet alleen verscheide treffelyke huizen, maar ook een hoofdsomme van 100 000 Ryksdaalders[2.] bezeten heeft.

Den Borgerraad *Guilliam Heems,* die in 't jaar 1680 hier arm met zyn

1. Die jaartal 1684 moet 'n drukfout wees, want Valentyn was in die volgende jaar self aan die Kaap en sou daarvan gehoor het as daar toe alreeds Franse vlugtelinge aanwesig was. Die Edik van Nantes is trouens maar eers in 1685 opgehef en die eerste Franse het in 1689 die Kaap bereik. [S] Vgl. DR 1/2/1689. [RH]
2. Die ryksdaalder was 2½ gulden. [S]

Chapter three

Of the Freemen. Constantia. Means *of livelihood of the* Burghers *here. Their* Taxes. *Their* Burgher-Officers *and how many* Squadrons *they comprise here*. Inconveniences *here*. Smallpox *unknown here before* 1713.

Now that we have noted the principal points to be said regarding the Company's Servants, it is now time to speak of the Freemen, or the burghers and farmers who have settled here from time to time. These in the year 1711 were about 550, living here, at Stellenbosch, at Draakestein or in Hottentots-Holland and even further away.

When these folk first arrived here they were nearly all poor and naked, and in the earliest days, and even later (as I well remember, having known some of them) such a farmer, or even a French refugee (of whom many came after 1684 and were mostly settled at Draakestein) was given 60 mergen of land, together with 2 yoke of oxen (each of 6 beasts), a cart, a plough, seed, and all that was further necessary to agriculture; and all this as a loan, to be repaid at cost-price within 3 or 4 years and then all to be his property, without having to pay any taxes until or give anything to the Government. They have indeed become pretty well-to-do as the time passed, and most have later built fine brick houses on their lands, which they, or their heirs, now own as noble farmsteads, which have become estates of great value, and thus many of them have now become very rich.

The Town-Councillor *Henning Husing,* who is said to have been at first only a pig-keeper or shepherd, I knew as the owner of several such farmsteads including one especially fine one called *Meirlust,* and in addition to various good houses also a capital of 100 000 Rxd. The Town-Councillor *Guilliam Heems,* who came out as a poor man in 1680 with his wife; the *Botmas, Meerland* (of whose widow it was said that she derived fully 100

vrouw quam, de *Botma's, Meerland* (diens weduwe den naam had, dat zy wel 100 leggers wyn van haar land trok) en meer anderen, die ik gekent heb, hebben in korte jaaren door naarstigheid veel geld byeen gezamelt.

Jegenwoordig is 'er geen Borger van eenig vermogen, die zulk een hofstede niet bezit, die na haare groote, en na de vrugten, die zy uitleveren, veel of weinig gelden; doch vooral gelden de koornlanden veel. Daar zyn plaatzen van 4000, 5000, 10 000, ja van 20 000 Kaapze guldens, yder tot 16 stuiv.[3.] gerekent. Deze landeryen nu hebben zommigen met wynstokken, anderen weer met koorn, doch zommigen die met beide beplant.

Daar zyn 'er, die 100 000 wynstokken (op een stuk lands van 30 Mergen[4.]) en anderen, die 'er 200 000 op hun land hebben, welkers druiven zy in Februari, of daar ontrent, perszen, waar toe zy hun pershuis en hun wynpers hebben, werpende doorgaans de rypste druiven eerst in een kuip op een, welke onder en ter zyden wel een span hoog met gaten is, en in een andere kuip staat, die door haare overrypheid dan de voorloop, of voordrup, het heerlykste en als de bloem des wyns, van zelfs, door dien zy malkanderen perszen, afgeven, dat dan met een kraan byzonder uit die onderste kuip afgetapt wort.

Daar na treed een slaave de druiven, dat mede schoonen wyn geeft, en eindelyk worden die schillen in een wynpers te zamengeworpen, en overgeperst, daar dan nog ongeloofelyk veel wyn van komt.

Dit geeft een groot licht aan verscheide plaatzen in Gods Woord: want de voorloop, zoo even by ons beschreven, is die wyn, van welkers te ruimen genot zommige spotters de Apostelen op den dag van 't Pinxterfeest *Actor*: 2:13[5.] beschuldigden, als zy zeiden: *Zy zyn vol zoeten wyns*.

Het tweede, te weten, het treden van de druif, geeft licht aan de spreekwyze, die wy *Jes*: 63:3 vinden; daar de Messias zegt: *Ik hebbe de persze alleen getreden*.

Deze getreden en geperste wyn wert op een ledige legger gegooten, die dan, vol zynde, na de kragte der druiven en na de hitte der lugt, 1, 2, 3, of meer uuren staat, eer hy werkt; doch na dat het 'er aangeraakt is, pruist het geel zap 'er wel een dag lang boven uit. Dan laat men dien legger 5 of 6 dagen, maar met de spons[6.] los 'er op, leggen, alzoo die nog al van binnen werkt, en dan steekt men hem op een gelugten legger, en daar na nog eens op een anderen over, en dan doet men 'er bereidzel, of de swambalg van de steur, op, om hem te klaaren.

Het wonderlykste, dat my by 't perszen dezer druiven voorquam, is, dat de wyn hier zoo schraal, en van zulken wonderlyken slegten en viezen landsmaak is, dat al het zoete van de druif 'er uit schynt vervlogen, en 'er uitgeteert, of uitgewerkt te zyn, en zoo is de meeste Kaapze wyn; dat zommigen daar van oordeelen voort te komen, om dat men dien wyn, die van de geperste

3. In vergelyking met die Nederlandse gulde van 20. [RH]
4. Die aantal wynstokke per morg wissel van ± 2 500 tot ± 5 600. Die getal van ± 3 300 per morg is dus 'n middelmatig digte beplanting. [S]
5. Hand. 2:13. 'Hulle is vol soetwyn.'
6. In hedendaagse Nederlands gewoonlik *spon,* die prop waarmee die sponsgat van 'n vat toegemaak word. [S]

leggers of wine from her property) and others whom I have known - these have amassed much money in a few years by their diligence.

Today there is no burgher of any standing who does not own such a farmstead, yielding more or less money according to its size, especially from its cornfields. There are estates worth 4000,5000,10 000 and even 20 000 Cape guilders of 16 stivers. Some have planted such properties with vines, some with corn, but some with both. There are some who have 100 000 vines (on an area of 30 mergen), and others who have 200 000 on their estates, of which they press the grapes in February or thereabouts, having their own pressing-house and wine-press. As a rule the ripest grapes are first gathered into a tub, which has holes at the bottom and at the sides for fully a span high and stands in another tub. These grapes, because of their over-ripeness and by the weight of one on another, of their own accord produce the first runnings or first drippings, the noblest and as if the flower of the wine, which is then drawn off from the outer tub by a spigot. After this a slave treads the grapes, which again yield a lovely wine, and finally the skins are thrown together into the press, and again pressed, yielding again unbelievably much wine.

This throws a great light on various passages in God's Word, since the ‘first running’ is the wine that some mockers accused the Apostles of having enjoyed too freely, when they said, *They are full of sweet wine* (*Acts* II 13); and the second, the treading of the grapes, explains the words which we find in *Isaiah* LXIII 3, where the Messiah says, *I have trodden the winepress alone*.

This trodden and pressed wine is poured into an empty cask, which when filled stands for 1, 2, 3 or more hours before it ferments, according to the strength of the grapes and the warmth of the air; but when this has begun the yellow juice foams out from the top for fully a day. Then this cask is let stand for 5 or 6 days, with a loosely fitted bung, since the must continues to ferment in the cask; and then it is racked into an aerated cask, and then once more into another, and then a fining-material made from the air-bladder of the sturgeon is added, to clarify it.

The thing which most surprised me regarding the pressing is, that the wine here is so thin, and has such an astonishingly bad, earthy taste, so that all the sweetness of the grape seems to have vanished, and wasted away or

schillen komt, by den anderen mengt (om 'er 't meeste geld af te maaken) maar zoo dat de reden was, zou men dien smaak konnen voorkomen, dat ik niet geloove yemant mogelyk, maar aan den aard van die druif eigen te zyn, en de zoetste druiven geven doorgaans de slegtste wynen, daar in tegendeel de wrangste druiven de beste wynen uitleveren.

Ook ontdekt men dien zelven smaak, doch zoo sterk, en in 't eerste jaar niet, aan dien voortreffelyken rooden wyn van Constantia, die het eerste jaar zuiver, lekker, en zeer aangenaam smaakt, maar in 't tweede jaar al mede een landsmaak begint te krygen.

Ik heb egter wynen, hier geperst, en wel van die, de welke de Heer *Willem Adriaan van der Stel* deed perszen, geproeft, die voor zeer schoone Fransche wynen niet behoefden te wyken, en niet den minsten landsmaak hadden. Ook had zyn Ed. den naam, dat niemant aan de Kaap zyne wynen zoo wel, als zyn Ed., wist te behandelen.

Doorgaans moest een legger van de Kaapze wynen in 't jaar 1706, en ook 1714, veertig, doch de roode wyn van Constantia 80 Ryksd. de legger van 400 kannen[7.] gelden, wanneer zy die aan vreemdelingen verkoopen; maar de Compagnie neemt ze (als zy die van nooden heeft) niet hooger, dan tegen 25 Ryksd. de legger, van de borgers aan; en als 'er geen wynen of graanen van Batavia geeischt worden, of als hen belet wort, die aan de vlootsvrienden te leveren, staan 'er deze Vrylieden elendig toe te kyken.

Het verkoopen van hunne wynen op deze wyze is een van de voornaamste middelen, waar door zy bestaan; waar uit nog een ander middel van ernering spruit, te weten, de magt om die wynen in 't byzonder te verkoopen, en aan deze of gene voor geld uit te schenken, dat alleen aan zekere Pachters geoorloft is, die dan aan herbergiers, ofte aan andere lieden, toestaan wynen te verkoopen.

Van 't jaar 1690 tot 't jaar 1695 had *Cornelius Botma*[8.] deze pagt voor 4 000 Kaapze guld., en in 't jaar 1714 wiert 'er 39 950 guld. voor betaalt, een blyk, hoe zeer de wynoegst zedert gevordert is.

Onder de voorname leveranciers van wynen moest men te dier tyd den Heer *Henning Husing* rekenen, die op zyn fraaje plaats Meirlust wel 100 000 wynstokken staan had, en verder de weduwe *van Meerland,*[9.] naderhand

7. Hierdie gedeelte is van groot waarde, aangesien dit die gewone vertaling van ‘kan’ as 'n ‘kwart’ weerspreek: as 'n lêer 160 gelling bevat, moet 'n kan 1,6 kwarte wees. (Daar is ander gedeeltes wat dit bevestig.) [RH]
8. Cornelis Botma was die tweede seun van die stamvader Steven Jansz. Botma van Wageningen, een van die eerste koloniste en vryburgers aan die Kaap, en 'n broer van Johannes (Jan) Botma. (Vgl. *supra* voetnoot II/169.) Hy is in 1675 getroud met Jannetje Gerrits van Amsterdam, die weduwee van Wynand Leenderts Bezuidenhout. Cornelis was o.a. ouderling en lid van die Kaapse kerkraad, weesmeester, Kommissaris van huweliksake en kaptein van burgermagte. In 1707 kry hy 'n stuk land, ‘Schoonvelt,’ by land wat hy reeds besit het. (Vgl. *Resolusies* IV, bl. 37 n. 128; en Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* I, bl. 89.)
9. Sy was Christina Stants, van Giessendam, wat eers met Stevens Botma getroud was. Na Botma se dood het sy in die huwelik getree met Jan van Meerland, een van die leiers in die stryd teen W.A. van der Stel. Toe hy in 1706 saam met Husing, Van der Byl en Appel na Nederland gestuur is ter verantwoording van hul gedrag, is hy op reis oorlede. Voor sy vertrek het hy haar volmag gegee om vir hom op te tree. In 1710 en 1711 het Goewerneur van Assenburg die Drie Fonteinen ‘agter de Koeberg’ tydelik aan haar vergun. In 1713 is sy met Johannes Swellengrebel getroud. Vgl. *Resolusies* IV, bl. 276 n. 92; A. Tas, *Dagboek,* bl. 96 n. 126; Pama/De Villiers, *Geslagsregisters*.

become exhausted, and most of the Cape wine is like this. Some consider that this is due to the fact that the wine pressed from the skins is mixed with the rest (so as to make more money); but if this were the cause, this taste could be avoided; and this I do not believe possible, but rather that it is a quality of the species of grape. Also the sweetest grapes give as a rule the worst wines, and on the contrary the sourest ones give the best wines. This same taste is found, though not so strong and not during the first year, in that excellent red Constantia wine, which in its first year has a clean, pleasing and very agreeable taste, but already in the second year begins to get the earthy taste. I have however tasted wines pressed here, and especially those pressed by Heer *Willem Adriaan van der Stel* which did not need to yield place to very lovely French wines, and had not the least of such earthy taste. Also of H.E. it was said, that no one at the Cape knew how to handle his wines as well as he.

In 1706, and again in 1714, a legger of Cape wine was worth forty Rxd., but of the red Constantia wine 80, for the legger of 400 cans, when sold to foreigners; but the Company takes them from the freemen, when needed, at not more than 25 Rxd. the legger; and if no wines or grains are ordered by Batavia, or if they are hindered from delivering them to our friends of the fleets, these freemen are left to look on unhappily, since the sale of their wine is one of their chief sources of livelihood. From it comes also another means of support, namely the right to sell the wines by retail and to serve them to customers on payment, which is allowed only to certain monopoly-farmers who then in turn allow inn-keepers and others to sell the wine. From 1690 to 1695 *Cornelis Botma* rented this farm for 4 000 Cape gld., but in 1714 it was sold for 39 950 gld., a proof of the great increase in the wineharvest between these dates.

Heer *Henning Husing,* who had fully 100 000 vines on his fine estate of Meirlust, must be reckoned among the principal suppliers of wine; as also the widow *van Meerland,* later remarried to Heer *Swellengrebel* who

met de Heer *Swellengrebel,*[10.] die in 't jaar 1716 Vryman wiert, getrouwt; den Borgerraad *Henrik Donker,*[11.] die een schoone plaats tegen de kloove van den Leeuwenberg had, die hem van 24 000 wynstokken 40 leggers gaf, maar voor al den ouden Heer *van der Stel,* by de overgave van 't Gouvernement aan zyn zoon in 't jaar 1699 Vryman geworden; die de schoonste en grootste plaats van alle de Kaapze Vrylieden bezat.

Constantia. Deze plaats, Constantia genaamt, en O aan ter zyde den Tafelberg by de Steenbergen, 3 mylen van 't Kasteel, en naast aan den Boschheuvel gelegen, is door zyn Ed., toen hy nog Gouverneur was, op een gift, zyn Ed. door de Heer *van Rheede* den 13 Juli 1685[12.] gedaan, zedert 't jaar 1692 aangelegt, en het land aan de Steenbergen, daar toe behoorende, wiert op 1 000, andere zeggen 891 Mergen 380 roeden en 5 voeten, geschat.

Zyn Ed. gaf deze plaats dien naam na zyn *Gemaalinne,*[13.] om, schoon zy te Amsterdam bleef, toen hy herwaarts vertrok, hier by te meer aan haar Ed. te gedenken.

Dit is een ongemeen heerlyk beplante plaats, op welke men al het keurlykste heeft, dat aan de Kaap te vinden is, en waar op veel boeren zouden konnen bestaan.[14.]

Zoo als men aan de zelve komt, heeft men voor het vorstelyk huis, een groot plein, waar op zich 7 of 8 schoone wandel-laanen van eikenboomen fraai wyt van den anderen, ontrent 200 treden verre in de lengte tot aan dit huis vertoonen.

10. Johannes Swellengrebel (1671-1744) is in Moskou gebore as seun van Heinrich Swellengrebel van Stettin in Pommere en Elisabeth Fadenrecht. In 1697 kom hy as boekhouer aan die Kaap en word in 1698 as raadslid en dispensier van die Kompanjie se koringskuur aangestel. In 1699 trou hy met Johanna Cruse. Na haar dood is hy in 1713 met Christina Stants getroud (vgl. bostaande voetnoot); sy derde vrou, met wie hy in 1728 in die huwelik tree, was Engela ten Damme, die oudste kind van die opperchirurgyn Willem ten Damme. Hy word later benoem tot Kommissaris van kleine sake en Kommissaris van huweliksake, in 1704 word hy lid van die Weeskamer, van 1708-1711 is hy lid van die Raad van Justisie en vanaf 1711 lid van die Politieke Raad. In die Resolusies van 25/2/1716 word vermeld dat hy een van die grootste wingerde besit; gevolglik word hy gelas om die grond, 'n tuin aan die Liesbeekrivier, te verkoop. Hy verkies egter om op eie versoek uit die Kompanjie se diens ontslaan te word en vryburger te word. Swellengrebel is in 1744 oorlede. (Vgl. *Resolusies* III, bl. 347 n. 55; bl. 325 n. 27; V, bl. 55-56 en 75-76. Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* III, bl. 962.)
11. Hendrik Donker van Amsterdam was getroud met Margaretha Hendrina van Otteren, van Maastricht, weduwee van J.H. Blum. Hy het twee erwe in Tafelvallei besit. Hy was Kommissaris van huweliksake en weesmeester. Donker was onder die eerstes wat die stuk ten gunste van W.A. van der Stel onderteken het. In 1709 tree hy as een van die gemagtigdes van W.A. van der Stel op wat sake vir hom waarneem. In 1707 is hy reeds vryburger, hy vorder tot burgerraad en burgerkaptein. (Vgl. *Resolusies* III, bl. 411; IV, bl. 22 n. 115; V, bl. 41 n. 135.)
12. 'n Brief aan die Here XVII, gedateer 25/6/1707, beweer dat daar by die Sekretariaat 'n transportakte hiervan was, gedateer 13/7/1685 van Van Rheede; van Zeekoe Valei, gedateer 11/3/1699 van Heyns, en ('n lasgewing slegs) van die vruggebruik van die Steenbergen vir weiding, gedateer 1/2/1700 van Valkenier. [RH]
13. Uit Kolbe (64): maar haar naam was Johanna Jacoba. Die waarskynlikste oorsprong is 'n dogtertjie van vyf j a a r (in 1685) van Van Goens, wie se invloed in werklikheid die toekenning van die landgoed bewerkstellig het (ongepubliseerde inligting van dr. A. Böeseken). [RH]
14. Soos in Kolbe (65). [RH]

Dan heeft men daar een zeer fraaje wooning met 2 verdiepingen,[15.] waar in zich, na dat men 'er met 2 of 3 trappen opgegaan is, een groote schoone voorzaal opdoet, die zeer net met witte marmere en ook zulke roode of byna als Sweedze steenen, en in 't midden met een groote vyfhoek (verbeeldende het Kasteel aan de Kaap) belegt is.

Deze steenen vallen hier in een plaats ontrent de Steenbergen, 't Princenkasteel genaamt, zynde een diep hol,[16.] waar uit dit marmer[17.] gehaalt, en

15. Byna sonder twyfel een verdieping met solders onder die skuinsdak; sien Pearse (51) en Heydt se tekening. [RH]
16. Kolbe (135), maar ‘Princenkasteel’ is nie die naam van die groef nie dog van 'n grot daar naby. En ‘Nero's hol’ is nog 'n grot, nie 'n groef nie. [RH]
17. In werklikheid saam met die rooi klip, pas genoem. [RH]

became a freeman in 1716; the Town Councillor *Henrik Donker* who had a lovely estate near the defile of the Lion Hill which gave him 40 leggers from his 24 000 vines; but above all the old Heer *van der Stel,* who became a freeman in 1699 when he handed over the Governorship to his son, and owned the loveliest and largest estate of all the freemen at the Cape.

This property, called Constantia, lies to the E on the side of the Table Mountain, near the Steenbergen, 3 miles from the Castle and near the Boschheuvel. It was given to H.E. when he was still Governor by a deed from Heer *van Rheede* on July the 13th, 1685, and laid out from 1692 onwards: the land near the Steenbergen belonging to it is reckoned at 1 000 mergen, or some say 891 mergen, 380 roods and 5 feet. H.E. gave it the name of his wife, to remember her the better although she remained in Amsterdam when he journeyed hither.

It is an exceptionally well-planned estate, on which grows all the choicest wine to be found at the Cape, and where many farmers could support themselves When one arrives there a large flat is seen in front of the house, on which are 7 or 8 lovely avenues of oak-trees nicely separated from one another and stretching for about 200 paces to the house. Then one finds a very fine house of 2 stories, and after ascending 2 or 3 steps enters a large and lovely front hall, paved very neatly with white marble and a red stone almost

maar gepolyst wort; waar ontrent ook nog een ander hol is, Nero's hol genaamt.

Aan wederzyden van die voorzaal, die na myne gissing wel in de 30 voeten vierkant is, heeft men een schoone binnenzaal, die ontrent 25 of 26 voeten vierkant, en welke al mede zeer cierlyk en met dierbare marmere steenen bevloert is. Wanneer men uit die groote zaal regt uit gaat, komt men in een groote lugte galdery, die 4 of 5 treden breedt, en ontrent zoo lang is, als 't huis zich van vooren vertoont, daar het in de 80 voeten breedt is.

Deze galdery, die van een mooje hooge verdieping, en na de buitenkant, van 't huis af, open is, heeft aan wederzyden een zeer lange vleugel, of nog twee andere galderyen, half zoo lang als die groote, in yder van welke men eenige deuren, van welke egter de 2 laatste maar looze deuren, gelyk de andere deuren van zoo veel zeer nette en cierlyk gemeubileerde vertrekken zyn, hoedanige 'er onder en boven zich 18 opdoen, die alle zoo fraai zyn, dat men ze niet fraaier zou konnen maaken.

Uit de bovenvertrekken[18.] en vensters ziet men op de Hoeve en fraaje lustplaats van de Heer *Oortmans,*[19.] en op de Buffelvaley,[20.] mitsgaders op de plaats van de Heer *Bouman*.[21.]

Uit de groote zaal de galdery over, en zoo regt uit gaande, komt men op een bordes, en daar na daalt men met een zeer breeden trap van 13 of 14 treden, in 't vierkant met zeer hooge muuren bezet, na beneden, alwaar men door een groote steene poort, waar by 't huis afgesloten wort, buiten 't huis gaat, en op een agterplein komt, dat mede met verscheide schoone eikenlaanen en andere dreven beplant, en alwaar ter linkerhand het huis van den Thuinier, of opziender van deze wooning, is.

Van daar gaat men ter linkerhand op na een uitnement groot en schoon steenen pershuis, daar ik niet in geweest ben, om dat ik niet genegen was den groten Hensbeker,[22.] die men, by zyn eerste komst aldaar uitdrinken moet, bescheid te doen.

Van daar doet zich dan 't land verder in zyne bepooting[23.] op, met alles wat weergadeloos van zeltzaame boomen, keurlyke wynstokken, en verdere gewasschen, planten, en heesters is.

18. Byna woord vir woord uit Kolbe (64). [RH]
19. Nicolaas Oortmans, Meester in die Regte en Advokaat, was van Amsterdam afkomstig en getroud met Johanna Rosendaal. Hy was eienaar van die plaas ‘Ongegunt’ in die Tygerberge, van ‘Oortmanspost’ aan die Mosselbanksrivier, en van 'n plaas ‘omtrent den Steenberg’ waarvan hier sprake is. Oortmans het Kommissaris van huweliksake, weesmeester, heemraad van Stellenbosch, en lid van die burgerraad geword. (Vgl. *Resolusies* III, bl. 385; IV, bl. 41 en 417.)
20. Derhalwe het die Buffelvallei niks te make met die Rietvallei, soos in hfst. I, voetnoot 157, nie. [RH]
21. Hendrik Bouman (Bauman) was getroud met Geertruijde de Wit. Hy het die plaas ‘Leeuwendans’ in die distrik van Stellenbosch besit. In 1704 het hy tuinland gekry in die Tafelvallei. (Vgl. *Resolusies* III, bl. 394; IV, bl. 41.) Sien ook *supra* voetnoot I/162.
22. Valentyn gebruik ‘Hensbeker’ i.p.v. ‘Hänsebeker’ of wat 'n nuweling in een of ander korporasie (Hanze = koopmansvereniging) moes leegdrink. [S]
23. Beplanting.

like the stone from Sweden, with in the centre a large pentagon to represent the Castle at the Cape: this stone is found here at a place neer the Steenbergen called the Princenkasteel, being a deep quarry from which it is obtained and needs only polishing. Near by is also another quarry, called Nero's Hol.

On each side of the front hall, which at my guess is fully 30 feet square, there is a lovely inner hall, about 25 or 26 feet square, also paved very ornamentally with costly marble. When one goes directly out of the large hall one enters a large and airy gallery, 4 or 5 paces wide and about as long as the front of the house, or 80 feet. This gallery is of a single handsome story, open on the outer side away from the house, and has at each side a very long wing, or indeed two further galleries half as long as the principal one. In each of these are various doors, of which however the last two are false, though made like the other doors which enter the same number of very neat and ornamentally furnished rooms, of which there are 18 below and above, all so fine that they could not be made finer.

From the upper rooms and windows the farmstead and fine pleasureestate of Heer *Ortmans* is visible, and the Buffelvaley, as also the property of Heer *Bouman*.

Going out from the great hall across the gallery and then straight on, one reaches a terrace, and from this descends by a very wide stairway of 13 or 14 treads, set squarely with very high walls, and so leaves the house by a wide stone gateway by which it is shut off. There one reaches a flat space at the back, also planted with lovely avenues of oaks and other trees, with to the left the house of the Gardener or Overseer of this place.

From there one goes up to the left to an outstandingly large and lovely pressing-house, where I did not go, since I was not inclined to drink out the large goblet, as everyone must do on his first visit there.

From there the further cultivation of the estate continues to be seen, with everything incomparable as to rare trees, choice vines, and other plants, herbs and shrubs. Here alone is found the choice blue grape which produces the lovely red Constantia wine (for which 80 Rxd. is paid the legger, and which need not yield place in strength and charm to the best red Persian wine or to the Italian *Lachryma Christi*); and in addition this estate has also an [sic] exceptionally good, in fact the best Steenwyn and Kristalwyn, so

Hier valt alleen die keurlyke blaauwe druif, die den schoonen rooden Constantia-wyn (voor welken men 80 Ryksd. de legger betaalt, en die in sterkte en liefelykheid voor den besten rooden Perziaanschen wyn, en voor de *lachryma Christi* in Italien niet behoeft te wyken) behalven dat deze plaats ook een ongemeenen goeden, ja den besten steen- en kristalwyn, zoo keurlyk en ryzende van smaak heeft, dat het een goede en fyne tong zou moeten wezen, die den zelven van schoonen Tossaanwyn zou weten te onderscheiden.

Hier vallen ook in 't gemeen de schoonste en uitgezogtste vrugten van de Kaap, van welke ik daarom te beter oordeelen kan, om dat ik hier in 't jaar 1705[24.] op den verjaardag van den ouden Heer *van der Stel* den 14den October, en 1714[25.] nog eens door den Heer Gezaghebber *Helot,*[26.] en de huisvrouw van den Heer *François van der Stel,*[27.] princelyk met visch, vleesch, wildbraad, en vooral met weergadelooze groote en lekkere vrugten, yder in zyn soort, nevens een zeer groot gezelschap onthaalt ben.

De Heer Gezaghebber bragt 'er Juffrouw *van der Stel,* den Heer Zeevoogt der retourvloot,[28.] *Antoni Valkenier,*[29.] en my, in zyn koets met 6 paarden (de eenige, die men aan de Kaap, en voor welke men, om de zandige wegen, zoo veel paarden wel van nooden heeft) na toe, en de verdre Heeren volgden met andere rytuigen, of te paard, kort daar na.

Door dit land loopt ook met een kromme weg de zoute rivier, gelyk ook verscheide kleine vlieten, en beekjens (hoewel men de zelve voornamelyk by 't land van *Meyboom,*[30.] *Cornelius Botma,*[31.] *Pieter van der Poel,*[32.] en *David Heufken*[33.] heeft,

24. Vgl. DR 14/10/05. [RH]
25. Vgl. DR 10/4/14. [RH]
26. Sien *supra* voetnoot 1/176.
27. Johanna Wessels, dogter van Johannes Wessels (of Wessel) van Hamburg en Helena Wynands Bezuidenhout. Sy is 26/5/1686 aan die Kaap gebore en op 3 Januarie 1707 met François van der Stel getroud. (A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* bl. 205, 221, 234; Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* III, bl. 1115.)
28. Waarmee Valentyn self huis toe gevaar het: vgl. Deel Vyf, bl. 160. [RH]
29. Anthoni Valkenier was in 1705 sekunde van Malakka en in 1710 Kommandeur van Jaffnapatnam. In 1712 het hy tweede opperkoopman en in 1713 eerste opperkoopman van die Kasteel Batavia geword. Toe hy in 1714 op die admiraalskip 'Samson' gerepatrieer het, was hy Kommandeur van die retoervloot. Daarom noem Valentyn hom 'den Heer Zeevoogt'. (*Resolusies* IV, bl. 369.)
30. Claas Meijboom (Maijboom) is in 1666 te Meppel gebore. Hy het lank in Amsterdam gewoon voordat hy hom as vryburger en vrybakker aan die Kaap gevestig het. In 1702 het sy vrou, Geertruyd Specking, en sy drie kinders na die Kaap gekom. Ten tyde van die verset teen W.A. van der Stel was hy 'n inwoner van Drakenstein. In 1708 kry hy verlof om in die Tafelvallei 'n gortmeul ('grutmoolen') op te rig. In 1712 was hy een van die drie 'principaalste bakkers' van Kaapstad. (Resolusies 4/9/1708 en 3/1/1712.)
31. Sien *supra* voetnoot III/8.
32. Die vryburger Pieter van der Poel was afkomstig van Leiden. Hy was getroud met Johanna Viant van Amsterdam. In 1696 is hy benoem tot diaken van Stellenbosch. Hy is in 1715 oorlede. Vgl. *Resolusies* III, bl. 308.
33. David Heufken (Höffke) van Hamburg het in 1697 as soldaat na die Kaap gekom. In 1703 trou het met Hermina de Vos van Amersfoort, die weduwee van Johannes Klein. Hy word in 1710 burger op Stellenbosch, maar is kort daarna oorlede. (Vgl. Res. 13/9/1712; Pama/De Villiers, *Geslagsregisters* I, bl. 312.) Waarskynlik het Valentyn egter nie David Heufken bedoel nie maar sy broer Johannes Heufken wat 'n plaas 'aan het Ronde Bosje' besit het, soos in die Resolusies van 30/8/1717 vermeld is.

daar fraaje bronnen, gelyk 'er ook aan 't ronde bosje zyn) doch de zoute rivier[34.] staat daar zomers geheel stil, door de menigte van 't zand, dat 'er door de ZO wind in, doch 't geen 'er 's winters en in de regenmoesson weer geheel uitraakt, wanneer de NW wind begint door te blaazen.

Hoe heerlyk nu de plaats ook aangelegt is, geloof ik niet,[35.] dat de inkomsten, hoe groot ook die zyn mogen, de kosten daar aan gedaan, konnen goed maaken.

34. Hier word bedoel die Keizersrivier (*supra* voetnoot I/125). Die hele paragraaf is uit Kolbe (76, 77) oorgeneem, met inbegrip van die name en die ‘menigte van 't zand’. [RH]
35. Uit Kolbe (64). [RH]

choice and enticing in taste, that only a truly fine palate could distinguish it from the best Tossa wine.

Here also are in general the loveliest and choicest fruits of the Cape, of which I can judge the better in that I was lavishly entertained here with a very large party in 1705, on the birthday of the older Heer *van der Stel* on October 14th, and again in 1714 by the Administrator *Helot* and the wife of Heer *François van der Stel,* with fish, meat, game, and especially with large and tasty fruits, each unequalled of its kind. The Administrator took Madame *van der Stel* thither, with the Admiral of the return-fleet *Antoni Valkenier* and myself, in his 6-horse coach (the only sort that is used at the Cape, and for which one needs fully so many horses because of the sandy roads), and the other guests followed soon after in other conveyances or by horse. The Salt River runs crookedly through this region, as do also various small streams and brooks (though these are principally in the lands of *Meyboom, Cornelis Botma, Pieter van der Poel* and *David Heufken,* where there are good springs, as also at the Rondebosje); but in Summer the Salt River entirely ceases to flow because of the quantity of sand blown in by the SE wind, although in Winter and the rainy season, when the NW wind begins to blow, it again reaches the sea.

I do not believe, seeing how finely this estate is laid out, that the revenue

Ik vont ze de laatste maal, dat ik de zelve zag, zoo ongemeen fraai, dat ik my toen geenzins verwonderde, hoe die oude Heer zich daar zoo lang in die eenzaamheid (hoewel hy altyd meest vrienden by zich had, die hy zeer nobel onthaalde) had konnen onthouden

Dit nu is de grootste en fraaiste buitenplaats, naast *Vergelegen,* die ik hier kenne; maar buiten de zelve zyn 'er ook ontelbaare andere fraaje wooningen, waar onder men in de Tafelbaay de voornoemde plaats van *Donker,* die van den Fiscaal *Blesius,*[36.] van Capitein *Berg,*[37.] van den Borgerraad *Henrik Bouman,*[38.] de cierlyke hoewel kleine wooning en thuin van den onderkoopman *van Putten,*[39.] (in 't jaar 1714 door den Cassier *Voet*[40.] voor 2 200 Kaapze guld. gekogt) en de heerlyke thuin van eenen *Marquart,*[41.] pas boven of ter zyden de Compagnies thuin, na de kant van de Tafelberg gelegen, die van *Pistorius,*[42.] en zeer veel anderen, die my nu niet te binnen komen, rekenen mag.

Buiten de Tafelbaay heeft men, naast 't Ronde bosje, de fraaje plaats van *Cornelius Botma,* den Bosheuvel, een zeer schoone plaats van *Guilliam Heems,* Elzenburg, of de Klapmuts, 9 mylen van 't Kasteel, den Heer *Elzevier,* Tweede persoon hier, toekomende, een ongemeene fraaje en voordeelige wooning, die hem, jaarlyks, gelyk wy bevoorens al gezegt[43.] hebben, en in 't jaar 1714 nog, wel 3 000 guld. (zoo men zeide) opbragt.

De Heer *Kalden* had een plaats, Zandvliet genaamt,[44.] eenige mylen van 't Kasteel, onder Stellenbosch, gelegen, daar de landen meest tot koorn- en weylanden voor 't vee aangelegt waren, voor welke zyn Eerw., in 't jaar 1708 by zyn vertrek, 20 500 Kaapze guld. van *Michiel Romond*[45.] bekomen heeft.

Ik ben op de zelve geweest, en heb daar, behalven de fraaiheid dezer plaats (die jaarlyks aan koorn, behalven de aanteeling van schaapen, mede zeer veel geld opbragt) twee dingen, waar over ik ontzet was, ontmoet. Het eene is 't graf van den vermaarden

36. Vgl. *supra* voetn. I/161. In 1701 het Blesius 'n self geboude woonhuis opgerig op die plaas ‘Leeuwenhof’ wat hy van die weduwee van Hendrik Bernhard Oldenland gekoop het. Sien *Resolusies* IV, bl. 144 en voetn. 63.
37. Vgl. *supra* voetnoot I/151; in 1701 het O. Bergh die eienaar van ‘De Kuylen’ en die aangrensende ‘Saxenburg’ geword. Hy het ook in die stad 'n huis gehad; later was hy die trotse eienaar van Constantia, die statige landhuis van Simon van der Stel.
38. Vgl. *supra* voetnoot III/21; hy het tuinland in die Kaapse distrik besit.
39. Willem van Putten was eers assistent, toe boekhouer; daarna is hy deur Wouter Valckenier tot onderkoopman bevorder. In 1703 het hy as onderkoopman en pakhuismeester lid van die Politieke Raad geword. Vgl. *supra* voetnoot I/147.
40. Jacob Voet, afkomstig van Amsterdam, het as kassier aan die Kaap gekom. In 1711 is hy tot onderkoopman bevorder. Hy was getroud met Jacomina Brommert. In 1716 word hy lid van die Politieke Raad, en in 1717 word hy as landdros aangestel.
41. Waarskynlik Jochem Marquart van Gorcum wat as baasslagter en pagter van Hottentots-Holland in sy lewensonderhoud voorsien het. Vgl. *Resolusies* III, bl. 29.
42. Die naam Pistorius kom nie voor teen 1714 nie. [De K]
43. Bl. 154.
44. Ds. Petrus Kalden het in 1699 eienaar van die plaas ‘Zandvliet’ geword, en in 1701 is 'n tweede stuk van 30 morg daaraan toegevoeg. Hierdie hele plaas is op 1 Maart 1708 aan Michiel Romond verkoop. (Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 80 n. 107.)
45. Michiel Romond van Zutphen, seun van Gerrit Romont en Johanna van Madras, was getroud met Cornelia van den Bogaert. Hulle het van 1684 tot 1707 in Mauritius gewoon. Volgens A. Böeseken het hulle eers in 1709 uit Mauritius na die Kaap teruggekeer. (Vgl. *Resolusies* IV, bl. 326 en 486.)

Sjeich Joesef (van welken wy onder de zaaken van Java en Macassar breeder spreken[46.]) die hier gebannen, overleden, ontrent deze plaats begraven, en met een cierlyke Mohammedaansche tombe, van zeer hoog opgezette steenen, verheerlykt was.

Het andere was de ontmoeting van een Hottentot, met welken ik, en de Heer *Kalde,* zeer lang over Godgeleerde stoffen spraken, waar van ik hier na onder de zaaken van Godsdienst breeder handelen zal.[47.]

46. Valentyn, Deel Vier, bl. 123. [RH]
47. Valentyn, Deel Vyf, bl. 158. [RH]

from it, however great it may be, can cover the costs. The last time I saw it I found it so exceptionally fine, that then I was not at all surprised how the old Heer could be able to remain there so long in solitude (although he nearly always had friends there with him, whom he entertained very nobly).

This then is the largest and finest country-house, after *Vergelegen,* that I know of here, but there are in addition innumerable other fine residences, among which may be reckoned at the Table Bay the above-mentioned property of *Donker,* those of the Fiscaal *Blesius,* of Captain Berg, of the Town-Councillor *Henrik Bouman,* the ornamental though small house and garden of Under-Merchant *van Putten* (bought in 1714 by the Cassier *Voet* for 2 200 Cape gld.), and the noble garden of a certain *Marquart* just above or to the side of the Company's Garden towards the Table Mountain, that of *Pistorius,* and very many others which I do not now recall.

Outside the Table Bay, near the Rondebosje is the pretty estate of *Cornelis Botma;* the Bosheuvel, a very lovely estate owned by *Guilliam Heems;* Elzenburg or the Klapmuts, 9 miles from the Castle, belonging to Heer *Elzevier,* the Secunde here, an unusually fine and commodious dwelling, which brings him in, as we have already said and was again the case in 1714, fully 3 000 gld. yearly (it is said).

Heer *Kalden* had a property called Zandvliet, lying a few miles from the Castle below Stellenbosch, where the lands were for the most part used for corn and pasture for the cattle, of which His Reverence, when leaving in 1708, received 20 500 Cape gld. from *Michiel Romond*. I was there, and noticed, in addition to the fineness of the property (which yearly brings in

Diergelyk een schoone plaats had de Heer *Frans van der Stel* ook in Hottentots-Holland, digt by *Vergelegen,* en pas ter regterhand van 't zelve, zoo als men agter uit de galdery van *Vergelegen* na de baay van Kaap Falso ziet, behalven welke hy nog een plaats by Riebeeks-kasteel had.

De Heer *de la Fontaine,*[48.] Meester *Willem ten Damme, Ferdinand Appel, Jacobus van der Heyden,* de Heer Capitein *van der Lith,*[49.] en zeer veel anderen, my onbekent, hebben daar, ten tyde dat ik hier laatst was, zeer fraaje hofsteden en buitenplaatzen gehad, die yder van een vreemdeling verdienen gezien te worden. Die van de Heer *van der Lith* was Koelenhof genaamt, en die van de Heer *Muller,*[50.] in Simons-valey, Zorgvliet, overtrof in cierlykheid alle de anderen.

Deze landeryen nu geven niet alleen zeer veel wyn, en andere vrugten, van welke de Borgers bestaan, maar ook zeer veel tarw, rogge, boekweit, en andere graanen, van welke een mudde tarw van 180 of 190 pond by de Compagnie tegen 8½ en een mudde rogge tegen 7½ aangenomen, doch by de Bakkers, en anderen, in 't jaar 1714 't eerste tegen 15, en 't laatste tegen 12 guld. gekogt wiert. Dit is mede een groot middel, waar van de Borgers hier leven; doch haver[51.] word hier niet gewonnen, en slaagt hier niet wel, om dat zy niet tegen den sterken ZO wind kan, die alles 'er af in stukken slaat.

Het laatste, en mede een van de voornaamste middelen van 't bestaan dezer Vrylieden is, het aanteelen van een groot getal schaapen, en ossen, die zy metter tyd voor tabak, arak, of kopere en andere kraalen van de Hottentots ingeruilt hebben.

Ik heb 'er onder deze Borgers gekent, die 10 of 20 000, en meer schaapen bezaten, en welke op verscheide veeposten al zeer verre landwaart in verdeelt waren.

Onder deze was *Henning Husing* een der vermogensten, die ook 4 of 5 jaaren aan een de leverantie van 't schaapenvleesch hier tot 't jaar 1706 gehad heeft.

Dit is een middel, dat al mede verpacht, gelyk 't verkoopen van 't vleesch door dien Pachter maar aan 3 of 4 slagters vergunt word, buiten welke 'er niemant, dan op een swaare boete, verkoopen mag.

De prys van 't schaapen-vleesch, dat hier zeer schoon en vet valt, is niet altyd even eens. In *Husings* tyd, 1705 koste een pond 20, doch in 't jaar 1714 maar 13 duiten.[52.] Deze leverantie aan de E. Compagnie voor de

48. Jan de la Fontaine van Amsterdam het in 1709 as assistent na die Kaap gekom. In 1710 kom sy naam as onderkoopman in die Kaapse monsterrol voor. Hy word daarna weesmeester, lid van die Raad van Justisie en van die Politieke Raad; in 1717 ontvang hy bevordering tot koopman, in dieselfde jaar nog word hy aangestel as politieke kommissaris, en in 1721 as sekunde. Na die dood van Goewerneur De Chavonnes in 1724 is hy tydelike gesaghebber en van 1730 tot 1737 Goewerneur van die Kaap. In 1737 tree hy uit die diens van die Kompanjie. Hy is in Nederland oorlede.
49. Anthonij van der Lith, kaptein van die oorlogskip 'Ernst Casimir', was afkomstig van Wyk by Duurstede en getroud met Antonetta Theodora Schragen (of Schagen). Hy was heemraad van Stellenbosch waar hy waarskynlik in 1704 burger geword het. In 1704 het hy die plaas 'Koelenhof' van ds. Beck gekoop. (Vgl. A. Tas, *Dagboek,* bl. 53 n. 53.)
50. Maar op bl. 158 heet hy 'Meyer': sien *supra* noot II/151. [RH]
51. Uit Kolbe (114, 115). [RH]
52. 20 Duiten was 2½ stuiwer; 20 stuiwers een Hollandse gulden, 16 stuiwers een Kaapse gulden. Die ryksdaalder, waarin Valentyn groter geldbedrae uitdruk, was 2½ Hollandse gulden (Theal III, bl. 164). [S]

much money from the corn, as also from sheep-breeding), two things that gave me cause for wonder. One was the grave of the renowned *Sjeich Joesef* (of whom we speak more fully in dealing with Java and Macassar) who was banished here and died near here, and is buried and honoured with an ornamental Moslem tomb, built up very high of stones. The other was the meeting with a Hottentot, with whom I and Heer *Kalde* talked much of theological matters, of whom I shall deal more fully under the heading of matters of Religion.

Heer *Frans van der Stel* also had another such lovely property in Hottentots-Holland and near *Vergelegen,* just to the right of this as one looks from the gallery there towards the bay of the False Cape; and in addition he had a property near Riebeeks Castle. Heer *de la Fontaine,* Meester *Willem ten Damme, Ferdinand Appel, Jacobus van der Heyden,* Captain *van der Lith,* and many others unknown to me, had, when I was last there, very fine homesteads and country estates, each worthy of the attention of a stranger. That of Heer *van der Lith* was called Koelenhof. That of Heer *Muller,* Zorgvliet in Simons-valey, exceeded all the best for ornament.

These estates not only yield much wine and other fruits by which the burghers live, but also very much wheat, rye, buckwheat and other grains, of which a mudde of wheat of 180 to 190 pounds is taken by the Company at 8 gld. and a mudde of rye at 7, but bought by the bakers and others at 15 and 12 gld. respectively, in 1714. This also is an important source of livelihood for the burghers here; but oats are not harvested here, and do not grow well, since they cannot resist the strong SE wind which blows them all to pieces.

The last, and also one of the principal means of sustenance of the freemen, is the breeding of great numbers of sheep and oxen, which from time to time they have bartered from the Hottentots for tobacco, arrack, or copper and other beads. I have known some of these burghers who had 10 or 20 000 and more sheep, which were divided up on various stock-farms, some indeed

schepen, 't ziekenhuis, en de buitenposten, beloopt in 't jaar wel 20 of 30 000 guld.

Deze schaapen worden meest zeer verre van de Kaap, of van 't Fort, en diep landwaard in (daar men schoone weylanden heeft) zoo van hen, als van veel Compagnies Dienaaren, gehouden, onder welke zommigen 4, 5, 8, 10, 15, 16, en meer veeposten hebben, van welke zich eenigen 20, anderen 30, ja wel tot 60 mylen verre van 't Kasteel uitstrekken.

Men wil, dat de Heer *Willem Adriaan van der Stel* wel 15 of 16 zulke buitenposten had, die alle in zekere Attestatie[53.] in 't jaar 1711 den 12 Maart aan de Kaap gepasseert, aldus by haare naamen genoemt worden: De Botrivier,[54.] Rustenburg,[55.] de Boontjes-kraal,[56.] de Faisanten-kraal,[57.] de Warmwaters-kraal,[58.] de Swarte rivier,[59.] de Sergeants-rivier,[60.] de Quartels-rivier,[61.] het Ziekenhuis,[62.] de Vleermuis,[63.] de Hartenbeesten-kraal,[64.] de Leeuwen-kraal,[65.] de Tygers-hoek,[66.] de groote Vlakte,[67.] Welgelegen,[68.] en Wytgelegen,[69.] welke laatste veepost wel 60 mylen van de Kaap, of van 't Kasteel, lag; behalven welke men wil, dat zyn Ed. 'er nog verscheide anderen op 't Robben-eiland, en elders had; gelyk zyn Ed. ook een groot stuk lands nog (zoo men zegt) in *Terra di Natal,*[70.] Beoosten de Kaap, en wel zoo groot als de zeven Provintien der Nederlanden, bezat, waar op ik geloove dat Welgelegen lag; doch dit is opgegeven van zyn vyanden, en verdient dierhalven geen volkomen geloof.

Deze schaapen geven niet alleen de winst van 't vleesch, maar de wol (die men hier voor 8, en in Holland weer voor 14 stuivers,[71.] en meer, verkogt) en 't zeem, dat men van de huiden hier weet te bereiden, geven mede een

53. Herdruk in die Contra-Deductie (bl. 146). [RH]
54. Al hierdie poste was Oos van die Hottentots-Hollandberge, sodat die vee maklik na Vergelegen gebring kon word. I.v.m. dié rivier, sien die Worcester-kaart. [RH]
55. Natuurlik nie Rondebosch nie: sowat 34° 08′, 20° 00′ op die Riviersonderend-kaart. [RH]
56. Sowat 34° 12½′, 19° 20½′ op die Caledon-kaart. [RH]
57. Nie gelokaliseer nie: dit kom voor in Kolbe (657) as een van Bergh se eiendomme. Daar is 'n Phisantekraal sowat 34° 06′, 19° 19½′ op die Caledon-kaart, en 'n Phesantekraal sowat 34° 40′, 19° 40′ op die Viljoenshof-kaart. [RH]
58. Volgens Kolbe (280, 281) omtrent 'n uur vanaf die Caledon-bad. Nie op hedendaagse kaarte aangegee nie. [RH]
59. Meer waarskynlik dié wat op die Worcester-kaart as 'n tak van die Botrivier aangegee word as verskeie ander verder na die ooste. [RH]
60. Sersantrivier op die Worcester-kaart, 'n tak van die Sonderend-rivier: hou verband met Schmidt se sending, Sparrman (I, 214), Cranz (224), ens. [RH]
61. Dit is die Kwartelsrivier van die Worcester-kaart; daar bestaan ook so 'n takrivier. [RH]
62. Ongeveer 38° 8′, 19° 42′. [RH]
63. Nie gevind in die gebied van die Sonderend-rivier nie. [RH]
64. Nie gevind nie: waarskynlik ook in daardie gebied. [RH]
65. Ook weer in die Sonderend-rivier se gebied: Buttner (21, 22). [RH]
66. Vandag Tierhoek, sowat 34° 07½′, 19° 54′ op die Riviersonderend-kaart: Buttner (22), Thunberg (I 213, ens.). [RH]
67. Naby die Breederivier en Swellendam, volgens Sparrman (I 220): nie vindbaar op hedendaagse kaarte nie. [RH]
68. Nie gevind nie: daar is twee op die Caledon-kaart, maar dis 'n algemene naam. [RH]
69. Nie gevind nie: volgens die afstand moes dit in die rigting van Mosselbaai gewees het. [RH]
70. Herhaling van die vergissing op bl. 148, waarby nou Kolbe se eerste skatting van die oppervlakte oorgeneem word, maar met voorbehoud weens sy vyandige gesindheid. [S]
71. Sien ook *infra* noot 86: vermoedelik moet hier ‘per pond’ verstaan word. [RH]

very far inland. Among these *Henning Husing* was one of the richest, who also had for 4 or 5 years up to 1706 the monopoly for the supply of mutton. This also is a business that is farmed out, as also the sale of meat is granted by the holder to 3 or 4 butchers only, except for whom no one may sell it on pain of heavy fines.

The price of mutton, which is here very tasty and fat, does not always remain the same. In 1705, in the time of *Husing,* one pound cost 30 doits, but in 1714 only 13. The supply of it to the Hon. Company for the ships, the hospital, and the many outposts, runs to fully 20 or 30 000 gld. a year.

The sheep are for the most part kept very far from the Cape or the Castle, far inland, by them [the freemen] and by many of the Company's Servants, of whom some have 4, 5, 8, 10, 15, 16 and more posts, of which some are 20, some 30, some even fully 60 miles from the Castle. It is said that Heer *Willem Adriaan van der Stel* had fully 15 or 16 such posts, all named in a certain Attestation dated at the Cape March the 12th, 1711, as the Bot River, Rustenburg, the Boontjeskraal, the Faisantenkraal, the Warmwater-kraal, the Swarte River, the Sergeants River, the Quartels River, the Ziekenhuis, the Vleermuis, the Hartenbeestenkraal, the Leeuwenkraal, the Tygers Hoek, the Groote Vlakte, Welgelegen and Wytgelegen, which last lay fully 60 miles from the Cape or the Castle; besides which it is said that H.E. also had various others on Robben Island and elsewhere, as also that he owned (it is said) a large tract of land in *Terra di Natal,* eastwards from the Cape, as large as the seven Provinces of the Netherlands together, on which I believe that Welgelegen lay; but this was asserted by his enemies, and therefore deserves no full credence.

The sheep not only give the income from the meat, but also a nice gain from the wool (which is sold here for 8 stivers, but in Holland for 14 and

fraaje winst. Zulk een schaap weegt, 50, 60, en ook wel 70 pond schoon. Zommige hebben goede wol;[72.] doch eenige hebben maar als geitenhair, ook is 'er een mengelsoort van die beide voortgeteelt, die men zeer pryst.
Vermits nu de gemelde en alle andere posten, 't zy der Borgers, 't zy van de Dienaars der E. Maatschappy, al vry verre van de hand af, en dus voor 't gewelt der Hottentots open leggen, is men genoodzaakt geworden, om op verscheide buitenposten ook eenige posthouders[73.] te leggen, om dezelve tegen hen te dekken. De naamen daar van zyn deze:

	mylen van 't Kasteel	**Posthouders**
't Grasveld[74.]		6
Sonquas-drift[75.]		8
De Elands-kloof[76.]		7
Riebeeks-Kasteel	24	9
De Vogel-valey[77.]	24	9
De Groene Kloof[78.]	16	5
Het land van Waveren	30	6
Rietveld[79.]		3
Vischershoek[80.]	5	2
De Leeuwenkop		2
De Klapmuts	9	3
Hottentots-Holland	12	6
't Rood Zand[81.]	24	
De Saldanhabaay	24	5

Middelen van bestaan voor den Borger hier. Deze Borgers bestaan byna alle ook verder, met de fatsoenlykste, en geringer lieden, van de schepen en vlooten, daar ten

72. Dit is blykbaar die nawerking van Willem Adriaan se pogings. Die kwaliteit kan in die vroeë 18de eeu nog nie veel beteken het nie. Sien egter Thom, *Skaapboerdery* 46/47, Gie I, bl. 160. [S]
73. Gewapende wagte. Die myle is waarskynlik bedoel as ‘ure gaans’; dat hulle in die algemeen aan die hoë kant geskat is, kan ons toeskryf aan die dikwels kronkelende pad. [S]
74. Nie gevind nie. Die lys moet vergelyk word met dié op bl. 144 in Valentyn se Deel Vyf.
75. Die deurgang deur die Bergrivier, soos op bl. 234. [RH]
76. Daar is 'n aantal plekke met dié naam: hier word waarskynlik dié naby Waveren (soos op die Tulbagh-kaart aangegee) bedoel. [RH]
77. Naby die Bergrivier, soos op hedendaagse kaarte. [RH]
78. Naby die hedendaagse Mamre. [RH]
79. Vermoedelik Rietvlei aan die Dieprivier/Soutrivier. [RH]
80. Aan die Dieprivier, sowat 33° 47′, 18° 33½′. [RH]
81. Die moeilike pas duskant Waveren. [RH]

anker komende, in hunne huizen, voor den tyd dat zy daar leggen (dat op 3, 4 of 5 weken gemeenelyk uitloopt) te herbergen, en aan de aanzienelykste driemaal (zoo zy het begeeren) doch aan de gemeene lieden maar eens daags de kost te geven, waar voor hen die eersten een Ryksd. daags (doch een half voor een dienstmaagt, en voor een klein kind)

more), and the leather prepared here from the hides. Such a sheep weighs 50, 60, or even fully 70 pounds net. Some have good wool, but some have only a sort of goats'-hair: there is also a cross-breed of the two sorts, which is greatly prized. Since now these and all other posts, whether of the Burghers or of the Servants of the Company, lie pretty far off and thus are exposed to the violence of the Hottentots, it has been necessary to set some garrisons on various outer posts, to defend these from them. The names thereof are:

	Miles from the Castle	**Garrison**
't Grasveld		6
Sonquas-drift		8
Elands Kloof		7
Riebeeks Castle	24	9
Vogel-valey	24	9
Groene Kloof	16	5
Waveren	30	6
Rietveld		3
Vischershoek	5	2
Lions Head		2
Klapmuts	9	3
Hottentots-Holland	12	6
Rood Zand	24	
Saldanha Bay	24	5

Almost all the Burghers live also by lodging in their houses the better-class and lesser folk from the ships and fleets that lie at anchor here (generally for 3, 4, or 5 weeks), giving food to the better of them (if they desire it) thrice daily, but to the ordinary folk once only, for which the former pay one Rxd. a day (but half that for a servant-girl or for a small child) and the latter 12 stivers for the one midday meal; and it must be admitted, that for this money they entertain the folk unusually well, serving up continually fresh food very well prepared and in abundance at each meal. In addition they give at table as much small beer and Cape wine as one desires, all of

en de laatste voor een enkele middagmaaltyd 12 stuivers betaalen; en men moet bekennen, dat zy de lieden voor dat geld ongemeen wel onthaalen, en yder maaltyd geduurig versche spyze, zeer wel bereid, in overvloed opdisschen, en waar by zy ook klein bier, en zoo veel Kaapze wyn, als men begeert, over tafel geven, al het welk de afgematte en oudbakken lichaamen in korten tyd ongemeen herstelt, en weder nieuwe kragten geeft; doch wil men Hollands bier, of Fransche wyn hebben, die moet men zeer duur buiten betaalen, of anders zich zelven daar van voorzien.[82.]

Dit brengt voor deze Ingezetenen, ofte Vrylieden, een groote winst op, alzoo hier geduurig schepen, zoo van ons, als van de Engelschen, Franschen, en Deenen, leggen; maar geen minder winst brengt hen de leverantie van levendige schaapen, en andere voorraad voor die schepen, aan, waar voor de Kajuitsgasten doorgaans een goede stuiver onder malkanderen uitleggen; behalven dat de E. Compagnie nog aan yder schip voor 't volk 1, aan den Onderzeevoogt, en Schout by nacht 1½, en aan den Zeevoogt[83.] der retourvloot 2 leggers Kaapze wyn, nevens eenige andere provisien, medegeeft.

Deze voorraad bestaat ('t zy voor de kajuit, 't zy die men daar buiten voor zich zelven mede neemt) in ettelyke half aamen[84.] ingelegde queen, bloemkool, ordinaire kool, eenige honderd heele koolen (die men op 't half verdek[85.] ophangt, dat als een schoonen zeethuin geeft) knollen, geele wortelen, karooten, en allerlei boom- en verdere aardvrugten, die duuren konnen, mitsgaders ettelyke mudden tarw, rogge, meel, boontjes, erten, en veel aamen, of halve en heele leggers met Kaapze wyn, voor welke goederen men hen buiten de fust (die hier duur valt, alzoo een legger 6, en ook wel 12 R^{ders} en een half aam 1½ R^{ders} kost) dit navolgende betaalen moet: een half aam ingelegde kool 4, een half aam queen 2 of 3, een schaap 2, en zomtyds 3, en 100 koolen 4 R^{ders}. Ook voorzien zich de scheepsvrienden van veel versche gekaarnde en opgelegde boter, die hier zeer schoon en uit de natuur zeer geel valt, en voor welke landwaart in 12, doch aan 't Kasteel 16 stuiv.[86.] 't pond betaalt word. Yder aagten- of andere appel geld 1 stuiv., een *poire de bon Chretien* 2 stuiv., een pond druiven ook zoo veel.

Een pond smeerkaarzen 6, en ook wel 12, een fles zoete melk in 't regenmoesson ook 12 stuiv., en een kan wyn van 10 mutsjens[87.] plagt op 36 ligte stuiv., zonder accys, te staan; doch in 't jaar 1714 gold de fles maar 16 stuiv.

Daar beneven weten zy ook geld van tygers-[88.] en luipaards-[89.] huiden (die 3, 4, 5, en meer Ryksd., na dat zy fraai zyn, gelden) en van de zeer fraaje vellen van

82. Volgens huidige waardeverhouding van die geldeenhede mag ons die ryksdaalder afgerond op 50c stel. Ons kry 'n interessante kyk op die koopkrag van die geld as ons sien dat die volgende pryse betaal word: 50c volledige losies vir 'n aansienlike persoon per dag; 12c 'n goeie middagmaal; 1½c tot 2½c vir 1 pond skaapvleis. Sien verder die pryse op bl. 206. [S]
83. Nie vlootrange nie: die drie senior amptenare wat die vloot vergesel, Admiraal, Vise-admiraal en Skout-by-nag, in dalende orde. [RH]
84. Omtrent 40 Engelse gelling, sowat 181 liter. [RH]
85. Sien *supra* voetnoot I/25.
86. Die stuiwer (‘swaar’ stuiwer) was 8 duite, die ‘ligte’ stuiwer net 6½. [RH]
87. Volgens *supra* voetnoot III/7 is 'n ‘mutsje’ gelyk aan o, 16 kwarte. [RH]
88. *Panthera pardus melanotica*. [RH]
89. *Acinonyx jubatus*. [RH]

tyger-boschkatten,[90] mitsgaders van de zeltzaame huiden der gestreepte wilde ezels en paarden,[91] die landwaart in vallen, als mede van de

90. *Leptailurus serval*. [RH]
91. 'Wilde ezels' is gewoonlik gebruik vir sebras, *Equus burchellii;* 'wilde paarden' vir kwaggas, *Equus quagga*. [RH]

which in a short time unusually restores the worn-out and stale bodies and gives them new energy; but if one wishes for Dutch beer or French wine, one must pay very dearly for it, or provide it for oneself.

This brings a great profit to these inhabitants or freemen, since there are continually ships lying at anchor, of ours or of the English, French and Danes; but the supply of live sheep and other provisions to the ships brings them no less gain, since the cabin-passengers usually spend a pretty penny between them for these. In addition the Hon. Company gives to each ship for the crew 1 legger of Cape wine, for the Vice-Admiral and Rear-Admiral 1½, and for the Admiral of the return-fleet 2, besides other provisions.

Such provisions (whether for the cabin or those which the folk buy for themselves) consist of some half-aams of preserved quinces, cauliflowers, and ordinary cabbages, a few hundred entire cabbages (which are hung up on the half-deck, which serves as a lovely sea-garden), onions, parsnips, carrots, and all kinds of tree- and ground-fruits that keep well, together with a few muids of wheat, rye, flour, beans, peas, and many aams or half and whole leggers of Cape wine. For these wares one pays as follows, in addition to the cask (which are expensive here, since [that of] a legger costs 6 Rxd. or even 12, and of a half-aam 1½): a half-aam of preserved cabbage 4 Rxd., of quinces 2 or 3, a sheep 2 or sometimes 3, 100 cabbages 4 Rxd. The seafarers also provide themselves with much churned and preserved butter, which here is very lovely and of a natural yellow colour, and for which 12 stivers the pound is paid inland, but 16 at the Castle. Each crab-apple or other apple costs 1 stiver, a *poire de bon Chretien* 2, a pound of grapes the same, a pound of tallow-candles 6 stivers or even 12, a flask of sweet milk in the rainy season also 12. A can of wine of 10 mutsjes costs as a rule 36 light stivers without duty, but in 1714 the flask cost only 16 stivers.

Besides this they gain also from tiger- and leopard-skins (which are worth 3, 4, 5 Rxd. and more according to the fineness), the very pretty skins of

struisveederen, en haare eyeren, die hier zeer veel gevonden worden, te maaken.

Een groot middel van hun bestaan is ook, dat zy zich van de vlootelingen, die uit Indiën komen, van allerlei Indische waaren, die men bedenken kan; en van die gene, de welke uit Holland, of uit andere gewesten van Europa, komen, en dus van allerlei vaderlandze daar getrokkene waaren voorzien, om de Indische aan die uit Europa, en de Hollandsche waaren aan die gene, die uit Indiën komen, met groote winst te verpassen, alzoo zy die goederen gemeenelyk voor de halve waarde, en nog veel minder, inkoopen, en dezelve aan de vlootelingen, die dan op geen stuiver zien (voor al die uit Indiën komen) weer duur verkoopen.

Om daar van een net denkbeeld te geven, heeft men maar te letten, dat men hier voor een fraai Engelsch ledekant, door den Heer *van Assenburg* mede uit Holland gebragt, en dat hem daar 800 of 1 000 guld. gekost had, na zyn dood by openbaare opveiling maar 25 Ryksd. betaalt, gelyk de Heer *Helot* een slaghorologie van 400 guld. ook voor 50 R^{ders} gekogt heeft.

Veele van deze slegte Borgers en Borgeressen (onder welke laatste ik 'er verscheide in manskleeren, of als verstekelingen, uitgekomen, gekent heb) melken de arme matroozen en soldaaten niet alleen volkomen van alles, dat hen eigen is, uit, maar als 'er penningen te kort komen, moeten daar ook wel veeltyds deze en gene bestélgoederen[92.] voor springen, dat men egter van de fatsoenelyke Borgers niet denken moet, alzoo men hier, gelyk elders, goede en quaade lieden heeft.

Dit nu zyn wel de voornaamste zaaken en middelen, van welke de Vrylieden alhier bestaan, en die veelen van hen, die in 't eerst niets hadden, zommigen in korte jaaren, anderen na verloop van langer tyd, ryk hebben gemaakt; doch zedert deze en gene eerste Dienaaren der E. Maatschappy mede groote stukken van veel Mergen lands bekomen, de[93.] met wynstokken beplant, en zich ook van veel vee voorzien hebben, is die handel dezer Vrylieden hier door merkelyk gestremt, alzoo die veel leggers van allerley wynen, een groote menigte van lasten[94.] koorn, en zeer veel schaapen, aan de vlootelingen leverden, terwyl (zoo de Borgers 1705 en 1706 klaagden[95.]) hen toen belet wiert, om wynen, en andere goederen, aan 't Kasteel te brengen, of aan de vreemdelingen te leveren, waar mede zy dan, en voor al, als 'er van deze goederen van Batavia geen eisch gedaan wiert, bleven zitten.

Hier over hebben zy in 't jaar 1706 den 5den Januari aan de Heeren XVII geklaagt, die, den 30sten October daar aan, den Heer Gouverneur *Willem Adriaan van der Stel,* den Tweeden persoon, den Heer *Elzevier,* den Heer *Kalden,* den Heer *François van der Stel,* en den Landdrost *Starrenburg,* behoudens hun fatsoen en soldye, opontboden, en bevél gegeven hebben,[96.] dat geen Dienaar der E. Maatschappy (volgens last al van den 26sten April

92. Dit skyn te beteken goedere wat 'n seeman op bestelling van 'n oorsese lasgewer saamneem, en wat dus nie sy eiendom is nie. [S]
93. Lees: dezelve.
94. Die ‘last’ aan die Kaap was 18 mud, sowat 55 Engelse boesels: in Holland was dit 27, sowat 80 boesels. [RH]
95. Vir die volledige klagtes sien Kolbe 730-738. [RH]
96. Volledige besonderhede in Kolbe 784-788. [RH]

tiger-bushcats, the unusual hides of the striped wild asses and horses found inland, and ostrich-feathers and eggs, of which many are found.

Another important means to their livelihood is, that they provide themselves from the voyagers coming from the Indies with all sorts of Indian wares imaginable, and from those who come from Holland or other parts of Europe with all sorts of goods brought from there, and pass on with great profit the Indian wares to those coming from Europe and the Dutch wares to those coming from the Indies, since usually they buy in the goods at half their value or even far less, and resell them very dear to the voyagers, who then are not close-fisted (especially those who come from the Indies).

To get a neat picture thereof, one need only mention that a fine English bedstead, brought by Heer *van Assenburg* from Holland, having cost him there 800 or 1 000 gld., was sold after his death for 25 Rxd. at public auction, as also Heer *Helot* bought for 50 Rxd. a chiming-clock worth 400 gld.

Many of the evil Burghers and Burgher-women (among whom I knew various who had come out in male attire as stowaways) milk the poor sailors and soldiers not only of every penny they own, but when cash runs short seize instead on anything else they possess; but this must not be thought of the better-class Burghers, since there are good and evil folk here as elsewhere.

Such are then the principal ways and means by which the Freemen live here, and which have enriched many who at first had nothing, some in a few years, others after a long time; but since the time when various senior Servants of the Hon. Company also obtained large estates covering many mergen of land and planted them with vines and stocked them with much cattle, the trading of these Freemen has been markedly hindered, since they [the Servants] have delivered to the voyagers many leggers of all sorts of wines, and a great number of loads of corn, and very many sheep, while the Burghers (as they complained in 1705 and 1706) are hindered in bringing their wine and other goods to the Castle or delivering them to strangers, so that these wares remain on their hands, especially since there is no demand from Batavia for these. They complained as regards this on January the 5th, 1706 to the Lords XVII, who, on October the 30th following, summoned the Governor *Willem Adriaan van der Stel,* Heer *Elzevier* the

1668) eenig land zou mogen bezitten, weshalven zy ook begeerden, dat die genen, die nog eenige landen hadden, zich van de zelve zouden hebben te ontdoen (waar in hen, gelyk wy gezegt hebben,[97.] der Fiscaal *Blesius,* met het verkoopen van zyn schoone plaats, Simons valey genaamt, in 't jaar 1707 voorging) behalven dat hen wel klaar verboden wiert, zich met den handel van koorn, vee, wyn, enz., dat de middelen van bestaan voor de Borgers hier zyn, voortaan te bemoejen, welke zaaken egter in de eerste 7 of 8 jaaren daar na nog zoo grooten vaart niet geloopen hebben, alzoo veel Dienaars in 't jaar 1716 hunne landeryen nog, of zelf, of wel onder hunne Gevolmagtigden, bezaten, gelyk de Borgers toen ook, buiten weten van den Heer Gouverneur *Chavonnes,*[98.] aan den Heer *Douglas,*[99.] Directeur Generaal, en Zeevoogt der retourvloot, daar over geklaagt, en nader ordre tot uitvoering van de bevélen der Heeren XVII verzogt hebben, waar op dan zyn Ed. de Dienaaren, daar nog landeryen hebbende, belast heeft, om de zelve binnen 2 of 3 jaaren ten uiterste te verkoopen.

Lasten der zelve hier. Schoon nu deze Borgers in 't eerst geen lasten plagten te hebben, en geen tienden van hunne inkomsten aan den Landheer, de E. Maatschappy, behoefden te betaalen, zoo is hen dit egter zedert 't jaar 1711[100.] door de Heeren XVII opgelegt, en dat in alle billykheid, alzoo 't eens tyd wiert, dat de Landheer, of Overigheid, eenige voordeelen, na zyn zoo lang voor niet uitgeschoten geld trekken zoude.

Daar en boven moeten die genen, die landen van eenige waarde hebben (en voor al de Borgerraaden) jaarlyks 11 guld. Leeuwen- en Tygergeld geven, hoedanig ook alle anderen, naar maate van hunne landeryen, 2, 3, 4, 5, 6 en op zyn hoogste 11 guldens betaalen, en van een leeuw[101.] (voor welke 50 Kaapze guld., gelyk 'er voor een tyger[102.] 30 dito, en voor een wolf, en tygerwolf[103.] 9, gegeven wort) betaalt[104.] de E. Maatschappy de helft, van een wolf ⅓; en 't verdere wort door de Vrylieden voldaan.

Zy moeten ook de tiende van Compagnies hooi tot in haare stallen op hun eigen onkosten brengen. Komt hier door een os dood neder te storten,

97. Bl. 160. [RH]
98. Maurits Pasques de Chavonnes is in 1654 in Den Haag gebore. Van 1714 tot aan sy dood was hy Goewerneur van die Kaap met die rang van ‘Raad Extraordinaris van Nederlands-Indië’. Hy was getroud met Baldina Kien. Twee van sy seuns het hom na die Kaap vergesel. Hy is in 1724 aan die Kaap oorlede en in die grafkelder onder die Groote Kerk begrawe.
99. Sien die Resolusies van 25/2/1716: slegs vier Dienaars was daarby betrokke, van wie een se diens opgeskort is (maar om ander redes, sien Resolusies van 24/3/16) en twee ander die moeilikhede om vryburgers te word, te bowe gekom het (dito 5/5, 26/5/16). [RH] Abraham Douglas, Eerste Raad en Directeur Generaal van Indië, het in Januarie 1716 as admiraal van die retoervloot in Tafelbaai aangekom waar hy as Kommissaris voorgestel is (Resolusies 14/1/1716).
100. Die datum is natuurlik belaglik: tiendes was vanaf die vroegste dae af verskuldig, hoewel dit aanvanklik nie streng toegepas is nie. Hierdie jaartal word waarskynlik genoem vanweë die brief van 29/7/1710 van die Here XVII wat toe ontvang is, en die daaruit voortvloeiende Resolusies van 7/4/1711 ens. [RH].
101. *Leo leo melanochaitus,* tans uitgesterf. [RH]
102. *Panthera pardus melanotica*. [RH]
103. Tierwolf, gevlekte wolf (Engels: spotted hyaena). [S] Beide die wolf en die tierwolf is in werklikheid hiënas, nl. *Hyaena brunnea* en *Crocuta crocuta* respektiewelik. [RH]
104. Kolbe (620) gee die syfers. [RH]

Secunde, Heer *Kalden,* Heer *François van der Stel,* and the Landdrost *Starrenburg,* without loss of rank or pay, and gave orders, that (in accordance with the orders of April the 26th, 1668) no Servant of the Hon. Company should own any land, and that all who still owned such must get rid of it (the Fiscaal *Blesius* being the first to comply with this, by the sale of his lovely estate called Simons-valey, as we have said); and further, that they were most definitely forbidden in future to busy themselves with trade in corn, cattle, wine etc. which is the means of livelihood of the Burghers here. However in the first 7 or 8 years after that no great effect had been given to this, since in 1716 many Servants still owned estates, either in their own names or through agents, so that the Burghers then again complained, without the knowledge of Governor *Chavonnes,* to Heer *Douglas,* the Director-General and Admiral of the return-fleet, requesting closer attention to the execution of the orders of the Lords XVII, whereat H.E. ordered those Servants who still held properties to sell them within 2 or 3 years at the most.

Although the Burghers were at first accustomed to pay no taxes, and did not need to give any tithe of their gains to the Hon. Company as Lord of the Land, in 1711 [sic] such were ordered by the Lords XVII; and this with entire justice, since it was now time, that the Lord of the Land or Government should obtain some advantage for the money spent for so long with no return. Further, those owing lands of some value (and especially the Town Councillors) must pay yearly 11 gld. as Lion- and Tiger-money, and all others, 2, 3, 4, 5, 6 or at most 11 according to the size of their estates; and the reward (which for killing a lion is 50 Cape gld., for a tiger 30, for a wolf or tiger-wolf 9) is paid one half by the Hon. Company for a lion, ⅓ for a wolf, and the remainder by the Freemen.

They must also bring the Company's tenth of their hay into its stables at their own costs, and if in so doing an ox falls down or damages itself, or a cart or a wheel is broken, this is all at the expense of the Burghers. Also at

of zich te verrekken, of een wagen of rad te breken, dit alles loopt voor rekening der Borgers. Gelyk zy ook nu en dan wel balken, sparren, enz., tot 't maaken van Kerken, en andere openbaare gebouwen, 10 of 12 mylen verre na buiten moeten ryden.

Indien zy met brandkoorn geslagen zyn, zoo is de E. Maatschappy, die haare tiende in goed koorn hebben wil, gewoon tot 's jaars daar aan met 't invorderen van haare tienden te wagten.

De E. Maatschappy trekt ook van de pachten van 't Gemaal,[105.] van de Tabak, Dranken, en 14 of 1 600 guld. van de Koornmoolen-pacht jaarlyks, buiten welke men gist, dat de tiende van de vrugten jaarlyks wel 14 000 guld. opbrengt, waar op men egter, alzoo dat geduurig toegenomen heeft, geen nette staat maaken kan.

Ook verhandelt de E. Maatschappy alle jaar hier wel voor 300 000 guld. aan waaren, waar op zy 75 ten honderd,[106.] en dus 225 000 guld. wint.

Van een os (die hier zeer weinig geslagt, en meest tot trek-ossen voor de wagen, en de ploeg, gebruikt worden) betaalen zy ook 1 schelling,[107.] van 100 schaapen 1 guld., in 't jaar, en allen, die in de Tafelbaay woonen, geven ½ Ryksd. klapgeld[108.] jaarlyks, alzoo men hier ook een klapwaaker heeft.

Men heeft hier in 't jaar 1711, en 1714 nog, een brouwer, *Willem Mensink*[109.] genaamt, gehad, die hier allerley bieren brouwde, en jaarlyks wegens pacht aan de E. Maatschappy 3 000, en, by schraale koornjaaren, 2 000 guld. gewoon was te betaalen; zynde dit alle de lasten (behalven de pacht der wynen, waar over bevoorens gesproken is) die de Borgers (myns wetens) hier te dragen hebben.

Hunne Borger-Regenten. Uit de voornaamste dezer Borgers worden jaarlyks 2 nieuwe Borgermeesters, by 2 oude, die in dienst blyven, door den Gouverneur en Raad, en uit de zelve doorgaans de 3 Borgerraaden van Justitie, en verder ook 3 leden in de Weeskamer, 3 in de Vergadering van Kleine, en 2 in 't Collegie van Huwelyks-zaaken, gekooren, die gemeenelyk 2 jaaren dienen, en dan door anderen vervangen worden. Landwaart in op Stellen-

105. Die syfer is uit Kolbe (680), maar is nie van toepassing op die meule te Stellenbosch, Drakenstein en Waveren nie: dié paggelde is in die Stellenbosch-Drakenstein-fondse gestort. [RH]
106. Kolbe (689) is meer korrek wanneer hy 75% vir Europese goedere aangee, en net 50% vir dié uit Oos-Indië. [RH]
107. Dit is 6 stuiwers (500). Kolbe (619) gee een stuiwer aan, maar hy stem ooreen t.o.v. die skape. Barrow (110) en Thunberg (II 20) bevestig Kolbe. [RH]
108. Uit Kolbe (616). [RH] Klapgeld was die belasting vir die onderhoud van die ‘klapwaaker’, 'n soort polisiedienaar wat snags rondgegaan het om boosdoeners weg te hou. Daarby het hy met 'n klapper of ratel geraas gemaak om die burgers te laat weet dat hy op sy pos is, en hy het gewoonlik ook die ure van die nag uitgeroep. [S]
109. Willem Mensink was die seun van Rutgert Mensink wat in 1695 uit Deventer na die Kaap gekom het om hier ‘Deventers bier’ te brou. Na die dood van sy vader in 1 700 het Willem saam met sy moeder die brouery in Nuweland voortgesit. Hy is in 1696 getroud met Johanna Maria Tas, die jonger suster van Adam Tas. Na haar dood is hy in 1701 hertroud met Elisabeth Lingelbach. In 1713 het Willem Helot hom gedwing om boedel oor te gee en al sy besittings is toe opgeveil. Hy is in 1721 oorlede. Sien A. Tas, *Dagboek,* bl. 88-89, n. 117.

times they must cart beams, rafters etc. over distances of 10 or 12 miles, for the building of churches and other public buildings.

If their crop is attacked by smut, the Hon. Company, which wants its tithe in good clean corn, as a rule waits until the following year before claiming its tithe.

The Hon. Company profits also from the farming out of milling, and of tobacco and drinks, and gets yearly 14 or 1 600 gld. from the cornmills: It is reckoned that the tithe of the crops brings in fully 14 000 gld. a year, but of this no definite estimate can be made, since it steadily increases. Also the Hon. Company here deals each year in goods to the value of fully 300 000 gld., on which it gains 75 per cent, thus 225 000 gld.

For an ox (which are very rarely slaughtered here, and for the most part are used as draught-animals for carts and ploughs) they [the Freemen] pay 1 schelling yearly, for every 100 sheep 1 gld., and all who live at the Table Bay pay ½ Rxd. watch-money a year, since there is a night-watchman there.

In 1711 and even 1714 there was a brewer here, by name *Willem Mensink,* who brewed all sorts of beers, and usually paid the Hon. Company for this monopoly 3 000 gld. a year, or in years of poor corn-harvest 2 000.

These are all the taxes (except the monopoly of the wine, of which we have already spoken) which (as far as I know) the Burghers must bear here.

From the principal of these Burghers 2 new Burgomeesters are chosen yearly by the Governor and Council, together with 2 of the former ones who remain in service, and from them also are usually chosen the 3 Burgher Councillors of Justice, the 3 of the Orphan-Chamber, 3 of the Council of Minor Cases, and 2 of that of Matrimonial Affairs, who as a rule sit for 2 years and are then replaced by others. Inland there is a Landdrost at Stellenbosch, who sits there as President and with 4 Heemraaden of that colony and 3 from Draakestein makes up a Council of Heemraaden, which may judge cases of up to 150 gld. but not more, and from which appeal lies to the Council of Justice at the Castle.

There are 3 large [Burgher] companies at the Castle, 2 of infantry and 1 of cavalry, also the colonies of Stellenbosch and Draakestein together pro-

bosch heeft men een Landdrost, die daar als President sit, en nevens 4 Heemraaden van die volkplanting, en 3 van Draakestein, een vergadering van Heemraaden[110.] uitmaakt, welke over een somme van 150 guld., en hooger niet, mogen oordeelen, en van waar men tot den Raad van Justitie aan 't Kasteel appelleeren kan.

En hoe veel Vaandels zy hier uitmaaken. Aan 't Kasteel zyn 3 groote Compagnien, 2 die uit voetvolk, en 1 die uit ruitery bestaat, gelyk men aan Stellenbosch en Draakestein, uit beide die Colonien, nog 2 vaandels voetvolk, en 1 vaandel ruiters heeft, al te zaamen wakkere kaarels, die zeer wel gewapent, en byzondere goede schutters zyn. Deze alle hebben ook hunne Capiteins, Lieutenants, en Vaandrigs, doch een Vaandrig in dienst der E. Maatschappy heeft den rang voor een Borger-capitein; en deze Hoofdlieden en Officieren maaken den Krygsraad hier uit.

Deze Borgers nu zyn hier gewoon den 1sten November hunne kermis te houden, die 3 of 4 dagen duurt, en den 4den of 5den zyn de Borgers gewoon op te trekken, en na de houte papegaai op 't groot vlak veld na den Leeuwenberg, dat dan doorgaans vol tenten met groente bezet is, na 't wit te schieten; en die van hen de papegaai getroffen heeft, is koning van het voetvolk, gelyk die gene, die 't wit geraakt heeft, koning van de ruitery is, welke beide koningen dan yder door hun volk t'huis geleid, en 't jaar 'er aan door de zelve weer zeer staatelyk opgehaalt, en na dit slagveld gebragt worden, daar zy dan voor allen den voorrang hebben, om na de papegaai, of 't wit, te schieten, na welke dan de Gouverneur, en verder yder na zyn rang, volgt; doch de koning heeft nog de inlegpenningen tot zyn voordeel, alzoo yder, die dienst[111.] doet, ¼, en een Compagnies dienaar, die nevens hen mede schieten wil, 1 Ryksd., daar voor betaalen moet. Ook geeft de E. Maatschappy aan de Borgers op dezen dag 3 leggers Kaapze wyn, of anders eenige vaten Hollands bier, waar mede men hier dan in die dagen zeer vrolyk is.

Ongemakken hier. Hoe schoon een land nu de Kaap is, heeft het egter al mede, gelyk alle landen, zyne ongemakken.

Zoo 'er stoute vliegen in de wereld, en ergens ontelbaar veel zyn, zoo heeft men die hier, en wel zoo stout, dat zy van de handen en spys byna niet af te slaan zyn, 't geen van 't menigvuldig slagten der schaapen in de Tafelbaai (want daar heeft men die plaag meest) voorkomt; doch landwaart in weet men daar zoo niet af.

Dus is de ZO wind, als hy zeer sterk is, en lang aan een doorwaaid, een onverdragelyk ongemak wegens het stof, en de opwaajende steentjens, waar van men nog een ander uitnement groot ongemak heeft, dat alle de Kaapze

110. Vgl. *supra* voetnoot 11/78.
111. D.i. in die Militia. [RH]

vide 2 of infantry and 1 of cavalry, all of them fit lads, very well armed and exceptionally good shots. All these have also their Captains, Lieutenants and Ensigns, but an Ensign in the service of the Hon. Company ranks above a Burgher-Captain; and these commanders and officers constitute the Council of War here.

These Burghers usually hold their Kermis on the 1st of November, which lasts for 3 or 4 days, and on the 4th or 5th they are accustomed to parade, and shoot at a target or at a wooden parrot, on the large flat space near the Lion Hill, which is then covered with tents and greenery; and he who hits the parrot is the King of the Infantry, and he who hits the bullseye is King of the Cavalry. These are afterwards taken by their men, each to his house, and the following year are brought from there in great state to the field of combat, where they have the precedence over all others in shooting at the parrot or the target, the Governor following after them and then each according to his rank. The king also takes the entry-money to his profit, since anyone in service who wishes to shoot with him must pay ¼ Rxd., and any Servant of the Company 1 Rxd. Also the Hon. Company this day gives the Burghers 3 leggers of Cape wine, or else some casks of Dutch beer, so that these days are very gay ones.

However lovely a land the Cape is, yet like all other lands it has its disadvantages.

If anywhere in the world the flies are impudent, and innumerable, it is here, and indeed so impudent that one can hardly keep them off one's hands and one's food. This comes from the much slaughtering of sheep at the Table Bay (since this plague is worst there), and further inland nothing is seen of them.

Again, the SE wind, when it blows very strongly and for long, is an unbearable inconvenience because of the dust and pebbles blown up by it, and from this comes also the exceptionally great inconvenience that all the grains at the Cape (unless exceptionally well cleaned) are usually full of sand, which is also found in the flour ground from them, so that the bakers in Batavia and elsewhere much prefer Bengal or Surat flour which is more costly but better, although on the other hand it is possible to clean the grain from this sand very fully.

We have already mentioned the danger and damage to be expected from a strong NW wind and heavy rain, but here also not only the caterpillars are a pest in the vineyards, vegetable-gardens and orchards, but also a small red

graanen (ten ware zy ongemeen wel gezuivert worden) doorgaans vol zand zyn, dat men ook in 't meel, 'er af gemaalen, veeltyds vint, waarom de bakkers op Batavia, en elders, veel liever Bengaalze en Suratze tarw hebben, die ook veel meer gelden moet, en beter is, hoewel men 'er anders een middel heeft, om 't koorn van dit zand zeer wel te zuiveren.

Wat gevaar en schade men hier van een sterken NW wind en swaaren regen te wagten heeft, hebben wy bevoorens reets gezien, maar een pest in de wyngaard, moesthuinen en boomgaarden, is hier niet alleen de rups, maar ook een klein rood beesje, dat in korten tyd alles, al staat het nog zoo schoon op 't veld, opeeten, en yemant bederven kan.

Ook is het hier 's nachts nu en dan in de zomer onverdragelyk heet, en zomtyds ook by dag zoo warm, dat men zich zeer wel inbeelden kan op Batavia te zyn.

Ook kan men by 't sterk doorwaajen van den ZO wind ettelyke dagen aan een belet worden, niet alleen na boord te vaaren, al had men 'er nog zoo noodige zaaken te verrigten; maar zelf ook zyn neus buiten de deur te durven steeken, ten waare men de oogen, 't aangezicht, en den mond, in een oogenblik vol zand hebben wilde.

Een groot ongemak is 't ook, dat men hier weinig brandhout heeft: want schoon 'er hier of daar nog wel schoone en groote bosschen zyn, als 't Paradys,[112.] het bosch by de Houtbaay, dat ontrent de Bergrivier by Draakestein is, als mede in Hottentots-Holland, en nog hooger op, by Stellenbosch, by de Olifantsrivier, en elders, zoo zyn die of te verre van de hand gelegen, of de E. Maatschappy houd de zelve aan zich, hoewel 'er ook eenige bosschen zyn, waar uit de Borgers eenig timmerhout, op een verlofbriefje van den Gouverneur, konnen kappen, maar hun meeste brandhout hier bestaat in eenig slegt kreupelbosch, en in stronken en knoesten, die wy niet zouden willen aanzien, en egter kost hen het zelve zoo veel geld, dat een huishouden, dit moetende koopen, ter weeks wel 5 of 6 guld. aan hout van nooden zou hebben, om 't welk te ontgaan yder zyn slaaven op zyn land, en elders, zoo veel struiken en kreupelbosch, als 't mogelyk is, nu en dan verzamelen laat.

Kinderpokiens voor 't jaar 1713 *hier noit bekent*. Gelyk nu dit in zich zelven een zeer gezonde landstreek is, alzoo weten de menschen hier weinig van ziekten, en, dat aanmerkenswaardig is, noit heeft men hier tot het begin van 't jaar 1713 de kinderpokjens gehad; maar toen heeft men die ongemeen sterk, meest onder inboorlingen van de Kaap, zeer gevallig eerst gekregen.

Deze ziekte nam zyn aanvank in 't slaavenhuis der E. Maatschappy, en wel uit het waschgoed der kinderen (zoo men zegt) van de Heer *van Steeland,*[113.] en eenige andere vlootelingen, welke op de reize aan de kinderpokjens gelegen hadden, doch nu reets weer volkomen herstelt waren. Van dit wasch-

112. 'n Bos agter Tafelberg. [RH]

113. Joan van Steeland het in 1698 die rang van opperkoopman en hoofadministrateur van Nagapatnam beklee. In 1701 word hy opperhoof van Noord-Kormandel en in 1703 Goewerneur. In 1710 het hy sitting in die Raad van Indië in Batavia gekry. In 1713 het hy as Raad Extraordinaris en Kommissaris van die Kaap na Nederland teruggekeer. Vgl. Resolusies 14/2/1713.

insect which in a short time can devour everything however thick it stands on the fields, and so ruin anyone.

Again, sometimes the nights in the Summer are unbearably hot, and sometimes also by day it is so warm, that one can well imagine oneself in Batavia.

Again, one can be hindered by a strong SE wind for several days on end, not only from going aboard ship however urgent the business one has there, but even from daring to put one's nose out-of-doors, unless one wishes to have eyes, face and mouth filled with sand in an instant.

Another great inconvenience is that there is little firewood here, since although there are indeed lovely and large forests, such as the Paradys, the forest near the Hout Bay, that along the Berg River near Draakestein, and that in Hottentots-Holland and still higher up near Stellenbosch, that near the Olifants River, and elsewhere, all these are either too far off, or are reserved by the Hon. Company for itself; and although there are some forests where the Burghers can cut timber with written permission from the Governor, nevertheless most of the firewood consists of poor undergrowth and of stumps and knots which we [in Holland] would not look at, and costs so much, that a householder will spend fully 5 or 6 gld. a week on wood if he must buy it. To avoid this everyone has his slaves gather, on his land or elsewhere, as much bush and undergrowth as possible.

Since this is a very healthy region, little is known of sicknesses; and, a fact worthy of notice, there was never any smallpox here before 1713; but then there was a very severe epidemic. It began in the Slave House of the Hon. Company, and indeed (it is said) from the laundry-goods of the children of Heer *van Steeland* and others of the fleet, who during the voyage had suffered from smallpox but were already fully recovered. From the clothes of these children the slaves caught it, and from them various children, both of the Burghers and of many Hottentots, these [children] dying in such great numbers that there were Burgher-households in which 5, 6, and more died. Indeed so many folk died that at last hardly anyone could be found (even at a high daily pay) to care for the sick, so that many of such poor folk died of sheer discomfort, most being buried without coffins since there was not enough wood at the Cape.

As to the Hottentots, they died as if by hundreds, so that they lay everywhere along the roads as if massacred as they fled inland with kraals, huts,

goed dezer kinderen kregen het de slaaven, en van de zelve deze en gene kinderen, zoo der Borgers, als een menigte van Hottentots, die in zulken grooten getal stierven, dat men huisgezinnen der Borgers gehad heeft, waar in 5, 6, en meer menschen, ja zoo veelen gestorven zyn, dat men op het laatst by na (al wilde men nog zoo veel daags betaalen) geen menschen kon vonden, om op de zieken te passen, zoo dat veelen dezer elendigen van enkel ongemak omquamen, waar van de meesten, alzoo 'er geen hout genoeg aan de Kaap was, maar zonder kisten moesten begraven worden.

Wat de laatsten, of de Hottentots, betreft, die stierven by honderden[114.] gelyk, zoo dat zy over al op de wegen als verslagen lagen, alzoo zy, al vloekende op de Hollanders, die zy zeiden hen betoovert te hebben, met hunne kraalen, hutten en vee, landwaard in vlugtten, in hoope om daar van die booze ziekte bevryd te zullen zyn, waar door men naderhand (gelyk ik in 't jaar 1714 ondervont) zeer weinig Hottentots, in vergelyking van bevoorens, hier zag, dat zedert een zeer groot ongemak aan deze Borgers, en verdere ingezetenen, gegeven heeft, alzoo die nu hunnen dienst, zoo in de huishouding, met alles by na voor een gering loon te schuuren, als wel voornamelyk in de koorn- en wynoegsten, om alles te snyden en in te zamelen, misten, behalven dat zy ook door deze ziekte veel slaaven verlooren, en ten eerste geen gelegenheid hadden, om anderen in de plaats te bekomen, gelyk dit dan ook de waarde der zelven ten eersten merkelyk dede steigeren.

Dit sterven van zoo veel menschen in een en 't zelve huisgezin, en dikwels op een en den zelven dag, gaf hier een groote verwarring en ongemak, alzoo men, hier gewoon zynde de lyken maar 2 of 3 dagen boven aarde te houden, en ze dan 's namiddags te begraven, naaulyks de noodige menschen tot zulk een begrafenis (alzoo men het op veel plaatzen gelyk waarnemen moest) wist by een te krygen.

Als yets vreemts heb ik hier ook aangemerkt, dat, als men van buiten met een dooden, om die te begraven, of met een bruid na 't Kasteel komt, om die daar in den egtenstaat te bevestigen, men dan altyd (als een staale wet hier) een of meer gespannen van swarte ossen, en noit van anderen, voor de wagen heeft, zonder dat men my, op myne vraagen, daar eenige bondige reden van heeft weten te geven: want tusschen die twee Staaten, de eene van den uitersten rouw, en de andere van de uiterste vreugde, is zoo groot een onderscheid, dat die zeer quaalyk beide door de swarte verwe van droefheid uitgedrukt worden; doch ik zou het beter vinden, zoo de wagen van een bruid door een gespan van spierwitte ossen getrokken wiert.

114. Vgl. die DR van 6/5/1713, waarvolgens die Hottentotte byna uitgewis is. [RH]

and cattle, all cursing the Dutch who they said had bewitched them, hoping to be free there from this evil sickness. Afterwards as a result (as I found in 1714) very few Hottentots were to be seen here compared with previously, this causing very great inconvenience to the Burghers and other inhabitants who now lacked their service, both for cleaning and scouring almost everything in the house at low pay, but especially in the cutting and gathering of corn and grapes. In addition they also lost many slaves, and at first could not replace them, since the value of them at once rose markedly

Such dying of so many in one and the same household caused great confusion and distress here, since they hardly knew how to bring together the necessary people for a funeral (it being the custom to keep the dead above ground for 2 or 3 days only, and then bury them in the afternoon), and now so many funerals must be celebrated simultaneously.

I noticed here as something strange, that when a corpse is brought to be buried, or a bride brought to the Castle to be given in marriage there, one or more yokes of black oxen always draw the waggon (as if by an inviolable law), and never of others, although no one could give me any sound reason for this in answer to my questions; but since between the two occasions, one of the deepest sorrow and the other of the utmost joy, there is so great a difference, that both are very badly expressed by the black of sorrow, and I would find it better if the waggon of a bride were drawn by a yoke of milkwhite oxen.

Vierde hoofdstuk

Togten, *landwaard in gedaan. Togt van den Heer* Simon van der Stel *in 't jaar* 1685 *na de* Amacquas, *sterk* 68 *persoonen. Passeeren de* Hooge Kraal. De *Stinkrivier. Het* Ronde bosje *by de* Tygerbergen. *De* Mosselbanks-rivier. *De* Doorn-kraal. *De groote* Paardenberg. *De* Dassenberg. Sneeuwbergen, *bewoont door de* Obiquas, *ontrent de* Bergrivier. *De* Holle rivier. *De* Diepe rivier. Riebeeks-Kasteel. *De* Bergrivier, *en* Sonquas Doordrift. *De kleine* Bergrivier. *De* Doordrift *der* 3 *Huiskens*. Barm *hier*. 't Groot Gat. *De* Honigbergen. Sonquas *ontrent de* 24 *rivieren*. Parey *hier*. Misverstands Doordrift. *Ontmoeten* Sonquas. *De* Trompetters Doordrift. *De* Piketberg. *Gevaar van de Heer* van der Stel, *enz., door een grooten* Rhinoceros. Reden *van den naam dezes Bergs*. *De* Kraal *agter den* Rhinoceros-berg. Leyen *hier. Verzoening der* Sonquas *en* Amacquas. Wilde *Haver, en swaare* Elanden *hier. De* Elands-kraal. *De* Jakhals-kloof, *en* Kanariberg. *Veel schoone* Valeyen *hier ontrent*. Olofsons Kloof. *De kleine* Olifants-rivier. St. Martynsvaley. Gregriquas Valey. Doolhofs-hoek. *Ontmoeten een Olifant*. Olifantsvaley. *De* Olifants-jagt. *De* Brakke Valey. *De* Uilenberg. *De* Klip-fontein, *en zeldzaame weergalm hier. De* Dassenberg. *Klipspringers hier. De hooge* Boomen-valey. *De* Olifants-rivier. *Wat voor boomen hier zyn. Wat voor visch in deze rivier*. 't Hesiquas gebergte *waar*. Sonquas *beschreven. De* Vrylieden *nemen hier hun afscheid van zyn* Ed. Wilde *Haver, en een zeldzaame* Haas. *De* Baviaansberg. *Veel* Quartels *hier. Groote* Scorpioen. Doorngeboomte *hier. De* Bakkelyplaats. Gregriquas *hier. Van welke vee en melk ruilen*. Vrede *tusschen hen en andere* Hottentots *gemaakt. Zeldzaame wyze van hun vee te slagten*. Mineraal-Bergen. *De* Hooge Kraal. Wilde *Paarden. De* Goede Hoop-plaats. *De eerste en tweede* Modderkuil. Meerhofs-Kasteel. Wit Albast *en* Marmersteen. Sonquas. *Kleine* Doornbosch-rivier, *en* Boomen. *Zeldzaame* Vliegen, *en* Bloemen. *De groote* Doornbosch-rivier. *Groote* Doornboomen. Sonquas. *Swaar* Geboomte. *Spys dezer* Sonquas. Keert weder. Aloëboomen. Amacquas. *Capitein Nonce, en 't geval met hem, en zyn zoon,* Jonker, *en* Rabi, *Welke eersten ons zogten te misleiden*. Nonce *als* Capitein *aangestelt. Vyf andere* Capiteinen *verschynen hier*. Jonker *als* Capitein *afgezet*. Rabi *gestraft. De onzen ruilen vee en melk*. Vredeverbond *met de* Amacquas *gemaakt*. De Koperberg *staat onder* Capitein Oedeson. Gom, *en*

Chapter four

Journeys *made inland. Journey of Heer* Simon van der Stel *in* 1685 *to the* Amacquas, 68 *men strong. They pass the* Hooge Kraal. *The* Stink River. *The* Ronde bosje *near the* Tygerbergen. *The* Mosselbanks River. *The* Doorn Kraal. *The great* Paardenberg. *The* Dassenberg. *The* Sneeuwbergen, *inhabited by the* Obiquas, *near the* Berg River. *The* Holle River. *The* Diepe River. Riebeeks Castle. *The* Berg River *and* Sonquas Doordrift. *The* Little Berg River. *The* Ford *of the* 3 *little Houses*. Barbel *here. The* Groot Gat. *The* Honigbergen. Sonquas *near the* 24 *Rivers*. Leek *here*. Missverstands Doordrift. *They meet* Sonquas. *The* Trompetters Doordrift. *The* Piketberg. *Danger of Heer* van der Stel, *etc., from a large Rhinoceros. Reasons for the name of this Hill. The* Kraal *beyond the* Rhinocersberg. Slates *here. Reconciliation of the* Sonquas *and* Amacquas. *Wild* Oats *and large* Elands *here. The* Elands Kraal. *The* Jakhals-kloof *and* Kanariberg. *Many lovely valleys near here*. Olofsons Kloof. *The* Little Olifants River. St. Martyns-valey. Gregriquas Valey. Doolhofs-hoek. *They meet an elephant*. Olifants-valey. *The* Olifants-jagt. *The* Brakke Valey. *The* Uilenberg. *The* Klip-fontein *and a rare echo here. The* Dassenberg. *Klipspringers here. The* Hooge Boomen-valey. *The* Olifants River. *What trees are found here. What fish are in this river. The* Hesiquas Mountains *seen. Description of the* Sonquas. *The* Freemen *take leave of* H.E. *here. Wild* Oats *and an unusual* Hare. *The* Baviaansberg. *Many* Quails *here. Large* Scorpions. Thorntrees *here*. The Bakkeleyplaats. Gregriquas *here, from whom cattle and milk are bartered*. Peace *made between them and the other* Hottentots. *Unusual manner of slaughtering their cattle*. Mineral-Hills. *The* Hooge Kraal. *Wild* Horses. *The* Goede Hoop-plaats. *The first and second* Modderkuils. Meerhofs Castle. White Alabaster *and* Marble. Sonquas. Little Doornbosch River *and* Trees. *Unusual* Flies *and* Flowers. *The* Great Doornbosch River. Sonquas. *Heavy* Timber. *The food of these* Sonquas. Keert weder. Aloe-trees. Amacquas. *Captain* Nonce, *and the happenings with him and his son* Jonker *and* Rabi, *of whom the former tried to mislead us*. Nonce *appointed as* Captain. *Five other* Captains *appear there*. Jonker *deposed as* Captain. Rabi *punished. Our folk barter cattle and milk*. Peace-treaty *made with the* Amacquas. *The* Koperberg *controlled by* Captain Oedeson. Gum, *and* Glittering Sand *here*.

glinsterent zand *hier. Rivier* Tyen, *en* Agoa das voltas. *De Heer* van der Stel's *geboorte-dag. Die met een* Hottentots musyk *vereerd word. Ruilen weder vee. De* Amacquas Capiteinen *nemen afscheid, en eenigen gaan met zyn* Ed. *mede. Zien hier de* Zee. *Klein* Doorngeboomte *hier. Tweederley* Aloëboomen. Doorn- *en* Cypresboomen *hier. Schoone* Fontein *hier*. Hooge Berg. *De* Koperbergen, *en* Koele Fontein *hier. Bevinding van 't* Mineraal *hier*. Doorngeboomte, *en ander hard hout*. Swaare Bergen, *doch geen teekens van* Mineraal. *Nader onderzoek hier ontrent gedaan*. Koper-Mineraal *gevonden. Verder bevinding van dien. Keeren van de* Koperbergen *te rug. Ontmoeten een* Fontein. *Zien de* Zee *hier. De* Zandrivier, *of* Touse. Hooge Berg. *Onwilligheid van de* Amacquas Capiteins, *om verder den weg te wyzen. Zien de* Zee. *Groote* Doornboomen *by een rivier*. Hoby *vertrokken, doch de twee andere gevangen gehouden, die ons zeer vuil handelen*. Hooge Berg, *en* Hottentots *hier. De* Capiteinen *komen weer by ons. Hun oordeel over* Oedeson *en* Nonce. *Opstant der* Hottentots, *en de reden 'er van. Verdere moeite met* Oedeson. *Zien de* Zee *weer*. Groote Rivier *hier. Goede* Ertz *hier. Swaar* Geboomte *hier aan strand*. Miswyzing *van 't* Compas *hier. Swaare aangespoelde* Boomen *aan strand. Verliezen verscheide Beesten door dorst*. Sonquas *hier*. Touse, *of de* Zandrivier. *Vinden een* Baay. Winden, *hier waajende. Zyn* Ed. *neemt een* Sonqua *mede na 't Kasteel. Eenige* Sonquas *gevangen genomen. 't* Pad *van den* Vaandrig Berg. *De laatste* Modderkuil. Meerhofs-Kasteel. *De* Bakkelyplaats. *De* Olifants-rivier *beschreven. De* Baviaansberg. *De* Doordrift. *De* Dassenberg. *De* Brakke Valey. *En* Olifanten *hier ontmoet. Komen aan de* Zeekant. *Vinden een* Baay, *en* Eyland. *Een* Inbogt *hier, bequaam om 'er een schip in te bergen. De* Olifants-jagt. Doolhofshoek. *De kleine* Olifants-rivier. *Ruilen schaapen, enz. van* Capitein Goenjema. *Rouw der* Hottentots. *De* Jakhals-kloof. *De* Elands-kraal. *De* Rhinocer-kraal. *De* Bergrivier. *De* Vleermuis. Riebeecks-Kasteel. *De* Paardenberg. *De* Doorn-kraal, *en* Mosselbanks-rivier. Bommelshoek.

Togten landwaart in gedaan. Om de Colonie dezer Borgers nog verder uit te zetten, en om nu en dan de noodige trek-ossen en schaapen van de verdere in 't land gelegene Hottentots in te ruilen, zyn 'er nu en dan groote togten landwaard in, zoo door deze en gene Bedienden,[1] als door eenige Vrylieden, gedaan.

De Saldanhabaay is door de onzen in 't jaar 1669[2] eerst in bezit genomen, gelyk Hottentots Holland 't jaar daar aan al begon bevolkt te worden.

Aanmerkenswaardig, en niet min gevaarlyk, is de togt geweest, die de oude Heer *Simon van der Stel* in 't jaar 1685 na 't N, tot aan den *Tropicus,*[3]

1. Kompanjiesdienaars.
2. Vir die eerste keer in 1657 ‘in besit geneem’, in dié sin dat 'n V.O.C.-landmerk op bevel daar geplant is (DR 27/10). Valentyn se datum is dié van die stigting van 'n pos aldaar (DR 22/4 ens.); maar dit is nie voltyds beset voor 1693 nie (DR 26/4 ens.). [RH]
3. Die keerkring lê 2½ maal so ver noord as die tog werklik gekom het. Die fout moet op rekening van Tachard geskryf word (uitgawe Parys 1686, bl. 105; Amsterdamse uitgawe 1688, bl. 78). Sien Waterhouse se verwysing bl. 177. Waterhouse gee nie die inleidende sinne van Valentyn (54) nie. In Frankryk is twee myle gebruik: 'n landmyl van 25 en 'n seemyl van 20 op 'n meridiaangraad. Laasgenoemde is hier bedoel want die Kasteel lê byna 10½^{o} suid van die keerkring wat byna 210 van hierdie seemyle oplewer. Valentyn het Tachard sonder kritiek nageskryf. [S]

The River Tyen *and* Agoa das Voltas. *Heer* van der Stel's *birthday. Which is honoured by a* Hottentot Music. *They again barter cattle. The* Amacqua Captains *take their leave, and some go with* H.E. *They see the* Sea *here. Small* Thornbushes *here. Two sorts of* Aloe-Trees. Thorn- *and* Cypress-trees *here. Lovely* Springs *here*. Hooge Berg. *The* Koperbergen *and* Koele Fontein *here. Report on the* Ore *here*. Thorntrees *and other hardwood*. High Hills *but no signs of* Ore. *Closer investigation made here*. Copper-Ore *found. Further Report of this. They turn back from the* Koperbergen. *They find a spring. The* Sea *seen here*. Zand River *or* Touse. Hooge Berg. *Unwillingness of the* Amacqua Captains *to show the way further. The* Sea *seen. Large* Thorntrees *at a river*. Hoby sent home, *but the other two are* detained, and treat us very ill. Hooge Berg *and* Hottentots *here. The* Captains *again come to us. Their judgement on* Oedeson *and* Nonce. *Tumult of the* Hottentots *and the reasons for it. Further difficulty with* Oedeson. *The* Sea *again seen*. Groote River *here. Good* Ore *here. Heavy* Timber *on the shore here*. Error *of the* Compass *here. Large* Trees *washed up on the shore. Vaious animals lost fom thirst*. Sonquas *here*. Touse *or the* Zand River. *They find a* Bay. Winds *that blow here*. H.E. *takes along a* Sonqua *to the Castle. Some* Sonquas captured. *The old* Track *of* Ensign Berg. *The last* Modderkuil. Meerhofs Castle. *The* Bakkeleyplaats. *Description of the* Olifants River. *The* Baviaansberg. *The* Doordrift. *The* Dassenberg. *The* Brakke Valey. *An* Elephant *met with here. They reach the* Sea-shore. *They find a* Bay *and an* Island. *A* Bight *here, convenient to receive a ship. The* Olifants-jagt. Doolhofshoek. *The* Little Olifants River. *They barter sheep etc. from* Captain Goenjema. *Mourning of the* Hottentots. *The* Jakhals-kloof. *The* Elands Kraal. *The* Rhinocerkraal. *The* Berg River. *The* Vleermuis. Riebeeks Castle. *The* Paardenberg. *The* Doornkraal *and* Mosselbanks River. Bommelshoek.

en wel ruim 200 mylen verre, gedaan heeft. Wy geven de zelve hier vervolgens, zoo als ons die door den Ed. Heer *Willem Adriaan van der Stel* is ter hand gestelt.

Togt van den Heer Simon van der Stel in 't jaar 1685 *na de Amaquas.* Dagregister en beschryvinge[4.] *van de Voyagie gedaan naar het Amaquas land, onder het beleid van den Ed. Heer* Simon van der Stel, *Commandeur van* Cabo de Boa Esperança.

Saterdag zynde den 25 Augusti 1685[5.]

Sterk 68 *Persoonen*. 's Morgens de klokke 10 uuren, zyn wy in den naame des HEEREN, Amen; uit het Fort de Goede Hoope met onze bagagie gemarcheert, sterk zynde, behalven d'Ed. Heer Commandeur, 56 blanke koppen[6.], beneffens *Dain Bengale*[7.] met zynen jongen, zynde Macassaaren, mitsgaders 3 slaaven van d'Ed.

4. Valentyn se teks is blykbaar dié van die oorspronklike dagjoernaal soos dit op die landtog van Simon van der Stel aangehou is. Hierdie Valentyn-teks van die joernaal is in 1916 deur E.C. Godée Molsbergen uitgegee in die versameling *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd,* dl. I, bl. 139-211, Linschoten-Vereeniging XI. 'n Ander teks van die joernaal het in die biblioteek van Trinity College, Dublin, bewaar gebly. Dit is in 1932 uitgegee, vertaal en geannoteer deur Gilbert Waterhouse. Hierdie teks is beslis van 'n later datum as Valentyn se teks (vgl. *infra* voetnote 93 en 271); dit dateer volgens Waterhouse van 1686 en moet as Van der Stel se offisiële verslag aan die V.O.C. beskou word. Dit is veel korter as Valentyn se teks, hoofsaaklik omdat koersveranderings weggelaat is. In die volgende voetnote word herhaaldelik verwys na (1) E.C. Godée Molsbergen se uitgawe van die Valentyn-teks (GM), (2) die teks van Trinity College (T), (3) die aantekeninge van Waterhouse (Wa), (4) G. McCall Theal se diskussie van die tog in *History,* dl. II, hfst. XXXIII, en (5) E.E. Mossop, *Old Cape Highways,* asook sy uitgawe van Oloff Bergh se joernale (V.R.V. 12, 1931). Godée Molsbergen druk by die teks ook in kleur die kaart af uit die Algemeen Rijksarchief, Den Haag (no. 851, Rijksarchief, 'Kaart van de Landtreys, van de Cabo de Bon Esperance Noordwaerts tot aan de Buffelsrivier, twee bladen'), wat in verkleinde vorm in monochroom (en prakties heeltemal onbruikbaar) ook by Theal te sien is (dl. 3, teenoor bl. 290). In die toeligting by GM is merendeels gebruik gemaak van verwysings na plekname en gebeure in vroeëre reisverhale, en ook latere, soos dié van Robert Jacob Gordon na die Oranjerivier. Mossop se identifikasies van geografiese name dra baie gewig omdat hulle nie slegs op die studie van dokumente berus nie, maar ook op uitgebreide ondersoekings in die landskap. Hy is egter geneig om te veel gewig te heg aan die breedteopgawes waarin tog foute tot 30 minute voorkom. [RH, S, De K]
5. Hoewel die talryke kantskrifte wat Valentyn by Van der Stel se reisverhaal aangebring het, tipografiese moeilikhede oplewer, word hulle hier volledigheidshalwe behou; maar soos in die voorafgaande hoofstukke word die kantskrifte in die teks self ingeskuif.
6. T het 57. [RH] Dit stem ooreen met die name van persone wat in 'n bewaarde kasboek as deelnemers aan die tog genoem word. Vgl. A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* bl. 74
7. T het *Daim Mengale*. Dain Mangale (Mangala) was 'n prins van Makassar, die broer van die destydse koning van Makassar, Crain Bissee. Hy is in 1681 saam met 'n groep politieke gevangenes na die Kaap gestuur. Volgens 'n brief van die Goewerneur-Generaal aan Simon van der Stel was Dain Mangale die gevaarlikste vyand van die Kompanjie. Van Rheede het hom egter oor Dain Mangale ontferm en gesorg dat hy 'n goeie behandeling ontvang soos dit 'n man van sulke hoë geboorte en waardigheid betaam. In 1689 het Mangale saam met vyf van sy dienaars na die Ooste teruggekeer. Vgl. A. Böeseken, *Simon van der Stel en sy*

Heer Commandeur, bestaande onze equipagie in 1 kales, daar toe 6 paarden, 8 ezels, rypaarden,[8.] 2 veldstukjens, 8 karren, 7 wagens, 1 schuit, 289 trek- of draagossen, als mede nog 6 Vrylieden hunne wagens, yder gespannen met 8 ossen, de welke ons zullen convoyeren tot aan de Olifants-rivier, stellende onze cours O en 5 graaden 3 min. N, en quamen,

kinders, bl. 74, 123-125. Volgens GM het Lodewyk van der Stel ook aan die ekspedisie deelgeneem. [RH, De K]

8. T gee die getal hiervan aan as 14. [RH]

From time to time long inland journeys have been made, both by various Servants and by Freemen, in order to extend the colony of the Burghers still further, or now and then to barter draught-oxen and sheep from the Hottentots living further inland.

The Saldanha Bay was first occupied by us in 1669, and similarly the colonisation of Hottentots-Holland began in the following year.

As noteworthy, and no less dangerous, was the journey made by the old Heer *Simon van der Stel* in the year 1685, northwards as far as the Tropic, fully 200 miles distant. The account of this was put at our disposition by Heer *Willem Adriaan van der Stel,* as we reproduce it here.

Diary and description *of the Journey made to the land of the Amacquas under the Leadership of Heer* Simon van der Stel, *Commandeur of the Cabo de Boa Esperança.*

Saturday, being August the 25th, 1685

At 10 in the morning we marched from the Fort of Good Hope with our baggage, being in number 56 white persons besides H.E. the Commandeur, together with *Dain Bengale* and his sons, Macassar-folk, and 3 of the slaves of H.E. the Commandeur. Our transport consisted of one coach with 6 horses, 8 asses, saddle-horses, 2 field-guns, 8 carts, 7 waggons, 1 skiff, 289 draught-oxen; also in addition the waggons of 6 Freemen, each drawn by 8 oxen, who were to accompany us as far as the Olifants River. We set our

na dat wy 1□ myl[9.] gemarcheert hadden, te kampeeren op een plaats, genaamt de Hooge Kraal,[10.] en bevonden ons op de breedte van 34 graaden 9 min., peilden den Leeuwenkop van ons O 5 gr. N[11.] het weer regenagtig, alwaar d'Ed. Heer Commandeur des namiddags de klok ontrent 4 uuren mede quam te arriveeren, vergezelschapt met Sr. *Andries de Man,*[12.] Tweede persoon, *Jeronymus Cruse,*[13.] Capitein, en noch verscheide van de Raadspersoonen, en ook andere van minder qualiteit, staande het volk in 't volle geweer, hen verwelkomende met driemaal salvo's te schieten.

Sondag den 26 dito

Passeeren de Hooge Kraal. Braken wy ons kampement op, en marcheerden meest door vlak en waterig land, hadden den Tygerberg aan de regter-, en den Tafelberg[14.] aan de linkerhand, en quamen, na dat wy 2 mylen 18 min.[15.] in de lengte gemarcheert hadden, te kamperen op een plaats, genaamt de Stinkrivier, in een schoone valey,

9. Wa wys daarop dat in 'n amptelike topografiese verslag soos hierdie die Nederlandse myl opgevat moet word as 4,6 Engelse myl, hoewel dit in informele verwysings dikwels slegs 4 myl of selfs minder aandui. [RH]
10. Nie gevind nie. In die DR vir 26/3/1674 kom dit voor as ‘sowat 'n uur van die Fort af’, en by 19/11/1676 (Smiet se ekspedisie) as ‘naby die Fort’. (Daar is ook ander verwysings, bv. op bl. 266 en in *infra* voetnoot 129.) [RH]
11. Die formulering van die peilingresultaat op Hooge Kraal is bevreemdend; by Waterhouse kom dit nie voor nie. Die bedoeling moet wees dat hierdie punt, van *Leeukop af gesien,* 5° N van O lê. So 'n omkering van die peilrigting is blykbaar geen vergissing nie, want dit kom ook elders voor waar dit netso by Waterhouse aangetref word. Blykbaar was dit vir die journaalhouer 'n alternatiewe moontlikheid van formulering. Op 34° SB is 1° van die parallel 92,4 km; 18 minute = 3/10 × 92,4 = 27,7 km; 2 Duitse myl = 14,8 km. Dit is dus onmoontlik om 18′ lengte te maak in 2 myl, selfs by suiwer W-O rigting. Word hier miskien tydminute bedoel en die myle as ure gaans? [S] RH beskou dit as 'n omgekeerde peiling wat moet lees ‘W 5° S’.
12. Andries de Man, 'n neef van Roelof de Man wat in Van Riebeeck se tyd goeie dienste bewys het, was afkomstig van Amsterdam. In 1678 is hy bevorder tot sekretaris van die Politieke Raad en in 1684 tot sekunde. Hy was ook president van die weeskamer en Kommissaris van die hof van kleine sake. In 1689 het hy met Elsie van Luwuurden, die weduwee van Albert van Breughel, in die huwelik getree. Hy is in 1695 oorlede.
13. Hieronimus Cruse van Bielefeld het in 1660 as soldaat na die Kaap gekom. Later is hy bevorder tot vaandrig en in 1674 tot kommandeur van die garnisoen. Hy is in 1670 met Aaltje Elberts van Nieuwenhuys getroud. Cruse het aan verskillende landtogte deelgeneem. Hy was die leier van die ekspedisies in 1673 en 1674 teen die Hottentotkaptein Gonnema en sy Cochoquas. In 1676 onderneem hy 'n tog teen die Boesmans. Hy is in 1687 oorlede. Vgl. *Resolusies* II, bl. 114-115, 156-159.
14. Die koers is nou byna reg noord, sodat Tafelberg links agter en Tygerberg regs lê. Let egter op dat Waterhouse *Tafelbay* gee i.p.v. *Tafelberg* wat waarskynlik 'n juister lesing is. [S]
15. Wa het 18/60 van 'n graad, of 4½ Nederlandse myl, wat onmoontlik is. Waarskynlik 18/60 van 'n Nederlandse myl: sien *infra* voetnote 122, 138, 143. [RH]
    Die afstand van Hooge Kraal word gegee as ‘2 mylen 18 minuten’. Dit kan geen minute geografiese lengte wees nie, want selfs van die Kasteel uit gemeet, kom ons dan al verby Kraaifontein. Die bedoeling moet hier wees minute *tyd* vir 'n marsjerende troep; dan is 18 minute ongeveer 1 Engelse myl, en die hele afstand ongeveer 2□ Duitse myl. Dit kom goed uit met die moderne kaart, maar die breedteverskil met Hooge Kraal (14′) is te groot; die roetekaart gee ook slegs 9′. [S]

rondom bebolwerkt met hooge bergen, zynde zeer bequaam en vermaakelyk om te rusten, vermits daar goed gras en water was; ook zeer raar met allerhande couleuren van bloemen bewasschen.

De Stinkrivier. Deze plaats bekomt haar naam van Stink-rivier,[16.] om dat in den droogen tyd het water een groote stank van zich geeft. Bevonden ons op de breedte van 33 graaden 55 min. lengte 38 graaden 2 min.[17.] cours N 5 gr. 14 min. Oostelyker, zynde mooi weer.

16. 'n Klein riviertjie wat net bokant die Riet-Vlei in die Dieprivier/Soutrivier vloei, soos op Valentyn se kaart aangetoon word. Dit kom ook in die Smiet-verslag (DR 19/11/1676) voor en op die roete van Bergh in 1683. Volgens Mossop (bl. 143) is dit 'n sloot wat van die Tygerberge en deur die Koebergpad by die plaas Bommelshoek, anderkant Killarneyhotel loop. Die naam kom op die regeringskaarte as benaming vir 'n gebied, ‘Klein Stink’, nog voor. [RH]
17. T gee 33° 58′, 38° 17′. Al die lengtegrade is vanaf die Pico de Teide van Tenerife, 16° 39′ W van Greenwich. [RH]

course East by 5 degrees 3 minutes North, and after marching 1□ miles we camped at a place called the Hooge Kraal in rainy weather, finding ourselves on 34 degrees 9 minutes, the Lions Head lying E 5 degrees N from us. About 4 of the afternoon H.E. the Commandeur also arrived, accompanied by Sr. *Andries de Man,* the Secunde, Captain *Jeronymus Cruse,* and various Councillors, as also others of lesser rank, all [our party] being drawn up fully armed and greeting him with the firing of three volleys.

Sunday August 26

We broke camp and marched, for the most part over flat and wet land, with the Tygerberg to the right and the Table Mountain to the left [sic]; and after marching a distance of 2 miles and 18 minutes we camped at a place called the Stink River, in a lovely valley fortified around with high hills and very convenient and agreeable for a halt, since there was good grass and water, and it was also very rarely grown with flowers of all colours. This place gets its name of Stink River because in the dry season the water stinks greatly. We found ourselves to be on 33 degrees 55 minutes of latitude, 38 degrees 2 min. of longitude, our course having been N 5 degrees 14 min. Easterly. The weather fine.

Maandag den 27 dito

Het Ronde Boschje, by de Tygerbergen. 's Morgens ontrent ten 8½ uur namen ons afscheid van de voorgedagte vrienden, en hadden van dezen dag verscheide coursen, ter oorzaak van het groot gebergte, daar wy over en langs moesten marcheren; als vooreerst NNO ½ myl, van daar ⅓ myl O ten N, van daar ½ myl ONO, van daar ¼ myl O ten N, van daar ¼ myl ONO, van daar N ten O ¼ myl, quamen als toen op een vlakte, die zich strekte O ten N □ myl, stuitende deze vlakte tegen een berg, die wy ommarcheerden NO ½ myl, vonden toen weer een vlakte, die genaamt wort het Ronde Boschje.[18.] De voorgedagte bergen dragen allen den naam van de Tygerbergen, zynde meest alle kleyagtige gronden, redelyk bewassen met gras, en verzien van water, wordende bewoont van een Natie, genaamt Hottentotten, de welke zich met troepen van menschen en vee by malkanderen houden, 't welk zy Kraalen noemen, waar van wy 'er dezen dag drie zyn gepasseert. De twee eerste waren gedeeltens van een Capitein genaamt *Schagher,* en de derde was een van Capitein *Kuipers*[19.] Kraalen, en waren gemarcheert, als wy op de voorgedagte vlakte, genaamt het Ronde Boschje, ons nedersloegen, na gissing 3¼ myl,[20.] en onze cours ONO 6 graaden N, de gegiste breedte 33 graaden 48½ min., bevonden breedte 33 graaden 46 min., behouden cours en verheid was NO 7 graaden O en 3□ myl, en de veranderde lengte was 14 min., zoo dat onze jegenwoordige lengte was 36 graaden 16 min., zynde bequaam weder; mede quam nog tegens den avont de gedagte *Kuiper,* brengende tot een geschenk aan den Ed. Heer Commandeur een slagtos, waar voor hem tot vergelding wiert geschonken een fles brandewyn.

Dynsdag den 28 dito

De Mosselbanks-rivier. Met het aanbreken van den dageraad, maakten weder preparatie, om van de bovengenoemde plaats te vertrekken: Het land van deze vlakte was goede kleygrond, tamelyk verzien van water, en brandhout, alwaar wy van daan marcheerden ontrent ten 7½ uuren, onze cours zynde NO ten N door de kloof van de Mosselbanks heuvelen. Op een van die heuvelen, te weten aan de regterhand,

18. Nie ons gewone Rondebosch nie, maar 'n plek noord van Durbanville en suid van die Mosselbanksrivier, by die Rondebossiesberg. [S] Omtrent 33° 46′, 18° 40′ op die Belville-kaart. [RH]
19. Die Hottentotkaptein Cuijper word herhaaldelik in die Resolusies genoem, meestal saam met Schacher (Schagger). Hy was een van die kapteins wat aan die Kompanjie vee verskaf het en wat ook in ander opsigte met die Kommandeur saamgewerk het. Vgl. Resolusies 25/8/1678.
20. T het 3½. [RH] Waterhouse (bl. 171) skryf oor ‘gegiste’ en ‘bevonden breete’: ‘Die Kommandeur skat gewoonlik eers die breedtegraad met behulp van berekening (*gegist*) en dan, indien die omstandighede gunstig is, verbeter hy sy skatting d.m.v. regstreekse waarneming van die son (*bevonden*). In Desember en Januarie word die uitdrukking *vertroude* (*betroude*) *breete* dikwels gebruik, gewoonlik met verwysing na plekke waar hulle op die uitwaartse reis langs getrek het. Ek interpreteer dit as bekende, vasgestelde of aanvaarde breedte.’

passeerden wy een Hottentots Kraal, genaamt[21] ... en na 1¾ myl quamen aan deszelfs rivier, die ook de Mossel-

21. By Waterhouse lees hierdie sinsnede: ‘wy passeerden een soldaeten krael van Captn Dogges Meester en na 1¾ myl...’ [S]

Monday August 27

At about 8.30 in the morning we took leave of the above-mentioned friends, and this day took various directions, because of the high mountains over and along which we must march: firstly NNE for ½ mile, then E by N for ⅓ mile, then ENE for ½ mile, then E by N for ¼ mile, then ¼ mile ENE, then ¼ mile N by E. We then came to a flat stretching for □ mile to the E by N and ending against a hill around which we marched to the NE for ½ mile. We then reached another flat called the Ronde Boschje. The aforesaid hills are all called the Tygerbergen, being for the most part clay soil, tolerably well grown with grass and provided with water, being inhabited by a people called Hottentots, who live together in troops of men and beasts which they call Kraals, of which we passed three that day. The first two were parties of a Captain called *Schager,* and the third was one of Captain *Kuiper's* Kraals. And when we camped on the said flat named Ronde Boschje we had marched by our reckoning 3¼ miles, our course being ENE 6 degrees N, the calculated latitude 33 degrees 48½ min. and the observed latitude 33 degrees 46 min. The corrected course and distance was NE 7 degrees E and 3□ miles, and the change of longitude was 14 minutes, so that our present longitude was 36 degrees 16 minutes. The weather was good. Towards evening also came the said *Kuiper,* bringing an ox for slaughtering as a gift for H.E. the Commandeur, in return for which he was given a flask of brandy.

Tuesday August 28

At dawn we prepared to set out. This flat was good clay soil, tolerably well provided with water and firewood. From it we marched until 7.30 [p.m.] NE by N through the pass of the Mosselbanks Hills. On a hill to the right we passed a Hottentot Kraal called ... [blank in text], and after another 1¾ miles reached the Mosselbanks River, thus named because sometimes mussels are found in it, but entirely unsavoury and not good to eat. We went along this river and the hill on which the Kraal lay, for ¼ mile because of the high and steep slopes which we found across the river when we reached it. We were busied for about ¾ mile [sic] in getting our waggons and animals across, which was done in pretty good order since the water was only 3 feet

banks rivier[22.] genaamt wort; om dat daar zomtyds mosselen in gevonden worden; doch t'eenemaal onsmaakelyk, en onbequaam om te eeten; gingen deszelfs rivier, en den heuvel, daar de Kraal op lag, langs, de lengte van ¼ myl, ter oorzaak van de groote en steile kanten, die ons, toen wy aan de rivier quamen, aan de andere zyde bejegenden. Alhier waren wy ontrent ¾ myl[23.] doende, om onze wagens en beesten over te krygen; het welke met redelyke ordre geschiede, alzoo de rivier maar 3 voeten water diep was. Zy strekt haar zelve O en W, stelden onze cours NNO 1¾ myl tot aan een loopend riviertje, het welke wy overtrokken. De zelve wegen waren daar alle zeer moerig,[24.] het welke door 't inzakken van karren, en wagens ons 't ongeluk gaf, dat 'er een disselboom en een tang, beide van Vrymans wagens, als mede een as van onzen trein, aan stukken raakten, het welk onze marsch een langen tyd ophielt.

De Doornkraal. Van daar stelden wy onzen cours NO ten N 1½ myl, tot dat wy quamen aan de Doornkraal,[25.] redelyk verzien van gras; doch brak water, alwaar wy ons nedersloegen, en door onderzoeking vont de Ed. Heer Commandeur een spruit met schoon zoet water, die noit van anderen, die daar verscheide maalen zyn gekampeert geweest, is uitgevonden.

De groote Paardenberg. De zelve was digt onder den grooten Paardenberg. Peilden die van ons af O ten Z 1¼ myl, als mede gezegden Paardenberg W ten N 1¼ myl, en den kleinen Paardenberg van ons ZO ten Z, en het midden van den Tafelberg ZW ten Z. 's Avonts bequamen wy de hoogte van 33 graaden 29 min.,[26.] de gegiste cours en verheid was NNO 7 graaden O 5¼ myl, hadden ongegist 1 myl Z, als wy waren, lengte van 38 graaden 33 min.[27.] behouden cours en verheid NNO 6 gr. O 3⅓ myl regte distantie, 't weer als vooren.[28.]

Woensdag den 29 dito

22. Die ligging van welbekende plekke soos hierdie Mosselbanksrivier, die Paardenberge, Bergrivier, Dieprivier, Riebeeckkasteel, St. Helena-baai, die Heuningberge ens. word nie verder in hierdie voetnote aangedui nie. [RH]
23. T verbeter dit tot '¾ uur'. [RH]
24. Modderig, vleiagtig. [S]
25. Aangegee op die Regeringskaarte, Kalabaskraal-blad. Bergh was in 1683 daar (Mossop, bl. 145 en kaart). Maar dit lê W van die Paardenberg, waardeur dit lyk asof die aanduiding 'Paardenberg W ten N 1¼ myl' foutief kan wees, soos in T ('van ons af O t Z ¼ myl als mede geseyde paerden Bergh W t N ende kleyne paerden bergh ZO t Z'), waar die onsekere lesing weggelaat is. [RH]
26. T het 33° 44′. Die werklike ligging is omtrent 33° 31¼′, 18° 44½′ (d.i. 35° 23½′ vanuit Tenerife). [RH]
27. T het 38° 41′, soos vir die volgende dag. [RH]
28. T het 4⅓ myl. [RH] Die roete gaan duidelik wes van Paardenberg verby. Daaraan laat die name Doornkraal en Dieprivier geen twyfel nie. Die rigting O ten Z vir die spruit wat 'digt onder den grooten Paardenberg' lê, is dus normaal. Die afstand van 1¼ myl is by Waterhouse ¼ myl. Die rigtings na Klein Paardenberg ZO ten Z en Groot Paardenberg W ten N is weer omgekeerde formulerings, sien noot 11. [S]

De Dassenberg. 's Morgens ten 9½ uuren vertrokken wy van de Doornkraal,[29.] ter oorzaak, dat onze wagens en kar, die daags te vooren ontreddert waren, niet eer vaardig konden raaken, en stelden onzen cours NO ten O ¼ myl, houdende den grooten Paardenberg ter regter, en den Dassenberg[30.] ter linkerhand, en marcheerden op een heuvel, en peilden van daar het Kasteel der Goede Hoop ZW ten Z wel zoo Zuidelyk, stelden van daar onze cours NO ten N ½ streek Noordelyker 1¼ myl tot in een lustige valei, zeer

29. Op O. Bergh se tweede landtog (1683) reis hy ook hierlangs en dan blykbaar noord, ongeveer oor Malmesbury na die noordpunt van Riebeeckberg en so na Bergrivier. (Vgl. Mossop, bl. 144 n.) [De K]

30. Op die Kalabaskraal-kaart ongeveer 33° 33′, 18° 33′. [RH]

deep. It extends E and W. We marched NNE for 1¾ miles to a flowing streamlet, which we crossed. All the track here was very marshy, which by the miring of the carts and waggons caused the mishap, that of them one shaft and one boom of the Freemen's waggons broke, also one axle of our vehicles, this holding up our march for a long time. From there NE by N for 1½ miles to the Doorn Kraal, rich in grass but the water brackish, where we halted; and by search H.E. found a stream of lovely sweet water, never discovered by the many who had camped there. It lay close under the Groot Paardenberg. This lay E by S 1¼ miles, the Paardenberg W by N 1¼ miles, the Klein Paardenberg SE by S, and the centre of the Table Mountain SW by S. In the evening the latitude 33° 29′, course and distance by reckoning NNE 7° E, 5¼ miles, 1 mile N of where we had reckoned to be, longitude 38° 33′, true course and distance NNE 6° E, 3⅓ miles in a straight line. Weather good.

Wednesday August 29

We set out at 9.30 a.m. because the waggons and cart damaged yesterday could not be made ready sooner, and marched NE by E for ¼ mile, keeping the Groot Paardenberg to our right and the Dassenberg to our left; and marched up a hill, from whence the Castle of Good Hope bore SW by S somewhat Southerly. Then NE by N and a half degree Northerly for 1¼ miles, into a pleasant valley, very good soil and apt for cultivation by several households, watered by a streamlet which had its source in the Paardenberg, very good water, extending to E and S, grown all along with thorntrees but with no other firewood. Having crossed this we reached a high hill, up

schoon land, bequaam om door eenige huisgezinnen bebouwt te worden, en bevogtigt door een riviertje, zyn oorsprong nemende uit meergemelden Paardenberg, zynde zeer aangenaam water, strekkende zich zelven O en Z langs heenen bewassen met doorn, zonder meer ander brandhout. Gezegde rivier overgetrokken zynde, quamen wy aan den hoogen Heuvel, die wy opmarcheerden. Daar boven komende, was de zelve wel begroeit met brandhout in de laagte, voorzien met een zeer aangenaame valey, die door de natuur met bloemen van allerhande couleur gelyk als bezaaid is, dragende ook overvloedig gras, tot vermaak van den aanschouwer.[31.]

Sneeuwbergen bewoont door de Obiquas ontrent de Bergrivier. Voortrekkende hadden wy aan de regterhand zeer hooge steene bergen, leggende aan de overkant van de Bergrivier, die zomtydt met sneeuw bedekt zyn; doch evenwel bewoont door een Natie van Hottentots, genaamt Obiquas,[32.] die haar zelven erneeren met rooven en steelen van andere Hottentots, dewyl zy niet het minste vee hebben, of ook iets om van te leven; en maaken zich dan op deze wys meester van hunner nabuuren vee. Voortgaande quamen wy ons neder te slaan op een plaats, genaamt de Holle rivier,[33.] voorzien met goed gras en water. De gegiste cours[34.] en verheid 4¼ mylen; de bevonden breedte 33 graaden 13 min., lengte 38 graaden 41 min. zeer schoon weder, en bevonden ons van 't Kasteel der Goede Hoope 12¾ mylen[35.] regte distantie.

Donderdag den 30 dito

De Holle rivier. 's Morgens met dyzig weder vertrokken wy van de Holle rivier, zetteden onze cours N ten W ½ streek Westelyker ¾ myl, van daar NNO ¼.

De Diepe rivier. Van daar ⅔ myl regt N tot aan een riviertje genaamt de Diepe rivier, de welke haaren loop en uitwatering heeft in de Zoute rivier, haar water lossende in de Tafelbaay. Gedagte Diepe rivier strekt zich zelven Z en N. Van daar stelden wy onzen cours N 3 graaden Oostelyker ½ myl, om de voorsz rivier te myden. Het was hier al heuvelagtig land, met zandige en kleyagtige gronden; doch op zommige plaatzen met schoone valeyen voorzien, alle savelagtige[36.] gronden, bevogtigt met verscheide spruitjens zoet water, en heuvelen wel bewassen met hout. Verder zetteden wy onzen cours NO ten N ¾ myl, passeerende een vlakte, die zeer moerig en zagt

31. Toe GM in 1916 die Valentyn-teks uitgegee het, was hy slegs bewus van 52 tekeninge in die Koninklike Biblioteek in Berlyn (MS Germ. quarto 238) wat op Simon van der Stel se landreis van 1685 vervaardig is. Eers in 1932 het Waterhouse by die Trinity-handskrif 72 tekeninge gevind wat hy in verband bring met Heinrich Claudius, die tekenaar by Van der Stel. Hy vermeld ook die tekeninge in Kaapstad (S.A. Biblioteek en S.A. Museum). In 1953 het in Den Haag nog 432 tekeninge aan die lig gekom wat waarskynlik ook van Claudius is (vgl. *Africana-aantekeninge en Nuus*) en tans in die Africana-Museum, Johannesburg is. Valentyn se teks maak nêrens van tekeninge melding of van 'n tekenaar by die ekspedisie nie. [De K]
32. Later (1 Sept. ens.) as Sonquas. [RH]
33. Nie geïdentifiseer nie: word op Valentyn se kaart as 'n tak van die Dieprivier aangegee. [RH]
34. T gee NNO 3° ooswaarts aan. [RH]
35. T het 15¾. [RH]
36. ‘Zavel’ is in Nederland 'n leemagtige grondsoort met hoë sandgehalte. [S]

was, ter oorzaak van den grooten regentyd, waar door het land met 't water, dat van de hoogte afkomt, t'eenemaal doorzypt, en onbequaam wort; het welk

which we marched, the top thickly grown with low scrub in the hollows, and with a very pleasant valley sown by Nature with flowers of all colours, and with abundance of grass to delight the beholder. Going onwards we had to the right very high rocky mountains on the far side of the Berg River, at times covered with snow but nevertheless inhabited by a tribe of Hottentots called Obiquas, who subsist by raiding and robbing other Hottentots, since they have no cattle at all nor anything to live from, and thus they seize the cattle of their neighbours. Going onwards we camped at a place called the Holle River, with good grass and water. The course [sic] and distance by reckoning 4¼ miles, observed latitude 33° 13′, longitude 38° 41′. Very fine weather, and we found ourselves 12¾ miles from the Castle of Good Hope in a straight line.

Thursday August 30

In the morning we left there in misty weather, marching N by W ½ point Westerly ¾ miles, NNE ¼ mile, then ⅔ mile due N to a streamlet called the Diepe River, flowing into the Salt River, which enters the Table Bay. The Diepe River extends S and N. From there N 3° Easterly for ½ mile, to avoid the river. All hilly land here, with sandy and clay soils, but with some lovely valleys, all of sandy clay soil, watered by various brooklets of fresh water, and the hills well grown with wood. From there NE by N for ¾ miles over a flat which was very marshy and soft after the rainy season, when the land is completely soaked by the water running down from the hills and thus becomes obstructive, but hardens again in the dry season. Here we had much toil to get our baggage through. We then marched for ¼ mile around a hill, to the foot of the mountain called Riebeeks Castle, below which lay an exceptionally lovely valley, well provided with everything and watered by a pleasant river. This mountain is named for H.E. the Commandeur *van Riebeek*. In it is a cave which can be entered, and it is thickly grown with trees suitable for timber. Thence E by N for ¼ mile to the south point of this

in den droogen tyd weder hard is; daar wy onze bagagie met groote moeite doorkregen:

Riebeeks-Kasteel. Marcheerden toen ¼ myl om een berg, tot onder het gebergte, genaamt Riebeeks-kasteel, waar onder een uitnemende schoone valey was, van alles wel voorzien, en met een aangenaame rivier besproeid; dit gebergte heeft den naam van den E. Heer Commandeur *van Riebeek*. Het is voorzien met een holte, waar in men gaan kan, is verder woest en wild bewassen met geboomte, bequaam tot timmerhout. Zetteden toen cours O ten N ¼ myl, tot op den Zuidhoek van 't gezegde Kasteel, toen O ten Z ¼ myl tot op een hoogte, en peilden toen de kop van den Leeuwenberg ZZW 3 graaden Westelyker. Toen onze cours NO ten O ¼ myl tot op een groote hoogte, zynde een kloof tusschen Riebeeks-kasteel, en een berg zonder naam, die ter regterhand van ons ley.[37.] Op deze hoogte zynde, vertoonde zich het land om laag, en het gebergte aan de overkant van de Bergrivier, zeer plaisant, zynde het zelve een vermaak om het aan te schouwen, en de vlakte van een ongemeene grootte. Van deze hoogte afkomende, sloegen wy ons ter neder, hebbende den Zuidhoek van meergenoemt Kasteel NNW van ons, voorzien met gras en water in overvloed. De gegiste cours en verheid 3¼ myl N ten O, waar over wy hadden gemarcheert 7 uuren, ter oorzaak van de diepe en onbequaame wegen. De gegiste breedte 33 graaden 3 min., bevonden breedte 30 graaden 2 min.,[38.] en lengte van 38 graaden 45 min.

Vrydag den 31 dito

's Morgens, het weer als vooren, vertrokken wy van den Zuidhoek van 't bovengemelt Kasteel ontrent ten 7½ uuren, onze cours zynde NO tot aan een riviertje ofte spruit, welke wy met een kromte ommarcheerden. Van daar stelden wy onze cours NO ten O ½ myl, alwaar wy een laagte, die moeragtig was, moesten myden, de welke haar strekte van Riebeeks-kasteel O en W.

De Bergrivier, en Sonquas Doordrift. Het was hier al meest heuvelagtig land, de grond zand- en kleyagtig, ook meest met lies en ruigte bewassen, doorsneden met verscheide kleine loopende en drooge riviertjens, de welke oorzaak waren, dat wy verscheide maalen van cours moesten veranderen, als NO ten O ¼ myl, NO ten N ¾ myl, N ten W ½ myl, en quamen zoo eindelyk by de Bergrivier, op een plaats, genaamt Sonquas Doordrift,[39.] daar wy leyagtige grond vonden, die bequaam scheen, om 'er huizen mede te dekken.

37. Die kloof tussen Riebeeckkasteelberg en Porseleinberg word nou gevolg deur Botmaskloofpas. [S]
38. Die bevonde breedte van 30° is 'n drukfout vir 33°. [S] T het 33° 2′. [RH]
39. Dit kom in baie van die vroeë verslae voor, en op die Riebeeckkasteel-blad, ongeveer 33° 23', 18° 59′. [RH]
    Daar was waarskynlik meer as een drif van dié naam in die Boland, maar gewoonlik word hier aangeneem dat bedoel word die Bergriviersdrif, oos van Riebeeckkasteel. Die naam kom op dié plek nog voor en die lokalisering word bevestig deurdat die land van Waveren

De Kleine Bergrivier. Deze rivier heeft haaren naam van de Bergen, daar zy haaren oorsprong uit neemt, en ook langs heenen gelyk als mede bemuurt is, en wort onderweeg nog vermeerdert met een riviertje, genaamt de kleine

‘over den berg’ lê, en dat die Vierentwintig Riviere in een middag van die drif af bereik word. [S]

Castle, and then E by S 1 mile to a height, from which we found the head of the Lion Hill to bear SSW 3° Westerly. Thence NE by E for ¼ mile to a great height, being a pass between Riebeeks Castle and a nameless hill which lay to our right. From this height the country around looked low, and the mountains across the Berg River very attractive and a pleasure to regard, and the plain unusually large. After coming down from this height we camped, well provided with abundance of grass and water, the south angle of the Castle bearing NNW Course and distance by reckoning N by E 3¼ miles, over which we had marched for 7 hours because of the soft and difficult track. Latitude by reckoning 33° 3′ observed 30° 2′ [sic]. Longitude 38° 45′.

Friday August 31

We left the south angle of the Castle at about 7.30 a.m., with weather as before, marching NE as far as a streamlet or brook around which we marched crookedly. Thence NE by E for ½ mile, where we must avoid a marshy flat stretching E and W from the Riebeeks Castle. Most of the land here was hilly, the soil sand and clay, for the most part overgrown with float-grass and scrub, cut through by various small flowing or dry streamlets which compelled us to change our course repeatedly, being NE by E ¼ mile, NE by N ¾ mile, N by W ½ mile; and then at last arrived at a place on the Berg River called Sonquas Drift, where we found slaty ground which appeared suitable for roofing houses. This river takes its name from the mountains in which it has its source, and by which it is as though walled in; and on its way it is fed by a stream called the Klein Berg River, also flowing out from these mountains. It flows sinuously S and N and at last discharges its waters into the sea at St. Heleens Bay. It has forests all along it, suitable for timber. We marched on beside it until we reached the ford of the 3 Huisjens, where we camped, the place having good grass. Our course and distance by reckoning NE 7° Easterly 4⅞ miles, observed latitude [sic] 38° 57½′, observed course and distance NNE 2° Easterly, 3½ miles.

Bergrivier, ook voortkomende uit de gemelde Bergen. Zy strekt haar zelve N en Z[40.] doorloopende het land slangs wyze, en komt dan eindelyk haar water by St. Heleens baay in zee te lossen. Zy is langs heenen bewassen met geboomte, 't welk bequaam is tot timmeragie.

De Doordrift der 3 *Huiskens*. Marcheerden voort langs de Bergrivier, tot dat wy quamen aan den Doordrift van de 3 huisjens,[41.] daar wy ons ter nedersloegen, welke plaats van gras wel voorzien was. De gegiste cours en verheid NO 7 graaden Oostelyker 4⅞ mylen, bevonden breedte[42.] van 38 graaden 57½ min. behouden cours on verheid NNO 2 graaden Oostelyker 3½ mylen.

Saterdag den 1 September

Ontrent ten 7½ uuren vertrokken wy van de 3 Huiskens, of Bergrivier's Doordrift, onzen cours na de Honigbergen[43.] meest langs de Bergrivier nemende, en zetteden onzen cours N ¼ myl tot aan een spruitje, het land uitkomende, en zich zelven ontlastende in de voorsz Bergrivier.

Barm hier. Men vint hier ook een soort van visch, den barm in Holland zeer gelykende, en ook van de zelve smaak.[44.] Namen toen onzen cours N ten W ½ myl. Van daar stelden wy onzen cours NO ten O ½ myl regt af en aan 't gebergte, daar de 24 spruiten of riviertjens uitkomen.

't Groot Gat. Toen peilden wy het begin van de kleine Bergrivier[45.] van ons ZO naar gissing 2 mylen regt, van de 24 rivieren 3 mylen, regthoekig op onzen cours, trokken toen NNW aan ¼ myl, en quamen toen aan een plaats, genaamt het groot Gat,[46.] leggende aan de Bergrivier. Van daar namen onzen cours NNW ½ myl, tot dat wy quamen regt bezyden het Zuideinde van de voorsz Honigbergen.

De Honigbergen. Deze bergen zyn 2 in getal, van redelyke hoogte, doorsneden met een kloof. Zy krygen haaren naam van den honig, die daar op gevonden wort. Marcheerden ontrent ¼ myl van dit gebergte af, hebbende 't zelve aan de regterhand van ons, en aan de overkant van de rivier. Van daar stelden wy onzen cours NW ⅓

40. GM wil dit verbeter om te lees ‘Z ten O’ maar dit is eenvoudiger om dit te verstaan as ‘regstreeks op die N/S-lyn’. [RH]
41. Nie nader gelokaliseer nie. [RH]
42. T het ‘32:58 min. en lengte van 38:57½ min.’.
43. Die ‘Honigbergen’ word in die landtog van kaptein Hop (1761) beskryf as alleenstaande berge aan die noordoewer van die Bergrivier (Mossop, *Journals of Brink and Rhenius,* bl. 8). [De K]
44. T laat hierdie sin weg. [RH]
45. Die begin van die Klein Bergrivier beteken waarskynlik Tulbaghkloof; dit is naamlik die hoogste punt van die rivierloop wat aangepeil kon word. Let op dat nadruklik vermeld word dat die 24 Riviere uit die gebergte kom, terwyl op bl. 238 blyk dat hulle oorkant die Bergrivier gesien word, net soos die Honigberge. Valentyn se kaart verwissel eenvoudig die Klein met die Groot Bergrivier. [S]
46. Ook op Valentyn se kaart: nie geïdentifiseer nie. [RH]

myl, tot in een laagte, daar wy de karren en wagens met groote moeite doorkregen. Op de hoogte zynde, peilden wy Riebeeks-Kasteel Z en N.[47.] Toen was de cours NW ¼ myl, tot over een klein spruitje, dat wy overtrokken; gingen van daar onze cours NNW ½ myl, tot dat wy quamen op een plaats, genaamt[48.] ... daar wy ons nedersloegen, zynde ontrent 2½ uuren.

47. Lees Z ten O. (Vgl. GM, bl. 147.) [De K]
48. Die oopgelate naam kom ook by T nie voor nie. [S]

Saturday September 1

About 7.30 we set off towards the Honigbergen, for the most part along the Berg River, N for ¼ mile to a streamlet coming from inland and falling into the Berg River. A sort of fish is found here, very like the barbel in Holland, and of the same taste. Thence N by W for ½ mile, NE by E ½ mile, straight away from and towards the mountains from which flow the 24 Streams or Riverlets. We then found the beginning of the Kleine Berg River to bear SE from us, at a guess 2 miles distant, and the 24 Rivers 3 miles at right angles to our course. Then NNW for ¼ mile, reaching a place called the Groot Gat, lying on the Berg River. From there NNW for ½ mile, until we came close to the south end of the Honigbergen. These hills are 2 in number, of a fair height, separated by a pass, and take their name from the honey found there.

From here we marched for about ¼ mile, having the hill to our right and across the river; then NW for ⅓ mile to a hollow, which gave us much toil to get our waggons through it. Coming up unto the height, we found Riebeeks Castle to bear S. Our course was then NW for ¼ mile to a small streamlet which we crossed, going then NNW ½ mile to a place named ... [blank in text] where we camped at about 2.30. Nearly all the way was over stony and rocky hills, except behind the Honigbergen, and our campingground was red clay, well grown with grass. We also passed about 24 streams on the far side of the Berg River, and on our side various little huts belonging to the above-named marauders called Sonquas, built in the same manner as those of the other Hottentots, with the difference that these cover them with branches and bush whereas the others use mats.

This day, since we began now to come nearer to the Hottentot Kraals,

Sonquas ontrent de 24 *Rivieren*. Den geheelen weg langs, die wy gepasseert zyn, waren meest alle zandige en steenagtige heuvelen, uitgenomen agter de honigbergen, en onze rustplaats was roode kleygrond, wel met gras bewassen. Passeerden ook ontrent de 24 rivieren, aan de overkant van de Bergrivier, mede aan onze zyde, verscheide hutjens, behoorende aan de voor dezen genoemde struikroovers, Sonquas[49.] genaamt, gebouwt op de zelve manier van de andere Hottentots, met dit onderscheid, dat zy de zelve met takken en ruigte dekken, daar de anderen het zelve met matten doen.

Van daag liet ook de Ed. Heer Commandeur een ordre uitgaan, dewyl wy de Hottentots Kraalen meer en meer begonnen te naderen, dat niemand van ons volk zich zelven zal hebben te vermengen in vleeschelyke wellust met de Hottentotze Natie op straffe van gegeesseit, en als een schelm van de E. Compagnie weggejaagt te worden.

In alle deze omwegen was onze gegiste cours en verheid N ten W 3 graaden Westlyker,[50.] en gegiste breedte 32---42 min., bevonden breedte 32---56, lengte 39---9 min. gebeterde cours en verheid O ten N[51.] 3½ mylen, zynde tamelyk goed weder.

Sondag den 2 dito

's Morgens met mooi weder braken wy op van de bovengenoemde plaats, stellende onze cours NW ten N ⅓ myl. Toen veranderden onze cours regt N ¼ myl, passeerden ook 2 Kraalen van Capitein *Goereman*.[52.] Van daar stelden onzen cours NNW 1½ myl, zynde onze passagie al langs de Bergrivier. Het land was hier al heuvelagtig; zommige van de zelve klipagtig, ook eenige wel bequaam, om tot bouwland gemaakt te worden.

Parey hier. Alhier groeit overvloedig in 't wild het kruid, dat men in Holland Parey[53.] noemt, en is dit hier van zulken kragt, dat het geheel veld met den reuk van 't zelve vervult is.

Misverstands Doordrift. Toen stelden wy den cours weder N ⅓ myl, en quamen toen aan de Doordrift, genaamt Misverstand,[54.] daar wy kampeerden, en het tamelyk van gras voorzien vonden. De gegiste cours en verheid NW ten N 2⅔ mylen. Hier over hebben wy gemarcheert 5 mylen, ter oorzaak van de omwegen en groote heuvelen. De gegiste breedte was 32---47 min. en geen hoogte bekomen.

49. Boesmans. T het ‘Obiquas’. [S]
50. T gee ‘3½ myl’ aan as die berekende afstand. [RH]
51. T het ‘W t N’, wat ewe onwaarskynlik voorkom. Wa stel voor ‘N t W’, wat aanvaarbaar is. [RH]
52. T laat ‘passeerden ... Goereman’ weg. [RH]
53. T het ‘prey’: waarskynlik *Tulbaghia Capensis*. [RH]
54. Die naam bestaan nog: Porterville-kaart, ongeveer 33° 17′, 18° 47′. [RH] Rhenius het in 1724 ook deur Misverstandsdrif gekom. Volgens Mossop was die plaas en drif 'n paar myl stroomop van die teenswoordige verkeersbrug (van Kaapstad na Piketberg) geleë. (Vgl. Mossop, *The journal of … Johannes Tobias Rhenius* (1724), VRV 28, bl. 150 n.) [De K]

Maandag den 3 dito

Maakten wy preparatie om onze bagagie over de Bergrivier te brengen. Mede quam van dezen dag by ons de sergeant, die 8 dagen voor ons was vertrokken, om beesten en schaapen te ruilen, ten einde die op onze reize te gebruiken, van welke hy een goed getal bekomen had.

H.E. gave orders that none of our folk should have carnal intercourse with the Hottentots, on pain of being whipped and thrown out of the Hon. Company for a rogue.

By all these detours our course and distance [sic] by reckoning was N by W 3° Westerly, and the calculated latitude 32° 42′, observed 32° 56′, longitude 39° 9′, corrected course and distance E [sic] by N 3½ miles. Pretty good weather.

Sunday September 2

In the morning we set out in fine weather, going NW by N ⅓ mile, due N ¼ mile passing 2 of the Kraals of Captain *Goereman,* NNW 1½ miles, always along the Berg River. The country here was all hilly, some of it rocky, some fully suitable for cultivation. Here the herb called Prei in Holland grew wild in such abundance that all the plain was filled with its scent. Then N again for ⅓ mile, and reached the ford called Missverstands Doordrift, tolerably well provided with grass, where we camped. Course and distance by reckoning NW by N, 2⅔ miles, but 5 miles of march because of the detours and the high hills, calculated latitude 32° 47′, no sight being taken.

Monday September 3

We prepared to get our baggage over the Berg River. This day the Serjeant arrived, who had set out 8 days before us to barter cattle and sheep for use on our journey, of which he had obtained a good number.

Tuesday September 4

We got all our baggage across the Berg River without mishap. While we were busy with this we saw 5 savages, who took the flight as soon as they saw us: at this H.E. ordered a Sjt. to follow them with 2 men, and he got them to stop by signs that no harm would be done them, and had them come to him, giving them a pipeful of tobacco and indicating that they should go with him. This they did, and so came to H.E., who had them asked through

Dynsdag den 4 dito

Ontmoeten Sonquas. Raakte al onze bagagie aan de overkant van de Bergrivier, en alles zonder ongeluk. Terwyl wy nog bezig waren, met onze bagagie over te brengen, zagen wy 5 wilden, die, zoo ras zy ons vernamen, de vlugt naamen; waar op de Heer Commandeur een sergeant met 2 man commandeerde, die de zelven agtervolgden, en hen met wenken en bewys van hen geen quaad te zullen doen, aan 't staan kregen, en de zelve by hen lieten komen, gevende hen een pyp tabak, en wyzende, dat zy mede zouden gaan, 't welk zy deden, en quamen aldus by den Heer Commandeur, die hun door Kaapze Hottentots liet vraagen, van welke troepen zy waren: zy zeiden Sonquas[55.] te zyn, zynde de voorgemelde struikroovers; en dat zy hier waren gekomen, om op te zoeken eenen Eland, die zy daags te vooren met een giftige pyl geschoten hadden, en die ordinair des anderen daags eerst stierf. Zy voeren pyl, boog, en hazagaai, hebben geen vee, en leven van honig en 't wild gedierte, 't welk zy schieten.

Deze had een zeer ruw en schubagtig vel, komende 't zelve van den grooten honger, die zy veeltyds lyden, en by gebrek van vet, om zich daar mede te smeeren. De Heer Commandeur vereerde haar een schaap, en, alhoewel dit menschen van geen opvoeding zyn, hadden zy egter de beleeftheid, dat zy aan zyn Ed. tot een vergelding gaven 3 vellen van boschkatten.[56.] Zy sneden aanstonts dit schaap den hals af, vilden 't zelve, en sneden toen eerst beide de voorbouten af. Zy lieten niets daar van verlooren gaan, dan alleen 4 kliertjes, die in de bouten zyn, welke zy uitsneden, en wegwierpen.[57.] Gevraagt zynde, waarom zy zulks deden, gaven alleen voor reden, dat zy dit noit aten. Zy staken het vleesch onder de asch den tyd van een ½ uur, en aten het toen, knabbelende gelyk de beesten.

Door veel ondervraagen van de Heer Commandeur, bekenden zy mede van de party geweest te zyn van die genen, de welke onlangs een Capitein van de Amaquas zyn vee weggenomen hadden; maar dat zy daar toe waren verzogt geweest van een Capitein van de voorsz struikroovers, wiens Kraal zy aanwezen, in de welke nog al het vee was, behalven 3 ossen, die zy mede hadden helpen schaften.

Wy konden die Kraal niet bereiken, dewyl de zelve te verre van de hand was. Zy zeiden ook, dat wy beter onderrigting daar van zouden krygen van de Gregriquas, die daar mede handdaadig aan geweest hadden.

's Avonts de breedte van 32 graaden 48 min., en lengte 38 graaden 14 min.[58.] variabel weder.

55. T het 'Sonquas of Obiquas': sien *supra* voetnoot 32. [RH]
Volgens GM (bl. 148) was die naam 'Bosjesman' al in 1685 in gebruik; vgl. DR 31/10/1685 waar verwys word na 'de sonquaas in de wandeling Bossiemans genaamt'. [De K]
56. Waarskynlik tierboskatte, *Leptailurus serval*. [RH]
57. GM (bl. 149) sê dit is 'n merkwaardige gegewe wat, sover bekend, net hier vermeld word. [De K]
58. T het 32° 58′, 38° 57′. [RH]

our Cape Hottentots of what tribe they were. They said that they were Sonquas, the aforesaid marauders, and that they were come here in search of an eland which they had shot with a poisoned arrow the day before, such as a rule dying only the next day. They carry bows and arrows and assegais. They have not cattle, and live on honey and the wild animals they shoot.

These had very rough and scaly skins because of the great hunger they often suffer, and for lack of grease wherewith to smear themselves. H.E. gave them a sheep, and although they are folk of no culture they however had the politeness to give H.E. 3 bushcat skins in return. They at once cut the throat of the sheep and skinned it, and then first cut off both forequarters. They let nothing of it go to waste, except for 4 little glands which lie in the haunches, which they cut out and threw away. Being asked, why they did this? they gave as the only reason, that they never ate these. They laid the meat under the embers for half an hour and then ate it, gnawing it like animals.

After much questioning by H.E. they admitted to having been with the band that not long before had taken off the cattle of an Amaqua Captain, but said that they had been induced to do this by a Captain of the aforesaid marauders, whose kraal they pointed out, in which the cattle still were except for 3 oxen which they had helped to eat. We could not reach this kraal, since it was too far out of our way. They said also, that we should get better information of the matter from the Gregriquas, who had been implicated in this.

In the evening latitude 32° 48′, longitude 38° 14′. Weather changeable.

Wednesday September 5

In the morning we left our halting-place, called the Trompetters Doordrift, and marched NNE for ¼ mile, leaving a very high hill to our left. Thence N ⅓ mile, where we crossed a streamlet. Then again N ¼ mile, NW by N ½ mile, NNW ⅛ mile. Then ¼ [mile] due N, NW 7° Northerly ½ mile, NNW □ mile, reaching a spring with good water and grass. Changing then to 1¼ miles Northerly we reached a small kraal belonging to the aforesaid Sonquas, in which we found no one, since except for the 5 who were with us all the rest were gone hunting. We went on N along the Piketberg for 1¾ miles and came to a halting-place where we were busied with seeing if

Woensdag den 5 dito

De Trompetters-Doordrift. 's Morgens vertrokken wy van onze rustplaats, genaamt de Trompetters Doordrift,[59] stelden onze cours NNO ¼ myl, lieten een zeer groote hoogte aan onze linkerhand leggen. Van daar onze cours N ⅓ myl, alwaar wy een spruitje passeerden. Toen weder N aan ¼ myl, van daar onze cours NW ten N ½ myl, toen NNW ⅛ myl; van daar veranderde onze cours ¼ regt ten N, van daar NW 7 graaden, Noordelyker ½ myl. Van daar NNW □ myl, alwaar wy quamen aan een fontein, daar schoon water en gras was. Een en ¼ myl Noordelyk vertierd zynde, quamen aan een Kraaltje, behoorende aan de voorsz Sonquas, waar in niemant gevonden wiert, alzoo behalven die 5, die nog by ons waren, de resterende op de jagt waren gegaan.

De Piketberg. Onzen cours vervolgden wy N aan langs de Piketberg 1¾ myl, komende aan een rustplaats, daar wy doende waren, om te zien, of de zelve van water en gras genoeg voorzien was, 't welk wy alzoo bevonden.

Gevaar van de Heer van der Stel, enz., door een grooten Rhinoceros. Ondertusschen vertoonde zich aan ons een Rhinocer, van een ongeloofelyke groote, die met een groote furie en quaadheid regt midden op onzen trein aanquam, daar hy langs liep tot agter toe, alwaar de Heer Commandeur met zyn Kales stont, op welke hy regt toezettende, hebbende de Heer Commandeur quaalyk zoo veel tyds, om uit de Kales te komen, springende daar evenwel uit met een donderbus in de hand, leide alzoo op den zelven, die geen zes treden van hem af was, aan, en meende vuur te geven; doch de donderbus weigerde, springende de agterste rust op de voorste; doch het woedend dier, 't welk wy anders geen staat maakten, of het zou de Heer Commandeur in ons byzyn verslonden hebben, liep hem raakende aan het lyf voor by; en wy geloofden, dat het zelve van de schoot quam, die een van de Ed. Heer zyn wildschutten[60] hem gaf; daar op liep het zelve voorts met een groote snelheid van ons. Verscheide anderen, die te paard waren gezeten, wisten het zelve al mede niet te ontvlugten, verlaatende hunne paarden met een groote schrik, waar van zy op verscheide plaatzen zich bezeert hadden. Wy waren dezen dag veel heuvelen overgetrokken, zynde alle zand, en kegelagtige[61] gronden.

Reden van den naam dezes Bergs. De voorsz Piketberg, waar langs wy gemarcheert waren, en onder welke wy nog stonden, bekomt zynen naam daar van, om dat, ten

59. Dit lyk of Trompettersdrif en Misverstandsdrif vlak bymekaar is, of moontlik selfs twee name vir dieselfde plek. Sondag 2 September kampeer hulle by Misverstandsdrif. Maandag 3 Sept. word gebruik om die oortog voor te berei. Dinsdag 4 Sept. word alle bagasie oorgebring; dit lyk nie of daar nog noemenswaardig getrek word nie; die breedte is prakties dieselfde as op Sondag. Woensdag 5 Sept. vertrek hulle van Trompettersdrif. T gee by die vertrek geen naam aan die plek nie, maar sê net: 'vertrokken wy van *dese* deurdrift'. [S]
60. 'n 'Wildschut' was 'n vryburger aan wie die monopolie van jag op en verkoop van wild toegestaan is; in hierdie geval het dit betrekking op lede van die Kommandeur se personeel. [RH]
61. Sand en gruisagtige grond. *Kegel* is 'n dialektiese vorm vir *kiezel* of *kei*. [S]

tyde toen de Heer *Gotske* met de Gonjemans oorlogde,[62] zy op den zelven waren vrolyk geweest, en zetteden piketten, en gaven dien dus den naam[63] van de Piketberg. De gegiste cours en verheid N ten W

62. Isbrand Goske (Godsken) het in 1665 die plek vir die kasteel help kies. Nadat hy agtereenvolgens Kommandeur van Gale en van Cochin en Direkteur van Persië was, het hy in 1670 teruggekeer na Nederland. Hy was Admiraal van die retoervloot wat Batavia in Nov. 1670 verlaat, en hy besoek die Kaap as Kommissaris. Van 1672-1676 was hy goewerneur aan die Kaap. In die tydperk van Goske se goewerneurskap het Gonnema se Hottentotte herhaaldelik vryburgers aangeval en vermoor. In 1672 en 1673 is met die goedkeuring van die goewerneur en die Politieke Raad twee landtogte onderneem om die 'Gonnemase Hottentots als publique vijanden op te soeken', om weerwraak te neem en so veel as moontlik beeste te verower. Die landtogte was blykbaar baie suksesvol want 'n groot aantal beeste en skape is verower. Sien Res. 4/3/1676.
63. Maar vgl. Valentyn (oorspronkl. uitgawe) bl. 134. [RH]

this was provided with enough water and grass, which we found to be the case.

Meanwhile an unbelievably large rhinoceros appeared, coming with great fury and viciousness straight for the centre of our column and from there running along it to the rear, where H.E. was in his coach. It made directly for this, H.E. having barely time enough to get out from the coach, leaping out with a blunderbuss in his hand and aiming this at the beast, which was not six paces distant from him; and he intended to fire, but the blunderbuss misfired, the rear catch striking the forward one. We expected nothing else but that the furious beast would devour H.E. before our eyes, but it ran past him, brushing against his body; and we believed that this was due to the shot that one of H.E.'s hunters fired at it, whereat it ran from us at great speed. Several others who were on horseback were unable to avoid it, falling from their mounts in great fright, whereby they wounded themselves in many places.

This day we crossed many hills, all of sandy and pebbly soils. The Piketberg, along which we had marched and below which we now were, has its name because, at the time when Heer *Gotske* was at war with the Gonjemans, those [posted] on it amused themselves by playing piquet, and thus gave it its name. Course and distance by reckoning N by W 1½° Westerly, 4 miles, calculated latitude 32° 32′, no sight being taken although the weather was good.

1½ graad Westelyker 4 mylen, gisten ons op de breedte van 32 graaden 32 min.[64.] te zyn, zynde het mooi weder, doch geen hoogte bekomen.

Donderdag den 6 dito

De Kraal agter de Rhinocersberg. Bleven wy op de voorsz rustplaats stil leggen, vermits den swaaren regen, die daar nederviel. Deze plaats hebben wy den naam gegeven van de Kraal, leggende agter de Rhinocersrug,[65.] ter oorzaak van 't geval ons daar voorgekomen.

Op deze plaats hebben wy mede gevonden opregte Vaderlandze Leyen.[66.]

Verzoening der Sonquas en Amacquas. Door tusschenspreken[67.] van de E. Heer Commandeur hebben de voorsz Sonquas met de Amacquas hunne questie aangaande het spolieren van 't vee voornoemt, en te vooren by ons aangehaalt, bygelegt, onder conditie, dat de voorsz Sonquas op de wederkomst van de E. Heer Commandeur aan de Amacquas al hun vee zullen wedergeven, en voorts vreedzaam met malkanderen leven.

Vrydag den 7 dito

Wilde Haver, en swaare Elanden hier. 's Morgens ten 7 uuren met deizig weder vertrokken wy van onze gemelte rustplaats, stelden onze cours om de West, als NNW ½ myl; van daar ONO □ myl; van daar N ten O 1½ myl; marcheerden nog al langs de voorsz Piketberg, bevonden daar schoone kley en zavelagtige gronden, overvloedig met gras en wilden Haver bewassen, en ook bevogtigt met verscheide beekjens, haaren oorsprong nemende uit de voornoemde Piketberg; ook over al voorzien van goed brand- en timmerhout.

De Elands Kraal. Een zeker Vryman, voor onzen trein uitgegaan zynde, had geschoten een Eland,[68.] wegende na gissing 1 000 pond, 't welk oorzaak gaf, dat wy ons zelven ter neder moesten stellen, om het voorsz beest voorts te slagten, en tot onze behoefte mede te nemen; kampeerden toen op een zeer groote vlakte, die wy den naam gaven van de Elands Kraal,[69.] om reden dat de voorsz Eland daar geschoten was. De zelve was van gras, water, en hout, mede treffelyk voorzien. De gegiste cours en verheid N ten O 2 mylen; de bevonden breedte 32--25 min. en de lengte van 38--min.[70.] 't weer begon zich te bedaaren.

64. T het '3 myl gegiste breete 32:48 min.'. [RH]
65. T het 'naem van de Rhenosters krael'. Valentyn het ook 'Rhinocer Kraal' by 21 Januarie. Nie gelokaliseer nie. [RH]
66. T het 'Europese Leyen'. [RH]
67. Hierdie paragraaf kom in T nie voor nie. [S en RH]
68. *Taurotragus oryx*. [RH]
69. Op Valentyn se kaart aangegee; op moderne kaarte nie geïdentifiseer nie. [RH]
70. T het '38:53 min.'. [RH]

Saterdag den 8 dito

's Morgens ten 7 uuren vertrokken wy van onze rustplaats, en stelden onze cours NO □ myl; van daar NNW □ myl, om dat een groote moeras voor ons

Thursday September 6

We remained at this halt because of the heavy rain. We gave it the name of the Kraal behind the *Renosterrug* by reason of what had occurred there. Here also we found real Dutch slates.

By the mediation of H.E. the quarrel of the aforesaid Sonquas with the Amaquas was composed, on condition that on H.E.'s return the Sonquas should give the cattle back to the Amaquas, and that in future they should live peaceably with each other.

Friday September 7

We set out at 7 a.m. in misty weather, marching to W and NNW for ½ mile, then ENE □ mile, N by E 1½ miles, always along the Piketberg, finding there lovely clay and sandy clay soils, abundantly grown with grass and wild oats, watered by various brooklets flowing from the Piketberg, and with good firewood and timber everywhere.

A certain Freemen, going ahead of our party, shot an eland weighing at a guess 1 000 pounds, which caused us to camp so as to cut up the animal and take it along for our needs. We camped on a very large flat, to which we gave the name of Elands Kraal because of the eland shot here. It had good grass, water and firewood. Course and distance by reckoning N by E 2 miles, observed latitude 32° 25′, longitude 38° [blank] minutes. The weather began to quieten.

Saturday September 8

We set out at 7 a.m., marching NE for □ mile, then NNW □ mile because we must march around a large marsh, then W ⅛ mile to close below the Piketberg. Then due N 1/12 [mile], E ½ mile, N by W ⅓ mile, NNW ¾ mile, NW by W ¼ mile, due W ⅛ mile. There we passed through a marsh grown with Dutch reeds to a halting-place close under the Jakhals Kloof and below the Kanariberg, the highest of the Piketbergen. Here the mountains which from the Berg River onwards had been to the East of us now joined with

lag, de welke wy om moesten marcheren; toen W ⅛ myl, digt onder den meergemelden Piketberg.

De Jakhalskloof, en Kanariberg. Wy veranderden onzen cours N aan 1/12, van daar O ½ myl. Toen veranderden N ten W ⅓ myl. Van daar NNW ¾ myl; toen wederom NW ten W ¼ myl; van daar W aan ⅛ myl, quamen door een moeras, met Vaderlands riet bewassen, op een rustplaats, vlak onder de Jakhals-kloof,[71.] als ook onder de Kanariberg,[72.] zynde de beste van de Piketbergen. Alhier quamen de bergen, die van de Bergrivier af aan de Oostzyde van ons gelegen waren, met de Piketberg te zamen in malkanderen. Deze onze rustplaats was van gras, water, en hout, genoeg voorzien.

Dezen dag hadden wy in 't eerst van onze marsch ontrent de lengte van ½ myl zandige grond, toen voorts de treffelykste kleygronden, en menigte van beekjens, komende van den meergemelden Piketberg, als men met oogen mogt aanschouwen, ook waren die, zoo verre als men zien kon, genoegzaam voorzien van Timmer- en Brandhout.

Veel schoone Valeyen hier ontrent. Op den agtermiddag klom de Heer Commandeur met eenige manschap op den gezegden Kanariberg, zynde van een ongemeene hoogte. Boven 'er op zynde, kon men zien twaalf schoone valeyen, de welke wy al op de regterhand, te weten, aan de Oostzyde van ons, hadden laaten leggen. Gisten ons op de breedte van 32 graaden 18 min.[73.] te zyn; gegiste cours en verheid N 2½ graad, Oostelyker 11/12 myl,[74.] regte distantie, zynde goed weder.

Sondag den 9 dito

Olofsons-Kloof. 's Morgens ten 6½ uuren braken wy op van de Jakhalskloof, en zetten onzen cours N aan ¼ myl; van daar stelden onzen cours NW ¼ myl; toen veranderden onzen cours ¼ myl; van daar NO ten O □ myl; toen N ten O ¼ myl; stelden onzen cours N ten W ½ myl; van daar NW ½ myl; marcheerden toen door een kloof, die de Piketberg, en het gebergte, meermaals genoemt, aan malkanderen hegt, laatende aan onze linkerhand een kloof, genaamt Olofsons-kloof,[75.] zynde een passagie na de

71. Dit kom nie op moderne kaarte voor nie. [RH] Die rusplek by die Jakhalskloof, onder die Kanariberg, lê volgens die deur Molsbergen gereproduseerde kaart van die roete, onder die hoogste top van die Piketberge. Dit sou dan Sebrakop moet wees (4 788 vt.). Maar T sê van hierdie berg: 'gelegen aan het *einde* van de Piketbergen'. Dit laat die vraag opkom of ons miskien by Valentyn vir *beste* moet lees *leste*. Dan is die noordelikste top bedoel (3 233 vt.). [S]
72. Wa identifiseer dit as 'Zebra Mountain', d.i. 'Sebrakop' op die Clanwilliamkaart ongeveer 32° 45′, 18° 46′. [RH]
73. T het 32° 38′. [RH]
74. T het 1 11/12 myl. [RH]
75. Volgens T Oedessonskloof. Verklaring uit 'n Hottentotnaam lyk waarskynliker as 'n verband met Olof Bergh (GM, bl. 152). [S]
O. Bergh het in 1683 langs die Seekoeivallei getrek tot tussen die berge op die plaas 'Wittedrift', naby die teenswoordige Redelinghuys. [De K]

Zeekoejenvaley,[76] en een goede weg, om mede na de Olifants-rivier te komen in den droogen-, maar onbruikbaar in den regentyd.

De kleine Olifants-rivier, St. Martyns-valei. Door gedagte kloof komende, hadden wy een riviertje op de regterhand van ons, die haaren oorsprong

76. Mossop (bl. 89) het die Zeekoejen-vallei of Kleine Olifantsrivier uitgeken as die teenswoordige Verloren Vleirivier, en as O. Bergh se Zandrivier van 1683 (bl. 149). Dit is ook die Quaecomarivier wat Valentyn op bl. 93-95, 100 (oorspronklike uitgawe) en op sy kaart vermeld. [RH]
Die rivier het sy oorsprong ongeveer by die Piketbergse plaas 'Groenevallei' en loop NW van die Piketberge. Vaandrig Rhenius het in 1724 die naam 'Verlore Vlei' daaraan gegee. [De K]

the Piketberg. This halt was sufficiently provided with grass, water and firewood.

This day we had for about ½ mile sandy soil, but from there onwards the most serviceable clay soils, with a quantity of brooklets flowing from the Piketberg as far as the eye could see and well provided with timber and firewood.

In the afternoon H.E. climbed the unusually high Kanariberg with a few men. From there twelve lovely valleys are seen, all of which we had left to our right, that is to say Eastwards from us. The calculated latitude 32° 18′, course and distance N 2½° Easterly, 11/12 mile [sic] in a straight line. Good weather.

Sunday September 9

We set out at 6.30 a.m., and marched due N ¼ mile, NW ¼ mile, [no course given] ¼ mile, NE by N □ mile, N by E ¼ mile, N by W ½ mile, NW ½ mile. We then marched through a pass between the Piketberg and the aforesaid mountains, leaving to our left a pass into the Zeekoje Valey called Olofson's Kloof, a good route to reach the Olifants River in the dry season but impassable in the wet.

Having traversed the said pass we had a small river to our right, which has its source in this pass, called the Kleine Olifants River, along which we marched. Then NW by W for ½ mile into a valley which we named St. Martyn's-valey, walled with hills on both sides and with many curves, which caused us to alter our course repeatedly: NNW ⅓ mile, NW by W ⅓ mile,

neemt bezyden gemelde kloof, en heeft den naam van de kleine Olifantsrivier,[77.] de welke wy langs marcheerden; zetteden toen onzen cours NW ten W ½ myl; quamen toen in een valey, de welke wy den naam gaven van St. Martyns-valey,[78.] langs heenen aan weerzyden[79.] bemuurt met bergen. Gedagte valey strekt zich met veel bogten, 't welk oorzaak was, dat wy verscheide maalen van cours veranderden, als NNW ⅓ myl, toen NW ten W ⅓ myl; van daar N ¼ myl; weder NO ten N ¼ myl; van daar NNW ¼ myl, en NW ten N ¼ myl; veranderden toen onzen cours N ten W ¼ myl.

De heuvelen, dezen dag by ons gepasseert, waren alle zandig en klipagtige gronden, wild en woest met kreupelbosch, als mede de valey met riet bewassen, zynde zeer eenzaam en naar; na onzen laatsten cours quamen wy op een rustplaats, zynde een redelyke groote vlakte, schaars van gras, maar overvloedig van water, en hout voorzien; peilden toen den gedagten Kanariberg regt Zuiden van ons. De gegiste cours en verheid N ten W 5---50 min. Westelyker 4¼ mylen,[80.] regte distantie, gegiste breedte 32---2 min., mooi weder.

Maandag den 10 dito

Gregriquas Valey. Met mooi weder vertrokken wy van de bovenstaande vlakte, genaamd Gregriqua's valey,[81.] en stelden onzen cours NNW □ myl door de bovengemelte St. Martyns-valey; van daar NNO ⅓ myl. De menigvuldige bogten, die deze valey heeft, waren oorzaak, dat wy zoo menigmaal van cours moesten veranderen, en waren evenwel genoodzaakt die passagie te houden, nademaal de heuvelen en bergen aan weerzyden onbruikbaar zyn voor den reiziger, dewyl de zelve klipagtig, of met kreupelbosch bewassen zyn. Toen was onze cours N ten W ½ myl, tot op een hoek, daar wy ons ter nedersloegen; van waar men zien kon, dat de voorsz valey zich zelven in het gebergte op onze regterhand, dat zich als een doolhof vertoonde, heenen strekte. Gedagte rustplaats was sober van gras, maar overvloedig van water voorzien. Wy bleven hier leggen, om de hooge zandduinen, die wy over moesten marcheren, dat het vee dezen dag niet zou hebben konnen doorstaan.

Doolhofshoek. Deze plaats gaven wy den naam van Doolholfshoek,[82.] om de voorsz reden. De Berg-hopman,[83.] die gisteren begon ziek te worden, kreeg van daag een

77. Sien *supra* voetnoot 76.
78. Vernoem na Isaac de Saint Martin, 'n Fransman van geboorte en Extraordinaris Raad van Indië, wat tydens die verblyf van die vloot tot 13/6/1685 aan die Kaap was. [RH, De K] Die St. Martynsvaley is die kloof waardeur nou die spoorlyn loop, noord van Het Kruis. [S]
79. T voeg by ‘die hy den naem gaf van Reeder berghen’, vir Van Rheede. [RH]
80. T het ‘5½ gra: westl 3¾ myl’. [RH]
81. Blykbaar 'n verwyding van die St. Martynsvallei, 'n ‘redelyke groote vlakte’. [S]
82. Nie geïdentifiseer nie. Aangegee op Valentyn se kaart. [RH]
83. Hy was Friedrich Mathias von Werlinghof; sien sy verslag in Wa se Byvoegsel. Die brief wat op 17 September (sien *infra* noot 108) afgestuur is, meld sy herstel. Hy was in 1686 saam met Vogel (uitgawe 1716, bl. 59 vlg.) in Sumatra, en het 'n relaas van die ekspedisie gegee waarin hy veral melding maak van die musikante onder die soldate wat op ‘fluite en vedels’ gespeel het. Hy voeg 'n klein roeiboot by die toerusting wat saamgeneem is, maar maak vreemd genoeg geen melding van koper of die Koperberg as hulle doel nie; hy vermeld

harde koorts, en klaagde over groote pyn door zyn gansch lichaam, en inzonderheid in 't hoofd, 't welk men bevint hier een gemeene ziekte te zyn.

slegs dat hulle omgedraai het omdat dit geblyk het dat die tuiswaartse reis andersins te veeleisend sou wees. Het hy miskien opdrag gehad om die koper as 'n geheime saak te behandel? [RH] ‘Berghopman’, ‘berglieden’ beteken mynopsigter, mynwerkers. Terme wat vermoedelik onder Duitse invloed gebruik is. Hopman is 'n ou Nederlandse offisierstitel, gelyk aan die rang van kaptein. Berghopman is dus letterlik dieselfde titel as ons mynkaptein. Sien bl. 300. [S]

N ¼ mile, NE by N ¼ mile, NNW ¼ mile, NW by N ¼ mile, N by W ¼ mile.

The hills passed this day were all of sandy and rocky soils, densely grown with bush and the valleys full of reeds, very lonely and dismal. Finally we arrived at a halting-place, a tolerably large flat with little grass but abundant water and firewood. The Kanariberg bore due S from here. Course and distance by reckoning N by W 5° 50′ Westerly, 4¼ miles in a straight line, calculated latitude 32° 2′. Fine weather.

Monday September 10

We left this flat, called Gregriqua's valey, in fine weather, marching NNW □ mile through the St. Martyn's-valey, and then NNE ⅓ mile. The many curves made by this valley compelled us to change our course frequently but we were also compelled to keep to it because the hills and mountains on both sides are impassable, being rocky or overgrown with scrub. Then our course was N by W for ½ mile to a corner where we camped, from where we could see how the valley stretched into the mountains to our right like a labyrinth. This halt was poorly provided with grass but abundantly with water. We remained here because of the high sand-dunes over which we must next march, which the oxen could not have done this day. To this place we gave the name of Doolhofshoek for the reason stated. The Mine Foreman had begun to ail yesterday, and today had a high fever and complained of pains

Van dezen dag was onzen gegiste cours, en verheid N 4 graaden Westelyker 1¾ myl; de gegiste breedte 31---55 min., de bevonden breedte 31---54 min., lengte 38---5 min., de verbeterde cours N 3 graaden Westelyker, de gemarcheerde weg 2 mylen.[84.]

Dynsdag den 11 dito

Ontmoeten een Olifant. 's Morgens met regenagtig weer vertrokken wy van de Doolhofs hoek, en stelden onzen cours NW ten N ½ myl door een steile klipagtige kloof, opgaande na de gedagte zandduinen. Daar op zynde, stelden onzen cours NW ½ myl. De zelve was geheel wild en woest bewassen, toen was onze cours N ten W ¼ myl langs een hoogen berg, die wy ter regterhand van ons hadden. Van daar NNW ⅔ myl langs een heuvel, alwaar ons een Olifant op de zyde quam, die door 't groot getier en geraas, 't welk wy maakten, van ons afvlood, marcheerden wy om een bogt, en stelden onzen cours NW ½ myl; van daar NNW ¼ myl; van daar NW ten N □ myl.

Toen trokken wy door een laagte, die zeer moerasagtig was; toen weer WNW ¼ myl, zynde nog in de zelve laagte, daar wy kampeerden, en die van gras, water, en brandhout jegenwoordig wel voorzien was. Terwyl wy hier stonden, quam wederom een Olifant, waar op de Ed. Heer Commandeur ordonneerde op de trompet te blaazen, en op den trommel te slaan, om hem te rug te doen wyken; waar van hy ook, zoo 't scheen, een weinig vervaart was. Hy ging dan ons kampement aan d'eene zyde langs, zonder eenig quaad te doen. De gegiste cours en verheid NNW 3½ mylen; de gegiste breedte 31---41, en lengte van 38---45½ min.,[85.] de gemarcheerde weg 4 mylen.

Woensdag den 12 dito

Olifants-valey. 's Morgens ten 7 uuren vertrokken wy van onzen rustplaats, die wy den naam gaven van de Olifants-valey. Stelden onzen cours NW ten W 2 mylen meest door moerassige vlaktens, als ook schraale zandgrond, zeer wild bewassen met lies, ruigte, en geen gras; maar wort bevogtigt met een riviertje, 't welk redelyk goed water was. Toen stelden wy onzen cours NW ten N tot op den middag, marcherende in een valey, die den naam heeft van de Olifants-jagt.[86.]

84. T het '32° 14′, 32° 16′, 38° 46′', en laat 'de gemarcheerde weg 2 mylen' weg. [RH]
85. T het '31° 43′, 38° 35½′'. [RH]
86. Olifantsjagt-Valey is Langvlei (Mossop, *Old Cape Highways,* bl. 156). Starrenburg gebruik die Hottentotnaam 'Tythouw' wat 'Olifantsjag te perd' skyn te beteken. Van der Stel moet dus eenvoudig 'n inboorlingnaam vertaal het. Let op dat hier sprake is van 'n *bestaande* naam. Die teks is hier nie heeltemaal duidelik nie en die kaart toon slegs twee riviete i.p.v. drie. Mossop se kaart van die 'Northern Highway' beskou Brakke Valey as die onderent van Langvleirivier (wat in 'n soutpan doodloop). Die teks kan inderdaad so gelees word. Maar in 'n noot op Bergh se joernaal (bl. 94 noot 16) verklaar Mossop dat Brakke Valey die Jakkalsrivier is, en hierdie opvatling kry ons ook by Waterhouse (bl. 171). Van der Stel se kaart wat Brakke Valey in die see laat uitloop in 'n 'Bequaame Baaij' spreek sterk ten gunste van Jakkalsrivier, en beslissend is die verhaal van die terugreis (356-362) waar Lambertsbaai

De Olifants-jagt. De zelve is gelegen tusschen 2 bergen. Deze valey met de bergen strekt zich in 't einde, en loopt toe als een fuik, zynde het gebergte

met sy eilandjie duidelik beskryf word, en Brakke Valey as afsonderlike rivier teenoor die Olifantsjagt gestel word. [S]

in all his body but especially in his head, a sickness generally met with hereabouts.

This day our course and distance by reckoning was N 4° Westerly, 1¾ miles, the calculated latitude 31° 55′, observed 31° 54′, longitude 38° 5′, the corrected course N 3° Westerly, the distance marched 2 miles.

Tuesday September 11

We set out in the morning in misty weather, and marched NW by N for ½ mile through a steep and rocky pass rising to the aforesaid sand-dunes. Being come up onto them we marched NW for ½ mile. They were all completely overgrown with dense scrub. Then N by W for ¼ mile along a mountain to our right. From there NNW for ⅔ mile beside a long hill, where a large elephant appeared beside us, fleeing from us because of the great noise we made. We marched around a curve and set our course NW ½ mile, then NNW ¼ mile, NW by N □ mile where we passed through a very marshy hollow. Then again WNW for ¼ mile, still in the same hollow, where we camped, at a place well provided with grass, water and firewood. While we were here another elephant came, at which H.E. ordered the trumpet to be blown and the drum beaten, to make him turn back, which also, it seemed, alarmed him no little, so that he went along one side of our camp without doing any damage. Course and distance by reckoning NNW, 3½ miles, calculated latitude 31° 41′, longitude 38° 45½′ distance marched 4 miles.

Wednesday September 12

At 7 a.m. we left this halt, to which we gave the name of Olifants-valey. We marched NW by W for 2 miles, for the most part through marshy flats or over poor sandy soil, densely grown with float-grass and scrub, with no grass but watered by a small river of fairly good water. Then NW by N until noon, marching in a valley called the Olifants-jagt, lying between two mountains which at the end of it close together like a fish-trap, the mountains

steenagtig, en de valey zandig. Wy sloegen ons op half weg van de zelve neder, ontrent een kloof in 't gebergte aan onze linkerhand.

Deze plaats was maar tamelyk voorzien van gras, doch bevogtigt met 2 spruitjens, waar van 't eene brak, en 't ander maar passelyk zoet water was. De voorsz valey is bewassen met Rinocer-bosch, alhier zoo genaamt, om dat de zelve daar gemeenelyk in legeren. Hadden 's middags de breedte van 31---45 min.,[87.] en lengte van 38---33 min., de gebeterde cours en verheid NW 5 graaden Westelyker 3⅓ mylen; mooi weder.

Donderdag den 13 dito

's Morgens met mistig weder vertrokken wy van de Olifants-jagt, en stelden onzen cours WNW ⅓ myl tot aan de bovengedagte kloof; van daar NW ten N □ myl, waarende in meer gemelde valey ten einde toe; van daar NW ½ myl over een zandigen heuvel;[88.] toen namen onzen cours N ten O ⅓ myl langs een klipagtigen berg.

De Brakke Valey. Toen zetteden de cours NO □ myl; zagen toen de zee regt W ten ZO[89.] van ons; van daar N ten W ¼ myl marcherende van den voorsz zandigen heuvel af in een laagte, genaamt de brakke valey,[90.] daar wy kampeerden. Deze valey is redelyk van gras voorzien; by de zelve is een waterkuil, in welke zeer brak water is, behalven een inhammetje, zynde in 't vierkant ontrent 8 voeten. In 't zelve is redelyk zoet water, zoo dat hier brak en zoet water in een en de zelve kuil was. Brandhout is hier mede geen gebrek. De gegiste cours en verheid NNW 1⅔ myl. De gegiste breedte[91.] 31---39 min., de lengte 38 graaden 30 min.

Vrydag den 14 dito

De Uilenberg. 's Morgens ten 7½ uuren vertrokken wy van de Brakke valey, en stelden onzen cours N ten O ½ myl over een zandigen heuvel, die met kreupelbosch bewassen was. Zetteden van daar onzen cours NNO ½ myl langs een bergje, den Uilenberg[92.] genaamt, ter oorzaak der Uilen, die daar in menigte op gevonden worden.

87. T het 32° 3′, wat onmoontlik is as die breedtegrade van voetnote IV/85 en/of 91 juis is. [RH]
88. Waarskynlik die Wolfberg, ongeveer 32° 10′, 18° 28′. [RH]
89. T het ‘W ten N’. [RH] Weer 'n omkering van die peiling. Die see lê in die weste - hulleself is suidoos van die punt van die kus wat hulle sien. [S]
90. Die Brakke Valey is Jakkalsrivier. Sien Wa se noot op bl. 171 en Valentyn bl. 356 waar blyk dat Brakke Valey 'n rivier is wat in 'n bequame baay’ uitloop waarin 'n eilandjie lê (Lambertsbaai met sy Voëleiland). Vgl. ook Mossop (1931), bl. 94 n. en kaart. [S] Maar die Brakke Valei wat in later berigte (bv. dié van Rhenius in 1724) voorkom, is die Langvlei van *supra* noot 86. Vermoedelik by die Kompanjiesdrif, soos in 1705 (Valentyn 1726, bl. 95). [RH]
91. T het gegiste breedte 31° 59′, lengte 38° 25′. [RH]
92. Die heuwel Uilenberg word deur Mossop (*Old Cape Highways,* bl. 157) gelykgestel aan Klipheuwel op die plaas Roode Klipheuwel ongeveer 5 Engelse myl suidwes van

De Klipfontein, en zeldzaame weergalm hier. Dit gepasseert zynde, quamen wy aan het gebergte, genaamt de *Klipfontein,*[93] om dat aan de eene kant van de zelve een fontein uitspringt, zynde zeer aangenaam water. Deze berg heeft een Echo, dat men vertrouwt diergelyke noit zal gehoort worden, alzoo de zelve op 't blaazen der trompet een menigte van weergalmen gaf. Beneden

Klipfonteinberg. Op die kaart van Calvinia word dit aangegee as ongeveer 32° 04′, 18° 30′. [S, RH]

93. Klipfonteinberg is 'n naam wat ook op die moderne kaart verskyn. T het 'Bergh Fonteyn', die ouer naam deur Bergh self gegee. Die identifikasie is verseker deurdat Bergh sy naam hier uitgekap het (Mossop, *Old Cape Highways,* bl. 157, en Joernaal Bergh, bl. 96 noot 17). [S]

being rocky and the valley sandy. We camped half-way along it, near a pass in the mountains to the left.

This place was only fairly well provided with grass, but was watered by two streams, one brackish and the other of only passably sweet water. The valley is overgrown with rhinoceros-bush, so called because these commonly lodge in it. At noon we had 31° 45′ latitude and 38° 33′ longitude, the corrected course and distance NW 5° Westerly, 3⅓ miles. Fine weather.

Thursday September 13

We set out in the morning in misty weather, and marched NNW for ⅓ mile to the aforesaid pass, thence NW by N for □ mile to the end of the valey, thence NW for ½ mile over a sandy hill. Then N by E for ⅓ mile along a rocky mountain, then NE □ mile, and saw the sea directly W by SE [sic] from us. From there N by W for ¼ mile, marching down from this sandy hill into a flat called the Brakke Valey, where we camped. This valley is pretty well provided with grass, and near it is a water-hole with very brackish water except in a little corner about 8 feet square where there is tolerably sweet water, so that here one and the same hole has both brackish and fresh water. There is no lack of firewood here. Course and distance by reckoning NNW, 1⅔ miles, calculated latitude 31° 39′, longitude 38° 30′.

Friday September 14

We set out at 7.30 a.m. and marched N by E for ½ mile over a sandy hill grown with scrub. Thence NNE for ½ mile along a small mountain called the Uilenberg by reason of the many owls found there.

dien berg lag een valey van schoone vette kleyaarde, wel met gras bewassen; doch brak van water. Toen was onze cours N ten O ⅓ myl, tot op de krans van den voorsz berg; van daar N ⅓ myl tot op een zandigen en klipagtigen heuvel, daar wy, vermits de hoogte, met groote moeite opquamen. Hadden toen een zeer groote vlakte voor ons, die haar strekte O en W langs het gebergte naar de zeekant.

De Dassenberg. Wy peilden toen de zee van ons W ten Z 7 mylen.[94.] Van daar stelden wy onzen cours N ten O ¼ myl, ook N ⅓ myl, mitsgaders NO ½ myl, zynde dit onze cours van gedagte hoogte, die zeer langzaam nedergaat, tot onder den Dassenberg,[95.] alzoo genaamt om de menigvuldige Dassen, die zich in de klippen van dat gebergte onthouden, zynde de zelve vol holen en spelonken, gelykende zeer wel een oud en vervallen gebouw.

Onder de voet van dezen berg moesten wy kampeeren, om dat wy dezen dag diepe en hooge zandwegen waren gepasseert, waar door onze trekbeesten zeer afgemat waren, en dezen dag onbequaam om de groote hoogte, die voor ons lag, over te konnen trekken.

Klipspringers hier. Op deze onze rustplaats was uitnement schoon gras, en bevogtigt met verscheide snel uitspruitende fonteinen, gevende zeer zoet en aangenaam water, en het gebergte was overvloedig van brandhout voorzien. De Ed. Heer Commandeur deze namiddag den berg opwandelende, schoot onderweeg een klipspringer,[96.] de rheebeesten in Nederland zeer gelykende; doch valt veel kleiner, als mede een haas,[97.] hebbende een smuil als een jakhals, en van staart als een vos, maar aangenaam van smaak, en blank van vleesch. Onze gegiste cours en verheid N ten O 7 graaden Oostelyker 4¼ mylen,[98.] de gegiste breedte 31---23 min., en lengte van 38 graaden 30 min., goed weder.

Saterdag den 15 dito

's Morgens ten 7½ uuren met dyzig weer vertrokken wy van ons bovengedagt kampement, en stelden onzen cours NO ten 1/21 myl,[99.] tegen een klipagtige hoogte, langs een berg, die met eenig geboomte bewassen was. Van daar naamen onzen cours ONO 1/12 myl, toen N ten W ⅛ myl; toen NNO □ myl, al langs en onder gedagten berg. Boven op de hoogte komende, stelden wy onzen cours NO ten N 1⅓ myl door een groote zandige vlakte, met allerhandige wilde ruigte bewassen.

94. Die afstand is 'n te hoë skatting, selfs as die myle hier ‘ure gaans’ sou beteken. [S]
95. Volgens Wa (bl. 171) en GM word die Dassenberg later Heerenlogement genoem. Mossop aanvaar hierdie opvatting stilswyend in *Old Cape Highways,* bl. 158; in Bylae A van die Joernale van Olof Bergh stel hy dit uitdruklik (bl. 180-188). Vgl. ook P.R. Kirby, ‘The Heerenlogement and its visitors’, *South African Journal of Science,* XXXVIII, 352-386, Jan. 1942. Daar is egter verskeie berge met die naam Dassenberg, bv. dié van *supra* voetnoot IV/30 [S, RH]
96. *Oreo tragus*. [RH]
97. Vgl. Valentyn (1726) bl. 114: *Pronolagus crassicaudatus*. [RH]
98. T het ‘oost 3 mylen gegiste breete 31:46 min.’. [RH]
99. Volgens GM moet dit 1/12 myl wees. [RH]

De hooge Boomen-valey. Dit gepasseert zynde, quamen aan het gebergte, waar agter een valey legt, genaamt de Hooge Boomen-valey,[100.] om dat in de zelve twee hooge boomen gevonden worden. Het voorsz gebergte was rede-

100. Nie gelokaliseer nie. [RH]

Having passed this we reached the mountains called the Klipfontein because on one side of them there is a spring of very pleasant water. This mountain has an echo such as is never (it is believed) heard elsewhere, since it repeats the blast of a trumpet so many times. Below it lay a valley of lovely fat clay soil, well grown with grass but the water brackish. Thence we marched N by E for ⅓ mile to the crest of the mountain, thence N for ⅓ mile to a sandy and rocky hill which gave us great toil to ascend by reason of its height. We then had before us a very large flat, stretching E and W along the mountains to the seashore, which bore W by S, 7 miles. Thence N by E ¼ mile, N ⅓ mile, and NE ½ mile very gently down from the said height to below the Dassenberg, thus named because of the quantity of dassies living in the rocks of that mountain, it being full of caves and caverns and looking like an old and ruined building.

We were compelled to camp at its foot because that day we had traversed steep slopes of deep sand, by which our draught-animals were very tired, and unfit to surmount that day the great height now lying before us.

This halting-place had exceptionally lovely grass, and was watered by various fast-flowing springs of very sweet and pleasant water, and the mountains were abundantly provided with firewood. H.E. walked up the hill this afternoon, and on the way shot a klipspringer, much resembling the roedeer in Holland but far smaller; as also a hare, with a snout like a jackal, and a tail like a fox, but tasty and white-fleshed. Course and distance by reckoning N by E 7° Easterly, 4¼ miles, calculated latitude 31° 23′, longitude 38° 30′. The weather good.

Saturday September 15

We set out in misty weather at 7.30 a.m. and marched NE by N for 1/21 [sic] miles towards a rocky height, along a mountain grown with some timber. From there ENE 1/12 mile, N by W ⅛ mile, NNE □ mile, always along and

lyk gemakkelyk om te beklimmen, maar zeer gevaarlyk om af te ryden, wegens de hooge en steile klippen, daar wy, buiten gedagten, zonder schaade aan karren of wagens afraakten. In 't beklimmen en afgaan van 't voorsz gebergte waaren onze coursen ONO ½ myl, Oost 8/12 myl, NO ⅛ myl, en NNW ¼ myl, tot in de gedagte valey van de hooge Boomen.

De Olifants-rivier. Toen was onze cours N ⅓ myl, en quamen aan de Olifants rivier, alwaar de zelve haar met 2 armen strekte OZO en WNW van daar NNO ⅛ myl langs een bogt van de rivier. Toen weder N ½ myl, tot op een hoek, alwaar wy van cours veranderden NNW ½ myl tot aan de Doordrift,[101.] alwaar wy ons zelven ter nedersloegen, dewyl dit de plaats was, daar wy moesten overschepen.

Deze rivier neemt haaren oorspronk uit het gebergte, dat wy Oostelyk van ons hadden, en loopt met veel bogten naar 't Westen, en komt alzoo eindelyk haar water in zee te lossen. Zy heeft haaren naam van de Olifanten, die hier dikwils in groote menigte langs heenen gevonden worden.

Wat voor boomen hier zyn. Zy is ook bewassen met geboomte, een soort, dat men in Holland wilgenhout noemt, als mede met doornboomen van ongemeene grootte, die vrugten dragen, gelykende de turkze boontjens;[102.] doch t'eenemaal wild, en onsmaakelyk. Deze onze rustplaats was overvloedig voorzien van gras. Onze gegiste cours en verheid was NO ten N 2 graaden, Oostelyker 3⅓ mylen;[103.] de gegiste breedte 31---13 min., lengte van 38---38 min., de gemarcheerde weg 3 mylen 35 min.

Sondag den 16 dito

Wat voor visch in deze rivier. Maakten wy preparatie, om onze bagagie over de Olifants-rivier te brengen; maar vermits het regenagtig weder kon zulks niet volbragt worden. Dierhalven wy genoodzaakt waren stil te blyven leggen. In deze rivier wort visch gevonden, gelykende zeer wel in gedaante den karper,[104.] en in smaak den zalm in Holland, zynde van groote, als een gemeene kabbeljauw.

't Hesiquas gebergte waar. Hier leggende, bevonden wy, dat de Olifantsrivier nog vermeerdert wort met een riviertje,[105.] 't welk zich landwaart in strekt ZZO en NNW, en, zoo wy van de Gregriqua's konden vernemen, zyn oorsprong nam uit het Hesiqua's gebergte,[106.] en wort langs heenen bewoont door meergenoemde Sonquas.

101. Blykens die roetekaart was die drif net onderkant die saamloop met die Doringrivier. Mossop gee daarvoor die naam Compagniesdrif. [S]
102. Gespikkelde rooi-en-wit boontjies.
103. T het 3⅛ myl ... 31° 40′; die afgelegde afstand word nie genoem nie. [RH]
104. T het 'Berm'. [RH]
105. Die Doornrivier, groot op die kaart, maar gewoonlik met geringe afloop; vandaar die verkleinwoord. [S]
106. Nie gelokaliseer nie. [RH]

below this mountain. Reaching the top of the height we marched NE by N for 1⅓ mile over a wide sandy flat grown with all sorts of thick scrub. Having passed this we reached the mountain, beyond which lies a valley called the Hooge Boomen-valey, because in it are two high trees. The mountain was tolerably easy to climb on foot, but very dangerous to drive up because of the high and steep rocks, which we unexpectedly passed without damage to carts or waggons.

In climbing and descending this mountain the course was ENE ½ mile, then E 8/12 [sic] mile, NE ⅛ mile, NNW ¼ mile to this valley of the tall trees. Then we marched N for ⅓ mile to the Olifants River, which extends in 2 arms ESE and WNW. Thence NNE for ⅛ mile along a bend of the river, N ½ mile to a corner, NNW ½ mile to the ford, where we camped since this was the point where we must ferry ourselves across.

This river has its source in the mountains lying to the East, and flows with many bends to the West and at last reaches the sea. It is named for the elephants which are often found in great numbers on it. It is grown with trees of the kind called willows in Holland, and also with thorn-trees of unusual height, which bear fruit like Turkish beans, but entirely wild and unpalatable.

This halting-place was abundantly provided with grass. Course and distance by reckoning NE by N 2° Easterly, 3⅓ miles, calculated latitude 31° 13′, longitude 38° 38′, distance marched 3 miles 35 min.

Sunday September 16

We made preparations to get our baggage across the Olifants River, but because of the rainy weather these could not be completed, so that we were compelled to remain there. In this river fish are found shaped much like carps, tasting like the salmon in Holland, and as large as an ordinary cod. While lying here we found that this Olifants River is fed by a small river which extends inland SSE and NNW, which, as we understood from the Gregriquas, has its source in the Hessiqua Mountains, and is inhabited by the aforesaid Sonquas. By enquiry and information given we found that these Sonquas are like the troops in Europe, of whom each tribe of the Hottentots has its own, used by them to give warning should they hear of [the approach of] any strange tribe. They steal nothing whatever from the kraal which they serve, but they indeed steal from other kraals, whether in

Sonquas beschreven. Door onderzoeking en narigting bevinden wy, dat de voorsz Sonqua's zyn zoo veel als de armen[107.] in Europa, waar van yder natie van Hottentots de hare heeft, die van hen gebruikt worden, om kondschap te geven, wanneer zy eenige vreemde natien gewaar worden. Zy rooven van hun eigen Kraalen, in welkers dienst zy zyn, niets ter wereld; maar wel van anderen, het zy by oorlog of by vrede, dewyl zy, gelyk bevoorens verhaalt is, niets hebben, als 't gene zy op den roof haalen.

Maandag den 17 dito

De Vrylieden nemen hier hun afscheid van zyn Ed. 's Morgens met het aanbreken van den dageraad, namen de Vrylieden, die ons tot dus verre met haare wagens geconvoyeert hadden, hun afscheid,[108.] en, op hun verzoek, gaf hen de Ed. Heer Commandeur verlof, om tot hunne behoefte te mogen schieten zeekoejen, elanden, en rhinocers, en vermits de geduurige regen, die tot den middag bleef aanhouden, konden wy onze bagagie dezen dag maar ten deelen overbrengen; hadden 's avonts de breedte van 31---15 min., en de lengte van 38---13 min.,[109.] de verbeterde cours en verheid NO ten N 6 graaden Oostelyker 3 8/3 mylen.

Dynsdag den 18 dito

Wilde Haver, en een zeldzaame Haas. Met mooi weder bragten wy onze resterende bagagie aan den overkant van de Olifants-rivier, vertrokken des namiddags ten 2 uuren van de Doordriften. Stelden onzen cours NO ten N 1½ myl tegens een hoogte op, na het gebergte. Deze hoogte tot aan de bergen was schoone savelagtige grond. Van daar gingen wy N ¼ myl tot in een laagte aan de rivier, alwaar wy weder kampeerden. Het veld, daar wy stonden, was een knie hoog met gras en wilden haver bewassen. Dezen dag schoot een van ons volk een haas,[110.] de Europische zeer gelyk, behalven de lepels,[111.] die zoo groot waren, als de ooren van een gemeenen ezel.[112.]

Woensdag den 19 dito

107. T het ook ‘armen’; maar die konteks vereis skynbaar ‘armeën’, d.w.s. leërs. Verskeie skrywers sê dat die Sonquas op dié manier gebruik is: bv. Roggeveen (Anon. 143), Tachard A (95, 96), Bogaert (107). [RH]
108. Vir die brief wat hulle gestuur het, gedateer 16 September, sien Wa se Byvoegsel. [RH]
109. T het breedte 31° 40′, lengte 38° 38′, en 3⅓ myl vir Valentyn se 3 8/3 GM het 3⅜ vir die laaste. [RH]
110. Vgl. Valentyn (1726) bl. 114: *Lepus saxatilis*. [RH]
111. Hollandse jagtersterm vir die ore van 'n haas. [S]
112. T voeg by ‘gegiste veerheyt ½ myl’. [RH]

's Morgens met mistig weder, vertrokken wy van onze rustplaats, en stelden onzen cours tegens een hoogte op N aan ⅔ myl;[113.] van daar N ten W ¼ myl; toen N ¼ myl, tot aan een spruitje, 't welk zyn water quam te lossen in de voorsz rivier. Van daar veranderden onzen cours NO ¼ myl; toen NNW aan ¾ myl, met een bogt om de rivier. Passeerden nog een spruitje, als 't voornoemde. Wy waren alhier op een vlakte, die zich N strekte ⅛ myl, de zelve was overvloedig, en zoo digt van wilden haver bewassen, dat men niet anders zoude geoordeelt hebben, of het was een Europiaansche bouwakker. Toen stelden wy onzen cours door een steenagtige kloof N ten O tegen een hoogte op ¼ myl; boven op was een vlakte, mede met schoon gras bewassen.

113. Die teks is dof: dit kan □ wees. GM het ⅛. [RH] De K neem aan dat dit as ⅔ gelees moet word.

war or peace, since, as was already said, they have nothing but what they get by this.

Monday September 17

At dawn the Freemen, who had accompanied us this far with their waggons, took their leave; and at their request H.E. gave them permission to shoot hippopotami, elands, and rhinoceroses for their needs. Because of the heavy rain which continued until noon we could get only a part of our baggage over this day. In the evening we had latitude 31° 15′, longitude 38° 13′, corrected course and distance [for the 15th] NE by N 6° Easterly, 3 8/3 miles [sic].

Tuesday September 18

We brought the remainder of our baggage to the far side of the Olifants River, and left the ford at 2 p.m., marching NE by E for 1½ miles up a slope of fine sandy clay soil towards the mountains. Thence N for ¼ mile into a hollow near the river, where we again camped. This was grown knee-high with grass and wild oats. This day we shot a hare, much resembling those of Europe except for the ears, which were as large as those of an ordinary ass.

Wednesday September 19

We set out in the morning in misty weather, marching due N for ⅔ mile uphill, then N by W ¼ mile, N ¼ mile to a streamlet which ran into the aforesaid river. Thence NE ¼ mile and NNW ¾ mile along a bend of the river, passing another streamlet like the first. Here we were on a flat extending for ⅛ mile Northwards, so densely grown with wild oats that it looked like nothing else than a cultivated field in Europe. Then we marched N by E for ¼ mile through a rocky pass towards a height: on this was a flat grown with lovely grass. Coming down from this we marched N by W for ¼ mile

De Baviaansberg. Deze hoogte afgaande, stelden wy onzen cours N ten W ¼ myl door een kloofje; toen was onze cours NNO 1/18 myl, tegen een bergje op; van daar quamen wy in een laagte aan de rivier NW ½ myl tot onder den Baviaansberg,[114.] alzoo genaamt om de Baviaanen, die zich in de spelonken van dit gebergte onthouden. Alhier sloegen wy ons ter neder.

Veel Quartels hier. Deze rustplaats was een kleygrond, wel van gras en hout voorzien. Hier leggende, bevonden wy, dat haar in deze landstreek een menigte van quartels[115.] onthielden, van slaan, veeren, en grootte, de Europische t'eenemaal gelykende.

De Hottentotten, welke wy by ons hadden, gingen daar op ter jagt, stellende haar zelven in een rei, yder met een kerri in de hand, zynde een swaar wandelstokje, jagende het veld langs, en zoo ras zy een quartel opdoen, weten zy de zelve met een ongemeene groote vaardigheid in de vlugt te goyen;[116.]; op de zelve wyze jagen zy patryzen,[117.] haazen, en allerlei klein wild.

Groote Scorpioen. Hier vonden wy een scorpioen, van groote als een Rhynkreeft in Europa, groen van couleur, en haare schaaren met lange hairen bewassen, gelykende zeer fenynig, en vinnig. Dezen dag was onze gegiste cours en verheid N 9 graaden Westelyker 3 mylen.[118.] De gegiste breedte 31---3 min., de lengte 38---35 min., bevonden breedte 31---1 min.

Donderdag den 20 dito

's Morgens met mistig weder vertrokken wy van den Baviaansberg, stelden onzen cours N ten W ¼ myl, en overmits de menigvuldige heuvelen, die wy moesten passeren, waren wy genoodzaakt verscheide maalen van cours te veranderen, als W ten N ¼ myl, NW ten W ⅓ myl, W ¼ myl, en N ⅔ myl.

Doorngeboomte hier. Gedagte heuvelen waren zandige en ook klipagtige gronden, bewassen met ruigte en kreupelbosch. Hier beneden gekomen zynde, vonden wy buiten vermoeden een riviertje[119.] met aangenaam water, 't welk, ten zy met overgroote regentyden, 't eenemaal droog is, daar 'er ter contrarie nu wel 3 voet water in was. Het is langs heenen meest met doorn geboomte, en den oever langs heenen met schoon gras bewassen. 't Heeft zyn uitwatering in de Olifants-rivier, en strekt zich ZZO en NNW marcherende langs 't zelve ontrent ¼ myl ZZO om bequame plaats te

114. Bergh het in 1683 die Baviaansberg bereik en dit aangegee as SB 31° 32′, lengte 38° 57′. Volgens Mossop word die berg nou Gifberg genoem en lê dit by Klawer (sien Calvinia-kaart, ongeveer 31° 47′, 18° 40′). Valentyn se kaart wys dit as Baviaansberg by die sameloop van die Olifants- en Grootdoringrivier (vgl. Mossop, Joernale Bergh, bl. 154, n. 9, en kaart). Volgens 'n later opmerking van Mossop word die berg plaaslik nog Baviaansberg genoem (vgl. Mossop, Joernale Brink en Rhenius, bl. 130 n.). [RH, De K]
115. *Coturnix coturnix*. [RH]
116. Dit laat vermoed dat dit met die kort ‘rackum’ geskied het eerder as met die kierie. [RH]
117. *Francolinus africanus*. [RH]
118. T laat die afstand weg. [RH]
119. Waarskynlik die Troe Troe [S], of die Wiedowrivier op die moderne kaarte. [RH]

vinden, dewyl wy genoodzaakt waren daar door te trekken. Hier over zynde, stelden wy

through a little pass, then NNE 1/18 [sic] mile towards a height. From there NW for ½ mile to a flat on the river below the Baviaansberg, thus named from the baboons that live in its caves. Here we camped, on clay soil well provided with wood and grass. There were many quails here, entirely like those of Europe in song, plumage and size.

The Hottentots with us went hunting there, setting themselves in a line, each with a kerri in his hand (this being a heavy walking-stick) and beating along the flat; and as soon as they put up a quail they threw at it on the wing with exceptional skill; and in the same way they hunt partridges, hares, and all sorts of small game.

Here we found a scorpion, as large as a Rhine-crayfish in Europe, green in colour, its pincers grown with long hairs, looking very poisonous and fierce.

This day our course and distance by reckoning was N 9° Westerly, 3 miles, the calculated latitude 31° 3′, observed latitude 31° 1′, longitude 38° 35′.

Thursday September 20

We set out in the morning in misty weather from the Baviaansberg, and set our course N by W for ¼ mile; and because of the many hills which we must pass, were compelled to change our course repeatedly: W by N ¼ mile, NW by W ⅓ mile, W ¼ mile, and N ⅔ mile. These hills were sandy or rocky soil, grown with bush and scrub. Coming down from them, we unexpectedly found a streamlet of pleasant water, which is entirely dry except in times of unusually heavy rain, and now on the contrary had fully 3 feet of water. It has thorntrees along it for the most part, and its banks are grown with lovely grass. It flows into the Olifants River, and extends SSE and NNW. We marched along it for about ¼ mile SSE to find a convenient place to ford it. Having done this we marched uphill NW by W for ⅓ mile, thence W by N ⅔ mile and NW □ mile over a flat, clay soil for the most part, and so again reached the Olifants River where it flows between high and rocky hills

onzen cours NW ten W ⅓ myl tegen de hoogte opgaande. Van daar W ten N ⅔ myl. Toen NW □ myl; over een vlakte, zynde meest kleygronden, en quamen zoo weder aan de Olifantsrivier, daar de zelve tusschen hooge en klipagtige heuvelen doorstroomt, en haar ZW heenen strekt.

De Bakkelyplaats. Volgens onzen cours van deze plaats een zeer hooge zandberg opgegaan zynde, stelden wy onzen cours NW 1¼ myl, tot in een laagte, genaamt de Bakkelyplaats,[120.] hebbende aan de eene kant de rivier, en aan de andere kant gebergte, waar in mineraal valt,[121.] daar wy ons nedersloegen. De zelve was maar redelyk van gras voorzien. Onze gegiste cours en verheid NW 8 graaden Westelyker 5½ mylen.[122.] De gegiste breedte 30---58 min., en de lengte van 38---14 min., de gemarcheerde weg 6 mylen 21 min.

Vrydag den 21 dito

Gregriquas hier. Bleven wy nog op de rustplaats[123.] leggen, om het volk, dat afgemat was, wat te laaten bekomen, en alle, die zich eenigzins quaalyk bevoelden, te doen cureeren, gelyk men voor dezen op deze plaats gewoon is te doen; nademaal de Ed. Heer Commandeur berigt was, dat zich hier een kraal van Hottentots ophielt, zynde de Gregriquas natie, wiert daar 3 man na toe gecommandeert, om de zelve op te zoeken, en hen te bewegen, dat zy met hunne huisjens en vee by ons zouden komen; maar, daar komende, waren zy (Gregriqua's) dien avond te vooren vertrokken, uit vrees, dat men hun vee hen afnemen zoude, om dat zy tegens hunne Capiteinen, die van de E. Compagnie aangestelt waren, en des zelfs stok met een kopere knop, waar op des Compagnies merk staat, voeren, hadden opgestaan, en der zelver vee ontnomen, om dat de zelve geen vee wilden ruilen, maar dat het uit vrees was, dat wy hun vee zouden nemen, bleek daar uit, dewyl zy zelve in getal ontrent de 30 persoonen met eenige schaapen dien eigen avont nog by ons quamen, na 't scheen, om te vernemen, of op hen iet quaads zou ondernomen worden; en dewyl zy niets konden bemerken, nademaal hen alle vriendschap betoont wiert met 't vereeren van tabak, en 't schenken van brandewyn, resolveerden zy dezen avont nog eenige van de hunnen heenen te zenden, om hunne vrouwen, huisjens, en vee herwaarts te haalen. Bevonden breedte 30 graaden 56 min.,[124.] en lengte van 38---15 min., de gebeterde cours en verheid NW 4 graaden Westelyker 5¾ mylen.

120. 'n Plaas van dié naam word nog op die linkeroewer aangetref (sien Calviniakaart 31° 35′ 18° 27′) teenoor die punt op die regteroewer wat hier bedoel word, onderkant Vredendal. Mossop lokaliseer die Bakkelyplaats ook naby Vredendal. (Vgl. Joernale Bergh, bl. 102 en kaart.) [S, RH]
121. T laat 'waar in mineraal valt' weg. [RH]
122. T het 'westl 5¼ myl gegiste breete 31:16 min: en lengte van 38:14 min:' en laat die res weg. Vir 'min.' sien *supra* voetnoot IV/15. [RH]
123. Nl. Bakkelyplaats, waar die rivieroewer verlaat word. [S]
124. T het 31° 16′ en 5¼ myl as die afstand. [RH]

Saterdag den 22 dito

Van welke vee en melk ruilen. Waren wy genoodzaakt nog hier te blyven, dewyl wy de gedagte Kraal waren verwagtende, om eenige vee, als ook melk voor tabak te ruilen, die dezen namiddag voor een gedeelte alhier by ons quamen, en een Kraal maakten; waar op zy eerlang hun melk, en eenig vee

and extends to the SW. From there we went up a very high sand-hill, and marched NW for 1¼ miles to a flat called the Bakkelyplaats, which has on one side the river, and on the other side hills, in which there are minerals. Here we camped, it being only tolerably provided with grass. Course and distance by reckoning NW 8° Westerly, 5½ miles, calculated latitude 30° 58′, longitude 38° 14′, distance marched 6 miles 21 min.

Friday September 21

We remained here to let the men recuperate somewhat, and to treat all who felt at all ill, as has been the previous custom here. When H.E. learned, that there was here a Hottentot Kraal of the Gregriqua tribe, he sent three men to look for it and persuade them to come to us with their huts and cattle; but when they reached it, they (the Gregriquas) had left on the previous evening, for fear that their cattle should be taken from them, because they had rebelled against the Captains who had been appointed by the Hon. Company and carried sticks with copper knobs on which was the Company's mark, and had taken away their cattle because they would barter none; and that it was for fear lest we should take their beasts was evident, in that they themselves came to us that evening about 30 strong, to learn, as it seemed, whether any harm would be done to them. And since they saw nothing such and all friendliness was shown them by giving tobacco and brandy, they decided to send some of them that evening to bring hither their wives, huts and cattle. Observed latitude 30° 56′, longitude 38° 15′, corrected course and distance NW 4° Westerly, 5¾ miles [for the 20th].

Saturday September 22

We were compelled to remain here to await the said kraal, in order to barter some beasts and milk for tobacco. This morning a part of them came to us and set up a kraal, and soon after brought milk and some beasts for barter. H.E. regaled them with mutton and rice, and gave them a little brandy, with which they made merry all night.

by ons te verruilen bragten. Hier op onthaalden hen de Ed. Heer Commandeur met schaapenvleesch, en ryst, en beschonk hen met eenige bandewyn; waar mede zy hen den geheelen nacht vrolyk maakten.

Sondag den 23 dito

Stonden wy nog ter plaats voorsz, om dat zy ons daags te vooren verzogt hadden nog een dag hier te blyven, en beloofden nog eenig vee aan ons te verruilen, gelyk ook tegen den middag geschiede.

Vrede tusschen hen en andere Hottentots gemaakt. Ondertusschen tragtte de E. Heer Commandeur de questie van de voorgemelde Gregriquas, die voor een gedeelte alhier by malkanderen waren, by te leggen; 't welk, door veel onderrigting van den E. Heer Commandeur, hen zeer aangeraaden wiert, te weten, dat zulks te doen best was, dewyl zy een kleine natie waren, en oorlog onder malkanderen te voeren quaad was, en dat andere Hottentots hen des te gemakkelyker van hun vee konden berooven; waar op zy eindelyk beloofden, het vee, 't welk de Ed. Heer Commandeur tot meer voldoening stuk voor stuk met tabak nog betaalde, aan den voorgedagten Capitein weder te geven, en voorts vreedzaam met malkanderen te leven.

Zeldzaame wyze van hun vee te slagten. Dezen namiddag ging de Ed. Commandeur na de gedagte Kraal; aldaar komende, slagteden zy een schaap tot een afscheidsmaaltyd van een hunner Capiteinen, en baazen, die met ons mede zouden reizen. Dit slagten[125.] ging op deze navolgende wyze in zyn werk: voor eerst leiden zy 't schaap op zyn rug neder, wanneer yemant van hen 't zelve levendig den buik opsnee, en zyn hand toen daar in stak, en haalde het ingewand daar uit, terwyl het schaap nog leefde. Daar na wiert het op een slordige manier het vel aan de eene zyde afgehaalt, en toen het vleesch van 't schouderblad afgevild, en de ribben aan de eene zyde van de ruggestreng afgebroken; toen de zelve een voor een uit het vleesch geschild, het welk zy aan de andere kant op de zelve wyze handelden. De reden, waarom zy het vee, dat door hen geslagt wort, den hals niet afsnyden, is, om het bloed te hebben, dat zy schoon by een verzamelden, opkooken, en dan eeten; ja zelfs in tyden van hongersnood wort de huid mede voor hen gebraaden, en van hen gegeten, zoo dat van een geheel schaap niets weggeworpen wort, dan alleen de drek.

Maandag den 24 dito

Met regenagtig weder 's morgens ten 9½ uuren vertrokken wy van de Bakkelyplaats, en stelden onzen cours NNO ⅓ myl, door een kloof tegen de hoogte op. Daar boven komende stelden wy onzen cours N ten W ⅔ myl,

125. Een van die nogal skaars beskrywings van hierdie onmenslike (maar baie doeltreffende) metode wat eerste deur Schreyer (43, 44) beskryf is. [RH]

Sunday September 23

We still remained here because on the previous day they had asked us to stay for one day more, promising to barter more beasts with us, which also was done about noon.

Meanwhile H.E. tried to compose the dispute of the Gregriquas, part of whom were with us here, counselling them with many arguments that it were best for this to be done, since they were a small tribe, and that it was bad for them to make war among themselves and thus make it easier for other Hottentots to despoil them of their cattle. At last they promised to give back his cattle to the aforesaid Captain (which, in further satisfaction, H.E. paid for one by one with tobacco) and in future to live peaceably with each other.

This afternoon H.E. went to their kraal. When he arrived there, they killed a sheep for a farewell-feast to one of their Captains and leaders who was to come with us. This slaughtering was carried out as follows: First they laid the sheep on its back, and one of them cut open its belly, and thrust in his hand and drew out the intestines while the sheep yet lived. After that the hide was roughly stripped from one flank, the meat cut away from the shoulder-blade, and the ribs on that side broken away from the back-bone and stripped of meat one by one, which they then did on the other flank. The reason why they do not cut the throats of the beasts which they slaughter, is to save the blood, which they carefully collect together, and boil up and eat; and in time of famine even the hide is also roasted and eaten by them, so that of the sheep nothing is thrown away but the dung.

Monday September 24

We set out at 9.30 a.m. in misty weather, and marched NNE for ⅓ mile uphill through a pass. Arriving at the top we went on N by W for ⅔ mile over a large flat, after crossing which we reached a rapid stream, in which former travellers had found little or no water but which on the contrary was now fully 3 feet deep, though the water was brackish. We were busied here for fully 2 hours in getting our carts and waggons through, because of the steep slopes on both banks which we were compelled to cut away to lesser slopes. This stream here extends E and W. From it we marched N for ¾ mile, where we camped, finding here a water-hole: we were therefore compelled to remain here, since there was said to be no other water for 6 or 7 miles. The place was poor in grass, like all our track that day, all being wild and

over een groote vlakte; de zelve over zynde, quamen wy aan een snel afloopend riviertje,[126.] daar by de voorige reizigers weinig of geen water in gevonden is, daar het jegenwoordig ter contrarie wel 3 voeten diep was; doch brak water. Wy waren hier wel 2 uuren bezig, om onze karren en wagens 'er door te brengen, vermits de steile kanten aan wederzyden, die wy genoodzaakt waren schuins af te graven. Dit riviertje strekte zich alhier O en W. Hier van daan stelden wy onzen cours N ¾ myl, alwaar wy ons ter nedersloegen, alzoo wy een kuil met water hier aantroffen, waarom wy hier genoodzaakt waren te blyven, nademaal wy anders nog in geen 6 of 7 mylen water zouden gevonden hebben. Het was hier, en al de weg, die wy gepasseert waren, sober van gras voorzien; zynde alle woest en wild land. Hadden hier ter zyden verscheide groote heuvelen, waar onder een met mineraal. Gegiste cours en verheid[127.] N 3 graaden Westelyker 1½ myl; gegiste breedte 30---50 min., en lengte van 38---14 min.

Dynsdag den 25 dito

Mineraal-Bergen. 's Morgens ten 7 uuren vertrokken wy van deze rustplaats, stelden onzen cours N ten O □ myl, marcherende tusschen 2 bergjes door. Van daar N aan 1/10 myl; toen veranderden wy onzen cours NNO 1/10 myl; van daar N 1/18 myl, en NW ten N □. De bergen tot hier toe aan wederzyden waren alle Mineraal-bergen, houdende, zoo als uiterlyk te zien was,[128.] koper en yzer.

De Hooge Kraal. Waren alhier aan de kloof, die wy met veel omwegen moesten passeeren, als N 1□ myl, daar een plaats lag, genaamt de Hooge Kraal,[129.] alwaar wy Mineraal gevonden hebben, gelykende wel na die van de Amaquas. Toen NW ten N ½ myl, en quamen weder aan een kloof, en stelden door de zelve onzen cours N ten W ⅓ myl; van daar NNW 1/10 en N ¼ myl. Wy veranderden onzen cours NNW ⅓ myl; van daar NW ten N ⅓ myl, en NW ten W ¼ myl. Toen stelden wy onzen cours NW ten N □ myl, en NNW ½ myl, alwaar wy quamen aan een grip[130.] met goed water, daar wy ons ter nedersloegen. Deze plaats was van geen of weinig gras, maar wel van groene bosjens voorzien, daar het vee zich mede behelpen moest, en 't geen ons tot brandhout diende.

Wilde Paarden. De wegen, die wy dezen dag gemarcheert hadden, waren al tusschen en over hooge klip- en zandagtige bergen, alle wild en woest bewassen, op de welke veel wilde Paarden liepen, schynende van verre aschgraauw te zyn. De marsch viel ons dezen dag zeer swaar, alzoo byna tot den avond toe daar over bezig waren.

126. Dit moet die Holrivier wees wat uitloop in die Olifantsrivier soos aangedui op Mossop se kaart. (Vgl. Mossop, Joernale Bergh, bl. 104). [RH, S]
127. T het ‘Noorden 3 gra Oostl’, en 31° 10′ vir die breedtegraad. [RH]
128. I.p.v. ‘waren alle Mineraal-bergen, houdende, zooals uiterlyk te zien was’ het T ‘daer het gebergte soo als 't uytterlyck bleeck meest minerael scheen te syn’. [RH]
129. Soos Bergh in 1683 (vgl. Mossop, bl. 157, 169), en Rhenius in 1724 (Mossop, bl. 132). Dit kom egter nie op die moderne kaarte voor nie. [RH, De K]
130. Die gewone Nederlandse vorm is *greppel,* maar die byvorme *grep, grup* en *grip* bestaan almal nog. Dit beteken 'n sloot vir die afleiding van reënwater. [S]

desert land. Here we had various high hills to the side, one of which with minerals. Course and distance by reckoning N 3° Westerly, 1½ miles, calculated latitude 30° 50′, longitude 38° 14′.

Tuesday September 25

We set out at 7 a.m., marching N by E for □ mile between two hills, then due N 1/10 mile, NNE 1/10 mile, N 1/18 [sic] mile, and NW by N □ mile. All the mountains on both sides thus far were mineral-hills, containing copper and iron as was to be seen from their surfaces. Here we reached a pass, which caused many detours: first N 1□ miles to a place called the Hooge Kraal where we found ore, much resembling that of the Amaquas. Then NW by N for ½ mile to a pass, and through it N by W ⅓ mile, then NNW 1/10 mile, N ¼ mile, NNW ⅓ mile, NW by N ⅓ mile, NW by W ¼ mile, NW by N □ mile, NNW ½ mile, then reaching a channel with good water, where we camped. This place had little or no grass, but many small green bushes with which the oxen had to make do, and which served us for firewood.

All our route this day was between and over high rocky and sandy hills, all densely overgrown, on which ran many wild horses, seeming from a distance to be ashy grey. This was a very tiring day, since we continued our march until the evening. We gave our halt the name of Good Hope, because water was found here by us though by no others, which gave us hope on our return-journey we should again find water here. Course and distance NNW 4° Westerly, 5¼ miles, latitude 30° 41′, longitude 38° 3′.

Wednesday September 26

We set out at 7.30 a.m. and marched N by W for ⅛ mile to a flat named the Eerste Modderkuil, and from it NW ⅓ mile to the Tweede Modderkuil. They were thus named because previous travellers found no water there except in these holes, and it was then very brackish and muddy. From there N by W □ mile, due N ⅔ mile, NNW □ mile, NW by N ½ mile, N by W ½ mile, then arriving below Meerhofs Kasteel, thus named for a person who

De Goede Hoop-plaats. Wy gaven deze plaats den naam van Goede Hoop, om dat alhier by ons, en noit by anderen, water gevonden is, 't welk ons dede hoopen, dat wy in het wederkeeren het zelve zouden vinden. De cours en verheid NNW 4 graaden, Westelyker 5¼ myl.[131.] De breedte van 30 graaden 41 min., en de lengte van 38 graaden 3 min.

Woensdag den 26 dito

De eerste en tweede Modderkuil. 's Morgens ten 7½ uuren braken wy op, en stelden onzen cours N ten W ⅛ myl, tot dat wy quamen in een laagte, genaamt de eerste Modderkuil.[132.] Van daar stelden onzen cours NW ⅓ myl, tot aan de tweede Modderkuil. Zy worden alzoo genaamt, om dat by de voorige Reizigers[133.] aldaar anders geen water gevonden wiert, als in de zelve, 't welk daar toen zeer modderig en brak was.

Meerhofs Kasteel. Van daar namen onzen cours N ten W □ myl, toen regt N ⅔ myl, NNW □ myl; NW ten N ½ myl, en N ten W ½ myl, en quamen toen onder Meerhofs Kasteel,[134.] zynde een berg zoo genaamt na een persoon, die deze landstreek mede heeft bereisd. In de zelve is een groote spelonk, zynde poorts gewyze, door de natuur alzoo gemaakt.

Wit Albast en Marmersteen. De Ed. Heer Commandeur klom boven op de zelve, en bevont, dat de berg zich wel 5 mylen in de lengte uitstrekte met een hooge rug, hebbende aan de eene kant een gang van schoon wit albast, en aan de andere kant rood en wit marmersteen, bruin en wit, ook graauw en wit, als mede geheel witte.

Wy stelden ons zelven alhier ter neder alzoo dezen dag een swaare en moejelyke marsch hebben gehad, ter oorzaak van verscheide zeer hooge bergen, en buiten vermoeden moerasagtige valeyen, die wy over- en doorgetrokken waren; 't welk onze beesten zeer afgemat had. Deze plaats was sober van gras voorzien, en over den grond in de laagte zeer steenagtig, maar bevogtigt met een klein loopend spruitje, dat by anderen noit, dan jegenwoordig alleen, gezien, en welk water eenigzins brak was; doch goed om te gebruiken; en nademaal hier geen geboomte is, waren wy genoodzaakt voor brandhout te gebruiken de ruigte en bosjes, gelyk wy voor dezen dag mede hadden gedaan. De gegiste cours en verheid NNW 2¾ mylen, de gegiste breedte 30---31 min., de lengte van 37---58 min., de gemarcheerde weg 3 mylen.

131. T het ‘westl 3¼ myl’ en 31° 0′ vir die breedtegraad. [RH]
132. Volgens Mossop is dit op Bergh se tweede reis in 1683 ontdek en is waarskynlik die teenswoordige Elandsfontein op SB 31° 15′. Joernaal Bergh, bl. 106 n, 156 n.) [S, De K]
133. O. Bergh in 1682 en 1683. [RH]
134. Volgens Mossop (bl. 109, 157, 169 en kaart) is dit deur Bergh in 1682 benoem, na die chirurg wat saam met die ekspedisies van Dankaert in 1660 en Cruythoff in 1661 was en later 'n tweede ekspedisie in 1661 gelei het. Forbes identifiseer dit as die teenswoordige Mierhoofd, SW van Bitterfontein, Calvinia-kaart, ongeveer 31° 6′, 18° 10′. [RH]

Donderdag den 27 dito

's Morgens ten 8½ uuren met regenagtig weer vertrokken wy van Meerhofs Kasteel, en stelden onzen cours NW heen, door een kloof tusschen twee

travelled over this region. In the mountain is a large cavern made like a doorway by Nature. H.E. climbed to the top, and found that it stretched fully 5 miles as a high ridge, having on one side a seam of lovely white alabaster, and on the other one of marble, red and white, brown and white, grey and white, and pure white.

We camped here because this day we had made a tiring and toilsome march, by reason of the various very high hills and unexpectedly marshy valleys traversed, which had greatly tired our oxen. This place was poorly provided with grass, and the ground very stony in the hollow, but watered by a small flowing brook never previously seen by others but only now, of which the water was somewhat brackish but drinkable; and since there are no trees here we were compelled to use the scrub and bushes as firewood, as also we had done previously. Course and distance by reckoning NNW 2¾ miles, the calculated latitude 30° 31′, longitude 37° 58′, distance marched 3 miles.

Thursday September 27

We set out at 8.30 a.m. in rainy weather and marched NW through a pass between two stony hills. On the same bearing we went on for a reckoned 1⅔ miles, then N by W for ½ mile to a height, where we were compelled to halt because of the toilsome track, stony or marshy on the hills and in the valleys, where the carts and waggons repeatedly stuck fast, this having so completely tired out our oxen, that they could go no further this day. This halt was poor in grass, as was also the route we had passed, but grown with all sorts of useless greenery and bushes. Here we found a small stream, also we had passed several others, but in all the water was brackish, which was thought to be because of the saltpetre in the soils and hills. The country here looks like nothing but a desert, since whichever way ons turns no tree is to be

steenagtige heuvels. Met de zelve cours avanceerden wy na gissing 1⅔ myl, toen was onze cours N ten W ½ myl tot op een hoogte, daar wy genoodzaakt waren te blyven, vermits de moejelyke steenagtige als ook moerassige wegen, zoo wel op de heuvelen, als in de valeyen, daar de karren en wagens menigmaal in bleven steken; 't welk onze beesten t'eenemaal had afgemat, en waren dezen dag onvermogende verder te trekken. Deze plaats zoo wel, als die weg, die wy gepasseert waren, was sober van gras voorzien; maar bewassen met allerhande wilde onbruikbaare groente en bosjes. Alhier wiert door ons een klein riviertje gevonden, gelyk wy 'er ook verscheide gepasseert waren, doch al haar water eenigzins brak; 't welk men oordeelt te komen van de salpeteragtige gronden, en gebergten.

Sonquas. Het land vertoont zich zelven anders niet als een woestyne, dewyl, waar na toe men zich keert, geen boom te zien nog te vinden is; ook wort het niet bewoont, als door Sonquas, die het zelve doorloopen, en zich geneeren met het wild, 't welk hier zeer weinig gevonden wort. Deze Sonquas zyn in dienst, en worden gebruikt van de Amacquas, onder welke natie zy ook behooren. De gegiste cours en verheid NW 5½ graaden Noordelyker 2¼ mylen; gegiste breedte 30---26 min.,[135.] en bevonden breedte 30---38 min., en de lengte van 37---51½ min., de gemarcheerde weg 2½ mylen.

Vrydag den 28 dito

's Morgens ten 7 uuren met moi weder vertrokken wy van onze rustplaats, en stelden onzen cours N ⅓ myl tegen de hoogte opgaande, en om de hoogtens te myden, hadden wy verscheide coursen, als NW ten N ½ myl, NW 1/10 myl, NNW ⅓ myl, N ten W 1/10 myl, en NNW □ myl, tot dat wy quamen aan de laatste Modderkuil, alzoo genaamt, om voorverhaalde reden; en overmits de zelve t'eenemaal was toegegroeid, ordonneerde de Heer Commandeur, den zelven schoon te maaken, om op onze te rugkomst alhier water te vinden, alzoo hier anders geen water was, 't geen bequaam is te gebruiken, als alleen een klein gat onder een klip gelegen, 't geen nog eenigzins brak van smaak is, en weinig in quantiteit. 't Loopend water, dat hier ontrent gevonden wort, was zeer zout, en gaf een reuk als pekel van zich. Dit schoonmaaken verrigt zynde, stelden wy onzen cours N ¾ myl tot op een groote vlakte, daar goed gevonden wiert ons ter neder te slaan, dewyl alhier redelyk goed water gevonden wiert; maar 't gras was alhier zeer sober. Onze gegiste cours en verheid was NO ten W 5 graaden Westelyker 2⅓ mylen.[136.]

Saterdag den 29 dito

Vertrokken wy 's morgens ten 7 uuren van de bovengedagte plaats, en stelden onzen cours N ten W ¼ myl, tegen de hoogte. Daar op zynde, stelden

135. T het 30° 25′ vir die gegiste en 30° 28′ vir die bevonde breedte (vgl. *supra* voetnoot 134), en laat ‘de gemarcheerde weg 2½ mylen’ weg. [RH]
136. Vir die onmoontlike ‘NO ten W’, het T ‘N ten W’. [RH]

seen or can be found. Also it is not inhabited except by the Sonquas that roam across it, subsisting on the game, of which little is found here. These Sonquas here are in the service of the Amacquas and made use of by them, of which tribe they also form a part. Course and distance by reckoning NW 5½° Northerly, 2¼ miles, the calculated latitude 30° 26′, observed 30° 38′, the longitude 37° 51½′, distance marched 2½ miles.

Friday September 28

We set out at 7 a.m., marching uphill N for ⅓ mile. Then we took various courses: NW by N ½ mile, NW 1/10 mile, NNW ⅓ mile, N by W 1/10 mile, NNW □ mile, until we reached the last Modderkuil, thus named for the reasons given above; and since it was entirely overgrown H.E. ordered it to be cleared, so that on our return we might find water here, no other usable water being found here except that from a small spring lying below a rock, which however is scanty, and somewhat brackish. The flowing water hereabouts was all very salty, and stank of brine. This clearing-up being done we marched N for ¾ mile up onto a wide flat, which was found good for a camp since it had passably good water, though the grass was very scarce. Course and distance by reckoning NE by W 5° Westerly [sic], 2⅓ miles.

Saturday September 29

We set out at 7 a.m., and marched uphill N by W for ¼ mile. On the height we marched NNW for 2¼ miles, and then saw before us a small mountain, shaped like a table on the top, and also a number of unusually high mountains which we left to our right.

From our halt to these mountains the soil was sandy for the most part, and full of little hills which we had to pass, through which at that time a small flowing streamlet of pretty good water meandered. Then we marched NNW for 1/10 mile along this mountain, and then through a pass of high sandhills N for 1 mile; and so reached a river called the Kleine Doornbosch River because of the thorntrees here and there along it. Previous travellers had found in it very little or no water, but now on the contrary it was fully 3 feet deep and had a very strong current.

Thence we marched N by W for ⅓ mile along this river, over the foot of a very stony mountain with very few trees, and halted on the far side of it. This day we had exceptionally hot weather, by reason of which we were terribly pestered by a sort of flies called ‘blind flies’, yellow and black in

wy onzen cours NNW 2¼ mylen, en zagen toen voor ons uit een bergje, hebbende boven op de gedaante van een tafel, als mede nog een menigte van bergen van een zeer ongemeene hoogte, en lieten 't zelve op onze regterhand leggen.

Kleine Doornbosch-rivier, en boomen. Van onze rustplaats tot hier aan dezen berg was 't land meest zandig en vol kleine heuvelen, die wy moesten passeeren, het welke jegenwoordig doorslingert wort met een klein loopend riviertje, voorzien met redelyk goed water. Toen stelden wy onzen cours langs gedagten berg NNW 1/10 myl, marcheerden zoo door een kloof van hooge zandige heuvelen, onzen cours N 1 myl zynde, en quamen aan de rivier, genaamt de kleine Doornbosch-rivier,[137.] om de doornboomen, die langs de zelve hier en daar gevonden worden. De voorige Reizigers hebben hier geen, of zeer weinig water daar in gevonden, daar het nu in tegendeel op verscheide plaatzen wel 3 voeten diep was, en zeer hard afloopt.

Zeldzaame Vliegen, en Bloemen. Hier van daan stelden wy onzen cours N ten W ⅓ myl langs gedagte rivier, over de voet van een zeer klippigen berg, bezet met eenige zeer weinige boomen, van waar wy door de rivier heenen marcheerden, en ons zelven aan de overkant ter neder sloegen. Wy hadden dezen dag uitnement warm wêer, waar door wy schrikkelyk gequelt wierden van een soort van vliegen, blinden genaamt, van couleur geel en ook swart. Zy steeken met een angel, die zy aan de kop hebben, tot groote plaag van menschen en beesten, en die volgens onderrigting der Hottentots, zoo lang hier gevonden worden, tot dat 'er een soort van bloemen, de goudsbloemen in 't Vaderland zeer wel gelykende, begint te verwelken, wanneer die vliegen 't eenemaal verdwynen. Deze onze rustplaats was zeer sober van gras voorzien, maar meest bewassen met wilde ruigte, oneetbaar voor het vee. De gegiste cours en verheid N ten W 3 graaden Westelyker 3½ mylen; de gemarcheerde weg 3 mylen 56 min.;[138.] de gebeterde cours en verheid van den 28sten dito tot dato dezer N ten W 6 graaden, Westelyker 5⅓ mylen, de bevonden breedte[139.] van 30---5 min., en lengte van 37---39½ min.

Sondag den 30 dito

's Morgens ten 7 uuren met mooi weer vertrokken wy van de voorsz rivier, en stelden onzen cours NNW ¼ myl; van daar NW □ myl tot op een hoogte; veranderden toen onzen cours, om een andere hoogte heen, W ten N ⅓ myl. Van daar NW ¼ myl tot over een hoogen heuvel, en stelden toen onzen cours NNW 1/18 myl, en Westelyker 1/20 myl. Van daar N ten W 4/12 myl, tot op een zeer hoogen heuvel, daar wy de

137. Uit die roetekaart blyk dat dit die teenswoordige Swart Doringrivier is, 'n suidelike sytak van wat ons nou Groenrivier noem, maar wat by Bergh (1682) Groene Doornbos-rivier heet, en by Van der Stel Groote Doornbosch-rivier. In 1683 noem Bergh dit op sy heenweg Doornbosrivier en op sy terugweg Groenrivier. [S] Vgl. Mossop, Joernaal Rhenius, bl. 142-143.
138. T het '3½ mylen', waardeur dit duidelik word dat 'min.' een of ander breuk van 'n myl is, waarskynlik 1/60° soos Wa (vgl. *supra* voetnoot IV/15) aan die hand doen. [RH]
139. T het 'bevonden breete 30:25 min: en lengte van 37:58½ min: gebeterde cours en veerheyt vanden 28: d^{o} tot dato deser N ten W 6 gra: westl 5⅓ myl'. [RH]

zee WZW van ons af zagen naar gissing 6 mylen. Van hier namen wy onzen cours NNW 1/10 myl, van daar NW

colour. They sting with a barb on their heads, and are a great plague to men and beasts; and according to information from the Hottentots they are found here until a certain flower, very like the marigolds in Holland, begins to wither, when they suddenly disappear. This halt was very poor in grass, and for the most part overgrown with dense scrub which the cattle could not eat. Course and distance by reckoning N by W 3° Westerly 3½ miles, the distance marched 3 miles 56 min.: corrected course and distance from the 28th until today N by W 6° Westerly, 5⅓ miles, the observed latitude 30° 5′, the longitude 37° 39½′.

Sunday September 30

We set out at 7 a.m. in fine weather, and marched NNW for ¼ mile, then NW □ mile up onto a height, W by N ⅓ mile around another height, NW ¼ mile over a high hill, NNW 1/18 mile, Westerly 1/20 mile, and N by W for 4/12 [sic] mile onto a very high hill, from which we saw the sea WSW of us, at a guess 6 miles away. Thence NNW 1/10 mile, NW □ mile, WNW ⅓ mile to a streamlet along which we marched NNW for ⅓ mile; and having passed this we made for a height W by N for 1/10 mile. Thence [N by W] 1/20 mile, NW ⅔ mile, NW by N ⅓ mile, NNW 1/12 mile, again NW by N ⅓ mile, NW ⅓ mile. From there uphill NNW ⅓ up onto the height, and from this due N for 1/18 mile to the Groote Doornbosch River, where we halted. The reason for these many changes of course was the high mountains which we could not cross, so that we were compelled to seek out all the passes and depressions we could find. The mountains and tracks passed this day were rocky and sandy, and without any trees whatever. Our halt had little grass, but abundance of such firewood as is found hereabouts. Course and distance by reckoning NW by N 4° Northerly, 4 miles. No sight was taken.

Monday October 1

We set out in the morning in fine weather, marching NNW for ½ mile along the said river, which we forded. Thence N by E □ mile, where we must again

□ myl en WNW ⅓ myl, alwaar wy aan een spruitje quamen, 't welk wy langs marcheerden en NNW ⅓ myl, en door het zelve zynde, trokken jegens een hoogte op W ten N 1/10 myl.

De groote Doornbosch-rivier. Van daar stelden onzen cours N ten W 1/20 myl, en NW ⅔ myl. Toen NW ten N ⅓ myl; van daar NNW 1/12 myl. Toen wederom NW ten N ⅓ myl, en NW ⅓ myl, van daar marcheerden wy tegens de hoogte op, en stelden onzen cours NNW ⅓ myl, met de welke wy op de hoogte quamen, en gingen van de zelve regt Noorden 1/18 myl, tot aan de groote Doornbosch-rivier,[140.] alwaar wy ons ter nederstelden. De oorzaak van deze menigte coursen was 't hoog gebergte,[141.] over de welke wy onmogelyk konden komen, en dierhalven genoodzaakt waren alle klooven en laagtens te zoeken, die te bekomen waren. De gebergten en wegen, door ons dezen dag gepasseert, waren klip- en zandagtig, en met geen de allerminste boomgewassen. Deze onze rustplaats was weinig van gras voorzien; maar overvloedig van hout, 't welk hier langs gevonden wort. De gegiste cours en verheid NW ten N 4 graaden, Noordelyk 4 mylen, geen hoogte bekomen.

Maandag den 1 October

's Morgens met mooi weder vertrokken wy van onze rustplaats, en stelden onzen cours NNW ½ myl, langs voorgedagte rivier, de welke wy doortrokken. Van daar N ten O □ myl, alwaar wy de rivier weder door moesten trekken. Toen was onze cours NO ten N ½ myl, alwaar wy ons genoodzaakt vonden gedagte rivier weer te passeeren. De oorzaaken van het dikmaals door deze rivier trekken, waren deze, voor eerst de groote klippen, waar mede zy aan weerzyden bezet was; en ten anderen, om dat de zelve slangs wyze tusschen de heuvelen doorvliet, als mede de menigvuldige spruitjens, die van 't gebergte hier inkomen, en alzoo de wegen diep en onbequaam maaken, om te bereizen, waar door verscheide van onze karren en wagens reddeloos zyn geworden, die met groote moeite nog zoo veel wierden gerepareert, dat zy ter naauwernood op een rustplaats quamen. Over dezen korten gemarcheerden weg waren wy van 's morgens vroeg tot naarmiddags ten 3 uuren doende, alwaar wy van de rivier af marcheerden, en de zelve ter regter hand van ons lieten leggen. Als wy onze reize wederom begonnen voort te zetten; was onze eerste cours N ten O ½ myl, van daar N ½ myl tusschen het gebergte door; toen NNO □ myl, jegens en langs een rug van een hoogen zandigen heuvel. Van daar stelden wy onzen cours N ten W 1/10 myl, en quamen weder aan de gedagte rivier; toen was onze cours regt N 1 myl langs de zelve rivier, aan welke wy kampeerden. Hadden een hoogen spitzen berg NNO van ons, leggende regt voor een kloof, die wy

140. D.i. Groenrivier (sien *supra* voetnoot 137). Vgl. Mossop, Joernaal Bergh, bl. 125, 159, 167 en kaart. [S, RH]
141. Tussen Groenrivier en Garies. [De K]

ford it, and again after marching NE by N for ½ mile. The reasons for the repeated fordings of this river were, firstly the high rocks which it had on each side, and secondly because it meanders through the hills: also the many brooks which here flow in from the hills and make the tracks miry and difficult to pass, whereby various of our carts and waggons were damaged. These we repaired with great toil just so far that at a pinch they could reach a halting-place. This short march occupied us from early morning to 3 p.m., when we turned away from the river, leaving it on our right. Resuming our journey we first marched N by E ½ mile, then N ½ mile between the mountains, NNE □ mile towards and along the ridge of a sandy hill. Thence we marched N by W for 1/10 mile and again reached the said river, and then due N for 1 mile along it, where we camped. There we had a sharp-peaked mountain to the NNE, and straight in front of us a pass which we must traverse. The mountains seen and passed this day were nearly all almost entirely of massive rock. The Doornbosch River is thus named for the many tall thorntrees along it. This river, as we learnt here, has its source in the mountains which we had to our N, and is fed by a number of brooklets which flow into it on both sides from the hills, and it then flows into the sea. Previous travellers found no water in this river except in the furrows and holes, whereas on the contrary it was now very deep and ran swiftly.

While here we perceived a fire in the evening, at which H.E. sent a Serjeant with 10 men and some of the Hottentots with us, to investigate what this might mean: he returned after about 3 hours, and with him one Sonqua of the Amacquas, reporting that he had seen fully 20 such Sonquas together, to whom he sent one of his Hottentots in order (as ordered by H.E.) to induce them to come to us, with the promise that no harm would be done them. But as soon as they saw him they took to flight in alarm, although he called to them to stay, leaving behind them all their weapons, bows and arrows and assegais. On seeing this the Serjeant at once followed after them, and called to his Hottentots that they should try to capture one of them if possible; and they overtook this one Sonqua and brought him.

moesten passeeren. Het gebergte, dat wy dezen dag gezien hebben, en gepasseert waren, was meest ja byna geheel van massive klipsteen.

Groote Doornboomen. De meergemelte Doornbosch-rivier wort alzoo genaamt, om de menigvuldige groote Doornboomen, die langs de zelve gevonden worden. Deze rivier, zoo men hier bevint, neemt zyn oorsprong uit het gebergte, dat wy N van ons hadden, en wort vermeerdert met menigte van spruitjens, die langs heenen van het gebergte ter wederzyden daar in vloejen, en komt dan haar water in zee te loozen. De voorige Reizigers hebben in deze rivier geen water, als alleen in grippen en kuilen, gevonden; daar de zelve nu in tegendeel zeer diep is, en snel afloopt.

Sonquas. Hier leggende[142.] wierden wy in den avontstond een vuur gewaar, waar op de Ed. Heer Commandeur een sergeant met 10 man, en eenige van de by ons hebbende Hottentots, commandeerde, om te vernemen, wat zulks mogt beduiden, die, na dat hy ontrent 3 uuren had uit geweest, weer te rug quam, by hem hebbende een Amacquas Sonqua, en rapporteerde met eenen, dat hy wel 20 diergelyke Sonquas by malkanderen gezien had, na de welke hy een van zyne Hottentots voor uit zont, om, volgens ordre van de Ed. Heer Commandeur, aan hen te verzoeken, om by ons te komen, en hen te beloven, van hen geen quaad te zullen doen; maar zoo ras zy hem gewaar wierden, al schoon hy hen toeriep, dat zy zouden blyven staan, namen zy egter zeer verbaast de vlugt, en lieten al hun geweer van pyl, boog, en hazagaai agter. De sergeant, zulks ziende, volgde hen aanstonts agter na, en riep tegen zyn Hottentots, dat zy, zoo 't mogelyk was, een van de zelve zouden zien te krygen, die dan dezen voorgemelden agterhaalden, en tot hem bragten. De Ed. Heer Commandeur liet hem wel onthaalen, en met eenen ondervraagen, waarom zy wegvloden; maar dezen had de schrik zoodanig bevangen, dat hy in langen tyd niet een woord spreken konde, waarom hy dan dezen nacht by ons gehouden wiert. Dezen dag was onzen gegiste cours en verheid N ten O 2 mylen 45 min.[143.]

Dynsdag den 2 dito

Swaar geboomte. Bleven wy hier leggen,[144.] om onze gebrokene wagens en karren wederom te herstellen, waar toe hier bequaame gelegenheid was, dewyl 't geboomte hier swaar genoeg viel, om assen, tangen, disselboomen, en 't geen wy verder van nooden hadden, te maaken, en ook wel, om tot timmeragie gebruikt te worden.

De bovengedagte Sonqua, dien wy dezen nacht by ons hadden gehouden, zont de Ed. Heer Commandeur met een van onze Hottentots uit, om te zien, of hy zyne kameraaden, die den voorigen nacht gevlugt waren, konde vinden,

142. Nog altyd die Groote Doornbosch-rivier. [S]
143. Hier stem Wa saam met die gedagte dat ‘min.’ 1/60 van 'n myl is: vgl. *supra* note 15 en 138. T voeg hier by ‘geen hoogte bekomen’. [RH]
144. Nog altyd die Groote Doornbosch-rivier. [S]

H.E. had him well entertained, and at once asked, Why they took to flight? But terror had so laid hold on him that for a long time he could not speak a word, wherefore he was kept by us that night. This day our course and distance by reckoning was N by E, 2 miles 45 min.

Tuesday October 2

We remained here to repair the broken waggons and carts, for which this was a convenient opportunity, since the timber here was heavy enough to make axles, shafts and booms, and whatever else we had need of, and also indeed for carpentry.

H.E. sent out the Sonqua whom we had kept with us that night, with one of our Hottentots, to see if he could find his comrades who had fled on the previous night and bring them along to us, giving him some tobacco as a gift for them in token of our friendship. Shortly after he left we saw three fires burning on the other side of the river, at which our Hottentots at once set out with their bows and arrows and assegais, to discover who might be there. As they came up towards the mountain those who were by the fires took to flight, being 5 of the aforesaid Sonquas; but at last by calling out to them that no harm would be done them, they stopped, and decided to come to us. Meanwhile there returned those whom we had previously sent out, and with them the rest of the Sonquas. They were all very thin and lightly built, owing to the great hunger and hardship they suffer. They eat only the bulbs of a flower which they call ajuintjes, and tortoises, and certain large caterpillars, as also locusts, which are found here in abundance.

H.E. had a sheep killed for them, and cooked with bread and rice, with which they were regaled, and which they ate so greedily that it seemed as if

en mede tot ons brengen, hem gevende eenige tabak, om aan hen te vereeren, ten teeken van vriendschap. Korten tyd na zyn vertrek zagen wy aan den overkant van de rivier drie vuuren branden, waar op onze Hottentots aanstonts met hunne pylen, boogen, en hazagaajen, los gingen, om te vernemen, wie aldaar mogte zyn. Zoo als zy tegen den berg opliepen, namen zy, die by het vuur waaren, namelyk 5 van de voornoemde Sonquas, de vlugt; doch eindelyk door het toeroepen van hen geen quaad te doen, bleven zy staan, en resolveerden tot ons te komen. Ondertusschen quamen zy, die wy te vooren hadden uitgezonden, wederom, by hen hebbende de resterende Sonquas.

Spys dezer Sonquas. Zy waren alle zeer mager en tenger van gedaante, komende van den grooten honger en ongemakken, die zy lyden. Zy eeten niet anders, als bollen van de bloemen, die zy ajuintjes noemen;[145.] ook schildpadden, en een zekere groote soort van rupzen, mitsgaders sprinkhaanen, die hier in menigte gevonden worden.

De Ed. Heer Commandeur liet voor hen een schaap slagten, en 't zelve met ryst en brood koken, waar mede zy getracteert wierden; 't welk zy zoo gulzig opaten, dat het scheen of zy noit zouden verzadigt worden. Daar na beschonk hy hen met eenige brandewyn, waar mede zy zich vrolyk maakten, danzende, zingende, en schreeuwende op een zeer vreemde wyze, niet anders konnende afgebeeld worden, als een party hokkelingen, die eerst van stal komen.

Het is buiten bedenken, en ook volgens hun eigen bekentenis, de eenigste vrolyke dag geweest, die zy hun leven lang gehad hebben. Onze gegiste cours en verheid was van den 30sten September tot dato dezes N ten O 2¾ graaden Noordelyker 6 2/4 mylen.[146.] De gegiste breedte 29---41 min., en lengte van 37---51 min., de gebeterde cours en verheid NNO 3 graaden, Noordelyker 4¼ mylen; behouden lengte van 37---51 min., en bevonden breedte van 29---49 min.

Woensdag den 3 dito

Keert weder. 's Morgens vertrokken wy van onze rustplaats, die wy den naam gaven van Keert weder, alzoo de voorige Reizigers hier ontrent zyn weder te rug gekeert,[147.] om dat de bergen, die wy voor uit zagen, onbereisbaar zyn, en ten anderen, dewyl het pad hen onbekent was, daar hen deze Natien geen aanwyzing van wilde doen.

Wy stelden onzen cours NW ten W □ myl door een kloof van hoog steenagtig gebergte, 't welk wy aan de eene zyde voor een gedeelte ommarcheerden N ten W

145. Lees ‘die wy ... noemen’. Gewoonlik gebruik vir die een of ander lid van die Iridaceae, destyds gewoonlik *Sisynrichium* genoem. [RH] Meer spesifiek *Moraea edulis longifolia*. [De K]
146. T gee nie hierdie afstand nie, sodat die klaarblyklike fout nie reggestel kan word nie. [RH]
147. Rusplek aan die Groote Doornbosch- of Groenrivier, terugkeerplek van ‘de voorige Reizigers’. Let wel: Van der Stel se gegewens oor sulke sake kan blykens die stelligheid van sy berigte, nie net op Bergh se sober joernale berus nie, maar is duidelik ook op mededelings van ooggetuies gebaseer. Dit spreek trouens wel vanself dat hy een of meer deelnemers aan Bergh se reis(e) sal saamgeneem het; om so iets te versuim sou 'n onvergeeflike fout in sy sorgvuldige voorbereiding gewees het. [S] Waarskynlik word na De la Guerre en sy reis in 1663/4 verwys. 'n Afskrif van die joernaal is in die Kaapse Argief. Die rusplek word egter nie gelokaliseer nie. [RH]

□ myl; van daar NW ½ myl, tegen een zeer hoog gebergte opgaande, zynde zeer klippig, en tusschen de zelve enkele moerassen, daar karren en wagens geduurig tot aan de assen toe inzakten.

they would never be sated. Afterwards he gave them a little brandy, with which they made merry, dancing, singing and shrieking in a very strange manner, to be compared only with a party of yearling calves just let out of their stable.

It was undoubtedly, as also by their own admission, the only joyful day that they had passed in all their life. Course and distance by reckoning from September 30th until today N by E 2¾° Northerly, 6 2/4 miles [sic], the calculated latitude 29° 41′, longitude 37° 51′: corrected course and distance NNE 3° Northerly, 4¼ miles, the observed longitude 37° 51′, latitude 29° 49′.

Wednesday October 3

We set out in the morning from this halt, which we named Keert Weder, since previous travellers turned back about here, by reason of the impassability of the mountains which we now saw before us, and because this tribe would give them no guidance.

We marched NW by W for □ mile through a pass in the high rocky mountains, along part of which we marched N by W □ mile: from thence NW ½ mile uphill towards a very high mountain, the track having many large rocks with some marshes between them, where the carts and waggons continually sank in to their axles.

Reaching the top of this mountain we marched N ⅛ mile and NW to N 1/10 mile, thence downhill N to W 1/12 mile, and WNW ½ mile to a hollow, which was somewhat marshy. We were compelled to camp here, firstly because there was good water and tolerable grass, and secondly because it was already 4 p.m.

Boven op den berg zynde, was onze cours N ⅛ myl, en NW ten N 1/10 myl, in 't afgaan van den zelven N ten W 1/12 myl, en WNW ½ myl, tot in een laagte, die mede eenigzins moeraszig was. Wy vonden ons genoodzaakt alhier te kampeeren,[148.] voor eerst, om dat alhier goed water, en redelyk gras, ten anderen, om dat het al 4 uuren in de namiddag was.

Aloëboomen. Deze bergen, die wy over gemarcheert waren, zyn hier en daar bewassen met aloëboomen, en, zoo ons de Sonquas onderrigtten, waren de meeste bergen alhier met diergelyke boomen bezet. Zommigen zyn van stam wel 15 of 16 voeten hoog, ook minder en meerder. Terwyl wy nog op de marsch waren, quamen de voorgedagte Sonquas, die dezen morgen van ons gescheiden waren, met hunne vrouwen en kinderen weder by ons. De Ed. Heer Commandeur liet hen, gelyk hy den voorigen nacht gedaan had, wel onthaalen, waarom door hen niet minder wiert gezongen, en geschreeuwt, als voorleden. Onze gegiste cours en verheid NW 5 graaden Noordelyker 1¾ myl. De gegiste breedte 29---42 min., en lengte van 37---48 min.

Donderdag den 4 dito

Amacquas. 's Morgens ten 7½ uuren vertrokken wy van de bovenstaande plaats,[149.] en stelden onze cours regt N 1 myl, tot op een hoogte, alwaar wy ons ter nedersloegen. Deze plaats was van gras, als mede van goed water, wel voorzien. Wy bleven hier leggen, om dat ons van de Sonquas berigt was, dat hier ontrent eenige Kraalen van de Amacquas waren. De Ed. Heer Commandeur zont aanstonts 4 van onze by hebbende Hottentots uit, om die Kraalen op te zoeken, hen medegevende tabak, en pypen, om aan de Capiteinen van de gedagte Kraalen te vereeren, en met eenen hen te verzoeken, om by ons te komen. Tegen den avont quamen eenige Amacquas, onder welke mede een zoon van eenen Capitein *Nonce* was, by ons, wiens Kraal, zoo zy zeiden, digt by ons lag, en dat nog 5 andere Kraalen van verscheide Capiteinen by malkanderen dieper landwaart in lagen, die voorgegeven hadden, om ons, wanneer wy in hun land quamen, aan te tasten, en ons al ons vee af te nemen. De Ed. Heer Commandeur onthaalde deze Amacquas geheel beleeft, hen tracteerende met brandewyn, tabak, en spys, daar mede zy den ganschen nacht optrokken. Onze cours en verheid was N 1 myl, de gegiste breedte 29---36 min.,[150.] en de lengte van 37---41 min.

Vrydag den 5 dito

Capitein Nonce, en 't geval met hem, en zyn zoon. Bleven wy alhier leggen, om onze uitgezondene Hottentots in te wagten. Ook vertrokken de voornoemde Amacquas weder te rug na hunne Kraal. Op den agtermiddag quam de Capitein *Nonce* zelf by ons, by hem hebbende een groote party van zyne

148. Omtrent 4 myl van Keertweder. [S]
149. Omtrent 5 myl van Keertweder. [S]
150. Ongeveer 5 myl van Keertweder. [S]

The hills over which we had marched are grown here and there with aloe-trees, as also are most of the hills here, according to the Sonquas, some of the trunks being fully 15 or 16 feet high. While we were still on the march those Sonquas who had left us that morning again came to us with their wives and children. H.E. had them well received, as he had done on the previous night, whereby they no less sang and shrieked than before. Course and distance by reckoning NW 5° Northerly, 1¾ miles, the calculated latitude 29° 42′, the longitude 37° 48′.

Thursday October 4

We set out at 7.30 a.m., and marched N for 1 mile up onto a height, where we halted, this place being well provided with grass and water. We remained here because we were told by the Sonquas that some kraals of the Amacquas were near here. H.E. at once sent out 4 of the Hottentots who were with us to find these kraals, giving them tobacco and pipes to be given to the Captains of these kraals, at the same time asking them to come to us. Towards evening some Amacquas came, among whom was the son of a Captain *Nonce,* whose kraal, they said, lay close to us; and that five other kraals of various Captains lay together further inland, who had declared that they would attack us if we entered their land, and take our cattle. H.E. received these Amaquas very civilly, regaling them with brandy, tobacco and food, wherewith they made merry all night. Course and distance N 1 mile, the calculated latitude 29° 36′, the longitude 37° 41′.

Friday October 5

We remained here to await the Hottentots sent out: also the Amacquas returned to their kraal. In the afternoon Captain *Nonce* himself came to us, with a large party of his retainers and various of their wives and children. He himself rode on a draught-ox, and had with him 11 milch-cows, and 1 ox which carried his baggage. He entered H.E.'s tent, desiring to offer him a sheep and a can of milk, whereat H.E. asked whether he were inclined for barter. He replied that he had no cattle, and was a poor devil, to which

oppassers, als mede verscheide van hunne wyven en kinderen. Hy zelf, rydende op een draag-os, had nog by zich 11 melkgevende koejen, en 1 os, welke zyne bagagie voerde. Hy trad dan by den Ed. Heer Commandeur in de tent, hem willende vereeren een schaap, met een kan melk; waar op de Ed. Heer Commandeur hem vraagde, of hy genegen was te ruilen; hy antwoorde geen vee te hebben, en een armen Duivel te zyn; waar op de Ed. Heer hem antwoorde, *dat hy zyn schaap en melk dan houden zoude; dat onze Natie van die natuure was, dat zy van geen armen iets nam, maar wel gaven, en dat hy hem dierhalven onthaalen zou met zyn eigen schaapen;* op welk antwoord hy geheel verzet stont, niet wetende wat te maaken, liet hy aanstonts 6 schaapen voor de tent brengen, om die te vereeren, 't welk hem mede afgeslagen wiert.

Hy dan verzoekende, dat de Heer Commandeur de zelve zoude aannemen, daar by zeggende, *dat hy vee overvloedig had, om te verruilen, en dat hy niet van die gene was, die hadden willen oorlog voeren,* evenwel daar by voegende, *dat hy hier Meester was, en de Heer Commandeur aan de Kaap;* waar op dan aanstonts de mine wiert gemaakt, om op te breken, met bedreiging van na zyn Kraal te marcheeren, en te zien, wie Meester zoude wezen, hy ofte wy; van welke woorden hy geheel verbaast wiert, en veel beleefder begon te spreken, en zeide, *dat de andere Capiteinen zulks hadden gezegt; maar hy niet*. Hy zont zyn zoon na de Kraal, om die te doen opbreeken, en daar mede by ons te komen leggen. De Ed. Heer Commandeur liet hem en haar alle tracteeren, met welk tractement zy wel in hun schik waren, en toonden groote genegenheid voor ons te hebben.

Saterdag den 6 dito

Jonker, en Rabi. Quam de zoon van gedagten Capitein *Nonce* weer by ons, voorgevende, dat de Kraal, daar hy na toe geweest was, om die te haalen, niet kon komen, ter oorzaak van de groote moerassen, die onderweeg waren, strydende t'eenemaal tegen de reden, daags te vooren door hem gevoert, zeggende *het zelve een zeer bequamen weg te zyn, om 'er voor ons met karren en wagens door te komen;* uit welke reden men kon merken, dat hy schelmstukken met ons voor hadde, te meer, om dat hy de voorige Reizigers[151.] met verscheide quaade bejegeningen had onthaalt. Deze wort in de wandeling *Jonker* genaamt. Hy toonde met alle zyne daaden geen het minste ontzag voor zyn vader te hebben, de welke moest swygen, wanneer hy begon te spreken. De Ed. Heer Commandeur hier op lettende, beval hem te swygen, en zyn vader te laaten spreken. Waar op hy antwoordde, *dat hy Capitein was, maar zyn vader niet*. Door deze, en meer quaade streeken, die wy aan hem bemerkten, liet hem de Ed. Heer Commandeur, beneffens nog een van de zelve Kraal, die zy *Rabi* noemden, zynde mede een van de voornaamste belhamels, in arrest nemen. Ook wiert met eenen goedgevonden,

151. Nie geïdentifiseer nie: beslis nie De la Guerre in 1663/4 nie. [RH]

H.E. replied, *That he should then keep his sheep and milk, that our Nation was of such nature that it would take nothing from any poor man, but rather give to him, and that for that reason he would entertain him with his own* [*H.E.'s*] *sheep*. At this he was altogether disconcerted, not knowing what to make of it, and at once had 6 sheep brought to the front of the tent to offer them, which were also refused.

He then desired H.E. to accept these, saying, *That he had abundance of beasts for barter, and that he was not one of those who had wished to wage war,* adding also, *That he was the Ruler here, and H.E. at the Cape*. At this a show was at once made of striking camp, with the threat of marching on his kraal to see who should be the Ruler, he or we. By this he was entirely astonished, and began to speak much more politely, saying, *That the other Captains had said this, but not he*. He also sent his son to the kraal to have it struck and brought to lie near us. H.E. had him and all the others entertained, with which they were well content, and seemed to have a great inclination towards us.

Saturday October 6

The son of the said Captain *Nonce* came again to us, asserting that the kraal which he had gone to bring could not come, on account of the great marshes on the way, entirely contradicting what he had said on the previous day, *That it was a very convenient track for us to pass with carts and waggons*. From this it could be seen that he had some roguery in mind against us, the more so in that he had ill-received previous travellers. He was popularly called *Jonker*. He showed in all his actions not the least respect for his father, who must be silent when he began to speak. Seeing this H.E. ordered him to be silent and let his father speak: to which he replied, *That he was the Captain, not his father*. Because of these and other evil tricks which we observed in him, H.E. had him put in arrest, together with another of the same kraal whom they called *Rabi,* being another of the principal ringleaders. It was also at once decided to send the next day a Serjeant with 20

om des anderen daags 1 sergeant met 20 man na de Kraal te zenden, om te zien, of zy met goedheid by ons wilden komen, om, by weigering, de zelve met geweld te dwingen.

Sondag den 7 dito

's Morgens met het aanbreeken van den dageraad vertrok de gedagte sergeant met zyn manschap, om de Kraal op te zoeken, die 's namiddags met de zelve weder te rug quam, zynde wel voorzien van melkbeesten; doch niet meer als redelyk van ossen en schaapen. De sergeant rapporteerde, als hy by de Kraal quam, dat veel van de zelve de vlugt namen, waar op hy haar door zyn byhebbende Hottentots dede zeggen, dat hen geen quaad zoude geschieden, zoo zy goedwillig medegingen; ondertusschen zich meester maakende van al hun geweer. Zy, zich dan overmeestert ziende, braken hunne Kraal op, om mede te marcheeren, en verzekerden zulks waar te zyn, dat de wegen t'eenemaal onbruikbaar waren, om met wagens of karren 'er door te komen; waarom zy genoodzaakt waren geweest verscheide draagossen, die met hun Kraalsgoed beladen waren, te ontpakken.

De Ed. Heer Commandeur dede den voorgedagten *Jonker* weder by hem in de tent brengen, vraagende, wat reden hy had, om aan ons een verkeert pad te wyzen. Hy ontkende het zelve oit gezegt te hebben, daar zyn volk in tegendeel 't in zyn bywezen bekende, en leiden hem met eenen te last, dat hy niet in de Kraal was gekomen, om die te haalen; maar last gegeven had, dat zy preparatie zouden maaken, om weg te trekken. Ook dat hy eenige van zyn volk na de andere Kraalen gezonden had, om de zelve te bewegen, dat zy niet zouden opbreken, om by ons te komen, alzoo hy voorgaf wel te weten, dat wy niet goeds met hen voorhadden.

Nonce als Capitein aangestelt. Hier uit bleek klaarlyk, dat hy voorgenomen had, ons te misleiden, en op te houden, waar op hy dan met swaare bedreiging van straffe nog vast gehouden wiert, en zyn vader in tegendeel aan het volk van de Kraal voorgestelt, dat zy den zelven weder voor hunnen Capitein zouden erkennen, en niemant anders, daar zy, zoo 't scheen, niet wel toe konden verstaan; maar eindelyk met dreigementen 'er toe gedwongen wierden om zulks nog te doen.

Maandag den 8 dito

Waren wy genoodzaakt alhier nog te blyven leggen, om dat onze uitgezonden Hottentots niet weder quamen, die wy genoodzaakt waren in te wagten, om dat zy bescheiden waren op deze plaats weder by ons te komen. Ondertusschen quam de gedagte Capitein *Nonce* met beesten, schaapen, en melk, om 't zelve aan ons te verruilen. Zont mede twee van zyn Kraals volk

men to the kraal, to see if they would come peaceably to us, or, if they refused, to force them to do so.

Sunday October 7

At dawn this Serjeant left with his men, to seek for the kraal, and returned in the afternoon with it, being well provided with milch-cows but only tolerably with oxen and sheep. He reported, that when he reached the kraal many took to flight from it, whereat he had them told by the Hottentots with him that no harm would be done them if they came peaceably with him, at the same time seizing all their weapons. Seeing themselves overpowered, they struck the kraal to go with him. They assured us that it was true that the roads were entirely impassable for waggons or carts, so much so that they had been compelled to unload various of the draught-oxen which were carrying their gear.

H.E. had the aforesaid *Jonker* brought again to his tent, asking him What reason he had for showing us a false path? He denied ever having said this, whereas on the contrary his folk admitted it in his presence, and unanimously accused him of having come to the kraal, not to fetch it, but rather to give orders that they should make ready to move away. Also that he had sent some of his people to the other kraals to induce them not to come to us, since he asserted that he well knew, that we intended them nothing good. From this it was clearly evident that he had intended to mislead and delay us, so that he was still kept prisoner with the threat of severe punishment; and in his place his father was presented to the people of the kraal to be recognised as their Captain, and no one else. This, it seemed, they could not well accept, but at last they were compelled by threats to do so.

Monday October 8

We were compelled to remain here since our Hottentots sent out had not returned, whom we must await since they were appointed to come back to us here. Meanwhile Captain *Nonce* came with cattle, sheep and milk, to barter

uit, om te vernemen, waar de andere Capiteinen zoo lang mogten blyven, en met eenen doende zeggen, dat hen niets quaads was wedevaaren, dierhalven zy vry en onbevreest tot ons mogten komen.

Dynsdag den 9 dito

Vyf andere Capiteinen verschynen hier. Quam Capitein *Nonce* weder met vee en melk, om te verruilen, schynende geheel wel in zyn schik te zyn. Tegens den avont quamen onze uitgezondene Hottentots weder te rug, medebrengende 5 Capiteinen, met naamen, *Oedeson, Haramoe, Otwa, Haby,* en *Ace,* de welke op hunne manier den Ed. Heer Commandeur verwelkomden, toonende groote blydschap over zyn komst, inzonderheid Capitein *Oedeson,* die den Ed. Heer Commandeur verscheide maalen over 't lyf streelde, hem kloppende op de schouderen, en wyzende op zyn borst, daar mede hy wilde betuigen het goed hart, dat hy voor hem hadde.

Jonker als Capitein afgezet. Terwyl nu de Capiteinen by malkanderen waren, wierden de quaade stukken van den voornoemden *Jonker* en *Rabi* bekent gemaakt, en hen afgevraagt, wat straffen zy oordeelden verdient te hebben; waar over zy een langen tyd met malkanderen beraadslaagden, eindelyk verzoekende, dat hy (*Jonker*) voor deze reize mogt vrygesproken worden, en dat zy hem in 't bywezen van den Ed. Heer Commandeur een reglement zouden voorstellen, waar na hy hem wyders sou hebben te dragen; 't welk op hun verzoek wiert toegestaan; hem dan aanzeggende, dat hy den naam van Capitein niet meer zoude voeren; maar te vrede zou wezen met enkel soldaat te zyn. Ook dat hy tegen de Compagnie geen quaad meer ondernemen zoude, als mede, dat hy zyn vader als Capitein zoude erkennen, en aan hem zyn schuldige eerbied geven, en zoo hy iets van 't zelve mogt komen te overtreden, dat zy Capiteinen met malkanderen zouden zaamenspannen, en hem zonder genade met de dood straffen; al het welke zy beloofden te agtervolgen; waar op hy dan ontslagen wiert.

Woensdag den 10 dito

Bleven wy nog alhier leggen, om de gedagte Capiteinen wyder aangaande hun land, en costumen[152.] van 't zelve te ondervraagen, ende met eenen resolutie te nemen, op wat plaats zy met hunne Kraalen by ons zouden komen leggen, om vee van hen te konnen ruilen, mitsgaders om een verder contract, ofte vrede met hen te maaken, waar toe zy een plaats aanwezen, en beloofden zelf met ons derwaarts te gaan.

Rabi gestraft. Den tweeden Gedetineerden, met naame *Rabi,* lieten zyn mede voor hen komen, en, na hem langen tyd ondervraagt te hebben, condemneer-

152. D.i. gebruike.

them with us. He also sent out two from his kraal, to learn why the other Captains delayed so long, telling them also that no harm had been done him, so that they might come to us without fear.

Tuesday October 9

Captain *Nonce* again came with cattle and milk for barter, seeming to be very content. Towards evening our Hottentots whom we had sent out returned, bringing 5 Captains, by name *Oedeson, Haramoe, Otwa, Haby,* and *Ace,* who welcomed H.E. after their manner, showing great pleasure at his coming, especially Captain *Oedeson,* who repeatedly stroked H.E.'s body, patting him on the shoulder and pointing to his breast, wishing thereby to show the great affection he had for him. While the Captains were together the evil doings of *Jonker* and *Rabi* were made known to them, and they were asked, what punishments they judged these to have earned? They consulted for a long time, finally requesting that he (*Jonker*) might be set free on this occasion, and saying that they would set before him in H.E.'s presence the rule which he must follow for the future. This request was granted, and they were told that he should no longer bear the title of Captain but must be content to be a simple soldier. Also, that he should undertake no further evil against the Company, and that moreover he should recognise his father as Captain, and pay him due respect; and if he should in any way infringe this, they, the Captains, should join together and without mercy punish him with death. All this they promised to carry out, whereat he was set free.

Wednesday October 10

We still remained here, to examine the Captains further regarding their country and its customs, and to decide whither they should come to set their kraals near us so that we could barter cattle from them, as also to make a further treaty of peace with them, a place for which they showed us, promising to go there with us themselves.

The second prisoner, *Rabi,* they then had brought before them; and after having examined him for a long time they condemned him to be punished by some blows on the arse, and that if he should again show such evil intentions, they would punish him as they had warned that they would do to *Jonker*.

At the great entreaty of others he was however freed from the punishment to which he had been condemned, on his promise of betterment. He gave

den zy den zelven, om met eenige slagen voor 't gat geëxecuteert te worden; en zoo hy zich zelven met diergelyke quaade voornemens weder quam te behelpen, dat zy hem dan straffen zouden, gelyk zy aan *Jonker* voorgestelt hadden.

Door veel voorbeden van anderen wiert hy nog van zyne gecondemneerde straffe ontslagen, onder belofte van beterschap. Zyne voorbidders vereerde hy, tot dankbaarheid, een schoone melkkoe. De Ed. Heer Commandeur liet de Capiteinen, nevens hunne vrouwen, om de zelve meer en meer tot ons te trekken, wel met spys, sterken drank, en tabak onthaalen, met welk onthaal men merkelyk kon bespeuren, dat zy vrypostiger in 't antwoorden op 't gene hen gevraagt wiert, begonnen te worden; inzonderheid toen zy bemerkten, dat op hen niet quaads gemunt was.

Donderdag den 11 dito

's Morgens ten 7 uuren met mooi weder vertrokken wy van deze rustplaats, en stelden onzen cours NNO jegens een kloof tusschen twee ongemeene hooge bergen, daar wy met weinig ongemak opquamen. Boven gekomen zynde, bevonden deze bergen heel vlak te wezen, en wy marcheerden nog NNO aan, te zaamen 1½ myl, tot dat wy het gebergte, daar de Vaandrig *Olof Berg*[153.] in 't jaar 1683 wederom moest keeren, regt af en aan 1 of 2 mylen van ons hadden, welke bergen ongeloofelyk hoog, en niet anders als massive steile klippen zyn, en na allen oogenschyn onbeklimbaar.

Van daar stelden wy onzen cours regt N ½ myl, alwaar wy ons genoodzaakt vonden ons neder te slaan, om dat wy op de vlakte van 't gebergte tot deze onze rustplaats toe niet anders hebben gehad als enkel moeras, daar de beesten, karren, en wagens, gestadig in bleven steeken, en verscheide maalen andere beesten in 't jok moesten inspannen, 't welk de menschen en 't vee zoodanig had afgemat, dat zy scheenen als kragteloos te zyn. Dat nu op en tusschen dit gebergte de wegen zoo onbruikbaar waren, komt daar van daan, dat de gronden vol klippen, en tusschen de zelve veel zand is, 't welk door den swaaren regen in de voorleden quaade moesson[154.] gevallen, nu de zelve tot moerassen gemaakt heeft, en dewyl het water door deze steenagtige gronden niet kan doordringen, maar alleen door kragt van de zon moet opgedroogt worden, zoo veroorzaakt zulks hier langen tyd onbruikbaare wegen, en, gelyk de Amacquas ons alhier onderrigteden, is deze voorleden regentyd de eenigste geweest, die dit land in 4 jaaren bevogtigt heeft. Deze onze rustplaats was tamelyk voorzien van gras en water, en brandhout was doorngeboomte, dat hier langs een klein spruitje gevonden wiert, Onzen gegiste cours en verheid N ten O 6 graaden Oostelyker 2 mylen, de gegiste breedte van 29---32 min.,[155.] en lengte van 37---49 min.

153. Mossop, *Old Cape Highways,* bl. 165, siteer die jaartal verkeerd as 1682. Sy opmerkings is hier taamlik verward. Op bl. 164 het hy op baie los gronde Bergh se terugkeerpunt aan die Buffelsrivier wes van Springbok gelokaliseer, waar hy 'n domvormige granietberg op 'n plaas Keerom aangetref het. Hy beweer dat hierdie berg by Van der Stel genoem word; laasgenoemde joernaal verwys egter glad nie na een van Namakwaland se talryke granietkoepels nie, maar baie duidelik na die Kamiesberge. Tereg het Mossop dan ook op sy kaart Keert Weder by Garies gelokaliseer. Van der Stel se voordele bo Bergh was (a) die beter reënval van 1685; (b) die bereidheid van die Hottentot om die pad te wys. [S]

154. Die afgelope swaar reëntyd. [De K]

155. T het 29° 31′ breedte, die lengte soos in Valentyn. [RH]

those who had pleaded for him a milch-cow, in gratitude. H.E. had the Captains and their wives well entertained with food, strong drink, and tobacco, in order to incline them more and more to us, and after this entertainment it was easy to observe that they began to be bolder in replying to what was asked them, especially when they saw that no harm was intended to them.

Thursday October 11

We set out at 7 a.m. in fine weather, and marched NNE towards a pass between two unusually high mountains, which we ascended with little trouble. Being up there, we found the top to be quite flat, and we still marched NNE, for 1½ miles in all, until we had, right ahead of us and 1 or 2 miles away, the mountains where the Ensign *Olof Berg* in the year 1683 was compelled to turn back, which are unbelievably high and nothing else but massive, steep rocks, in all appearance impossible to climb.

From there we marched due N for ½ mile, when we found ourselves forced to camp, because the flat top of this mountain as far as this haltingplace was nothing but one marsh, where the oxen, carts, and waggons continually stuck fast, so that repeatedly we must yoke more beasts to help them, which so greatly tired the men and the oxen that they seemed powerless. That on such a hill the tracks were so impassable comes from the fact that the surface is full of rocks, with much sand between them, which the heavy rain that fell in the previous wet season had made marshy; and since the water could not penetrate these rocky soils but could be dried up only by the heat of the sun, the tracks here remained impassable for a long time. Also, as the Amacquas informed us here, this previous rainy season had been the only one in 4 years to wet this country. Our halting-place was tolerably provided with grass and water, and with firewood from the thorntrees which grew along a brooklet. Course and distance by reckoning N by E 6° Easterly, 2 miles, the calculated latitude 29° 32′, longitude 37° 49′.

Vrydag den 12 dito

Resolveerde de Ed. Heer Commandeur hier te blyven leggen, om dat wy diergelyke swaare en diepe wegen vermoedende waren, waarom wy niet zonder de zelve alvoorens te laaten bezigtigen, derfden voort marcheeren; weshalven een sergeant met 6 man wiert gecommandeert, om daar na onderzoek te doen, welke op den namiddag weder te rug quam, en berigtte, dat de wegen vry beter waren, als die wy den voorigen dag gehad hadden, hebbende alleenlyk maar hier en daar een laagte gevonden, die moerassig was. Het weer was dezen dag gansch mistig en dyzig.[156.]

Saterdag den 15 dito[157.]

's Morgens ten 6½ uuren, met dyzig weer braken wy op, en stelden onzen cours NNW ¼ myl tot aan een rug van een berg, de welke wy ommarcheerden, en namen onzen cours WNW ⅛ myl. Van daar NNO een zeer hooge kloof in tusschen twee hooge steenagtige bergen, waar onder langs liepen verscheide spruitjens, met zeer aangenaam zoet water. Deze kloof was lang 1 myl, in 't opgaan vol losse afgerolde steenen. Van de zelve veranderden wy onzen cours N ten O ¾ myl, tot dat wy quamen aan een riviertje,[158.] 't welk wy doormarcheerden, en bleven aan het zelve leggen. Deze plaats was een zeer vermaakelyke vlakte, rondom bezet met lage heuvelen, van gras, hout en water wel voorzien. Quamen hier op ten een uur. De weg, welken wy gemarcheert hadden, was hard, behalven hier en daar een weinig moerassig, de welke wy zonder tegenspoed doorquamen.

De onzen ruilen vee en melk. Tegen den avont quamen drie Kraalen aan den overkant van de rivier by ons leggen, om eenig vee en melk aan ons te verruilen. Dezen dag was onzen gegiste cours en verheid NNO 4 graaden Noordelyker 1¾ myl; de gegiste breedte 29---28 min., en de lengte van 37---52 min.

Sondag den 14 dito

Vredeverbond met de Amacquas gemaakt. Bleven alhier leggen, om, gelyk als vooren verhaalt is, met de Amacquas verder te handelen, 't welk een goed einde met deze naarvolgende stipulatie, en dit beding, quam te nemen.

Dat wy voor eeuwig en altoos met malkanderen in een goede en heilzaame vrede zouden leven. Dat zy (Amacquas) *onder malkanderen geen oorlog meer zouden voeren, en zoo zulks by yemant overtreden wiert, dat als dan de* E. Compagnie, *die zy oordeelen zullen gelyk te hebben, gehouden zal zyn te assisteeren, en de behulpzaame hand te bieden*.

Als mede, dat de Ed. Heer Commandeur *aan de Kaapze Hottentotten,*

156. Dynserig.
157. Lees: 13 Oktober. [S, RH]
158. Nog die Garies. [S]

Friday October 12

H.E. resolved to remain here, since we were expecting similar difficult and miry tracks, for which reason we dared not march onwards without first letting the same be inspected: for which a Serjeant with 6 men was ordered to examine them. He returned in the afternoon, and reported, that the tracks were better than those of the previous day, he having found only here and there any marshy hollow. The weather this day was quite foggy and misty.

Saturday October 13 [misprinted '15']

We set out at 6.30 a.m. in foggy weather, marching NNW for ¼ mile to the ridge of a hill, around which we marched, and then WNW for ⅛ mile. From there NNE in a very high pass between two high stony hills, below and along which flowed various brooklets with very pleasant sweet water. This pass was 1 mile long, and on the way up full of loose stones that had rolled down. From it we changed our course to N by E for ¾ mile, until we reached a stream, halting there after fording it. This was a very convenient flat, set around with low hills and well provided with grass, wood and water. We arrived here about 1 p.m. The track over which we had marched was hard, except for small marshes here and there, through which we passed without misshap. Towards evening three kraals came to set themselves across the river from us, with some beasts and milk for barter. This day our course and distance by reckoning was NNE 4° Northerly, 1¾ mile, the calculated latitude 29° 28′, the longitude 37° 52′.

Sunday October 14

We remained here, in order to negotiate further with the Amacquas, as is told above, which came to a good result with these following provisoes and conditions:

That we for ever and always should live in a good and healthful peace with each other. That they (the Amacquas) *should wage no more wars with each other, and if this was infringed by any, that the* Hon. Company *shall be obliged to assist and lend a helping hand to whom it should judge to be in the right. As also, that H.E. shall warn the Cape Hottentots,* Hesiquas, Gregriquas, *and others in the* Hon. Company's *territory, and make it known to them, that this peace was made here, and further to forbid them to do any hostile action to them, so that they should be able to come freely and*

Hesiqua's, Gregriquas, *als anderen, die onder des* E. Compagnie *district behooren, zal doen waarschouwen, ende bekent maaken, dat deze vrede alhier gesloten is, en hen wyders te verbieden iets vyandigs op hen te ondernemen, op dat zy vry en liber dan de Kaap de Goede Hoop met de* E. Compagnie *zouden mogen komen handelen*.

De Koperberg staat onder Capitein Oedeson. Aangaande den koperberg, is met hen niets gecontracteert, om dat wy nog niet wisten, hoe 't aldaar met de zelve en 't zoeken van een baai geschaapen stont, dierhalven 't uitgestelt is, tot wy 't zelve nader zullen onderzogt hebben.

De Capitein *Oedeson* is de gene, welken de koperberg van regtswegen toekomt. De zelve zal ons daar na toe convoyeeren,[159.] en van alles regte en pertinente aanwyzing doen.

Gom, en glinsterent zand hier. Rivier Tyen, en Agoa das voltas. Deze Amacquas hadden eenige gom, komende uit 't geboomte, als mede eenig glinsterent zand, 't welk wy oordeelden en vaststelden mineraal te zyn. Zy verklaarden eenpaarig, zoo wel de Capiteinen, als 't gemeene volk, dat zy 't zelve haalden van een rivier, by hen Tyen[160.] genaamt. Deze rivier zou, volgens hun zeggen, na de zeekant toe zeer diep zyn, en ongemeen snel afloopen. Van den koperberg af zou men de zelve in 10 dagen konnen bereizen, en zy legt, na onze gissing, op de zelve breedte als de rivier *Vigiti Magni,* of *Agoa das Voltas*. De zelve wort langs heenen tot aan de zeestrand toe door Amacquas bewoont.[161.] Zy zeggen, dat het voor ons met karren en wagens na de zelve onmogelyk te bereizen is, 't welk als wanneer van 't gedagte Mineraal een proef zal gemaakt zyn, nader zullen tenteeren.

De Heer van der Stel's geboortedag. Die met een Hottentots muzyk vereerl word. Terwyl het van daag de geboortedag was van den E. Heer Commandeur, schoten wy, t'zyner eere, 3 charges, yder agtervolgt wordende met een kanonschoot. De Amacquas, zulks gewaar wordende, quamen den Ed. Heer Commandeur met een muzyk vereeren, 't welk bestont in lange holle rieten, daar zy yeder met een byzonderen toon op weten te blaazen, het geen een groote en swaare galm van zich geeft, nergens beter by te vergelyken zynde, als by 't geluid van een orgel. Zy stonden allen in 't rond, zynde wel 20 in getal, en in 't midden van hen een, hebbende in de hand een lang dun stokje. Deze zong voor, en sloeg de maat, op 't welke zy allen net wisten te spelen. Zy sprongen allen in 't rond, hebbende de eene hand aan 't oor, en met de andere houden zy 't riet aan den mond. Rondom deze speellieden waren mannen en vrouwen, de welke op dit geluid danzen, vermeerderende het zelve met in de handen te klappen, 't welk alles zeer ordentelyk, naar dat

159. Van hier (d.w.s. Garies) af het hulle goeie gidse na die Koperberg. [S]
160. Blykbaar die Oranjerivier. T het 'Eyn' (bl. 46 en 67) soos Valentyn op bl. 326 Op die roetekaart is die rivier met stippellyne ingeteken en die Hottentotnaam onduidelik geskryf, maar dit pas beste op die vorm *Eijen*. Theal het dit in sy reproduksie van die kaart *Eijn* gespel. Die 'T' waarmee die woord by Valentyn op bl. 292 aanvang, kan moontlik verklaar word uit die moeilikhede wat die blankes algemeen met die suigklanke ondervind het. Daardeur het pogings om Hottentotwoorde foneties neer te skrywe soms tot baie uiteenlopende resultate gelei; in hierdie geval op twee plekke in dieselfde geskrif. [S, RH]
161. T het 'de rivier Vigiti-magni, en word oock langs heen bewoont met hottentots van diverse natie'. [RH]

without hindrance to the Cape of Good Hope to deal with the Hon. Company.

As regards the Koperberg, nothing was agreed upon with them, since we did not yet know how things stood with it and with the search for a bay, so that it was postponed until we should have examined it further. The Captain *Oedeson* is the rightful owner of this Koperberg, and he himself was to guide us to it, and give us correct and pertinent information of everything.

These Amacquas had some gum obtained from trees, as also some shining sand, which we judged and confirmed to be mineralised. They unanimously declared, both the Captains and the common folk, that they had it from a river, by them called Tyen. This river, according to their report, was very deep near the sea-coast, and had an unusually rapid current, and could be reached from the Koperberg in 10 hours. By our reckoning it lies on the same latitude as the river *Vigiti Magni,* or *Agoa das Voltas*. Amacquas live along it as far as the coast. They said, that it was impossible for us to reach it with carts and waggons: this however we shall study more closely when an assay has been made of the said mineral.

Since this day was H.E. 's birthday we fired three volleys in his honour, each followed by one cannon-shot. When the Amacquas learned of this, they came with a band of music, consisting of long hollow reeds on which each could blow a single note, giving a loud and deep boom, best to be likened to the sound of an organ. They stood all in a ring, fully 20 in number, and one in the centre with a long thin stick in his hand: he led the singing and beat the time, which they all kept exactly. They all leapt around, each holding one hand to an ear and with the other holding the reed to his mouth. Around these musicians were men and women, who danced to the sound, increasing it with hand-clapping, which all was done in a very orderly fashion considering that they are savages. This music lasted the whole day.

zy wilde menschen zyn, toeging. Dit spel duurde den ganschen dag. De Ed. Heer Commandeur liet ondertusschen een os slagten om de Capiteinen, musicanten, en danszers te onthaalen, gelyk na 't eindigen van deze Comoedie ook geschiede, gevende hen eenige arak,[162.] met welke zy zich verder lustig maakten, en weder na hunne Kraal vertrokken. Dezen dag hadden zy mede verscheide soorten van vee verruilt, en tegen den avont quam nog een Kraal by ons leggen, de welke, als ook die by ons lag, met hunne melk tot ons quamen, om tabak daar voor te erlangen.

Maandag den 15 dito

Ruilen weder vee. Bleven wy als nog hier leggen, om te zien, of wy van de Kraal, die laatst by ons gekomen was, nog iets konden ruilen. Middelerwyl quam nog een Kraal hier, die dezen dag mede eenig vee aan ons verruilde.

De Amacquas Capiteinen nemen afscheid, en eenige gaan met zyn Ed. mede. Wy begonnen op den agtermiddag preparatie te maaken, om des anderen daags vroeg te marcheeren. Tegen den avont quamen de Amacquas Capiteinen weder, gevolgt wordende van de gedagte musicanten, om hun afscheid van den Ed. Heer Commandeur te nemen, en resolveerden 2 Capiteinen met ons mede te gaan, om van alles aanwyzing te doen, met naamen, *Oedeson,* en *Haby*. De Ed. Heer Commandeur vereerde aan hen 3 schaapen, en eenige flessen arak, daar zy, en de musicanten, nevens het gansche Kraalsvolk, den geheelen nacht over mede gastereerden.[163.]

Dynsdag den 16 dito

's Morgens ten 7 uuren vertrokken wy van deze rustplaats, zynde dyzig weder, en stelden onzen cours N 1½ myl, tot dat wy quamen aan een kloof, die wy in marcheerden, en stelden toen onzen cours N ten O ⅔ myl, tot aan den hoogen steenagtigen berg. It 't afgaan namen onzen cours N ten W ½ myl, langs een riviertje, aan 't welke wy bleven leggen; hadden aan weerzyden van ons, en waar men heenen zag, niet anders, als ongeloofelyke hooge klippige bergen. De weg, door ons gemarcheert, was redelyk, meest zandig en kleiagtig, bewassen met wilde ruigte.

Zien hier de Zee. Op den agtermiddag ging onze stuurman boven op 't gedagte gebergte, en zag aldaar de zee, in 't W, naar gissing, ontrent 12 of 13 mylen van ons.

Klein Doorngeboomte hier. Het voorsz riviertje had zeer zoet water, zynde daar langs bewassen met klein doorngeboomte, en goed gras. Wy bleven hier leggen, om dat de Amacquas Capiteins ons berigtten, dat, zoo wy

162. Sterk drank uit suikerstroop of palmwyn. Die Suidoos-Asiatiese ekwivalent van die Wes-Indiese rum. [S]
163. Gasteren = 'n gasmaal hou. [S]

H.E. meanwhile had an ox slaughtered, to entertain the Captains, musicians and dancers, which was done at once after the ending of this comedy, giving them some arrack, with which they further made merry, and went back to the kraals. This day they also bartered various sorts of beasts, and towards evening another kraal came to be near us, who came with their milk to us to ask tobacco for it, as also did those already there.

Monday October 15

We still remained here, to see if we could barter something from the kraal which had last arrived. Meanwhile yet another kraal came here, which this day also bartered some beasts to us. In the afternoon we began to make ready to march early the next day. Towards evening the Amacqua Captains came again, followed by the musicians, to take their leave of H.E., and it was resolved that 2 Captains should go with us, to give us information of everything, namely *Oedeson* and *Haby*. H.E. gave them 3 sheep and some flasks of arrack, with which they feasted all night, with the musicians and the whole kraal.

Tuesday October 16

We set out at 7 a.m. in foggy weather, and marched N for 1½ miles until we came to a pass, which we entered and set our course N by E for ⅔ mile up onto a high stony hill. On the way down from this we marched N by W for ½ mile along a stream, beside which we halted, having nothing but unbelievably high mountains on both sides of us and wherever we looked. The track was tolerably good, clay and sand for the most part, grown with dense bush. In the afternoon the Mate went up the said hill, from whence he saw the sea to the W and at a guess about 12 or 13 miles distant. The said stream had very sweet water, and small thorntrees grew beside it, and good grass. We camped here because the Amacqua Captains informed us, that if we marched further we should find no grass or water, and that in addition the track was full of loose stones, wherefore we resolved to camp here.

verder marcheerden, wy geen gras of water bekomen zouden, en dat boven dien de weg vol losse steenen lag, waarom by ons geresolveert wiert, hier te blyven leggen. Onze gegiste cours en verheid was N 2¾ mylen. De gegiste breedte 29---19 min., de lengte van 37 graaden 50 min.

Woensdag den 17 dito

's Morgens ten 6½ uuren met mooi weder vertrokken wy van onze rustplaats, en stelden onzen cours langs bovengedagte rivier[164.] N ten O 1½ myl tot aan een zeer hooge kloof, en marcheerden de zelve door, nemende de cours NO ten N ½ myl. Deze kloof was naauw van doortogt, en lag vol groote losse klippen, daar wy, naar veel moeite, opquamen tot aan den rug van een anderen hoogen berg, daar hem deze kloof strekte NO. In 't afgaan hadden wy den zelven cours ½ myl, en was veel moejelyker als die in 't opgaan geweest was, door dien de passagie naauwer en de losse klippen menigvuldiger en grooter waren, 't welk oorzaak gaf, dat verscheide karren en wagens t'onderste boven raakten, en ontramponeert[165.] wierden, waarom wy genoodzaakt waren beneden aan een klein lopend riviertje, zynde brakagtig water, ons ter neder te slaan. Deze plaats was van gras, als mede van kleine doornboomen, tamelyk voorzien.

Tweederley Aloë-boomen. Wy lagen alhier rondom besloten in zeer hooge steene bergen, die op veel plaatzen bewassen zyn met tweederlei soort van Aloë-boomen.[166.] Eenige hebben dikke en redelyke hooge stammen, boven met een kroon van veel takken. De anderen zyn van de grond af tot boven toe met bladen bewassen, van lengte 7 of 8 voeten zonder takken. Onze gegiste cours en verheid NNO 4 graaden Oostelyker 2½ mylen. De gegiste breedte 29--10 min., en lengte van 37---56 min.; bevonden breedte van 29--12 min.;[167.] gebeterde cours en verheid NNO 6 graaden Oostelyker 2¼ mylen; de gebeterde cours en verheid zedert den 11den dito N ten O 3 graaden Oostelyker 6⅔ mylen; behoudende de lengte van 37---56 min.

Donderdag den 18 dito

's Morgens met mooi weder vertrokken wy van deze rustplaats, en stelden onzen cours om de Oost, te weten, ONO 1/18 myl; van daar jegens een kloof op N ten O 1/10 myl. Toen marcheerden wy een bogt om, en stelden onzen cours N ten 1/20 myl. In 't afgaan van deze kloof was onze cours nog N ten W ½ myl; van daar N ¼ myl, alwaar wy quamen aan een hoek van het gebergte met groote losse klippen bezet.

164. Nog steeds die Groote Doornboschrivier - Groenrivier. [S]
165. Gehawend (seemansterm, meestal van skepe en skeepstuigasie gebruik). [S]
166. T het ‘bewassen met aloe boomen sonder eenigh ander geboomt, onse gegiste cours...’ [RH]
167. T het 29° 12′ vir sowel die gegiste as die bevonde breedtegraad. [RH]

Doorn- en Cypresboomen hier. Toen namen wy onzen cours NNO □ myl tot beneden aan een rivier,[168.] alwaar wy genoodzaakt waren ons ter neder

168. Volgens bl. 308 die Sandrivier of Touse, 'n Hottentotnaam wat deur die roetekaart vertaal word as Buffelsrivier. Onder hierdie vertaalde naam staan dit nog teenswoordig bekend. Sien bl. 334 vir die verklaring wat die Hottentotte van die naam gee. [S, RH]

Course and distance by reckoning N, 2¾ miles, the calculated latitude 29° 19′, longitude 37° 50′.

Wednesday October 17

We set out at 6.30 a.m. in fine weather, and marched along the said river N by E for 1½ miles to a very high pass, and through this NE by N for ½ mile. This pass was narrow and full of large loose stones, and with much toil we came up to the ridge of another high hill to which the pass stretched NE. On the way down we kept to the same course for ½ mile, and it was now far more toilsome than the ascent, since the pass was narrower and the stones larger and more numerous, causing various carts and waggons to overturn and be wrecked, so that we were compelled to camp at the foot beside a small flowing brook of brackish water. This place was tolerably provided with grass, as also with small thorntrees. Here we were enclosed all around by very high stony hills, grown in various places with two sorts of aloe-trees, some having thick and pretty high trunks, with a crown above of many branches, the others bearing leaves from the ground up, 7 or 8 feet tall and without branches. Course and distance by reckoning NNE 4° Easterly, 2½ miles, the calculated latitude 29° 10′, the longitude 37° 56′, observed latitude 29° 12′, corrected course and distance NNE 6° Easterly, 2¼ miles: the corrected course and distance since the 11th, N by E 3° Easterly, 6⅔ miles, retaining the longitude as 37° 56′.

Thursday October 18

We set out in the morning in fine weather, and marched Eastwards, to wit ENE 1/18 mile, then N by E for 1/10 mile towards a pass. Then we marched around a bend, and set our course N by W for 1/20 mile. On the descent from this pass our course was again N by W for ½ mile, then N for ¼ mile, where we came to a corner of the hill set with large loose rocks. Thence NNE for mile down to a river, where we were compelled to halt, since we must repair various of our carts and waggons which had been cracked on the

te slaan, om dat wy verscheide van onze karren en wagens, die op den voorgaanden dag krakken hadden gekregen, en alhier op deze klippen in stukken braken, moesten herstellen, waar toe wy hier goede gelegenheid hadden, om dat deze rivier aan wederzyden met tweederhande soorten van boomen bezet was, te weten, doorn- en cypresboomen,[169.] en wel 20 roeden breed; doch zeer ondiep, en 't water eenigzins brak. Deze plaats was van gras redelyk voorzien. Onze gegiste cours en verheid N ten O ⅝ myl; de gegiste breedte van 29---9 min., en lengte van 37---57 min., bevonden breedte van 29---10 min.

Vrydag den 19 dito

's Morgens ten 6½ uuren met mooi weder vertrokken wy van deze rustplaats, en stelden onzen cours langs de bovengedagte rivier W ten N ⅛ myl, daar wy de zelve doortrokken, tegen een hoogte op, die zich strekte N ten W ¼ myl; van daar veranderden onzen cours, en gingen tusschen het gebergte door NNO ¼ myl. Van daar om een bogt gegaan zynde, stelden onzen cours regt N aan ⅔ myl; van daar N ten O □ myl tot in een laagte. Van daar marcheerden wy door een kloof van tamelyke hoogte, alwaar wy onze karren en wagens, zonder beschadigt te worden, opkregen. Deze hoogte strekte zich N ten W ¼ myl. Van daar in 't afgaan namen wy onzen cours regt N □ myl tot in een laagte, die geheel vlak was, en strekte zich om de Oost. Alhier waren wy genoodzaakt te blyven, dewyl ons onderregt wiert, dat wy dezen dag geen water konden bereizen. De wegen, by ons gepasseert, waren niet anders als zand en keyagtige gronden, doorsneden met verscheide kleine rivierkens, de welke tegenwoordig al t'eenemaal droog waren. Deze onze rustplaats was van gras, water, en hout, sober voorzien. De gegiste cours en verheid N ten W 2½ mylen; de gegiste breedte 29---0 min., en lengte van 37---56 min.

Saterdag den 20 dito

Schoone fontein hier. 's Morgens ten 6½ uuren vertrokken wy van deze rustplaats, en stelden onzen cours regt N □ myl. Van daar N ten O 1/10 myl; toen om een hoogte heenen NO 1/10 myl, en van daar om het hoog gebergte te myden stelden wy onzen cours O 1/20 myl tot regt voor een kloof, die wy meenden door te marcheeren; doch bevonden zulks onmogelyk, vermits de menigvuldige klippen, die los tegen het steil gebergte aanlagen, en dierhalven waren wy genoodzaakt te rug te keeren, en namen onzen cours W 1/20 myl tot digt onder een hoogen berg, die wy langs gingen WNW 1/16 myl; aldaar vonden wy een fontein, die, zoo ons de Amacquas onderrigteden, het gansch jaar door water geeft. Van daar behielden wy nog den zelven cours 1/10 myl, tot voor een vlakte die wy overtrokken N ten O ⅓ myl. Van

169. T het ‘doorn boomen en soort van geboomte ons onbekent’. [RH]

previous day and now broke in pieces on these rocks. For this we had here a good opportunity, since this river was grown on both sides with two sorts of trees, thorntrees and cypresses: it was fully 20 roods wide but very shallow, and the water somewhat brackish. This place was tolerably well provided with grass. Course and distance N by E ⅝ mile, the calculated latitude 29° 9′, longitude 37° 57′, the observed latitude 29° 10′.

Friday October 19

We set out at 6.30 a.m. in fine weather, and marched along this river W by N for ⅛ mile, where we forded it, and went on up towards a height N by W for ¼ mile. Thence between the mountains NNE for ¼ mile, and around a bend due N for ⅔ mile, then N by E □ mile to a hollow. From there we traversed a pretty high pass, up which we got our carts and waggons without damage. This height extended N by W for ¼ mile. On the descent we marched due N for □ mile to a hollow, which was quite flat and stretched towards the East. Here we were compelled to halt, since we were informed that we could reach no [other] water that day. The tracks this day were all sand and clay soils, cut through by various small brooks, now all entirely dry. This halt was poorly provided with grass, water and wood. Course and distance N by W, 2½ miles, the calculated latitude 29° 0′, longitude 37° 56′.

Saturday October 20

We set out at 6.30 a.m., marching due N for □ mile, thence N by E 1/10 mile, then around a height NE 1/10 mile. From there to avoid the high mountains we set our course E for 1/20 mile to directly in front of a pass, through which we intended to march; but found this impossible because of the many rocks which lay loosely against the slopes, so that we were compelled to turn back and march W for 1/20 mile to close below a high hill, along which we went WNW for 1/16 mile. There we found a spring, which according to the Amacquas, gives water all the year. From there we continued on the same

daar regt N ¼ myl tot aan eenige klipagtige heuvelen, die wy genoodzaakt waren te myden, en stelden onzen cours N ten W ¼ myl; van daar regt N ½ myl, tot aan een riviertje, daar wy ons nedersloegen. De weg, by ons gemarcheert, was van grond als de voorige. Hout en gras was hier sober; maar water jegenwoordig redelyk genoeg te vinden. Gegiste cours en verheid N 4 graaden, Oostelyker 2 mylen; de gegiste breedte 28---52 min., en lengte van 37---57 min.[170.]

Sondag den 21 dito

's Morgens ten 5½ uuren braken wy op van deze plaats, stellende onzen cours van daar om de O tegen een hoogte ONO ½ myl. Van daar veranderden wy onzen cours, en marcheerden OZO 1/16 myl; van daar ONO 1/20 myl; toen O ten Z 1/14 myl.

Hooge berg. Van daar marcheerden wy een vlakte over, onzen cours Z □ myl; van daar O ten N ⅔ myl, alwaar wy quamen aan een zeer hoogen en grooten berg, zynde een enkele klip, en, zoo ons de Amacquas berigtten, ontsprong boven op de zelve een fontein, zynde zeer goed water. Dezen berg lieten wy op de regter hand van ons af leggen, en namen toen onzen cours O ten Z ⅓ myl. Van daar quamen wy wederom aan een zeer groote en wyde vlakte, die wy voor een gedeelte doortrokken O ten N 2½ mylen.

De Koperbergen, en Koele Fontein hier. Toen namen wy onzen cours ONO en O ten N ⅔ myl tot in een kloof, die wy ingingen NO ½ myl; alwaar wy quamen aan onze gedestineerde plaats, namentlyk de koperbergen,[171.] daar wy ons ter nedersloegen, regt voor een kloof van een der gedagte bergen, tusschen welke een fontein uitquam, zynde zeer koel en aangenaam water om te drinken. Deze fontein, zoo als wy naderhand ondervonden, nam haaren oorsprong uit een klipagtigen heuvel, ontrent een schoot weegs van deze bergen gelegen, met geboomte, biezen, en riet bewassen. Deze plaats is een kei- en zandagtige grond, en op verscheide plaatzen ontrent 2 voeten diep bevonden eenige specie van klei, de welke zich heel leenig liet bewerken. De gegiste cours en verheid O ten N 1 graad, Oostelyker 4¾ mylen. De gegiste breedte 28---52 min. en lengte van 38---18½ min.;[172.] de gebeterde lengte van 38---21 min., bevonden breedte 29---0 min., verbeterde cours en verheid O ten Z 45/4 mylen.

Maandag den 22 dito

170. T voeg by ‘de betroude breete van 28:55 min: de behouden cours en veerheyt N ten O 1⅓ myl’. [RH]
171. Vgl. die suidelike ertsvindplek op bl. 322 (dit is moontlik die Koperberg van die kaart). [S]
172. T het ‘38:18½ min: de bevonden breete 29:0 min: de gebeterde cours en veerheyt O t Z 4¾ myl’, sonder die opmerking oor ‘gebeterde lengte’. Volgens GM moet dit ‘4□ mylen’ wees. Die kaart van Springbok wys die Koperberg vaagweg aan as 29° 35′, 18° 47′. [RH] Die werklike breedte is 29° 40′. [S]

Bevinding van 't Mineraal hier. Begon de Ed. Heer Commandeur, en de Berg-hopman de bergen te visiteeren. De Ed. Heer Commandeur nam zyn cours na 't Oosten, en de Berg-hopman na 't Westen, en lieten op verscheide

course for 1/10 mile, to a flat which we crossed N by E ⅓ mile. Thence due N for ¼ mile to some rocky hills which we were compelled to avoid by marching N by W for ¼ mile and then due N for ½ mile to a stream, where we camped. The soil today was as before. Wood and grass were scarce here, but at that time there was water enough. Course and distance N 4° Easterly 2 miles, the calculated latitude 28° 52′, the longitude 37° 57′.

Sunday October 21

We set out at 5.30 a.m., marching eastwards towards a height, ENE ½ mile, ESE 1/16 mile, ENE 1/20 mile, E by S 1/14 mile, S □ mile over a flat, and E by N ⅔ mile, reaching a very high and wide mountain, all one rock only, and according to the Amacquas having above on it a spring of very good water. This mountain we left to our right, and marched E by S for ⅓ mile, reaching another very large and wide flat, part of which we crossed E by N for 2½ miles. Then ENE and E by N for ⅔ miles to a pass, and NE for ½ mile through it. There we reached our goal, the Koperbergen, where we camped just in front of a pass in one of these mountains, from which flowed out a rivulet of very cool and pleasant drinking-water. This, as we found later, had its source in a rocky hill about a musket-shot distant from these mountains, and was grown with trees, rushes and reeds. This place had cobble-stones and sandy soil, and in various places we found a sort of clay about 2 feet deep, which was very easy to work. Course and distance by reckoning E by N 1° Easterly, 4¾ miles, the calculated latitude 28° 52′ longitude 38° 18½′, the corrected longitude 38° 21′, the observed latitude 29°, corrected course and distance E by S, 45/4 [sic] miles.

Monday October 22

H.E. and the Mine-Foreman began to inspect the mountains, H.E. going towards the East and the Foreman towards the West, and they had trialdiggings made at various points to see what sort of minerals the mountains might offer. These were spotted with verdigris from top to bottom, even on the loose rocks, which gave H.E. and the Foreman hopes of finding something exceptional; but the Foreman, after he had made trial for some time,

plaatzen werken, om te zien, wat soort van Mineraal die bergen mogten wezen. De zelve waren van onderen tot boven, en zelfs op de losse klippen, met Spaans groen uitgeslagen, 't welk den Ed. Heer Commandeur, en den Berg-hopman goede hoope gaf, van iets byzonders te zullen vinden; maar de Berg hopman oordeelde, na dat hy eenigen tyd had laaten werken, dat men niets zou obtineeren, en gaf den moed byna t' eenemaal verlooren; daar de Ed. Heer Commandeur in tegendeel goeden moed had, en deê hem aanwyzing, op wat plaatzen hy oordeelde dat men behoorde te werken, aan 't welke men vast stelde 's anderen daags te beginnen.

Dynsdag den 23 dito

Met het aanbreken van den dag begonnen de Berglieden met alle vlyt het werk op twee plaatzen voort te zetten, en bevonden zich op een meer als gemeen breeden gang te zyn, en hoe dieper zy quamen, hoe zich 't Mineraal beter vertoonde. Ondertusschen zont de Ed. Commandeur verscheide van 't volk uit, om te zien wat hout en rivieren hier ontrent waren, alzoo op die plaats, daar wy hier lagen, geen hout, als dat van Aloëboomen, en kreupelbosch, te vinden is.

Doorngeboomte, en ander hard hout. De zelve, wederkomende, rapporteerden, dat zy op 2, 3 of 4 mylen hier en daar tusschen het gebergte verscheide drooge rivieren met doorngeboomte, en een soort van hart hout, ons onbekent, bewassen, bevonden hadden, waar op verscheide wagens derwaarts gingen hout kappen, om van 't zelve koolen te branden, noodig tot de smeltery, en 't maaken van proeven, te gebruiken, 't welk daar toe zeer bequaam geoordeelt wiert. De behouden cours[173.] en verheid van 't Kasteel der Goede Hoope is 3 graaden en 10 min. Beoosten het N 75 mylen en 16 min.,[174.] en by opmerking van den Stuurman lagen wy hier boven den waren Horizont[175.] 24 min., of 912 roeden.

173. Resulterende koers. Nameting toon dat die roetekaart inderdaad die Koperberg enkele grade oos van noord plaas met betrekking tot Kaapstad. Die werklike posisie is enkele grade *wes* van noord; die fout moet waarskynlik verklaar word uit gebrekkige bepaling van die miswysing waardeur kompasrigtings nie heeltemal juis beoordeel is nie. Willekeurige gebruik van hoofletters maak die sinne soms moeilik om te lees; die woorde ‘Beoosten het N’ vorm die slot van die eerste sin. Dan volg opgawe van die ‘verheid’ nl. ‘75 mylen en 16 min.’ Die 75 mylen beteken 5 volle grade breedteverskil. Onderdele van 'n graad word nie in myle aangedui nie, maar in minute. Volgens die roetekaart is die totale breedteverskil 5° 20′ of 80 Duitse myl. [S]
174. Volgens Theal (II, 286) beteken 16 min. eenvoudig 'n lengtemaat, nl. 16 seemyl; maar volgens Wa beteken 16 min. hier 16/60 van 'n graad van 4 myl, want 15 Hollandse geografiese myle is gelyk aan 1 graad by die ewenaar. Die afstand van die Kaap tot by die Koperberge sou dus 75 + 4 = 79 myl wees. (Vgl. Wa, bl. 701.)
175. 'n ‘Ware horizont’ is in die astronomie 'n vlak deur die aarde se middelpunt, loodreg op die waarnemer se vertikaal. Hier egter bedoel die stuurman die vlak van die kom of natuurlike horison waarop die seeman se waarnemings betrekking het. Hoogte daarbo bereken moet groter uitval as hoogte bo seevlak wat ons normaalweg sou gebruik. Hier kry ons dit opgegee sowel in hoekmaat (minute - die seeman sou van ‘kimduiking’ praat) as in lengtemaat (roedes van 12 voet). So 'n formulering van die hoogteligging is vir ons gevoel nodeloos ingewikkeld. [S]

Woensdag den 24 dito

Swaare Bergen, doch geen teekens van Mineraal. Continueerden de Berglieden nog in hun werk. Ondertusschen belastte de Ed. Heer Commandeur den Berg-hopman, nevens eenige anderen, op het hoogste gebergte te klimmen, 't welk aan de Westzyde van ons lag, om aldaar te zien, hoe 't gebergte zich vertoonde, en met een te onderzoeken, of daar ontrent geen Mineraal te vinden was. Boven komende, bevonden, dat het rondom deze plaats, zoo verre men zien kon, niet anders dan hooge en swaare bergen waren, hebbende tusschen de zelve hier en daar een vlakte, en wat het Mineraal aangaat, daar waren aan dezen berg geen teekens van te vinden.

judged that nothing was to be obtained there, and almost entirely lost heart. On the contrary H.E. was optimistic, and showed him where he judged that trial should be made, and it was decided to begin this the next day.

Tuesday October 23

At dawn the miners began to press on with the work at two points, and found themselves on a more than usually wide lode, and the deeper they went, the better the ore looked to be. Meanwhile H.E. sent out various of the men, to see what firewood and rivers were to be found hereabouts, since where we were camped there was no wood other than that of aloe-trees and scrub. These on their return reported that they had found various dry riverbeds grown with thorntrees, 2, 3 or 4 miles away among the mountains, as also with a sort of wood unknown to us, whereat several waggons were sent thither to cut wood, in order to burn from it the charcoal necessary for smelting and assaying, which was judged very suitable for this. The course and distance maintained from the Castle of Good Hope is 3° 10′ East of North, 75 miles and 16 minutes, and by the Mate's observation we lay here 24 minutes or 912 roods above sealevel.

Wednesday October 24

The miners continued their work. Meanwhile H.E. instructed the Foreman to climb, with some others, to the top of the highest mountain lying to the

Nader onderzoek hier ontrent gedaan. Middelerwyl openbaarden de Amacquas aan den E. Heer Commandeur, dat ontrent 3 mylen van hier nog een berg was, mede met Spaans groen uitgeslagen, gelyk het gebergte alhier, waar op besloten wiert een sergeant nevens den stuurman en eenige Berglieden, mitsgaders eenige soldaaten derwaarts te zenden, en te vernemen, of zulks waar was. Op den agtermiddag ging de Ed. Heer Commandeur de werken visiteeren, en bevont, dat die zich zeer verbeterden.

Donderdag den 25 dito

's Morgens ten 3½ uuren vertrok de Sergeant met 10 mannen naar de bovengedagte plaats, die ontrent ten 6 uuren 's avonts wederquamen, en eenige steen medebragten, uitgeslagen, gelyk bevoorens verhaalt is, en berigtten wyders, dat zy Mineraal hadden gevonden op een vlakte, daar geen water ontrent was; maar op hunnen weg hadden zy verscheide kleine rivierkens of spruitjens met water, die met doornboomkens bewassen waren, gevonden, en verklaarden verder, dat de wegen onbequaam waren om met karren of wagens derwaarts te komen, ter oorzaak van de diepe en steile nedergaande klooven, die zulks zouden verhinderen. Hun cours en verheid was van deze plaats NNW 6 graaden Westelyker 2¾ mylen, bevonden breedte van 28 graaden 51 min., en lengte van 38 graaden 15 min.[176.] Ondertusschen wiert het hout klaar gemaakt, en ingezet om koolen 'er van te branden.

De Ed. Heer Commandeur was nog al bezig met eenige manschap de bergen op verscheide plaatzen te visiteren, en bevont, waar hy quam, dat het al een en het zelve Mineraal was.[177.]

Vrydag den 26 dito

Begon de Ed. Heer Commandeur de probeer-[178.] en smelt-ovens te maaken, waar mede hy den ganschen dag bezig was. Aan de Myn wiert ondertusschen met allen vlyt gearbeid.

Saterdag den 27 dito

Begonnen de Berglieden, vermits zy nu t' eenemaal van de losse steenen waren, te mineeren, en deden ontrent ten 10 uuren de eerste schoot, die wel gelukte, en byzonder schoon Mineraal opwierp, van welke de Ed. Heer Commandeur eenige smolt, om te

176. T het 38° 15 16/100′. [RH]

177. Mossop toon aan dat die ‘Cloof der Kooperbergen’ waar Van der Stel in 1685 was, eintlik ses heuwels was wat uit die bergreeks uitgestaan het en met groenspaan oortrek was. Die uitgrawings van 1685 het volgens Mossop op die teenswoordige Melkboskuil, 'n paar myl oos van Springbok, plaasgevind. Vgl. Mossop, Joernaal Brink, Hop, Rhenius, bl. 22-23 en 23n. [De K]

178. Hier in die oorspronklike sin van *toets* gebruik. [De K]

zien, of die inderdaad zoo was, als zy zich vertoonde; doch bevont de zelve, vermits die te na aan den dag[179.] had gelegen, nog vlugtig te zyn.

179. *Dag* en *vlugtig* is terme uit die Duitse mynwerkerstaal. ‘Aan die dag’ beteken aan die oppervlakte. ‘Vlugtige’ klip is krummelrig, bros. Ook teenswoordig nog staan die vaktaal van die Nederlandse mynwerkers sterk onder Duitse invloed. [S]

West of us, to observe from there how the other mountains appeared, and at the same time to investigate whether no ore was to be found around there. On reaching the top they found that all around, as far as eye could see, there was nothing but high and heavy mountains, with a flat between them here and there; and that there were no signs of ores on this mountain. Meanwhile the Amacquas informed H.E., that about 3 miles from here lay yet another mountain, also spotted with verdigris like the mountains here, whereat it was resolved to send out the Mate and some miners, with a few soldiers, to ascertain if this were true. In the afternoon H.E. inspected the trialdiggings, finding that they were progressing well.

Thursday October 25

At 3.30 a.m. the Serjeant set out for this place with 10 men, returning about 6 p.m. with some pieces of rock, spotted as was said above; and reported further, that they had found ore on a flat, near which there was no water, but that on the way they had found various streamlets or brooks with water, grown with thornbushes; and further, that the route thither was impracticable for carts or waggons, by reason of the deep and steeply-sloping pass which would hinder them. Their course and distance from here were NNW 6° Westerly, 2¾ miles, the observed latitude 28° 51′, longitude 38° 15′. Meanwhile the wood was prepared and put ready for lighting, to burn charcoal from it. H.E. was still very busy inspecting the mountains at various points, and found, that wherever he went the ore was one and the same.

Friday October 26

H.E. began the construction of the test- and smelting-ovens, which took all day. Meanwhile the miners continued to work with all zeal.

Saturday October 27

Since they had now entirely cleared the loose stones, the miners began to lay charges, and about 10 a.m. fired the first shot, which was very successful and threw up exceptionally lovely ore. H.E. smelted some of this, to see if

Sondag den 28 dito

Met het aanbreken van den dag reed de E. Heer Commandeur met den Berghopman, en eenige anderen, te paard uit, om het gebergte, dat zich Oostelyk aan strekte, te bezigtigen, en bevont, dat het gebergte eenige mylen weegs met Mineraalgangen, die met Spaans groen beslagen waren, heenen strekte. Ondertusschen waren de Berglieden bezig, om hun werk voort te zetten.

Maandag den 29 dito

Koper-Mineraal gevonden. Ontrent den middag lieten de Berglieden weder twee Mynen[180.] springen, die schoon Mineraal opwierpen, van welke de Ed. Heer Commandeur op nieuws besloot te smelten, en bevont, dat de zelve koper hielt.

Dynsdag den 30 dito

Ging de Ed. Heer Commandeur de werken bezien, die hem heel wel aanstonden, alzoo de gangen nog stant bleven houden.

Woensdag den 31 dito

Wiert nog al vervolgt met het arbeiden aan de Mynen. Ook was de Ed. Heer Commandeur van voornemen, om pertinente proeven[181.] te maaken; maar vermits het de gelegenheid hier niet toeliet, zoo wiert het zelve uitgestelt tot de wederkomst aan de Kaap der Goede Hoope.

Donderdag den 1 November

Waren de Berglieden ontrent 2 mans lengte op de eene plaats, en op de andere quaalyk zoo diep gevordert, en bevonden dat het Mineraal zich meer en meer verbeterde.[182.]

Vrydag den 2 dito

180. Tachard 1686 (bl. 109) meld (n.a.v. persoonlike mededeling deur Van der Stel) dat die mense ‘gekerm het asof 'n groot skat van hulle afgeneem is’ toe 'n rots met 'n bepaalde swart mineraal-inhoud in die lug geblaas is: is dit moontlik die rede vir die kwaadwilligheid wat later betoon is (8 Nov. ens.)? [RH]
181. Vermoedelik: kwantitatiewe bepaling van die kopergehalte. [S]
182. Vgl. die Voorman se verslag (in Wa se Byvoegsel), ‘hoe dieper, hoe beter... koper-erts afgewissel deur soliede koper ... Ek is absoluut oortuig van die gunstige gehalte van hierdie myne’. [RH]

Klom de Ed. Heer Commandeur op het gebergte, gelegen ten W van ons, en resolveerde in de zelve, alzoo hy vast voornam in 't kort te vertrekken, 1 dag of 2 te laaten arbeiden, om te zien, hoe zich 't zelve zou opdoen, dewyl zich daar een gang van wel 2 vadem breed vertoonde. Ondertusschen waren zy in de andere 2 Mynen sterk doende met mineeren, om eenige Ertz los te maaken, die de Ed. Heer Commandeur gezint was mede te nemen.

Saterdag den 3 dito

Begonnen de Berglieden aan de bovenverhaalde gang te arbeiden, en bevonden dat de zelve zich uitermaaten schoon opdede, en wiert met arbeiden dezen dag opgehouden.

it were indeed such as it looked, but it was found still fluid, since it had lain too near the surface.

Sunday October 28

H.E. rode out at dawn with the Foreman and some others, to inspect the mountains that stretch towards the East, finding, that they extended for some miles, showing lodes of ore covered with verdigris. Meanwhile the miners were busy continuing their work.

Monday October 29

About noon they fired another two charges, which also threw up lovely ore, which H.E. resolved to smelt, finding that they contained copper.

Tuesday October 30

H.E. inspected the diggings, which looked very good to him, since the lodes still continued solidly.

Wednesday October 31

The work at the diggings continued. H.E. decided to make definite assays, but since there was no opportunity here for this it was postponed until our return to the Cape of Good Hope.

Thursday November 1

The miners had now gone 12 feet deep in one place, and nearly so deep in another, finding that the ore became better and better.

Friday November 2

H.E. climbed the mountain lying to the W of us, and, since he firmly intended to move off soon, he resolved to have trials made there for 1 or 2 days, to see how these would result, since a lode fully 2 fathoms thick could be seen there. Meanwhile they were very busy at the other 2 diggings.

Saturday November 3

The miners began to work on the aforesaid lode, and found that it appeared good beyond measure; and this day the work ceased on the other shafts.

Sondag den 4 dito

Verder bevinding van dien. Wiert alles vaardig gemaakt, om des anderen daags op te breken, en te vertrekken na de zeekant. Ondertusschen was men nog sterk bezig, om de meergemelde gang dieper in te arbeiden, als mede eenige Mineraalen beneden te draagen, en de zelve mede te voeren.

Maandag den 5 dito

Keeren van de Koperbergen te rug. 's Morgens ten 6½ uuren met mistig wêer vertrokken wy van de koperbergen, passeerende den zelven weg te rug, dien wy, daar na toe gaande, gekomen waren, en bevonden, dat verscheide spruitjens, die toen met water stonden, t' eenemaal verdroogt waren; zelfs de rustplaats, daar wy den 21sten October van daan vertrokken, daar wy ons genoodzaakt vonden met graven van kuilen water te zoeken, dewyl het riviertje alhier mede meest verdroogt was, alwaar wy bleven kamperen.

Ontmoeten een Fontein. Zien de Zee hier. Hier leggende, zont de Ed. Heer Commandeur een sergeant met eenige manschap weder te rug, om den berg, voor dezen gedagt, daar een fontein op zoude wezen, te gaan bezigtigen; die, wederkomende, berigtten, zulks alzoo niet gevonden te hebben, als alleen in 't afgaan van den berg een schoone fontein afloopend water, en hadden, volgens hun berigt, de zee in 't Westen van hen gezien, en vlakke strand. Onzen cours en verheid was W ten N 2¾ mylen, en bevonden breedte van 28---55 min., en lengte van 37---57 min.[183.]

Dynsdag den 6 dito

De Zandrivier, of Touse. 's Morgens met mooi weder vertrokken wy van deze rustplaatzen, quamen ontrent ten 10 uuren aan de rustplaats, alwaar den 20sten October[184.] gelegen hadden, de welke wy passeerden tot regt af en aan de fontein, op den zelven dito mede gepasseert, en lieten de zelve ontrent ¼ myl ter linkerhand van ons leggen, en stelden onzen cours Z ten O aan ½ myl, alwaar wy weder op ons oud pad quamen, en trokken 't zelve langs, tot op de rustplaats, daar wy den 18den October

183. T het 4¾ myl en 37° 57 16/100′ vir die lengtegraad. Op 20 Oktober word die breedtegraad as 28° 52′ aangegee deur Valentyn, die lengtegraad soos hier, beide synde gegiste gegewens; maar meer waarskynlik moet ‘daar wy den 21sten October van daan trokken’ lees ‘20sten October’ om die inskrywing onder 6 November sinvol te maak, in welke geval die breedtegraad (aand van die 19de) 29° 0′ was en die lengtegraad 37° 56′. [RH]

184. Aangesien die genoemde riviertjie op die 20ste oorgesteek is, kan dié datum hier as juis aanvaar word, sodat ‘den 21sten October’ in die vorige inskrywing as ‘den 20sten October’ gelees moet word (vorige voetnoot). Vir die rivier sien *supra* voetnoot 168. [RH]

gekomen waren, de Zandrivier, en door de Amacquas Hottentots Touse[185.] genaamt, die nu t' eenemaal opgedroogt was, weshalven wy ons genoodzaakt vonden kuilen te graven. Gras was hier in overvloed. De gegiste cours en verheid Z 5 graaden Oostelyker 4½ mylen. De vertrouwde breedte[186.] van 29---10 min., lengte van 37---59 min.

185. Die Sandrivier of Touse is volgens Van der Stel se kaart die Buffelsrivier (sien voetnote 168 en 239). Die kaart (no. 851, Rijksarchief, Den Haag) dra die opskrif: 'Sant Rivier of bij d'Hotts. gent. Tausi twelck in't duyts geseght is Buffels Rivier'. Die teenswoordige benaming is Koussies- of Buffelsrivier. [S, De K]

186. Van hierdie punt af is daar dikwels verwysings na 'vertrouwde' lesings, wat blykbaar dié in ag neem wat op die uitwaartse reis gedoen is: hier is die 'vertrouwde' breedte dié wat op 18 Okt. die 'bevonden' breedte was, toe die gegiste lengtegraad 37° 57′ was. [RH]
Noot by Engelse vertalings: *bevonden* word deur beide Wa en RH vertaal met *observed; gegiste* is by Wa *estimated* en by RH *calculated; vertrouwde* is by Wa *accepted* en by RH *reliable; behouden,* wat ook voorkom, is by Wa *maintained,* by RH *definite*.

Sunday November 4

All was made ready to move off the next day, and to set out for the sea-shore. Meanwhile they were very busy digging deeper into the aforesaid lode, as also in bringing down some ore to be taken along.

Monday November 5

We set out at 6.30 a.m. in misty weather, taking the same way back by which we came, and found that various brooklets which then had held water were now entirely dry. Even at the halt which we had left on October the 21st, we now found ourselves obliged to dig holes to seek water, the streamlet here being almost dry. Here we camped, and while we lay there H.E. sent back a Serjeant with some men to examine the above-mentioned mountain on which there was said to be a spring. On his return he reported that he had not found this, but that on his way down he had found a lovely spring of flowing water; and according to his report he had seen the sea to the West, with a flat shore. Course and distance W by N, 2¾ miles, the observed latitude 28° 55′, the longitude 37° 57′.

Tuesday November 6

We set out in the morning in fine weather, and at about 10 a.m. reached the place where we had camped on October the 20th, which we passed to the right, and the spring passed on that same day, leaving it about ¼ mile to our

Woensdag den 7 dito

's Morgens vertrokken wy ten 6½ uuren van deze Rivier, en vervolgden ons pad, tot dat wy quamen ontrent ten 8½ uuren op de rustplaats, daar wy den 17den October gekomen waren, welke plaats wy 't eenemaal van water ontbloot vonden. Van daar wederom het oud pad langs tot in de moejelyke kloof, die wy den 17den dito voorsz gepasseerd waren, de welke ons tegenwoordig niet weynig verhinderde, alsoo in de selve een voorwiel van een van onse wagens aan stukken brak, onbequaam om te repareeren, waarom wy genoodsaakt waren de goederen af te pakken, en andere Karren en Wagens daar mede te belasten. Wy lieten de selve soo wel voorzien, dat wy ter naauwer nood daar mede op een rustplaats quamen, zynde ontrent ¾ myl van de plaats, daar wy den 16den October ons hadden ter nedergeslagen. Water en gras was hier sober. Wy lieten hier van deze gebroken wagens een kar maken, om van de zelve niet t' eenemaal ontbloot te zyn. Tegen den avond klom de Ed. Heer Commandeur met eenige manschap boven op een hoogen berg, om te zien, of men op de zelve geen zee kon beoogen. Daar boven op komende, sagen geen zee, maar wel een kloof, die ons scheen een goede weg te zyn, om derwaards te komen. Deze strekte zich WZW onze gegiste cours en verheid Z ten W 4 graden W 3¼ myl gegiste breedte[187.] van 29---19 min., en lengte van 37---50 min.

Donderdag den 8 dito

's Morgens zond de Heer Commandeur een Sergeant en den Stierman met twee Soldaaten uyt, om het pad te bezigtigen;[188.] 't welk sy ontrent 2½ myl verre bevonden goed te zyn. De Ed. Heer Commandeur resolveerde op te breeken, en derwaards te marcheeren, en vertrokken van hier op de namiddag, en stelden onzen cours ZO ¼ myl. Van daar ZZW ⅛ myl, tot aan een riviertje met loopend water, en marcheerden 't zelve langs heen 1 myl. Van daar veranderde onse cours Z ten W 1/20 myl tot op den hoek van een berg, die wy omtrokken. De cours ZW ¼ myl. Van daar veranderde de zelve WZW 1/12 myl tot aan een rivier, dewelke van een andere kruys-wys doorsneden werd.[189.] Van daar onze cours ZW 1/12 myl tegen een hoogte op, en marcheerden op de zelve W ⅓ myl, en WZW 1⅓ myl tot aan een spruytje met water, alwaar wy ons zelven ter nedersloegen. Deze plaats was van gras redelyk, maar van hout sober verzien. De weg, by ons gemarcheerd, was meest zandig, ook hier en daar klipagtig.

Hooge Berg. De Ed. Heer Commandeur klom boven op een berg, om naar het pad te zien, 't welk zig meest vlak vertoonde; maar omtrent 6 mylen

187. Die lesings is dieselfde as dié wat op 16 Oktober bereken is. [RH]
188. Van hier af verlaat hulle die ou pad. [S]
189. Twee riviere kan mekaar nie ‘kruys-wys’ sny nie. Die bedoeling sal wel wees dat 'n tak hier loodreg op die hoofrivier staan. [S]

left; and marched S by E for ½ mile, when we again came to our old track and followed it to the halting-place where we had arrived on October the 18th, namely the Zand River, called Touse by the Hottentots. This was now entirely dry, so that we must dig for water, but there was abundance of grass here. Course and distance by reckoning S 5° Easterly, 4½ miles, the reliable latitude 29° 10′, the longitude 37° 59′.

Wednesday November 7

We set out at 6.30 a.m. and followed our old track, until at about 8.30 we came to the place which we had reached on October the 17th, which now entirely lacked water. From there on this track to the difficult pass traversed on the 17th last, which now hindered us no little, the front wheel of one of our waggons breaking to pieces. This was very difficult to repair, so that we must unload it and put the contents on other carts and waggons, but we patched it up sufficiently to get it to a halting-place about ¾ mile from our camping-ground of October the 16th. Here water and grass were scanty. We had a cart made here from the broken waggon, so as not to be entirely deprived of it. Towards the evening H.E. climbed a hill with some men, to ascertain whether from there the sea was visible: this he did not see, but observed a pass which seemed to us to be a good route towards it, extending WSW. Course and distance by reckoning S by W 4° W, 3¼ miles, the calculated latitude 29° 19′, longitude 37° 50′.

Thursday November 8

In the morning H.E. sent out a Serjeant and the Mate with two soldiers, to inspect the track, which they found good for about 2½ miles. H.E. decided to break camp and march by it, and we set out at noon, SE for ¼ mile, then SSW for ⅛ mile to a stream with flowing water, marching along it for 1 mile. Thence S by W 1/20 mile to the corner of a hill, around which we marched SW for ¼ mile, then WSW 1/12 mile to a river, cut through crosswise by another river [sic]. Then SW 1/12 mile up onto a height, and on it W ⅓ mile and WSW 1⅓ mile to a brooklet with water, where we camped. This place was tolerably provided with grass, but wood was scanty. The track traversed was sandy for the most part, and rocky here and there. H.E. climbed up a hill to examine the route onwards, which for the most part looked flat; but

WZW van ons hadden wy een berg van zeer groote hoogte, welke gesustineerd wierd na by de zee te leggen.

Onwilligheid van de Amacquas Capiteins, om verder den weg te wyzen. De Amacquas Capiteins, die ons tot nog toe waren by gebleven, begonnen nu gansch onwillig te werden, om met ons verder te trekken, en aanwyzing van het pad te doen; inzonderheyd Capiteyn *Oedeson,* nevens eenen *Nonce,* zynde een Amacqua, die by de Kaapze Hottentots was gevlugt, vermits hy oorlog met de andre Amacquas had gevoerd, en ziende, dat wy derwaards trokken, presenteerde aan de Ed. Heer Commandeur het pad na der Amacquas land te wyzen, die het zelve tot nog toe trouw, en wel heeft gedaan; maar nu, 't eenemaal door den voorsz *Oedeson*[190.] vervoerd zynde, mede onwillig was, en begon hem niet anders als met leugens te behelpen, om ons voornemen te diverteeren, 't welk de Ed. Heer Commandeur bemerkende, besloot den zelven *Oedeson* en *Nonce* te bewaren, hen afvragende, wat reden zy hadden, om zich met zoo een menigte leugens en uytvlugten te behelpen, en waarom zy ons geen verderen weg wilden wyzen; waar op zy antwoorden, dit de passagie na de zee niet te zyn, en dat hen 't hoofd zeer dede van meer te praaten, zoo dat zy, op 't geen hen gevraagd wierd, niet het minste meer wilden zeggen, en bleven dezen avond voorts t' eenemaal stom. Dezen dag was onze gegiste cours en verheid ZW 5 graden W 2¾ myl, gegiste breedte 29---20 min., de lengte van 37---43 min.[191.]

Vrydag den 9 dito

Zien de Zee. 's Morgens met het aanbreken van den dageraad zond de Ed. Heer Commandeur den Stierman met 6 man na den voorgedachten hoogen berg. Ook een Sergeant met 6 man, om na een pad te zoeken beneden den voorsz berg. De zelve weder komende, rapporteerde de Stierman, dat hy, boven op dien berg zynde, de zee regt W van hem af ontrent 6 mylen had gezien; ook de wal hier en daar met zandduinen bezet, en twyffelde ook een zand-baaitje gezien te hebben, met een zandig eilandje in 't zelve, 't welk hy ZW ten Z van hem af gepeilt had. Langs onder dezen berg, daar deze peiling geschied is, liep een groote rivier[192.] in zee, en strekte zich meest ZW heenen; maar de weg, by hem gegaan, was t' eenemaal onbequaam, om met wagens of karren derwaarts te komen. De Sergeant rapporteerde, dat door hem een bequaam pad gevonden was, om met onze bagagie te konnen passeeren ontrent 4 mylen verre. Het zelve strekte zich Z ten W tusschen den meergenoemden berg, en de zelve rivier.

Haby vertrokken, doch de twee andere gevangen gehouden, die ons zeer vuil handelen. Deze rivier was met groote doornboomen bewassen, gelyk zy alle,

190. Dit is nie duidelik waarom Oedeson skielik vyandig teenoor die Hollanders was nie. Miskien staan dit in verband met die opblaas van 'n bepaalde rots (sien *supra* voetnoot 180). Vgl. Wa bl. 172 noot 704.
191. T het ‘gegiste breete 29:26 min: ... bevonden breete 29:26 min: gebeterde cours en veerheyt ZW 2½ myl en lengte van 37:42 min:’. [RH]
192. Die Swartlintjiesrivier. [S]

about 6 miles WSW from us he saw a very high hill, which the Amacqua Captains assured him lay near the sea. These Captains, who had thus far remained with us, began now to be entirely unwilling to accompany us further and show us the way, especially Captain *Oedeson,* as also a certain *Nonce*. He was an Amacqua who had fled to the Cape Hottentots because he had warred against the other Amacquas, and, seeing that we were about to march thither, had offered to show us the way to the land of the Amacquas. Until now he had served us truly and well, but now, entirely led astray by *Oedeson,* he also was unwilling and began to resort to sheer lies to divert us from our purpose. Seeing this H.E. resolved to detain these two, *Oedeson* and *Nonce,* and asked them: What reason had they to resort to such a quantity of lies and excuses? And why would they not show us the way any further? To this they replied: That there was no way to the sea, and that it made their heads sore to talk so much, so that they would say nothing in reply to our questions; and for the remainder of that evening they remained entirely mute. This day our course and distance by reckoning were SW 5° W, 2¾ miles, the calculated latitude 29° 20′, longitude 37° 43′.

Friday November 9

H.E. sent the Mate with 6 men to the aforesaid high hill, also a Serjeant with 6 men to seek a path below it. On his return the Mate reported that from the top of that hill he had seen the sea due W about 6 miles distant, also the shore with sand-banks here and there, and he thought perhaps to have seen also a sandy bay with a sandy island in it, bearing SW by S. A large river flowed towards the sea below this hill from which these bearings had been taken, extending for the most part SW. But the route taken by him was entirely unusable by waggons or carts. The Serjeant reported that he had found a track usable by our transport for about 4 miles, leading S by W between the aforesaid hill and the river. This river was grown with large thorntrees, like all those here.

die hier gevonden worden, zyn. Ondertusschen besloot de Ed. Heer Commandeur den Capitein *Haby,* die mede nog by ons was, na zyn Kraal, alzoo hy onpasselyk was, te laaten gaan; maar de andere twee, die zich nog stom hielden, by ons te houden.

Saterdag den 10 dito

's Morgens met den dag zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant, nevens den Stuurman met 4 man, om de W, ten einde te zien, wat doortogt aldaar was, om aan strand te komen. Wederkomende, berigtten zy, dat ze ontrent 4 mylen regt W aan geweest waren; maar hadden den weg t' eenemaal onbequaam gevonden, om voor ons te bereizen. Des namiddags ten 2 uuren braken wy op, om het pad te vervolgen, waar van de Sergeant den dag voor dezen berigt had gedaan. Middelerwyl scheide de gedagte Capitein *Haby* van ons, den welken de Ed. Heer Commandeur met tabak, pypen, koper, kraalen, en voorts nog met het gene zy voor raariteiten houden, beschonk, hem zoodanige vereering medegevende aan de verdere absente Capiteins dezer Natie.

Wy stelden hier van daan onzen cours ONO □ myl tot aan een riviertje. Toen ZO 1/20 myl tegen een hoogte op. Nederwaarts gaande hielden wy den zelven cours ½ myl tot aan spruitje,[193.] 't welk wy langs marcheerden ZZW ⅓ myl; van daar Z ¼ myl. Toen ZZW ¼ myl. Van daar ZO ten Z ¼ myl. Ondertusschen begonnen deze 2 gedetineerden weer hunne schelmstukken te toonen, en zeiden ons het regte pad na de zee te zullen wyzen, en dat het pad van den Sergeant niet bequaam was om derwaarts te komen. De Ed. Heer Commandeur, zulks geloovende, vermits zy een menigte van schynredenen daar by voegden, namen wy, volgens hunne aanwyzing, den cours W aan 1/20 myl; van daar ZO 1/16 myl. Toen ZZO □ myl, en OZO □ myl. Toen weer ZO 1/18 myl, en ZZO 1/20 myl tot aan een hoogte, die wy op marcheerden Z ½ myl regt van het pad af, door den Sergeant gevonden.

Hooge Berg, en Hottentots hier. Neerwaarts gaande, stelden onzen cours ZO ⅛ myl; OZO ⅔ myl tot aan een hoogen berg, die wy ommarcheerden. Toen ZZO 1□ myl door een kloof. Van daar OZO ⅓ myl, alwaar wy eenige Hottentots by ons kregen, 't welk ons dede denken, dat hier ontrent eenige Kraalen moesten leggen. Voort marcheerende, stelden onzen cours ZZO ⅓ myl, alwaar wy quamen aan een spruitje, daar wy ons moesten ter nederslaan, dewyl wy zagen, dat wy waren op ¼ uur na aan de zelve plaats,[194.] daar wy den 14den October met al de Kraalen zamen hadden gelegen, en die zich op die zelve plaats nog bevonden.

193. Lees ‘Tot aan een spruitje’. Die woord *een* het uitgeval (GM, bl. 186).
194. Hulle hou nou weer meer oostelik, trek dus geleidelik van die see af weg en kom terug op hulle ou pad. [S]

Meanwhile H.E. resolved to allow the Captain *Haby,* who was still with us, to go to his kraal as he was ailing, but to keep with us the other two, who still remained mute.

Saturday November 10

At dawn H.E. sent a Serjeant with the Mate and 4 men to the W in order to seen what passage existed there by which to reach the shore. On his return he reported that they had gone about 4 miles due W but had found the way entirely unusable by us. At 2 p.m. we struck camp, to follow the track of which the Serjeant had made a report the previous day. Meanwhile Captain *Haby* left us, to whom H.E. gave tobacco, pipes, copper and such-like things which they consider treasures, giving him also similar presents for the other, absent Captains of this Nation.

From here we marched ENE for □ mile to a stream, then SE for 1/20 mile up onto a height. Coming down we kept the same course for ½ mile to a brooklet, along which we marched SSW for ⅓ mile, then S ¼ mile, SSW ¼ mile, SE by S ¼ mile. On the way the two prisoners again began to play their knavish tricks, saying that they would show us the direct route to the sea, and that the Serjeant's route was not practical for reaching there. H.E. believed them, since they added a quantity of apparent reasons, and by their guidance we went due W for 1/20 mile, then SE 1/16 mile, SSE □ mile, ESE □ mile, SE 1/18 mile, again SSE 1/20 mile up onto a height on which we marched S for ½ mile, directly away from the route found by the Serjeant. Coming down we went SE for ⅛ mile, then ESE for ⅔ mile to a high hill around which we marched, then SSE 1□ miles through a pass, and ESE for ⅓ mile. Here we found some Hottentots near us, which made us think that some kraal must be hereabouts. We marched on SSE for ⅓ mile, when we reached a brooklet where we were forced to camp, since we saw, that we were now about ¼ hour from where we had camped on October the 14th in company with all the kraals, which were still there. Towards the evening all the Captains came to us, and H.E. told them of the happenings with *Oedeson* and *Nonce*. At this they were very astonished, and at once had *Oedeson* come to them, asking him: What reason he had to begin such knavish tricks against those who in the first place had well entertained him at the Cape, and had given him various treasures on the journey, and now

De Capiteinen komen weer by ons. Hun oordeel over Oedeson en Nonce. Tegen den avond quamen alle de Capiteinen tot ons, aan de welke de Ed. Heer Commandeur het wedervaaren met *Oedeson* en *Nonce* verhaalde, waar over zy zeer verbaast waaren, en lieten aanstonts *Oedeson* by hen komen, hem zeggende, wat reden hy had van zulke schelmstukken aan te vangen, en dat tegen de genen, de welke hen voor eerst aan de Kaap[195.] wel onthaalt had, en op 't vertrek met verscheide rariteiten had beschonken, welke gelyke vriendschap en goedheid hy nu weer aan hen bewees, en of hy niet die gene was, die oorzaak zou geven, om met de Hollanders in oorlog te geraaken, doende daar by, dat het beter was, dat zy hem (*Oedeson*) dood maakten, als dat zy hier door in zulke groote ongelegenheid zouden komen, presenterende hem met eenen aan de Ed. Heer Commandeur, verzoekende, dat hy hem geliefde te straffen na zyne verdienste, en zoo hy zulks niet wilde doen, dat zy hem dan zouden dooden; waar op de Ed. Heer Commandeur verzogt, dat zy zulks hem voor deze reis[196.] zouden vergeven; 't welk, zy, na dat zy hem wel doorgehaalt hadden, deden. Den anderen, te weten *Nonce,* lieten zy mede by zich komen, die Capitein *Atwa,*[197.] zonder hem eens te hooren spreken, de karos dede afleggen, en gaf hem op het bloot lichaam een menigte van stokslagen; vraagende, of de Ed. Heer Commandeur hier mede voldaan was, die daar op ja antwoordde. Deze Capiteinen wierden dan hier op met brandewyn beschonken, en vertrokken te zamen na hunne Kraalen. De gegiste cours en verheid was ZZO ½ streek, Oostelyker 4¼ mylen.[198.] De gegiste breedte 29---40 min., en lengte van 37--34 min. De gebeterde cours en verheid ZO 2 graaden, Oostelyker 3¼ mylen. De bevonden breedte van 29---30 min., en lengte van 37---52 min.

Sondag den 11 dito

Bleven wy hier leggen, om met gedagten Capiteyn verder te spreken. Middelerwyl quamen 'er daar veel, om hunne melk te ruylen.

Maandag den 12 dito

Opstant der Hottentots, en de reden 'er van. 's Morgens ten 6½ uuren vertrokken wy hier van daan, en stelden onzen cours recht naar de rustplaats van den 14den October voorsz. Op weg zynde, quamen de gedachte Capiteynen ons in 't gemoet, yder aan den Ed. Heer Commandeur vereerende een Koebeest. Middelerwyl zagen wy, dat al het Kraalsvolk op de been was, de minen makende als of zy voorhadden met ons te vechten; waar op de Ed. Commandeur aanstonds een wagenburg[199.] liet slaan, en onse twee veldstukjes waterpas planten, voor 't welke zy met gansche troupen gingen

195. Verwys waarskynlik na DR 17/12/1679 toe ‘Oedasoa’ onthaal is en aan hom 'n ampstaf gegee is, met die veronderstelling dat ‘Oedeson’ hier dieselfde persoon is. [RH]
196. Hierdie keer.
197. T het ‘Otwa’, soos Valentyn ook vroeër. [RH]
198. T het 4⅓ myl. [RH]
199. 'n Laer. [S]

neerzitten, toonende hier mede hunne onkunde van der zelver kracht, over welk planten echter de Capiteinen zeer verbaast wierden, wetende niet wat zulks

again showed him the same friendship and kindness? And was he not about to cause them to be at enmity with the Dutch? adding also, That it were better that they should kill him rather than be brought by him into such great troubles. And at the same time they set him before H.E., requesting that he would be so good as to punish him according to his deserts, or if he did not wish to do this, that they should kill him. At this H.E. asked that they should forgive him on this occasion, which they did after they had well rebuked him. They also sent for the other, *Nonce,* and Captain *Atwa,* without even letting him speak, made him take off his karos, and with a stick gave him a quantity of blows on his naked body, asking, If H.E. was satisfied therewith? to which he replied, Yes. These Captains were then served with brandy, and went together to their kraals. Course and distance by reckoning SSE ½ point Easterly, 4¼ miles, the calculated latitude 29° 40′, longitude 37° 34′, the corrected course and distance SE 2° Easterly, 3¼ miles, the observed latitude 29° 30′, longitude 37° 52′.

Sunday November 11

We remained here to speak further with the Captains, and many came to barter their milk.

Monday November 12

At 6.30 a.m. we set off, making for our camp of October the 14th. On the way the said Captains came to meet us, each offering a cow to H.E. Meanwhile we saw that all the people of a kraal were astir, looking as if they intended to attack us, at which H.E. at once had a waggon-lager made, setting up our two small field-pieces horizontally, in front of which the whole troop of them sat down, showing by this their ignorance of the power of these. At this setting-up of the guns the Captains were very astonished, not knowing what it might signify; but after everything concerning it had been investigated, it was found that a Hottentot had come running to the kraal, asserting that we had taken all his cattle, which yarn had thus alarmed them.

beduyden wilde; en na dat alles dienaangaande geëxamineerd was, bevont men, dat 'er een Hottentot na de Kraalen was komen loopen, voorgevende, dat wy al hun vee hen zouden afnemen, welk zeggen hen dus gealarmeerd had. Zy eyndelyk ziende, dat wy geen quaad met hen voorhadden, quamen aanstonds tot ons, en verzogten, dat wy dien dag daar zouden blyven leggen, alzoo zy van meening waren eenig vee en melk aan ons te verruylen; 't welk ook geschiedde. De Ed. Heer Commandeur schonk op den avond aan yder Capiteyn een fles Arak, met 't welk zich de Kraalen den ganschen nacht door vervrolykten, en hadden nu 't eenemaal een goed gevoelen van ons.

Dynsdag den 13 dito

's Morgens ten 7 uuren braken wy op, en marcheerden ons oud pad, tot dat wy quamen ontrent ten 9½ uuren op de rustplaats, daar wy den 13 October van daan vertrokken waren, de welke wy passeerden, vervolgden wyders onzen ouden weg, die wy nu geheel opgedroogd vonden, en quamen alzoo op een ½ myl na op de rustplaats, daar wy ons den 4den dito voorsz[200.] hadden ter nedergesteld. Wy bleven hier leggen, dewyl wy hier goed water en gras vonden; maar hout sober. De gegiste cours en verheyd Z ten W ½ streek W 3¼ mylen; de gegiste breedte 29---34 min. en lengte van 37---49 min.

Woensdag den 14 dito

's Morgens vroeg zond de Ed. Heer Commandeur een Sergeant en den Stierman nevens eenige Manschap uyt, om den weg te gaan bezien, dewyl wy nu gekomen waren ter plaatze, daar de Hottentots ons van onderricht hadden, dat wy aan zee konden komen. Wederkeerende, rapporteerden zy ontrent 4 mylen verre geweest te zyn, welken weg zy bequaam hadden gevonden, om te konnen bereysen, als ook mede een rustplaats, die wel voorzien was van gras, water, en hout.

Verdere moeite met Oedeson. Ook hadden wy twee Hottentots na de Kraalen gezonden, alzoo vier van de geruylde beesten in de verleden nacht weder na de zelve waren geloopen. De Hottentots daar komende, zeyde Capiteyn *Oedeson,* waarom de Ed. Heer Commandeur niet een Hollander of vier had mede gezonden, die hy zou den hals gebroken hebben; over welk zeggen Capiteyn *Otwa* en hy in zulke hooge woorden raakten, dat zy malkanderen, met stokken sloegen. De beesten wierden ter stond by den anderen gezocht, en met eenige Amacquas ons weder toegezonden, aan de welke de Ed. Heer Commandeur voor yder Capiteyn, behalven *Oedeson,* eenige

200. Van 4 tot 11 Oktober het hulle stil gelê in die buurt van Garies, ongeveer 5 myl noord van Keert Weder. [S] Maar ‘de rustplaats, daar wy ons den 4den dito voorz hadden ter neder gesteld’ het hulle op 11 Oktober verlaat, d.i. die plek wat hulle nou op 15 November verbysteek, volgens die inskrywing onder lg. datum. Daarom moet ‘den 4den dito’ hier lees ‘den 11den dito’, waarvoor die gegiste breedte 29° 32′ was, lengte 37° 49′, wat redelik goed ooreenkom met dié wat nou opgeteken word. (T het ook ‘den 4den October’.) [RH]

Tabak, tot een teeken van dankbaarheid, toezond, en vermits het regenagtig weder waren wy genoodzaakt dezen dag hier te blyven leggen.

Seeing at last that we intended no harm to them, they at once came to us, and asked us to stay there that day, since they wished to barter some beasts and milk, which also was done. In the evening H.E. gave each Captain a flask of arrack, with which the kraal made merry all the night, now having good feelings towards us.

Tuesday November 13

We set out at 7 a.m. along our old track until at about 9.30 we reached the camp we had left on October the 13th. This we passed, and continued on our old track, which was now completely dried up, as far as ½ mile from the place where we had camped on October the 4th [sic]. Here we camped again, since there was good grass and water, though wood was scarce. Course and distance by reckoning S by W a half-point W, 3¼ miles, the calculated latitude 29° 34′, longitude 37° 49′.

Wednesday November 14

Early in the morning H.E. sent out a Serjeant and the Mate with some men, to inspect the route, since we were now come to the place whence the Hottentots said we could reach the sea. On their return they reported, that they had gone about 4 miles, finding the track good for the vehicles, as also a haltingplace well provided with grass, water, and wood. We had also sent 2 Hottentots to the kraals, since two of the bartered animals had run off thither during the previous night. When the Hottentots came there, Captain *Oedeson* asked, Why H.E. had not sent a few Dutch with them so that he could have broken their necks? At this Captain *Otwa* and he came into such hot words that they hit each other with sticks. The animals were at once sought out from among the others, and sent back to us with some Amacquas, to whom H.E. gave some tobacco for each of the Captains except *Oedeson,* as a token of thanks. We were obliged to remain here because of the rainy weather.

Donderdag den 15 dito

's Morgens vertrokken en marcheerden wy ons oud pad langs, tot dat wy quamen op de rustplaats, daar wy den 11den October van daan vertrokken zyn. Van daar stelden wy onzen cours ZZW □ myl, zynde de weg by den Sergeant geviziteert. Toen veranderden onzen cours, en trokken door een laagte over een riviertje, 't welk meerendeels droog was, WZW ⅛ myl, van daar ZW ten W 1/18 myl. Toen W ten Z □ myl. Van daar namen langs een drooge rivier[201.] de zelve cours 1⅔ myl, en voorts W ten Z □ myl, als mede WZW ½ myl. Toen W ten Z ¼ myl, tegen een hoogte op nederwaarts gaande WZW ¼ myl, tot aan een rivier, daar wy ons zelven ter nederstelden, en bleven leggen. Deze plaats was van gras, brandhout, en goed water, wel voorzien. De weg by ons gemarcheerd, was zandig en klipagtig, bequaam om te bereyzen.

Zien de Zee weer. Op den namiddag zond de Ed. Heer Commandeur een Sergeant nevens den Stierman, en eenige manschap uyt, om een verdere passagie te zoeken na de zee-strand. 's Avonds weerkomende, rapporteerden, dat zy een bequaam pad gevonden, en na gissing, ontrent 5 mylen weegs de zee van zich gezien hadden. Deze dag was onze gegiste cours en verheyd WZW [ ][202.] graden Z 3½ myl, gegiste breedte 29---41 min. en lengte van 37---34 min.

Vrydag den 16 dito

Ten 11½ uuren vertrokken wy van deze rustplaats, en stelden onzen cours langs dit riviertje ZW ten Z 1/16 myl. Van daar W 1/16 myl. Toen Z ten W □ myl, als mede W ten N □ myl, ook W ten Z ⅛ myl. Van daar veranderden onzen cours, en trokken toen ZW ten W1 myl.[203.] Van daar Z ten W ⅛ myl, als mede Z ten O □ myl, en W ten Z □ myl. Toen W ⅓ myl. Van daar WNW □ myl, en W ten Z ½ myl. Van hier veranderden onzen cours, en marcheerden WZW □ myl. Toen regt na de plaats van ons verblyf, de cours ZW ten W 1¼ myl, daar wy ons ter nedersloegen. Waar langs een rivier[204.] heen liep, meerendeels verdroogt, doch hier en daar wat water, maar brakagtig. De landstreek by ons dezen dag gepasseert, was meerendeels effen, maar zeer diep van zand; doch nog redelyk van gras, maar schaars van brandhout voorzien. Onze gegiste cours en verheid ZW ten Z 3½ myl; de gegiste breedte van 30---8 min., en lengte van 37---35 min.

201. Miskien die Spoegrivier; maar daar is nog min pogings aangewend om die roete hier te identifiseer. Daarvoor sou veel beter kaarte nodig wees as die gepubliseerdes, tesame met navorsing ter plaatse. [RH]
202. T verskaf 6°. [RH]
203. Die noemer in 'ZW ten W 1/ myl' het uitgeval. Ook Waterhouse verskaf dit nie. [RH]
204. Skynbaar die Bitterrivier, aangesien die eerste rivier wat daarvandaan deur die Hottentotte op 19 November bereik is, die Groenrivier van *infra* noot 207 was. [RH] Die beskrywing wys op 'n tregtermonding waar die see ver in opstoot, sodat die water ondrinkbaar is. [S]

Saterdag den 17 dito

Groote Rivier hier. Bleven wy hier leggen, en dezen morgen zont de Ed. Heer Commandeur van hier weder een Sergeant met den Stuurman, en eenig

Thursday November 15

We set out in the morning by our old track until we reached the camp which we had left on October the 11th. Thence we marched SSW for □ mile along the route examined by the Serjeant. Thence we passed through a hollow and over a stream, which was for the greater part dry, WSW ⅛ mile, then SW by W 1/18 mile, then W by S □ mile and on that same course 1⅔ mile along a dry river, then W by S □ mile, WSW ½ mile, W by S ¼ mile uphill, and WSW for ¼ mile to a river where we halted and camped, this place being well provided with grass, wood, and good water. The track traversed was sandy and rocky, easy to pass. In the afternoon H.E. sent out a Serjeant with the Mate and some men, to look for a further passage to the sea-shore. Returning in the evening they reported that they had found a suitable route, and had seen the sea, at a guess 5 miles distant. This day our course and direction by reckoning were WSW [blank] degrees S, 3½ miles, the calculated latitude 29° 41′, longitude 37° 34′.

Friday November 16

We set out about 11.30 a.m. and marched along this stream SW by S 1/16 mile, then W 1/16 mile, S by W □ mile, W by N □ mile, W by S ⅛ mile, SW by W 1/ mile, S by W ⅛ mile, S by E □ mile, W by S □ mile, W ⅓ mile, WNW □ mile, W by S ½ mile, WSW □ mile, then straight to our haltingplace SW by W 1¼ mile, when we camped. A river ran along the site, dry for the greater part, but with some water here and there, though brackish. The region traversed this day was for the most part flat, but with very deep sand, fairly well provided with grass, but with very little wood. Course and distance by reckoning SW by S, 3½ miles, the calculated latitude 30° 8′, the longitude 37° 35′.

Saturday November 17

We remained here, and this morning H.E. again sent out a Serjeant with the Mate and some men, as before, to go to the sea. They returned that same

volk als vooren, om naar de zee te gaan. De zelve namiddag wederkomende, berigtten, dat zy aan de zee waren geweest W ten Z van ons af, en hadden aldaar bevonden een vlak en effen strand, zonder de minste branding tegen de wal, maar hadden geen bequaamheid ter wereld gezien, om daar met een schip aan te komen. Zeiden ook, dat zy aan de rivier waren geweest, daar wy hier beneffens lagen, die aldaar in zee uitliep. Als mede, dat de zee daar wel 3 mylen verre inspoelde, zoo dat zy voor ons geen plaats hadden gevonden, om 'er te konnen leggen, dewyl daar ontrent geen gras nog zoet water was te vinden.

Goede Ertz hier. Ondertusschen was de Ed. Heer Commandeur het gebergte visiteeren, en bevont aan de overkant van de rivier eenige Ertz,[205.] welke goed Mineraal scheen te zyn; aan 't welke hy aanstonts liet arbeiden, om daar van mede te nemen, en naderhand proeven 'er van te maaken.

Sondag den 18 dito

's Morgens, zynde dyzig weder, zont de E. Heer Commandeur alle onze Hottentots uit, om na de Z zyde van ons na zee te gaan, en om met eenen te onderzoeken of aldaar geen baai, of bequame plaats, om te leggen, te vinden was. Ook wiert den zelven dag een sergeant met 4 man uitgezonden na 't Noorden, om te vernemen, wat gelegenheid zich aldaar zou opdoen. De zelve tegen den avont wederkeerende, dede berigt, dat hy aan een zeer groote rivier[206.] geweest was, die hy hier en daar met groote kuilen water, maar anders geheel droog, en van hout en gras overvloedig voorzien, gevonden had. De Hottentots quamen dezen dag niet weder te rug; en aan 't Mineraal wiert nog gearbeid.

Maandag den 19 dito

Zynde dyzig weder, waren genoodzaakt nog hier te blyven, om onze Hottentots in te wagten, die tegens den avont eerst weder quamen, brengende bescheid, dat zy ter plaatze, daar de groote Doornbosch-rivier[207.] in zee loopt, hadden geweest, en hadden daar, zoo verre zy konden beoogen, het strand zeer vuil en klipagtig gevonden; als mede, dat het van gras en water niet voorzien was, waarom besloten wiert na de gedagte rivier, by den Sergeant gevonden, te trekken.

205. Erts aan die Bitterrivier. Dit is waarskynlik die Koperberg wat Valentyn se kaart op 30° 40′ breedte wys, *suid* van die Groot Doornbosch-rivier. [S]
206. Die Spoegrivier. Die sergeant het naamlik van die monding van Bitterrivier af noordwaarts langs die kus getrek. [S, RH]
207. Die hedendaagse Groenrivier, soos in *supra* voetnoot 140. [RH] Die Hottentotte het suidwaarts gaande die Groot Doornbosch-rivier se mond bereik. Dit is 'n verder bewys dat die rivier waar die kus bereik was, inderdaad die Bitterrivier was. [S]

Dynsdag den 20 dito

's Morgens met mooi weer trokken wy van deze rustplaats,[208.] en marcheerden NW aan 4 mylen door een zeer diepen zandigen, en hier en daar heuvelagtigen weg, tot dat wy quamen aan de gedagte rivier,[209.] aan de welke wy

208. Aan die Bitterrivier. [S]
209. Die Spoegrivier. [S]

afternoon and reported, that they had reached the sea W by S from us, finding there a flat and level shore, without any breakers at all, but could see no possibility for a ship to reach there. They said also, that they had been at the river beside which we lay here, which there flowed into the sea. Also, that the sea there washed into it for fully 3 miles, so that they had found nowhere for us to camp, since there was no grass or fresh water near there. Meanwhile H.E. went to examine the mountains and on the far side of the river found some ores which seemed to be rich in mineral, and at once had these worked in order to be able to take some of it along for assay later.

Sunday November 18

In the morning, in foggy weather, H.E. sent out all our Hottentots to go to the sea Southwards from us, and investigate whether any bay or convenient place to camp could be found. Also a Serjeant was sent out to the North with 4 men, to see what the conditions were there. Returning towards the evening, he reported, that he had reached a very large river, which had large pools of water here and there but was otherwise entirely dry, but was abundantly provided with wood and grass. The Hottentots did not return this day, and work was continued on the ore.

Monday November 19

We were compelled to remain because of the foggy weather, and to await our Hottentots, who arrived only towards evening, bringing the report, that they had been as far as the mouth of the Groote Doornbosch River, and had found the shore there very foul and rocky for as far as they could see, and also, that there was no grass or water. It was therefore resolved to make for the river found by the Serjeant.

Tuesday November 20

We set out in the morning in fine weather, and marched NW for 4 miles through deep sand, hilly here and there, until we reached the said river.

ons ter nedersloegen, en bevonden aldaar 't geen ons van den Sergeant berigt was. De gegiste breedte[210.] 29---36 min., en lengte van 37---16¾ min.

Woensdag den 21 dito

's Morgens met mooi weer vertrokken wy van de bovenstaande rustplaats, en stelden onzen cours NW ten W 3⅔ mylen, en hadden de rivier[211.] ter regter hand van ons, marcherende de zelve niet langs, om de groote en menigvuldige bogten, die zy heeft; maar trokken al regt toe meest over vlak en zandig land, als alleen een kloof, tot dat wy weer aan de rivier quamen, daar wy ons ter nedersloegen. Hout, gras, en water, was hier als vooren. Wy gisten ons op de breedte van 29---27 min., en de lengte van 36--52¼ min. te zyn. Op den namiddag zont de Ed. Heer Commandeur 'er een met eenige manschap uit, om te vernemen, hoe 't aan zee zich opdede; die in den avontstont wederquamen, en bescheid bragten, dat zy tot ¾ myl na aan zee waren geweest, boven op een berg, daar by leggende, van waar zy, na hunne meining, een baaitje hadden gezien, in 't welke deze rivier haar water komt te lossen; en waren ook beneden in de rivier geweest, in de welke zy nog goed water en gras gevonden hadden, maar zy was t'eenemaal ontbloot van geboomte.

Donderdag den 22 dito

Bleven wy hier leggen,[212.] om dat de Ed. Heer Commandeur aan den berg liet werken, die hy oordeelde Mineraal in te hebben.

Vrydag den 22 dito[213.]

's Morgens ten 6 uuren met mooi weder vertrokken wy van deze rustplaats, en stelden onzen cours van daar regt WZW tot aan dien berg daar de Sergeant op geweest was.

Swaar geboomte hier aan strand. Alhier spanden wy onze beesten uit, tot dat de Sergeant, die na zee gezonden wiert, om aldaar[214.] een bequame plaats uit te zien, om te konnen leggen, weder te rug quam, die, na dat hy ontrent 2 uuren uitgeweest had, berigt quam doen, dat hy een bequame plaats aan strand had gevonden, waar op de Ed. Heer Commandeur aanstonts belaste de beesten in te spannen, en vertrokken toen 's namiddags ten 2 uuren na de zeestrand, alwaar wy ons zelven aan den uitgang

210. Maar op 14 Desember is die breedte bevind as 29° 56′, lengte 37° 41½′. [RH]
211. Die Spoegrivier. [S]
212. Hulle hou rus aan die Spoegrivier, terwyl ondertussen deur 'n ander groep voortgewerk word aan die erts by Bitterrivier. [S]
213. Lees ‘23 dito’.
214. Die woord ‘naar’ het uitgeval. (Vgl. GM, bl. 191.)

der rivier[215.] nedersloegen, en hadden 't versch water en gras ontrent ½ uur van dit ons kampement; geboomte was hier niet, als kreupelbosch; maar aan de zeestrand vonden wy zeer swaar geboomte, welke daar waren opgespoelt, dat ons dede begrypen, dat hier ontrent een groote rivier, met swaar geboomte bezet, wezen moest, daar de zelve van daan quamen, te meer, om dat de Hottentots ons hadden

215. Nog steeds die Spoegrivier soos hierbo. [RH]

There we camped, finding it as the Serjeant had reported. The calculated latitude was 29° 36′, longitude 37° 16¾′.

Wednesday November 21

We set out in the morning in fine weather, and marched NW by W for 3⅔ miles with the river on our right, not marching along it because of its many bends but in a straight line, for the most part over flat and sandy ground except for one pass, until we came to the river again, where we camped. Wood, grass, and water here were as previously. We calculated that our latitude was 29° 27′, and our longitude 36° 52¼′. In the afternoon H.E. sent out a few men to investigate how the shore appeared, these returning in the evening with the report, that they had been along the shore for ¾ mile and up onto a hill, from whence they thought to see a small bay into which the river flowed; also that they had gone down to the river and had found good water and grass there, but no trees at all.

Thursday November 22

We remained here, since H.E. had the hill worked, judging that mineral lay there.

Friday November 23

We set out at 6 a.m. in fine weather, and marched WSW to the hill where the Serjeant had been. Here we unyoked the oxen, until after about 2 hours the Serjeant returned, who had been sent to the sea to look for a convenient place to camp; and reported, that he had found a suitable place on the shore. At this H.E. had the oxen yoked again, and at about 2 p.m. we set out for there, camping near the mouth of the river, with fresh water and grass about ½ hour distant. There were no trees here, but scrub only, but on the shore we found very large washed-up trees, which led us to conceive that near here there must be a large river grown with heavy forest, from whence these tree-trunks came, the more so since the Hottentots had informed us that there were such forests along the river which they called *Eyn* and we *Vigiti Magni;* and this assuredly lay not far from here, since at the kraals of the Amacquas we had found various of the Hottentots called Kamesons who

berigt, dat in de rivier, by hen genaamt *Eyn,*[216.] en by ons Vigiti Magni, zeet swaar geboomte gevonden wert, de welke zekerlyk niet verre van hier legt, om dat wy by de Amacquas Kraalen verscheide van die Hottentots, Kamesons genaamt, die zich aan de zelve onthouden, gevonden hadden; welke wy toen daar na ondervraagden, maar zy wilden ons daar van gansch geen onderrigting geven. Dezen dag was onze gegiste cours en verheid WZW 3½ mylen, de gegiste breedte 29---43 min.,[217.] en lengte van 36---41¼ min.

Saterdag den 24 dito

Bleven wy hier leggen,[218.] ter oorzaake dat wy niet wisten, of verder water konden bekomen, als mede om het gedagte baaitje te bezigtigen, 't welk wy bevonden maar een inbogt te zyn, t' eenemaal onbequaam om eenig vaartuig 'er in te konnen bergen. De Ed. Heer Commandeur zont een Sergeant met eenige manschap uit Noordwaarts aan, om verder langs 't strand, en in het land te zoeken, of daar geen water te vinden was; die, in den avontstont wederkomende, berigt deed, dat zy op 5 mylen weegs landwaarts, nog aan strand, geen het minste water hadden gevonden. Op de middag hoogte genomen zynde, bevonden alhier op de breedte te zyn van 29---55 min., en lengte van 37---18 min.

Miswyzing van 't Compas hier. Volgens de gebeterde cours en verheid zedert den 13den West 4 graaden Zuidelyker 16 mylen, en hadden hier de miswyzing[219.] van 't Compas 15 graaden 27 min. Noordwestering, geobserveert met een Compas, welkers naald in 't kruis legt.[220.]

Sondag den 25 dito

Zond de Ed. Heer Commandeur twee van zyne wildschutten, nevens tien van onze Hottentots weder Noordwaarts aan, hen Victualie mede gevende voor twee dagen, om te bezien hoe wyd van hier water te vinden was. Ondertusschen vont de Stuurman ⅔ myl van ons na 't Noorden een zand-baaitje, 't welk na zyn oordeel bequaam scheen te zyn, om by nood, een kleyn vaartuyg 'er in te bergen. Hy peylde 't zelve af, en

216. Die Oranjerivier. Op bl. 292 word die foutiewe vorm *Tyen* i.p.v. *Eyn* gebruik. [RH]
217. T het 29° 33′. [RH]
218. Van 22-30 Nov. aan die mond van die Spoegrivier. [S]
219. Hierdie fout en dié wat by die daaropvolgende dag genoem word, kan, na dit voorkom, nie versoen word deur verskille in die konstruksie van die twee kompasse nie. Wa sê dat eersgenoemde 'n enkel naald gehad het op 'n sentrale spil, en laasgenoemde twee parallelle naalde; maar die teks is ondubbelsinnig: ‘de naald paralel lag’. [RH]
220. Waarskynlik 'n kompasnaald wat vas verbonde is aan 'n beweeglike kompaskaart met graadverdeling en dus geskik om die miswysing af te lees by sonsondergang wanneer die posisie van die son op die horison bekend is. [S]
Wa beskryf hierdie instrument as die gewone kompas van die vroeë reisigers waarin die naald gesteun word deur 'n pen wat in die middel van die kaart by die kruising van die twee middellyne vas is. (Wa, bl. 172, n. 710.)

bevond het wyd te zyn □ myl, en inwaards ½ myl, en na oogen-schyn, van een bequame diepte; dog bevond zich in 't midden van den ingang een zandbank te leggen, waar op de zee met laag water aanbrandde, maar lag, na zyn gissing, 4 vadem onder water. 's Avonds hebben wy de zon gepeyld met een Compas, dies de naald paralel lag,[221] en bevonden de miswyzing te wezen 7 graden 48 min. Noordwestering.

221. Waarskynlik 'n kompasnaald in 'n reghoekige doos. As dit so opgestel word dat die naald parallel lê met die sykante van die doos, wys laasgenoemde die magnetiese noord-suid-lyn aan wat dan weer vergelyk word met die rigting van die ondergaande son. Blykbaar was die waarnemings nie baie noukeurig nie, as die twee metodes so 'n groot onderskeid opgelewer het. [S] Hierdie soort kompas was tot diep in die 19de eeu nog op Hollandse skepe in gebruik.

live near it, although they would give us no information regarding it when we questioned them. This day our course and distance by reckoning were WSW, 3½ miles, the calculated latitude 29° 43′, the longitude 36° 41¼′.

Saturday November 24

We remained here, because we did not know if we could find water further on, as also to examine the said small bay. This we found to be only a creek, entirely unable to accommodate any vessel. H.E. sent a Serjeant to the Northwards with some men, to investigate whether no water was to be found further along the shore, or inland. On his return in the evening he reported, that for 5 miles they had found, either inland or on the shore, no water at all. When a sight was taken at noon we found the latitude here to be 29° 55′, the longitude 37° 18′, so that the corrected course and distance since the 13th were West 4° Southerly, 16 miles. The compass-error here was 15° 27′ towards the North-West, observed with a compass having a centrally-mounted needle.

Sunday November 25

H.E. sent out 2 of his hunters with 10 of our Hottentots towards the North again, giving them provisions for two days, to see how far from here any water was to be found. Meanwhile the Mate found a small sandy bay ⅔ mile Northwards from us, which he judged could take a small vessel if needs be. He took the bearings of it, and found it to be □ mile wide and running inland for ½ mile, apparently sufficiently deep; but in the centre of the entrance

Maandag den 26 dito

Tegens den avond quamen de twee gedagte Wildschutten,[222.] nevens de Hottentots, weder te rug, en deden rapport, dat zy ontrent op 8 mylen weegs[223.] een groote, dog drooge, zand-rivier hadden gevonden, hier en daar verzien met eenige kuylen, meest brak water, zober van gras, en zonder brandhout, en dat op 't eynde dezer rivier een Baay lag. Als mede, dat zy wel twee mylen benoorden die rivier waren geweest, en daar aan strand een kleyn Fonteyntje, met redelyk goed water gevonden hadden, dog niet genoegzaam verzien, om ons en al 't vee te drenken.

Dynsdag den 27 dito

Commandeerde de Ed. Heer Commandeur een Sergeant, Stierman, en eenige Manschap, om te zien, of zy om de NO tusschen de gedagte rivier, en deze onze rustplaats, geen water konden vinden, die 's avonds weder quamen, en bescheyd bragten, dat zy op 6 mylen weegs wel een goed pad, maar geen water gevonden hadden, waar op gerezolveerd werd nogmaals een Sergeant na de voorsz rivier te zenden, om het naaste pad, daar na toe gaande, op te zoeken.

Woensdag den 28 dito

's Morgens met den dageraad vertrok de Sergeant met den Stuurman, 6 man, en twee Hottentots, gevictualieerd om twee dagen uyt te blyven, en belast naaukeurig te ondersoeken, of onderweeg geen water meer te vinden was.

Donderdag den 29 dito

Tegen den avont quam de Sergeant met zyn byhebbende manschap weer te rug by ons, en rapporteerde, dat zy de zelve rivier[224.] gevonden, gelyk de Wildschutten verklaard hadden; dog de baay oordeelden zy t'eenemaal onbequaam te zyn, vermids zy geheel ondiep, en rondom met klippen bezet was, waar tegen, gelyk ook wel een myl in zee, groote branding ging. Wyders hadden zy tusschen beiden geen water gevonden. Van het pad, 't geen zy gemarcheert waren, oordeelden zy 't onmogelyk, om dat met karren of wagens te konnen beryden, nademaal het geheel zandig en over

222. Sien *supra* voetnoot IV/60.
223. '8 mylen weegs' beteken waarskynlik 8 Franse myle (ure gaans). Hierdie afstand is te groot as die Swartlintjiesrivier bedoel word, maar veels te klein om aan die Buffelsrivier te kan dink. Dit sou minstens 18 ure gaans wees en kan onmoontlik in twee dae heen en weer te voet afgelê word. Waarskynlik was die droë sandrivier dus die Swartlintjiesrivier, maar is die afstand oorskat weens die swaar stap in die sand. Die baai sou Hondeklipbaai kan wees, soos Mossop aanneem. hoewel dit 'n bietjie ver van die rivier lê; die monding self lyk nie veel na 'n baai nie. [S]
224. Die Swartlintjiesrivier. [RH]

al met kreupel doornbosch bewassen was, schynende dit ons alle gelegenheid te benemen, om iets meer te ondernemen, of te onderzoeken, dewyl 't onmogelyk was, om op een dag over te komen, en twee dagen met de beesten zonder water te zyn.

there was a sand-bank on which there were breakers at low tide, which by his reckoning lay 4 fathoms below the surface. In the evening we took the bearing of the sun with a compass having a parallel needle, and found the error to be 7° 48′ North-Westerly.

Monday November 26

Towards evening the two hunters returned with the Hottentots, reporting, that about 8 miles away they had found a large but dry sandy river, with some pools here and there, of brackish water for the most part, scanty in grass, and without wood; and that a bay lay at the mouth of this river. Also, that they had gone fully two miles to the north of this river, and had found there on the shore a small spring of tolerably good water, though insufficient to supply us and all the beasts.

Tuesday November 27

H.E. sent out a Serjeant, the Mate, and some men to see whether to the NE between our camp and the said river any water could be found. They returned in the evening, reporting, that they had gone fully 6 miles along a good track, but had found no water, whereat it was resolved to send a Serjeant to the river again, to seek for the shortest route to it.

Wednesday November 28

At dawn the Serjeant set out with the Mate, 6 men, and two Hottentots, provisioned for two days, and ordered to make a close search on the way for any other water.

Thursday November 29

Towards evening the Serjeant returned with his party, and reported, that they had found the river as stated by the hunters; but they judged the bay to be entirely useless, since it was quite shallow and set all around with rocks on which there were heavy breakers, as also for a good mile to seawards. Further, that they had found no water. They judged the track by which they had marched to be impassable by carts or waggons, since it was sandy throughout, and overgrown everywhere with low thorny scrub. This appeared

Vrydag den 30 dito

's Morgens met 't aanbreken van den dag zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met eenige manschap, om een pad te zoeken, naar een hoek van deze rivier,[225.] alwaar wy aanleggen zouden, de welke NO van ons legt, 't geen de E. Hr. Commandeur oordeelde een groot stuk te zullen uitwinnen, en aldaar na genoeg te zyn, om op een dag aan de meergemelde rivier[226.] te komen. De zelve op den middag wederkomende, zeide een goed pad derwaarts gevonden te hebben. Braken dan des naarmiddags op, en stelden onzen cours NO aan 3 mylen, alwaar wy weder quamen aan de zelve rivier, daar wy ons ter nedersloegen. Onze gemarcheerde weg was meest effen land; doch zandige grond. Deze onze rustplaats was van water, 't geen in de kuilen stont, en van gras redelyk, maar van hout zeer sober voorzien. De gegiste cours en verheid was NO 3 mylen; de gegiste breedte 29---47 min., en de lengte van 37---28 min.

Saterdag den 1 December

's Morgens ten 6 uuren vertrokken van deze rustplaats,[227.] en stelden onzen cours NNW aan door een zandige vlakte, hier en daar een weinig heuvelagtig, met laag kreupelbosch bewassen, en quamen alzoo des naarmiddags ten 2 uuren aan de voor dezen gedagte rivier,[228.] alwaar wy ons ter nederstelden. Water, gras, en hout, was alhier sober. Tegen den avont ging de Ed. Commandeur de voorgedagte baai bezigtigen, en bevont de zelve, gelyk te vooren verhaalt is, t'eenemaal onbequaam.

Swaare aangespoelde Boomen aan strand. Alhier aan strand vonden wy mede een menigte van dikke en swaare aangespoelde boomen. Onze gegiste cours en verheid NNW 5 mylen, de gebeterde cours en verheid zedert den 25sten November N 2 graaden Oostelyker 6½ mylen,[229.] en de behouden lengte van 37---19¼ min.; de bevonde breedte aan de zon midden in de baay 29---30 min.

Sondag den 2 dito

's Morgens met 't aanbreken van den dag zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met eenige manschap uit, om het fonteintje, voor dezen door de Wildschutten en Hottentots gevonden, weder op te zoeken, en 't zelve grooter te graven, en klaar te maaken, die dan tegen den middag weder quam, en bescheid bragt het zelve gevonden te hebben; doch 't water had hy geheel brak bevonden, ter oorzaak de zee met hoog

225. Van die rivier van noot 206, aan die monding waarvan hulle nou was, met die oog daarop om die rivier van noot 223 te bereik, d.w.s. onderskeidelik die Spoegen Swartlintjiesriviere, volgens bogenoemde veronderstellings. [RH] Die beskrywing van die groot draai wat uitgespaar kan word deur reguit te trek in die lae strandveld, pas mooi op wat die kaart vertoon. [S]
226. Die Swartlintjiesrivier. [S]
227. Aan die Spoegrivier. [S]
228. Dus die Swartlintjiesrivier. [S, RH]
229. T het 6□ myl. [RH]

water daar in sloeg. Had ook eenige manschap daar gelaaten, om 't zelve schoon te maaken, zoo veel het mogelyk was.

to take away from us all chance of undertaking anything more or of exploring further, since it was impossible to get there [to the river] in one day, or to expose the animals to two days without water.

Friday November 30

At dawn H.E. sent out a Serjeant with some men, to seek for a route to some bend of this river lying NE from us, where we could camp, which H.E. considered would save us a great distance, since from there we could reach the above-mentioned river [of November 26] in one day. Returning at noon he said, that he had found a good route to there. We set out in the afternoon, and marched NE for 3 miles, for the most part over flat but sandy ground, when we again reached our river, and camped there. This camp-site was tolerably well provided with water from the pools and with grass, but wood was very scarce. Course and distance by reckoning NE, 3 miles, the calculated latitude 29° 47′, the longitude 37° 28′.

Saturday December 1

We set out at 6 a.m. and marched NNW over a sandy flat, somewhat hilly here and there and grown with low scrub, and at about 2 p.m. reached the sandy river, where we camped. Water, grass, and wood were scanty here. Towards evening H.E. went to examine the aforesaid bay, finding it entirely useless, as previously stated. Here on the shore we found a quantity of thick and heavy washed-up trees. Our course and distance by reckoning were NNW, 5 miles, the corrected course and distance since November the 25th N 2° Easterly, 6½ miles, the definite longitude 37° 19¼′ the observed latitude by the sun at the centre of the bay 29° 30′.

Sunday December 2

At dawn H.E. sent out a Serjeant with some men to look again for the little spring previously found by the hunters and the Hottentots, and dig it out and clear it. They returned about noon, and reported that they had found it, but that the water was altogether brackish, because the sea washed into it at

's Namiddags ten 2 uuren braken wy op, en stelden onzen cours NW aan, marcherende al door zandduinen, tot dat wy aan het meergemelt fonteintje quamen; by 't welke wy ons ter nedersloegen. Gras en hout was hier niet, behalven de boomen die wy hier mede vonden aangespoelt. Het water was gelyk bevoorens verhaalt is, en weinig, waarom wy genoodzaakt waren onze beesten weer te rug na de rivier te zenden.[230.] De gegiste cours en verheid N ten W 2 mylen. De bevonden breedte 29-26 min.;[231.] de behouden cours en verheid N ten W 1 graad; Westelyker 2 7/5 mylen.[232.]

Maandag den 3 dito

Zont de Ed. Heer Commandeur eenige manschap uit om na een verder pad, water, en gras te zien, die, tegen den avont wederkomende, ons berigtten, dat zy wel een groot voetpad, maar geen gras of water gevonden hadden, uitgezondert op 2 mylen weegs, alwaar zy een klein fonteintje aantroffen, 't welk zy oordeelden, als 't opgegraven was, water genoeg te zullen geven, om daar uit te konnen koken, en voor 't volk te drinken; als ook dat nog langs de klippen hier en daar eenig water was, zynde zoo brak niet, of 't zou door 't vee wel konnen gedronken worden.

Dynsdag den 4 dito

's Morgens met den dageraad zont de Ed. Heer Commandeur weder twee Sergeanten nevens een Stuurman,[233.] en eenige manschap uit, den eenen, om 't gedagte fonteintje op te ruimen; en den anderen met den Stuurman, om een verder pad, gras, en water te zoeken. De eerste Sergeant quam ontrent den middag weder by ons, verrigt hebbende, 't geen hem bevolen was. Op den naarmiddag braken wy op, en stelden onzen cours regt N aan, langs de zeekant, hebbende den weg als vooren, tot dat wy quamen aan de gedagte fontein, by de welke wy kampeerden. Laat in den avont quam de tweede Sergeant en Stuurman met zyn by hebbende gezelschap hier weder by ons, deden berigt, dat zy op 6 of 7 mylen weegs aan strand, nog te landwaarts in geen het minste water hadden gevonden; waar door, als zy weder by ons quamen, byna van dorst versmagt waren; 't welk verscheide van hen onderweeg had gedrongen hun eygen water te drinken; en den weg by ons[234.] gemarcheert, was al zandagtig, en de geheele zeekant, van daar wy d'eerstemaal aan de zelve quamen, tot zoo verre, als zy geweest hadden, wiert de zelve vuil en klipagtig bevonden, 't welk zeer vreezelyke branding veroorzaakte. De gegiste cours en verheid N 1⅛ myl;[235.] de gegiste breedte 29---19 min., lengte van 37--19½ min.

230. Die Swartlintjiesrivier. [S]
231. T het '29:26½ min: en lengte van 37:12¾ min.... west 2⅓ myl'. [RH]
232. Lees 2 5/7 myl. [De K]
233. Daar was net een stuurman by die geselskap; lees dus 'de', soos enkele reëls verder. [RH]
234. T het 'haer' (= hulle), wat korrek is. [RH]
235. T het '1⅞ myl ... en lengte van 37:12½ min:'. [RH]

high tide. Also that they had left some men there, to clean it out as far as possible.

We set out at 2 p.m., and marched NW through sand-dunes until we reached it, and camped there. There was no grass or wood there, except for the trees we again found washed-up. The water was as reported, and scanty, so that we were compelled to send the animals back to the river. Course and distance by reckoning N by W, 2 miles, the observed latitude 29° 26′, the definite course and distance N by W 1° Westerly, 2 7/5 [sic] miles.

Monday December 3

H.E. sent out some men to seek for a further route, and for water and grass, who returned towards evening and reported, that they had found a wide path, but no water or grass except 2 miles away, where there was a small spring, which they judged would give water enough for the men, if dug out; also that here and there along the rocks there was some water, not too brackish for the animals to drink.

Tuesday December 4

At dawn H.E. sent out 2 Serjeants with a [sic] Mate and some men, one party to clean out this spring, and the other with the Mate to look for a further route, and for grass and water. The first Serjeant returned about noon, having done what was ordered. In the afternoon we set out, and marched along the shore, the track being as previously, until we reached the said spring, where we camped. The other Serjeant and the Mate returned in the evening with their party, and reported that for 6 or 7 miles they had found no water at all, neither along the shore nor inland, so that when they reached us they were nearly parched with thirst, which had forced them to drink their own urine. The track over which we [sic] had marched was sandy everywhere, and all the shore was foul and rocky from where we had just arrived to as far as they had gone, causing very terrible breakers. Course and distance by reckoning N, 1⅛ mile, the calculated latitude 29° 19′, longitude 37° 19½′.

Woensdag den 5 dito

's Morgens zont de Ed. Heer Commandeur weer een Sergeant met eenig volk uit, om water te zoeken; doch quamen laat in den avont onverrigter zaake weer te rug.

Donderdag 6 dito

Verliezen verscheide Beesten door dorst. Was ons verblyf nog hier, en wierden gewaar, dat onze beesten t'eenemaal magteloos en slap waren, komende, zoo men oordeelde, daar van daan, van dat zy zeer grooten dorst hadden geleden, waar door zy geperst waren zout water te drinken, en dewyl men nu bezig was, om hen met kleine baalitjes versch water te geven, bleven verscheide van de zelve op de plaats dood; om welke reden, en uit vreeze van 'er meer te zullen verliezen, wy genoodzaakt waren de overige beesten te rug na de laatst by ons gepasseerde rivier[236.] te zenden; om haar daar weder te laaten bekomen. Ondertusschen resolveerde de E. Heer Commandeur, om een Sergeant, nevens den Stuurman en 10 soldaaten met 4 van onze Hottentots, uit te zenden na *Agoa das Voltas,*[237.] en hen voor 3 dagen te voorzien.[238.]

Vrydag den 7 dito

Sonquas hier. 's Morgens met 't aanbreken van den dag vertrok de Sergeant met zyn byhebbende manschap, de welke den 10den dito op de naarmiddag weder te rug quamen, van hunne verrigting berigt deden, en wel vooreerst, dat zy op den 7den dito voorsz, na dat zy 5½ mylen langs strand gemarcheert waren, hadden 5 Sonquas gezien, van welke zy 'er een gevangen kregen, dien zy mede namen, om hen den weg te wyzen, en, na nog 5 mylen gegaan te hebben, hadden zy zich aan de zeekant ter nedergeslagen, en aldaar vernacht. Hunne gegiste cours en verheid was N 8 graaden, Westelyker 10½ mylen.

Saterdag den 8 dito

Touse, of de Zandrivier. Waren zy 's morgens met mistig weder van daar vertrokken, en hadden hunnen cours langs de zeekant gestelt, tot dat zy, na 5¼ mylen marcheerens,

236. Die Swartlintjiesrivier. [S]
237. Die monding van die Oranjerivier word hier bedoel. Vgl. 14 Oktober. [RH] B. Diaz het in 1487 'n baai of hawe in die omgewing van die mond van die Oranjerivier ‘Angra das Voltas’ genoem. Vgl. Wa, bl. 172, n. 714.
238. Die kampplek van 2 Desember was by die eerste fonteintjie, dié van 4 Des. by die tweede ongeveer 4 myl noord van die Swartlintjiesrivier. Van hierdie punt na Agoa (Angra) das Voltas (mond van Oranjerivier) was nog minstens 100 Engelse myle; dus heen en terug 200. Bevoorrading van die sergeant se groep vir 3 dae toon 'n hopelose onderskatting van die afstand. Al wat hulle in werklikheid kon bereik, was die Buffelsrivier. [S]

aan een rivier[239.] quamen, welke de gedagte Sonqua zeide de rivier, by hen Touse genaamt, en by ons met den naam van de zandrivier bekent, te wezen, zynde de zelve rivier, die wy op 4 of 5 mylen Bezuiden den koperberg gepasseert waren. Deze zoo hy zeide, bekomt haaren naam van 2 buffels, die zy Touse noemen, en die door hen in de zelve gevonden zyn; zoo dat haare regte naam de Buffelsrivier zou wezen. Zy hadden beneden in deze rivier geen geboomte, maar wel zoet water, en riet, het Europisch gelykende, en wel 8 of 9 voeten lang, gevonden. Daar deze

239. Volgens die inskrywings vir 6 November en 8 Desember was dit die Sandrivier, alias Touserivier, alias Buffelsrivier; laasgenoemde is die huidige naam. [RH]

Wednesday December 5

In the morning H.E. again sent out a Serjeant with some men to seek for water, but in the evening they returned unsuccessful.

Thursday December 6

We remained here, and saw that our animals were altogether powerless and weak, the cause being, as was judged, the great thirst they had suffered, which had forced them to drink salt water; and now, while we were giving them fresh water to drink in little pails, many fell down dead. For this reason, and from the fear of losing more of them, we were compelled to send those that remained to the last river passed, to pick them up there later. Meanwhile H.E. decided to send a Serjeant with the Mate, 10 soldiers, and 4 of our Hottentots, to the *Agoa das Voltas,* giving them provisions for 3 days.

Friday December 7

At dawn the Serjeant left with this party, and returned at noon on the 10th to report what they had done; and first of all, that after they had marched for 5½ miles along the shore they had seen 5 Sonquas, of whom they had captured one and taken him along to show them the way; and that, after going another 5 miles they had camped on the shore for the night. Their course and direction by reckoning were N 8° Westerly, 10½ miles.

Saturday December 8

That they had set out that morning in misty weather, and marched along the shore for 5¼ miles, when they reached a river which the Sonqua said was that which they called Touse, called by us the Sand River, which we had crossed 4 or 5 miles South of the Koperberg. He said, that it had this name from 2 buffaloes, by them called Touse, which they had found in it, so that its

rivier in zee liep, was een baai, maar heel vuil, en vol klippen, en dierhalven t'eenemaal onbequaam, om eenige vaartuigen daar binnen te krygen. Hunne gegiste cours en verheid was N 10 graaden, Westelyker 5¼ mylen. De gegiste breedte van 28---23 min.; lengte van 37---6½ min.[240.]

Sondag den 9 dito

Vinden een Baay. Met mistig weder vertrokken zy weder van de zeekant naar de plaats, daar zy eerst aan de rivier gekomen waren, alwaar mede een Kraaltje gelegen had, zynde van 't zelve volk, daar deze *Sonqua* by behoorde. Alhier volden zy wederom hunne waterflessen, en dewyl zy nu oordeelden op de breedte van *Agoa das Voltas*[241.] te zyn, rezolveerden zy, vermits zy niet langer gevictualieerd waaren, wederom te keeren, en stelden hun cours ZW ½ myl, tot dat zy weder aan strand quamen, en bevonden aldaar een baay te zyn, en, na de zelve gevisiteerd te hebben, oordeelden die bequaam te zyn om een Hoeker,[242.] of minder Vaartuyg, daar in te konnen bergen, werdende van de Noorder wal besloten met een Rif, 't welk zich strekte ZZW lang, ontrent een goteling-schoot[243.] buyten de wal; dit zelve brak de zee, makende over zulks slecht water[244.] in de baay. Aan 't voorsz Rif was nog een lager Rif, 't geen met hoog water onderliep, en zich Z ten W een Musquet schoot verre strekte. Voorder eyndigde 't zelve met een zandrifje, alwaar men geen branding meer zag, en scheen het gat, om dit baaitje in te loopen, heel diep te zyn; het legt ZZW en NNO. Van daar waren zy voort gemarcheerd de strand langs tot den middag; en hadden niet anders dan een vuyle wal, langs heenen met klippen bezet, gevonden. Daar hoogte genomen hebbende, bevonden zy zich op de breedte van 28---34 min.,[245.] en lengte van 37---8 min., en waaren toen 2 mylen van 't voorsz baaytje, zoo dat het zelve legt op de breedte van 28---25 min., en lengte van 37---6 min. Op de namiddag marcheerden zy voort een cours langs de strandt, als Z 6 grad. O, tot dat zy quamen een myl voor by de plaats, daar zy twee dagen te voren gelegen hadden, daar zy zich nedersloegen. Hun gegiste cours en verheyd Z 8 grad. en ½, O 7¾ mylen, de gegiste van 28---54 min., lengte van 37---8 min.

Maandag den 10 dito

Met mistig weder 's morgens ten 4 uuren vertrokken zy van hunne rustplaats, en marcheerden langs de strand, tot dat zy op de naarmiddag, als bevorens verhaald is, weer by ons quamen, nog by zich hebbende den meer-

240. T voeg by: ‘de gebeterde cours en veerheyt N t W 5 mylen behoudende lengte en breete als voren.’ [RH]
241. Natuurlik was hulle nie eers naastenby daar nie. [RH]
242. Visserskuit of klein transportskuitjie. [S]
243. 'n Soort ligte kanon wat veral op skepe gebruik is.
244. D.w.s. stil water. [S]
245. T het ‘de breete van 28:25 min: en lengte van 37:6 min: synde 't selve by nae de breete van de koper Bergen’. Maar op 21 Oktober word dit aangegee as 29° ‘bevonden breete’. [RH]

correct name should be the Buffels River. At this river they found no trees, but fresh water, and reeds like those of Europe and fully 8 or 9 feet long. At the mouth of it was a bay, but very foul ground and full of rocks, and therefore entirely unsuitable for accommodating any vessels. Their course and direction by reckoning were N 10° Westerly, 5¼ miles, the calculated latitude 28° 23′, longitude 37° 6½′.

Sunday December 9

That they had gone on in misty weather from the shore to the place where they had first reached the river, where there was a kraal of the same people to which this Sonqua belonged. There they again filled their water-bottles, and, since they judged themselves now to be on the latitude of *Agoa das Voltas,* they decided to turn back, having no further provisions; and marched SW for ½ mile until they again reached the shore. There they found a bay which they examined, and judged it to be suitable to accommodate a hooker or any smaller vessel, it being closed on the North shore by a reef which extended to the SSW for about a goteling-shot from the shore, this breaking the waves and giving calm water in the bay. Against this reef there was also a smaller one, below water at high tide, which extended to the S by W for about a musket-shot, ending in a small sandbar where no more surf was to be seen. The entrance to the bay appeared to be quite deep: it lies SSW and NNE. From there they marched along the shore until noon, finding only a foul shore set with rocks. Taking the sun there they found the latitude to be 28° 34′, the longitude 37° 8′; and since they were then 2 miles from the aforesaid little bay, it must lie on 28° 25′ of latitude and 37° 6′ of longitude. In the afternoon they went on S 6° E along the shore, until they were within a mile of the place where we had camped two days previously, where they camped. Their course and direction by reckoning were S 8½° Easterly, 7¾ miles, the calculated [latitude] 28° 54′, the longitude 37° 8′.

Monday December 10

They set out along the shore in misty weather, and in the afternoon returned to us, as aforesaid, bringing with them the above-mentioned Sonqua. Meanwhile nothing had happened to us, except that by observation we found here (as we had also found at the Koperbergen) that exactly at noon each day,

gemelden *Sonqua*. Water nog gras hadden zy tusschen deze onze rustplaats, en gedachte rivier, niet gevonden.

Winden, hier waajende. Ondertusschen was 'er niets voorgevallen, als alleen, dat wy hier by obzervatie bevonden (gelyk wy ook aan de Koperbergen ondervonden hebben) alle middag precies, en tegen den avond, de wind meest uyt den ZW, de welke op den 7den dito voorsz, voor de eerste reize uit den Noorden begon te waayen, met welke wind 's anderendaags de zee wel een musquet-schoot verre tot aan strand zich geheel rood vertoonde,[246.] waar van ons de oorzaak onbekend was.

Dynsdag den 11 dito

Zyn Ed. neemt den Sonqua mede na 't Kasteel. Bleven wy dezen dag hier[247.] nog leggen, om 't volk, dat uitgeweest was, te laaten rusten, en wierd'er ook met eenen preparatie gemaakt, om 's anderendaags weer te rug te keeren na Kaap der Goede Hoop, om de bevorens verhaalde reden; ten welken eynde geordonneerd wierd, dat de beesten, die tot dus lang aan de voornoemde rivier geweest waren, den aanstaanden morgen zouden opkomen. Middelerwyl sondeerde de Ed. Heer Commandeur den gedagten *Sonqua,* die toen zeyde, dat hy geen *Sonqua* was, maar een van de Natie, *Kamezon* genaamd,[248.] en na met hem een langen tyd gesproken te hebben, rezolveerde de Ed. Heer Commandeur hem mede na de Kaap te nemen, om naderhand by tyd en wyle dienst van hem te konnen hebben, nademaal het land hem over al hier ontrent bekent was.

Woensdag den 12 dito

Vertrokken wy van deze rustplaats,[249.] en stelden onzen cours na de rivier,[250.] van waar wy den 2den dezer vertrokken waaren, voor by marcherende de rustplaats, daar wy

246. Die oorheersing van suidelike winde aan die kus van Namakwaland vind ons dwarsdeur die jaar, maar hulle krag en reëlmaat is die grootste in die somermaande. Die oorheersende rigting is SSO, maar in die namiddag tree gewoonlik deur verhitting van die land 'n seebries op, sodat dan die windrigting aan die kus SW word. Abnormale onderbreking van hierdie toestande deur noordelike wind kan lei tot verhoging van watertemperatuur langs die kus en 'n ingrypende verstoring van lewensomstandighede in die kuswater. Die verskynsel van ‘rooiwater’ berus op die plotselinge vermeerdering van sekere mikro-organismes. In ernstige gevalle kan groot sterfte onder die visse hiermee gepaard gaan. [S]
247. By die tweede fonteintjie. [S]
248. Vgl. 23 November. T het ‘de natie genaemt kamesons ... de welke haer onthouden aen een groote en swaere rivier volgens syn seggen Eyn genaemt, de welcke haer oorspronck neemt landwaert in uyt seer hoog en swaer gebergte van 't welck het water met een groote kraght komt af vallen, benevens dese rivier leyt een groot meyr om het welke haer een natie van hottentots onthouden die 't gantsche Jaer door daer blyven leggen dese gedachte rivier soude van hier te bereysen wesen in 4 á 5 dagen, alles volgens 't seggen van den gedachten kameson, om welcke reden d' H^{r} Comm: hem resolveerde ...’ [RH]
249. By die tweede fonteintjie waar hulle van 4 tot 12 Desember gekampeer het. [S]
250. Die Swartlintjiesrivier, volgens bogenoemde veronderstellings. [RH]

den zelven dito, ons ter neder hadden geslagen, en quamen alzoo op den middag in de rivier ¼ myl hooger, als wy te voren gelegen hadden, en sloegen ons hier neder.[251.] De kuylen met water, die wy vonden, waren zeer brak; met hout en gras was het als voren. De gegiste cours en verheid ZO een graad Zuydelyker 3¼ mylen, de gegiste breedte van 29-28 min., de lengte van 37---23 min.[252.]

Donderdag den 13 dito

's Morgens ten 5½ uuren vertrokken wy hier van daan, stelden onze cours vooreerst ZZO tot op ons oud pad, marcheerde 't zelve langs, tot dat wy

251. Aan die Swartlintjiesrivier. [S, RH]
252. T het '29:28 min: en lengte van 37:23½ min:'. [RH]

and [again] towards evening the SW wind blew; but on the 7th it blew for the first time from the North, and after this wind the sea next day looked quite red for a mile outwards, the cause of which we did not know.

Tuesday December 11

We remained here to allow the men who had been out to rest, and at the same time made some preparations to return to the Cape of Good Hope, starting on the following day, for which purpose it was ordered that the animals, until now at the aforesaid river, should come back here tomorrow. Meanwhile H.E. interrogated the Sonqua, who then said that he was not a Sonqua, but one of the nation called Kamezon; and after speaking with him for a long time H.E. resolved to take him along to the Cape, in order to make him useful on occasion, since he knew all the country around here.

Wednesday December 12

We marched towards the river which we had left on December the 2nd, passing the place where we had camped that day, and about noon reached that river ¼ mile higher up than our previous halt, and camped there. The water-pools found were very brackish, and the grass and wood were as previously. Course and distance by reckoning SE 1° Southerly, 3¼ miles, the calculated latitude 29° 28′, the longitude 37° 23′.

quamen aan een hoogte, alwaar wy 't zelve verlieten, en staken door een vlakte, de cours O ten Z, komende alzoo in de rivier een myl van onze rustplaats,[253.] daar wy den eerste dezer van daan vertrokken waren. Hout, gras, en water, was hier zober, en brak. De gegiste cours en verheid ZO 3 graaden, Zuydelyker 5½ mylen. De gegiste breedte 29--45 min., lengte van 37---32½ bevonden breedte van 29---42 min. de verbeterde cours en verheid ZO 4½ mylen, lengte volgens de gebeterde cours 37---35¼ min.

Vrydag den 14 dito

's Morgens vertrokken wy van onze rustplaats, en stelden onzen cours ZO 18/12 myl,[254.] latende aan de linker hand van ons leggen de rustplaats, daar wy den 23sten passato van daan vertrokken waren, komende alzoo by de Kloof, die wy den 21sten passato voorsz doorgetrokken zyn. Vervolgden zoo voorts ons oud pad, tot dat wy quamen aan de plaats, die wy den 21sten voorsz verlaaten hadden.[255.] Sloegen ons hier weder ter neder. Hout, gras, en water, was hier noch al, als bevoorens verhaald is. De gegiste cours en verheid ZZO 3½ graaden, Zuidelyker 3¼ mylen. De gegiste breedte 29---54 min., lengte van 37---41½ min.; bevonden breedte van 29---56 min., gebeterde cours en verheid ZZO 3½ gr., Zuidelyker 3□ mylen,[256.] lengte volgens de zelve 37---41 min.

Saterdag den 15 dito

Besloot de Ed. Heer Commandeur hier[257.] te blyven leggen, om de beesten, die afgemat waren, zich te laaten verquikken.

Sondag den 16 dito

's Morgens, met het aanbreken van den dag, zont de Ed. Heer Commandeur eenige manschap uit om de Zuid, ten einde te zien, of daar eenige gelegenheid was, om bequaam na strand te konnen komen, die, in den avont wederom komende, berigtten, dat na de zeekant water nog gras te vinden was, weshalven wy[258.] genoodzaakt geweest waren, om de rustplaats, van waar wy den 20sten voorleden[259.] vertrokken waren, op

253. Die Spoegrivier. Vgl. *supra* voetnote 206, 218 en 225. [S]
254. Lees 12/18 (GM, bl. 198). Dit kom in T nie voor nie. [RH]
255. Die Spoegrivier. [S]
256. T het '3□ mylen'. Op 20 November was die gegiste breedte 29° 36′, lengte 37° 16¾′, 'n baie groot verskil. [RH]
257. Aan die Spoegrivier. [S]
258. Lees zy. [S]
259. Die Bitterrivier. [S]

te zoeken, en te zien, hoe het daar gestelt was, en hadden 't zelve in dien staat, gelyk wy 't gelaaten hadden, gevonden.

Maandag den 17 dito

's Naarmiddags ten 2 uuren verlieten wy deze rustplaats, marcherende ons oud pad langs, tot dat wy quamen aan de plaats,[260.] daar zy daags te vooren geweest waren, en sloegen ons ¼ myl hooger, als wy te vooren gelegen hadden, neder, om dat men 't water aldaar oordeelde een weinig beter te zyn. De gegiste cours en verheid ZZW 3¼ mylen. De vertrouwde breedte

260. Die Bitterrivier.

Thursday December 13

We set out at 5.30 a.m., first marching SSE along our old track, until we reached a height. There we left it, and marched E by S over a flat, again reaching the river a mile from the halting-place which we had left on December the 1st. Wood, grass, and water were scanty here, and the water brackish. Course and distance by reckoning SE 3° Southerly, 5½ miles, the calculated latitude 29° 45′, longitude 37° 32½′, the observed latitude 29° 42′, the corrected course and distance SE, 4½ miles, the longitude according to the corrected course 37° 35¼′.

Friday December 14

In the morning we marched SE for 18/12 [sic] miles, leaving to our left the camp we had set out from on November the 23rd, and reaching the pass we had traversed on November the 21st. Thence we followed our old track to the place we had left that day, and camped there. Wood, grass, and water here were as previously. Course and distance by reckoning SSE 3½° Southerly, 3¼ miles, the calculated latitude 29° 54′, the longitude 37° 41½′, the observed latitude 29° 56′, corrected course and distance SSE 3½° Southerly, 3□ miles, the longitude by this 37° 41′.

Saturday December 15

H.E. decided to remain here to allow the tired-out animals to recuperate.

Sunday December 16

At dawn H.E. sent out some men to the South, to see if any opportunity existed there to reach the shore easily. They returned in the evening, and reported, that towards the shore neither grass nor water was to be found, so that we were compelled to make for the halting-place which we had left on November the 20th and see how matters stood there, finding it in the same conditions as when we left it.

van 30---4 min.; lengte van 37---33 min. De gebeterde cours en verheid ZZW 1 graad, Westelyker 2⅞ mylen; de beneden[261.] breedte 29---48 min. De behouden lengte van 37---33 min.

Dynsdag den 18 dito

Bleven wy hier leggen,[262.] en middelerwyl zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met eenige manschap uit, om de Doornbosch-rivier op te zoeken, en met eenen te zien, hoe het aldaar gestelt was. Op den middag[263.] quamen alhier ontrent ons kampement 2 Sonquas, die, volgens hunne eygen bekentenis, van meining waren, 1 of 2 mannen, indien zy die hadden konnen bezetten, ter neder te maaken, en dan eenig vee weg te dryven, waar op de Ed. Heer Commandeur eenig volk derwaarts zont, om, zoo 't mogelyk was, de zelve met gemak gevangen te nemen, en, by tegenweer, met hen te handelen, gelyk men met vyanden gewoon is te doen.

Eenige Sonquas gevangen genomen. 't Volk ontrent hen komende, zagen zy 'er 8, en begaven zich 5 van de gemelde Sonquas op de vlugt, welke 't ontquamen; doch de 3, ziende, dat zy bezet waren, gaven zich 2 der zelve vrywillig gevangen. De derde zich ter weer stellende, wiert 'er vuur op hem gegeven, en hy in de beenen gequetst, wordende aldus by den E. Heer Commandeur gebragt, die, na een lange tyd ondervraagt te zyn, bekenden, dat zy, benevens alle de Sonquas van de Amacquas herwaarts gezonden waren, om ons zoo veel afbreuk te doen, als hen mogelyk zou wezen. Deze wierden dan, nevens den voorgemelden *Kameson,* in hegtenis genomen, en bewaart. 's Avonts ontrent 9 uuren quam de Sergeant te rug, en bragt berigt, dat hy de bevoorens gemelde rivier[264.] had gevonden, wel voorzien met kuilen, inhebbende goed water, als mede overvloedig gras en hout, 't welk het doorngeboomte is, dat in deze rivier gevonden wort. Zy bragten ook 2 wyven der Sonquas mede, die benevens de andere gevangenen mede bewaart wierden.

Woensdag den 19 dito

's Morgens met het aanbreken van den dag vertrokken wy van hier,[265.] en stelden onzen cours tegen een hoogte op ZO ⅓ myl. Van daar Z ⅛ myl. Toen ZZO ¼ myl, als mede ZZW ¼ myl, en ZW ten Z □ myl; mitsgaders ZZO ¼ myl. Toen weder ZZW ¼ myl. En Z ten W ½ myl. Ook W ¼ myl. Van daar Z ¼ myl, als mede ZZW □ myl. Toen Z ⅛ myl. Tot dus verre waren wy gemarcheert over verscheide heuvelen; doch een bequamen weg; en quamen hier aan een groote vlakte, die zich tot aan de gedagte doornbosch-rivier strekte; en namen toen wederom onzen cours ZZO 1□ myl. Van daar Z ten O □ myl. Toen Z ten W 1□ myl, komende toen in de voorsz

261. T het die korrekte ‘bevonden’ vir Valentyn se sinlose ‘beneden’. [RH]
262. Bitterrivier. [S]
263. Die hele gedeelte tot by ‘den voorgemelden Kameson’ ontbreek in T. [RH]
264. Doornboschrivier. [S]
265. Bitterrivier. [S]

rivier,[266.] en sloegen ons in de zelve ter neder, bevindende het hier, gelyk het door den

266. Doornboschrivier. [S]

Monday December 17

We set out at 2 p.m. along our old track until we reached the place where they had been on the previous day, and camped ¼ mile higher than we had done previously, because the water there was judged somewhat better. Course and distance by reckoning SSW, 3¼ miles, the reliable latitude 30° 4′, longitude 37° 33′, the corrected course and distance SSW 1° Westerly, 2⅞ miles, the lower [sic] latitude 29° 48′, the definite longitude 37° 33′.

Tuesday December 18

We remained here, and meanwhile H.E. sent out a Serjeant with some men to look for the Doornbosch River, and at the same time to see the conditions there. At noon 2 Sonquas came to our camp, who, by their own admission, had the intention of killing 1 or 2 men if they had been able to overcome them, and then driving off some of the cattle, whereat H.E. sent some men there to take them prisoners, peacefully if possible, or if they resisted, then to deal with them as one is accustomed to deal with enemies. When our men neared them there were 8 Sonquas, of whom 5 took to flight and escaped, but 3, seeing that they were overcome, [halted]. Of these 2 surrendered voluntarily, but the third offered resistance, and was fired at and wounded in the legs, and brought thus to H.E. After long interrogation he admitted that they were sent with the other Sonquas by the Amacquas to do us as much damage as possible. They were then set in custody, and guarded, together with the aforesaid Kameson. About 9 in the evening the Serjeant returned, and reported, that he had found the said river, in which were many pools of good water, also abundance of grass and wood, this being the thorntrees that are found along this river. They brought also 2 of the Sonqua women, who were kept with the other prisoners.

Wednesday December 19

We set out at dawn, marching SE for ⅓ mile towards a height, then S for ⅛ mile, SSE ¼ mile, SSW ¼ mile, SW by S □ mile, SSE ¼ mile, SSW ¼ mile, S by W ½ mile, W ¼ mile, S ¼ mile, SSW □ mile, S ⅛, always along our old track. Here we reached a large flat which extended to the Doornbosch River, and marched SSE 1□ mile, S by E □ mile, S by W 1□ mile, then reaching the

Sergeant berigt was. De weg, by ons gemarcheert, was rood keyagtig zand, bewassen met laage kreupelboschjens. Onze gegiste cours en verheid Z 6 graaden, Westelyker 5¼ mylen. Gegiste breedte 30---25 min.; lengte van 37--33 min., bevonden breedte van 30---27 min.

Donderdag den 20 dito

Op den naarmiddag ten 2 uuren vertrokken wy van hier na de zeekant, en stelden voor eerst onzen cours langs de rivier[267.] W ten N ⅓ myl. Van daar marcheerden wy weder in de rivier, en namen onzen cours in de zelve NW ten W □ myl, tot dat wy aan een bocht quamen, die wy omtrokken WNW ⅓ myl. Van daar W ⅛ myl, en van daar wederom volgens den loop van de rivier een bocht in, die zig ZW □ myl strekte, daar wy campeerden, om dat alhier nog goed water en gras was, 't welk wy nader aan de zee oordeelden niet te zullen vinden. De rivier was hier mede 't eenemaal zonder geboomte, gelyk ook alle de rivieren, die wy aan de zeekant gepasseert zyn, gevonden hebben, daar de zelve in tegendeel, gelyk meermalen verhaald is, na boven toe dicht met doorngeboomte bewasschen zyn. De gegiste cours en verheid W ten Z een graad, Zuydelyker 1 11/12 myl, gegiste breedte 30---28¾ min.; lengte van 37---25 min.

Vrydag den 21 dito

Bleven wy alhier leggen, en wiert ondertusschen een Sergeant, een Stuurman, en vier man, als mede een Corporaal, met vier man, benevens den Stuurmansmaat, belast, de eene party om de Zuid, en de andere om de Noord, de strand te visiteeren, en gingen voor eerst gezamentlyk ZW aan ⅓ myl. Van daar Z ⅛ myl. Toen ZW ten W ⅓ myl, en Z ¼ myl. Van daar tot aan den hoek van de rivier ZZW ⅓ myl; voor de zelve was een baaitje, doch onbequaam, 't welk zich strekte N ten W en Z ten O 1/20 myl. Alhier scheiden zy van malkanderen, de Sergeant marcheerde om de Z, en de Corporaal om de N. Tegen den avont quam de Sergeant te rug, en deed berigt,[268.] dat zy voor eerst hun cours langs 't strand genomen hadden, Z ten O ⅔ myl, tot aan eenen inhoek met groote losse klippen, vervolgende de zelve cours 1½ myl, tot aan een groote zandbaai, die wel 1¼ myl lang was; daar de zee geweldig instortte; en dat met vlak strand na oogenschyn, stond de zelve dagelyks grooter te werden, nademaal de zee, gelyk zy zagen, het Land geduurig afnam. Nog, na 2 mylen verder gemarcheerd te hebben, bevonden zy zich op een hoek met hooge Sand-duynen, en vlak strand, met laage klippen, daar zy hoogte namen, en hadden de breedte van

267. Doornboschrivier. [S]

268. In T word die berig soos volg gegee: ‘dat sy strand naer gissinge ontrent 5 mylen waere langs gemarcheert en hadden onderweegs gevonden een groote sant bhaey die wel 1¼ myl langh was daer de zee geweldigh in storte ... 2 mylen verder had den stierman de breete gehad van 30:43 min: en lengte van 37:25 min hebbende de wal wyders 't eenemael onbequaem gevonden om van eenigh vaertuygh aen gedaen te worden dewyl de selve tot selfs soo verd sy konde beoogen schor en klippig was’. Die res van die berig in Valentyn kom in T nie voor nie. [RH]

30--43 min., en lengte van 37---25 min. Van daar nog een myl verder gemarcheerd zynde, alwaar de wal wat meer om de Oost strekte, zagen eenen hoek van hen afleggen, na gissing 3½ myl, die zich, zoo zy zien konden, enigzins verder in zee strekte,

said river, by which we camped, finding it to be as reported by the Serjeant. The track traversed was red pebbly soil, grown with low scrub. Course and distance by reckoning S 6° Westerly, 5¼ miles, the calculated latitude 30° 25′, longitude 37° 33′, the observed latitude 30° 27′.

Thursday December 20

We set out for the sea-shore at 2 p.m., first marching W by N ⅓ mile along the river. Thence we marched onwards in [sic] the river, NW by W for □ mile to a bend, around which we marched WNW for ⅓ mile. From there W for ⅛ mile, and then again along the course of the river into a bend which stretched to the SW for □ mile. Here we camped since there was good water and grass here, such as we did not expect to find nearer the sea. The river was here entirely without trees, like all the rivers which we passed near the shore, although on the contrary they are densely grown with trees higher up, as has been mentioned repeatedly. Course and distance by reckoning W by S 1° Southerly, 1 11/12 miles, the calculated latitude 30° 28¾′, longitude 37° 25′.

Friday December 21

We remained here, and meanwhile a Serjeant, a Mate and 4 men as well as a Corporal with 4 men and the Second Mate were ordered to examine the shore, one party towards the South and the other towards the North. They marched out together SW for ⅓ mile, then S ⅛ mile, SW by W ⅓ mile, S ¼ mile, SSW ⅓ mile to a bend of the river, in front of which lay a small bay, extending N by W and S by E for 1/20 mile, but of no use. Here they separated, the Serjeant going South and the Corporal North. Towards evening the Serjeant returned and reported, that they had first gone along the shore S by E for ⅔ mile as far as a bight with large loose stones, continuing on the same course for 1½ mile to a large sandy bay, which was fully 1¼ mile long. Here the sea broke in violently onto the flat shore, and it seemed that the bay would daily increase in size since they could see how the sea continually ate away the land. After marching another 2 miles they reached a cape with high sand-dunes and a flat shore with large rocks. Here they took the sun,

en bevonden de wal van de rivier af tot aan die plaats te loopen Z ten O ½ streek Oostelyker. De Corporaal, nevens den Stiermans-maat mede te rug komende, deden rapport, dat zy de wal op 5 mylen, en verder, zoo wyd als zy zien konden, niet anders bevonden hadden, dan klippen te zyn, en dus aan weerzyden onbequaam[269.] te wezen, om door eenige Schepen aangedaan te werden. Hunne gegiste cours en verheid was Z en N 5 mylen. De behouden cours en verheid Z 4 mylen.

Saturdag den 22 dito

't Pad van den Vaandrig Berg. 's Morgens met den dag vertrokken wy weder hier van daan, nemende onzen cours te rug na onze oude rustplaats,[270.] daar wy den 19den dito van daan waren vertrokken, die wy passeerden ontrent ten 9 uuren. Stelden van daar onzen cours door de rivier voor eerst OZO ½ myl. Toen O ten Z ¼ myl, en ZO ⅓ myl, op een hoek in gedagte rivier, daar wy goedvonden te blyven leggen, om van daar eenig volk uyt te zenden, om 't oud pad van den Vaandrig Berg[271.] op te zoeken. De gegiste cours en verheid O ten Z 3 graden Zuydelyker 3 mylen. De gegiste breedte 30---33 min., lengte van 37---36 min.;[272.] bevonden breedte 30---30 min. Gebeterde cours en verheid Oost 2 graden, Zuydelyker 3 mylen.

Sondag den 23 dito

's Morgens zond de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met eenige manschap uyt, om de reden boven verhaald, die tegen den avond weer by ons quamen, en rapporteerden, dat zy 't voorgedagte pad niet hadden konnen vinden.

Maandag den 24 dito

's Morgens vertrokken wy van deze rustplaats,[273.] en stelden onzen cours voor eerst een hoogte op O ten Z, tot dat wy op een plaats quamen, alwaar de kleene doorn-bosch-rivier[274.] zich met de groote doorn-bosch-rivier[275.] te zamen voegd.[276.] Deze marcheerden wy met de zelve cours langs, tot in een bocht, alwaar wy bleven

269. Aan weerskante van die monding van die Groenrivier (Groote Doornbosch-rivier) is die kus ongeskik vir skepe. [S]
270. Bitterrivier. [S]
271. T het 'Lieutenant Bergh's', waaruit blyk dat T van later datum as Valentyn is, soos in *supra* voetnote IV/4 en 93. [RH]
272. T het 37° 37′. [RH]
273. Bitterrivier. [S]
274. By Mossop (kaart) die 'Zwart Doornbosch-rivier', 'n tak van die Groenrivier, op die Loeriesfontein-kaart word dit as 'Zwarte Doringrivier' aangegee, wat dan die Groenrivier op die Garies-kaart word. [RH]
275. Groenrivier. Vgl. *supra* voetnoot 140. [RH]
276. Saamloop van Swartdoring- en Groenrivier. [S]

leggen. De Ed. Heer Commandeur zond ondertusschen weder eenig volk uyt, om 't verhaald pad op te zoeken; die in den nacht weder quamen, en zeyden 't zelve, met goede passagie daar na toe, gevonden te hebben. 't Gras was hier redelyk; maar water waren wy genoodzaakt te graven. De gegiste cours en verheid was deze dag O ten Z 4 graden,

finding the latitude to be 30° 43′ and the longitude 37° 25′. After marching a mile further they saw another cape before them, at a guess 3½ miles away, which, as they could see, extended somewhat further to seaward; and they found the shore from the river to here to lie S by E ½ point Easterly. The Corporal also returned with the Second Mate, and reported, that along the shore for 5 miles and as far further as they could see, they had found nothing but rocks, so that it was useless for ships to touch. Their course and distance by reckoning were S and N, 5 miles, the definite course and distance S, 4 miles.

Saturday December 22

We set out at dawn towards the halting-place which we had left on the 19th, passing this about 9 a.m. From there we marched through the river, first ESE for ½ mile, then E by S ¼ mile, and SE ⅓ mile to a bend in the river, where we decided to camp, in order to send out some men from there to look for Ensign Berg's old track. Course and distance by reckoning E by S 3° Southerly, 3 miles, the calculated latitude 30° 33′, longitude 37° 36′, the observed latitude 30° 30′, corrected course and distance E 2° Southerly, 3 miles.

Sunday December 23

In the morning we sent out a Serjeant with some men for this purpose, who reported in the evening, that they had been unable to find the said track.

Monday December 24

We set out in the morning, and first marched E by S uphill until we reached the place where the Kleine Doornbosch River joins the Groote Doornbosch River, and then marched along these as far as a bend, where we camped. Meanwhile H.E. again sent out some men to seek for the said track, who reported that night, that they had found it, and a good route to it. The grass here was tolerably good, but we must dig for water. Course and distance by reckoning E by S 4° Southerly, 2 miles, the calculated latitude 30° 32′, longitude 37° 45′.

Zuydelyker 2 mylen. De gegiste breedte 30---32 min. en lengte van 37---45 min.

Dynsdag den 25 dito

's Morgens ten 7 uuren vertrokken wy van deze plaats, en namen onzen cours NO □ myl. Van daar O ten Z 1¼ myl. Toen ONO 1/20 myl, als mede N ten O 1/20 myl; mitsgaders NO 1/20 myl. Van daar OZO □ myl, en ZO □ myl, ook ZZO ¼ myl, alle langs en door de rivier. Hier vont de Ed. Heer Commandeur goed de beesten te laaten uytspannen, en op de naarmiddag verder te marcheeren. Wy bleven hier om de schrikkelyke hitte, die wy op dezen dag hadden, waar door menschen en beesten by na verflaauwden; weshalven ons genoodsaakt vonden 't vee te laten drinken, dewyl alhier water was. Ook om de hitte van den dag wat te laten overgaan. Op de namiddag ten 4 uuren braken wy wederom op, om de reyze te vervorderen, en stelden onzen cours ZZO ⅓ myl. Van daar ZO ten Z ¼ myl, en OZO □ myl, alwaar wy quamen op het voorsz pad van den Vaandrig Berg, daar wy ons nedersloegen, zynde aan de zelve rivier gras, en water, 't welk wy graven moesten, was hier redelyk. De cours, en verheid van dezen dag O 5 graden Zuydelyker 3 mylen, en de breedte van 30---31 min., en de lengte van 37--56½ min.

Woensdag den 26 dito

De laatste Modderkuil. Op den namiddag vertrokken wy van deze rustplaats, en met eenen van de meergenoemde rivier, vervolgende 't voorsz pad, tot dat wy laat in den avond quamen aan de laatste modderkuyl, die wy redelyk met water verzien vonden. Hier bleven wy leggen, en lieten de beesten, die getrokken hadden, met partyen drinken, dewyl voor 't gansch getal hier geen water was. De gegiste cours en verheid Z ten O 3⅓ mylen;[277.] de gegiste breedte van 30---45 min., de lengte van 37---59 min.

Donderdag den 27 dito

Meerhofs Kasteel. 's Morgens met het aanbreken van den dag vertrok een Sergeant met 't meeste deel der beesten na Meerhofs Casteel,[278.] om de zelve onderweeg, daar nog water in de kuylen stond, te laten drinken. Ontrent ten 6½ uuren volgden wy met onzen treyn, en quamen ontrent ten 12½ uuren aan Meerhofs Casteel voornoemt, alwaar wy wederom de beesten, die getrokken hadden, uytspanden, en het weynig water, dat wy hier in de Fonteyn vonden, lieten uytdrinken. Ontrent ten 3 uuren na de middag spanden wy wederom andere beesten in, latende de resterende voor uyt dryven, en vervolgden zoo voorts ons oud pad, tot dat wy met zons ondergang aan de eerste modderkuylen by een quamen, aan de welke wy ons ter nedersloegen, ontrent ¾ myl

277. T het ‘3½ myl ... lengte 37:45 min.’. [RH]
278. Meerhoffs Kasteel by Nieuwe Rust. Vgl. *supra* voetnoot 134. [S, RH]

Tuesday December 25

We set out at 7 a.m., and marched NE for □ mile, then E by S 1¼ mile, ENE 1/20 mile, N by E 1/20 mile, NE 1/20 mile, ESE □ mile, SE □ mile, SSE ¼ mile, always along and through the river. Here H.E. thought good to have the oxen unyoked, and to continue the march in the afternoon, because of the terrible heat we had this day, from which men and beasts almost faltered, so that we found ourselves compelled to let the oxen drink here where there was water, and to let the heat of the day pass. At 4 p.m. we again set out, marching SSE for ⅓ mile, then SE by S ¼ mile, ESE □ mile, where we reached the aforesaid path of Ensign Berg, and camped there, grass and water being pretty good at this river, though we must dig for the water. Course and distance by reckoning this day were E 5° Southerly, 3 miles, latitude 30° 31′, longitude 37° 56½′.

Wednesday December 26

In the afternoon we marched away from the river, following the aforesaid path, until late in the evening we reached the last Modderkuil, in which we found a pretty good quantity of water. Here we camped, and let the oxen which had been yoked drink, a few at a time, since there was not sufficient for the whole number. Course and distance by reckoning S by E, 3⅓ miles, the calculated latitude 30° 45′, longitude 37° 59′.

Thursday December 27

At dawn a Serjeant set out with most of the animals for Meerhofs Castle, to let them drink on the way wherever water stood in the pools. We followed about 6.30 with our transport, arriving about 12.30 at the said Meerhofs Castle, where we again unyoked the oxen which had been drawing it, and let them drink up what little water we found in the spring. About 3 p.m. we yoked fresh oxen, letting the remainder go ahead, and from there followed our old track until at sunset we reached the Eerste Modderkuil, where we camped, about ¾ mile from the halting-place which we had left on September the 29th. This pool had a tolerable quantity of water, but stinking, and now one-sixth of what was needed to water our animals, which were very parched. This evening we let each drink, in proportion as was possible. The tracks,

van de rustplaats, van waar wy den 26sten September vertrokken zyn. Deze kuyl was redelyk van water voorzien, dog stinkende, en niet zesdepart genoeg, om onze beesten daar mede te drenken. Wy lieten dezen avond de beesten, die zeer verdorscht waren, yder na proportie zoo veel drinken, als 't mogelyk was. De wegen, die wy op de uytreyze zeer moerassig en onbequaam hebben bevonden, waren nu t'eenemaal zonder water, en zoo hard uytgedroogd, als steenen. De gegiste cours en verheid ZZO 4¾ mylen[279]. De gegiste breedte 30--58 min., lengte van 38--5 min.

Vrydag den 28 dito

Bleven wy hier leggen. De Ed. Heer Commandeur liet deze gedachte kuylen opgraven, en schoon maken. Ondertusschen wierden de beesten na de andre kuylen gedreven, om zoo veel te drinken, als 't mogelyk was. Middelerwyl wierd'er gerezolveerd, om alle de beesten, behalven voor yder Kar en Wagen een gespan, na de Olifants rivier te dryven, gelyk ook tegen den avond een Sergeant met de zelve derwaards ging. Het water, 't welk ondertusschen weder in de kuyl gekomen was, wierd aan de beesten, die wy nog by ons hadden, met bakken toegemeten, konnende 't zelve geen emmer vol uytmaken.

Saterdag den 29 dito

De Bakkely-plaats. 's Morgens werd een Corporaal met eenige manschap gecommandeerd, om de Schapen mede na de Olifants rivier te dryven. Op de middag wierd aan onze beesten weer een balie met water gegeven, en met eenen ingespannen om 't over te zetten tot aan de Olifants rivier, en wy vertrokken van hier ten 2 uuren, en quamen ten 5 uuren aan de hooge Kraal,[280] alwaar wy eenige beesten vonden, die den Sergeant had achtergelaten; de welken de Ed. Heer Commandeur het water, dat hy in eenige flessen had, te drinken gaf, en na dat wy ontrent ¼ myl halte gehouden hadden, vervolgden wy onze reyze, en, quamen alzoo 's nachts ten een uur aan de Bakkeleyplaats,[281] gelegen aan de Olifants rivier, alwaar wy onze voor uytgezondene beesten en schapen vonden. De gegiste cours en verheid ZZO 4 graaden Oostelyker 6 mylen. De gegiste breedte 31--8 min. De vertrouwde breedte 31--16 min.; de gebeterde cours en verheid ZO ten Z 4 graden Zuydelyker 5¾ mylen, lengte van 38--17 min.

Sondag den 30 dito

279. T het '3¾ myl'. [RH]
280. Vgl. *supra* voetnoot IV/129.
281. Vgl. *supra* voetnoot IV/120.

Bleven wy hier leggen. De Ed. Heer Commandeur zond een Kar, geladen met eenige vaten water, na de beesten, die wy agtergelaten hadden, om de zelve te laten drinken, en was 't mogelyk, die herwaards aan te brengen; gelyk ook geschiedde.

which on our outward journey we had found very marshy and difficult, were now entirely without water, and dried as hard as stone. Course and distance by reckoning SSE, 4¾ miles, the calculated latitude 30° 58′, longitude 38° 5′.

Friday December 28

We remained here. H.E. had the pools dug out and cleaned, and meanwhile the animals were driven to the other pools, to drink as much as was possible. Meanwhile it was decided to drive all the oxen on to the Oliphants River, except one team for each vehicle, and towards evening a Serjeant went thither with them. What water had come into the pool in the meantime was given to the oxen which we had retained, in bowls, since it did not suffice for a pailful for each.

Saturday December 29

In the morning a Corporal with some men were ordered to drive the sheep to the Olifants River. At noon a tubful of water was given to our oxen, and they were at once yoked, to make for the Olifants River. About 5 we reached the Hooge Kraal, where we found some oxen left behind by the Serjeant, to which H.E. gave what water he had in some flasks; and after we had halted there for about ¼ mile [sic] we continued our journey, and at 1 a.m. reached the Bakkeley-plaats lying on the Olifants River, where we found the oxen and sheep sent ahead. Course and distance by reckoning SSE 4° Easterly, 6 miles, the calculated latitude 31° 18′, the reliable latitude 31° 16′, the corrected course and distance SE by S 4° Southerly, 5¾ miles, the longitude 38° 17′.

Sunday December 30

We remained here. H.E. sent a cart laden with some casks of water to the oxen we had left behind, to water them and if possible to bring them here, which was done.

Maandag den 31 dito

Resolveerde de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met 6 man, nevens den Stuurman, uit te zenden na den uitgang van de Olifants-rivier, en met eenen te onderzoeken, of daar geen gelegenheid was, om met karren en wagens derwaarts te komen, en vertrokken dus van ons 's namiddags ten 3 uuren daar na toe.

Dynsdag den 1 Januarii 1686

Bleven wy nog alhier leggen, om den uytgezonden Sergeant weder in te wagten.

Woensdag den 2 dito

De Olifants-rivier beschreven. Op de namiddag ten 5 uuren, quam de Sergeant met zyn byhebbende manschap weder te rug, en deden rapport, dat zy den 31sten passato de rivier waren langs gemarcheerd ontrent 3⅓ myl,[282.] die zy aldaar met klippen en hooge steyle wallen vonden, en waren 's anderendaags voort gemarcheerd, tot aan de mond van deze rivier, de welke zy zeer wyd bevonden, en aan den uytgang der zelven was een Eylandje, ontrent 100 roeden lang, met een zandig strand, en boven op bewasschen met laag Kreupelbosch. Aan de Zuydzyde van 't voorsz Eylandje scheen de rivier zeer breed, en diep, maar aan de West-kant van dat Eylandje was zy met een groote zand-duyn bezet, die de zelve tot aan de Noorderwal tot ontrent op 20 roeden schoot,[283.] alwaar de rivier met een grooten uytgang haar water in zee quam te lossen; dog dit wierd 't elkens met den vloed zoo sterk weder opgedreven, dat men bevond, tot zelfs 3 mylen boven deze rustplaats, ebbe en vloed in deze rivier te gaan; 't welk veroorzaakt, dat men, volgens hun rapport, tot op 4 mylen van de zeekant, al zout, en onbruykbaar water in deze rivier vind. Gras hadden zy van hier, tot aan de zeekant niet gevonden; dierhalven onbequaam om met de beesten derwaards te gaan. Hadden wyders bevonden de wal aldaar te strekken ZZO en NNW tot aan de overkant, ontrent een myl; alwaar de wal met een hoek in zee uytstak WZW, en bevonden den uitgang van meergedagte rivier op de breedte van 31---3 min., en lengte van 37---40½ min.[284.] Hun cours en verheid van deze plaats[285.] tot aan de zeekant was WNW 2 graaden, Noordelyker 8½ mylen.

Donderdag den 3 dito

282. T het '3½ myl'. [RH]
283. Die beskrywing van die monding wat met sy eilandjie 'n soort rudimentêre delta vorm, is nie onduidelik nie. Die term *schoot* lewer die duidelikste sin as ons dit opvat as drukfout, en verander in *sloot*. Dan beteken dit dat die noordelike arm tot op 20 roedes na afgesluit was deur die duin en daardeur 'n sterk stroom ('grooten uytgang') vertoon het. [S]
284. Die monding lê in werklikheid op 31° 42′, 18° 12′. [RH]
285. Van die kampplek af. [S]

's Morgens ten 6 uuren vertrokken wy van deze plaats, en vervolgden ons oud pad, en na dat wy 2½ myl van de Bakkeley-plaats afwaren, besloot de Ed. Heer Commandeur dat wy ons hier zouden ter nederslaan,[286.] zynde ontrent ¼ myl van 't riviertje,[287.] dat wy den 20sten September gepasseert

286. Nl. by die Troe-troe. [S]
287. Blykbaar die Wiedouwrivier. Vgl. *supra* voetnoot IV/119. [RH]

Monday December 31

H.E. resolved to send a Serjeant with 6 men, together with the Mate, to the mouth of the Olifants River, to see if it was convenient to reach there with the carts and waggons; and at 3 p.m. they set out.

Tuesday January 1, 1686

We still remained here, to await the Serjeant.

Wednesday January 2

He returned about 5 p.m. with his party, and reported, that on the 31st they had marched along the river for about 3⅓ miles, finding it rocky and with high and steep banks; and the next day went on to the mouth. This they found to be very wide, and near the outflow of it was a little island about 100 roods long, with a sandy shore and grown above with low scrub. To the South of this island the river appeared to be very wide and deep, but to the West there was a large sand-dune, which extended to the North shore for about 20 roods, and there the river discharged its waters into the sea by a broad outlet. But at high tide it was so greatly driven back, that even 3 miles above this camp the river was tidal, with the result, according to their report, that for 4 miles from its mouth the river had salt and unusable water. From here [the camp] to the shore they had found no grass, so that it was inexpedient to go thither with the animals. Further, they had found that the shore there lay SSE and NNW to the far side, where it projected WSW into the sea; and they found, that the mouth of the river lay on the latitude of 31° 3′, and longitude 37° 40½′. Their course and distance from here to the shore was WNW 2° Northerly, 8½ miles.

Thursday January 3

We set out at 6 a.m. and followed our old track, and when we had gone 2½ miles H.E. decided to camp there, because of the lovely grass found there

waren, ter oorzaak van 't schoon gras, 't welk wy hier langs de rivier vonden. De gegiste cours[288.] ZO ten O. De gegiste breedte 31---20 min. De lengte van 38--26½ min. De vertrouwde breedte 31--23 min.[289.] De behouden cours en verheid ZO ten O 3 graaden, Zuidelyker 2⅔ mylen; behouden lengte van 38---26 min.

Vrydag den 4 dito

De Baviaansberg. 's Morgens ten 6 uuren vertrokken wy van deze rustplaats, marcherende voor eerst door het bovengedagte riviertje, 't welk wy op de uitreize met loopent water hadden bevonden, maar 't geen nu t'eenemaal droog was; en vervolgden alzoo wederom ons oud pad tot ½ myl voorby onze rustplaats aan den Baviaansberg,[290.] daar wy ons ter nedersloegen, en gras vonden wy mede als boven gedagt. De gegiste cours en verheid ZO 2 gr. Zuidelyker 3 mylen. De gegiste breedte van 31--32 min. Lengte van 38--36 min. bevonden breedte van 31---30 min.

Saterdag den 5 dito

De Doordrift. Des naarmiddags ten 2 vertrokken wy van deze rustplaats, nemende onzen cours na de Doordrift, alwaar wy tegen den avont aanquamen. Hier bleven wy leggen, en daar wiert besloten, om 's anderendaags over te marcheren; waar toe dan een bequame plaats wiert uitgezogt, de diepte van ontrent 1½ voet water hebbende. De gegiste cours en verheid Z 9 graaden Oostelyker 3 mylen; de gegiste breedte van 31---40 min. Lengte van 38---37 min. Vertrouwde breedte van 31---41 min.[291.] Vertrouwde cours en verheid Z ten O 2□ mylen.

Sondag den 6 dito

De Dassenberg. 's Morgens met het aanbreken van den dag zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met 4 karren, en een party beesten voor uit na den Dassenberg,[292.] om aldaar de fonteinen, die wy vreesden toegegroeit te zyn, op te graven, en schoon te maaken. Op den namiddag ten 2 uuren volgde de Ed. Commandeur met de resterende trein, en quam alzoo met de zons ondergang aan den Dassenberg voorsz, daar wy den Sergeant vonden, en ons ter nedersloegen, schoon gras en water vonden wy hier in overvloed. De gegiste cours en verheid ZW ten Z

288. T het ‘gegiste cours en veerheyt ZO ten O 2½ myl’. [RH]
289. Maar op 19 September was die bevonde breedte 31° 1′, 'n verrassende verskil tussen twee lesings; die lengtegraad was 38° 35′. [RH]
290. Die hedendaagse Gifberg. Vgl. *supra* voetnoot IV/114. [RH]
291. T het 31° 43′. Op 15 September was die gegiste breedte 31° 13′, die lengte 38° 38′. [RH]
292. Die ouer naam vir ‘Heerenlogement’. Vgl. bl. 254, en *supra* voetnoot 95. [S, RH]

2 graaden Westelyker 3⅛ mylen. De gegiste breedte 31--46 min.,[293.] en lengte van 38--29 min.

Maandag den 7 dito

Bleven wy hier leggen, om onze beesten met dit schoon gras een weinig te laaten verquikken.

293. Op 14 September was die gegiste breedte 31° 23′, die lengte 38° 30′. [RH]

about ¼ mile from the river. Course by reckoning SE by E, the calculated latitude 31° 20′, longitude 38° 26½′, the reliable latitude 31° 23′, the definite course and distance SE by E Southerly, 2⅔ miles, the definite longitude 38° 26′.

Friday January 4

We set out at 6 a.m., first through the river, which on our outward journey we had found with flowing water but which now was entirely dry; and again followed our old track to ½ mile beyond our halt at the Baviaansberg, where we camped, finding the grass and water as before. Course and distance by reckoning SE 2° Southerly, 3 miles, the calculated latitude 31° 32′, longitude 38° 36′, the observed latitude 31° 40′.

Saturday January 5

We set out at 2 p.m. for the ford, where we arrived toward evening. Here we camped, and it was decided to cross on the next day, for which a suitable place was sought out, where the water was about 1½ feet deep. Course and distance by reckoning S 9° Easterly, 3 miles, the calculated latitude 31° 40′, longitude 38° 37′, the reliable latitude 31° 41′, the reliable course and distance S by E, 2□ miles.

Sunday January 6

At dawn H.E. sent a Serjeant with 4 carts and a party of animals to the Dassenberg, to dig out and clear the springs there which we feared to find overgrown. At 2 p.m. H.E. followed with the remainder of the transport, and at sunset reached the Dassenberg, where we found the Serjeant and camped, finding lovely grass and water in abundance. Course and distance by reckoning SW by S 2° Westerly, 3⅛ miles, the calculated latitude 31° 46′, longitude 38° 29′.

Monday January 7

We remained here, somewhat to refresh the animals with the lovely grass.

Dynsdag den 8 dito

De Brakke Valey, en Olifanten hier ontmoet. 's Namiddags ten 1 uur braken wy op, en stelden onzen cours na de brakke valey;[294.] verlieten ons oud pad, om dat het zelve zeer krom loopt, en namen onzen cours Z ten W 7 graaden Westelyker, en quamen alzoo 's avonts ten 7 uuren in de brakke valey, alwaar wy 6 Olifanten vonden, die wy met schreeuwen en schieten van daar joegen. Water vonden wy hier redelyk; maar gras sober. De gegiste cours en verheid Z ten W 7 graaden Westelyker 4⅛ mylen.[295.] De gegiste breedte 32---1 min., lengte van 38---24 min. De vertrouwde breedte van 31--59. Behouden cours en verheid ZZW 6 graaden Zuidelyker 4 mylen. De behouden lengte van 38---23 min.

Woensdag den 9 dito

's Morgens vroeg zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant na beneden, om te vernemen, of aldaar geen water was, dewyl hy besloten had om de strand hier mede te visiteeren, die, na verloop van 2 of 3 uuren, weer te rug quam, en berigt dede, dat hy op 1 myl weegs 3 kuilen met redelyk goed water gevonden had; waar op wy 's namiddags ten 5 uuren derwaarts marcheerden. De gegiste cours en verheid NW 5 graaden, Noordelyker 1 myl. De gegiste breedte van 31---56 min., en lengte van 38--2 min.[296.]

Donderdag den 10 dito

Komen aan de Zeekant. 's Morgens met het aanbreken van den dag zont de Ed. Heer Commandeur een Sergeant met eenige manschap na de zeekant, om te vernemen, of daar eenige bequaamheid was, om derwaarts te komen; die tegen den middag wederquam berigten, van na 3 mylen marcherens aan de zee geweest te zyn, maar geen water gevonden te hebben, als op 1 myl weegs na by de zelve, alleenlyk om 30 of 40 beesten te konnen drenken. Ook mede, dat hy een Eiland[297.] in zee had gezien; waar op de Ed. Heer Commandeur besloot met 2 wagens, benevens de schuit, en eenige manschap derwaarts te gaan; en vertrok, alzoo 's naarmiddags ten 1 uur, en, na 4 mylen marcherens, quamen wy aan 't gedagte water, alwaar wy ons vaatwerk vulden, dat ten dien einde mede genomen was, en gingen verder, tot dat wy, na 1 uur marcherens, aan de zeekant quamen, daar wy kampeerden. De gegiste cours en verheid NW 6 graaden, Westelyker 2⅔ mylen.[298.] De gegiste breedte 31--49 min., en lengte van 38---9½ min.

294. Jakkalsrivier. Vgl. *supra* voetnoot IV/90.
295. T het ook '4⅛ myl'. [RH]
296. T het 38° 20′. [RH]
297. Lambertsbaai. [S]
298. T het ook '2⅔ mylen' wat nie ooreenstem met die '4 mylen' net daarvoor nie. Hulle was nou by die monding van die teenswoordige Jakkalsrivier, geleë op 32° 5′, 18° 19′. [RH]

Vrydag den 11 dito

Vinden een Baay en Eiland. 's Morgens met mooi weer, bragten het schuitjen in zee, om de baay[299.] ontrent het eilandje bovengedagt af te looden, en

299. Die Jakkalsrivier (Brakke Valey) loop uit in Lambertsbaai met sy eilandjie: Voëleiland. Van hier uit word die kus deur twee groepe verken, noordwaarts tot die Olifantsriviermonding (2 dae) en suidwaarts tot naby Elandsbaai; Kaap Descada word in die verte gesien. Toestande van die kus is 'n bietjie gunstiger vir skeepvaart as verder noord. [S]

Tuesday January 8

We set out at 1 p.m. for the Brakke Valey, abandoning our old track because it was very crooked, and marching S by W 7° Westerly; and at 7 p.m. reached the Brakke Valey, where we found 6 elephants which we drove off by shouting and shooting. The water was tolerable, but the grass scanty. Course and distance by reckoning S by W 7° Westerly, 4⅛ miles, the calculated latitude 32° 1′, longitude 38° 24′, the reliable latitude 31° 59′, the definite course and distance SSW 6° Southerly, 4 miles, the definite longitude 38° 23′.

Wednesday January 9

In the early morning H.E. sent a Serjeant downwards to see if there was any water there, since he had decided to examine the coast here. He returned after 2 or 3 hours, and reported, that about 1 mile away he had found 3 pools with tolerably good water, whereat at 5 p.m. we set out thither. Course and distance by reckoning NW 5° Northerly, 1 mile, the calculated latitude 31° 56′, longitude 38° 2′.

Thursday January 10

At dawn H.E. sent a Serjeant to the shore with some men, to see if there was any convenient passage thither. He returned about noon, and reported, that after marching 3 miles he had reached the sea, but had found no water except a mile along it, sufficient to water 30 or 40 animals only. Also, that he had seen an island in the sea. At this H.E. decided to go there with 2 waggons and the skiff, taking a few men with him; and set out about 1 p.m. After marching for 4 miles we reached the said water, where we filled up the casks we had taken along for that purpose, and after marching for an hour reached the shore, where we camped. Course and distance by reckoning NW 6° Westerly, 2⅔ [sic] miles, the calculated latitude 31° 49′, longitude 38° 9½′.

bevonden tusschen het Zuideinde en de vaste wal 2 of 3 vadem water, en aldaar is een zandstrandje, bequaam om met een schuit af en aan te vaaren. Het eiland is langs heenen met klippen bezet.

Benoorden het eiland en de vaste wal voorsz, ontrent een gootelingschoot[300.] van de meergemelde wal, is 6 of 7 vadem water, zandgrond met kleine steentjens. Een schoot weegs verder, alwaar men de rivier of valey regt inziet, was 8, 9, en 10 vadem water, de grond fyn zand onder met schelpen. Het gedagte eiland legt meest O en W. Tusschen het zelve en de vaste wal is een gat; maar onbequaam, alzoo het zelve vol blinde en uitstekende klippen legt.

De bevonden breedte van 31--45 min., de behouden cours en verheid NW 4 graaden, Noordelyker 3⅓ mylen, zoo dat wy 4 min. Zuidelyker[301.] waren, als wy gegist hadden. Behouden de lengte van 38---9½ min.

Saturdag den 12 dito

's Morgens vroeg ordonneerde de Ed. Heer Commandeur een Sergeant, den Stierman, en eenige manschap, om van hier Noordelyker aan, tot aan de Olifants Rivier, de strand te visiteeren. Van des gelyken ook den Stiermansmaat, om zulks om de Zuyd te doen, die dan van hier vertrokken, om te verrichten, 't geen bevolen was, waar van de Stiermans-maat tegen den avond wederquam, en rapport dede, dat hy ZZO □ myl[302.] de wal schor en met klippen bevonden had. Toen was hun cours Z ten O 2 mylen, en bevonden aldaar een vlak en zandig strand, tot dat zy dwers voor een valey, de zeekoejen-valey,[303.] na de zee-koejen, die men 'er in vind, genaamd, quamen, alwaar zy ook hooge zand-duynen vonden. De cours van Z ten O nog 2 mylen gevorderd hebbende, hadden zy bevonden het land met een bocht inwaards[304.] te loopen, zynde zand-strand. Voorsz bocht ten eynde zagen zy een rif van klippen, strekkende ontrent ½ myl NW in zee, en na zyn oordeel bequaam, om des noods, een gemeen Vaartuyg onder 't zelve te konnen bergen, en voor den Zuyden wind 't eenemaal bevryd te zyn; dog vermits het dyzig weder had hy geen hoogte konnen nemen.

Sondag den 13 dito

Bleven wy hier[305.] noch leggen, om den Sergeant en den Stierman in te wagten, die tegen den avond wederquam, en berigtte aan de Olifants-rivier geweest te zyn, zynde

300. Vgl. *supra* voetnoot 243.
301. Lees ‘Noordelyker’, aangesien hulle die vorige dag gemeen het dat hulle op 31° 49′ was. [RH]
302. T het ‘2□ myl’. [RH]
303. Sien *supra* voetnoot 76; maar die terugkeer op dieselfde dag laat vermoed dat hy net tot by die Langvleirivier was, sowat 18 myl heen en terug, en nie by die Verloren Valei, 'n volle 32 myl nie. [RH]
304. Elandsbaai. [S]
305. Lambertsbaai. [S]

hun cours voor eerst geweest NW 2½ mylen langs strand, die zy zandig vonden. De zelve cours een myl vervolgende bevonden de wal schor en klippig, tot wel op 20 roeden in zee. Toen was hun cours

Friday January 11

In the morning in fine weather we launched the skiff, to take soundings in the bay around the said island, and found 2 or 3 fathoms between its Southern end and the shore, where there is a small sandy beach, convenient for landing or launching a skiff. The island is surrounded by rocks.

To the North end of the shore, about a gooteling-shot from the latter, we found 6 or 7 fathoms, sandy bottom with small pebbles. The same distance further, from whence one looks directly into the river or valley, we had 8, 9, and 10 fathoms, fine sandy bottom with shells. The island extends for the most part E and W. Between it and the shore is a passage, but unsuitable because full of rocks below and above water.

The observed latitude was 31° 45′, the definite course and distance NW 4° Northerly, 3⅓ miles, so that we were 4′ more to the South than we had reckoned. The definite longitude was 38° 9½′.

Saturday January 12

In the early morning H.E. ordered a Serjeant, the Mate and some men, to examine the coast to the North from here as far as the Olifants River, and similarly also the Second Mate to do the same to the South; and they set out to carry out their orders. The Second Mate returned towards evening, and reported, that for □ mile to the SSE he had found the coast a mud-flat with rocks. From there he had gone S by E for 2 miles, where he had found a flat sandy beach until they came abreast of a valley, called the Zeekoejen-valey from the hippopotami found in it, where there were high sand-dunes. Continuing S by E for another 2 miles they found that the coast formed a bight with a sandy shore. At the end of this was a rocky reef, stretching seaward about ½ mile NNW, and in their judgement convenient to shelter an ordinary vessel if needs be, entirely shielded from South winds; but as they had foggy weather no sight could be taken.

Sunday January 13

We remained here to await the Serjeant and the Mate, who returned towards evening, and reported, that they had been as far as the Olifants River, their course being first NW for 2½ miles along the shore, which was sandy. Con-

NNW 1¼ myl, passeerden een groote inbocht: dog onbequaam, zynde zandig en klippig.

Een Inbogt hier, bequaam om 'er een schip in te bergen. Voortgaande, quamen zy aan een rif met gebroken klippen, strekkende zich N ten W ontrent ½ myl in zee, en agter 't zelve een inbogt als een halve maan, lang ⅔ myl, aan de overkant mede voorzien van een rif, dat zich eenigzins in zee strekte, en vorder rondom zandstrand was. Dierhalven door hen bequaam geoordeelt om 'er een schip in te konnen bergen, leggende op de breedte van 31---28 min., en lengte van 37---56 min. Van daar was hun cours NNW ⅔ myl langs zandstrand. Toen N ten W ⅔ myl tot aan een hoek met groote hooge klippen. Van hier NNW 3 mylen de wal langs heenen zeer hoog, styl, en klippig; en quamen aan den hoek van de Olifants-rivier, van welke zy dien eygen avont weer te rug gingen, tot dat zy zich eindelyk 's avonts ten 11 uuren daar nedersloegen; en quamen dus by ons, gelyk voorzegt is. Hunne gegiste cours en verheid van hier tot aan de Olifants-rivier voorsz NW 5 graaden Noordelyker 13 mylen.[306.]

Maandag den 14 dito

Tegens den middag braken wy op, en marcheerden weder te rug na onzen trein;[307.] daar komende, wiert alles klaar gemaakt, om gezamentlyk te vertrekken, 't welk aldus geschiedde, en quamen tegen den avond op onzen rustplaats van den 9den, daar wy ons ter nedersloegen.

Dynsdag den 15 dito

's Middags vertrokken wy van de brakke valey na de Olifantsjagt;[308.] stelden onzen cours ZO ten Z en quamen 's avonts ten 6 uuren daar, alwaar wy kampeerden, en hadden verscheide ontmoetingen met de Olifanten gehad; 't welk nog alles wel afgeloopen was. De gegiste cours en verheid ZO ten Z 2⅔ mylen. De gegiste breedte van 32--6 min.,[309.] en lengte van 38---31 min. Vertrouwde cours en verheid ZO 5 graaden, Oostelyker 2□ mylen, vertrouwde breedte van 32---4 min.

Woensdag den 16 dito

De Olifants-jagt. Ten 6 uuren vertrokken wy van de Olifants-jacht, en stelden onzen cours langs ons oud pad, tot dat wy aan een valey met water quamen, alwaar de Ed.

306. Heen en terug? [S]
307. Hoër op aan die Jakkalsrivier. [S]
308. Hierdie passasie, saam met die beskrywing van Lambertsbaai, is beslissend vir die verklaring van Brakke Valey as Jakkalsrivier. Vgl. *supra* voetnoot 86. [S]
309. Op 11 September was die ‘gegiste breedte’ 31° 41′, die lengte 38° 45½′. [RH]

Heer Commandeur een halte maakte, om de beesten wat te laaten rusten, en 's namiddags weder te vertrekken; dog ziende, dat de zelve het niet zouden konnen uythouden, vont goed aldaar te vernachten.

De gegiste cours en verheid ZO ten O 1½ myl. De gegiste breedte 32--7 min. en lengte van 38--34 min. De vertrouwde breedte 32--8 min. De ge-

tinuing on the same course a mile further they found the coast a mud-flat with rocks, which extended seaward for fully 20 roods. Then they went NNW for 1¼ miles, passing a bay, large but unusable, being sandy and rocky. Going onwards they reached a reef of jagged rocks stretching N by W for about ½ mile to seaward, and beyond this a bay shaped like a half-moon and ⅔ mile long, with a reef on the far side which stretched somewhat out to sea, and with a sandy shore all around in front of it which they judged suitable to accommodate a ship, lying on 31° 28′ latitude and 37° 56′ longitude. From there they went NNW for ⅔ mile along the shore, then N by W for ⅔ mile to a cape with large and high rocks, and NNW for 3 miles along the shore, this being very high, steep, and rocky, and so reached the cape at the Olifants River, from where they started back that same evening until they camped at 11 p.m.; and so returned to us as said above. Their course and distance from here to the Olifants River was NW 5° Northerly, 13 miles.

Monday January 14

We set out about noon and returned to our convoy. On arriving there all was made ready to set off together, which was done, and towards evening we returned to our halting-place of the 9th, where we camped.

Tuesday January 15

At noon we set out for the Olifantsjagt, marching SE by S, and arrived there at 6 p.m. and camped. We had several encounters with elephants, which however all passed off well. Course and distance by reckoning SE by S, 2⅔ miles, the calculated latitude 32° 6′, longitude 38° 31′, the reliable course and distance SE 5° Easterly, 2□ miles, the reliable latitude 32° 4′.

Wednesday January 16

We set out at 6 a.m. along our old track until we reached a valley with water. Here H.E. made a halt to let the oxen rest somewhat, intending to go on in the afternoon, but seeing that they would not be able to endure this he thought good to camp there. Course and distance by reckoning SE by E, 1½ miles, the calculated latitude 32° 7′ and longitude 38° 34′, the reliable

beterde cours en verheid ZO ten O 4 graden Zuydelyker 1½ myl, behoudende lengte van 38--34 min.

Donderdag den 17 dito

Doolhofs-hoek. Ten 6 uuren vertrokken wy van deze rustplaats, en vervolgden ons oud pad, tot dat wy ten 11 uuren quamen op de rust-plaats, Doolhofs-Hoek[310.] genaamd, daar wy ons ter nedersloegen. Water en gras was hier nog redelyk. De gegiste cours en verheid ZO ½ streek Oostelyker 3□ myl. De gegiste breedte[311.] van 42--19 min., en lengte van 38--45 min. De vertrouwde breedte 32--15 min., behoudende de lengte van 38--48 min. De gebeterde cours en verheid ZO 2 graden, Oostelyker 3⅛ myl.

Vrydag den 18 dito

De kleine Olifants-rivier. Ruilen schaapen, enz. van Capitein Goenjema. 's Morgens ten 6½ uuren vertrokken wy van de voorsz rustplaats, vervolgden ons oud pad, en passeerden onder weeg de rustplaats, daar wy den 9 September passato gelegen hadden, en quamen zoo eyndelyk in de kleene Olifants Rivier,[312.] alwaar wy campeerden, om dat de Kraalen van Capiteyn *Goenjema*[313.] hier dicht ontrent waren, die tegen den avond melk en schaapen bragten om te verruilen. Het water, dat in de kuilen stont, en 't gras, was hier nog redelyk. De gegiste cours en verheid Z 6 graaden, Oostelyker 3⅓ mylen. De gegiste breedte 32--28½ min., de lengte van 38---50 min. Behouden breedte van 32---27 min. De gebeterde cours en verheid Z ten O 3 graaden, Zuidelyker 3⅓ mylen, behoudende de lengte van 38---50 min.

Saterdag den 19 dito

Rouw der Hottentots. 's Morgens quamen de meeste van de Goenjema's Hottentots wederom by den Ed. Heer Commandeur, en alzoo de oude *Goenjeman* overleden was, waar over zy meest alle nog rouw droegen, 't welk bestond in 't afscheeren van hun hair,[314.] verzogten zy, dat de Soon in zyn plaats mocht gesteld werden, 't welk geschiedde; waar over zy den Ed. Heer Commandeur hertelyk bedankten.

310. In die St. Martyns Vallei. [S] Vgl. *supra* voetnoot 78.
311. T het 32° 19′ wat korrek is, verder ‘gebeterde cours en veerheyt ZO 2 gra: Oost 3⅛ myl’. [RH]
312. Verlorenvleirivier (Zeekoeienrivier). Vgl. *supra* voetnoot 76.
313. Gonnema (Gonnemoa, Goenema). Vgl. *supra* voetnoot 62.
314. Hierdie gedeelte is waardevol, daar dit Schreyer (46, 47) se vroeë verslag bevestig; daarna bly die gewoonte onvermeld tot by Kolbe (573). [RH]

De Jakhals-kloof. Op de namiddag ten 2½ uuren zyn wy van hier vertrokken na een oude rustplaats, de jakhals-kloof[315.] genaamd, daar wy tegen den avond ons nedersloegen. Water en gras was hier genoeg. De gegiste cours en verheid Zuyden een graad Oostelyker 1□ myl. De gegiste breedte 32--34 min., behoudende de lengte van 38--51 min. De vertrouwde breedte van 32--33 min.

315. Piketberg. [S]

latitude 32° 8′, corrected course and distance SE by E 4° Southerly, 1½ miles, the definite longitude 38° 34′.

Thursday January 17

We set out at 6 along our old track, until at 11 we reached the campingground called Doolhofs-Hoek, where we camped. Water and grass were still tolerably good. Course and distance by reckoning SE half a point Easterly, 3□ miles, the calculated latitude 42° 19′ [sic], longitude 38° 45′, reliable latitude 32° 15′, the definite longitude 38° 48′, the corrected course and distance SE 2° Easterly, 3⅛ miles.

Friday January 18

We set out at 6.30 a.m. along our old track, passed on the way the place where we had camped on September the 9th, and so at last reached the Kleine Olifants River, where we camped because the kraals of Captain *Gonjema* were near here, who towards evening brought sheep and milk for barter. The water in the pools and the grass were still tolerably sufficient here. Course and distance by reckoning S 6° Easterly, 3⅓ miles, the calculated latitude 32° 28½′, longitude 38° 50′, the definite latitude 32° 27′ corrected course and distance S by E 3° Southerly, 4⅓ miles, the definite longitude 38° 50′.

Saturday January 19

In the morning most of Gonjema's Hottentots again came to H.E., and since the old *Gonjeman* had died they were nearly all in mourning, which consisted in the cutting off of their hair. They requested, that his son might be set in his place, which was done, for which they heartily thanked H.E. We set out at 2.30 p.m. for our old halt at the Jakhals Kloof, where we camped towards evening, finding sufficient grass and water. Course and distance by reckoning S 1° Easterly, 1□ miles, the calculated latitude 32° 34′, the definite longitude 38° 51′, the reliable latitude 32° 33′.

Sondag den 20 dito

De Elands-kraal. 's Middags vertrokken wy van de bovenstaande rustplaats na de Elands-Kraal,[316.] daar wy ontrent ten 6 uuren campeerden. Onze gegiste cours en verheid Zuyden 4¼ graden[317.] Westelyker 1 11/12 myl. De gegiste breedte 32--39 min. en lengte van 38--50 min.

Maandag den 21 dito

De Rhinocer-kraal. De Berg-rivier. 's Morgens ten 6 uuren vertrokken wy van de Elands-Kraal, en vervolgden ons oud pad na de Rhinocer-Kraal,[318.] welke wy ontrent ten 10 uuren passeerden, en toen zoo voorts na de bergrivier, aan welke wy ons ontrent 's namiddags ten 3 uuren ter nedersloegen. De gegiste cours en verheyd zynde 4 graden[319.] Westelyker 5¾ myl, de gegiste breedte 32--59 min., en lengte van 38--53 min.

Dynsdag den 22 dito

De Vleermuis. 's Namiddags ten 3 uuren marcheerden, wy over de Berg-Rivier, en met eenen na de plaats, de vleermuys[320.] genaamd, mede aan de voorsz Berg-rivier leggende. Daar wy campeerden. De gegiste cours en verheid ZZO 1 11/12 myl. De gegiste breedte 33--4 min., en lengte van 38--57 min.

Woensdag den 23 dito

Riebeeks-Kasteel. 's Morgens ten 8 uuren vertrokken wy van de voornoemde rustplaats, en stelden onze cours om de ZW na Riebeeks-Casteel, latende de Honigbergen aan onze linkerhand ontrent een myl weegs van ons afleggen; en quamen 's namiddags ten 2 uuren aan de West zyde van Riebeeks-Casteel, onder het zelve. Onze gemarcheerde weg was niet anders dan vol zandige heuvels. Water en gras was hier nog redelyk.

De gegiste cours en verheid[321.] Z ten W ½ streek Westelyker 5 mylen. De gegiste breedte van 33--23 min., en lengte van 38--50 min. bevonden breedte van 33--21

316. Vgl. *supra* voetnoot IV/69.
317. T het ‘Zuyden 2½ gra: westl’. Op 7 September was die gegiste breedte 32° 25′, lengte 38° o′. [RH]
318. Vgl. *supra* voetnoot IV/65.
319. T het ‘Zuyden 4 gra: west[1]’. [RH]
320. Valentyn se kaart toon dit naby die Misverstand-Doordrift, hul waarskynlike oorsteekplek: Lev A (kaart) toon dit op die Bergrivier, en Thunberg (II 15, 138) meld dat dit daar is. [RH]
321. T het ‘Z ten W ½ streeck West[1] 5 mylen gegiste breete van 33:23 min: ... bevonden breete van 33 gra: 31 min:’. [RH]

min.; behoudende lengte van 38--50 min. De behouden cours en verheid ZZW 2 graden Zuydelyker 4½ mylen.

Donderdag den 24 dito

De Paardenberg. 's Morgens ten 6½ uuren vertrokken wy van Riebeekskasteel, en stelden onzen cours langs den berg ZZO □ myl. Van daar langs een riviertje Z ½ myl. Van daar ZZW 1⅓ myl langs het zelve, alwaar wy weer op ons oud pad quamen, en vervolgden het zelve tot onder den Paardenberg, alwaar wy ons aan een spruitje met water ter nedersloegen. Alhier op een hoogte peilden wy den Tafelberg ZZW van ons. De gegiste cours en

Sunday January 20

We set out at noon for the Elands Kraal, where we camped about 6 p.m. Course and direction by reckoning S 4¼° Westerly, 1 11/12 mile, the calculated latitude 32° 39′, longitude 38° 50′.

Monday January 21

We set out at 6 a.m. along our old track to the Rhinocer Kraal, which we passed about 10, and went on to the Berg River, by which we camped about 3 p.m. Course and distance by reckoning [omitted] 4° Westerly, 5¾ miles, the calculated latitude 32° 59′, longitude 38° 53′.

Tuesday January 22

At 3 p.m. we crossed the Berg River to the place called the Vleermuys, lying on that river, where we camped. Course and distance by reckoning SSE. 1 11/12 mile, the calculated latitude 33° 4′, longitude 38° 57′.

Wednesday January 23

We set out at 8 a.m. and marched SW to Riebeeks Castle, leaving the Honigbergen about a mile to our left, and at 2 p.m. reached the West side of Riebeeks Castle, below it. The track was everywhere over sandy hills. Water and grass were passable here. Course and distance by reckoning SW by W ½ point Westerly, 5 miles, the calculated latitude 33° 23′, longitude 38° 50′, the observed latitude 33° 21′, the definite longitude 38° 50′, the definite course and distance SSW 2° Southerly, 4½ miles.

Thursday January 24

We set out at 6.30 a.m. along the mountain, SSE for □ mile, then S ½ mile along a stream and SSW 1⅓ mile along it, where we again came to our old track, following this to below the Paardenberg, where we camped beside a

verheid ZW 4 graaden Westelyker 4 mylen. De gegiste breedte van 33---37 min., en lengte van 38---45 min.; de bevonden breedte van 33---41 min., en de lengte van 38---42½ min.; behouden cours en verheid ZW ten W 5 graaden, Zuidelyker 5¼ mylen.

Vrydag den 25 dito

De Doorn- en Mosselbanks-rivier. Bommels-hoek. 's Morgens met mistig weder vertrokken wy[322.] deze rustplaats, en vervolgden ons oud pad, en na ½ myl marcheerens, passeerden wy de doorn-kraal,[323.] en naderhand quamen wy aan de Mosselbanks-rivier, alwaar wy ten 10 uuren voormiddags onze beesten uitspanden, en 's namiddags ten 2 uuren vertrokken wy weder, om van daar na Bommels-hoek[324.] (zynde een van de Compagnies posten) ons te begeven, waar by wy toen vernachteden.

De gegiste cours en verheid ZW ten Z een graad Zuydelyker 5 6/7 myl. De gegiste breedte van 33--59, en lengte van 38--25 min.

Saterdag den 26 dito

Vertrok de Ed. Heer Commandeur met eenig gezelschap voor uit naar de Kaap der Goede Hoop, en ordonneerde de Karren en Wagens te volgen,[325.] die daar 's namiddags ten 5 uuren mede quamen te arriveeren, en waar mede deze togt een einde nam.

322. Lees ‘van deze’.
323. Vgl. *supra* voetnoot IV/25.
324. ‘Bommels-hoek’ of ‘Jan Bommelshoek’ word herhaaldelik genoem as een van die kompanjie se poste waar vee gehou is (vgl. DR 9/7/1676, 25/8/77, 20/12/77 en 6/8/84). In die Resolusies van 12/4/1664 word ‘Jan Jansen van Bommel Adelborst’ genoem. Hy het in 1660 na die Kaap gekom en is ‘zedert tot den lantbouw alhier ... gebruijkt’. (*Resolusies* 1, bl. 315.) Bommelshoek word op Valentyn se kaart en Barrow se kuskaart aangetoon, maar dit kom nie op moderne kaarte voor nie. [De K, S]
325. T voeg by ‘dat den vorderen Treyn tegens de middagh soude volgen, en quam alsoo ontrent den middagh onverwacht in 't Casteel de goede Hoop (alwaer hy van verscheyde van de Raets persoonen en andere goede vrinden wierd verwelckomt) en alwaer den achter gelaten Treyen op den naermiddagh ten 4 uyren mede quam te arriveeren, onse gegiste cours en veerheyt ZW ten Z 5□ myl, synde alte samen noch in soodanigh postuer als doen wy op reys gingen, waer voor Godt Almachtigh die ons op soo een swaere en moeyelycke Reys sonder eenige sieckten of andere ongemacken jn syn Vaderlycke bescherminge soo genadelyck bewaert heeft ten hoogsten sy gelooft en gedanckt, en bidden dat vorders syn zegen en Goedertierentheyt over ons en alles magh strecken van nu tot jnden EEuwigheyt Amen’. Die DR vir 26/1/1686 verwys na Van der Stel se aankoms om 11 vm. as ‘onverwags’. Hy het ‘met ... 3 à 4 van sijn bijhebbende volckeren te paart ons in 't casteel’ verras. Met die waens en karre kom die middag ‘een gevangen Hottentot van de Cammesonse natie dewelcke hare landpalen van de Buffelsrivier tot aan de Groote rivier Vegeti Magni uytstrecken: hij schijnt een schrander man, en goede kennis van die landstreek te hebben waarom hem d'E. Heer Commandeur soveel mogelijck in de Duytsche taal laat onderwijsen en op de Hollandsche wijse kleeden om van sijn land volkomen kennisse te krijgen.’ (Vgl. GM, bl. 211.) [RH]

brooklet with water. From a height here the Table Mountain bore SSW. Course and distance by reckoning SW 4° Westerly, 4 miles, the calculated latitude 33° 37′, longitude 38° 45′, the observed latitude 33° 41′, longitude 38° 42½′, the definite course and distance SW by W 5° Southerly, 5¼ miles.

Friday January 25

We set out in the morning in misty weather along our old track, passing the Doornkraal after marching for ½ mile, and reached the Mosselbanks River, where at 10 a.m. we unyoked our oxen; and at 2 p.m. went on again to Bommelshoek (one of the Company's posts), where we spent the night. Course and distance by reckoning SW by W 7° Southerly, 5 6/7 miles, the calculated latitude 33° 59′, longitude 38° 25′.

Saturday January 26

H.E. left with some others for the Cape of Good Hope, ordering the carts and waggons to follow, which arrived there at 5 p.m., wherewith this journey came to an end.

RAADSLEDE VAN DIE VAN RIEBEECK-VERENIGING

VOORSITTER

MNR. F.R. BRADLOW

ERETESOURIER
DR. A.M. LEWIN ROBINSON

PROF. DR. ERIC AXELSON
DR. A.J. BÖESEKEN
MNR. F. DU PLESSIS
MNR. R.H. PHEIFFER
PROF. H.J. MANDELBROTE
PROF. DR. H.M. ROBERTSON
PROF. DR. P.J. VAN DER MERWE

ERESEKRETARESSE

MEV. M.G. ASHWORTH

BANK

DIE STANDARD BANK VAN SUID-AFRIKA

Geliewe alle korrespondensie aan die Eresekretaresse, Van Riebeeck-Vereniging, S.A. Biblioteek, Kaapstad, te adresseer

COUNCIL MEMBERS OF THE VAN RIEBEECK SOCIETY

CHAIRMAN

MR. F.R. BRADLOW

HON. TREASURER
DR. A.M. LEWIN ROBINSON

PROF. ERIC AXELSON
DR. A.J. BÖESEKEN
MR. F. DU PLESSIS
MR. R.H. PHEIFFER
PROF. H.J. MANDELBROTE
PROF. H.M. ROBERTSON
PROF. P.J. VAN DER MERWE

HON. SECRETARY

MRS. M.G. ASHWORTH

BANKERS

THE STANDARD BANK OF SOUTH AFRICA

All communications should be addressed to the Hon. Secretary, Van Riebeeck Society, S.A. Library, Cape Town

Die Van Riebeeck-vereniging vir die publikasie van Suid-Afrikaanse historiese dokumente
Grondwet van die vereniging

1. Die doel van die Vereniging is om seldsame en waardevolle boeke, pamflette en dokumente betreffende die geskiedenis van Suid-Afrika te druk, of te herdruk, ter verspreiding onder die lede en vir verkoop aan die publiek.
2. Die jaarlikse intekengeld is R4,50 betaalbaar op 1 Januarie.
3. Elke lid van die Vereniging is, na betaling van sy intekengeld, geregtig op 'n eksemplaar van elke werk deur die Vereniging uitgegee gedurende die tydperk waarvoor sy intekengeld betaal is, en om te stem op die Algemene Vergaderings.
4. 'n Algemene Vergadering van intekenaars word jaarliks binne die eerste drie maande van die jaar gehou.
5. Die beheer oor die werksaamhede van die Vereniging berus by 'n Raad van nege lede, 'n Voorsitter, 'n Tesourier en ses lede, wat by sodanige Jaarlikse Algemene Vergaderings gekies word, en die Bibliotekaris van die Suid-Afrikaanse Openbare Biblioteek as *ex officio*-lid. Elke bevoegde intekenaar kan tot lid van die Raad verkies word, mits:
    (i) hy behoorlik deur twee ander bevoegde intekenaars skriftelik genomineer is (L.W., 'n bevoegde intekenaar is 'n lid wat op die datum van die aankondiging van die Jaarlikse Algemene Vergadering 'n lewenslange lid is, of wat sy intekengeld vir die lopende jaar of die vorige jaar betaal het); en
    (ii) sy nominasie die kantoor van die Sekretaris nie later as twaalfuur op die 21ste dag voor die dag van die Vergadering bereik het nie.

    Onmiddellik daarna word alle nominasies deur die Sekretaris aan die lede gestuur. Kennisgewing van sodanige vergadering word minstens ses weke voor die datum van die vergadering aan lede gestuur.
6. Die Sekretaris of Sekretarisse word deur die Raad aangestel.
7. Die Raad vergader wanneer nodig vir die afhandeling van sake. 'n Kworum bestaan uit drie lede, en die Voorsitter het 'n beslissende stem.
8. Iedereen wat werke vir die Vereniging persklaar maak en uitgee, kry desverkiesende vyf-en-twintig gratis eksemplare van sodanige werke.

The Van Riebeeck society for the publication of South African historical documents
Laws of the society

1. The object of the Society shall be to print, or reprint, for distribution among the members and for sale to the public, rare and valuable books, pamphlets and documents relating to the history of South Africa.
2. The annual subscription shall be R4,50 payable on 1st January.
3. Each member of the Society, having paid his subscription, shall be entitled to a copy of every work produced by the Society within the period subscribed for, and to vote at the General Meetings.
   A General Meeting of the subscribers shall be held annually within the first three months of the year.
5. The management of the affairs of the Society shall be vested in a Council consisting of nine members, viz. a Chairman, a Treasurer and six members, to be elected at such Annual General Meeting, and the Librarian of the South African Public Library as an *ex officio* member. Every qualified subscriber shall be eligible for election as a member of the Council, provided:
   (i) he has been duly nominated in writing by two other qualified subscribers (N.B. a qualified subscriber is a member who, at the date of the calling of the Annual General Meeting, is a life member, or who has paid his subscription either for the current or the previous year); and
   (ii) his nomination has reached the office of the Secretary not later than 12 o'clock noon on the 21st day before the day of the Meeting.

   The Secretary shall immediately thereafter circulate all nominations to members. Notice of such meeting shall be sent to members at least six weeks before the date of the meeting.
6. The Secretary or Secretaries shall be appointed by the Council.
7. The Council shall meet when necessary for the dispatch of business, three forming a quorum, the Chairman having a casting vote.
8. Anyone preparing and editing works for the Society shall, if desired, receive gratis twenty-five copies of such works.

Van Riebeeck society publications Uitgawes Van die Van Riebeeck-vereniging

1. Reports of De Chavonnes and his Council, and of Van Imhoff, on the Cape. 1918. *Out of print*.
2. Mentzel, O.F. - Life at the Cape in the mid-eighteenth century; being the biography of Rudolph Siegfried Allemann, Captain of the Military Forces at the Cape of Good Hope. Translated from the German by Miss M. Greenlees, M.A. 1919. *Out of print*.
3. De Mist, J.A. - Memorandum containing recommendations for the form and administration of government at the Cape of Good Hope, 1802, with an English version by Miss K.M. Jeffreys, B.A., and a preface by S.F.N. Gie, Ph.D. 1920. *Out of Print*.
4. Mentzel, O.F. - A geographical-topographical description of the Cape of Good Hope. Translated from the German by H.J. Mandelbrote, M.A., LL.B. Part I. 1921. *Out of print*.
5. Collectanea, Vol. I - With a preface by C. Graham Botha. 1924 [*Contains* Descriptions of the Cape by Ovington, 1693, Beeckman, 1715, Dampier, 1691; Roger's Description of Natal, *c.* 1696; Cnoll's Dagregister van een reis naar het Warme Bad, with an English translation; Dagverhaal wegens de reis naar t' Warme Water, opgesteld door Willem van Putten, *c* 1710, with an English translation; letter dated 1708 from John Maxwell to Rev. Dr. Harris; Instructien gedateerd 30 Maart 1699 door Gouverneur Simon van der Stel; Instructien gedateerd 19 April 1708 door Commissaris Comelis Joan Simons.] *Out of print*.
6. Mentzel, O.F. - A geographical-topographical description of the Cape of Good Hope. Translated from the German by H.J. Mandelbrote, M.A., LL.B. Part II. 1924. *Out of print*.
7. The Diary of the Rev. F. Owen, Missionary with Dingaan, together with the accounts of Zulu affairs by the interpreters, Messrs. Hully and Kirkman. Edited by Sir Geo. E. Cory, M.A., D.Litt. [Camb.]. 1926. *Out of print*.
8. The Wreck of the Grosvenor. - Containing a narrative of the loss of the Gros venor, East Indiaman, wrecked on the Coast of Caffraria, 1782; compiled by Mr. George Carter from the examination of John Hynes, one of the survivors, London, 1791; and Journal of a Journey from the Cape of Good Hope in 1790 and 1791, undertaken by J. van Reenen and others in search of the Wreck of the Grosvenor; a literal translation of the original by Capt. Edward Riou. London, 1792. With a preface by C. Graham Botha, M.A. 1927. *Out of print*.
9. Die Dagboek van Hendrik Witbooi, Kaptein van die Witbooi-Hottentotte, 1884-1906. Bewerk na die oorspronklike dokumente, in die Regeringsargief, Windhoek. Met 'n voorwoord deur Gustaf Voigts. Uitgegee met die medewerking van die Suidwes-Afrika Wetenskaplike Vereniging, Windhoek. 1929. *Out of print*.
10, Lichtenstein, Henry. - Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805,
11. 1806; by Henry Lichtenstein. Translated from the original German by Anne Plumptre. London, 1812-15. 2 vols., 1928-30. *Out of print*.

12. Journals of the expeditions of the Honourable Ensign Olof Bergh [1682 and 1683]

and Isaq Schrijver [1689]; transcribed and translated into English and edited with a foreword and footnotes by Dr. E.E. Mossop. 1931. *Out of print*.

13. Louis Trigardt's Trek across the Drakensberg, 1837-1838, by Claude Fuller; edited by Prof. Leo Fouché. 1932. *Out of print*.
14. The early Cape Hottentots described in the writings of Olfert Dapper [1688], William Ten Rhyne [1686] and Johannes Gulielmus de Grevenbroek [1695]. The original texts, with translations into English by I. Schapera, M.A., Ph.D., and B. Farrington, M.A., edited with an introduction and notes by I. Schapera. 1933 *Out of print*.
15. The Journal of Hendrik Jacob Wikar [1799] with an English translation by A.W. van der Horst; and the Journals of Jacobus Coetse Jansz [1760] and Willem van Reenen [1791] with an English translation by Dr. E.E. Mossop; edited with an introduction and footnotes by Dr. E.E. Mossop. 1935 [for 1934]. *Out of print*.
16, Travels and Adventures in Eastern Africa by Nathaniel Isaacs, edited with
17. footnotes and a biographical sketch by Louis Herrman, M.A., Ph.D. 2 vols. 1935 and 1936. *Out of print*.
18. Die Joernaal van Dirk Gysbert van Reenen, 1803; uitgegee en van voetnote en 'n landkaart voorsien deur wyle prof. dr. W. Blommaert en prof. J.A. Wiid met 'n Engelse vertaling deur prof. J.L.M. Franken en Ian M. Murray. 1937. *Out of print*.
19. Die Duminy Dagboeke [met Engelse vertaling]; geredigeer en van inleiding en voetnote voorsien deur prof. J.L.M. Franken. 1938. *Out of print*.
20, The Diary of Dr. Andrew Smith, director of the 'Expedition for exploring Central
21. Africa', 1834-6; edited with an introduction, footnotes, map and index by Percival R. Kirby. 2 vols. 1939-40. *Out of print*.
22. The Narrative of Private Buck Adams, 7th Dragoon Guards, 1843-1848; edited with an introduction, footnotes, map and index, by A. Gordon-Brown. 1941 *Out of print*.
23. Willem Stephanus van Ryneveld se Aanmerkingen over de verbetering van het vee aan de Kaap de Goede Hoop, 1804; uitgegee en toegelig met 'n inleiding en voetnote deur prof. dr. H.B. Thom; met 'n Engelse vertaling deur mnr. I.M. Murray en prof. J.L.M. Franken. 1942. *Out of print*.
24. M.D. Teenstra - De vruchten mijner werkzaamheden, gedurende mijne reize over de Kaap de Goede Hoop, naar Java en terug, over St. Helena, naar de Nederlanden, 1830. Uitgegee en toegelig met inleiding en verklarende aantekeninge deur F.C.L. Bosman, M.A., Litt. D.; met taalkundige beskouing deur prof. dr. J.L.M. Franken, verkorte weergawe in Engels deur P.J. Smuts, M.A., kaarte en afbeeldings. 1943. *Out of print*.
25. Mentzel, O.F. - A geographical-topographical description of the Cape of Good Hope. Translated from the German by G.V. Marais, M.A., and Dr. J. Hoge; revised and edited with an introduction and footnotes by Prof. H.J. Mandelbrote, M.A., LL.B. Part III. 1944. *Out of print*.
26. South African Journal of John Sheddon Dobie, 1862-6; edited with introduction and footnotes, by Prof. A.F. Hattersley. 1945. *Out of print*.
27. The Chronicle of Jeremiah Goldswain, Albany Settler of 1820; edited, with intro-

duction and footnotes, by Una Long [Mrs. Colin Gill]. Volume I. 1819-36. 1946. *Out of print*.

28. The Journal of Carel Frederik Brink of the journey into Great Namaqualand [1761-2] made by Captain Hendrik Hop *and* The Journal of the journey of Ensign Johannes Tobias Rhenius [1724]; transcribed, translated and edited with an introduction, brief Lives and footnotes, by Dr. E.E. Mossop, 1947.
29. The Chronicle of Jeremiah Goldswain, Albany Settler of 1820; edited, with introduction and footnotes, by Una Long [Mrs. Colin Gill]. Volume II. 1838-58. 1949 [for 1948]. *Out of print*.
30. Journals of Andrew Geddes Bain, trader, explorer, soldier, road engineer and geologist; edited with biographical sketch and footnotes by Margaret Hermina Lister. 1949.
31. Letters of the American Missionaries, 1835-1838; edited by D.J. Kotzé, M.A. 1951 [for 1950].
32. Die Konvensie-dagboek van Sy Edelagbare Francois Stephanus Malan; uitgegee en van voetnote voorsien deur Johann F. Preller, M.A.; met 'n Engelse vertaling deur A.J. de Villiers, M.A. 1951.
33. Die Dagboek van H.A.L. Hamelberg [in die Kaap en Oranje-Vrystaat], 1855-71; uitgegee en toegelig met 'n inleiding en voetnote deur dr. F.J. du T. Spies; verkorte weergawe in Engels deur N.G. Sabbagha. 1952.
34. A Source Book on the Wreck of the Grosvenor East Indiaman, compiled and edited with an introduction, footnotes, map and index by Percival R. Kirby. 1953.
35. The Narrative and Journal of Gerald McKierman in South-West Africa during the years 1847-79; edited with introduction, footnotes, map and index by Prof. P. Serton. 1954.
36. Andrew Smith and Natal: documents relating to the early history of that Province selected, edited and annotated by Percival R. Kirby. 1955.
37. The Cape Journals of Archdeacon N.J. Merriman, 1848-55; edited with introduction, footnotes and map by D.H. Varley and H.M. Matthew. 1957 (for 1956).
38. Maleo en Sekoekoeni, vertaal uit die Duits van Th. Wangemann deur dr. J.F.W. Grosskopf; uitgegee en toegelig deur G.P.J. Trumpelmann, met 'n opsornming in Engels vertaal deur A. Ravenscroft. 1957.
39. The Reminiscences of Sir Walter Stanford, edited, with introduction, footnotes and sketch-map, by J.W. Macquarrie. Volume I, 1850-1885. 1958.
40. The Journal of Joseph Tindall, missionary in South-West Africa, 1839-55; edited with introduction, footnotes and sketch-map, by B.A. Tindall. 1959.
41. Selections from the Correspondence of J.X. Merriman, 1870-1890; edited by Phyllis Lewsen, with introduction, footnotes and sketch-maps. 1960.
42. Journal of Residence in Africa, 1842-1853, by Thomas Baines, edited with introduction, notes and map, by R.F. Kennedy, Vol. I, 1842-1849. 1961.
43. The Reminiscences of Sir Walter Stanford, edited with introduction, footnotes and sketch-map, by J.W. Macquarrie. Vol. II. 1885-1929. 1962.
44. Selections from the Correspondence of J.X. Merriman, 1890-1898; edited by Phyllis Lewsen with introduction, footnotes and sketch-map. 1963.

45. Journal of Residence in Africa, 1842-1853, by Thomas Baines, edited with introduction, notes and maps, by R.F. Kennedy. Vol. II, 1850-1853. 1964.
46. Reize in de Binnen-Landen van Zuid-Afrika. Gedaan in den Jaare 1803 door W.B.E. Paravicini di Capelli, Kapitein Aid de Camp, by den Gouverneur van de Caap de Goede Hoop. Uitgegee en toegelig met inleiding, voetnote, sketskaarte en verkorte weergawe in Engels deur dr. W.J. de Kock. 1965.
47. Selections from the Correspondence of J.X. Merriman, 1899-1904; edited by Phyllis Lewsen with introduction, footnotes and sketch-map. 1966.
48. Travels and Adventures in Southern Africa by George Thompson, 1823-24. With introduction and footnotes by Prof. Vernon S. Forbes. Vol. I. 1967.
49. Travels and Adventures in Southern Africa by George Thompson, 1823-24; with introduction and footnotes by Prof. Vernon S. Forbes. Vol. II. 1968.
50. Selections from the Correspondence of J.X. Merriman, 1905-1924; edited by Phyllis Lewsen, with introduction, footnotes and sketch-map. 1969.

Second series: tweede reeks

1. Dagboek van Adam Tas, 1705-1706, uitgegee deur Leo Fouché en hersien deur A.J. Böeseken met bykomende voetnote deur prof. dr. A.M. Hugo. Engelse vertaling deur Dr. J. Smuts. 1970.
2. Beschryvinge van Kaap der Goede Hoope, met de zaaken daar toe behoorende, door François Valentyn, 1726. Dl. 1. Uitgegee en toegelig deur P. Serton, W.J. de Kock, R. Raven-Hart en E.H. Raidt, met 'n Engelse vertaling deur R. Raven-Hart en inleiding deur P. Serton, 1971.

Volumes still in print are available to members of the Van Riebeeck at the special rice of R4,50 each, plus 20 cents for packing and postage within the Republic of South Africa.

All communications should be addressed to the Hon. Secretary, Van Riebeeck Society, South African Library, Cape Town.

Boeke nog in druk is vir lede van die Van Riebeeck-Vereniging teen 'n spesiale prys van R4,50 elk beskikbaar plus 20 sent verpakking- en posgeld binne die grense van die Republiek van Suid-Afrika.

Geliewe alle korrespondensie aan die Eresekretaris, Van Riebeeck-Vereniging, Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad, te rig.

Geset in Garamond gedruk deur
Nasionale Handelsdrukkery Bpk Elsiesrivier, Kaap, 1971

Set in Garamond printed by
National Commercial Printers Ltd Elsies River, Cape, 1971

Kaart van die tog van Simon van der Stel
(*Die skryfwyse van die plekname is soos op die oorspronklike kaart*.)
Map of the Journey of Simon van der Stel
(*Spelling of place names as on the original map*.)